ADRIAN CIOROIANU

PE UMERII LUI MARX

O introducere în istoria comunismului românesc

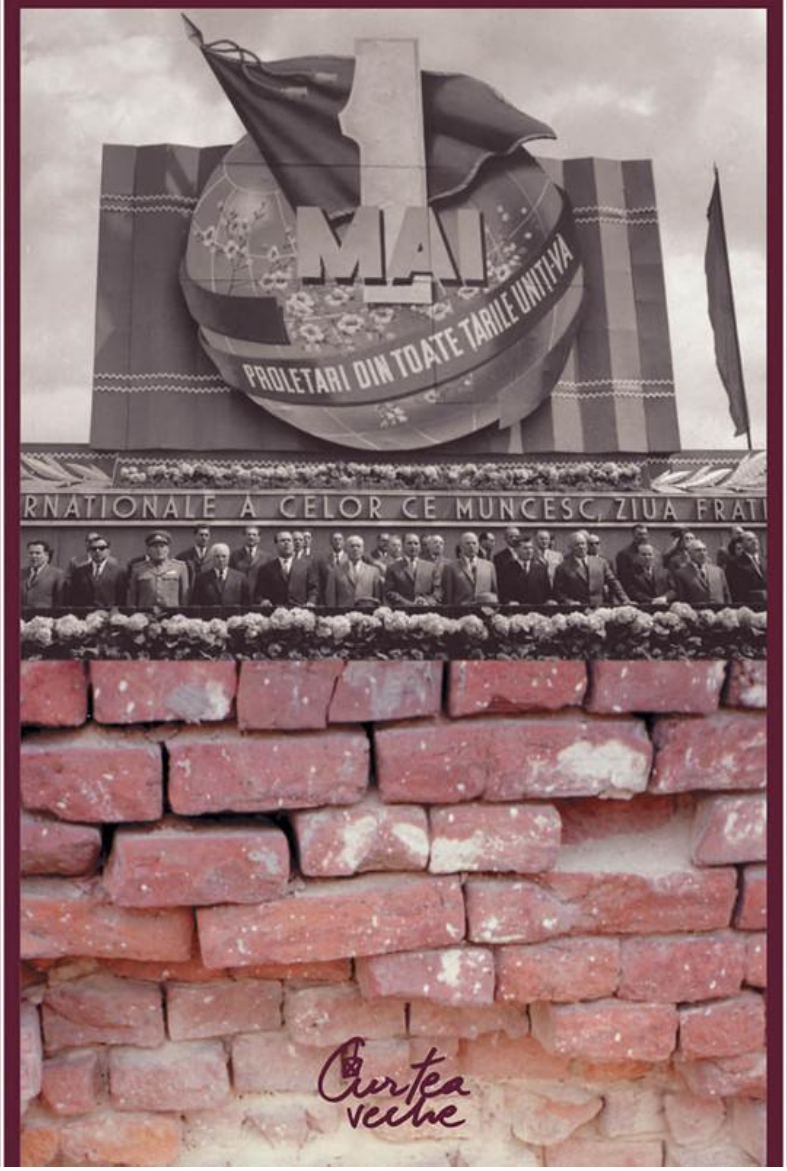

Curtea veche

ADRIAN CIOROIANU

PE UMERII LUI MARX

O introducere în istoria comunismului românesc

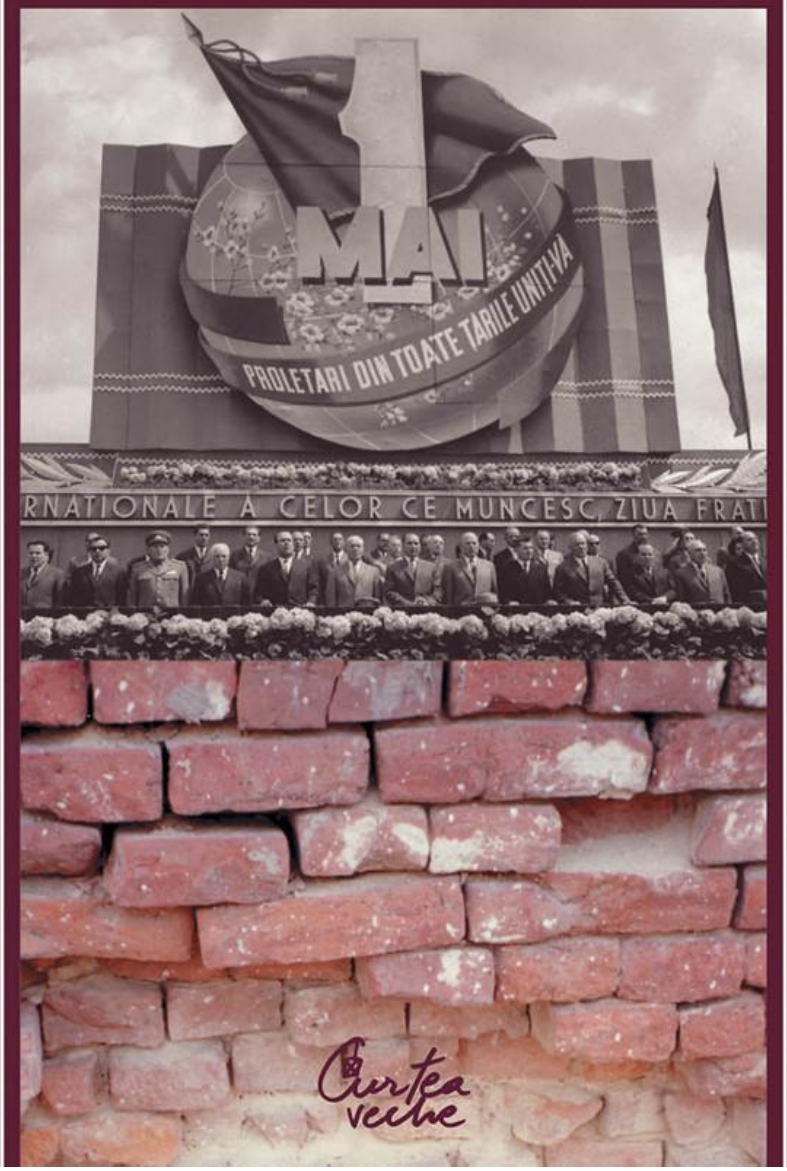

Curtea veche

Adrian Cioroianu

Pe umerii lui Marx

O introducere în istoria comunismului românesc

CURTEA VECHE PUBLISHING

2007, 2013

Pe umerii lui Marx: introducere în istoria comunismului român

Adrian Cioroianu

© CURTEA VECHE PUBLISHING, 2007, 2013

pentru prezenta ediţie

CURTEA VECHE PUBLISHING

str. Aurel Vlaicu, nr. 35, Bucureşti

tel.: (021)260 22 87, (021)222 57 26

redacţie: 0744 55 47 63

fax: (021)223 16 88

distribuţie: (021)222 25 36

e-mail: redacţie@curteaveche.ro

internet: www.curteaveche.ro

ISBN ePub: 978-606-588-484-7

ISBN PDF: 978-606-588-485-4

ISBN Print: 978-973-669-390-8

Editor: Grigore Arsene

Coperta: Dan Stanciu

Foto coperta IV: Al. Co. / Myrrha International

Această carte în format digital (e-book) este protejată prin copyright şi este destinată exclusiv utilizării ei în scop privat pe dispozitivul de citire pe care a fost descărcată. Orice altă utilizare, incluzând împrumutul sau schimbul, reproducerea integrală sau parţială, multiplicarea, închirierea, punerea la dispoziţia publică, inclusiv prin internet sau prin reţele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informaţiei, altele decât cele pe care a fost descărcată, revânzarea sau comercializarea sub orice formă, precum şi alte fapte similare săvârşite fără permisiunea scrisă a deţinătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislaţiei cu privire la protecţia proprietăţii intelectuale şi se pedepseşte penal şi/sau civil în conformitate cu legile în vigoare

Lectura digitală protejează mediul

Versiune digitală realizată de elefant.ro

Dr. Adrian CIOROIANU este profesor universitar şi decan al Facultăţii de Istorie, Universitatea Bucureşti. Ministru al Afacerilor Externe al României (2007-2008) şi membru al Grupului ALDE din Parlamentul European (2005-2007). Senator de Timiş şi vicepreşedinte al Comisiei de Cultură din Senatul României (2004-2008). Realizator sau moderator al unor programe de televiziune şi redactor, editorialist sau colaborator al unor publicaţii precum Dilema veche, Lettre internationale, Istorie şi civilizaţie, Historia, Scrisul românesc, Gazeta sporturilor ş.a. Specializat în istoria regimurilor comuniste şi pasionat de banda desenată şi de pop-rock-ul anilor '80.

Volume publicate:

• Adulter cu smochine şi pescăruşi (roman, Curtea Veche Publishing, 2012)

• Epoca de aur a incertitudinii. America şi China, ideile şi Primăvara arabă, Clio, Clausewitz şi Lady Gaga la începutul secolului XXI (Curtea Veche Publishing, 2011)

• Visul lui Machiavelli. 150 de poveşti despre lucruri pentru care aţi putea renunţa la Paradis (Curtea Veche Publishing, 2010)

• Geopolitica Matrioşkăi. Rusia postsovietică în noua ordine mondială (Curtea Veche Publishing, 2009)

• Istorie, eroi, cultură politică (Scrisul românesc, 2008)

• Sic transit gloria. Cronica subiectivă a unui cincinal în trei ani şi jumătate, 2000-2004 (Polirom, 2006)

• Pe umerii lui Marx. O introducere în istoria comunismului românesc (volum tipărit, Curtea Veche Publishing, 2005; ediţia a II-a, 2007)

• Ce Ceauşescu qui hante les Roumains. Le mythe, les représentations et le culte du Dirigeant dans la Roumanie communiste (Curtea Veche Publishing

& L'Agence Universitaire de la Francophonie, 2004; ediţia a II-a, 2005)

• Focul ascuns în piatră. Despre istorie, memorie şi alte vanităţi contemporane (Polirom, 2002)

• Scrum de secol. O sută una de poveşti suprapuse (Curtea Veche Publishing, 2001)

• Coautor (alături de Lucian Boia şi Tom Sandquist) al volumului Archive of Pain/ Arhiva durerii, ediţie bilingvă (Pioneer Press, Stockholm, 2000)

• Coautor (alături de Stelian Brezeanu, Mihai Retegan ş.a.) al manualului Istoria românilor pentru clasa a XII-a (RAO; prima ediţie în 1999)

Autorul acestui volum aşteaptă mesajele cititorilor la adresa:
adrian.cioroianu@gmail.com

Pentru Mihai-Iulian, cel dintr-o generaţie care va afla toată această poveste numai din cărţi

CUVÂNT ÎNAINTE

Comunismul românesc – de la hobby la geopolitică

Printr-o eschivă retorică – deloc lipsită de substanţă –, s-ar putea spune că democraţia românească a căzut pradă unei forme pervertite de umor colectiv; la fel, s-ar putea spune că regimul comunist din România a fost, de la bun început, mai curând rodul unei glume: mentorul în ale socialismului al primului secretar general al PCR – aşa cum respectivul, Gheorghe Cristescu însuşi, o va mărturisi decenii mai târziu – a fost un plăpumar pe numele său Nicolae Păcală, al cărui hobby pare a fi fost, în România primelor decenii ale secolului al XX-lea, lectura şi apoi discutarea unor texte popularizatoare din opera lui Karl Marx.

În limba şi cultura română, rezonanţa acestui nume – Păcală – trimite la umor, isteţime şi voie bună. Acest Nicolae Păcală amintit de Cristescu era doar unul dintre nu foarte mulţii români care – urcaţi în mod simbolic pe umerii unui Marx simplificat şi aproape romanţat – căutau în zare, prin lecturi cu totul nesistematice şi discuţii avântate, semnele unui viitor mai bun pentru categoria socială din care făcea parte – aceea a micilor burghezi meseriaşi particulari. O categorie pe care comunismul, de altfel, o va combate drastic, o va scoate din viaţa societăţii, ca fiind dăunătoare şi periculoasă. Încă o dovadă, dacă mai era nevoie, că revoluţiile îşi omoară nu numai fiii, ci mai ales părinţii.

De această dată, acest Păcală (deşi este foarte probabil ca el să fi fost un agreabil conviv) a prefaţat un capitol de istorie românească ce nu a avut foarte mult din acest umor, această isteţime sau voie bună proprii omului simplu ce doreşte mai binele pentru sine şi pentru alţii. Istoria comunismului românesc se înscrie, aşadar, între doi ucenici: unul, fost ucenic plăpumar, care va fi primul lider al sectei, şi altul, fost ucenic cizmar, care va fi ultimul lider al unui partid ce a păstrat aproape intacte, ca pe o apăsătoare moştenire de familie, instinctele sectare.

* * *

Sau, printr-o eschivă cu trimitere la alteritate, se poate spune că democraţia din Europa de Est a fost victima directă a incapacităţii armatei franceze.

Este şi cazul democraţiei româneşti. În mai 1940, regele Carol al II-lea era la apogeul domniei sale şi încheia un deceniu pe tron având toate şansele de a intra în istorie drept cel mai destoinic rege al României de la 1914 încoace – adică de la moartea unchiului său, Carol I, pe 27 septembrie 1914. Pasiunile lui Carol al II-lea, renunţările sale la tron sau preferinţele sale erotice, din perspectiva istoriei, nu ar mai fi interesat aproape pe nimeni; ţara era în creştere, societatea era stabilă, cultura era în efervescenţă, revenirea după criza economică se petrecea aproape văzând cu ochii – drept exemplu, anul de graţie 1938, care avea să rămână timp de decenii un reper al României capitaliste, mereu invocat şi uneori invidiat chiar şi de către comunişti.

Politica internă a regelui Carol al II-lea (nu cea mai fericită, dar în ton cu politica Europei la o oră la care nimeni nu vedea un nou război ca inevitabil) avea acceptul marii majorităţi a oamenilor politici români. Regele modificase în 1938 Constituţia, dar protestele au fost inexistente – din moment ce extremele politice păreau a fi intrat sub control ferm, ca şi tensiunile fracţioniste din interiorul lumii muncitoreşti sau rurale.

În aceste condiţii, pe 22 iunie 1940, Franţa – cu care România avea relaţii privilegiate – se recunoaşte înfrântă în faţa Germaniei naziste – cu care România avea, în acel moment, relaţii nu numai reci, dar şi de suspiciune reciprocă. Întreg sistemul de securitate al Europei interbelice era, prin aceasta, distrus. Învingătorul Franţei, Adolf Hitler, avea să strângă împotriva sa cea mai largă coaliţie armată a tuturor timpurilor; lideri care la rându-le se suspectau mutual aveau să negocieze şi să cedeze reciproc, din dorinţa – sau mai bine spus nevoia – de a înfrânge Germania nazistă.

La celălalt capăt al continentului, Iosif Vissarionovici Stalin se pregătea pentru cea mai temerară aventură geopolitică a Rusiei sovietice.

Comunizarea Europei Orientale nu a fost rezultatul unei maturizări economice, sociale şi de conştiinţă – aşa cum anunţase Karl Marx, gândindu-se la ţările Occidentului –, ci rezultatul unui război în care învingătorii şi-au împărţit harta şi şi-au exportat, fiecare, propriile principii, sisteme şi valori.

Nu este vorba despre o glumă a istoriei, ci de o jumătate de secol în care Istoria însăşi a fost păcălită.

* * *

Acest volum oferă o perspectivă, una dintre multele posibile, asupra experimentului comunist al României din secolul al XX-lea. Desfăşurarea epică a evenimentelor este completată cu câteva studii de caz, pe care le-am considerat necesare în ideea de a sugera complexitatea tramei. În afara surselor inedite, bibliografia cuprinde o bună parte dintre lucrările conexe temei apărute după 1990, cu regretul că – foarte posibil – unele, de valoare, publicate în chiar lunile definitivării acestui volum, nu au putut fi cuprinse în această ediţie.

Din punct de vedere tehnic, cartea a fost scrisă o singură dată şi rescrisă de foarte multe ori: fragmente punctuale, într-o primă formă redusă, au fost solicitate cu bunăvoinţă de directorul revistei Dosarele istoriei, Mircea Suciu, şi publicate în diverse numere tematice din anii 1997–2000 – părţi pe care, în anul 2000, le-am legat într-o prezentare de aproape 40000 de cuvinte a comunismului românesc destinată unui public străin; scris alături de profesorii Lucian Boia şi Tom Sandqvist, volumul Archive of Pain – Arhiva durerii a apărut în acel an la editura Pionier Press din Stockholm, Suedia, îngrijit într-o manieră admirabilă de inimoasa Arina Stoenescu.

Un fragment dedicat istoriei intelectualităţii româneşti postbelice – transformat în acest volum în studiul de caz asupra asociaţiei ARLUS – a apărut, în toamna anului 1996, în mai multe numere succesive ale revistei bucureştene 22. Chiar dacă investigaţia mea era la început, ca ecou al unei

lucrări de licenţă pe acest subiect pe care profesorul Dinu C. Giurescu mi-o ghidase (investigaţie ce a continuat în toţi anii care au urmat, în speranţa unui proiect mai amplu care, sper, se va materializa odată), am fost surprins de numărul mare al mesajelor primite: de la oameni care lucrau pe seama istoriei – Vladimir Tismăneanu, Andrei Pippidi ş.a. – şi până la oameni asupra cărora istoria lucrase, iar ARLUS le fusese odată foarte familiar (mai cu seamă în sens negativ).

Volumul mai cuprinde un capitol care i se datorează, în cea mai mare măsură, lui Pavel Câmpeanu. Acordându-mi privilegiul, la sfârşitul anilor ‘90, de a fi unul dintre primii cititori ai viitoarelor sale memorii politice ce aveau să apară ulterior ca un veritabil memento al unui înşelat al comunismului, m-a iniţiat, în răstimp, în istoria recentă a unei instituţii în care el intrase odată zilnic iar eu, acum, intram destul de des: Televiziunea Română. Pe baza materialelor din arhiva privată a lui Câmpeanu aveam să scriu un studiu (despre regimul comunist şi televiziunea naţională) pe care Cristian Troncotă avea să-l includă într-un volum colectiv – România secolului XX – ce apărea în condiţii bune, în 2000, în editura unei alte instituţii, oarecum diferite: SRI. Aproape simultan, am avut şansa de a consulta – prin amabilitatea familiei Petre şi Mioara Roman – o parte a arhivei Valter Roman, al cărui jurnal (din anii ‘70) am fost foarte aproape de a-l publica, într-o ediţie comentată.

Fragmentele puse, în chip de motto, în deschiderea fiecărui capitol, au mai curând rolul unui memento; ele provin din diverese crestomaţii de teorie marxistă. În comparaţie cu toţi continuatorii săi reali sau imaginari ajunşi lideri politici în Estul Europei, Marx (mai ales) şi Engels au avut un mare merit: nu ştiu cât de adevărate au fost în fond preceptele lor, dar, ca formă, ei măcar scriau bine.

În mod premeditat, această introducere în istoria comunismului românesc favorizează – cantitativ, cel puţin – epoca lui Gheorghe Gheorghiu-Dej. Explicaţia nu ţine de o preferinţă anume, ci de un detaliu tot de natură tehnică: în timpul deselor rescrieri ale acestui text, elaboram, facilitat de travaliul susţinut al profesoarei Zoe Petre la conducerea noii École Doctorale din Bucureşti şi în coordonarea profesorilor Lucian Boia şi Bogumil Jewsiewicki Koss, o teză anume focalizată asupra personajului

politic numit Nicolae Ceauşescu – care a fost publicată între timp, într-o formă redusă şi destinată cititorului francofon –, teză din care am preluat aici doar anumite fragmente ale demonstraţiei, în încercarea de a contura ultimele două decenii ale sistemului.

Tuturor acestor oameni amintiţi aici (mai puţin Marx şi Engels…) le mulţumesc încă o dată, precum o voi face, în paginile ce urmează, mai multor profesionişti care mi-au clarificat un aspect sau altul al acestui trecut. Mulţumesc Alexandrei C., care a fost prim cititor – şi care m-a încurajat în ideea că o vor mai urma şi alţii. Mulţumesc editorilor Irén & Grigore Arsene, pentru solicitudinea cu care mi-au fost alături, în toţi anii din urmă. Deasemenea – lucru subînţeles unui profesor –, mulţumiri multora dintre studenţii Facultăţii de Istorie din Bucureşti pe care i-am întâlnit în ultimii ani, în faţa cărora multe dintre aceste ipoteze de lucru au fost prezentate şi a căror curiozitate a mai şlefuit ceva din opacitatea inerentă a unui fragment de istorie pe care încerc acum să-l descriu fără, în cea mai mare parte, a-l fi trăit – ceea ce, pentru istoria contemporană a României, este în egală măsură un avantaj şi un dezavantaj.

Ceea ce contează este că alţii – adică România care a fost – l-au trăit, astfel încât aventura ideii comuniste care şi-a presărat speranţele şi crimele, reuşitele de formă şi greşelile de fond printre români poate face obiectul volumului de faţă. Toate au trecut sau sunt pe cale să treacă, iar asupra celor ce poartă responsabilitatea Istoria se va pronunţa, pesemne, mai temeinic decât o face Justiţia.

Nimeni însă, nici printre cei trecuţi, nici printre cei de faţă sau viitori, nu sunt răspunzători, în schimb, pentru greşelile care au mai rămas în aceste pagini.

A.C., 15 octombrie 2005, Bucureşti

CAPITOLUL 1

Copilăria unui partid

Există copii rău crescuţi şi copii precoci. Copii normali au fost grecii. Farmecul pe care arta lor îl exercită asupra noastră nu contrazice treapta socială nedezvoltată pe care a crescut. El este, dimpotrivă, rezultatul acesteia şi este inseparabil legat de faptul că condiţiile sociale necoapte în care s-a născut, şi care singure i-au putut da naştere, nu mai pot reveni niciodată.

Karl Marx, Introducere la Contribuţii la critica economiei politice

1.1. O cultură politică de tranziţie

Adevărata istorie a comunismului românesc – cu alte cuvinte, cea care contează în rememorarea trecutului – începe, în fapt, odată cu sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial. La prima vedere, această formulare pare paradoxală şi, în orice caz, contestată de desfăşurarea pur cronologică a lucrurilor. Timp de decenii, câteva generaţii de români au fost educate în spiritul respectului faţă de vârsta timpurie a comunismului naţional. S-au inventat eroi, s-au evidenţiat fapte de glorie şi toate au fost puse în slujba unei cauze nobile – dezvoltându-se intens, în tot acest timp, mitologia unei perioade de ilegalitate (între decembrie 1924 şi august 1944) care ar fi fost echivalentul unei perioade de maturizare, selectare şi organizare fără odihnă în viaţa Partidului Comunist din România. Nimic mai fals.

Nimic mai fals, pentru că, pe de o parte, acest interval nu este deloc unul unitar; pe de alta, de-a lungul perioadei interbelice, partidul comuniştilor din România a fost un organism parazitar, impopular şi cu totul marginal, care-şi hrănea organizarea rudimentară şi existenţa nu atât din imperfecţiunile democraţiei româneşti cât, mai ales, din proximitatea Uniunii Sovietice. Aripa politică a comuniştilor români s-a aflat în ilegalitate nu pentru că ar fi constituit un pericol real pentru stabilitatea societăţii româneşti în vremuri normale, ci pentru că reprezenta – şi se revendica în acest fel, cu o oarecare mândrie partinică – efectiv un batalion de asalt pus în slujba ţelurilor „revoluţionare“ anunţate de conducătorii Uniunii Sovietice. Valenţa „naţională“ a comunismului românesc va apărea târziu, la peste 40 de ani de la înfiinţarea ca atare a partidului – dar niciodată nu se va manifesta firesc şi dezinhibat, din cauza unui complex de ilegitimitate care va însoţi comunismul autohton chiar şi în cele mai fericite momente ale sale. Astfel încât se poate spune, cu motive, că de-a lungul celor 68 de ani ai existenţei partidului (1921–1989), cea mai mare parte a timpului PCR (cu diversele sale denumiri temporare) a reprezentat un organism politic artificial, prefabricat, adus prin susţinere exterioară, impus prin fraudă şi susţinut prin teroare.

Societatea românească – inclusiv clasa politică – s-a acomodat cu greu schimbării parametrilor de după Primul Război Mondial: un teritoriu mai mare, dar şi o situaţie demografică inedită, cu un număr mare de cetăţeni de altă etnie, cu o altă cultură politică şi cu alte tradiţii de viaţă, de muncă sau de organizare socială. În aceste condiţii, prezenţa unui procent relativ însemnat de cetăţeni de altă etnie decât cea românească – evrei şi maghiari mai ales – printre comuniştii români ai primelor decenii nu trebuie să surprindă: pur şi simplu, statul român nu rezolvase problema naţională apărută după 1919, iar integrarea acestor alogeni nu se produsese. Din fericire, curentul socialist-radical – cel al viitorilor comunişti – nu a putut profita şi de o oarecare tradiţie anarhistă; aşa ceva este, practic, necunoscut în istoria ţării – până şi atentatul terorist din decembrie 1920 al comunistului Max Goldstein, tragic totuşi în consecinţe, a fost mai apropiat de melodrama bulevardieră decât de un anarhism autentic[1].

Un sesizabil etnocentrism, romanţat în discursul public şi proferat prin şcoală şi armată, şi remanenţele unei xenofobii proprii societăţii tradiţionale a satului românesc din Vechiul Regat au accentuat acest handicap al integrării etnice într-o societate care se schimbase peste noapte, odată cu modificarea graniţelor. Cum spune Victor Neumann, „Atunci când – după 1918 – s-a ivit ocazia de a vedea rezultatele evoluţiei istorice, trebuia identificată şi metoda de scoatere din izolare atât a românilor, cât şi a saşilor şi maghiarilor. În locul unei adevărate orientări liberale, elitele de la Bucureşti şi din centrele regionale s-au îndreptat încă o dată spre ideologia conservatoare şi spre retrasarea frontierelor intercomunitare (…)“[2] În anii ‘20, sub conducerea unui lider charismatic şi complet atipic din punct de vedere politic – ceea ce în anumite circumstanţe poate fi un avantaj, mai ales într-o societate în care „politicianismul“ era blamat deja foarte curând de la apariţia lui –, mişcarea politică de dreapta s-a radicalizat treptat, favorizată de la distanţă de ceea ce se întâmpla în Europa – în Italia şi Germania, mai ales.

Este ceea ce mi se pare surprinzător în opiniile despre politică ale geniului poetic Mihai Eminescu: nu duritatea acestor opinii, nici antiliberalismul lor şi cantonarea în viziunea unei Românii „pure“, premoderne şi suficientă

sieşi inclusiv din punct de vedere etnic (în fond, evoluţia ulterioară a ţării a penalizat ea însăşi aceste opinii), ci faptul că aceste critici veneau foarte repede după ce politica – în sens modern – apăruse în peisajul ţării noastre, cu partide adverse, dezbateri parlamentare şi polemici deschise în presă (vezi acest text fundamental care este, pentru epoca modernă a României, Constituţia din 1866). Într-un text publicat în decembrie 1877, Eminescu spunea: „Întorşi din străinătate, ei [avocaţii tineri români, n.m. A.C.] nu şi-au dat silinţa să-nveţe legile şi datinile pământului, să codifice obiceiurile naţiei româneşti, ci au introdus pur şi simplu codicele pe cari le învăţaseră la Paris, ca şi când poporul românesc a fost în trecut un popor de vite, fără legi, fără obiceiuri, fără nimic, şi trebuia să i s-aducă toate celea de-a gata din cea mai renumită fabrică. Dar în genere advocaţii sunt inteligenţele cele mai stricate din lume. (…) Arionii noştri de tot felul, oamenii cari riscă tot pentru că n-au ce pierde, tot ce-i mai de rând şi mai înjosit în oraşele poporului românesc, căci, din nefericire, poporul nostru stă pe muchia ce desparte trei civilizaţii deosebite: cea slavă, cea occidentală şi cea asiatică şi toate lepădăturile Orientului şi Occidentului, greceşti, jidoveşti, bulgăreşti, se grămădesc în oraşele noastre, iar copiii acestor lepădături sunt liberalii noştri“.[3]

În mod paradoxal, fără o legătură directă cu poetul Eminescu, dar în strânsă legătură cu acest clişeu autohtonist ce marcase şi proza sa politică, acest laitmotiv al liberalismului ca formă exterioară fondului românismului a reînviat în anii ‘20 ai secolului trecut, prin extrema dreaptă românească.

Modelul modernizării româneşti fusese unul occidental, importat repede şi aclimatizat mai greu. Faţă de acest model, extrema dreaptă propunea reîntoarcerea la caracteristicile naţionale dintr-un trecut greu reperabil, iar extrema stângă propunea copierea reformelor pe care regimul Sovietelor le făcea în Estul rusesc.

Din perspectiva unei analize ulterioare, Corneliu Zelea Codreanu, Căpitanul mişcării legionare, a fost unul dintre cei mai interesanţi conducători de mişcări revoluţionare din istoria ţării. Dispreţuind viaţa politică parlamentară (ceea ce este, totuşi, o constantă a tuturor dictatorilor), iubindu-şi cu fanatism ţara (dar o Românie idilizată, diferită de cea reală, a

vremii lui), respectând apetenţa românilor pentru Biserică şi pentru domnitorii glorioşi din trecut, Căpitanul a fost modelul politic şi antipolitic în acelaşi timp de cel mai mare succes al României interbelice. Agitator cvasidemagog ce căpătase glorie pe acest teren încă din anii facultăţii, fără a avea o educaţie solidă[4] şi acordând aproape de regulă mai multă importanţă formei decât fondului în ceea ce făcea sau în ceea ce cerea altora să facă, C.Z. Codreanu a atins nivelul prizei reale la acel tineret mediu şi superior educat ce se ridica din rândul unei clase mijlocii româneşti în continuă creştere numerică. Fără a fi un bun orator sau măcar un vorbitor inspirat în adunările publice, Codreanu a creat într-un deceniu o mişcare politică capabilă să obţină, la ultimele alegeri libere ale României interbelice (din 20 decembrie 1937) peste 15 procente, devenind astfel cea de-a treia forţă politică a ţării – şi oricum singura în creştere, cel puţin în acel moment. Cu câteva zile înaintea alegerilor, Codreanu expusese principiile de politică externă ale partidului său populist intitulat Totul pentru Ţară şi asigurase că în 48 de ore de la câştigarea alegerilor de către el şi ai săi România se va alia cu Germania şi Italia, renunţând la alianţele tradiţionale cu Franţa şi Anglia sau la cele mai noi, precum Mica Înţelegere şi Înţelegerea Balcanică. Aşadar, în urma alegerilor din decembrie ‘37, Partidul Naţional Liberal a obţinut 35,9%, Partidul Naţional Ţărănesc 20,4%, iar legionarii 15,5%. Nici un partid nerecoltând 40% din voturi, prima majoritară fixată prin legislaţia electorală din 1926 nu a putut fi acordată nimănui – ceea ce, aproape automat, a dus la şubrezenia Parlamentului rezultat din alegeri şi la căderea lui, în prima lună a anului 1938. Din acest moment, regele Carol al II-lea a avut culoar deschis pentru introducerea unui autoritarism care, potrivit precedentelor din Europa vremii, părea benefic – adică mult mai eficient decât democraţia parlamentară pe care regele o servise până atunci timp de 8 ani, după cum o servise întreaga sa familie dinastică după 1866.

Mai ales în partea de răsărit a ţării, în Moldova, un autohtonism latent şi vag sistematizat deocamdată, cu rădăcini vechi şi cu manifestări clare de antisemitism, îi plasa pe evrei în afara ordinii comune a lucrurilor – aşa cum era ea văzută de majoritatea românească. În opinia mea, cuvântul care descrie cel mai bine această stare de lucruri este xenofobia – proprie societăţilor tradiţionale, în care contactul ferm cu modernitatea întârziase. Antisemitismul este doar o consecinţă – printre mai multe – ale acestei temeri faţă de cel care are alte obiceiuri, alte straie, altă credinţă.

Tradiţional, ţăranul român judeca mai curând schematic; îndeosebi în Moldova, unde rolul economic al evreilor stabiliţi aici era absolut vizibil, mai cu seamă în domenii în care românii nu excelaseră niciodată – precum afacerile sau comerţul –, evreul a devenit prototipul străinului. Nu este de neînţeles, în acest caz, de ce unii evrei – nu cei mai importanţi în comunităţile respective, fireşte – au ajuns în anii ‘20 şi ‘30 ai secolului trecut, şi din cauza acestei respingeri, la dispoziţia curentelor ce promiteau egalitatea şi ştergerea deosebirilor rasiale – precum comunismul de tip bolşevic, instaurat la conducerea Rusiei prin eforturile notabile ale lui Vladimir Ilici Ulianov (zis Lenin) în chiar ultimele luni ale Marelui Război prin care trecuse Europa.

În aprilie 1917, când ajunge la Petrograd – după traversarea fără probleme a unei Germanii încă aflate în război –, Vladimir Ilici Ulianov împlinea 47 de ani (născut la 10 aprilie – stil vechi – 1870, la Simbirsk – ulterior denumit Ulianovsk, tocmai în onoarea sa). Treizeci de ani îl despărţeau în acel moment de moartea fratelui său Alexandru, student al Universităţii din Petersburg, care fusese spânzurat în 1887 pentru a fi complotat într-un grup conspirativ-anarhist care urmărea să-l asasineze pe ţarul Alexandru al III-lea – eveniment care, potrivit tuturor biografilor, contribuise mult la radicalizarea tânărului Vladimir. Începând din 1892, Lenin va practica avocatura, având uneori drept clienţi oameni simpli; ceea ce contează este că acest model al avocatului pus din proprie iniţiativă la dispoziţia clasei de jos şi marginalizaţilor politici va face şcoală, inclusiv în România – vezi cazurile Lucreţiu Pătrăşcanu sau Ion Gheorghe Maurer, doi dintre cei care în anii ‘30 vor apăra în procese inculpaţii comunişti. În anul 1902, Lenin publica una dintre cărţile de căpătâi ale mişcării comuniste mondiale şi una dintre cele mai importante, prin consecinţe, ale secolului al XX-lea: Ce-i de făcut?, o lucrare în esenţă teoretică prin care va fi fixat definitiv în istoria dogmei comuniste rolul partidului în procesul revoluţionar. Aceasta este cartea ce statuează unul dintre clişeele cele mai perene ale comunismului mondial: menirea partidului comunist de a reprezenta o „avangardă a proletariatului“. În fine, trebuie spus că Lenin a elaborat una dintre cele mai originale soluţii pentru problema naţională; nu este vorba numai despre egalitatea deplină între naţionalităţi şi etnii, dar ca unul dintre cei care au minat din convingere Imperiul Ţarist (văzut ca o „închisoare a popoarelor“), Lenin va încuraja elaborarea şi propagarea în fostul imperiu a unei

Declaraţii a drepturilor popoarelor din Rusia (în noiembrie 1917), prin care era prevăzută egalitatea în drepturi a tuturor naţionalităţilor, inclusiv a dreptului de autodeterminare şi separare[5]. Acest drept acordat viza apropierea acestor naţionalităţi de statul sovietic în devenire; efectul a fost unul invers, de respingere.

În virtutea acestui drept, printre altele, Sfatul Ţării din Chişinău, capitala Basarabiei româneşti, va lua, pe 27 martie 1918 (sau 9 aprilie pe stil nou), decizia unirii cu România. La 9 aprilie 1918 regele Ferdinand I va semna decretul regal de unire a Basarabiei cu Vechiul Regat român, alături de primul ministru Alexandru Marghiloman. Trebuie spus, în respect faţă de adevărul istoric, că unirea Basarabiei cu România a fost încurajată şi acceptată de Germania şi Austro-Ungaria, care sperau ca astfel regatul României (care în acel moment se afla în afara conflictului, după semnarea la 20 februarie acelaşi an, la Buftea, a Tratatului preliminar de pace între România şi Puterile Centrale) să renunţe la miza pentru care intrase în conflict, anume unirea cu Transilvania. Cu alte cuvinte, din martie 1918 România îşi extinsese frontierele spre Est, deşi ţelul intrării sale în Războiul Mondial fusese extinderea frontierelor spre Vest, spre acea informală Europă Centrală din care Transilvania făcea parte.

1.2. Apariţia Partidului Comunist din România

Potrivit interpretării devenite ulterior oficiale, Partidul Comunist din România a luat naştere în urma Congresului organizat în mai 1921[6], în urma scindării unui nucleu dur al socialiştilor români – acei socialişti radicali dispuşi să accepte tezele recent înfiinţatei Internaţionale a III-a Comuniste de la Moscova (Comintern)[7]. Cel de-al doilea congres al Cominternului fusese cel care adoptase cele 21 de condiţii obligatorii pentru membrii sau organizaţiile ce doreau să i se alăture. Trei ani de existenţă fuseseră suficienţi acestei a III-a Internaţionale pentru a-şi stabili un tipic al activismului curent[8]. Din punct de vedere organizatoric, Comitetul Executiv al Cominternului lua toate deciziile, iar organizaţiile afiliate erau datoare cu aplicarea lor; structura şi principiile de conducere ale Cominternului erau copiate întocmai după cele ale partidului bolşevic care-i servea ca fundament principal. Dintre cele 21 de condiţii, a 12-a se anunţa a fi, în perspectivă, mai importantă: toţii membrii (i.e. partidele aderente) Internaţionalei se obligau să poarte acţiuni deschise sau camuflate în vederea servirii scopurilor fixate de Moscova; în această ordine de idei, oricare alt guvern necomunist străin era considerat un inamic direct; singurul aliat, se înţelege, era guvernul bolşevic din Rusia (devenită, în decembrie 1922, prin contopirea Rusiei, Bielorusiei şi Ucrainei, URSS). Prin grija lui Lenin, artele şi toate mijloacele de comunicare în masă disponibile în epocă – presă scrisă, radio, teatru, cinema, muzică etc. – vor fi puse, în Rusia, prin serviciul sectorului de agitaţie şi propagandă (agitprop), în slujba acestei idei.

Regimul comunist român va aniversa ziua de 8 mai 1921 (adică – vezi mai jos – ziua de deschidere a congresului de sciziune a socialiştilor) ca zi de naştere a PCR, dar aceasta mai curând din considerente propagandistice şi legitimatoare. În realitate, acest congres nu s-a soldat cu o soluţie definitivă pentru comunismul românesc, ci doar cu o poveste binevenită pentru cei ce aveau să o folosească, interesat, după 1945.

În linii mari, tezele de bază ale Cominternului cereau afilierea necondiţionată a comuniştilor la politica dusă de Moscova (şi de Comintern) şi, în cazul concret al României, ele tindeau să accepte reversul a ceea ce Lenin şi tovarăşii săi promovaseră în noiembrie 1917; altfel spus, comuniştii de esenţă bolşevică puneau sub semnul întrebării (prin aşa numitul principiu al autodeterminării provinciilor, până la separarea de statele care le anexaseră) recent înfăptuita Mare Unire a românilor în graniţele unui stat naţional – în ultimul an al Primului Război Mondial, 1918, provinciile locuite în mare majoritate de români se uniseră, rând pe rând, cu statul român: cum am văzut, pe 27 martie, Basarabia (fostă, din 1812, în graniţele Imperiului Ţarist); pe 28 noiembrie, Bucovina, iar pe 1 decembrie, Transilvania (acestea din urmă foste în graniţele Imperiului Austro-Ungar). Radicalizarea acestor lideri socialişti români – o aripă de extremă stângă a Partidului Socialist autohton – are, desigur, mai multe explicaţii: unele dintre ele, reale şi deloc de neglijat, privesc starea ca atare a societăţii româneşti, serios marcată de Marele Război şi de o inegalitate socială cu vechi tradiţii în istoria ţării[9]. Dar principalul imbold radicalizant, cred, derivă din evoluţiile înregistrate de către două dintre statele învecinate: este vorba, în primul rând, de ecourile revoluţiei bolşevice din Rusia, revoluţie ce va ieşi victorioasă, dar şi de episodul mai puţin original şi reuşit al Ungariei vecine, autointitulata Republică a Sfaturilor[10] – declarată pe 21 martie 1919 de o insolită alianţă a comuniştilor şi a socialiştilor radicali şi condusă, după un model leninist pe care-l respecta cu plăcere şi cu stricteţe chiar şi la nivelul terminologiei[11], de către Béla Kun. Această din urmă revoluţie a fost sortită eşecului – trebuie spus, un eşec la care a contribuit şi armata statului român, cu atât mai mult cu cât brigăzile revoluţionare ale lui Kun atacaseră Transilvania în ideea reintegrării acestei provincii în graniţele Ungariei comunizate. Kun nu va cuceri Transilvania sa natală, aşa cum fără îndoială îşi dorise; totuşi, el va rămâne în istorie drept fondatorul Partidului Comunist din Ungaria, în decembrie 1918 (unul dintre primele în Europa!).

După cum lesne se poate observa, între revoluţia sovietică a lui Lenin şi revoluţia maghiară a lui Béla Kun se afla – din punct de vedere geografic – chiar România, abia ieşită din război. Cristian Rakovski, unul dintre cei mai precoci socialişti radicali români (încă din perioada anterioară Marelui Război), care plănuise la un moment dat chiar şi răpirea regelui Ferdinand

ca preludiu al declanşării unei revoluţii comuniste româneşti (!), acum ajuns – în condiţiile pline de neprevăzut ale revoluţiei leniniste – să ocupe postul de guvernator comunist al Ucrainei (adică preşedinte al Consiliului Comisarilor Poporului), iar apoi ministru (comisar al poporului) pentru Afacerile Externe –, a fost astfel convins că, prin eforturile conjugate ale revoluţionarilor maghiari şi ruşi, Basarabia şi Transilvania se vor desprinde de România iar regimul oligarhico-regal de la Bucureşti se va prăbuşi în haos. O ciudată intuiţie, de fapt: visul lui Rakovski se va împlini, la alţi parametri, în 1940! Acelaşi gen de speranţe extrem-stângiste va nutri şi comunistul Marcel Pauker, spre mijlocul anilor ‘20. Pe moment, speranţele lor au fost infirmate rând pe rând; societatea românească rămânea una tradiţională, mai curând opusă schimbărilor politice grăbite şi radicale, în aşteptarea unei ordini şi stabilităţi pe care aceste forţe politice nou apărute nici nu le sugerau, nici nu le puteau oferi.

Aceste concepţii privind o anumită curbă a schimbării nu ne interesează aici ca fiind reveriile comuniste ale lui Rakovski. Mult mai important este că ele erau reprezentative pentru tezaurul strategic şi ideologic al extremei stângi româneşti, atunci. Trebuie spus că Lenin însuşi a fost surprins de entuziasmul revoluţionar al lui Rakovski şi nu i-a dat un credit major, preocupat mai curând să apere revoluţia în faţa trupelor alb-gardiste ale generalului rus A.I. Denikin[12].

Aşadar, acest congres al socialiştilor din 1921 s-a deschis în dimineaţa zilei de duminică 8 mai, în condiţii puţin propice dezbaterii pe care elementele dure, pro-Comintern, o dorea. Din cauza faptului că sediul partidului, Clubul socialist din strada Sf. Ionică nr. 12, Bucureşti, fusese sigilat de autorităţi încă din timpul grevei generale din octombrie 1920, adunarea s-a desfăşurat în redacţia ziarului Socialismul, din strada Academiei, sub preşedinţia de şedinţă a deputatului socialist Dumitru Stoiculescu[13]. În prezenţa delegaţilor din 27 de filiale din ţară ale socialiştilor şi ai altor reprezentanţi din diferite cercuri de stânga (peste 90 de persoane, potrivit estimărilor oficiale de mai târziu[14]), prima zi a fost dedicată unor moţiuni şi rezoluţii fără mare impact, astfel încât chiar din după-amiaza aceleiaşi zile s-a pus la vot strămutarea congresului la Ploieşti, pentru asigurarea unui cadru mai propice. Pusă la vot, propunerea a căzut, astfel încât adunarea a continuat a doua zi, luni, tot la sediul Socialismului.

Abia în seara acestei a doua zi s-a obţinut de la ministerul de Interne desigilarea sediului din strada Sf. Ionică – aşa că a treia zi, marţi 10 mai, congresiştii şi dezbaterile s-au mutat acolo. Suprapunerea cu ziua Monarhiei nu a fost de bun augur cauzei – după mai multe surse, o parte dintre delegaţi temându-se să se prezinte la lucrări, de teama unor eventuale şicane suplimentare ale autorităţilor – ceea ce spune mult despre soliditatea crezului lor. Totuşi, lipsa acestor elemente moderate a facilitat „demonstraţiile“ nucleului dur, inclusiv susţinerea uneia dintre cele mai discutabile cereri ale Internaţionalei Comuniste – aceea de admonestare a liderilor socialişti români din Transilvania care participaseră la actul unirii din decembrie 1918 (unire interpretată de Comintern ca fiind rezultat al „politicii imperialiste“ a clasei politice româneşti). Alternanţa la cuvânt a celor care erau pentru o intrare imediată în Internaţională şi cei care doreau o afiliere cu anumite rezerve a continuat şi miercuri 11 mai; polemica dintre Gheorghe Cristescu şi Eugen Rozvan (acesta din urmă acuzându-l pe Cristescu de adoptare a unei poziţii oscilante, minimaliste) a fost doar una dintre cele iscate. În după-amiaza zilei, radicalii au presat pentru trecerea la vot – vezi mai jos – (prilej cu care Cristescu şi Rozvan s-au reconciliat), urmând ca problema statutului şi conducerii să fie amânată pentru ultima zi a congresului, joi 12 mai.

Câteva cuvinte, acum, despre Gh. Cristescu – viitorul, se va vedea, prim-secretar al partidului comuniştilor români. Socialist cu vechime, cu un curaj notabil – vezi gesturile sale de frondă în anul 1917, împotriva germanilor, care i-au adus o condamnare la moarte, în cele din urmă neaplicată – dar cu o educaţie cu totul precară, Cristescu era de fapt un mic-burghez tipic mediului bucureştean; el deţinea aici un atelier de plăpumărie – de unde şi numele Cristescu-Plăpumaru, sub care se va face cunoscut inclusiv în plan politic. El luase contact cu mişcarea socialistă destul de timpuriu, încă de când era ucenic în atelierul de plăpumărie al altui bucureştean, Costică Ionescu; autodidact şi curios din fire, tânărul Cristescu lua cărţi cu împrumut – cu subiecte de popularizare a ştiinţei sau de marxism – de la un alt plăpumar, pe numele său Nicolae Păcală. Pe marginea acestor subiecte, discuta entuziast cu socialişti mai experimentaţi, precum Victor Anagnoste sau I.C. Frimu. Mai târziu avea să rememoreze cu plăcere conferinţa O privire spre viitor pe care el însuşi o ţinuse, în anul 1905, într-un ciclu organizat de socialiştii bucureşteni[15] – prilej cu care nu avusese curajul să

anunţe victoria socialismului în lume, dar spusese totuşi că oamenii vor ajunge pe Lună![16]

După o perioadă de primat în lumea închisă a comuniştilor, Cristescu va strica relaţiile cu tovarăşii săi şi în 1926 va părăsi gruparea (a fost, de fapt, exclus, din cauza ezitărilor sale în a crede în soluţia naţională propusă de Comintern). Nimic surprinzător în faptul că avea să se îndrepte spre partidul la a cărui sciziune contribuise în acest an, 1921 – partidul socialist. În anii ‘30, numele său s-a aflat în centrul unei drame mondene: fiica sa Tita, fostă Miss România, a devenit – se pare – victima unui triunghi amoros în familia avocatului bucureştean Ciulei (tatăl viitorului regizor Liviu Ciulei). Cauzele morţii Titei nu aveau să fie elucidate niciodată. După 1947, comuniştii se vor răzbuna pe Gheorghe Cristescu; va fi anchetat, arestat, tracasat; va fi reabilitat abia după 1965, dar fără să mai primească vreo funcţie în partid; noua generaţie de comunişti îl va privi cu o superioritate întrucâtva motivată; el va deveni, în schimb, un nume din manualele de istorie.

Să revenim la desfăşurarea primului congres al comuniştilor. Ziua a cincea a debutat cu discutarea proiectului de statut şi cu diverse intervenţii adiacente pe problema libertăţii presei sau pe problema agrară. Pentru a nu se pierde delegaţii pe drum, votul decisiv a fost lăsat pentru seară, spre încheierea lucrărilor. După-amiaza, în momentul în care delegatul pro-Comintern din Târgu Mureş Elek Köblös s-a înscris la cuvânt (de unde speculaţia ulterioară a inamicilor săi din partid că acesta ar fi fost un semn), pe uşa sălii de şedinţe din Sf. Ionică „a intrat un «comisar regal», colonelul Georgescu, şeful parchetului militar, însoţit de 10–15 ofiţeri şi de un pluton de soldaţi din regimentul Vânători de munte (…). Cei care au votat afilierea – a strigat colonelul, înţelegând prin aceasta afilierea fără rezerve – să treacă la stânga, iar ceilalţi la dreapta“[17]. Era pentru prima dată când relativa unitate a proaspeţilor comunişti autohtoni se spărgea foarte repede, din ambiţia ministrului de Interne al epocii, Constantin Argetoianu, de a împiedica apariţia comunismului organizat în România.

Prin urmare, un lucru trebuie spus foarte limpede: aşa-numitul congres de înfiinţare a PCR nu a dat nici o rezoluţie prin care să fie anunţată înfiinţarea unui partid comunist în România. Tot ce s-a pus în discuţie a fost susţinerea radicalizării socialismului autohton şi a activiştilor săi pe calea afilierii la

Comintern. Din punct de vedere strict tehnic, această primă generaţie de comunişti a fost prea puţin atentă la detalii. A fost mai curând datoria istoriografiei oficiale de mai târziu să le reinventeze, în virtutea unui scop construit post factum.

Deşi eşuat în acest fel, primul Congres al comuniştilor români, cel din mai 1921, rămâne important aşadar din punctul de vedere al aderării pur declarative la Internaţionala Comunistă şi, mai ales prin acceptarea celor 21 de condiţii puse de Comintern tuturor partidelor care se doreau integrate. În perioada pregătirii primului congres, aceste condiţii redactate de însuşi Lenin ridicaseră mai multe probleme decât se poate imagina: ele erau menite, de fapt, să radicalizeze mişcarea muncitorească şi să elimine elementele ezitante, socialiste, moderato-centriste. Aflat în permanenţă sub observaţia serviciilor specializate ale statului, Congresul este întrerupt în chiar momentul cel mai important prin intervenţia directă a poliţiei, care arestează o bună parte din liderii nucleului dur care votaseră afilierea[18]. Cum se ajunsese aici?

La începutul lui mai 1921, Partidul Socialist din România număra 45000 de membri, dar forţa sa nu se rezuma la aceştia, ci mai ales la sindicatele care strângeau peste 200000 de membri în acel moment. În mod fraudulos, istoriografia ulterioară lui 1947 i-a transformat pe aceştia din urmă în antemergători ai ideilor comuniste; în realitate, sindicalismul românesc al anilor ‘20 nu era în nici un caz dominat de comunişti. Chiar şi în privinţa membrilor socialişti propriu-zişi, doar o parte din ei – şi nu cea mai numeroasă – era dispusă să accepte radicalizarea propusă de un nucleu dur, anume acceptarea celor 21 de principii ce condiţionau obligatoriu aderarea la Comintern şi, în consecinţă, transformarea într-un aşa-numit – aceasta a fost prima titulatură propusă – Partid Socialist-Comunist. Ziua în care s-a votat, în congres, această afiliere a fost, după toate aparenţele, cea de 11 mai, la orele serii. După dezbateri îndelungate, rezultatul a fost favorabil radicalilor (428 de mandate pentru afiliere, contra 111, dintr-un total de 540 mandate reprezentate de delegaţi), iar statutul şi conducerea noului partid socialist-comunist urmau să fie votate a doua zi. Acest succes al internaţionaliştilor îşi are explicaţia nu în preponderenţa în partid a partizanilor afilierii[19], ci mai curând în abilitatea lor de a obţine mandatarea,

din partea celor circa 45 de mii de membri, pentru acei reprezentanţi care susţineau această cauză.

În plus, cei care s-au opus de la început şi categoric acestei schimbări – aşa numitele elemente socialiste de dreapta – nici nu au participat la congres. Votarea statutului şi alegerile propriu-zise pentru organismele de conducere nu s-au mai produs, după cum am văzut. Deveniţi (în ochii legii) conspiratori împotriva siguranţei statului, cei mai decişi congresişti au plecat de la lucrări direct la poliţie. Partidul Socialist-Comunist din România şi-a început astfel istoria printr-un eveniment neîmplinit. Ulterior, secretarul general al PCR (PMR), Gheorghe Gheorghiu-Dej va dori să acrediteze o altă variantă privind desfăşurarea lucrurilor: în raportul prezentat pe 8 mai 1951, cu prilejul Adunării solemne în cinstea celei de-a 30-a aniversări a partidului, Dej sugera ideea că înfiinţarea partidului comunist şi afilierea la Internaţionala a III-a ar fi fost votate în cea de-a 6-a zi a congresului din 1921, adică în 13 mai[20]. Aprecierea, din punct de vedere istoric, este nefondată; în realitate, pe 13 mai cea mai mare parte din elita comunistă românească pro-Comintern era deja arestată.

Cei arestaţi au petrecut lunile următoare în închisorile Văcăreşti şi Jilava. În presa română mai ales, dar şi în Parlamentul ţării, au fost surprinzător de multe proteste ale unor personalităţi cu totul remarcabile faţă de acest act „de duritate“ al autorităţilor[21]. Plecau aceste proteste dintr-o simpatie complice cu cei arestaţi? Nicidecum. Este o ironie a istoriei că această democraţie liberală împotriva căreia comuniştii în devenire luptau, de fapt, funcţiona şi acum îi apăra pe ei. În privinţa condiţiilor din închisori, nici măcar comuniştii arestaţi nu au putut fi foarte acuzatori: într-un interviu dat cotidianului de stânga Adevărul din 17 iunie 1921, David Fabian – unul dintre cei închişi la Jilava – spune cum deţinuţii au putut edita (în închisoare!) câteva ziare clandestine, în limbile română, rusă şi maghiară; iar un alt comunist deţinut, M. Macavei povesteşte ziarului Socialismul din 14 decembrie acelaşi an câte ceva din programul zilnic al unui deţinut: „în fiecare zi, dimineaţa, cursuri de limbă română şi franceză, de 5 ori pe săptămână – după-amiaza – se organizau conferinţe pe teme ideologice şi politice; iar duminica se ţineau şedinţe literare“[22]. Nici unul dintre semnatarii acelor proteste împotriva arestării comuniştilor – Nicolae Iorga, Virgil Madgearu, C. Rădulescu-Motru ş.a. – nu aveau cum prevedea (iar

unii nici nu aveau să-l mai apuce în viaţă) acel capitol de istorie ce urma să înceapă peste două decenii şi jumătate, în care arestările operate de comunişti nu vor mai întâmpina nici un protest – din simplul motiv că democraţia care face posibile protestele urma să fie eradicată brutal – şi în care condiţiile de închisoare rezervate adversarilor politici vor include multe alte lucruri (vezi capitolul 9.8), mai puţin creion, hârtie, cursuri sau şedinţe literare pentru deţinuţi.

Procesul militanţilor comunişti (sau procesul din Dealul Spirii) a început în dimineaţa de 23 ianuarie 1922, la tribunalul Corpului II de Armată din Bucureşti – sala Cercului Subofiţerilor, din strada Uranus[23]. În banca acuzaţilor se aflau numele cele mai importante ale aripii radicale: Gheorghe Cristescu (cel care avea să fie primul dintre cei audiaţi, pe 10 februarie), Al. Dobrogeanu-Gherea, David Fabian, Elek Köblös, Boris Ştefanov, Elena Filipovici ş.a., într-un total de 271 de militanţi, arestaţi cu diferite prilejuri în anii 1920–1921. Printre alte acuzaţii – alături de afilierea la Comintern, crimă contra siguranţei statului, îndemn la revoltă etc. – procurorii au încercat să stabilească o legătură între radicalii socialist-comunişti şi atentatul cu bombă al anarhistului Max Goldstein, din decembrie 1920, amintit anterior; în lipsa probelor, această pistă a fost abandonată. Acuzaţii au avut parte de o apărare calificată: scriitorul-publicistul-avocatul N.D. Cocea, C. Paraschivescu-Bălăceanu, Dem I. Dobrescu, Take Policrat şi alte nume relativ importante în magistratura vremii[24].

Venit la conducerea ţării pe 19 ianuarie 1922, guvernul liberal al lui Ionel Brătianu a intuit serviciul imens pe care l-ar face comuniştilor dacă procesul ar conduce la o martirizare a lor. În fond, raţiuni pentru o eventuală condamnare se puteau găsi, fie şi numai prin faptul că România nu avea relaţii diplomatice cu Rusia sovietică, iar problemele în litigiu între cele două state – fie tezaurul român depus la Moscova şi neînapoiat, fie statutul provinciei Basarabia – puteau fi folosite, dacă s-ar fi dorit, pentru inculparea acestor agenţi români ai Cominternului. Ionel Brătianu (mort în 1927) nu a mai apucat să regrete această clemenţă. Prin urmare, la 3 iunie 1922, premierul I.I.C. Brătianu, în numele guvernului, a înaintat regelui Ferdinand I proiectul de amnistiere, iar pe 4 iunie amnistia a intrat în vigoare: 213 persoane dintre cele arestate au fost eliberate, în proces rămânând doar 48, a căror situaţie era mai complicată. În istoriografia

comunistă ulterioară, acest gest al primului ministru şi al regelui a fost interpretat într-o manieră pe cât de surprinzătoare pe-atât de falsă: „În afară de victoria obţinută prin eliberarea sutelor de militanţi, amnistia din 4 iunie a însemnat de fapt recunoaşterea existenţei legale a Partidului Comunist Român“ – se spune într-o evocare de acest gen[25]. În realitate, regimul nu avea cum recunoaşte ceea ce nici măcar comuniştii nu puteau susţine – că partidul comunist chiar ar fi luat naştere în congresul întrerupt din mai ‘21.

Prin aceste arestări, fracţiunea radicalilor este practic decapitată. Cum proaspeţii viitori-comunişti încă nu apucaseră să aleagă un Comitet Central, imediat după amnistia din vara lui 1922 a fost lansată o aprigă luptă pentru putere în interiorul partidului – luptă care va continua, în fapt, decenii bune de acum încolo până la a deveni una dintre mărcile inconfundabile ale comunismului românesc. Împărţit în diferite grupuri care-şi dispută întâietatea (şi aceasta va fi, vom vedea, o altă trăsătură marcantă a extremismului de stânga), partidul comunist va avea nevoie, pentru înfiinţarea efectivă, de ţinerea unui al II-lea congres, în 3–4 octombrie 1922, la Ploieşti – un congres mai important pentru organizarea sa ulterioară decât, practic, cel „de înfiinţare“, din 1921.

Ce se petrecea în răstimp cu restul socialiştilor, cei care se opuseseră, din diverse motive, afilierii la Comintern?

După scandalul provocat de arestarea radicalilor în mai 1921, elementele socialist-moderate au ţinut, pe 19–20 iunie acelaşi an, un congres la Ploieşti; rezultatul: constituirea Federaţiei Partidelor Socialiste din România (FPSR). În numele unei solidarităţi care funcţiona foarte bine mai ales la nivel declarativ, şi aceştia au protestat împotriva deţinerii în arest a colegilor lor, chiar în acel timp. În conducerea noului partid se aflau G. Grigorovici, Iosif Jumanca, Al. Dunăreanu, Şerban Voinea, Ion Meyer ş.a. Organizarea lor pe baze federative – adică prin alianţa liber-consimţită dintre mai multe grupări de orientare socialistă – era menită să prevină noi sciziuni în viitor. Măcar în rândul acestor moderaţi – pentru că, în rest, lumea socialiştilor era departe de a fi solidară. În ianuarie 1922, alt nucleu socialist a format un alt partid – sub numele de Partidul Socialist din România. Unii dintre membrii săi – precum Ilie Moscovici sau Constantin Popovici – fuseseră o vreme implicaţi în procesul din Dealul Spirii, apoi repede eliberaţi în lipsa unor

probe concrete de complicitate cu radicalii pro-Comintern. Alături de aceştia, mai activau Ion Burcă, Theodor Iordăchescu, Al. Oprescu, Coloman Müller, Victor Anagnoste, Emil Socor[26] ş.a. Începând din luna mai a aceluiaşi an, PSR va începe tratative pentru aderarea la FPSR.

Aşadar, la începutul anului 1922 scena stângii româneşti oferea perspectiva unei dominatoare competiţii interne. O singură ideologie, nesistematizată şi aflată pe diferite trepte de radicalizare; trei partide, fiecare cu echipa sa de conducere şi cu membrii aferenţi, fiecare cu organul său de presă şi cu programul pe care se simţea chemat să-l propună societăţii: Federaţia Partidelor Socialiste (cu ziarul propriu Vremea nouă), Partidul Socialist Român (cu ziarul Lumea nouă) şi, într-o situaţie incertă încă şi cel mai slab dintre ele, Partidul Socialist-Comunist (cu ziarul Socialismul). Toate, în diferite grade, erau urmărite de serviciile speciale ale statului român, dar şi ale statului sovietic. Nici unul – luate în parte – şi nici toate trei la un loc – dacă ar fi fost posibil – nu reprezentau o ameninţare validă pentru sistemul politic românesc, aşa cum era el statornicit.

1.3. Congresul al II-lea al PCdR şi tezele Cominternului

În vara lui 1921, în momentul în care la Moscova (22 iunie–12 iulie) are loc cel de-al III-lea congres al Cominternului – cu delegaţi din 98 de organizaţii din toată lumea infiltrată de leninism –, partidul comuniştilor din România nu exista încă. Acesta este, pe de o parte, motivul pentru care ideea comunistă română a fost reprezentată acolo de 14 delegaţi improvizaţi – majoritatea din rândul celor aflaţi în autoexil, la Moscova şi Harkov, plus G. Moscovici, Alecu Constantinescu şi alţi câţiva din ţară; în cadrul congresului, ei au avut un statut provizoriu, fără a putea lua cuvântul[27]. Pe de altă parte, cea mai bună indicaţie despre starea în acel moment a comunismului românesc o oferă unul dintre rapoartele congresului, cel prezentat de Karl Radek: acesta spune că, în acel moment, comuniştii români nu aderaseră ca atare la Internaţionala Comunistă – ceea ce denotă că scrisoarea oficială de afiliere la Comintern nu plecase încă de la Bucureşti[28].

Partidul extremei stângi a păstrat numele de Partid Socialist-Comunist până la congresul al II-lea, din 3–4 octombrie 1922 – care a fost, de fapt, o conferinţă, convocată la Ploieşti, în atelierul pictorului Alexandru Vodă, cu participarea a 34 de delegaţi a căror reprezentativitate era destul de discutabilă. Partidul Comunist din România, secţie a Internaţionalei Comuniste – cum se autointitulează el potrivit noului proiect de statut[29] – îşi definitivează acum în punctele esenţiale, programul şi îşi declară încă o dată, în libertate, afilierea la Comintern. Cel care prezintă raportul general despre activitatea facţiunii este Marcel Pauker. Tezele sale de bază au pus, ulterior, la grea încercare istoriografia comunistă din anii ‘70-‘80, obligată să găsească tot felul de alibiuri pentru a cauţiona axiomele cu totul stranii (în sens politic) şi antinaţionale (în sens ceauşist) ale lui Pauker: potrivit lui, România era un „judeţ al Balcanilor“, legată economic, politic şi social de această zonă şi, în consecinţă, problema revoluţionară a României nu putea fi rezolvată decât la o scară balcanică[30]. În paralel, Eugen Rozvan[31] şi Boris Ştefanov, în cuvântările lor, au polemizat pe tema problemei agrare în

România şi a căilor sale de rezolvare – semn că, din punct de vedere ideologic şi doctrinar, partidul era departe de a avea o opinie proprie şi fermă, în ciuda pretenţiei sale (pe temeiuri marxist-leniniste) de a se recomanda ca fiind un partid al muncitorilor şi al ţăranilor pe cale de înfrăţire.

Cea care va crea cele mai multe probleme comuniştilor în perioada următoare va fi „problema naţională“. Ea furnizează – prin Eugen Rozvan – una dintre cele mai importante rezoluţii ale acestui congres: rezoluţia pentru chestiunea naţionalităţilor, în care se spune că emanciparea acestora nu se poate produce decât prin victoria comunismului. Potrivit tezei care se va impune printre comuniştii români în aceşti ani, naţionalităţile subjugate din România Mare nu-şi pot găsi salvarea decât dintr-o victorie a revoluţiei de tip sovietic în toată Peninsula Balcanică.

Problema naţională a fost agravată, pentru comuniştii români, şi de următorul congres al Cominternului (al IV-lea, desfăşurat la Petrograd la 5 noiembrie–5 decembrie 1922). Din partea PCdR au participat trei persoane: Lucreţiu Pătrăşcanu, Elek Köblös şi Marcel Pauker. Primul va rememora cu plăcere evenimentul: „Acolo am văzut şi am ascultat pe Lenin şi am trăit din plin atmosfera Marii Revoluţii“ – va spune el jurnalistului Ion Biberi într-o discuţie într-una din lunile de cumpănă dintre anii 1944–45[32]. Şi nu numai cu Lenin s-au întâlnit acolo comuniştii români, ci şi cu teza Federaţiei Comuniste Balcanice (organism zonal al Cominternului) care prevedea dreptul Internaţionalei Comuniste de a se amesteca decizional în activitatea partidelor comuniste din Bulgaria, Iugoslavia şi România. Este greu de spus ce impact au avut aceste evenimente externe asupra comuniştilor români; din acest punct de vedere, Marcel Pauker este un exemplu la limită: în 1924, aplicând o grilă leninistă a cărei justeţe o vedea numai el, el era convins că situaţia în România este coaptă pentru ca puterea să fie luată, pe cale revoluţionară, de comunişti[33]. Nu toţi ceilalţi din elita comunistă erau de acord cu el (divergenţele dintre Gheorghe Cristescu şi M. Pauker au necesitat atunci intervenţia ca arbitru a lui Boris Ştefanov, fără mare succes[34]). Echipa conducătoare a PCdR, după congresul al II-lea, a fost alcătuită în principal din Gh. Cristescu (ca secretar general), Marcel Pauker şi Elek Köblös – din punct de vedere etnic, un român, un evreu şi un maghiar; pe fondul divergenţelor dintre

primii doi, nesoluţionate prin intervenţia etnic-bulgarului B. Ştefanov, în iunie 1923 acest prim Birou Politic a fost dizolvat, iar la conducerea partidului a fost adus temporar – probabil prin acordul comun al tuturor facţiunilor – un personaj efectiv necunoscut astăzi: Nicolae Marian (probabil un pseudonim), ca secretar general provizoriu.

Acceptarea treptată, mai timidă în 1922, dar mai clară apoi, de către comuniştii români a tezelor Cominternului cu privire la caracterul imperialist al Primului Război Mondial şi al schimbărilor de frontieră ce decurgeau din acesta a avut două efecte imediate: în primul rând, comuniştii români ne apar ca fiind în mod evident instrumentul docil al politicii globale conduse, sub paravanul Cominternului, de către Moscova; în al doilea rând, acest fapt a determinat izolarea internă a proaspătului partid. La începutul anilor ‘20, românii, în majoritatea lor, nu erau foarte mulţumiţi de traiul lor; dar prea puţini erau cei care să pună în legătură acest trai neîndestulat cu noile frontiere ale ţării. Fără a facilita pe termen scurt viaţa cetăţenilor, România Mare reprezenta totuşi garanţia unui întărit orgoliu naţional.

Cum este de bănuit, deoarece Unirea produsese în societatea românească un entuziasm nu spectaculos, dar real şi lesne explicabil, această poziţie a comuniştilor faţă de lărgirea graniţelor recent înfăptuită a contrariat opinia publică şi a făcut ca sprijinul intern faţă de partidul comunist să fie cu totul nesemnificativ. Prea puţini dintre români – indiferent de etnia lor – s-au simţit reprezentaţi de utopia leninistă. Dar activul noului partid merge mai departe. Problema României apare, distinctă, la cea de-a VI-a Conferinţă a Federaţiei Comuniste Balcanice, din decembrie 1923, desfăşurată la Berlin: aici este elaborat „principiul luptei pentru autodeterminare până la despărţirea“ unei provincii de statul respectiv. Din partea PCdR, la evenimentul FCB au participat Gh. Cristescu, M. Pauker, Al. Dobrogeanu-Gherea, Ecaterina Arbore ş.a. Impunerea, de către Federaţie, a unei noi rezoluţii cu problema naţională din România nu a stârnit protestele lor, chiar dacă nu toţi erau la fel de convinşi de justeţea deciziei; prezentarea României ca stat imperialist tipic, alcătuit din mai multe naţiuni şi mai multe provincii legitimate să lupte pentru independenţa lor i-a prins, de fapt, destul de nepregătiţi pe comuniştii români. Imaturitatea internă şi lipsa de

coeziune de acasă nu puteau să nu aibă consecinţe în aceste deplasări externe.

Congresul al III-lea, care urma să rezolve acest impas, a fost convocat iniţial pentru 23–25 februarie 1924, dar a fost amânat din cauza impedimentelor puse în cale de autorităţile guvernului liberal al lui Ionel I.C. Brătianu. În cele din urmă, el s-a desfăşurat la Viena, în ultimele zile ale lui august sau în primele ale lunii septembrie 1924. La conducerea partidului a fost ales Elek Köblös, ca secretar general, flancat de Al. Dobrogeanu-Gherea, Boris Ştefanov, Gheorghe Cristescu ş.a. În acel moment, deja unii dintre membrii săi erau arestaţi sau urmăriţi: prima ordonanţă privind pedepsirea celor vinovaţi de îndemn la rebeliune contra siguranţei statului fusese dată pe 5 aprilie 1924 de către Comandamentul Corpului II Armată, cu cartierul general la Bucureşti.

În plus, pe 19 decembrie 1924, sub un pretext foarte clar (şi binevenit, pentru guvernul liberal al lui Brătianu), statul român interzice – prin aşa numita lege Mârzescu, după numele lui George G. Mârzescu, ministrul din epocă al Justiţiei – activitatea fracţiunii comuniste[35]. Această interzicere a fost, în mod absolut paradoxal, un rod al democraţiei existente în statul român şi o consecinţă indirectă a dreptului la liberă exprimare statuate de către Constituţia României din 1923. Ce se întâmplase: în timpul tratativelor româno-sovietice de la Viena din martie 1924 (tratative care urmăreau, în principiu, reglementarea la nivel oficial a problemei Basarabiei – mai exact recunoaşterea de către sovietici a legitimităţii unirii provinciei Basarabia cu România), comuniştii români au pornit (încurajaţi de Comintern) o campanie de susţinere a punctului de vedere sovietic. În paralel, Cominternul alcătuise pentru sudul Basarabiei – în localitatea Tatar Bunar – planul ambiţios al unei revoluţii bolşevice de buzunar, care urma să se soldeze cu proclamarea Republicii Sovietice Moldoveneşti; armata română intervenise în forţă la 17 septembrie, în legitimă apărare a stabilităţii statului, şi provocatorii ruşi, ca şi simpatizanţii de la faţa locului, au fost reprimaţi fără menajamente. În calitatea sa de secretar de stat la ministerul de Interne, liberalul Gheorghe Tătărescu a dat dovadă de certe calităţi în a conduce această reprimare a unei rebeliuni antistatale – dar, din păcate pentru el, peste două decenii aceste calităţi din 1924 se vor dovedi a fi un prilej de şantaj.

În linii mari, începând din acest moment şi până în 1944, aşadar timp de 20 de ani, Partidul Comunist din România a fost obligat să cunoască rigorile activităţii clandestine, cu tot ce presupune aceasta. În acest capitol al istoriei comunismului românesc, mitologia creată decenii la rând depăşeşte cu mult realitatea, cea care a fost. În clandestinitate au avut loc şi următoarele congrese ale comuniştilor români, după o periodicitate impusă mai curând de Comintern decât de o cadenţă proprie, niciodată atinsă. După Congresul al III-lea din august–septembrie 1924, la Viena (încă în legalitate) a urmat cel de-al IV-lea în 28 iunie–7 iulie 1928 la Ciuguivo, lângă Harkov (URSS), un congres la care participau comunişti din emigraţie şi din România, dar şi comunişti cehi, ucraineni şi ruşi, veniţi în ajutor indisciplinatei echipe, încă divizate din diverse motive, româneşti (spre exemplu, Elek Köblös, liderul en-titre al partidului, a ajuns la destinaţie abia a doua zi după începerea lucrărilor![36]). Printre participanţi – Vasile Luca, Lucreţiu Pătrăşcanu (sub numele conspirativ de Mironov), Imre Aladar, Ştefan Foriş ş.a. La finalul congresului, în funcţia de secretar general a fost ales Vitali Holostenko; alături de el în Comitetul Central se mai găseau Dori Goldstein, I. Aladar, V. Luca şi alţii, mai greu sau inutil de identificat. Cum ajunseseră aceştia în fruntea PCdR? Simplu: tocmai necontenita luptă pentru putere în rândurile acestuia îi propulsase, într-o încercare a consilierilor Cominternului de a instaura pacea şi eficienţa printre comuniştii de la Bucureşti.

Anii 1929 şi 1930 au fost – din păcate pentru cei ce speraseră zile mai bune pentru comunismul românesc – anii unor alte lupte deschise la vârful partidului. Incapabil de a se supune vreunei discipline, Marcel Pauker a intrat rapid în conflict – de idei, de principii, de strategie – cu liderul impus Holostenko. Pe de o parte, M. Pauker (alias Luximin) şi „veteranul“ David Fabian[37] au fost la un pas de a nu recunoaşte legitimitatea congresului al IV-lea. Pe de altă parte, acest Holostenko (alias Barbu) nu a ajuns niciodată să înţeleagă realitatea românească sau, în particular, măcar realitatea comuniştilor români.

Al V-lea congres al PCdR, din decembrie 1931–ianuarie 1932, le-a prilejuit comuniştilor români o vacanţă relativ lungă în decorul împrejurimilor Moscovei (acolo unde s-au desfăşurat lucrările). Ca şi în cazul congresului precedent, istoricii de azi au încă probleme în a fixa cu precizie cronologia evenimentelor. La decenii de la aceste episoade, nici astăzi nu cunoaştem cu

mare siguranţă zilele între care au avut loc congresele al IV-lea şi al V-lea ale PCdR. Sărăcia informaţiilor, incapacitatea aparatului de partid de a lăsa semne clare ale activităţii sale din epocă – toate concură la creionarea uneia dintre ultimele etape din această vârstă încă în mare măsură romantică a comunismului autohton.

Potrivit unei versiuni devenite ulterior cvasioficiale, congresul al V-lea şi-a desfăşurat forţele între 3 şi 24 decembrie 1931, în decorul moscovit amintit deja. 38 de delegaţi ai PCdR au participat la această întrunire; pentru prima dată, invitaţii din partea Cominternului reprezentau un detaşament impresionant[38] – inclusiv personaje precum ungurul Béla Kun, fostul lider al sovietelor maghiare eşuate, acum venit în calitate de raportor despre situaţia internaţională, sau bulgarul Gheorghi Dimitrov, nume de legendă al Cominternului, una dintre cele mai autorizate voci ale comunismului balcanic şi nu numai. Congresul era pus în situaţia de a rememora aspectul mai puţin plăcut că unii dintre veterani (inclusiv doi dintre foştii lideri) – Gheorghe Cristescu, C. Müller, N. Marian[39] ş.a. – părăsiseră deja partidul, din cauza dezacordului cu majoritatea mai zgomotoasă la un moment dat. Printre cei criticaţi s-au aflat Elek Köblös, David Fabian şi Eugen Rozvan. În dezbaterile pricinuite, Lucreţiu Pătrăşcanu, Bela Breiner, Timotei Marin, Imre Aladar, Nicolae Goldberger, Dori Goldstein ş.a. s-au întrecut în a oferi soluţii. În privinţa „problemei naţionale“, acest congres a mers pe firul celorlalte: România era „o ţară imperialistă“, „colonialistă“, „un stat tipic cu mai multe naţiuni“, care înrobise teritorii şi popoare străine etc.[40] În documentele de partid se spune clar:

„Partidul Comunist din România este unicul partid care luptă pentru adevărata eliberare naţională. Lozinca principală a partidului, care mobilizează masele populare cele mai largi, este lozinca leninistă de luptă pentru dreptul naţiunilor asuprite la autodeterminare până la despărţirea de statul român“[41](subl. m., A.C.).

Este uşor de închipuit cât de populară putea fi această „lozincă leninistă“ în România tradiţională, a muncitorilor şi ţăranilor, la abia un deceniu după

Marele Război, în urma căruia ţara căpătase un nou contur şi noi speranţe.

La acest congres, în fruntea partidului a fost ales (mai corect spus impus) Alexander Danieluk Ştefanski-Gorn, unul dintre mulţii activişti transnaţionali ai Cominternului, polonez de origine şi dealtfel membru al PC Polonez, slab iniţiat – ca şi predecesorul său Köblös – în problemele româneşti. În Comitetul Central al PCdR îşi găseau loc Bela Breiner, Elena Filipovici, N. Goldberger, Vanda Nicolski, Lucreţiu Pătrăşcanu ş.a.

O recapitulare este necesară: aceste congrese din 1922, 1924, 1928 şi 1931 au fost în fapt tot atâtea etape într-o continuă înnoire a elitei conducătoare. Primul Comitet Central ales la Congresul al II-lea din octombrie 1922 cuprindea pe Gheorghe Cristescu, Alexandru Constantinescu, Al. Dobrogeanu-Gherea, Marcel Pauker, Boris Ştefanov, David Fabian, Ana Pauker, Petre Borilă, Elek Köblös ş.a. Potrivit unor versiuni, primul secretar general provizoriu a fost ales atunci în persoana lui Alexandru Constantinescu, tapiţer de meserie, dar o arestare survenită imediat după aceea a pus capăt carierei sale meteorice; următorul secretar general a fost Gheorghe Cristescu, supranumit Plăpumarul după meseria pe care o practica. Ambii nu aveau nici un fel de anvergură politică sau ideologică şi nici nu se bucurau de o prea mare încredere din partea sovieticilor. Această stare de lucruri a condus la schimbările intervenite în anii următori; între timp, după cum ştim astăzi, se petrecuse „schimbarea de gardă“ la Moscova: Stalin, în calitate de succesor al lui Lenin (care murise pe 21 ianuarie 1924), preluase controlul asupra Cominternului şi făcea, din ce în ce mai vizibil, proba intransigenţei sale. Efectul asupra Cominternului a acestei schimbări la vârf a fost o modificare a strategiei: în locul „revoluţiei mondiale permanente“ cerute de Lenin şi, mai apoi, de către Leon Troţki, a apărut ideea „apărării revoluţiei într-o singură ţară“ cerute de către succesorul Stalin. Aceste translaţii programatice au influenţat toate partidele afiliate.

Drept urmare, cel de-al III-lea Congres al Partidului (august– septembrie 1924), de la Viena, va aduce o sporire masivă a ingerinţei Cominternului; România devine, potrivit documentelor congresului, un stat „de naţionalităţi“, iar Basarabia părea încă în aşteptarea reunirii cu proaspăt înfiinţata URSS; de fapt, agitaţiile din Internaţionala Comunistă nu sunt

altceva decât reflecţia la scară largă a luptei duse de Stalin la Moscova pentru înlăturarea propriilor adversari. Rezultatul acestei suprapuneri de planuri, în cazul comuniştilor români, este criticarea aspră la congres, după o reţetă cominternistă verificată, a „oportuniştilor de dreapta“ (Cristescu şi Ştefanov), precum şi a „troţkiştilor“ Al. Dobrogeanu Gherea şi Marcel Pauker. Cel ales pentru a conduce partidul în continuare este Elek Köblös, veteran al cauzei, la origine tâmplar de naţionalitate maghiară din Transilvania. Deşi s-a declarat a fi un ferm partizan al liniei staliniste (în replică la defecţiunile troţkiste imputate altora), nici el nu a fost în măsură să asigure partidului evoluţia dorită de Internaţională şi nici să stopeze diferitele „devieri“ ale membrilor acestuia, cu atât mai mult cu cât credibilitatea internă a partidului este egală cu zero – mai ales datorită excesului de zel arătat de Köblös în privinţa susţinerii autodeterminării provinciilor constitutive ale statului român.

Drept urmare, la Congresul al IV-lea din 1928, pe fondul disputelor eterne dintre diferite fracţiuni ce-şi reclamau legitimitatea, la conducerea partidului este impus, cum am arătat, un nou lider din afară, Vitali Holostenko, un comunist ucrainean ale cărui legături cu societatea românească s-au păstrat la stadiul de intenţie. Multiplele carenţe ale unui asemenea partid erau evidente pentru oricine – şi, în primul rând pentru Comintern, al cărui secretariat politic va consemna în septembrie 1930, sec, situaţia de fapt a filialei române prezentând-o ca pe o scenă a unei „criminale lupte fracţioniste fără de principii“[42].

Caruselul liderilor îşi urmează cursul şi, la Congresul al V-lea din decembrie 1931 lui Holostenko îi succede, formal, Alexander Ştefanski-Gorn, comunistul de origine poloneză. Un moment important este acest Congres al V-lea, din două motive: pe de o parte, o clarificare doctrinară care a impus, printre altele, trecerea în plan secund a unora dintre tezele primelor congrese; pe de altă parte, restructurarea elitei conducătoare a partidului, în continuare împărţite între fracţiunea din interior şi cea aflată la Moscova: pe lângă veterani ca Boris Ştefanov (viitor secretar general din 1935) sau Elena Filipovici (nom de guerre Maria Ciobanu), apar (sau reapar) Lucreţiu Pătrăşcanu[43], Remus Koffler, Iosif Chişinevschi, Vasile Luca, Iosif Rangheţ, Leonte Răutu sau Mihai Roller. Ceea ce este mai important, pentru viitor, se petrece însă în ţară: afirmarea unei noi generaţii

de agitatori: Gheorghe Gheorghiu-Dej, Miron Constantinescu, Alexandru Bârlădeanu, mai junele Nicolae Ceauşescu ş.a.

Congresul al V-lea al PCdR de la graniţa anilor 1931 şi 1932 va deveni un adevărat episod-fetiş al comunismului românesc abia mai târziu, în rememorările din anii ‘50. Aşa cum Nicolae Ceauşescu se va reîntoarce periodic, la ani distanţă, către momentul fondator al regimului său – Congresul al IX-lea al PCR din iulie 1965 –, tot aşa Gheorghe Gheorghiu-Dej va rememora acest Congres al V-lea, ca fiind unul care reinstituise puţină ordine în lumea oricum haotică a comuniştilor autohtoni, domolind lupta pentru putere cu orice preţ din interiorul mişcării, estompând pe alocuri diferenţele de viziune dintre străinii din mişcare şi autohtonii din ce în ce mai activi (dar nu neapărat mai numeroşi!).

Prima rememorare a lui Dej se produce la Conferinţa naţională a partidului din octombrie 1945 (amintită pe larg în paginile ce urmează), primul conclav comunist major după ieşirea la lumina legalităţii a comuniştilor, după cel de-al Doilea Război Mondial. Aici, Dej spune:

„Congresul al V-lea are marele merit nu numai de a fi reuşit să pună ordine în viaţa internă de partid, ci mai cu seamă de a fi luat poziţie faţă de problemele fundamentale de partid. Congresul (…) a fixat (…) linia politică generală şi sarcinile imediate ale partidului, revizuind totodată metodele sale de muncă“[44].

Peste şase ani, acelaşi Gheorghiu-Dej va spune:

„Congresul al V-lea al Partidului Comunist (…) [a fost] un moment de cotitură în viaţa partidului nostru. Congresul a făcut pentru prima dată o analiză profundă a perspectivelor mişcării revoluţionare din România, (…) risipind confuziile ideologice din partid. Subliniind că în România există toate contradicţiile sistemului capitalist, (…) congresul a ajuns la concluzia

că România este unul dintre inelele slabe din lanţul statelor imperialiste“ (subl. în original)[45].

Dar, dincolo de această dispută constantă la vârf, cea de-a doua jumătate a anilor ‘30 aduce un element excepţional: campania de epurări lansată de Stalin, sub pretextul asasinării, în decembrie 1934, a liderului comunist Serghei Kirov[46]. Asemeni tuturor partidelor comuniste ai căror lideri se aflau, în bună parte, în exil la Moscova, partidul român a fost afectat puternic (nu mai puternic decât cel polonez, care a fost lichidat aproape în întregime, dar destul ţinând seama de nivelul său de dezvoltare): sub pretexte dintre cele mai diferite, dispar acum Eugen Rozvan şi David Fabian, Marcel Pauker, Alexandru Dobrogeanu-Gherea, Imre Aladar, Elena Filipovici, Alexander Ştefanski-Gorn ş.a[47]. Retraşi la Moscova pentru a scăpa de urmărirea statului român şi a legislaţiei din ce în ce mai dure a guvernelor lui Carol al II-lea, ei şi mulţi alţii îşi găsesc sfârşitul în spatele altarului revoluţiei, în chiar patria ce le fusese model.

Cum observă Tismăneanu, aceste epurări au avut două consecinţe notabile pentru comunismul românesc: pe de o parte, ele au deschis drum liber unor lideri precum Ştefan Foriş (secretar general al partidului, din 1940 şi până în aprilie 1944), Ana Pauker şi Gheorghiu-Dej; pe de altă parte se produce un foarte acut fenomen de dez-intelectualizare a partidului – pentru că cei dispăruţi, intelectuali şi ideologi comunişti cu pretenţii şi legitimitate în acest sens, formau garnitura oricum fragilă de teoreticieni ai comunismului românesc.

1.4. Caracteristicile comunismului românesc interbelic

Vineri, 1 septembrie 1939, la ora 5:20 (ora Poloniei şi a Europei Centrale), un avion de bombardament german a aruncat prima bombă a viitoarei conflagraţii mondiale asupra satului polonez Puck – aşezare de pescari şi, în egală măsură, bază aeriană pentru aviaţia poloneză. La ora 5:45, de pe vasul german Schleswig-Holstein – aflat în faţa portului Gdansk-Danzig – s-a tras primul obuz asupra teritoriului polonez. În cursul celor două ore următoare, trupele germane aveau să treacă graniţa dintre cele două state. Era o zi noroasă, cu o ploaie uşoară. Începea al Doilea Război Mondial, consecinţa oarecum firească a provizoratului diplomatic instituit de învingători după Marele Război din 1914–1918. Peste aproape şase ani, comunismul de tip sovietic va fi marele învingător european al acestui conflict.

La capătul acestei istorii în rezumat – de mai sus – a mişcării comuniste româneşti interbelice putem distinge, aşadar, cel puţin cinci caracteristici ale acestui partid: i) pe de o parte este vorba despre permanenţa competiţiei pentru acapararea şi controlul puterii, dispută fără de care această istorie, ca atare, nu poate fi înţeleasă; ii) în continuarea acestei idei, se observă şi polarizarea câtorva centre de putere sesizabile pe deplin la începutul anilor ‘40: avem astfel a) un centru al comuniştilor exilaţi la Moscova, în jurul Anei Pauker, şi două centre în interiorul României, b) unul în jurul lui Ştefan Foriş, liderul formal şi aflat în libertate al partidului şi c) altul grupat în jurul lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, ce grupa comuniştii aflaţi în închisorile statului român. Pe de altă parte, iii) un alt fenomen este ceea ce azi am putea numi dominanta componentă etnic-minoritară (sau etnic non-românească) din conducerea partidului: după cum s-a văzut, în timpul acestei perioade de clandestinitate mulţi dintre cei mai activi membri provin fie din rândul minorităţilor naţionale, fie din rezerva internaţionalistă de cadre a Cominternului – dintre aceştia din urmă unii nici măcar putând vorbi limba română. Acesta este un aspect foarte important, măcar din perspectiva disputelor foarte pasionale care persistă până astăzi în discutarea fenomenului comunist – dispute în care, paradoxal, opiniile de

tip naţionalist-conservator (ai căror purtători au fost ei înşişi victime ale comuniştilor după 1945) se întâlnesc cu cele ale naţionalist-comuniştilor rămaşi ca „legatari testamentari“ ai ideologiei încurajate de regimul lui Nicolae Ceauşescu[48]. Deasemenea, iv) trebuie spus că în toată perioada interbelică partidul nu depăşeşte, din punct de vedere numeric, dimensiunile unei secte absolut periferice în ansamblul societăţii româneşti: în jurul a 2 000 de membri la data scoaterii sale în afara legii şi sub 1 000 de membri în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. În fine, v) toate acestea explică în mare parte incapacitatea comuniştilor români de a organiza, în timpul războiului antisovietic, acţiuni de sabotare a armatei germane staţionate sau în tranzit pe teritoriul României. În ciuda unor mitologeme dezvoltate tardiv de propaganda comunistă, în timpul cât România a fost aliata Germaniei naziste împotriva Uniunii Sovietice (iunie 1941 – august 1944) partidul a rămas dator în privinţa organizării unei rezistenţe, oricât de modeste, îndreptate împotriva fascismului.

Deşi analiza istorică nu operează cu presupuneri contrafactuale (ce s-ar fi întâmplat dacă…), putem bănui că după cel de-al Doilea Război Mondial, chiar în condiţiile în care România nu ar fi intrat nemijlocit în sfera de influenţă sovietică, regimul politic ar fi evoluat către stânga – probabil către social-democraţia românească tradiţională sau către naţional-ţărănismul propagat de partidul lui Iuliu Maniu; este, deasemenea, posibil, ca partidul comunist însuşi să fi jucat un rol relativ important pe scena politică, eventual într-o măsură comparabilă cu ceea ce s-a întâmplat în alte ţări ale Europei precum Franţa sau Italia. În orice caz, însă, acesta nu ar fi avut amploarea rolului jucat în realitate după 1944. Este, deci, de la sine înţeles că un astfel de partid, neînsemnat numeric şi sfâşiat de lupte intestine eterne, nu ar fi reuşit niciodată, prin el însuşi, să preia puterea într-un stat a cărui opinie publică avea măcar două constante evidente: o rusofobie declarată şi constant exersată în ultimul secol şi un anticomunism instinctiv, ce pleca în principal, în opinia mea, dintr-un respect faţă de proprietate propriu unei societăţi întârziate, dar care recupera grăbită modernizarea[49].

Un alt statut pentru comunismul românesc cerea un nou ajutor, de această dată decisiv, din afară. El a venit odată cu tancurile, furgoanele, agitatorii şi soldaţii Armatei Roşii.

1 Pe 8 decembrie 1920, Max Goldstein a plasat o bombă în clădirea Senatului României. Consecinţele exploziei au fost grave: preşedintele Senatului, generalul Constantin Coandă, a fost grav rănit la piept şi la membre, iar ministrul Justiţiei Dimitrie Greceanu, episcopul Radu Dimitrie şi un senator aflat în primele rânduri au fost omorâţi.

2 V. Neumann, Neam, popor sau naţiune? Despre identităţile politice europene, Ed. Curtea Veche, Bucureşti, 2004, p. 110.

3 Monica Spiridon, Eminescu. Proza jurnalistică, Ed. Curtea Veche, București, 2003, p. 245–246.

4 Terminarea studiilor universitare i-a pus lui C.Z. Codreanu serioase probleme, din cauza comportamentului său provocator în timpul facultăţii. În cele din urmă, diploma de absolvent al facultăţii de Drept din Iaşi i-a fost recunoscută de decanul facultăţii, profesorul A.C. Cuza (unul dintre inspiratorii şi susţinătorii lui Codreanu în prima etapă politică a acestuia), dar nu și de către conducerea Universităţii.

5 Vezi G. Bensussan & G. Labica, Dictionnaire critique du marxisme, Ed. PUF, Paris, 1999, p. 795.

6 O perspectivă lămuritoare asupra acestei etape timpurii din viaţa comunismului (și comuniștilor) din România se regăseşte la Stelian Tănase, Clienţii lu' Tanti Varvara. Istorii clandestine, Ed. Humanitas, Bucureşti, 2005.

7 Pe 6 martie 1919, Lenin înființează Internaţionala a III-a Comunistă, organ conducător al preconizatei revoluţii bolşevice mondiale; sediul Cominternului va fi la Moscova, în Hotelul „Lux“ de pe bulevardul Gorki nr. 10, iar primul ei conducător (președinte al Comitetului Executiv) va fi Gherşon Aronov Evseevici Radomîlski, alias Grigori Zinoviev; în 1926, el va fi succedat în funcţie de Nikolai Ivanovici Buharin (pentru o istorie a organizaţiei, vezi Pierre Broue, Histoire de l'Internationale Communiste 1919–1943, Ed. Fayard, Paris, 1997).

8 Robert Cole (ed.), International Encyclopedia of Propaganda, Fitzroy Dearborn Publishers, Chicago & Londra, 1998, pp. 137–140.

9 Pentru istoricul evenimentului din 1921, v. Ghiţă Ionescu, Comunismul în România, Litera, Bucureşti, 1994; Robert R. King, A History of the Romanian Communist Party, Hoover Institution Press, Stanford, 1980.

10 „Revoluţia proletară ungară deschide ochii până şi orbilor“, spune Lenin în articolul său Salut muncitorilor unguri, articol publicat în Pravda din 29 mai 1919 – V.I. Lenin, Împotriva revizionismului, Ed. Politică, București, 1958, pp. 492–496.

11 După model leninist, miniștrii guvernului Sfaturilor erau și ei comisari ai poporului.

12 Fl. Constantiniu, PCR, Pătrăşcanu şi Transilvania (1945–1946), Ed. Enciclopedică, București, 2001, p. 19.

13 Ion Popescu-Puţuri, Augustin Deac (ed.), Crearea Partidului Comunist Român (mai 1921), Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1971, pp. 410–412.

14 Ibidem, p. 412.

15 Aceste informaţii, până acum inedite, provin din scrisoarea pe care Gheorghe Cristescu o va trimite pe 7 iulie 1969, dintr-un concediu la Călimănești, mai tânărului (fost socialist, apoi comunist din 1948) Ștefan Voitec – o scrisoare care este „o probă incredibilă de sărăcie mentală“, cum spune Corneliu C. Ilie, „Din gândirea primului lider al PCR, Gheorghe Cristescu“, în Historia, an. II, nr. 31, iunie 2004, pp. 72–74.

16 „Dragă Fănică, în această Lună a anului 1969 Iulie, omul va pune picioru pe pământu Lunii care e satelitu pământului. Mare este minunea vremi a ştinţei“ – îi va spune, în scrisoarea menţionată, Gh. Cristescu lui Ștefan Voitec, v. Ilie, „Din gândirea…“, p. 73.

17 Popescu-Puţuri, Deac (ed.), Crearea Partidului Comunist…, p. 444. Rememorarea este ulterioară și aparține delegaților proafiliere Gheorghe Stoica și Mihail Cruceanu.

18 De altfel, este foarte credibilă versiunea potrivit căreia „trei dintre cei mai fervenţi sprijinitori ai afilierii erau agenţi ai poliţiei“ – Ghiţă Ionescu, Comunismul…, p. 44.

19 Aşa cum sugerează interpretarea pur tezistă a lui M. Muşat şi I. Ardeleanu, România după Marea Unire, vol. II, partea I, 1918–1933, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986, p. 170.

20 Gheorghiu-Dej, „30 de ani de luptă a partidului sub steagul lui Lenin şi Stalin“, în Gh. Gheorghiu-Dej, Articole şi cuvântări, ed. a IV-a, Ed. de Stat pentru Literatură Politică, Bucureşti, 1956, p. 368.

21 În acel moment, ţara era condusă (din 13 martie 1920) de un guvern al generalului Alexandru Averescu, având-l ca ministru de Interne (din 13 iunie 1921) pe Constantin Argetoianu. În acelaşi guvern aveau să intre Nicolae Titulescu (în iunie 1920, ca ministru al Finanţelor) şi… Petru Groza, tovarăşul de drum al comuniştilor de peste 24 de ani (din 16 aprilie 1921, ca ministru de stat fără portofoliu).

22 M.C. Stănescu, Mişcarea muncitorească din România în anii 1921–1924, Ed, Politică, Bucureşti, 1971, p. 99.

23 Adresa va dispărea definitiv în anii ‘80, odată cu excavarea Dealului Uranus, ce avea să lase loc liber pentru planul de construcţie a proiectatei Case a Poporului; a fost, probabil, maniera lui Nicolae Ceauşescu de a răzbuna această pagină mai puţin glorioasă din istoria începuturilor partidului.

24 Stănescu, Mişcarea…, p. 108.

25 Ibidem, p. 123.

26 În acel moment, Emil (Emanuel) Socor era administrator delegat şi coproprietar al ziarului bucureştean de stânga Adevărul, apoi şi al ziarului Dimineaţa. Numele său şi al fratelui său – Matei Socor – vor mai reveni în paginile ce urmează.

27 Stănescu, Mişcarea…, pp. 59–60.

28 Ibidem.

29 Aceasta este titulatura oficială a noului partid – vezi volumul editat de Institutul de Istorie a Partidului Muncitoresc Român, *** Documente privind Istoria Partidului Comunist din România, 1917–1922, vol. I, Ed. de Stat pentru Literatură Politică, București, 1953.

30 Stănescu, Mișcarea…, p. 155–156.

31 Pentru destinul extraordinar al acestui personaj mai puțin cunoscut, vezi Vladimir Tismăneanu, Stalinism for all seasons. A political history of romanian communism, University of California Press, Berkeley & Londra, 2004, pp. 56–57: fiu al unei familii înstărite de români din Transilvania, Eugen Rozvan (născut în 1878) a refuzat – din pasiunea pentru socialism – o carieră în rândurile Partidului Național Român (acolo unde fratele său Ștefan a avut o ascensiune frumoasă, până la prefectura Hunedoarei – poziție din care a participat la reprimarea grevei minerilor de la Lupeni, din 1929). La al III-lea congres al PCdR, din 1924, Eugen Rozvan a votat împotriva moțiunii privind caracterul artificial al unirii Transilvaniei cu România; în 1929, el a fost exclus din partid – drept care și-a căutat răzbunarea convingerilor sale în URSS. Aici, a fost arestat în decembrie 1937 și executat în mai 1938, ca „trădător“ al unei cauze care-l depărtase de familie și de țară.

32 Ion Biberi, Lumea de mâine, ediția a II-a, Ed. Curtea Veche, București, 2001, p. 96.

33 Stănescu, Mișcarea…, p. 186.

34 Muşat şi Ardeleanu, România după…, pp. 193–194.

35 România își are un corespondent european, relativ îndepărtat: publicarea, în același an, în timpul campaniei electorale din Anglia, a celebrei scrisori a lui Buharin către comuniștii englezi – prin care aceștia erau invitați în mod direct la sabotarea armatei britanice – este considerată a fi una dintre cauzele principale ale căderii guvernului James Ramsay MacDonald, primului guvern laburist din istoria Marii Britanii și, pe termen mediu, ale răcirii relațiilor britanico-sovietice.

36 Muşat şi Ardeleanu, România după…, p. 595.

37 În ianuarie 1925, ca prizonier la Jilava – alături de Alexandru Dobrogeanu Gherea şi Marcel Pauker –, David Fabian a fost unul dintre iniţiatorii grevei foamei, prin care sperau grăbirea eliberării lor. Tracasat de Siguranţă, el se va refugia apoi la Viena, unde va începe o activitate notabilă de ideolog al liniei maximaliste, probolşevice, pentru comunismul românesc (aici, în 1926, fondează periodicul Lupta de clasă, care va deveni unul dintre simbolurile de mai târziu ale regimului, chiar cu preţul ocultării iniţiatorului). După un stagiu la Berlin întrerupt de venirea la putere a lui Hitler, Fabian îşi găseşte refugiul la Moscova – unde va cădea şi el, ca şi Eugen Rozvan sau atâţia alţii, victimă suspiciunilor staliniste din timpul Marii Terori: va fi judecat sumar şi executat în decembrie 1937 – v. Tismăneanu, Stalinism for all…, pp. 62–64.

38 Oaspeţi din URSS, Ucraina, Germania, Polonia, Bulgaria, Ungaria, Letonia, Estonia, Lituania, Finlanda – vezi Muşat şi Ardeleanu, România după…, p. 624.

39 N. Marian, fost membru al CC al PCdR între 1922 si 1928, şi-a dat în februarie 1928 demisia din PCdR şi ulterior a intrat în Partidul Socialist.

40 Muşat şi Ardeleanu, România după…, p. 637.

41 Ibidem, p. 639.

42 Ionescu, Comunismul în România…, p. 68.

43 În acest volum este folosită forma Pătrăşcanu, chiar dacă personajul a agreat forma Patraşcanu, obişnuind să se recomande astfel.

44 Gh. Gheorghiu-Dej, „Raportul politic al Comitetului Central la Conferinţa Naţională a Partidului Comunist Român, octombrie 1945“, în Gheorghiu-Dej, Articole şi cuvântări…, p. 15.

45 Idem, „30 de ani de luptă ai partidului sub steagul lui Lenin şi Stalin“, ibidem, p. 374.

46 Toate datele conduc la ideea că acest asasinat fusese, firește, înfăptuit la sugestia lui Stalin însuși, interesat în dispariţia acestui rival incomod. La data asasinatului, Kirov era secretar al Comitetului de partid din Leningrad, membru al Biroului Politic şi secretar al Comitetului Central al partidului bolşevic (Cristopher Andrew și Oleg Gordievski, KGB – Istoria secretă a operaţiunilor sale externe de la Lenin la Gorbaciov, ALL, Bucureşti, 1994; Pavel & Anatoli Sudoplatov, Jerrold L. & Leona P. Scheckter, Misiuni speciale. Arhitectura terorii, Elit Comentator – Eleusis, Bucuresti, 1996). Pentru campania stalinistă de epurări, lucrarea neegalată rămâne Robert Conquest, The Great Terror. A Reassessment (ed. rom. Marea teroare. O reevaluare, Humanitas, Bucureşti, 1998).

47 Vladimir Tismăneanu, Arheologia terorii, ALLFA, Bucureşti, 1996, p. 24.

48 Vezi ideea conform căreia comunismul a fost o plagă adusă şi întreţinută în România de către alogeni (în speţă evrei), precum şi, în continuarea acesteia, ideea unei posibile linii de demarcaţie (la fel de utopice, în viziunea mea) între comuniștii români (preponderent meritorii sau, în orice caz, mai puțin vinovați, vezi mai jos cazul Pătrășcanu) și comuniștii venetici (subiecți ai unui blam perpetuu, vezi mai jos cazul Anei Pauker, evreică de origine).

49 Un respect a cărui ilustrare, mai presus decât o sursă istorică (în sens rankeian), ne este oferită de unul dintre importantele romane ale literaturii române: Ion, de Liviu Rebreanu, apărut în 1920.

CAPITOLUL 2

Partidul Comunist după război. Preluarea puterii

Ar fi ajuns vreodată broaştele metalice la perfecţiunea lor de azi, dacă n-ar exista hoţi? Ar fi ajuns fabricarea de bancnote la actuala perfecţiune, dacă n-ar exista falsificatori? Nu datorează chimia practică la fel de mult falsificării mărfurilor şi strădaniilor de a o descoperi cât şi avântului productiv cinstit? Prin mijloacele ei mereu noi de a atenta la proprietate, crima cheamă la viaţă mereu alte noi mijloace de apărare, exercitând astfel o influenţă la fel de productivă ca şi grevele asupra invenţiilor de maşini.

Karl Marx, Teorii asupra plusvalorii

În evoluţia, deloc spectaculoasă şi destul de izolată de Moscova, a partidului comunist în aceşti ani ai războiului, intervine o schimbare de amploare – şi cu efecte de durată – în primăvara anului 1944. În ziua de 4 aprilie, pus în faţa unei cereri imperative a unora dintre tovarăşii săi veniţi cu acest scop precis din URSS, liderul local Ştefan Foriş a cedat conducerea celulei comuniste din România fără nici o împotrivire. Oricât ar fi fost de izolat de centrul puterii lui Stalin, Foriş nu era un rebel şi nici un conducător „naţional“; spiritul său de disciplină partinică era intact, ca şi convingerea că partidul are mereu un ascendent asupra oricăruia dintre membrii săi.

2.1. O nouă schimbare de paradigmă: aprilie 1944

Încercările de rememorare a istoriei partidului comunist local – inclusiv cele cu circuit închis demarate spre mijlocul anilor ‘50, într-o strădanie temerară de fixare a unui adevăr oficial[50] – au fost deficitare, în opinia mea, în privinţa stabilirii legăturilor precise, şi nu mitizate, dintre cele două vârste distincte ale comunismului românesc: cel din epoca interbelică şi cel de după 1944.

În opinia mea, prima mare schimbare de paradigmă din istoria stângii politice româneşti se consumase, aşa cum am văzut, în mai 1921 – odată ce nucleul dur, pro-Comintern al socialiştilor „maximalişti“ impusese apariţia ideii comunismului ca atare. Până atunci, nota definitorie a socialismului românesc nu fusese marxismul – Karl Marx, prin opera sa, era încă, inclusiv în mediile de stânga din ţară, un produs exotic al Occidentului, profetul unei schimbări ce avea şanse extrem de reduse de a se petrece aici. În schimb, gherismul a fost cu mult mai puternic în structurarea ideologică a acestei stângi naţionale. Constantin Dobrogeanu-Gherea (1855–1920) fusese, la cumpăna celor două secole, principalul interpret român al lui Marx; prin lucrările sale de popularizare, prin studiile sale de critică literară, economică sau socială, Gherea oferise la finele secolului al XIX-lea – pe un temei marxist aclimatizat la condiţiile României – o alternativă pentru conservatorismul care domina şi politica (printr-un partid solid, dar în pierdere de viteză), dar şi (prin junimism) viaţa intelectuală. Lucrarea Ce vor socialiştii români a lui Gherea, din 1881, fusese practic primul program cvasipolitic al stângii pretins-marxiste româneşti (chiar anterioară structurării unui partid căruia acest program să-i fie suport!); totuşi, Gherea rămâne un marxist destul de aproximativ, cu suficiente reţineri faţă de unele dintre tezele lui Marx: în lucrarea sa Neoiobăgia (1910), el nu se grăbeşte să surprindă evoluţia ineluctabilă a relaţiilor capitaliste într-o economie precum cea românească, dominată de agrarianism. Din acest motiv, oricine – dar mai puţin Gherea – ar fi putut anunţa aici, vreodată în viitor, apropierea unei revoluţii proletare. Cu tot respectul de rigoare pentru

marxismul teoretic pe baza căruia se fundamentase, gherismul a fost de fapt acea substanţă nutritivă din care s-a alimentat programul politic al stângii socialiste româneşti la începutul secolului al XX-lea.

În raport cu acest model gherist (adică un marxism filtrat pe româneşte), comuniştii de la începutul anilor ‘20 au venit cu un model de import: leninismul – adică interpretarea şi dezvoltarea, mai sistematică, mai generală şi net mai revoluţionară a marxismului de către V.I. Lenin. În mediile de stânga româneşti, Lenin era, în anii ‘20, chiar mai puţin cunoscut decât Marx – dar cu mult mai repudiat, de către socialiştii ortodocşi. Astfel încât putem spune că, în România, la începutul secolului al XX-lea, conflictul dintre socialism şi comunism a însemnat de fapt conflictul dintre gherism şi leninism. Şi pentru unii, şi pentru ceilalţi, Marx rămâne punctul de reper, în teorie comun tuturor. Acest deficit de Marx este o paradigmă în istoria stângii autohtone şi va dăinui toate deceniile care vor urma – ceea ce, finalmente, nu este decât confirmarea indirectă a tezei marxiste, după care revoluţia urma să aprindă societăţile capitaliste maturizate. România, nefiind una dintre ele, a prizat marxismul doar prin interpretări: una pe jumătate de import (precum cea a lui Gherea – stabilit în România în 1875, prigonit fiind, ca revoluţionar narodnic, din Rusia) şi alta de import cu totul (precum cea a lui Lenin).

O altă schimbare de paradigmă – de data aceasta strict în interiorul stângii comuniste – se produce odată ce leninismul originilor se vede dublat de stalinism; dacă prima schimbare de paradigmă a fost una teoretică şi, în principal, ideologică, cea de-a doua a fost una care privea practica politicii ca atare. Primăvara anului 1944, de care vorbeam mai sus, aduce a doua mare schimbare de paradigmă din istoria comunismului românesc. Aşa cum, la Moscova, Stalin pusese în umbră personajele şi pionieratele epocii lenineste, şi la Bucureşti oamenii stalinismului vor repurta victoria în raport cu generaţia începuturilor lenineste.

În locul unei direcţiuni „în troică“ – alcătuite la începutul anilor ‘40, în condiţiile date ale războiului, din Ştefan Foriş, secretara şi însoţitoarea sa intimă Victoria Sârbu[51] şi Remus Koffler –, apare după 4 aprilie 1944 o altă troică, de o structură şi de o factură cu totul diferite: cei care-o alcătuiau erau Emil Bodnăraş, Iosif Rangheţ şi Constantin Pârvulescu. După

înlăturarea lui Foriş, aceştia trei vor reprezenta în mod oficial conducerea comuniştilor români până în toamna anului 1945, când la Conferinţa Naţională a fost aleasă o structură dirigentă ce marca totala reconsiderare a partidului în raport cu noile vremi şi cu noii săi adversari de pe scena românească.

Dar, dincolo de această schimbare deloc aleatorie a rolurilor, modificarea distribuţiei avea să fie mai profundă.

Confirmarea acestei a doua schimbări de paradigmă s-a produs în timp şi consecvent după 23 august 1944, iar punerea ei în lumină este meritul unui memorialist (el însuşi comunist atunci şi alte decenii lungi după aceea) care a făcut din această idee una dintre tezele esenţiale ale cărţii sale şi, totodată, una dintre cele mai adevărate aserţiuni care s-au propus vreodată pe seama istoriei comunismului românesc. „Contrar alegaţiilor consacrate[52], principalele pârghii ale puterii nu aveau să fie acaparate [după ieşirea din ilegalitate, în cursul deceniilor următoare, n.m., A.C.] de anonimul, amorful şi divizatul Partid Comunist, ci de omogena, dinamica şi pragmatica organizaţie de la Caransebeş“[53]— spune Câmpeanu. El oferă astfel diagnosticul simplu şi precis al schimbării polului puterii, în acel moment, la vârful comunismului naţional, în favoarea foştilor deţinuţi din perimetrul concentraţionar al acelei închisori bănăţene. Gheorghiu-Dej avea să-şi impună controlul asupra partidului, Chivu Stoica urma să-şi dezvolte ample pretenţii guvernamentale, Teohari Georgescu şi Gheorghe Pintilie aveau să modeleze aparatul de represiune, în problemele armatei Emil Bodnăraş avea să devină personajul-cheie, Iosif Chişinevschi avea să impună propriile obsesii asupra ideologiei oficiale a sistemului, economia avea să fie tutelată de Miron Constantinescu ş.a.m.d. Toţi aceştia – şi alţii[54], arată memorialistul – trecuseră prin şcoala politică născătoare de complicităţi de la Caransebeş. „Acelaşi nucleu care la Caransebeş condusese organizaţia conducea, acum, la Bucureşti, statul – şi, prin el, societatea“[55]. Prin această echipă care-şi începe activitatea în toamna lui 1944, noua paradigmă va marca definitiv şi iremediabil comunismul autohton.

Epoca lui Foriş[56] fusese ultima dintre perioadele total atipice ale acestui fenomen pe care istoriografia românească, cu o tendinţă nivelatoare involuntară, îl numeşte a fi comunismul românesc. În realitate,

rememorările acestui curent de gândire şi de acţiune comuniste din România interbelică ţin încă mai curând de mitologemă decât de analiză. Comunismul ante- şi postbelic românesc reprezintă două lumi total diferite. Nimic nu poate confirma, în mod fundamentat, legătura dintre comunismul interbelic românesc şi ceea ce a urmat după august 1944. Ruptura este totală, aşa cum totală fusese anterior, în 1921, breşa dintre socialismul gherist şi comunismul leninist.

O astfel de filiaţie, organică, între ilegaliştii anilor ‘20 (dintre care unii îl cunoscuseră pe Lenin şi fuseseră fascinaţi de el) şi cei care vor veni la putere la sfârşitul anilor ‘40 (pe un temei exclusiv stalinist) nu a existat în realitate niciodată; ea este o creaţie a istoriografiei recuperatorii din timpul deceniilor care au urmat, al cărei scop era tocmai legitimarea lentei lovituri de stat comuniste care s-a consumat, în trepte, în anii 1945–1947.

2.2. Revenirea PCdR în legalitate

Încă înainte de încheierea războiului antihitlerist, în cea de-a doua jumătate a anului 1944, Partidul Comunist din România se afla într-o situaţie mai bună decât ar fi avut dreptul să spere vreodată, în condiţii normale. Paradoxul acelui an face ca reîntoarcerea României la democraţie, prin actul curajos al regelui Mihai I din 23 august 1944[57], precum şi semnarea ulterioară, în 12 septembrie, la Moscova, a Convenţiei de Armistiţiu între România şi Puterile Aliate, să însemne totodată şi revenirea la lumina legalităţii a partidului comunist – cu alte cuvinte, aşa cum următorii ani aveau s-o arate, democraţia renăscută purta în sine germenii propriei sale distrugeri.

Desigur că meritul acestei re-legalizări nu revine partidului în speţă, ci unui context politic şi militar foarte precis, în care principalul factor favorizant este, cu siguranţă, prezenţa Armatei Roşii pe teritoriul României, în calitate de aliat împotriva trupelor germane şi maghiare în retragere către vest. În aceste condiţii, ponderea Partidului Comunist în viaţa politică a României este cu mult mai mare decât i-ar fi dat dreptul, tehnic vorbind, numărul său de membri. Totuşi, chiar pus sub protecţia nedisimulată a Armatei sovietice – pe care comunişti români o primesc ca pe o armată eliberatoare, deşi la intrarea acestora în Bucureşti Capitala fusese deja scoasă de sub controlul german de către Armata regală română[58] –, Partidul Comunist, fidel tradiţiei sale, era încă segmentat în câteva grupuri de presiune care îşi dispută, atât cât protectorul sovietic le îngăduie, controlul asupra partidului[59]. În primul rând, erau comuniştii care petrecuseră anii războiului în ţară, fie închişi – precum Gheorghe Gheorghiu-Dej –, fie în cvasiclandestinitate – precum Lucreţiu Pătrăşcanu, el însuşi participant la pregătirea loviturii de Palat din 23 august. Al doilea grup era alcătuit din comuniştii români aflaţi în exil la Moscova – Vasile Luca, Petre Borilă, Leonte Răutu, Valter Roman, Dumitru Coliu, Gheorghe Stoica ş.a., un grup dominat de figura devenită în scurt timp legendară a Anei Pauker. Acestor două segmente principale li se adaugă alte câteva, mai puţin numeroase şi importante, dar a căror evoluţie

în raport cu primele două va fi unul dintre factorii ce vor tranşa, ulterior, lupta pentru primatul în partid: un grup ce reunea militanţi reveniţi din Rezistenţa franceză – precum Gheorghe Gaston Marin sau Mihai Florescu –, un grup de militanţi evrei scăpaţi cu viaţă din lagărele din Transnistria – Ştefan Voicu, Simion Bughici, Ghizela Vass sau Petre Lupu – şi, în fine, un grup al comuniştilor de origine maghiară din Ardeal, precum Alexandru Moghioroş, Ion Vincze, Vasile Vaida ş.a.

Maniera în care aceste grupuri au colaborat constituie, în opinia mea, unul dintre cele mai importante detalii din istoria comunismului românesc. Printr-o alchimie complicată a relaţiilor de natură umană, dublate de o reţea clientelară în continuă extindere, această cursă pentru întâietate se va dovedi, după modelul stalinist care le patrona de la distanţă, fericită pentru unii şi fatală pentru alţii. Dar, mai important încă, ceea ce putem observa pentru moment în acest labirint al jocurilor de culise este perenitatea unui anume tip bizantin (arhetipal, i-am putea spune) de relaţii, îndatoriri şi privilegii care va rămâne, de la un capăt la altul, drept pecetea inconfundabilă a comunismului românesc, un amalgam de rigoare partinică şi de subiectivism pseudo-romantic ce va marca întreaga istorie a experimentului comunist românesc, de la „epoca Dej“ la „epoca Ceauşescu“.

Oricum, dincolo de acest joc al intereselor şi de asperităţile de natură umană ce măcinau mica lume a comunismului autohton, toate aceste grupuri îşi vor găsi un puternic liant în necesitatea luptei solidare împotriva sistemului politic tradiţional al României, reprezentat de cele două partide care asiguraseră, în principal, elita conducătoare a statului interbelic şi care acum aspirau la preluarea puterii în condiţiile revenirii la democraţia pluralistă: Partidul Naţional Ţărănesc şi Partidul Naţional Liberal.

Sistemul politic al României moderne are la bază Constituţia din 1866, promulgată odată cu venirea în ţară şi pe tronul domnesc, în acelaşi an, a prinţului Carol de Hohenzollern-Sigmaringen, viitorul rege Carol I (1881–1914), în timpul căruia statul român îşi câştigă independenţa faţă de Imperiul Otoman, în urma războiului ruso-turc din 1877–78. În scurt timp, pe plan politic devine tradiţional sistemul rotativei guvernamentale:

alternanţa la guvernare, sub arbitrajul regelui (Carol I, ulterior Ferdinand I, între 1914–1927) a partidelor celor mai puternice (liberal şi conservator înainte de Primul Război Mondial, liberal şi naţional-ţărănesc după mijlocul anilor ‘20). În anul 1923 se adoptă noua Constituţie a statului român, în măsură să redea noua configuraţie a ţării, mărită din punct de vedere teritorial în urma războiului. După 1930, regele Carol al II-lea, fiul lui Ferdinand I, impune o creştere a prerogativelor regale, în ton cu spiritul epocii; materializarea acestei tendinţe este Constituţia din 1938, un hibrid între democraţia românească tradiţională şi sistemele autoritare care se dovedeau atunci de succes în Europa. După dizolvarea, formală, a tuturor partidelor în martie 1938 (neurmată însă de arestarea liderilor sau de represiuni împotriva membrilor), regimul partidului unic apare în decembrie acelaşi an, odată cu înfiinţarea Frontului Renaşterii Naţionale (din 1940, Partidul Naţiunii), partid condus de însuşi regele, o încercare disperată a acestuia de a repara prin disciplină ceea ce politicianismul stricase în ţară – sau cel puţin aşa spunea propaganda regimului. Pe fondul acestei evoluţii politice europene, anii ‘30 sunt foarte prielnici pentru extrema dreaptă românească (Legiunea Arhanghelului Mihail, ulterior Garda de Fier), al cărei Căpitan, Corneliu Zelea Codreanu este ucis în noiembrie 1938, la sugestia directă a regelui Carol al II-lea – o moarte care, paradoxal sau nu, va spori charisma personajului şi-l va transfera direct în legendă. După începerea războiului, în toamna lui 1939, România este obligată de conjunctură la o alianţă cu Germania nazistă, mai ales după ce, în iunie 1940, Uniunea Sovietică ocupă provincia românească Basarabia. În august acelaşi an, România pierde şi o mare parte din Transilvania, printr-un arbitraj germano-italian care dă câştig de cauză Ungariei. E de la sine înţeles că prestigiul intern al regelui Carol al II-lea este afectat puternic. În septembrie 1940, el părăseşte ţara, lăsând statul în mâinile generalului Ion Antonescu, iar dinastia în grija moştenitorului său, Mihai I. Pe 22 iunie 1941, Armata română, alături de Armata germană, atacă Uniunea Sovietică, în scopul declarat al recuceririi Basarabiei. Alianţa cu Germania, care nu avea la bază nici un document scris, va funcţiona mai curând bine până pe 23 august 1944.

În raport cu aceste partide istorice partidul comunist avea un avantaj important: era singurul care, în noul context, nu avea să-şi reproşeze colaborarea – efectivă sau tacită – cu regimul Antonescu în timpul războiului antisovietic. Acest avantaj, alături de altele implicite[60], a permis comuniştilor un atac practic neîntrerupt împotriva celor trei guverne care se succed după 23 august 1944, guverne numite de către rege şi în care forţele comuniste deţin un loc din ce în ce mai important, dar încă nu determinant[61].

2.3. Comuniştii în guvernele postbelice

Un prim guvern este cel condus de Constantin Sănătescu, între 23 august şi 3 noiembrie 1944, un guvern în mare parte militar, dar care cuprindea şi liderii principalelor partide care conspiraseră împotriva mareşalului Antonescu – ţărănistul Iuliu Maniu, liberalul Constantin Brătianu, socialistul Constantin Titel-Petrescu şi comunistul Lucreţiu Pătrăşcanu, ca ministru secretar de stat şi ad-interim la Justiţie; urmează un al doilea guvern al generalului Sănătescu, între 4 noiembrie şi 5 decembrie 1944, guvern în care reapare Lucreţiu Pătrăşcanu la Justiţie şi apar, în premieră, comuniştii Gheorghiu-Dej şi Teohari Georgescu – Comunicaţii, respectiv subsecretar la Interne –, precum şi procomunistul Petru Groza, ca vicepremier[62]. Un al treilea guvern este cel aproape identic al generalului Nicolae Rădescu, între 6 decembrie 1944 şi 5 martie 1945[63]. Principalele acuze aduse statului român de către comunişti şi aliaţii lor sunt făcute în numele unei alianţe constituite după modelul stalinist al politicii de front comun. Numele acesteia este Frontul Naţional Democrat; FND cuprindea Partidul Comunist din România, Partidul Social Democrat, Frontul Plugarilor, Partidul Socialist Ţărănesc, Uniunea Patrioţilor, Partidul Ţărănesc Popular, Frontul Unic Muncitoresc, Frontul Naţional Democrat al Tineretului şi Tineretul Democrat Universitar, adică o serie de grupări politice net inegale ca importanţă politică efectivă, dintre care cele mai multe erau doar fructe necoapte ale stângii în expansiune. Programul de guvernare al alianţei, foarte promiţător, a fost lansat pe 29 ianuarie 1945, în plină campanie pentru impunerea unui guvern aşa-zis democrat, condus de o persoană agreată de Uniunea Sovietică şi de comuniştii locali – iar acesta va fi Petru Groza[64].

Aceste acuze evoluează şi ele: în prima fază, staliniştii români semnalează lipsa de voinţă a conducerii guvernamentale de a îndepărta din aparatul de stat persoanele compromise în timpul regimului trecut (de fapt, mai ales persoane bănuite a fi ferm anticomuniste) şi ajung apoi până la a cere, pe un ton ultimativ, numirea unui guvern democratic – adică un guvern pe care

comuniştii şi aliaţii lor deghizaţi sub diverse titulaturi de partid să-l controleze pe deplin. Chiar dacă, prin tradiţie, viaţa politică românească era una foarte pasională şi, uneori (mai ales în perioadele electorale ale deceniilor interbelice), violentă în sensul propriu al termenului, partidul comunist, prin agitatorii săi, aduce un plus de radicalism pentru care clasa politică tradiţională, în ansamblu, nu era pregătită – drept care ea va intra în defensivă. Incidentele grave din ziua de sâmbătă, 24 februarie 1945 (soldate cu patru morţi şi mai mulţi răniţi) sunt un astfel de exemplu[65]. Această bătălie ar mai putea fi numită şi o bătălie lexicală, pentru că ea se poartă nu numai în pieţele centrale ale oraşului, ci şi în jurul unei perechi de cuvinte magice: democrat şi democraţie[66]. Asupra acestor cuvinte partidul comunist îşi impune, practic, un adevărat monopol. Precum în buna tradiţie a proceselor staliniste în care victima – şi nu acuzatorul – trebuia să aducă probe, la fel avea să se întâmple şi cu persoanele, instituţiile sau organizaţiile acuzate de comunişti ca fiind anti- sau nedemocratice; nu cei ce acuzau erau datori cu probe, ci cei acuzaţi erau siliţi să riposteze la ploaia de inculpări pe care presa controlată de comunişti le aduce cu dărnicie, în formule retorice verificate deja de decenii în URSS[67].

2.4. Primul guvern procomunist

Aspiraţia dominatoare a partidului comunist se va materializa pe 6 martie 1945, prin instalarea primului guvern procomunist din istoria României, condus de Petru Groza[68]. În mod evident, acest guvern a ajuns la putere nu prin presiunea voinţei populare şi nici măcar prin presiunea străzii; elementul determinant în numirea, de către rege, a acestui guvern au fost vizitele repetate pe care le face în România A.I. Vîşinski, vicecomisarul sovietic pentru Afaceri Străine, vechi şi credincios colaborator al lui Stalin[69], precum şi presiunile directe şi nedisimulate pe care acesta le face asupra regelui Mihai[70]. Chiar dacă şi acest guvern a fost alcătuit după normele Constituţiei încă în vigoare (adică prin împuternicirea smulsă cu forţa regelui încă în exerciţiu), trebuie spus că această trecere camuflată de la un tip de regim la altul s-a făcut cu mare grijă: în guvernul Groza din 6 martie 1945 comuniştii, cel puţin numeric, nu deţin majoritatea. Primul ministru însuşi era preşedinte al unui partid foarte apropiat de poziţiile comuniştilor, numit Frontul Plugarilor[71], iar dintre cei 18 miniştri plini ai guvernului numai 4 provin de la partidul comunist, adică cei trei prezenţi deja în guvernele anterioare (L. Pătrăşcanu la Justiţie, Gheorghiu-Dej la Comunicaţii şi T. Georgescu, fost subsecretar de stat, acum ministru plin la Interne), plus Petre Constantinescu-Iaşi, acum însărcinat cu Propaganda. A fost, fără îndoială, o mişcare bine calculată a comuniştilor; în fond, toţi ceilalţi, indiferent de titulatura sub care apăreau în acest guvern, nu erau decât clienţi ai lor, iar controlul pe care-l exercitau asupra acestui aşa numit guvern de uniune al partidelor democratice era aproape total.

Una dintre cele mai sensibile probleme ale instalării acestui guvern a fost problema Transilvaniei, provincie cu un trecut istoric încărcat de adversităţi româno-maghiare şi locuită de o netă majoritate românească. Unită cu România în decembrie 1918, Transilvania a fost redată în parte Ungariei de către Hitler, în august 1940. Ca şi Hitler, Stalin va face din această provincie tot o monedă de schimb: deşi, în principal, armata română este cea care eliberează, până la 25 octombrie 1944, această provincie de trupele

maghiare (horthyste) şi germane în retragere, ea va intra iniţial sub control sovietic, iar administraţia românească nu se va putea reinstala decât la 13 martie 1945, aşadar după venirea la putere, la Bucureşti, a guvernului Groza. Cu toată bucuria prilejuită de această reparaţie istorică, opinia publică românească a intuit de la bun început că cvasisimultaneitatea revenirii Transilvaniei sub administraţie românească şi impunerea guvernului cerut de FND trăda un şantaj politic.

Victoria obţinută de comunişti prin impunerea guvernului Groza nu va aduce nici o relaxare a vieţii politice interne, în ciuda repetatelor declaraţii liniştitoare ale premierului sau ale liderilor comunişti referitoare la caracterul paşnic al schimbării petrecute şi la garantarea dreptului de proprietate[72] asupra pământului – acest din urmă subiect fiind unul dintre cele mai arzătoare pentru ţărănimea română, segment social majoritar pentru care bolşevismul era sinonim cu deproprietărirea şi colectivizarea. Chiar din aceste luni, comuniştii şi aliaţii lor din FND au depus mari eforturi pentru a-şi impune propria variantă de reformă agrară, aflată în competiţie cu varianta propusă de Partidul Naţional Ţărănesc, care era chiar mai favorabilă pentru micii proprietari – vezi, spre comparaţie, Proiectul de lege pentru expropriere propus de Partidul Naţional Ţărănesc pe 10 februarie 1945 şi Decretul-lege privind înfăptuirea reformei agrare dat de guvernul Groza la 23 martie 1945[73].

2.5. Rolul Comisiei Aliate de Control

Organismul care conducea România nu era alcătuit din factorii constituţionali – regele şi guvernul –, ci din aşa numita Comisie Aliată de Control (CAC), comisie propriu-zis sovietică din moment ce reprezentarea anglo-americană era mai mult simbolică[74].

Acest organism care trebuia să tuteleze, în teorie, reclădirea democraţiei româneşti a fost creat de guvernele sovietic, englez şi american în scopul de a supraveghea aplicarea condiţiilor Convenţiei de Armistiţiu încheiate între România şi Puterile Aliate la 12 septembrie 1944, la Moscova. În scurt timp a devenit clar pentru oricine că această Comisie – condusă, de facto, de gen. lt. sovietic Vladislav P. Vinogradov (în condiţiile în care preşedintele de jure, mareşalul sovietic Malinovski, era pe front) şi în care occidentalii erau reprezentaţi pro forma, fără nici o putere de decizie efectivă – susţinea moral şi material partidul comunist. Pe lângă Vinogradov, alte personaje importante din alcătuirea acestei comisii au fost generalul I.V. Susaikov (locţiitor al preşedintelui CAC), generalul-maior A. Vasiliev (şeful Statului Major al CAC) sau generalul I. Vorobiev, unul dintre cei mai activi comisari. Într-o măsură mai mare sau mai mică, toţi au contribuit la sovietizarea României în cel mai simplu mod cu putinţă – însăşi prezenţa lor aici era semnul acestei sovietizări aflate în marş (vezi capitolul 10.3.).

Aşadar, această Comisie, care trebuia să reprezinte un presupus, cum spuneam, organism al repacificării societăţii şi un sprijin pentru reîntoarcerea la normalitate, va juca exact rolul contrar. Ea va deveni principala instituţie a statului român în perioada următoare, instaurând un control plenar, politic-partizan şi pe deplin interesat asupra societăţii, de la armată la presă, de la cultură la viaţă politică şi economică.

În aceste condiţii, comuniştii preiau controlul asupra mijloacelor de informare în masă – radio şi presa scrisă – precum şi asupra sindicatelor celor ce lucrau în aceste domenii; drept rezultat, presa şi activitatea de

ansamblu a partidelor de opoziţie va fi supusă unei duble cenzuri: pe de o parte cea a Comisiei Aliate de Control, soldată cu amânări sau interdicţii pentru diferite manifestări sau cu sincope în aprovizionarea cu hârtie, pe de alta refuzul sindicatelor tipografiilor, dirijate de comunişti, de a tipări ceea ce li se părea a fi atacuri la adresa democraţiei instituite de guvernul FND. Memoriile înaintate de către liderii ţărănişti şi liberali guvernului sau Comisiei Aliate, ca şi discuţiile private ale acestora sau ale regelui Mihai în special cu reprezentanţii anglo-americani, de la care aşteptau sprijin, nu au avut nici un rezultat major. Pe 9 decembrie 1944, Burton Berry, reprezentant politic american la Bucureşti, telegrafia la Washington: „Cu multă emoţie, Maniu (liderul ţărăniştilor români, n. m., A.C.) m-a întrebat dacă America şi Marea Britanie doreau ca România să devină o parte a Uniunii Sovietice (…). Apoi a repetat că dacă în intenţia noastră era să abandonăm România, avem faţă de el datoria să i-o spunem“[75]. Reprezentanţii anglo-americani nu au spus nimic, dar au lăsat, chiar prin aceasta, să se înţeleagă esenţialul.

Solidaritatea, cel puţin de ordin moral, a partidelor istorice a mai avut de suferit şi de pe urma deciziei unor politicieni de factură tradiţională de a coabita cu noul regim: cazul prin excelenţă este Gheorghe Tătărescu, conducătorul unui partid liberal disident. Reprezentând, ca şi Petru Groza, o iluzorie continuitate în viaţa politică românească şi fost, mai mult decât Groza, unul dintre oamenii fideli ai regelui Carol al II-lea (în numele direct al căruia a condus două efemere guverne, între noiembrie 1939 şi iulie 1940), Tătărescu a acceptat colaborarea cu acest prim guvern procomunist, în care a ocupat, între 6 martie 1945 şi 5 noiembrie 1947, funcţiile de vice-premier şi de ministru de Externe. Acest tip de politicieni deveniţi, din raţiuni diverse, tovarăşi de drum au constituit pentru noul regim un aliat foarte preţios, chiar dacă pe termen scurt. Pe de o parte ei aduceau un plus de experienţă politică, pe de alta au oferit comuniştilor un binevenit cec în alb de ordin moral. Când s-a putut, în fine, despărţi de ei, partidul comunist a făcut-o fără nici o remuşcare: fostul „tovarăş“ Tătărescu, ca şi mulţi alţii dintre membrii partidului său, va ajunge în închisoarea comunistă de la Sighet[76].

2.6. „Greva regală“ din 1945

Aşadar, în condiţiile conflictului de interese evident dintre guvernul Groza şi peisajul politic tradiţional românesc, regele Mihai, al cărui rol esenţial la actul din 23 august 1944 încă nu era negat, a încercat relativ repede un act de forţă împotriva guvernului procomunist: pe 21 august 1945, având ca atu notele reprezentanţilor american şi britanic la Bucureşti – Roy Melbourne şi J.H. Le Rougetel –, prin care guvernele american şi britanic declarau că nu vor recunoaşte guvernul român în această formulă pe care o consideră „nereprezentativă“ pentru scena politică din ţară, regele Mihai a cerut premierului Petru Groza să demisioneze. În faţa refuzului acestuia – încurajat vizibil de reprezentanţii sovietici din Comisia Aliată –, regele se retrage din viaţa politică şi refuză să mai semneze legile elaborate de guvern – semnătură fără de care, potrivit Constituţiei în vigoare, acestea erau nule. Acest episod desemnează ceea ce istoriografia românească numeşte greva regală[77]; indiferent de denumire, acest act al regelui a avut asupra societăţii româneşti efectul testului cu turnesol. În criza acelor luni s-a văzut foarte clar cine este de partea sistemului politic tradiţional şi cine este dispus să colaboreze cu noul regim impus – de fapt, cu protejaţii sovietelor.

Cel puţin trei evenimente pot fi amintite aici: pe de o parte, primul Congres general al scriitorilor şi ziariştilor ce se deschide la Bucureşti pe 29 august, congres ce mărturiseşte decizia unor nume marcante ale intelectualităţii române de a colabora cu noua putere (exemplul prin excelenţă este Mihail Sadoveanu, cel mai mare prozator al epocii, veritabil maestru al literelor); un alt eveniment este manifestaţia în sprijinul regelui din 8 noiembrie 1945, organizată de partidele istorice şi de tineretul universitar, ostil în cea mai mare parte guvernului Groza. Chiar faptul că această din urmă demonstraţie de solidaritate cu regele s-a soldat cu peste 10 morţi, mulţi răniţi şi un număr considerabil de arestaţi arată hotărârea guvernului Groza de a nu ceda cu nici un preţ puterea, sigur de sprijinul necondiţionat al sovieticilor şi al Armatei Roşii aflate încă în ţară.

În fine, în aceeaşi perioadă se consumă, la Bucureşti, şi Conferinţa Naţională a partidului comunist, din octombrie. Evenimentul este de o importanţă reală; mai jos voi reveni asupra lui. În raportul prezentat aici de Gheorghiu-Dej se regăsesc toate temele pe care partidul le va dezvolta în următorii ani – inclusiv principiile economice de bază şi schema politică de urmărit. Ceea ce contează deocamdată este că schimbarea esenţială se produce la nivelul conducerii. În locul troicii alcătuite din Pârvulescu–Bodnăraş–Rangheţ este ales un cvartet alcătuit din Gheorghiu-Dej (secretar general)–Ana Pauker–Vasile Luca–Teohari Georgescu (ultimii trei, în calitate de secretari ai Comitetului Central). Prin acest act, este desăvârşită schimbarea de paradigmă de care vorbeam anterior, începută prin scoaterea din scenă a lui Foriş, pe 4 aprilie anul precedent. Cei patru care alcătuiesc noua conducere vor fi şi cei care vor pecetlui sfârşitul macabru a lui Foriş, la mijlocul anului 1946.

Acest război al nervilor deschis în vara şi toamna lui 1945 între suveranul Mihai I (susţinut, pro forma, de către partidele tradiţionale ale României şi de aliaţii anglo-americani) şi guvernul Groza (susţinut de Uniunea Sovietică) a trenat până în luna decembrie a aceluiaşi an, când el a fost unul dintre subiectele principale ale discuţiilor purtate la Moscova în cadrul Conferinţei trilaterale a miniştrilor Afacerilor Externe ai URSS (Veaceslav Molotov), Statelelor Unite (J.F. Byrnes) şi Marii Britanii (Ernest Bevin). Soluţia de compromis aleasă aici a fost includerea în guvernul român a unor reprezentanţi ai ţărăniştilor şi liberalilor şi organizarea, în scurt timp, a unor alegeri libere. A fost mai curând o pasare a responsabilităţii; este cu totul discutabil dacă vreunul dintre cei prezenţi era încredinţat că aceste alegeri libere chiar se vor produce.

Pentru materializarea acestui compromis, pe 31 decembrie soseşte la Bucureşti o comisie interaliată, alcătuită din experimentatul Vîşinski şi ambasadorii american şi englez la Moscova, Averell W. Harriman şi Archibald Clark Kerr. După consultări ale acestora cu regele şi cu principalele partide şi după tratative intense între guvern şi opoziţie, Petru Groza acceptă să primească în guvernul său câte un reprezentant din rândul liberalilor (Mihail Romniceanu) şi din cel al ţărăniştilor (Emil Haţieganu). Cele două personaje nu erau nume de primă mână ale celor două partide de opoziţie; faptul că Vîşinski şi comuniştii români şi-au dat acordul asupra lor

a ţinut seama, fără îndoială, şi de acest detaliu. Gheorghiu-Dej va povesti, peste ani, despre întâlnirea pe care, în zilele premergătoare lărgirii guvernamentale, susţinătorii politici ai guvernului Groza o avuseseră cu Vîşinski: „Ne-am înţeles între noi să nu admitem ca reprezentanţi ai acestor două partide nişte figuri, ci nişte oameni de mâna a şaptea“[78].

A fost, fără îndoială, o schimbare care să salveze aparenţele, şi nu situaţia; departe de a influenţa prin ceva programul guvernamental, cei doi nou-veniţi au adus cu ei ceea ce Groza şi susţinătorii săi îşi doreau cel mai mult: recunoaşterea din partea englezilor şi americanilor şi împăcarea cu regele. Conştientă, fără îndoială, de acest compromis cosmetic, misiunea interaliată a părăsit România cu sentimente împărţite: „Am părăsit Bucureştiul, aşadar, cu un sentiment de tristeţe şi profund recunoscător că nu m-am născut în România“ – transmitea către Londra, la 25 ianuarie 1946, ambasadorul englez Clark Kerr[79]. Ca un răspuns indirect, peste câteva luni academicianul român Rădulescu-Motru nota în jurnalul său: „Ce blestem pe mine, să mă ştiu român!“[80].

Amândoi aveau toate motivele pentru aceste meditaţii. De fapt, anul 1946, început sub semnul unei fragile speranţe, avea să se termine cu o deziluzie totală pentru democraţia românească[81]. Guvernul Groza, astfel lărgit, a trecut la organizarea alegerilor, preconizate ca fiind libere, pentru noiembrie acel an. Iniţial, se pusese în discuţie organizarea lor la sfârşitul primăverii – era dorinţa opoziţiei politice, grăbite să încheie aventura politică a avocatului Groza. Alianţa la putere, procomunistă, dorea ca alegerile să aibă loc toamna – în ideea că ţăranul român devenea mult mai destins în momentul în care avea recolta anului adusă deja în hambarul din gospodăria proprie.

Blocul Partidelor Democrate (BPD) a putut – cu ajutorul Comisiei Aliate de Control şi al Armatei sovietice – controla jocul electoral, dar nu şi vremea. Anul 1946 a fost unul secetos. Astfel încât alegerile, planificate în cele din urmă pentru 19 noiembrie, au adus la urne ţărani români dezamăgiţi de recoltă şi, deci, mai curând temători pentru ziua de mâine.

2.7. Alegerile trucate din 19 noiembrie 1946

Aceste alegeri, determinante pentru istoria postbelică a comunismului românesc, reprezintă pentru istoriografia românească actuală o nucă greu de spart. Deşi toate datele existente, ca şi cele logice, ne conduc spre ideea că acest scrutin a reprezentat „cea mai mare fraudă politică din întreaga istorie parlamentară a României“[82], totuşi, la nivel general o demonstraţie clară a acestei falsificări este cu atât mai dificilă cu cât, pentru impunerea versiunii sale, ulterior alegerilor partidul comunist s-a străduit să şteargă toate urmele[83]. Cert este că rezultatele oficiale au ilustrat o victorie zdrobitoare a regimului: Blocul Partidelor Democrate (alianţa condusă de comunişti) a obţinut 83,8% din voturi (adică 347 de mandate dintr-un total de 414), Uniunea Populară Maghiară (MADOSZ, aliată doctrinar cu BPD) a primit 7%, iar opoziţia (liberalii şi ţărăniştii) doar 8,69%. În semn de protest faţă de această clară măsluire, PNŢ şi PNL şi-a retras din guvern cei doi reprezentanţi (Haţieganu, respectiv Romniceanu), dar răul era deja produs.

Paradoxal, acest rezultat nu i-a uimit pe români în foarte mare măsură – nu din cauza unui fatalism anistoric, ci pentru că, înainte de alegeri cu câteva luni, mai mulţi reprezentanţi sovietici sau comunişti români oferiseră, în scop propagandistic, o prognoză ce ulterior s-a dovedit foarte aproape de realitate. Câteva exemple: într-un dialog cu ambasadorul american Harriman, în decembrie 1945, vicecomisarul sovietic Vîşinski prevedea o victorie a guvernului „cu 70 de procente“; înaintea alegerilor, ambasadorul sovietic la Bucureşti Serghei Kavtaradze spunea că partidul comunist, „prin anume tehnici“, poate spera chiar la 90 la sută din voturi[84]. De fapt, într-o societate tradiţională în care zvonul este o instituţie în sine ce suplineşte deseori mass-media (cazul României), ştirile despre fraudele comuniste au apărut concomitent cu anunţarea rezultatelor:

„Se povestesc atâtea acte de samavolnicie comise de oamenii guvernului (…) că mă îngrozesc. Foarte mulţi alegători au fost opriţi de la vot. S-a votat fără identificarea aceluia care vota. În urnă s-au pus listele votate pe semnul soarelui (al blocului guvernamental) înainte de ora 8 dimineaţa când a început votarea. Camioane cu alegători (ai BPD, n.m., A.C.) au circulat de la o secţie la alta votând la toate secţiile, adică de mai multe ori. După votare, s-au trimis comisiei centrale procesele-verbale în alb, şi aici s-au completat punându-se după ordinul guvernului numărul de voturi care convenea“ – nota Rădulescu-Motru în jurnalul său, pe 22 noiembrie 1946.

În aceste condiţii, tot ce-i mai rămâne de făcut regelui este să participe la 1 decembrie, conform Constituţiei, la şedinţa inaugurală a noului Parlament ales. Cu o importantă victorie de ordin formal la activ, partidul comunist putea merge mai departe în materializarea planurilor sale.

50 *** Documente din Istoria Partidului Comunist…, 1953, serie al cărei volum doi nu a mai apărut niciodată, semn că un adevăr oficial, în istoria chiar interbelică a comunismului naţional, era greu de decelat.

51 Trebuie să spunem că Victoria Sârbu, în ciuda importanţei ei în deciziile politice ale acelor ani şi fără nici o legătură cu încrederea pe care Foriș o avea în ea, nici nu era membră de partid – ceea ce spune multe despre condiţia Partidului Comunist din România în acel moment şi despre cât de pregătit putea fi el pentru o preluare „naturală“ a puterii după război, dacă cineva s-ar fi putut gândi la aşa ceva.

52 Contrar, adică, clişeelor de interpretare oficiale care au intoxicat istoriografia mişcării comuniste de la noi.

53 Pavel Câmpeanu, Ceauşescu, anii numărătorii inverse, Ed. Polirom, Iaşi, 2002, p. 43.

54 Athanase Joja (viitorul ministru al Culturii şi viitor preşedinte al Academiei RPR), Alexandru Sencovici (viitor ministru al Industriei uşoare),

Alexandru Drăghici (ministru de Interne după Teohari Georgescu şi viitor candidat neoficial la conducerea partidului, la mijlocul anilor ‘60), Nicolae Ceauşescu, Mihai Gere, Simion Zeiger, Ion Vincze ş.a. – cu toţii făcuseră parte din organizaţia de partid a închisorii – ibidem, p. 44.

55 Ibidem.

56 Ibidem, pp. 106–151.

57 România începe cel de-al Doilea Război Mondial prin atacarea Uniunii Sovietice, pe 22 iunie 1941, alături de trupele aliate germane. Pe parcursul următorilor trei ani, generalul apoi mareşalul Ion Antonescu, Conducătorul naţiunii, a fost un aliat fidel şi respectat al lui Hitler, deşi, mai ales după eşecul bătăliei de la Stalingrad, din iarna 1942–43, în temelia acestei alianţe au apărut primele fisuri. Din anul 1943, o serie de mesageri ai ministrului de Externe Mihai Antonescu şi ai partidelor politice tradiţionale din România au început un periplu diplomatic având drept scop o eventuală ieşire din război a României, printr-o pace cu Anglia şi Statele Unite. Pe 23 august 1944, având acordul principalelor partide politice (inclusiv al partidului comunist, care avea de partea sa atu-ul evident al înaintării constante a Armatei Roşii), regele Mihai I l-a arestat pe mareşalul Antonescu şi a trecut România de partea alianţei anglo-ruso-americane. Pe plan politic, a reintrat în vigoare, cu amendamente consistente, Constituţia ţării din 1923 – Mircea Ciobanu, Convorbiri cu Mihai I al României, Humanitas, Bucureşti, 1997, pp. 18–36.

58 Intrarea oficială a Armatei sovietice în Bucureşti are loc pe 30 august 1944, iar cei care organizează mitingul de primire în Piaţa Universităţii sunt membri ai Partidului Comunist, ai Partidului Social Democrat şi ai Uniunii Patrioţilor.

59 Tismăneanu, Arheologia…, p. 35.

60 Precum lesne explicabila timorare a clasei politice româneşti tradiţionale, ca şi, în sens mai larg, complexul de învinşi al românilor: schimbarea frontului din august 1944, schimbare importantă în economia războiului ca atare, n-a mai putut influenţa decisiv destinul postbelic al României. Cred că această timorare şi acest complex nemărturisite au

generat, printre altele, o temere întrucâtva admirativă faţă de comunişti (în principal faţă de cei veniţi de la Moscova, precum Ana Pauker) şi o apreciere ab initio supraevaluativă a lor – vezi studiul meu, Lumina vine de la răsărit. Noua imagine a Uniunii Sovietice în România postbelică, 1944–1947, în vol. Mitologia comunismului românesc (ed. Lucian Boia), Nemira, Bucureşti, 1998, pp. 60–61.

61 Stelian Neagoe, Istoria guvernelor României, Machiavelli, Bucureşti, 1995.

62 Constantin Sănătescu, Jurnal, Humanitas, Bucureşti, 1993.

63 Dinu C. Giurescu, Guvernarea Nicolae Rădescu, ALL, Bucureşti, 1996.

64 Pentru programul propus de FND, vezi Gheorghe Onişoru, România în anii 1944–1948. Transformări economice şi realităţi sociale, Fundaţia Academia Civică, Bucureşti, 1998, p. 37.

65 Pentru agitaţiile produse de comunişti în aceste luni, v. Giurescu, Guvernarea…, pp. 226–246.

66 Constantin Rădulescu-Motru, filosof şi fost preşedinte al Academiei Române, scrie în jurnalul său, pe 16 ianuarie 1946, despre „cearta care se duce între contemporanii noştri asupra înţelesului pe care-l are cuvântul democraţie. Războiul trecut (…) este considerat ca o victorie a democraţiei. Dar a cărei democraţii? A democraţiei anglo-americane (…) sau a celei ruseşti, care este pur şi simplu o dictatură condusă de un partid organizat milităreşte?“ – v. Constantin Rădulescu-Motru, Revizuiri şi adăugiri, 1946, Floarea Darurilor, Bucureşti, 1998, p. 72.

67 Evoluţia presei scrise româneşti este unul dintre cele mai interesante capitole din istoria societăţii după 23 august 1944: din multitudinea de ziare şi reviste ce apar, majoritatea se pun în slujba FND, acest partizanat asigurându-le aprovizionarea regulată cu hârtie etc. Controlul informaţiei (cenzura) era în atribuţiile Comisiei Aliate de Control, care la rândul ei va sprijini presa democrată în defavoarea celei independente sau a partidelor politice tradiţionale.

68 Pentru o perspectivă proprie istoriografiei din ultima etapă a comunismului românesc asupra momentului, vezi I. Alexandrescu, M. Fătu ș.a., 6 martie 1945. Masele populare – forţa hotărâtoare în instaurarea puterii revoluţionar-democratice a muncitorilor şi ţăranilor, Institutul de Studii Istorice şi Social-politice de pe lângă CC al PCR & Ed. Politică, Bucureşti, 1982.

69 Radu Ciuceanu (ed.), Misiunile lui A.I. Vîşinski în România, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, Bucureşti, 1997.

70 Ciobanu, Convorbiri…, 1997 şi *** 6 martie 1945. Începuturile comunizării României, Ed. Enciclopedică, Bucureşti, 1995.

71 Această apropiere este vizibilă atât din programul politic al Frontului, cât şi din simbolurile de care el uzează: dacă emblema comuniştilor reprezintă binecunoscutele secera şi ciocanul, emblema partidului lui Petru Groza este o seceră şi un spic de grâu, dispuse într-o manieră similară.

72 În timpul campaniei electorale din toamna anului 1946, Partidul Comunist a difuzat o broşură – explicit intitulată Comuniştii şi proprietatea – prin care se declara un apărator ferm al proprietăţii ţăranilor, meşteşugarilor şi micilor comercianţi – v. Onişoru, România…, p. 147.

73 *** România. Viaţa politică în documente, 1945 (coord. Ioan Scurtu), Arhivele Statului din România, Bucureşti, 1994, p. 124 şi 225.

74 Jurnalul delegatului american este ilustrativ pentru raportul de forţe real din cadrul acestei Comisii – vezi Cortlandt Van R. Schuyler, Misiune dificilă (28 ianuarie 1945–20 septembrie 1946), Ed. Enciclopedică, Bucureşti, 1997.

75 I. Chiper, Fl. Constantiniu, A. Pop, Sovietizarea României. Percepţii anglo-americane (1944–1947), Ed. Iconica, Bucureşti, 1993, p. 101.

76 Șerban Rădulescu-Zoner, „Politica PCR a «tovarăşilor de drum». Cazul Gheorghe Tătărescu“, în R. Rusan (ed.), Anul 1947 – Căderea cortinei, seria Analele Sighet nr. 5, Fundaţia Academia Civică, Bucureşti, 1997, p. 158.

77 Dinu C. Giurescu, Imposibila încercare. Greva regală 1945, documente diplomatice, Ed. Enciclopedică, Bucureşti, 1999.

78 *** „Stenograma şedinţei Biroului Politic al CC al PMR din 29 noiembrie 1961“ (I), în Sfera politicii, V, nr. 47, 1997, p. 32.

79 Chiper, Constantiniu, Pop, Sovietizarea României…, p. 178.

80 Rădulescu-Motru, Revizuiri…, p. 440.

81 Romulus Rusan (ed.), Anul 1946 – Începutul sfârşitului (instituţii, mentalităţi, evenimente), seria Analele Sighet nr. 3, Fundaţia Academia Civică, Bucureşti, 1996.

82 Dinu C. Giurescu, „«Alegerile» din 19 noiembrie 1946“, prefață la Rădulescu-Motru, Revizuiri…, p. 6.

83 Virgiliu Ţârău, „Campania electorală şi rezultatul real al alegerilor din 19 noimbrie 1946 în judeţele Cluj, Someş şi Turda“, în Studii de istorie a Transilvaniei (ed. S. Mitu, F. Gogâltan), Cluj, 1994, p. 204; Dumitru Şandru & Gh. Onişoru, „19 noiembrie 1946“, în Anuarul Institutului de Istorie A.D. Xenopol, t. XXXIII, Iaşi, 1996, p. 103; Radu Pisică, Adevărul despre alegerile din 19 noiembrie 1946 (analiza presei), Fiat Lux, Bucureşti, 1996.

84 Giurescu, „«Alegerile» din 19 noiembrie…“, pp. 16–17 şi 47.

CAPITOLUL 3

Noua direcţie economică

Proprietatea privată ne-a făcut atât de proşti şi de unilaterali, încât noi considerăm un obiect ca fiind al nostru abia din momentul când îl avem, prin urmare când există pentru noi sub formă de capital sau se află nemijlocit în posesia noastră, când e mâncat, băut, îmbrăcat, locuit de noi etc., într-un cuvânt când e folosit de noi. (...) Desfiinţarea proprietăţii private este prin urmare completa emancipare a tuturor simţurilor şi însuşirilor omeneşti.

Karl Marx, Manuscrise economico-filozofice din 1844

În paralel cu ceea ce putem numi colonizarea politică – adică implantarea unui model politic a cărui experimentare se produsese deja în Rusia bolşevică –, se produce în România, foarte curând după preluarea puterii de către guvernul Groza, o colonizare economică camuflată în spatele ideii de reformă. Una dintre primele roade ale acestei reformări s-a regăsit în întreprinderile mixte sovieto-române din cadrul gigantului proiect Sovrom[85].

3.1. Sovrom-urile

La baza acestor întreprinderi mixte a stat acordul economic pe termen lung semnat între România şi URSS în 8 mai 1945, la Moscova, iar convenţia a fost semnată la 17 iulie 1945 (coincidenţa făcea să fie chiar ziua deschiderii Conferinţei interaliate de la Potsdam). În literatura politică de nuanţă encomiastică ce avea să infesteze discursul public peste câţiva ani, aceste societăţi aveau să fie prezentate, normal, drept un ajutor oferit de URSS într-un ceas de restrişte: „Uniunea Sovietică, Patria Socialismului, acordă ţărilor de democraţie populară – şi printre ele şi ţării noastre – un ajutor frăţesc şi multilateral, ajutor politic, diplomatic, economic. Una dintre principalele forme de ajutorare a ţării noastre de către URSS o constituie sovrom-urile. Ele sunt caracteristice pentru acel nou tip de relaţii economice, care există între URSS şi ţările de democraţie populară“[86].

Societăţile Sovrom au fost create sub o dublă motivaţie, care va deveni şi ea clişeu la începutul anilor ‘50: prima, cu totul declarativă şi net anticapitalistă, era invocarea exploatării din trecut a resurselor româneşti de către trusturile străine; a doua, trimitea la un autentic şi inovator know-how pe care, prin aceste implanturi, sovieticii l-ar aduce în economia românească. Este cu totul normal ca aceste societăţi să apară înainte de etatizarea, centralizarea şi planificarea în ansamblu a economiei noastre – în fond, sovrom-urile au pregătit aceste reforme comuniste:

„În concluzie: în timp ce întreprinderile cu capital străin din România burghezo-moşierească agravau exploatarea capitalistă a clasei noastre muncitoare, jupuiau şapte piei de pe poporul nostru (…), sovrom-urile au desfiinţat exploatarea în întreprinderile lor, asigură muncitorilor lor un nivel de viaţă din ce în ce mai ridicat şi contribuie în mod hotărâtor la reproducţia socialistă lărgită din ţara noastră“[87]— spune un purtător de cuvânt al interpretării oficiale a momentului.

Prima întreprindere mixtă româno-sovietică a fost (în mod absolut firesc, ţinând seama de interesul sovietic faţă de zăcămintele româneşti de petrol, printre cele mai importante din Europa continentală la acea dată) Sovrompetrol, înfiinţată pe 17 iulie 1945, având în centrul diagramei sale uzinele petroliere din regiunea Ploieştiului (viitoarele Uzine 1 Mai); i-au urmat, în acelaşi an, alte câteva întreprinderi mixte, reprezentând şi ele domenii profitabile ale economiei româneşti tradiţionale: Sovromtransport (destinată atât transportului fluvial şi maritim, cât şi industriei navale de construcţii şi reparaţii înfiinţată pe 19 iulie), Tars (Transporturile aeriene româno-sovietice – 8 august), Sovrombanc (un joint stock bancar înfiinţat pe 14 august care va monopoliza comerţul şi tranzacţiile financiare dintre URSS şi România, şi care finanţa şi activitatea celorlalte sovrom-uri, controlând şi supraveghind creditele acordate); în următorii ani, crearea de noi sovrom-uri a continuat, în domenii considerate ca având importanţă economică uşor verificabilă: este cazul întreprinderii Sovromlemn (înfiinţată în martie 1946 şi dezvoltată în principal după 1948, prin comasarea mai multor fabrici foste particulare; ea era destinată exploatării forestiere, materie primă abundentă în România), Sovromgaz (din martie 1949, destinată exploatării zăcămintelor de gaz natural, în special în zona Transilvaniei), Sovromasigurare (din august 1949, o societate mixtă de asigurări comerciale), Sovromcărbune (cu întreprinderi pe Valea Jiului şi în bazinele Hunedoarei, una dintre cele mai profitabile întreprinderi mixte, care va ajunge să controleze 71 la sută din producţia românească de cărbune), Sovromchim (o întreprindere destinată, iniţial, producţiei de material chimic), Sovromconstrucţii (întreprindere ce prelua construcţiile industriale, scoţând astfel de pe această piaţă firmele de construcţii private, încă în activitate), Sovrommetal (destinată exploatării minereurilor feroase şi a Combinatului metalurgic de la Reşiţa), Sovromtractor (întreprindere localizată în oraşul Braşov, pe ruinele fostei uzine de avioane IAR bombardate în timpul războiului şi destinate apoi construcţiei de tractoare, simbol al cooperativizării agriculturii[88]) – toate acestea din urmă înfiinţate în august 1949. În lunile următoare se anunţă înfiinţarea întreprinderii mixte Sovromfilm (o „agenţie“ de import şi de distribuire a producţiilor cinematografice sovietice). În fine, ultimul grup de sovrom-uri va fi înfiinţat în august 1952: Sovrom Utilaj Petrolier (pentru producerea

echipamentului industrial destinat prelucrării petrolului), Sovromnaval (desprinsă din Sovromtransport, ce grupa şantierele de construcţii şi reparaţii navale) şi Sovromcuarţ (acesta din urmă, destinat exploatării zăcămintelor româneşti de uraniu a fost, din motive lesne de înţeles, şi cel mai secret dintre toate: dacă înfiinţarea sa a fost trecută sub tăcere, despre el s-a vorbit doar în momentul în care sovieticii s-au retras din afacere, iar administrarea lui a revenit în exclusivitate părţii române; este foarte posibil ca în unele dintre bombele atomice sovietice ale anilor ‘50 să se fi aflat uraniu românesc).

Două sunt, cred, aspectele cele mai semnificative din istoricul de început al acestor companii: în primul rând, este de reţinut că această reţetă a fost aplicată de sovietici în mod deosebit în ţările din zonă care i-au fost inamice în război, adică în acele ţări foste satelite ale Germaniei – este vorba despre Bulgaria, Ungaria şi România[89]. Declarativ, această formulă de cooperare era stabilită pe baza unei contribuţii egale a părţilor şi avea menirea de a contribui la redresarea economică a celor trei ţări şi, în perspectivă, în cazul Ungariei şi României, la facilitarea achitării de către acestea a despăgubirilor de război datorate Uniunii Sovietice[90]. În cazul României, spre exemplu, în teorie participarea economică prin sovrom-uri se făcea pe bază de paritate: jumătate aparţinea statului român, jumătate aparţinea statului sovietic; această proprietate comună se realiza sub forma unei societăţi pe acţiuni, împărţite egal între cele două părţi; tot teoretic, aceeaşi paritate se aplica şi în privinţa conducerii societăţilor[91] – chiar dacă sovieticii erau cauţionaţi cu aducerea specialiştilor şi a metodelor noi de lucru. În al doilea rând, în toate cele trei ţări participarea sovietică iniţială s-a rezumat la preluarea şi folosirea sub firmă proprie a proprietăţilor şi instalaţiilor industriale pe care Germania sau Italia le avuseseră în zonă – preluare facilitată de o prevedere a Conferinţei de la Potsdam, prin care aliaţii anglo-americani renunţau la partajarea lor, cedându-le în această zonă în exclusivitate Uniunii Sovietice, drept despăgubiri de război.

Destinul acestor întreprinderi mixte ar merita, desigur, o analiză separată, atât din punct de vedere economic (una dintre sursele citate spune că dintre toate sovrom-urile numai unul singur, TARS, a înregistrat pierderi), cât şi politic. În cazul românesc, vom vedea, desfiinţarea sovrom-urilor va fi unul

dintre paşii spre o relativă independenţă pe care comuniştii români, conduşi de Gheorghiu-Dej, îi vor întreprinde în anii ‘50.

În toamna anului 1954, 12 din cele 16 întreprinderi Sovrom în activitate în acel moment au fost desfiinţate (restul, în următorii doi ani, până în 1956); motivul lichidării a fost acela că sectorul socialist, de tip sovietic, era deja larg majoritar în economie (şi practic unicul existent în industrie), altfel spus lecţia sovietică fusese nu numai învăţată, ci şi aplicată. Pe 25 septembrie acel an, un comunicat sec din Pravda (reluat de Scânteia) anunţa „cedarea“ către RPR a părţii sovietice din sovrom-uri – şi, implicit, căderea în desuetudine a acestei forme de pretinsă colaborare economică.

3.2. Seceta anului 1946 şi consecinţele sale

Reformarea economiei româneşti a cuprins, evident, mai multe etape; oricum, aceasta a reprezentat, de la bun început, o preocupare principală a guvernului Groza, aşa cum rezulta clar din Programul de guvernare al Frontului Naţional Democrat, amintit mai sus, program în care cerinţa dezvoltării industriei grele ocupa un loc central. În martie 1946, guvernul are iniţiativa înfiinţării Consiliului Suprem al Economiei Naţionale, organism de coordonare şi strategie economică care reunea câţiva dintre miniştrii-cheie ai guvernului, cei însărcinaţi cu probleme economice. Pe fondul deprecierii accentuate a leului (moneda naţională a României resimţea acut şi efectul aducerii, de către sovietici, a aşa-zişilor lei de război – lei tipăriţi de sovietici şi aruncaţi pe piaţă cu bună ştiinţă, fără nici o grijă privind acoperirea lor în aur) şi a dezorganizării economice, lipsuri de tot felul s-au făcut simţite din ce în ce mai acut. Ca o consecinţă firească, specula diferitelor produse deficitare a devenit un fenomen curent, căruia statul – el însuşi slăbit de ingerinţa sovietică plenară – nu se putea realmente opune. În fapt, situaţia economiei era dezastruoasă. Tot acest peisaj sumbru a fost agravat şi de seceta dură din 1945 şi, mai ales, din 1946, cu toate consecinţele dramatice imaginabile, în special în regiunile din Moldova (estul ţării). România a devenit astfel scena unui masiv exod de populaţie din Moldova către alte zone din sud sau vest, exod care nu-şi are corespondent nici măcar în timpul războiului. Pe fondul acestor realităţi, starea de spirit a populaţiei devenea alarmantă pentru guvern, mai ales în pregătirea alegerilor din noiembrie 1946[92]. În plus, situaţia financiară a ţării nu era nici ea de invidiat: la sfârşitul anului 1946, cheltuielile totale ale României legate de aplicarea condiţiilor armistiţiului se ridicau, pentru perioada septembrie 1944–decembrie 1946, la suma de 3920,1 miliarde lei; ca punct de reper, să reţinem, spre comparaţie, că toate celelalte cheltuieli ale statului român – pentru administraţia civilă, întreţinerea armatei etc. – se ridicau la o sumă cu puţin mai mare, 4182 miliarde lei (notă a Oficiului de studii generale din 5 decembrie 1946)[93].

3.3. Etatizarea Băncii Naţionale şi reforma monetară din 1947

Etatizarea Băncii Naţionale a României, în aceste condiţii, a putut fi legitimată ca fiind o soluţie pentru ieşirea din impas. Deloc paradoxal, măcar o parte a românilor a văzut în etatizare acel act necesar pentru reintrarea în normalitate! În mod cert, a fost relativ simplu pentru propaganda comunistă să prezinte măsura ca fiind o încercare de a depăşi impasul creat de aceşti primi ani ai tranziţiei postbelice. La data de 20 decembrie 1946, această lege era sancţionată şi ea urma să intre în vigoare de la 1 ianuarie anul următor[94], anunţând astfel acest din urmă an ca unul care va marca în mod decisiv configuraţia economică şi socială a ţării. Apoi, la 10 februarie, România semnează la Paris Tratatul de pace cu Puterile Aliate şi Asociate, tratat ale cărui capitole V şi VI (Reparaţiuni şi restituiri, respectiv Clauze economice) tratau aspectele economice aflate în discuţie[95]. Soluţia convenită (de fapt, impusă) în privinţa despăgubirilor datorate Uniunii Sovietice s-a fixat la suma de 300 milioane dolari SUA, plătibili în decurs de 8 ani începând cu data de 12 septembrie 1944 (data semnării Convenţiei de Armistiţiu)[96].

În aprilie 1947, un dolar american ajunsese egal cu 900000 de lei, iar cota monedei româneşti era în continuă scădere. Astfel încât, alăturând o motivaţie politică unui proces care părea validat prin simpla evoluţie a lucrurilor, în august 1947 veritabila surpriză se produce practic peste noapte (în noaptea de 15 spre 16, mai bine zis): în aparenţă legitimat de creşterea masei monetare de pe piaţă (de reţinut, creştere încurajată de sovietici în mod evident!) şi de recenta etatizare a BNR, guvernul pune în practică o reformă monetară radicală, cu o evidentă miză politică. Măsura a fost un veritabil şoc pentru o parte a populaţiei – un efect, dealtfel, cu totul planificat de regim –, mai precis pentru acea parte a populaţiei care încă mai avea bani, mai mult decât necesarul cotidian. Caracterul de clasă al reformei reiese clar din prevederile ei: un leu nou era echivalentul a 20000 de lei vechi, dar plafonul de schimb era de 3 milioane pentru salariaţi şi pensionari, de 5 milioane pentru ţăranii agricultori şi de numai 1,5 milioane

pentru cei fără un loc de muncă (printre care, evident, se numărau şi rămăşiţele aristocraţiei româneşti, în mare spus ale clasei exploatatoare). Totodată, posesorii particulari de aur şi valută erau obligaţi să şi le schimbe în lei noi stabilizaţi, la cursul fixat de Banca Naţională – adică de guvern. Nu trebuie uitat nici amănuntul – mai curând de natură politic-birocratică decât economică – al respingerii de către România, în iulie 1947, a Planului Marshall de redresare economică a Europei[97]. Dacă asupra cauzelor acestui refuz românesc nu putem avea nici o îndoială, aceasta fiind directiva dată de la Moscova pentru toată Europa de Est, să reţinem, ca mostră de discurs, motivele invocate: „Guvernul român (…) consideră [această propunere, n.n.] neeficientă pe planul economic şi primejdioasă pe planul politic“, spunea răspunsul Guvernului României din 9 iulie 1947, semnat, în calitate de ministru de externe, de Gheorghe Tătărescu (acesta va fi, de altfel, unul dintre ultimele acte importante pe care Tătărescu le-a semnat, înaintea eliminării sale din guvern, în noiembrie 1947).

Cert este că, în această privinţă, guvernul român a fost unul dintre cei mai docili proaspăt aliaţi ai URSS; dacă Cehoslovacia a fost la un pas de acceptarea planului american iar Polonia a urmărit-o îndeaproape, România, prin guvernul Groza, nu a pus nici o problemă. Ulterior, pentru contracararea Planului Marshall va lua naştere, în ianuarie 1949, la iniţiativa Moscovei, Consiliul de Ajutor Economic Reciproc (CAER) destinat în principal ţărilor de democraţie populară din Europa de Est.

3.4. Naţionalizarea din 1948 şi începutul colectivizării

După toate aceste schimbări de esenţă în politica economică – schimbări ce completau, se va vedea mai jos, transformările politice –, actul naţionalizării mijloacelor de producţie, votat de Marea Adunare Naţională pe 11 iunie 1948, n-a mai însemnat decât confirmarea oficială a noii căi pe care ţara o îmbrăţişase. Alegerea zilei de 11 iunie nu a fost deloc întâmplătoare; ea trebuie privită ca parte din efortul uneori disperat al comuniştilor privind legitimarea, prin ancorarea într-o istorie cu care, de altfel, nu aveau nimic de-a face. Pe 11 iunie 1848 (stil vechi), izbucnise revoluţia la Bucureşti, iar domnitorul Gheorghe Bibescu recunoscuse, forţat, noul guvern alcătuit din Nicolae Bălcescu, C.A. Rosetti, Gheorghe Magheru, Nicolae Golescu ş.cl. Desigur că orice analogie între Gheorghiu-Dej şi Bălcescu sau între Vasile Luca şi C.A. Rosetti ar fi rizibilă. Pretenţia comuniştilor de a „răzbuna“ acel episod revoluţionar nereuşit este una dintre multele fraudări ale istoriei care vor urma.

Cu excepţii nesemnificative, statul obţinea – în urma legii naţionalizării – monopolul mijloacelor şi forţelor productive importante; ca o urmare firească, două săptămâni mai târziu era înfiinţat şi organismul ce avea să direcţioneze politica economică de perspectivă imediată a statului, planificată după model sovietic: Comisia de Stat a Planificării (CSP). În fine, după reglementarea sectorului industrial, lovitura de graţie avea să vină în anul următor, prin începerea trecerii (mai bine spus, aducerii forţate) în proprietatea statului (declarativ, prin liberul consimţământ al ţăranilor) a terenurilor agricole şi a inventarului agricol – ceea ce se cheamă procesul de colectivizare a agriculturii, declanşat de Plenara Comitetului Central din 3–5 martie 1949, proces ce se va încheia în 1962, cu un bilanţ absolut pozitiv pentru autorităţi: în mare, din 15 milioane hectare teren agricol, imensa majoritate vor intra în posesia GAC (gospodăriile agricole colective, după modelul colhozurilor) şi GAS (gospodăriile agricole de stat, după modelul sovhozurilor) – ulterior denumite CAP (cooperative agricole de producţie) şi IAS (întreprinderi agricole de stat) –, iar restul va rămâne în

proprietate individuală, îndeosebi în zonele de munte, unde colectivizarea era, ca atare, imposibilă.

Sistemul centralizării şi planificării – susţinut politic – s-a impus foarte repede: 1949 şi 1950 au cunoscut planuri de stat anuale în economie; în decembrie 1950, a fost adoptat primul plan cincinal 1951–1955, întocmit de o comisie româno-sovietică supervizată de Miron Constantinescu – în calitate de preşedinte al Comisiei de stat a planificării. Sistemul cincinal a urmărit, pe mai departe, întreaga istorie a României comunizate; fiecare cincinal a avut priorităţile sale (de exemplu, în cazul primelor două – 1951–1960 – prioritară a fost electrificarea ţării; pe ansamblu, toate cincinalele româneşti au fost marcate de obsesia industrializării), cifrele lor şi, mai ales, întrecerile între întreprinderi şi depăşirile de plan erau necesare măcar din perspectiva „demonstrării“ superiorităţii sistemului socialist (de tip sovietic) în economie, în raport cu sistemul capitalist.

După cum avea să anunţe Gheorghiu-Dej în Raportul cu privire la încheierea colectivizării prezentat în faţa Marii Adunări Naţionale pe 27 aprilie 1962, structurile colectivizate deţineau 96% din suprafaţa arabilă a ţării şi 93,4% din suprafaţa agricolă, iar ca număr de populaţie cuprinsă, peste 3,2 milioane de familii erau încadrate în sistem[98].

Care fusese însă preţul acestei victorii asupra satului românesc tradiţional şi liber?

În decembrie 1961, liderul Gheorghiu-Dej (în încercarea repetată de a arunca vina acestor crime asupra deja căzutei Ana Pauker, folosită drept ţap ispăşitor al afacerii) menţionase mai mult de 80000 de ţărani trimişi în judecată „în numele luptei împotriva chiaburilor“, din care 30000 ar fi fost obiectul unor procese-spectacol în public, procese care ar fi speriat şi dezgustat masele de ţărani forţaţi să asiste la ele[99]. Potrivit altor surse, după începutul colectivizării peste 17000 de familii de „moşieri“ şi de „chiaburi“ (echivalentul românesc al kulacilor ruşi) au fost izgoniţi din propriile case, strămutaţi sau deportaţi[100]. În mare parte, casele celor deportaţi sau izgoniţi au devenit sedii ale organismelor de partid sau ale cooperativelor agricole locale.

3.5. Socialismul, ca variantă de modernizare. Femeia şi tânărul în sistem

În mod indubitabil, sistemul socialist de tip sovietic aplicat în economie şi în societate a fost o variantă de modernizare.

Facilitatea cu care s-au impus se explică, în principal, prin două motive (valabile, de fapt, şi în alte domenii decât cel strict socio-economic): pe de o parte, esenţa net politică a tuturor acestor reforme. Câtă vreme regimul era implicat direct în succesul acestei variante de modernizare ce păruse a se verifica prin bune rezultate în Uniunea Sovietică, a te opune acestei modernizări însemna a intra în luptă cu un regim ce controla o jumătate de continent şi era în plină expansiune pe alte continente. Pe de altă parte, succesul aparent, din primele decenii, al acestei modernizări comuniste a părut cu atât mai palpabil cu cât etapele modernizatoare anterioare comunismului, cu toate progresele uriaşe făcute într-un timp istoric relativ scurt, nu fuseseră parcurse în întregime în România. Tocmai lacunele modernizării capitaliste româneşti antebelice au permis pseudomodernizării comuniste să pară, începând cu anii ‘60, ca fiind un dat al istoriei, valid, legitim şi ireversibil. În mod firesc, această modernizare comunistă şi-a găsit subiecţii şi clienţii săi; pentru o populaţie anterior preponderent rurală şi deloc pretenţioasă, confortul relativ al unei locuinţe la bloc şi facilitatea la fel de relativă a aprovizionării dintr-un magazin aflat în drumul spre serviciu, într-un oraş el însuşi în expansiune, reprezenta saltul optim ce se putea spera, ca nivel de trai, în decursul unei vieţi de om. Acest miraj a dăinuit până târziu, măcar până la începutul anilor ‘80.

De la un capăt la altul al regimului comunist, momentul din istoria României „vechiului regim“ folosit ca reper în analizele comparative sau în înregistrările statistice a fost anul 1938, anul de maximă dezvoltare al României interbelice. Trebuie spus că această comparaţie reprezintă, în sine, de la bun început un fals premeditat – având acoperire, la nevoie, doar în privinţa datelor demografice, deşi chiar şi acest indicator este discutabil.

Comparaţia oricărui an al regimului comunist cu 1938 este frauduloasă pentru că sunt comparate două realităţi care nu aveau nimic în comun: de o parte (în 1938), o economie liberă, concurenţială, în care cererea şi oferta făceau legea pieţei necontrolate de stat, iar de cealaltă parte (în timpul regimului comunist) o economie ale cărei principale trei principii de existenţă erau naţionalizarea, centralizarea şi planificarea. Este, practic, vorba despre două Românii. A le compara în funcţie de un criteriu unic înseamnă a te situa mai aproape de retorica propagandistică decât de analiza ştiinţifică – adică, a repeta practica de decenii a statisticii conduse după o ideologie. Şi totuşi, independent de acest artificiu, interesant este altceva: chiar dacă în cifre statistice avântul economic în primele două decenii ale comunismului este spectaculos, în termenii reali ai „puterii de cumpărare, venitul muncitorului fusese în 1938 de 1,9 ori mai ridicat decât cel al muncitorului din 1963. Teoretic, populaţia consuma acum mai multă pâine albă şi neagră, mânca mai multă carne, zahăr, lapte, ulei, unt decât în 1938, dar toate aceste produse nu s-au găsit multă vreme decât pe cartelă, cantităţile alocate fiind minime“[101].

Un alt exemplu de retorică partinică a fost, de la bun început, folosirea politică a ideii „egalizării“ femeii. În România interbelică, dreptul de vot a fost pentru prima dată acordat femeilor prin amendamentul la legea electorală din 9 mai 1939[102]; se prevedea atunci dreptul de vot al cetăţenilor, indiferent de sex, care au împlinit vârsta de 30 de ani dar, ca şi până atunci, exercitarea dreptului de vot era condiţionată de ştiinţa de carte şi, pe de altă parte, ca şi până atunci, femeile erau în continuare discriminate în privinţa dreptului de a fi alese într-o funcţie politică. Alegerile din noiembrie 1946 au fost pregătite propagandistic şi din acest punct de vedere: potrivit discursului politic comunist, era pentru prima dată când femeile erau într-adevăr libere se voteze, fie că erau sau nu alfabetizate. Comuniştii erau, se înţelege, interesaţi într-o largă participare la vot – chiar dacă speranţele lor de a câştiga aceste alegeri nici pe departe nu constau în aceasta. În continuare, Constituţia din aprilie 1948 – prima „constituţie comunistă a României“ – a consfinţit egalitatea deplină: dreptul tuturor bărbaţilor şi femeilor majori de a alege şi de a fi aleşi. Strict tehnic vorbind, este un merit al acestei constituţii – dar trebuie spus, în acelaşi timp, că scopul politic al acestei prevederi era explicit.

În deceniile următoare, mobilizarea politică a femeilor a fost prezentată ca fiind un atribut obligatoriu al modernităţii. Uniunea Femeilor Democrate din România (UFDR, creată în martie 1948, având atunci ca preşedintă de onoare pe Ana Pauker şi ca preşedintă efectivă pe activista de cursă lungă Constanţa Crăciun) şi, din 1957, Consiliul Naţional al Femeilor (CNF) au fost organismele tutelare (şi tutelate de partid) ale acestei implicări. „Androgină prin definiţie, noua strategie de promovare a femeii s-a dovedit a fi în dezavantajul ei, deoarece au fost solicitate numai trăsăturile psihologice (…) de supunere faţă de autoritate: dependenţă, ascultare, autosacrificiu, nevoia constantă a aprobării şi «recompensării» acţiunilor sale“ – observa, cu îndreptăţire, o analistă a acestui proces[103].

Începând cu anii ‘70, în mod evident raportul bărbaţi-femei în partid s-a modificat[104], într-un sens care ar părea să confirme ideea egalităţii susţinute oficial. La Congresul al XI-lea al PCR, din 1974, în Comitetul Politic Executiv al CC se aflau două femei (Elena Ceauşescu şi Lina Ciobanu), la următorul congres numărul lor creştea la cinci. În Comitetul Central, femeile membre reprezintă în 1965 doar 4 procente, în 1979 sunt 20 de procente, iar în 1989 erau 24 la sută din numărul total al membrilor; în privinţa membrilor supleanţi, creşterea este şi mai evidentă: de la 7 la sută în 1965 la 39 la sută în 1989. Trebuie, în schimb, precizat imediat că această creştere a importanţei politice a femeii în ierarhia PCR a avut un preţ care a trebuit plătit: promovarea Elenei Ceauşescu în prima linie a partidului, până la a deveni al doilea cap simbolic încoronat al comunismului românesc de după mijlocul anilor ‘70.

Regimul comunist avea nevoie de femeie ca actor politic, într-adevăr. Dar în acelaşi timp, bine dirijată de instanţe politice, femeia trebuia să devină producător de bunuri într-o economie industrializată în expansiune şi, totodată, producătoare de copii pentru asigurarea creşterii demografice a ţării. În anul 1948, pentru reechilibrarea demografică a ţării, avortul era interzis – prin introducerea unui articol, 482, în Codul Penal care stabilea pedepse de la 3 luni la 5 ani închisoare, în funcţie de mai multe variabile, pentru femeile care făceau avort sau pentru cei care efectuau întreruperea de sarcină. În septembrie 1957, în deschiderea fazei sale de relativă destindere, regimul Dej a acordat permisivitate avortului la cerere; nu era o iniţiativă a liderului român, ci un alt act mimetic – aşa se întâmplase, de altfel, şi în

Uniunea Sovietică hruşciovianã, deja din 1955, şi în alte ţări de democraţie populară, care reglementaseră similar avorturile din 1956. Ca în toată Europa comunistă, liberalizarea avortului în România lui Dej se dorea a fi un semn suplimentar de reconciliere între regim şi societatea supusă. În fine, Nicolae Ceauşescu a venit cu o altă viziune, destul de restrictivă, cu privire la rolul social al femeii: prin decretul 770 din 1 octombrie 1966, întreruperea cursului sarcinii era din nou interzisă – şi aşa avea să rămână, cu detalii umilitoare pentru femeile române, până în 1989[105]. Aşa cum observa Kligman, „«maternitatea planificată», aşa cum a fost ea dictată de regimul Ceauşescu, a afectat bunăstarea fizică şi emoţională nu numai a fiecărei femei, a fiecărui bărbat, copil sau familie, ci a societăţii ca întreg“[106]. Numărul copiilor abandonaţi, handicapurile căpătate prin naştere, tratamentul de care copiii aveau parte în stabilimentele de stat precar organizate şi utilate, numărul disproporţionat de mare de infectaţi cu SIDA în rândul acestei categorii de minori instituţionalizaţi – toate acestea au lovit cu forţa unui şoc, imediat după 1990, imaginea pe care românii o aveau despre societatea lor şi despre ei înşişi. Şi, totodată, pentru observatorul străin grăbit, acestea s-au transformat în clişee despre societatea românească redevenită liberă. Nu era, în fond, decât o consecinţă firească a manierei în care, dorind să o „modernizeze“, regimul comunist alterase familia românească şi, mai întâi de toate, instrumentase rolul femeii în societate: mamă din obligaţie şi muncitoare din datorie faţă de stat.

În privinţa tinerilor, regimul comunist a încercat o mobilizare care să pună în valoare resursele de energie şi de entuziasm ale acestor noi generaţii ce urmau să ducă mai departe schimbarea. În aprilie 1948, erau inaugurate primele mari şantiere naţionale ale tineretului: Bumbeşti-Livezeni, Salva-Vişeu, Agnita-Botorca (tronsoane de cale ferată), conducta de la Ceanu-Mare (judeţul Cluj), Lunca Prutului (în zona cursului său inferior) şi centura Bucureştiului. Deşi poate să pară curios acum, privit din perspectiva celor care ştiu deznodământul poveştii comuniste, o bună parte dintre cei cca. 170000 de tineri care au animat aceste şantiere au ajuns acolo dintr-un anume romantism, real şi specific epocii. Ideea „progresistă“ şi „revoluţionară“ a unei schimbări accelerate prin simpla voinţă umană, încordarea cu ţel imediat a muncii în colectiv, rimele şi ritmurile cântecelor de şantier – toate acestea au fost reperele unei generaţii, fie şi numai pentru acel „obsedant deceniu“ ce tocmai începuse. Desigur, nu toţi au ajuns acolo

din pur entuziasm; unii veneau bănuind că trecerea pe-acolo va fi o bună piesă la dosarul lor, iar alţii veneau de teama colegilor de generaţie care ar fi putut căpăta, prin aceasta, un dosar mai bun. România nu avea, propriu-zis, o tradiţie în folosirea entuziasmului tineresc pentru şantiere de asemenea anvergură – cu excepţia taberelor de muncă legionare, pe care comuniştii le-au parafrazat inconştient (sau nu) şi le-au ridicat la un nivel niciodată atins înainte. În fapt, aceste şantiere pentru tineret, imediat după război, au fost inaugurate în Iugoslavia vecină, ca modalitate angajată de reconstrucţie a ţării; de acolo, modelul a fost importat în Bulgaria – iar brigăzi de tineri români au muncit „internaţionalist“ pe şantiere din ambele ţări, în anii 1946–1947[107]. După o prezentare asiduă la finele anilor ‘40[108], deloc surprinzător, pentru o scurtă perioadă de timp (la începutul anilor ‘50) aceste şantiere ale tineretului au fost trecute sub tăcere, din motivul că ar fi fost făcute după model titoist. Reconcilierea cu Iugoslavia a adus şi revalorificarea nostalgică şi propagandistică a acestor episoade de entuziasm tineresc reformator. Potrivit rememorărilor idilizate de mai târziu, numai la Bumbeşti-Livezeni un număr de aproape 30000 de tineri au realizat în şapte luni construcţia unei căi ferate „pentru care au trebuit să fie sfredeliţi munţii în zeci de tuneluri, pentru care au trebuit înălţate peste văile prăpăstioase viaducte îndrăzneţe“[109].

La începutul anilor ‘50, de pe băncile şcolilor au început să apară primele generaţii care-şi începuseră deja educaţia într-un alt sistem. Modelele acestei generaţii erau eroii sovietici, de la partizana Zoia Kosmodemianskaia la muncitorii stahanovişti. Aceste generaţii tinere urmau să fie furnizorul principal pentru mâna de lucru necesară politicii industriale urmărite de partid. La începutul anilor ‘50, propaganda de partid focalizată pe tineri a fost sprijinită de desfăşurarea, la Bucureşti, a două evenimente care au fost intens exploatate din punct de vedere al agitprop-ului: al III-lea Congres Mondial al Tineretului (între 25 şi 30 iulie 1953, cu participarea a peste 1000 de delegaţi reprezentând organizaţii „progresiste“ din lume) şi, mai ales, cel de-al IV-lea Festival Mondial al Tineretului – desfăşurat în primele două săptămâni ale lunii septembrie, ocazie cu care, într-o atmosferă de disciplină impusă cu care tineretul generic nu este tocmai compatibil, 30000 de participanţi au vizitat o Capitală a României în care sumele imense cheltuite de guvern pentru organizarea festivităţilor nu

puteau masca un Bucureşti gri şi cu un nivel de viaţă cu mult sub media interbelică.

Cu toate aceste eforturi de agitaţie şi propagandă, cu toată disponibilitatea regimului de a asigura acestui tineret, în mod gratuit, o educaţie cantitativ satisfăcătoare, este un fapt că, începând din anii ‘60, elita acestei noi generaţii a deschis un interesant proces de re-cosmopolitizare; spre mijlocul deceniului, curentul hippie, comun Occidentului dar şi Iugoslaviei învecinate, nu a avut în România amploarea de acolo. Dar, în mod evident, o altă modă, o altă coafură, un alt jargon şi alte moravuri au devenit repede vizibile.

În locul modelelor sovietice din urmă cu un deceniu, au apărut, timid dar persistent, vedetele occidentale. Între Zoia Kosmodemianskaia şi Sylvie Vartan, între Stahanov şi Alain Delon sau Giani Morandi, acest tineret nu a mai avut o dificultate reală în a-şi alege, mai curând liber şi în răspăr cu recomandările regimului, noul model. În ciuda restricţiilor impuse de regim – mai puţin dure, cu siguranţă, decât cele din anii ‘50, dar care aveau o bază ideologică, şi nu estetică sau de altă natură –, părul purtat lung, pantalonii blue-jeans, o cvasicontestare socială prin muzica folk sau pop-rock, instituţia cinematografului cu filme occidentale (mai ales după mijlocul anilor ‘60), a barului de noapte (în anii ‘70) sau a discotecii (în anii ‘80), pachetul de ţigarete Kent ca simbol al statutului social, turneele prin ţară ale unor trupe muzicale autohtone, festivalurile de muzică pop (gen Cerbul de Aur de la Braşov), Clubul A din Bucureşti şi, de la distanţă, vocea disc-jockey-ului Cornel Chiriac[110] au reprezentat, în mod deloc paradoxal, implanturi occidentale şi noncomuniste într-un tineret programat a fi prima generaţie sută la sută comunistă a României. Totuşi, semnele nu erau dintre cele mai bune pentru regim. Cultura epocii rock, nu foarte dezvoltătă în România dacă o comparăm cu ceea ce se întâmpla în acel moment în Occidentul european, a plantat un sâmbure de revoltă care se materializa, cel mai adesea, cu plecarea din ţară a nesupuşilor; un simbol, din acest punct de vedere este grupul rock Phoenix: înfiinţat la Timişoara în 1962, vizibil fără a fi promovat în mod oficial, bucurându-se de un succes neegalat de vreo trupă autohtonă a momentului, grupul (de fapt, trei din cei patru membri ai săi) vor părăsi în mod clandestin România lui Ceauşescu în 1977, punând astfel capăt unui şir de şicane pe care autorităţile începuseră

să i le facă. O întreagă generaţie a tinerilor români va spune, mai târziu, că două dezastre a adus anul 1977 – cutremurul din martie şi dispariţia Phoenix-ilor, la scurt timp după. Desigur, acest detaliu de istorie a loisir-ului românesc (dispariţia grupului Phoenix, ca şi dispariţia, la distanţă, a lui Cornel Chiriac) avea directă legătură cu modificarea de ansamblu a atmosferei politico-ideologice din ţară.

Despre ce este vorba: la începutul anilor ‘70, în procesul de recalibrare ortodox-comunistă prin care trecea ţara în urma Tezelor ceauşiste din 6 iulie 1971 – pe numele lor complet, Propuneri de măsuri pentru îmbunătăţirea activităţii politico-ideologice, de educare marxist-leninistă a membrilor de partid, a tuturor oamenilor muncii, întărite prin plenara CC din 3–5 noiembrie acelaşi an (vezi cap. 15.3.) –, acest tineret repede dispus la liberalizare a devenit ţinta unei noi campanii de intimidare. Adolescenţii şi tinerii acelei perioade păstrează memoria patrulelor de trei membri – un miliţian, un membru al gărzilor patriotice şi un activist de partid – ce cutreierau bulevardele oraşelor legitimând persoanele care li se păreau suspecte din punctul de vedere al vestimentaţiei – iar uneori trecând la măsuri mai dure la adresa celor care copiau, din spirit de frondă, coafura Beatles-ilor. Campania s-a întors, cum era de aşteptat, împotriva regimului. Cu ajutorul tehnologiei în dezvoltare în epocă – de la televiziune la capacităţile de stocare pe bandă magnetică şi redare a sunetului –, acest „implant“ occidental subversiv s-a dovedit în final a fi mai puternic decât „programul“ comunist de bază.

Regimul comunist a fost în permanenţă conştient că pierderea de sub control a acestui tineret poate duce sistemul spre colaps social – adică spre apariţia unei noi generaţii care să nu mai poată fi condusă nici prin persuasiune şi nici prin coerciţie (ceea ce, de altfel avea să se întâmple în cele din urmă). La începutul anilor ‘80, regimul a încercat implicarea tineretului în uriaşa campanie pentru dezarmare şi pace prin care Nicolae Ceauşescu dorea să obţină un Premiu Nobel care ar fi fost încununarea clară şi fără echivoc a carierei sale politice. În paralel, şantierele tineretului sunt reactualizate, sub un nou foc de sloganuri propagandistice: Canalul Dunăre–Marea Neagră (vezi cap. 9.4.) a fost decorul preferat al acestei noi chemări a tineretului la concretizarea unei stări de spirit pe care regimul o numea, din raţiuni discutabile, „romantism revoluţionar“. Rezultatele au

fost, din perspectiva regimului, sub aşteptări. Chiar şi declararea de către ONU a anului 1985 ca An Internaţional al Tineretului, la iniţiativa României, nu a putut schimba radical relaţia de respingere tot mai pronunţată dintre generaţia tânără şi ideologia nereformată a comunismului românesc. Ca şi în cazul femeilor folosite ca decor pentru ascensiunea politică a Elenei Ceauşescu, tineretul şi problematica legată de el au avut, în final, doar rolul de a cauţiona evoluţia politică a lui Nicu Ceauşescu, fiul mezin al cuplului conducător, şi a altor activişti UTC de rang secund ajunşi în organigrama sistemului (vezi cap. 13.5.). Entuziasmul, în parte real, al finalului de ani ‘40 nu a mai putut fi redeşteptat sub nici o formă în prima parte a anilor ‘80; ideea originară a schimbării progresiste se pervertise prin ea însăşi; magia muncii transformatoare în colectiv nu mai dăinuia în noua generaţie, mult mai atrasă de individualismul eficient; în plus, nu trebuie pierdut din vedere şi motivul că părinţii tinerilor de-acum erau parte din acea generaţie romantică ale cărei speranţe, optimisme şi idealisme se pierduseră pe drum.

Un fenomen aparte al perioadei 1975–1989 este o tot mai sesizabilă hemoragie spre Occident – realitatea şi mitul emigrării, ca cea mai importantă manieră de salvare din regatul tot mai ubuesc al Conducătorului Ceauşescu. Pe lângă evrei sau germani, a căror plecare din România are aspectul particular indus inclusiv de dorinţa perdantă a regimului de atingere a unei utopice omogenităţi etnice (vezi cap. 16.4.) ceea ce interesează aici este statuarea emigrării, mai ales în rândul tineretului, ca strategie de confruntare cu regimul. Desigur, este cu totul impropriu, în România acelei epoci, să vorbim despre un star-system de tip occidental; totuşi, este de reţinut că un număr relativ important dintre cei care fug din România (cel mai adesea, acesta este verbul folosit) sunt persoane care atinseseră un anumit nivel de notorietate. Componenţii trupei rock Phoenix, soliştii pop Constantin Drăghici, Mihaela Mihai, Pompilia Stoian sau Margareta Pâslaru, fotbaliştii Florin Szatmary sau Miodrag Belodedici, actorii Melania Cârje, Liliana Tomescu, Dan Nuţu, Septimiu Sever[111] sau Vasile Gheorghiu, culminând, chiar în avanpremiera căderii regimului, cu plecarea gloriei naţionale Nadia Comăneci – toate aceste mici evenimente de viaţă politico-mondenă ale timpului au dat un semnal nu foarte măgulitor pentru regim.

Desigur, toate aceste nume îşi riscau, plecând clandestin, nu numai liberatatea, ci şi cariera; cu excepţii realmente greu de găsit, practic nici unul dintre aceştia nu a mai atins, în ţările de adopţie, o recunoaştere măcar comparabilă cu cea din România. Şi totuşi, şi prin aceste cazuri – ignorate, evident, de mass-media oficiale dar repede şi din plin colportate de zvonul public –, acest model al fugii din socialismul de tip răsăritean ca prim pas al evadării spre libertate şi bunăstare a marcat generaţii succesive de tineri. Fenomenul muncii (legale sau la negru) care va duce, în anii '90, după căderea comunismului, câteva milioane de – mai ales – tineri români spre ţările Europei Vestice, chiar dacă desfăşurat în alt context, are totuşi legătură cu acest foarte puternic mit al Occidentului ca loc de realizare şi împlinire. Desigur, şi înainte de 1947 românii priviseră spre Occident ca spre un tărâm al şanselor; dar niciodată, ca în anii comunismului, acest miraj nu i-a cucerit pe tinerii autohtoni într-o atât de mare măsură. Paradoxal: un sistem care, în siajul preceptelor marxiste, prinsese formă pentru eliberarea omului şi ameliorarea condiţiilor de viaţă, ajunge în situaţia nu numai de a nu atrage pe nimeni din afară, dar şi de a fi părăsit tocmai de cei cărora el, teoretic, se dedica!

În cele din urmă, discursul oficial al regimului a pierdut confruntarea cu toate acele sub-discursuri informale, neoficiale, dar foarte credibile aflate în circulaţie la nivelul tineretului. Generaţia cea mai puternic implicată în răsturnarea lui Nicolae Ceauşescu – sau, mai bine spus, în partea vizibilă şi, din păcate, dramatică, a acestui proces, numit generic „revoluţia română" – a fost generaţia rezultată în urma decretului antiavort din 1966 (cei numiţi popular, cu o anumită ironie, „ceauşei" sau „decreţei"[112]). Această nouă generaţie a României abia depăşise, în 1989, vârsta de 20 de ani – şi ea a fost, în contextul revoluţiei din decembrie, segmentul de populaţie cel mai activ. Nu este nici exagerare şi nici umor negru dacă se spune că Ceauşescu a fost doborât de propriile sale creaţii – cu atât mai mult cu cât acest lucru îşi extinde valabilitatea şi dincolo de simpla problemă a generaţiilor!

Tineretul României (chiar dacă afectat el însuşi de ideologie, în datele sale educativ-primare) a respins, aşadar, pe termen mediu şi lung acel model de modernizare propus de comunism, îmbrăţişînd în schimb un altul – mult mai impur, mult mai riscant dar cu atât mai natural şi mai viabil, care era al tuturor colegilor de generaţie din lumea liberă.

Despărţirea acestui tineret de comunism a însemnat, de fapt, întoarcerea la normalitate; pentru consumarea ca atare a acestei întoarceri, va mai fi probabil nevoie de o altă generaţie, pentru că tiparul mental şi comportamental al comunismului a fost dificil de impus, dar este şi dificil de şters.

În fine, cert este că radioul anilor ‘50, pick-up-ul anilor ‘60, magnetofonul anilor ‘70, casetofonul şi video-player-ul din anii ‘80 au fost tot atâtea instrumente de subminare efectivă, tacită dar consecventă, a politicii comuniste oficiale pentru tineret. În tot Estul comunist, regimurile locale au pierdut confruntarea subtilă dar foarte netă cu fragmentele disponibile de cultură (şi subcultură, în sens nonpeiorativ) audio-vizuale occidentale. În faţa acestei schimbări de paradigmă proprie epocii video, frazele inteligent construite ale lui Marx nu au mai avut mari şanse.

* * *

Unei societăţi precomuniste al cărei cuvânt de ordine era egalitatea de şanse (dar nu şi de statut, precum România de la mijlocul anilor ‘40), regimul instalat în noiembrie 1946 i-a propus principiul socialist – în teorie de dorit – al „retribuţiei după muncă“. Înainte de război, România fusese ţara unor inegalităţi frapante; clasa de mijloc, ea însăşi în formare la nivelul anilor ‘40, era mai aproape de statutul de deziderat decât de cel de realitate obiectivă. Pe acest teren fertil pentru plantarea unei utopii precum justiţia socială de tip comunist, ideea legitimării prin muncă (dublată de fidelitatea faţă de partidul unic aflat la conducere, care oferă acest drept la muncă în funcţie de proiectele sale de anvergură) a părut – mai ales cetăţenilor care fuseseră marginalizaţi în regimul anterior – a fi o ideea corectă. În fond, România a devenit o ţară – alături de altele din lagărul comunist – în care modelul sovietic al statului-patron a permis, pe termen scurt, ameliorarea condiţiilor de viaţă pentru majoritate, cu preţul sacrificării premeditate – şi după un criteriu strict politic – a unei minorităţi (vârful piramidei sociale, elita burgheziei şi moşierimii româneşti) văzute ca profitoare a deceniilor precomuniste.

Regimul comunist, încă din faza planurilor anuale 1949 şi 1950 şi mai apoi în cadrul planurilor cincinale, a oferit certitudinea locului de muncă pentru cei dispuşi să accepte că industrializarea ţării este sinonimă cu modernizarea. Mai cu seamă în anii ‘60 şi o bună parte din anii ‘70, majoritatea românilor putea crede – pe fundamentul a ceea ce vedeau în jurul lor – că socialismul de tip răsăritean poate fi un mod viabil de organizare a economiei şi a societăţii. Acest loc de muncă asigurat de stat – de pe urma căruia se obţine un venit garantat tot de stat prin salariul lunar – era dublat însă şi de o serie de facilităţi ale vieţii al căror garant este tot statul. Gheorghiu-Dej o declară relativ repede, cu ocazia adunării festive din 22 august 1949:

„Dar salariul nu reprezintă întregul venit al muncitorului în Republica Populară Română. Ar fi greşit să-l comparăm cu salariul din timpul capitalismului, căci la salariul actual trebuie adăugate sumele primite de la Asigurările sociale în caz de boală sau altele, plata concediilor, învăţământul gratuit în şcoli, ajutorul şi tratamentul medical gratuit, cheltuielile statului pentru ridicarea calificării muncitorilor, pentru spitale, creşe, cămine de zi, cantine etc., într-un cuvânt salariul social. (…) Vara aceasta, peste 170000 de muncitori îşi petrec concediul de odihnă în localităţile balneare şi climaterice pe socoteala statului“[113].

Aceste facilităţi puse la dispoziţie de stat, această dublare a salariului efectiv de un salariu social oferit indirect printr-o serie de gratuităţi, au influenţat în mod notabil percepţia românilor despre rolul statului în viaţa societăţii şi vor alimenta nostalgii diverse cu ecouri mult după prăbuşirea comunismului ca atare. Din această perspectivă, nu este deloc întâmplător că Nicolae Ceauşescu şi-a sfârşit cariera politică (pe 21 decembrie 1989, de la balconul Comitetului Central) dezvoltând, în ultimul său discurs ca lider, tema sporirii acestor venituri garantate de stat – după producerea incidentului iniţial al contestării directe, el a apelat la promisiuni ce nu mai erau în consonanţă cu starea de spirit a populaţiei: creşterea alocaţiei pentru copii, creşterea indemnizaţiilor la naştere, creşterea pensiilor minime şi a pensiilor de urmaş, creşterea ajutorului social etc.

În tot acest timp al construirii socialismului în Răsăritul Europei, ţări care nu au intrat în orbita comunistă şi care anterior celui de-al Doilea Război Mondial fuseseră la un nivel comparabil cu cel al României, au făcut progrese mult mai mari. Diferenţa dintre România – pe de o parte – şi ţări precum Portugalia sau Grecia – de altă parte – au devenit vizibile imediat după 1990; în contrast cu „ordinea“ şi „liniştea“ din ţările socialiste, cu toate „accidentele“ sau dificultăţile politice prin care trecuseră ţările respective avantajul se afla net de partea celor din urmă.

În 16 ani de la preluarea puterii din 1946 – adică în 1962, momentul încheierii cooperativizării agriculturii –, Partidul Comunist reuşise să schimbe radical sistemul economic al ţării. Acel deceniu de privaţiuni care fusese cel al anilor ‘50 se deschidea spre un orizont mai plin de speranţă; în ianuarie 1955, sistemul cartelelor pentru alimente şi îmbrăcăminte dispărea, ca unul dintre ultimele vestigii ale primilor ani de după război. Stăpân până acum prin teroare, după începutul anilor ‘60 regimul Dej încearcă să atragă prin ridicări succesive ale nivelului de trai mediu, oferite parcimonios unei populaţii atomizate şi care pierduse speranţa revanşei. Încă un deceniu după venirea la conducerea PCR a lui Ceauşescu acest miraj al statului furnizor de facilităţi a părut să aibă un fundament; apoi, criza economică a devenit un simptom al sistemului.

Ca şi în România postbelică, socialismul ieşise victorios în jumătatea răsăriteană a Europei – acea jumătate în care ordinea socială şi economică a capitalismului nu ajunsese la o maturizare comparabilă cu cea din Occident. Această victorie a socialismului sovietic în Est şi, pe această bază, începutul în această parte a lumii a lungului drum spre comunism l-ar fi surprins, în primul rând, pe Marx. Din simplul motiv că el o anunţase în exact cealaltă parte a Europei.

85 Pentru câteva dintre decretele-lege de înfiinţare în România. Viaţa politică…1945, p. 310 şi 372; v. şi *** „Sovroms“, în News from behind the Iron Curtain, vol. 3, nr. 9, septembrie 1954, p. 16 sau *** „Nota cu privire la constituirea şi lichidarea fostelor societăţi sovieto-române (sovrom-uri)“, în Sfera politicii, V, 36, 1996, p. 25.

86 Al. Iacob, Rolul şi importanţa societăţilor sovieto-române, Ed. Cartea Rusă, Bucureşti, 1951, p. 5.

87 Ibidem, p. 31.

88 Cu retorica sa deseori foarte plastică, Stalin se adresase odată muncitorilor de la uzina de tractoare din Stalingrad: „Cele 50000 de tractoare pe care trebuie să le daţi ţării anual sunt 50000 de obuze care aruncă în aer lumea veche, burgheză şi croiesc drumul noii orânduiri socialiste la sate“ – I.V. Stalin, Opere, vol. 12 (ediţia rusă), p. 234, apud Iacob, Rolul şi importanţa…, p. 88.

89 Există şi un caz mai deosebit, cel al Iugoslaviei, împreună cu care URSS înfiinţase în aceeaşi perioadă două întreprinderi mixte; ruptura intervenită după 1948 între Stalin şi Tito a pus capăt, bineînţeles, acestui gen de cooperare.

90 Din motive care ar presupune o analiză separată, în Bulgaria şi Ungaria acest tip de întreprinderi mixte s-a dezvoltat la o scară mult mai redusă, adică 5 respectiv 4 astfel de companii.

91 Iacob, Rolul şi importanţa…, p. 31.

92 Informaţii interesante (chiar dacă în mod evident partizane, fiind destinate guvernului) în raportul Situaţia economică şi politică a României în preajma alegerilor întocmit de Serviciul Special de Informaţii şi datat 18 noiembrie 1946 (România. Viaţa politică…1946, 1996, p. 451).

93 Pentru un bilanţ general al cheltuielilor României pentru aplicarea Convenţiei de Armistiţiu în perioada 12 septembrie 1944–31 martie 1947 vezi *** Armata Roşie în România. Documente, vol. 1, editat de Revista de Istorie Militară, Bucureşti, 1995, pp. 149–205.

94 *** Monitorul Oficial, CXIV, nr. 298, 28 decembrie 1946, p. 13158.

95 România. Viaţa politică…1947, 1994, pp. 91–108.

96 Baza de calcul era dolarul american la paritatea de 35 dolari pentru o uncie de aur.

97 România. Viaţa politică…1947, 1994, p. 183.

98 O bună prezentare a colectivizării în contextul politic al vremii şi a impactului asupra ţărănimii române la Stelian Tănase, Elite şi societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej, Humanitas, Bucureşti, 1998, pp. 140–143; o cronologie a colectivizării, cu cele mai importante momente ale sale, la Octavian Roske, „Colectivizarea agriculturii în România, 1949–1962“, în Arhivele totalitarismului, (în continuare A.T.) I, nr. 1, 1993, pp. 146–168; v. şi *** Dosarul colectivizării agriculturii în România, 1949–1962, (coord. O. Roske), Parlamentul României, Bucureşti, 1992.

99 Vezi Ionescu, Comunismul…, p. 233 şi cuvântarea lui Gheorghiu-Dej în Scânteia, din 7 decembrie 1961.

100 Dennis Deletant, Ceaușescu și Securitatea, Humanitas, Bucureşti, 1998, p.33.

101 Vlad Georgescu, Istoria românilor. De la origini până în zilele noastre, ediţia a III-a, Ed. Humanitas, Bucureşti, 1992, p. 258.

102 Cristina Liana Olteanu, Elena-Simona Gheonea, Valentin Gheonea, Femeile în România comunistă. Studii de istorie socială, Ed. Politeia-SNSPA, Bucureşti, 2003, p. 148.

103 Ibidem, p. 14.

104 Ibidem, p. 37.

105 Pentru o analiză completă a acestui episod de istorie socială, vezi Gail Kligman, Politica duplicităţii. Controlul reproducerii în România lui Ceaușescu, Humanitas, Bucureşti, 2000.

106 Ibidem, p. 224.

107 Una dintre brigăzi a fost condusă de tânărul comunist Ion Iliescu.

108 Un exemplu deja clasic: producţia cinematografică românească Răsună valea (filmată şi montată între martie 1948 şi decembrie 1949, regia Paul Călinescu, scenariu Mircea Ştefănescu), dedicată şantierului Bumbeşti-Livezeni. Este de reţinut că primul lung-metraj de ficţiune al cinematografiei socialiste a avut drept subiect această muncă a brigadierilor decişi să schimbe geografia ţării şi, în fond, o lume întreagă – v. Bujor T. Râpeanu, Filmat în România, vol. I: 1911–1969, Ed. Fundaţiei PRO, Bucureşti, 2004, p. 65.

109 Cuvântare a lui Ion Iliescu cu prilejul aniversării a „20 de ani de la inaugurarea primelor şantiere naţionale de muncă voluntară“ în Scânteia, XXXVIII, nr. 7821, 10 septembrie 1968.

110 Voce de legendă a postului Radio Europa Liberă, Cornel Chiriac a fost pentru tinerii români ai anilor ‘60-‘70 nu numai un entertainer, ci un comunicator al unor noţiuni de bază ale libertăţii şi democraţiei de tip occidental. Ajuns redactor la postul de radio naţional, Chiriac şi Geo Limbăşeanu lansează emisiunea Metronom, care atinge repede un grad de notorietate neegalat; în 1969, primul părăseşte România şi reia programul care-l făcuse celebru pe undele postului REL. Chiriac a murit în circumstanţe încă neelucidate pe deplin – cel mai probabil la o comandă a regimului de la Bucureşti –, înjunghiat pe 4 martie 1975, într-o parcare din München.

111 Chiar şi plecat fiind, acest actor a rămas prezent în conştiinţa publică printr-o anecdotă cu rădăcini într-un fapt real: ca interpret al unui rol de căpetenie în filmul Mihai Viteazul, S. Sever spunea, la un moment dat, replica După mine, băieţi! Aceste cuvinte, puse în gura unuia care la scurt timp avea să fugă din ţară, nu erau foarte confortabile oficialităţilor. Dealfel, o practică de ordin curent era radierea fragmentului de rol din producţie sau evitarea, pe cât posibil, a programării la televiziune a filmelor în care transfugii aveau roluri principale – vezi cazul actorului Dan Nuţu.

112 Vezi filmul documentar „Născuţi la comandă. Decreţeii“ (premiera în aprilie 2005) al regizorului Florin Iepan (parte, şi el, a acestei generaţii – vezi interviul cu regizorul din revista 22, XIV, 794, 24 mai 2005).

113 „Raport cu prilejul Adunării festive în cinstea Zilei Eliberării Naţionale a României“, în Gheorghiu-Dej, Articole şi cuvântări…, p. 253.

CAPITOLUL 4

Spre Republica Populară şi partidul unic

Pentru a răzbuna nelegiuirile clasei stăpânitoare, în Germania evului mediu a existat un tribunal secret numit «Femegericht». Când pe o casă apărea o cruce roşie, lumea ştia că proprietarul ei a fost condamnat de «Feme». Acum toate casele Europei sunt însemnate cu misterioasa cruce roşie. Istoria este judecătorul, iar proletarul executorul sentinţei.

Karl Marx, Cuvântare despre revoluţia din 1848

După victoria evidentă înregistrată prin impunerea guvernului Groza şi în paralel cu şahul la rege pe care-l juca în competiţie cu suveranul Mihai –aflat în greva regală –, în toamna anului 1945 partidul comunist şi-a permis un moment de bilanţ şi de clarificare a perspectivelor.

4.1. Conferinţa Naţională a PCR din octombrie 1945

Între 16 şi 21 octombrie are loc la Bucureşti, în sala de festivităţi a Liceului Mihai Viteazul, Conferinţa Naţională a partidului, prima desfăşurată în legalitate după 21 de ani. Gheorghiu-Dej vine în faţa conferinţei cu un program foarte ambiţios, în care ideea (stalinistă) a industrializării masive se profilează cu curaj. Varianta comunistă a modernizării prindea şi ea, prin aceasta, un contur.

Dar necesitatea acestor clarificări nu era numai de natură doctrinară; conferinţa şi dezbaterile ulterioare ne arată limpede că în paralel – şi în culise – continua acelaşi război de uzură între liderii partidului, grupaţi fie (în majoritate) în tabăra stalinist-ortodoxă ce-i reunea pe Ana Pauker şi pe Dej, fie în aripa marxist-„intelectualistă“ a lui Lucreţiu Pătrăşcanu. În Secretariatul PCR ales în urma acestei conferinţe (Gheorghiu-Dej ca secretar general, Ana Pauker, Vasile Luca şi Teohari Georgescu), Dej – ca exponent principal al aripii naţionale ce petrecuse anii războiului în închisori – pare el însuşi constrâns la o coabitare cu aripa internaţionalistă, reprezentată în principal de Ana Pauker, aceasta din urmă fiind receptată încă drept eminenţa cenuşie a conducerii de la Bucureşti. Această situaţie nu pare a-l deranja deocamdată foarte mult pe Dej, din moment ce ţinta lor comună se prefigurează a fi punerea în discuţie a „cazului special“ pe care începe să-l reprezinte Pătrăşcanu.

Acest conflict atinge uneori cote ce ţin de sfera suprarealismului politic. În Plenara Comitetului Central ce are loc în ziua următoare închiderii Conferinţei, în contextul dezbaterii privind componenţa noului birou politic şi a secretariatului CC, Pătrăşcanu reproşează lipsa de încredere pe care conducerea pare a o avea în persoana sa, ca şi acuzaţia că el ar reprezenta, după 27 de ani de activitate în partid, o „rămăşiţă burgheză“ cu „încurcături teoretice“. Paradoxal, aceste acuzaţii veneau din partea lui Gheorghiu-Dej, cu permisiunea evident interesată a Anei Pauker – acelaşi Dej a cărui fragilitate în domeniul pregătirii teoretic-ideologice era recunoscută până şi

de cei mai buni prieteni ai săi[114]. Schimbul de ironii din această plenară are farmecul său: având neta convingere a superiorităţii sale, Pătrăşcanu se apără spunând că, în aparenţă, Dej confundă a fi intelectual cu a fi burghez; „şi nu am vrut să fac o situaţie dificilă tovarăşului Gheorghiu-Dej, dar l-aş fi întrebat care sunt aceste încurcături teoretice“ – mai spune Pătrăşcanu[115]. De fapt, conştiinţa acestei superiorităţi îi va fi, în cele din urmă, fatală lui Pătrăşcanu. Într-un acces de mândrie rănită, el cere, în aceeaşi plenară din 22 octombrie, degrevarea lui de toate sarcinile primite (la acea oră el era, printre altele, şi ministru de Justiţie) şi trimiterea la „munca de jos“, în celula de partid; şi nu va fi numai un joc de cuvinte faptul că el chiar va ajunge într-o celulă – una de închisoare, după arestarea sa survenită în 1948.

În mod normal, aceste conflicte ce mocneau la vârful partidului au fost păstrate, în tot acest timp, în spatele scenei politice. Discursul oficial al partidului – exersat, în mod direct, prin intermediul propriilor ziare sau al postului de radio naţional – oferă imaginea unei grupări cu soliditatea monolitului, în care orice fisură este exclusă. Ţinta principală o reprezentau, cum este lesne de imaginat, partidele politice tradiţionale, numite peiorativ „istorice“ (ca o ironizare a încăpăţânării lor de a se reclama de la o tradiţie a României democratice antebelice), împotriva cărora comuniştii şi-au mobilizat întregul arsenal, inclusiv cel de ordin retoric.

4.2. Anihilarea opoziţiei democratice

Prima victimă a fost Partidul Social Democrat, partidul tradiţional al stângii româneşti[116]. Pretextul l-a constituit pregătirea alegerilor din noiembrie 1946 şi imperativul momentului, trasat de Plenara CC din ianuarie 1946, ca toate forţele democratice să candideze pe o listă comună (v. Hotărârea plenarei privind tactica de urmat a partidului comunist în ziarul partidului, Scânteia din 1 februarie 1946). Această propunere nu i s-a părut de bun augur liderului social-democrat Constantin Titel Petrescu, dar el a fost repede anihilat de către un segment important al colegilor săi de partid, cu un simţ mai acut al oportunităţilor deschise prin colaborarea cu comuniştii. La 9–19 februarie acelaşi an, o şedinţă a Comitetului Central Executiv al PSD pune în discuţie propunerea comuniştilor ca forţele politice ale stângii să participe la alegerile viitoare pe liste comune. Cu acest prilej, s-au supus dezbaterii două moţiuni: una înaintată de Lothar Rădăceanu şi de Ştefan Voitec (pentru alianţa cu comuniştii), alta susţinută de Constantin Titel Petrescu şi Ştefan Voinea. Prima a obţinut 19 voturi, cea de-a doua 10 voturi – şi astfel decizia finală a fost transferată următorului conclav social-democrat[117]. Ultima încercare de rezistenţă a lui Constantin Titel Petrescu şi a susţinătorilor săi are loc la Congresul general extraordinar al partidului din 10 martie (al XIII-lea în istoria formaţiunii), dar, în urma votului deschis (şi nu secret, cum ceruse Petrescu), înfrângerea sa este categorică: 29 de voturi pentru poziţia sa, contra a 232 pentru colaborarea electorală cu comuniştii, susţinută de lideri precum Lothar Rădăceanu şi Ştefan Voitec[118]. Este, de fapt, prefaţa dispariţiei partidului, pentru că după alegerile din noiembrie el va fi redus, pentru un an de zile, la rolul de simplu figurant politic. Alături de simpatizanţii săi din partid, Titel Petrescu va pune bazele unui Partid Social-Democrat Independent, dar, în ciuda onestităţii politice a iniţiatorilor, impactul acestuia va fi limitat.

În octombrie 1947, pe fondul unor evenimente pe care le vom aminti în continuare, comuniştii expun ideea necesităţii unirii într-un singur corp a celor două partide ale muncitorilor, într-un partid unic muncitoresc.

Mutarea va fi magistrală: Partidul Social Democrat (sau ce mai rămăsese sub acest nume) va fi înghiţit, în februarie 1948, de către Partidul Comunist, iar rezultatul acestei fuziuni va purta, pentru următorii ani, numele de Partidul Muncitoresc Român (în iulie 1965, primul congres al partidului desfăşurat sub conducerea noului conducător Nicolae Ceauşescu va hotărî revenirea la numele de Partidul Comunist Român).

Anihilarea celorlalte partide istorice – cel naţional-ţărănesc şi cel liberal – nu a fost la fel de uşoară; motivele sunt numeroase, dar cu siguranţă unul dintre acestea a fost statura politică remarcabilă a liderului ţărănist Iuliu Maniu, cel care avea să fie, până la arestarea sa, adversarul cel mai redutabil, a cărui demonizare constantă a fost una dintre sarcinile principale ale propagandei guvernului Groza (dublat, se înţelege, de organele ocupaţiei sovietice). Fără îndoială că Maniu a fost unul dintre primii care au înţeles noul destin al ţării, mai ales după alegerile trucate din noiembrie 1946; cu toate acestea, el a decis să joace până la capăt, cu o încăpăţânare memorabilă – aceeaşi care făcuse din el unul dintre arhitecţii politici ai unirii Transilvaniei cu România, în 1918 – cartea democraţiei, fără nici un compromis major făcut cu cei ce-i planificau ruina.

În prima jumătate a lunii martie 1947, în condiţiile în care fruntaşii naţional-ţărănişti din ţară erau arestaţi sub tot felul de pretexte iar arhivele filialelor partidului erau confiscate (sau ascunse, pentru a nu fi găsite la percheziţiile caracteristice acestei luni), Iuliu Maniu – însoţit de un alt lider ţărănist, Nicolae Penescu – a avut o întrevedere cu Burton Y. Berry, reprezentantul politic al Statelor Unite în România. Mai precis, era seara de 11 martie; Maniu i-a înmânat americanului un consistent raport privind şicanele pe care partidul său le suportă, reproşîndu-i pasivitatea occidentalilor faţă de ceea ce se petrece în România. Dezolat şi incapabil să spună tot ceea ce ştia, Berry a dat asigurări că „în planul de acţiune imediată a Departamentului de Stat [al SUA] este trecută şi problema României, faţă de care Statele Unite manifestă un interes foarte viu“ şi că „până în octombrie anul curent va fi rezolvată şi problema României“[119].

Berry nu minţea, ci doar spunea acel adevăr care-i era convenabil. În cazul partidului lui Maniu, noaptea de 4 spre 5 mai 1947 a dat startul unor arestări

masive – care vor continua până în octombrie acelaşi an –, al căror scop nu era decât aneantizarea principalului partid de opoziţie al momentului.

Pe scurt: în cazul Partidului Naţional Ţărănesc, capătul a însemnat ziua de 14 iulie 1947. În urma unei înscenări puse la cale de serviciile speciale pe platoul satului Tămădău, nu departe de Bucureşti, 14 membri ai partidului au fost arestaţi în dimineaţa acelei zile, în timp ce se pregăteau să decoleze cu două avioane, materializare dorită a intenţiei de a părăsi ţara controlată de comunişti. Acest pretext a fost, evident, masiv instrumentat şi extins, în scopul scoaterii în afara legii a partidului şi a arestării conducătorilor săi sub acuzaţiile de trădare, complot, pregătirea din exterior a unui război civil etc. – ceea ce s-a şi întâmplat în cele din urmă: la 29 iulie PNŢ – unul dintre partidele care făcuseră efectiv istorie în România primei jumătăţi a secolului al XX-lea – a fost scos în afara legii şi, imediat, Iuliu Maniu a fost arestat în sanatoriul de pe Bulevardul Dacia, din Bucureşti, unde se afla[120]. Jurnalul Consiliului de Miniştri cu nr. 1027, datat 29 iulie 1947, consfiinţea dizolvarea silită a Partidului Naţional Ţărănesc; guvernul Groza scăpa astfel de principalul său adversar. După o scurtă instrumentare juridică, procesul conducătorilor naţional-ţărănişti avea să înceapă pe 29 octombrie acelaşi an (pe 11 noiembrie se va pronunţa sentinţa). La capătul acestui proces politic, Iuliu Maniu (în vârstă de 75 de ani) era condamnat la muncă silnică pe viaţă (comutată în temniţă grea) şi confiscarea averii, la fel şi camaradul său apropiat Ion Mihalache, iar Ilie Lazăr (fostul lider al departamentului muncitoresc al PNŢ) primea 12 ani de temniţă grea ş.a.m.d.

În faţa acestui semnal categoric de obstrucţie politică, Partidul Naţional Liberal tradiţional (condus de venerabilul septuagenar Constantin I.C. Brătianu) a ales calea autodizolvării, cu atât mai mult cu cât, profitând de moment, regimul a hotărât (în noiembrie 1947) să dea lovitura de graţie şi acelei fracţiuni liberale, mult mai conciliante, a lui Gh. Tătărescu (de care se folosise până atunci din plin), declarându-şi neîncrederea în Ministerul Afacerilor Externe, condus de acesta din urmă[121]. De fapt, se poate vorbi mai curând de o „ceartă în familia tovarăşilor de drum“: Tătărescu, fost şef al delegaţiei române în momentul semnării Tratatului de pace de la Paris, îşi imaginase, preţ de o clipă, că poate şantaja guvernul şi pe comunişti, ameninţând cu retragerea – încă din martie 1947 – din aşa-zisul Bloc al Partidelor Democrate care tocmai câştigase alegerile din noiembrie anul

precedent. A fost nu atât o dovadă de naivitate din partea sa – Tătărescu nu era nici pe departe un naiv –, ci o dovadă că el nu înţelegea cursul timpului – care nu era în favoarea sa. În faţa atacului deschis împotriva sa de comunişti – prin Miron Constantinescu –, Tătărescu prezintă, la 24 mai 1947, un raport – din perspectivă proprie – al situaţiei din ţară, insistând pe nemulţumirile populaţiei şi pe interogaţia privind mijloacele de răspuns ale guvernului[122]. Un punct aparte din demonstraţia sa era impactul pe care arestările opozanţilor guvernului îl aveau în rândul românilor: „Aceste arestări sunt dictate, desigur, de raţiuni majore, dar modul cum se execută duce la abuzuri şi instaurează în întreaga ţară un regim de nelinişte şi nesiguranţă, care creează o atmosferă de nemulţumire şi chiar de ură crescândă, împotriva întregii noastre guvernări. Sunt arestaţi oameni absolut nevinovaţi şi din considerente care n-au nici o legătură cu liniştea şi ordinea publică“[123].

Simţea Tătărescu finalul partiturii sale? A avut el flerul urzelii ce se pregăteşte în spatele său, de către comuniştii care ajunseseră în situaţia fericită – pentru ei – de a se putea debarasa de tovarăşul de drum pe care el îl reprezenta?

Şantajul n-a avut nici un efect. Pe 6 noiembrie 1947, liberalii lui Tătărescu sunt excluşi din guvern, iar Petru Groza operează o modificare a echipei sale, foarte sugestivă pentru calea viitoare de urmat – de exemplu, în locul lui Tătărescu la conducerea Externelor este adusă Ana Pauker, iar la Finanţe, în locul tătărescianului Alexandru Alexandrini, vine Vasile Luca.

4.3. Marşul comunist spre ultima redută – monarhia română

Într-o lungă misivă cu caracter confidenţial pe care – potrivit însărcinărilor sale de reprezentant al SUA în România – o trimitea Departamentului de Stat de la Washington, Burton Y. Berry făcea, la 8 aprilie 1947, o precisă sinteză a evoluţiei pe care se înscrisese ţara.

„Am onoarea de a vă raporta că trecutul foarte apropiat poate fi caracterizat ca semnificativ în marşul comunist spre dominaţie deschisă şi necontestată în România (subl. m., A.C.); întrucât totul arată că mişcările incipiente ale liberalilor–Tătărescu şi ale socialiştilor guvernamentali de a opri această ofensivă au fost strivite de o ofensivă comunistă coordonată care, în mod vădit, nu poate fi oprită de forţele interne de opoziţie“ – spune Berry, pentru a încheia semnalând „tendinţa comuniştilor de a se modela pentru viitoarele tactici ale partidului, cât şi pentru a-şi asigura o mai mare răspundere guvernamentală unilaterală“[124].

Observaţia era justă şi, din păcate, cu totul confirmată de fapte.

În aceste condiţii, era din ce în ce mai clar că ultima structură de rezistenţă a vechiului regim, monarhia, avea zilele numărate. Este greu de diagnosticat cu acurateţe, pentru acest moment anume, rolul pe care-l mai juca monarhul constituţional în viaţa ţării. Firesc, pentru românii care încă mai păstrau o speranţă, regele Mihai era simbolul rezistenţei; cât timp prezenţa sa la Palat era un fapt de netăgăduit, era de sperat ca drama comunizării să nu se desăvârşească. Pentru comunişti (şi sovietici), odată depăşită perioada reverenţelor de complezenţă din 1944–1945, regele devenea un impediment în calea unui proiect vast; cu atât mai mult cu cât în jurul regelui ca atare se dezvolta un subversiv sentiment de fin du monde, fragilitatea instituţiei aştepta doar lovitura de graţie. În fine, pentru presa occidentală străină,

inevitabil mai detaşată faţă de drama de la faţa locului, regele era produsul exotic al unui regim el însuşi curios: în această monarhie comunistă, tânărul Mihai era descris fie ca prizonierul de lux al regimului, fie ca monarhul-marionetă care-şi aşteaptă din altă parte soluţia problemei.

La 12 noiembrie 1947, regele Mihai (şi regina-mamă Elena) pleacă la Londra la căsătoria verişoarei sale, viitoarea regină Elisabeta a II-a a Marii Britanii (prilej cu care regele o întâlneşte şi pe cea care îi va deveni soţie, principesa Anna de Bourbon-Parma). În lipsa regelui, prin decret regal, guvernul era împuternicit să asigure conducerea ţării, inclusiv numiri sau revocări de funcţionari din aparatul de stat[125]. Discuţiile pe care le poartă la Londra (cu Winston Churchill, ministrul de Externe Ernest Bevin etc.) nu-i creează regelui Mihai mari iluzii privind sprijinul occidental. Întors la Bucureşti la 21 decembrie, Mihai observă atmosfera glacială de la primirea din gara Mogoşoaia, spre deosebire de entuziasmul cu care fusese condus la aeroportul Băneasa, la plecare – cu alte cuvinte, guvernul de la Bucureşti sperase ca regele să rămână în străinătate – ceea ce ar fi simplificat mult şi de la sine planurile de abolire a monarhiei.

Pe timpul sărbătorilor de Crăciun, regele Mihai şi regina-mamă Elena s-au îndreptat către staţiunea montană Sinaia. La 29 decembrie 1947 premierul Groza a solicitat telefonic, urgent, o întâlnire cu regele, la Bucureşti, pentru a doua zi. Regele Mihai a dat curs acestei invitaţii, bănuind că este o problemă legată de apropiatele sale planuri de căsătorie (conform Constituţiei din 1923, regele ţării nu se putea căsători fără acordul guvernului). Pe 30 decembrie, la reşedinţa regală din Şoseaua Kisseleff din Bucureşti, premierul Groza a venit împreună cu Gheorghe Gheorghiu-Dej, ministru al Economiei Naţionale la acea dată şi, mai important, lider al Partidului Comunist. Din acest moment, singura sursă istoriografică detaliată o reprezintă amintirile regelui – nici unul dintre celelalte două personaje esenţiale ale evenimentului nelăsând mărturii scrise. Cu puţine şi încurcate cuvinte, premierul a întins regelui actul abdicării, cu invitaţia de a-l semna pe loc[126]. Retras într-un salon pentru consultări cu cei apropiaţi, regele observă că legăturile reşedinţei cu exteriorul sunt tăiate, iar garda palatului fusese înlocuită. În aceste condiţii, acutizate – potrivit regelui – şi de un şantaj fără echivoc[127], regele Mihai este obligat să semneze actul de abdicare. În aceeaşi seară, o majoritate parlamentară adunată în mare

grabă[128] lua notă de abdicarea regelui şi, în consecinţă, proclamă în unanimitate Republica Populară Română, „patria tuturor celor ce muncesc cu braţele şi cu mintea de la oraşe şi de la sate“. Dacă a avut loc, această şedinţă a Adunării Deputaţilor a început – conform „Monitorului Oficial“ – la ora 19h10 şi s-a încheiat la ora 19h55[129]. În februarie 1948, Gheorghiu-Dej, unul dintre principalii artizani ai afacerii, avea să dezvolte propria sa interpretare a momentului:

„De ce-i zicem noi republicii noastre republică populară? Noi îi zicem republică populară pentru că ea nu are nimic comun cu republicile capitaliste, care formal sunt conduse de un preşedinte ales, dar care în realitate sunt stăpânite de câteva sute de familii de mari bancheri, mari industriaşi şi conducători de monopoluri capitaliste. Ea este o formă nouă de stat, deoarece nu numai în comparaţie cu monarhia, dar şi în comparaţie cu orice republică burgheză, republica populară reprezintă un pas înainte în evoluţia socială“[130].

Pionierat pe scara evoluţiei istorice a poporului, cu adevărat o nouă România – „democrată“, populară şi republicană – se născuse[131], cu viteza rezolvării nodului gordian[132]. Peste câteva săptămâni – la 4 februarie 1948 –, noua republică română şi URSS semnau Tratatul de prietenie, colaborare şi asistenţă mutuală bilateral. Cu frontierele comune fixate în funcţie de interesele URSS – vezi cazul Insulei Şerpilor, „înapoiată“ de România pe 23 mai 1948, printr-un act semnat de Eduard Mezincescu (din partea guvernului român) şi Nikolai P. Sutov (secretar-prim la ambasada URSS la Bucureşti), deşi insula nu fusese niciodată a Sovietelor –, RPR devenea, informal, una dintre multele republici sovietice ale Răsăritului.

4.4. Constituţiile României comuniste

Sovietizarea ţărilor din Estul Europei a presupus, cu obligativitate, modificarea fundamentelor legal-constituţionale ale statelor respective. Acesta este un proces prin care au trecut toţi vecinii României: mai întâi Iugoslavia şi Albania (ca beneficiu pentru avansul pe care ele îl aveau pe calea comunizării, datorat puterii factorului comunist local), în 1946, apoi Polonia (1947 şi o alta, refăcută, în 1952) Cehoslovacia (1948), Ungaria (1949) etc. Modelul principal al tuturor acestor noi constituţii răsăritene era o magnifică realizare sovietică, anume Constituţia stalinistă din decembrie 1936 (v. capitolul 5.5.).

Prima Constituţie a regimului comunist din România apărea aşadar la 13 aprilie 1948[133]. Câţiva dintre juriştii apropiaţi Partidului Comunist, precum şi consilierii sovietici, munciseră din greu pentru a armoniza principiile noii republici populare cu reminiscenţele încă vizibile ale României vechi. După definirea cu totul himerică a noii forme de stat („art. 1. – Republica Populară Română este un Stat popular, unitar, independent şi suveran“ – inutil de discutat ce valoare avea suveranitatea despre care se vorbeşte aici), după un scurt istoric de genul celor care vor prolifera în anii următori („art. 2. – [RPR] a luat fiinţă prin lupta dusă de popor în frunte cu clasa muncitoare împotriva fascismului, reacţiunii şi imperialismului“ – de reţinut această inventariere a duşmanilor noului stat în chiar deschiderea legii fundamentale!), urmează încercarea de a împăca incopatibilul: în această ţară, a cărei nouă stemă (după abolirea stemei regale) „reprezintă munţii împăduriţi, deasupra cărora se ridică soarele. În mijloc se află o sondă, iar în jurul stemei o coroană de spice de grâu“[134](art. 99), „mijloacele de producţie aparţin Statului ca bunuri ale întregului popor, sau organizaţiilor cooperative, sau particularilor, persoane fizice sau juridice“ (art. 5.) iar (art. 8.) „Proprietatea particulară şi dreptul de moştenire sunt recunoscute şi garantate prin lege“ – o reglementare care apare cel puţin ciudată, dată fiind apropierea colectivizării agriculturii şi, în general, ansamblul de măsuri îndreptate împotriva proprietăţii particulare din anii următori.

Constituţia din 1948 pare, în litera ei, foarte permisivă în privinţa drepturilor cetăţenilor. Femeile şi tinerii începând cu vârsta de 18 ani primesc dreptul de vot; sunt stipulate dreptul la muncă, dreptul la odihnă, dreptul la învăţătură, dreptul de folosire a limbii materne (inclusiv în şcolile de toate gradele); asistenţa socială şi sănătatea publică sunt preluate în sarcina statului, urmând ca de ele să beneficieze toţi angajaţii de stat; libertatea conştiinţei şi religiei sunt garantate. Mai presus de toate, „Libertatea individuală a cetăţenilor este garantată“ (art. 28), precizându-se explicit că nimeni nu poate fi arestat şi deţinut mai mult de 48 de ore, că domiciliul este inviolabil, că „nimeni nu poate fi condamnat şi ţinut a executa o pedeapsă decât în baza hotărârii judecătoreşti“ (art. 30), că secretul corespondenţei este garantat, la fel şi libertatea presei, cuvântului şi întrunirilor (precizându-se imediat că „mijloacele de tipărire, hârtia şi locurile de întrunire sunt puse la dispoziţia celor ce muncesc“ – art. 31 –, o prevedere ce poate fi interpretată oricum.

Se înţelege că nici unul dintre aceste drepturi nu a funcţionat vreodată în anii de existenţă ai acestei constituţii.

De fapt, această Constituţie de tranziţie din aprilie 1948, a cărei sarcină esenţială era legitimarea tinerei republici şi nimic mai mult, a avut o viaţă foarte scurtă.

Schimbările în RPR erau de o asemenea amploare şi de o asemenea viteză încât pe 27 septembrie 1952 a fost publicată o nouă lege fundamentală. Aceasta este, din mai multe puncte de vedere, constituţia exponenţială a stalinismului românesc din epoca statului democrat-popular[135] (aşa este definită RPR în noua lege), în care „baza puterii […] este alianţa clasei muncitoare cu ţărănimea muncitoare [şi] rolul conducător aparţine clasei muncitoare“ (art. 1); retorica greoaie a expunerii (inclusiv capitolul introductiv, cuprinzând o uluitoare serie de reverenţe declarative la adresa Uniunii Sovietice, cu totul improprie unui document de o asemenea factură[136]), ipocrizia cu care se vorbeşte despre persistenţa „formaţiunii particular-capitaliste“ din economie (art. 5.) şi cinismul cu care imediat se face precizarea că „Statul democrat-popular realizează în mod consecvent politica de îngrădire şi eliminare a elementelor capitaliste“ (art. 11), invocarea rituală a drepturilor fundamentale ale cetăţenilor, deşi era clar

deja de câţiva ani ce valoare aveau acestea în ochii regimului – toate cele 105 articole vorbesc despre o ţară de nerecunoscut. O schimbare intervenea şi în împărţirea administrativă a ţării: în mijlocul Transilvaniei lua naştere Regiunea Autonomă Maghiară, având drept centru oraşul Târgu Mureş[137]. Această formă de autonomie locală, adoptată cu acordul lui Stalin şi cu entuziasmul lui Petru Groza, dorea să semnifice rezolvarea definitivă, pe baze leninist-staliniste, a problemei minorităţilor din România.

În fine, cea de-a treia Constituţie a României comuniste va fi cea din 21 august 1965. Mai rar, în istoria ţării, un act care să fi adus atâtea speranţe. Această Constituţie va rămâne în vigoare până la căderea regimului – cuprinzând în timp şi cele două modificări mai importante, aceea privind instituirea funcţiei de Preşedinte al Republicii Socialiste România (28 martie 1974) şi de reglementare a referendumului popular (27 octombrie 1986).

Simbol al unei epoci în care mai mari şi mai uimitoare decât deschiderile efective era doar conştientizarea faptului că aceste deschideri sunt posibile şi de aşteptat, materializare a unei dorinţe de schimbare, dinamism şi legalitate cu care Nicolae Ceauşescu pare a veni la conducerea partidului, actul fundamental din 1965 păstrează spiritul precedentelor reglementări dar le adaugă un accent regăsit asupra atenţiei – în sens pozitiv – faţă de cetăţean (din capitolul VII al Constituţiei din 1952, capitolul drepturilor şi îndatoririlor fundamentale ale cetăţenilor devine acum al II-lea). O succesiune de fraze constituţionale precum

„Nici o persoană nu poate fi reţinută sau arestată dacă împotriva ei nu există probe sau indicii temeinice că a săvârşit o faptă prevăzută şi pedepsită prin lege. Organele de cercetare pot dispune reţinerea unei persoane pe o durată de cel mult 24 de ore. Nimeni nu poate fi arestat decât pe baza unui mandat de arestare emis de tribunal sau procuror“

aveau o dublă rezonanţă în mintea cetăţeanului mediu, fie că trecuse sau nu, el sau cineva din familia sa, prin închisorile stalinismului local: pe de o

parte, ele sunau ca o recunoaştere tacită a abuzurilor din trecut; pe de alta, ele sugerau promisiunea că aşa ceva nu se va mai întâmpla niciodată, că o cale de a apropia comunismul de oameni ar putea fi găsită – împreună, de cei ce guvernau şi de cei guvernaţi.

114 Cum este cazul lui Ion Gheorghe Maurer, care s-a dorit constant a fi un ghid al lui Dej într-ale marxismului – v. Lavinia Betea, Maurer şi lumea de ieri. Mărturii despre stalinizarea României, Fundaţia Ion Slavici, Arad, 1995.

115 *** „Stenograma şedinţei plenare a CC al PCR din ziua de 22 octombrie 1945“, în Sfera politicii, V, nr. 37, aprilie 1996, p. 29.

116 Nicolae Jurcă, Istoria social-democraţiei din România, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1994.

117 Vezi declaraţia lui Ştefan Voitec, lider PSD şi ministru disciplinat în guvernul Groza, în *** România. Viaţa politică… 1946, p. 117.

118 Idem, pp. 127–139.

119 Dumitru Şandru, „Arestările din România din prima jumătate a anului 1947“, în A.T., IX, nr. 3–4, 2001, p. 49.

120 Ion Jovin, „Mărturia mea, medicul lui Iuliu Maniu“, în Memoria, nr. 3, 1990, p. 39.

121 Vezi scrisoarea lui Gh. Tătărescu către Petru Groza, precum şi moţiunea de neîncredere a Adunării Deputaţilor în ministerul condus de liderul liberal în *** România. Viaţa politică… 1947, p. 252.

122 Şandru, „Arestările din România…“, pp. 54–55.

123 Ibidem, p. 55.

124 Dinu C. Giurescu, Cade Cortina de Fier. România 1947. Documente diplomatice, Curtea Veche, Bucureşti, 2002, pp. 113–121.

125 „Noi fuseserăm informaţi că Moscova şi oamenii ei din ţară aveau de gând să modifice Constituţia în primăvara anului următor, cam prin aprilie“, spune regele Mihai – vezi Ciobanu, Convorbiri…, p. 59.

126 Spune regele: „Erau mereu grăbiţi. (…) Oamenilor care intrau în contact cu ei trebuia să li se transmită un sentiment al urgenţei, pentru ca să cedeze mai uşor presiunilor şi să acepte luarea deciziilor fără prea multe dezbateri“. – ibidem, p. 60.

127 „Mi-au comunicat că (…) ei, membrii guvernului, (…) vor fi nevoiţi, pentru a contracara orice formă de opoziţie, să execute peste o mie de studenţi dintre cei ce fuseseră arestaţi în ultimul an“ (în special la demonstraţia de susţinere a regelui amintită mai sus, din 8 noiembrie 1945, n. m., A.C.) – ibidem, p. 61

128 Există, chiar printre istorici, opinia că această şedinţă a Adunării Deputaţilor de fapt nu s-ar fi desfăşurat şi că ar fi o plăsmuire cu rol de legitimare a abdicării smulse regelui.

129 Vezi „Dezbaterile din Adunarea Deputaţilor privind abdicarea Regelui Mihai I şi proclamarea Republicii Populare Române“ la Cristian Ionescu, Dezvoltarea Constituţională a României. Acte şi documente, 1741–1991, Lumina Lex, Bucureşti, 1999, p. 761.

130 Gheorghiu-Dej, „Raportul politic al Comitetului Central la Congresul Partidului Muncitoresc Român“, în idem, Articole…, p. 138.

131 O rememorare completă la Mircea Chiriţoiu, Lovitura de stat de la 30 decembrie 1947. Preliminarii militare, consecinţe politice, Fundaţia Academia Civică, Bucureşti, 1997.

132 Pe cât de repede a fost rezolvată problema abdicării, pe atât de lungă, anevoioasă şi delicată a fost rezolvarea reparaţiilor cerute de Mihai I şi fosta familie regală în România postcomunistă. În momentul finalizării acestui volum, Parlamentul României aprobase suma de 30 de milioane euro ca despăgubire pentru abdicarea forţată din decembrie 1947.

133 Pentru textul constituţiilor „comuniste“ ale României v. Ionescu, Dezvoltarea constituţională…, ediţie din care sunt preluate şi fragmentele ce urmează.

134 Această nouă stemă românească, cu totul conjuncturală şi fără absolut nici o valoare heraldică, contrasta evident, spre exemplu, cu stema Republicii Polone care, chiar şi în constituţia din 1952, păstra vulturul alb încoronat pe scut roşu şi chiar cu drapelul maghiar, care păstra cele trei culori roşu-alb-verde şi atât. În context, să amintim avatarurile imnurilor „naţionale“ româneşti, dovezi năucitoare de supunere oarbă în faţa URSS: cel din 1948, de Matei Socor, pe versuri de Aurel Baranga, iar cel din 1953 avându-i ca autori pe Eugen Frunză şi Dan Deşliu. În acest timp, Polonia păstra ca imn Mazurca lui Dabrowski, iar Ungaria avea ca imn poemul tradiţionalist Himnusz de Ferenc Kolcsey, pe muzică de Ferenc Erkel.

135 Din comisia de partid însărcinată cu redactarea unui proiect de constituţie (sarcină discutată şi trasată în Secretariatul CC al PMR pe 10 octombrie 1951), condusă de Iosif Chişinevschi, mai făceau parte Leonte Răutu, Gheorghe Stoica, Emil Bădnăraş, Miron Constantinescu, Al. Drăghici, Gheorghe Apostol, Constanţa Crăciun, Chivu Stoica, Petre Constantinescu-Iaşi, Avram Bunaciu şi (probabil pentru consultanţă literară…) Mihail Sadoveanu; unul dintre consultanţii sovietici a fost un oarecare Borisovici, despre care Gheorghiu-Dej vorbeşte cu deferenţă în aprilie 1952, dar şi cu bucuria de a afirma că noua constituţie românească pare a fi mai bună decât refăcuta constituţie comunistă poloneză! – v. Mihaela Cristina Verzea, „Partidul-Stat. O analiză a Constituţiilor comuniste ale României din 1948, 1952, 1965, în A.T., IX, nr. 3–4 (32–33), 2001, pp.59–63.

136 „[RPR] a luat naştere ca urmare a victoriei istorice a Uniunii Sovietice asupra fascismului german şi a eliberării României de către glorioasa Armată Sovietică, eliberare care a dat putinţa poporului muncitor, în frunte cu clasa muncitoare condusă de Partidul Comunist, să doboare dictatura fascistă, să nimicească puterea claselor exploatatoare (…). (…) Făurirea şi întărirea statului de democraţie populară, prietenia şi alianţa cu marea Uniune Sovietică, sprijinul şi ajutorul ei dezinteresat şi frăţesc asigură

independenţa şi suveranitatea de stat, dezvoltarea şi înflorirea Republicii Populare Române“ – se spune în preambul.

137 Regiunea Autonomă îşi va încheia existenţa după 1956, în directă legătură cu tulburările sociale care avuseseră loc în Ungaria vecină. Peste câţiva ani, spre finalul regimului Gheorghiu-Dej şi în cele două decenii ale regimului Ceauşescu, visul omogenizării etnice va deveni unul dintre fundamentele naţional-comunismului românesc.

CAPITOLUL 5

Studiu de caz. O întreprindere intelectuală: ARLUS în 1944

Prin cultura şi situaţia lor personală ei pot sta tot atât de departe de aceştia ca cerul de pământ. Ceea ce face din ei reprezentanţi ai micii burghezii este faptul că gândirea lor nu este în stare să depăşească limitele pe care micul burghez nu le depăşeşte în viaţă, că, din această cauză, ei sunt împinşi în teorie spre aceleaşi probleme şi soluţii spre care micii burghezi sunt mânaţi, în viaţa practică, de interesul material şi de poziţia lor socială. Acesta este, în genere, raportul dintre reprezentanţii politici şi literari ai unei clase şi clasa pe care o reprezintă.

Karl Marx, Optsprezece Brumar al lui Ludovic Bonaparte

5.1. Prolog: schimb de replici româno-sovietice

Vineri 9 martie 1945, Asociaţia Română pentru Strângerea Legăturilor cu Uniunea Sovietică (ARLUS), asociaţie prezidată cu un entuziasm de-a dreptul juvenil de către septuagenarul Constantin I. Parhon, oferea o recepţie în onoarea lui Andrei Ianuarievici Vîşinski, vicecomisarul sovietic pentru Afaceri Externe, aflat la capătul celei mai fructuoase dintre vizitele sale de până atunci în România: cea soldată cu impunerea guvernului Groza[138].

Preparativele pentru recepţie se făcuseră oarecum în grabă, pentru că, asemeni oaspetelui, şi gazdele fuseseră foarte ocupate în ultimele, atât de încinse, zile. Lista invitaţilor nu ridicase probleme. Pe de o parte, nu era pentru prima dată când arlusiştii se întâlneau cu Vîşinski şi nici prima recepţie oferită în onoarea lui. Pe de alta, la patru luni de la înfiinţarea sa (în noiembrie 1944), ARLUS avea deja o listă ultraselectă de membri, simpatizanţi şi „clienţi“ pe care se putea conta oricând, cu atât mai mult pentru ocazii atât de speciale precum aceasta.

Erau invitaţi, aşadar, membrii guvernului, în frunte cu Petru Groza, Gheorghe Tătărescu, Lucreţiu Pătrăşcanu şi Gheorghiu-Dej, membri ai Partidului Comunist – inclusiv dominatoarea Ana Pauker –, membri ai legaţiei sovietice la Bucureşti şi ofiţeri din trupele Armatei Roşii aflaţi în capitală, conducători ai cultelor, ziarişti de frunte şi, mai ales, un număr impresionant de intelectuali din elita cultural-ştiinţifică a ţării: George Enescu, Mihail Sadoveanu, Traian Săvulescu, Simion Stoilov, Andrei Oţetea ş.a. Locul recepţiei era Palatul Catargi de pe Calea Victoriei nr. 115, în picioare şi astăzi, unul dintre sediile preferate ale ARLUS şi una dintre clădirile bucureştene ai cărei pereţi, dacă ar avea şi darul glăsuirii pe lângă istoria pe care au trăit-o, ar face obiectul unui pelerinaj întrerupt doar de sfârşitul lumii.

Pregătirea în sine a evenimentului nu a fost foarte dificilă, mai ales că, dând dovadă de o amabilitate care nu mai era de mult un secret pentru arlusişti, S.A. Dangulov, primul secretar al legaţiei sovietice, trimisese la Palatul Catargi câteva lăzi cu sticle de votcă şi altele, mai mici, cu icre negre. Pe de altă parte, mai mulţi dintre invitaţii români (printre care, mai insistent, se pare, rabinul Şafran) l-au anunţat pe principalul organizator al recepţiei – adică pe biologul Simion Oeriu, secretar general al ARLUS – că ar prefera, totuşi, măcar să ciocnească simbolic un pahar de şampanie, nefiind deloc mari amatori de votcă. Totul s-a aranjat în cele din urmă foarte bine, pentru că un altul dintre invitaţi, Max Auschnitt, merituosul om de afaceri român, fost finanţator al partidului lui Iuliu Maniu dar şi al Partidului Comunist (din primele luni ale lui 1944) şi, totodată, membru de ultimă oră al echipei prietenilor URSS, avusese şi el frumoasa idee de a trimite Asociaţiei, pentru aceeaşi ocazie, o duzină de sticle de şampanie; începute, deci, sub aceste fericite auspicii şi cu ajutorul atâtor samariteni, nimeni nu s-ar fi gândit că aceste pregătiri pripite vor fi cât pe-aci să genereze un cvasiscandal diplomatic.

Totul a început ca la carte: Vîşinski a venit însoţit de A.P. Pavlov, principalul consilier politic al Comisiei Aliate de Control de la Bucureşti, şi oaspeţii au fost primiţi cu căldură, cu multe aplauze şi chiar cu emoţie – dacă ar fi să dăm crezare relatărilor cronicarilor de presă prezenţi, care vor scrie că C.I. Parhon avea lacrimi în ochi! La doar trei zile de la 6 martie, o bună parte din cei de faţă, români şi sovietici, aveau, într-adevăr, ce sărbători; nu pur şi simplu din amabilitate Petru Groza declara, şi el cu emoţia de rigoare, „Trăiesc cea mai frumoasă clipă din viaţa mea!“. Aplauzele au răsunat şi mai puternic atunci când A.I. Vîşinski, sub flash-urile fotografilor, a declarat că „cel mult peste două zile sper să duc Regelui vestea că Ardealul de Nord a fost definitiv încredinţat României şi că-i al României de-a pururi“. E posibil ca ideea unui şantaj – aşa cum am spus mai sus – va fi încolţit în mintea unora dintre cei prezenţi la această recepţie din 9 martie 1945; numai că, încet dar temeinic, votca şi şampania au destins atmosfera. Totuşi, parcă mai mult şampania, preferată de majoritatea celor prezenţi, în timp ce Vîşinski şi câţiva dintre oaspeţii sovietici au rămas fideli sticlelor de votcă ce se goleau mai greu. La un moment dat, cu discreţia unei gazde cu maniere, Simion Oeriu chiar a fost nevoit să trimită

pe unul dintre şoferi până la cofetăria „Nestor“ (aflată în apropiere, pe Calea Victoriei) pentru alte câteva sticle de şampanie.

Nimic nu părea a tulbura cordialitatea recepţiei până spre final când, pregătit pentru a-şi lua „la revedere“, Vîşinski îi spune, zâmbind a reproş, profesorului Parhon: „Observ iarăşi că prietenilor noştri români nu prea le place votca; icrele negre de la noi le preferaţi cu şampania de acasă sau franţuzească!“. Au urmat câteva clipe de tăcere; atât de bine încălzită timp de două ceasuri, atmosfera s-a răcit într-o clipă. Luaţi prin surprindere şi neştiind drept ce şi cum să interpreteze cuvintele vicecomisarului, gazdele schimbau priviri năuce. Cel mai stăpân pe sine s-a dovedit a fi, în cele din urmă, proaspătul premier Petru Groza: „Nu ne înţelegeţi greşit, domnule comisar – a spus el într-o germană perfectă, amintind de tinereţea lui studioasă petrecută în oraşul Leipzig. Votca o vom păstra tocmai în speranţa că o vom bea tot împreună!“. Un murmur de aprobare străbătu sala. Satisfăcut de răspuns, Vîşinski i-a salutat pe cei de faţă, apoi a fost condus în aplauze către maşina ce aştepta la scară.

Recepţia luase sfârşit cu bine.

* * *

Studiul de caz ce urmează este în egală măsură o încercare de istorie a naşterii ARLUS, celebra, în anii ‘50, asociaţie de prietenie cu Sovietele şi unul dintre cele mai puternice instrumente de sovietizare a culturii şi spiritualităţii româneşti, cât şi – aproape indiferent de voinţa noastră – o poveste cu intelectuali, cu oameni supuşi greşelii, manipulării şi convertirii. Chiar dacă ea există, aceste pagini nu vor face tabloul laşităţii, după cum nici lamentaţii pe tema „omului sub vremi“. O mare parte dintre eroii evenimentelor ce urmează, spuneam, sunt intelectuali; pe mulţi dintre ei, prezenţa pe lista membrilor ARLUS nu-i va scăpa de experienţa puşcăriei şi de un întreg cortegiu de umilinţe; pentru alţii, ea va echivala cu primul pas pe drumul spre Putere. Iar dacă va reieşi că nu intelectualii deţin monopolul

curajului sau al principialităţii, aceasta este o morală pe care Istoria o cunoaşte de mult.

ARLUS îşi are punctul de plecare în primul an al comunizării ţării – o ţară ce avea încă Regele său şi Constituţia sa.

5.2. Un proiect intelectual partizan

Şi în politică, firma contează. O interpretare aflată la mare preţ mai târziu va spune că Asociaţia Română pentru Strângerea Legăturilor cu Uniunea Sovietică (ARLUS) a fost rodul unei iniţiative intelectuale. Cum se întâmplă de obicei, acest detaliu era menit a-i spori prestigiul şi a-i acorda o neîndoielnică legitimare – pentru că, cel puţin teoretic, o iniţiativă a intelectualilor nu poate fi decât nobilă şi demnă de urmat. Într-o plăcută seară de toamnă, vineri 20 octombrie 1944, un grup de intelectuali îşi dădeau întâlnire în casa medicului şi profesorului universitar Constantin I. Parhon; cuprinşi de frenezia noilor realităţi şi de dorinţa, altfel normală intelectualiceşte, de a evita orice izolare faţă de noile vremuri, cei strânşi laolaltă în casa distinsei gazde discută şi hotărăsc înfiinţarea unei asociaţii de prietenie cu Uniunea Sovietică. Peste doar doi ani, ani plini de evenimente, această dată fastă va intra, prin politică, în istorie: în amintirea acestei întâlniri, pe 20 octombrie 1946 se va serba, cu fast şi zel, una dintre sărbătorile rituale ale arlusismului: prima ediţie a Zilei Prieteniei Româno-Sovietice.

5.2.1. Scurtă istorie a ideii

Un anume precedent istoric face ca această hotărâre din 20 octombrie 1944 să nu fi fost întru totul un pionierat; o asemenea asociaţie mai existase în România, dar în cu totul alte condiţii ce se dovediseră a fi, în final, deloc propice cauzei. Adevărul este că, privită în afara contextului şi a implicaţiilor politice pe care, aproape obligatoriu, trebuia să le aibă, o organizaţie care să mijlocească schimbul de informaţii între România şi URSS era realmente necesară.

Poate părea de neînţeles pentru două state aflate în imediată vecinătate, dar, după revoluţia bolşevică, un blocaj informaţional se instituie de-o parte şi de alta a unei graniţe niciodată recunoscute bilateral. Absenţa aproape totală, la nivelul opiniei publice, a informaţiilor brute, neprelucrate oficial, despre Uniunea Sovietică devine o regulă ce va facilita ulterior, după 1944, travaliul creatorilor „noii imagini“, imagine cosmetizată şi aseptizată. Evident că nu numai statul român prelucra, în interesul său, informaţiile venite dinspre Răsărit (prelucrare ce de multe ori nu deforma realitatea, dar aceasta este, cum se spune, altă poveste); statul sovietic nu rămânea cu nimic dator: în optica sa România nu era decât o ţară a muncitorilor şi ţăranilor exploataţi despotic de o clasă exploatatoare/conducătoare ilegitimă şi inumană. În lipsa fluxului firesc al informaţiilor libere, discursul propagandistic al serviciilor specializate din cele două părţi era singurul în măsură să umple acest vid.

După Marele Război, de foarte devreme, între România şi Soviete începuse un proto-război rece. Motivele nu lipseau: după lovitura de stat bolşevică din 7 noiembrie 1917, noua Rusie Sovietică rupea relaţiile diplomatice cu România prin hotărârea unilaterală a Consiliului Comisarilor Poporului din Petrograd din 26 ianuarie 1918. Două probleme vor constitui fondul discuţiilor în contradictoriu ce vor urma: problema tezaurului românesc, sechestrat de sovietici pentru a nu cădea în mâinile „oligarhiei române“ şi pentru a fi remis doar „poporului român“, şi problema provinciei Basarabia. În paralel, Lenin este, în mod evident, principalul susţinător al Republicii Sfaturilor (scurta dar zbuciumata experienţă comunistă a Ungariei din 1919), republică a cărei armată atacă aproape imediat graniţa vestică a statului român. Partidul bolşevic sovietic tutelează de la bun început anemicul partid comunist român apărut în 1921 şi tot el manevrează din umbră diversiunile anului 1924: tulburările din 16–17 septembrie de la Tatar-Bunar[139] şi constituirea, în octombrie, lângă graniţa Nistrului, a unei aşa numite Republici Sovietice Moldoveneşti.

Dar utopia din Ţara Sovietelor avea şi în România partizanii săi. Unul dintre aceştia, printre cei mai constanţi, era Petre Constantinescu-Iaşi, la începutul anilor ‘30 profesor universitar la Chişinău. Într-un capitol următor (vezi cap. 8.4.1.), ofer o prezentare a personajului în discuţie; ceea ce contează deocamdată e faptul că din 1926 Constantinescu-Iaşi era profesor

titular la catedra de istorie a artelor a Facultăţii de Teologie din Chişinău – şi, deja de câţiva ani, simpatizant şi ulterior membru al Partidului Comunist. Implicarea sa în proiecte sindicalisto-politice ale stângii europene privind învăţământul, lupta pentru pace etc. îi crease o anumită autoritate şi notorietate în cercurile stângii româneşti – lucru cu atât mai notabil cu cât Constantinescu-Iaşi nu avea decât o foarte sumară pregătire marxistă. El era, cu siguranţă, un leninist prin convingere; textele sale politice publicate ulterior în volume ne arată că marxismul său este cu totul rudimentar şi nesistematizat[140].

Admirator, aşadar, declarat şi recunoscut al Uniunii Sovietice, Constantinescu-Iaşi are în 1932 ideea constituirii unei asociaţii numite de el Amicii URSS, aparent după modelul unor asociaţii asemănătoare existente în mai multe ţări occidentale. Ceea ce va şi face, astfel încât în locuinţa sa, seara, încep să se adune, mânaţi de aceleaşi pasiuni şi convingeri, diverşi intelectuali basarabeni filosovietici. Singurul dezavantaj, dar major, impus de realităţile politice ale timpului, era faptul că aceste întâlniri erau întru totul clandestine. În ciuda ilegalităţii iniţiativei sale, Constantinescu-Iaşi conta, în mod cert, pe o tacită clemenţă pe care statul român o manifesta, îndeosebi în Basarabia, faţă de manifestările sovietofile mărunte ale unei părţi a populaţiei; şi, mai ales, Constantinescu-Iaşi conta şi pe o relativă imunitate pe care o resimţea ca profesor în faţa unui regim care, dincolo de toate defectele sale, manifesta respect faţă de această categorie socială.

În ultimă instanţă, alibiul principal al unor astfel de întreprinderi era trimiterea la ceea ce se întâmpla în Occident, mai ales în Franţa, un model de la care experimentul românesc se autorevendica – motiv din care revin la modelul arhetipal al asociaţiilor de prietenie cu Uniunea Sovietică, prilej pentru a spune că însăşi această modă a comuniştilor europeni (francezi, în special) îşi are origini cum nu se poate mai intelectuale. În 1927, pentru marcarea celei de-a zecea aniversări a Revoluţiei din Octombrie, o impozantă delegaţie franceză – între 150 şi 180 de persoane – participă la eveniment printr-o vizită în URSS. Pe 12 noiembrie, în timpul ceremoniei de închidere, scriitorul Henri Barbusse[141] şi nu mai puţin exaltata militantă comunistă Clara Zetkin[142] propun crearea pe continent a unor societăţi de prietenie cu tânărul stat sovietic, „considerând că este de datoria noastră – spunea Barbusse – să exploatăm, în interesul solidarităţii sociale şi umane,

observaţiile pe care le-am putut face prin cunoaşterea regimului sovietic“. Ceea ce se va şi întâmpla: întorşi din Ţara Sovietelor, participanţii la aniversarea deceniului revoluţionar vor pune în practică o adevărată reţea de secţiuni Amis de l’URSS (AUS), spre satisfacţia prosperului Partid Comunist Francez, întregindu-i acestuia puterea logistică dată de structurile sindicale şi de celulele politice proprii. Preşedinte de onoare: Henri Barbusse; vicepreşedinte onorific: arhitectul François Jourdain. Membri: 25000 până la sfârşitul anului 1928. Asociaţia va fiinţa până în 1939[143].

Acesta era modelul, să spunem, european; revenim în România pentru a spune că arhivele de la Moscova ale Cominternului ne vor confirma, probabil, că distinsul profesor de la catedra de istoria artelor a Facultăţii de Teologie din Chişinău, Petre Constantinescu-Iaşi adică, se afla nu numai în atenţia Siguranţei române, dar şi a diverselor servicii sovietice cu care, de altfel, profesorul se afla în contact. Era, în fapt, din considerente lesne de înţeles, un contact indirect, mediat de organizaţia internaţională cu sediul la Berlin Amicii Uniunii Sovietice (AUS), asociaţie – aflată, evident, sub umbra tutelară a Cominternului moscovit – ce reunea, la scară mondială, asociaţiile de prietenie cu Sovietele apărute în toate ţările occidentale. Biroul de la Berlin era condus de un oarecare Walter Stokker, acesta fiind principalul contact din exterior al lui Constantinescu-Iaşi şi cel care trimitea asociaţiei conspirative din România buletinul şi diversele publicaţii tipărite de AUS pe banii Moscovei. La Chişinău, profesorul Constantinescu-Iaşi multiplica aceste materiale la maşina de scris şi prelua sarcina de a le distribui în teritoriu, pentru atragerea de noi membri-„amici“ ai URSS.

Travaliul entuziast şi hors la loi al lui Petre Constantinescu-Iaşi a durat doi ani, pentru că în ianuarie 1934 Mica Înţelegere, din care România face parte, hotărăşte reluarea relaţiilor diplomatice cu URSS. Primul schimb de ambasadori între Bucureşti şi Moscova se face în decembrie 1934 iar relaţiile bilaterale vor ajunge treptat, pentru câţiva ani, la un grad de relativă normalitate. Această deschidere va prilejui şi ieşirea la lumina legalităţii a Amicilor URSS. Regretatul Marin Bucur a republicat, în urmă cu câţiva ani, apelul pe care asociaţia îl va lansa către ţară prin ziarul Ecoul din 5 august acel an, apel în care Amicii URSS îşi stabileau programul:

„noi, vecinii mai putem oare sta în izolarea cunoaşterii şi recunoaşterii acestor realizări ce se înfăptuiesc la câţiva kilometri de noi? Nu! Noi, subsemnaţii, intelectuali, artişti, avocaţi, profesori, medici, meseriaşi, muncitori şi ţărani din România, indiferent de convingerile noastre politice, credem că reluarea legăturilor cu URSS trebuie completată cu cercetarea şi cunoaşterea îndeaproape a vecinului nostru de la Răsărit“.

Căile pentru realizarea acestui deziderat, în viziunea Amicilor…, ar fi fost organizarea de excursii în URSS, conferinţe, concerte, expoziţii, competiţii sportive, editarea de reviste etc.[144]. Acest inofensiv apel cuprindea adeziunea a 46 de semnatari de diverse ocupaţii şi apartenenţe politice: profesori (Petre Constantinescu-Iaşi, Ion Hudiţă, Radu Cernătescu, Cicerone Theodorescu), scriitori şi publicişti (George Mihail Zamfirescu, Sergiu Dan, Zaharia Stancu, Radu Boureanu, Alexandru Sahia, Şerban Cioculescu, F. Brunea-Fox, Ştefan Roll, N. D. Cocea), avocaţi (Ştefan Călin, Radu Olteanu, C. Paraschivescu-Bălăceanu, Mihai Popilian, C. Vicol), regizori (Haig Acterian) şi artişti (Ion Iancovescu, Dida Solomon-Callimachi, D. Grigoriu) şi pictori (precum Marcel Iancu şi Mac Constantinescu, la adresa acestuia din urmă – strada Luterană nr. 25, Bucureşti –, primindu-se, în numele Amicilor, adeziunile şi corespondenţa) ş.a. Câteva cuvinte, în context, despre acest din urmă personaj, unul dintre cele mai interesante din universul artistic românesc al anilor ‘30: Mac Constantinescu (pe numele real Mihail Florin Constantinescu), în acel moment în vârstă de 34 de ani, urma să aibă în anii următori o serie de succese profesionale care îl vor îndepărta de pasiunea despre care vorbim aici. El va fi autorul (în 1935) basoreliefurilor de pe pavilioanele din laturile Facultăţii de Drept din Bucureşti: unul reprezintă (în stilul maiestuos al timpului, cu largi dezvoltări în Italia musoliniană) dezrobirea unui sclav roman, celălalt îl reprezintă pe împăratul Justinian arătând romanilor un cod de legi. Tot în 1935, în luna mai, cu ocazia primei ediţii a „Lunii Bucureştilor“ (sărbătoare ce se bucurase de sprijinul necamuflat al lui Carol al II-lea) şi a sărbătorii din Parcul Carol, Mac Constantinescu făcuse la decoraţia la monumentul Fântâna cu zodiac a arhitectului Octav Doicescu, iar peste câţiva ani, la Expoziţia mondială de la New York din 1939, un afiş pe care în anul precedent îl făcuse pentru „Luna cărţii“ de la Bucureşti avea

să ia unul dintre premii. Mac Constantinescu va muri târziu, la sfârşitul anilor ‘70, cu totul dezamăgit de platitudinea comunismului ceauşist.

Revin la travaliul filosovietic al profesorului Constantinescu-Iaşi: pe 10 septembrie 1934, la Bucureşti, el convoacă prima consfătuire legală a asociaţiei, la care vor participa, pe lângă iniţiator, alţi treisprezece membri: publiciştii Scarlat Callimachi, Petre Pandrea, Eufem Mihăileanu şi Al. Ralea, avocaţii Ştefan Călin şi Theo Simionescu, trei muncitori, doi meseriaşi şi doi studenţi. Consfătuirea alege, în acordul tuturor, un comitet central al asociaţiei, alcătuit din opt membri: Constantinescu-Iaşi, profesorii universitari Constantin Motaş şi Radu Cernătescu, scriitorul G. M. Zamfirescu, arhitectul Octav Doicescu, regizorul Sandu Eliad şi avocaţii Şt. Călin, Th. Simionescu, C. Vicol şi Aur Zaharescu. Totodată, se fixează ca primă sarcină înaintarea actelor constitutive către Tribunalul Ilfov, în vederea recunoaşterii asociaţiei drept persoană juridică. Obiectivele explicite ale asociaţiei rămân aceleaşi, de noi cunoscute – invitaţii la contacte şi la cunoaştere: „Noi vrem să apropiem pe savanţii şi profesorii noştri de savanţii şi profesorii sovietici, care au făcut ascensiunea în stratosferă şi ascensiunile la Polul Nord. Pe inginerii noştri de inginerii sovietici, care au făcut Magnitogorskul, Dneprostroiul şi Turksibul.“ Urmează enumeraţi, în ordine, scriitorii şi artiştii, medicii, învăţătorii, ţăranii, muncitorii, femeile şi tineretul – cu toţii invitaţi la apropierea de miracolul sovietic[145].

În următoarea perioadă, Amicii URSS din România trec la stabilirea comitetelor regionale menite să prelungească activitatea asociaţiei în provincie. Într-o perioadă de timp relativ scurtă, se stabilesc comitetele pentru patru oraşe: Radu Cernătescu şi Constantin Motaş pentru Iaşi, avocaţii Alexandru Mâţă şi C. Popescu pentru Chişinău, Ilie Cristea şi V. Munteanu (profesor, respectiv ziarist) pentru Braşov şi, în fine, pentru Cluj trei asistenţi universitari din localitate – Mihai Beniuc, M. Novac şi Tudor Bugnariu[146].

Pentru data de 14 septembrie 1934 era programată apariţia primului număr al buletinului asociaţiei, ziarul Amicii URSS. Sumarul ediţiei inaugurale era pregătit, tipografia găsită, dar intervenţia guvernului liberal al lui Gh. Tătărescu (fostul „pacificator“ de la Tatar-Bunar, din 1924) a zădărnicit

speranţele Amicilor… de a avea un organ de presă. Iniţial, ziarul a primit interdicţie de apariţie în Bucureşti, drept care Comitetul asociaţiei recurge la un truc vechi şi antamează un nou contract, cu o tipografie din Piteşti. Braţul ministrului de interne Ion Inculeţ îi ajunge şi aici şi, în urma intervenţiei categorice a prefectului de Argeş, ziarul a încremenit în proiect.

În aceeaşi toamnă a anului 1934, câţiva dintre Amicii URSS – fără a menaja cu nimic suspiciunile de care se bucurau din partea Siguranţei – îşi propun ca primă activitate de după ieşirea la lumina legalităţii să fie una de răsunet: o vizită în ţara care le era model – călătoria în URSS fiind practic, cum spune Rachel Mazuy de la Institutul de Studii Politice parizian, ritul de iniţiere al oricărui „amic al URSS“ de oriunde. O acţiune precum aceasta era condusă după un principiu la care Amicii aderau în unanimitate: cum spune cu mare entuziasm unul dintre ei, „… învăţămintele pe care le putem găsi în Rusia fac mai mult decât toate bibliotecile lumii…“[147]. O vizită cu un scop precis însă: participarea, în peisajul zidurilor Kremlinului, la sărbătorirea zilei de 7 noiembrie la Moscova. Cu toată relaxarea produsă de schimburile de personal diplomatic, ajungerea în URSS, pentru nişte personaje deja aflate în registrele Siguranţei române (cum erau majoritatea membrilor asociaţiei), nu era totuşi cel mai simplu lucru. Se impunea aşadar o oarecare strategie. Grupul de vizitatori se împarte deci în două delegaţii: o primă delegaţie, alcătuită din ziarişti şi condusă de Alexandru Sahia, urma să plece prin Polonia; o a doua, cuprinzând doi intelectuali – Constantinescu-Iaşi y compris – şi şapte muncitori, să treacă graniţa direct, peste Nistru. Aceste planuri vor rămâne însă numai în sfera intenţiilor; din cauza diferitelor piedici puse în cale de organele statului român, în cele din urmă, va ajunge în URSS, prin Polonia, numai Alexandru Sahia (este călătoria în urma căreia ziaristul va scrie volumul URSS azi, publicat în 1935).

În ciuda fondurilor pe care este de bănuit că Moscova le punea la dispoziţie pe diverse filiere rodate în activitatea cominternistă, Amicii URSS nu va putea depăşi nivelul modest al unei secte tolerate. Audienţa ei (în ciuda unor scrisori de adeziune primite în urma apelului lansat) este minimă. Sub diverse motive, Tribunalul Ilfov va amâna, la rându-i, înregistrarea asociaţiei; la Cluj, rectorul Universităţii pune în vedere celor trei asistenţi că apartenenţa lor la o astfel de grupare este inoportună. În paralel, Siguranţa

statului îşi intensifică percheziţiile la sediul Amicilor, iar la 25 noiembrie Petre Constantinescu-Iaşi, a cărui implicare în activităţi tutelate de Moscova era deja de notorietate, este arestat, în scopul intimidării (procesul va începe în 1935[148]). Aceste evenimente nu au produs nici un ecou important în societatea românească. În schimb, cazul va fi preluat de foarte atenta şi sensibila stângă franceză, mai precis de secţia franceză a AUS care, sub conducerea din epocă a lui Fernand Grenier (viitor ministru comunist într-un guvern de Gaulle de după 1944), organizează un miting de protest ce va fi prezidat – îşi va reaminti Constantinescu-Iaşi cu plăcere – de însuşi André Malraux, acelaşi André Malraux care va rămâne însă cu desăvârşire surd şi mut în timpul marilor procese de la Moscova din 1936–1938.

După cutuma tuturor organizaţiilor de sorginte comunistă, după desfiinţarea şi scoaterea în afara legii a Amicilor URSS se va încerca reînvierea asociaţiei sub un alt nume. În anii următori, a existat proiectul unei aparent inofensive Societăţi pentru relaţii culturale, la care şi-ar fi dat acordul de principiu, se pare, şi profesorii Chiriţescu şi Al. Rosetti, precum şi George Enescu, dar fără nici o materializare efectivă. În mai 1940, neobositul Constantinescu-Iaşi va încerca să medieze un contact între un delegat sovietic al Asociaţiei Generale pentru relaţiile culturale ale URSS cu Străinătatea şi unii intelectuali români (printre care se număra şi Mihai Ralea, ministrul Muncii în guvernul Tătărescu); dar deloc surprinzător, în contextul perioadei şi această tentativă va rămâne fără urmări.

Ceea ce nu înseamnă însă că, mai târziu (şi pentru o bună bucată de vreme), eşecul Amicilor URSS nu va deveni un alt martiriu pe lista lungă a multelor martirii revendicate de comunişti – şi asta prin intermediul a ceea ce va fi asociaţia pe care am lăsat-o, în stadiu de proiect, în casa lui C. I. Parhon, în seara de 20 octombrie 1944.

5.3. Noii fondatori

Materializarea iniţiativei reluate în casa profesorului Parhon se va produce pe 12 noiembrie 1944, în urma unei adunări generale constitutive ce are loc în localul Facultăţii de Ştiinţe din Universitatea Bucureşti. Alegerea Universităţii bucureştene ca decor al acestui eveniment, după cum se va vedea imediat, nu putea fi întâmplătoare, ţinând seama de încărcătura simbolică pe care Universitatea o avea într-o societate ce vedea în ea principalul focar al vieţii intelectuale româneşti[149]. Orice iniţiativă plecată de aici avea obligatoriu asupră-i pecetea nobilă a centrului spiritualităţii naţionale.

Cei care se întâlnesc într-o după-amiază de duminică pentru semnarea actului fondator din 12 noiembrie sunt în număr de douăzeci; îi voi aminti în ordine alfabetică: g-ral medic Bălănescu, Stroe Botez, Alexandru Caratali, Marieta Dragomirescu, profesorii Traian Gheorghiu, C. Ionescu-Mihăeşti, Gheorghe Nicolau, Ştefan Milcu, Constantin I. Parhon, Grigore T. Popa, Nicolae Profiri, Alexandru Rosetti, Emil Stihi, medicii Constantin Kana, Max Marbe, Simion Oeriu, coloneii Mihail Maltopol şi Egizio Massini, socialistul Constantin Titel Petrescu, avocatul Petre Viforeanu. Asociaţia constituită primeşte denumirea de Asociaţia Română pentru Strângerea Legăturilor cu URSS (ARLUS), iar scopul său declarat este cunoaşterea reciprocă şi promovarea legăturilor de prietenie dintre România şi patria sovietelor. Cei douăzeci de membri fondatori adoptă actul constitutiv, statutele şi programul asociaţiei – un întreg dosar ce va fi pus la dispoziţia avocatului Petre Viforeanu pentru ca, în numele celor prezenţi, acesta să-l înainteze Tribunalului Ilfov, secţia Notariat, în vederea dobândirii, de către asociaţie, a personalităţii juridice, în virtutea legii din 1924 privind persoanele juridice. Patrimoniul iniţial al asociaţiei se ridica la suma de 40 000 lei, sumă obţinută prin strângerea primei cotizaţii anuale (de 2000 lei) de la membrii fondatori. Termenul de autentificare de către Tribunalul Ilfov este fixat pe 14 noiembrie acelaşi an.

Grupul de iniţiativă prezentat mai sus nu se rezumă însă la aceste amănunte de ordin tehnic. Cu o eficienţă întru totul remarcabilă pentru o adunare de intelectuali (din care jumătate erau profesori universitari, deci cu atât mai remarcabil!), cei prezenţi aleg şi primul Comitet de Conducere, a cărui sarcină este să vegheze asupra bunei funcţionări a ARLUS în perioada cuprinsă între 12 noiembrie şi prima Adunare Generala Extraordinară ce trebuia convocată, conform uzanţelor, în termen de 15 zile de la obţinerea personalităţii juridice.

Deloc surprinzător, în virtutea celor spuse până acum, în funcţia de preşedinte al ARLUS este ales Constantin I. Parhon, părintele ideii care, iată, rodise. Asociaţia are şase vicepreşedinţi, toţi şase profesori universitari, personalităţi nu mai puţin remarcabile în societatea românească a vremii: profesorii Simion Stoilov, D. Danielopolu, Gheorghe Nicolau, Nicolae Profiri, Dumitru Bagdasar şi Dimitrie Gusti; mai sunt nominalizaţi cei doi secretari generali – profesorul P. P. Stănescu şi doctorul Simion Oeriu – şi trei secretari de şedinţă, toţi cu un numitor comun evident în profesia lor – doctorii în medicină N. Enăchescu, Eduard Mezincescu şi Ştefan Milcu. Casier şi bibliotecar vor fi profesorii Emil Stihi, respectiv Traian Săvulescu; comisia de cenzori este compusă din inginerul Tudor Ionescu şi profesorii Dimitrie Pompeiu şi A. Potop. În fine, ca membri ai asociaţiei, în afara celor deja numiţi mai sus, apar şi alţii care nu se numără printre fondatori, dar care probabil îşi dăduseră ulterior acordul în privinţa intrării în asociaţie: comunistul de profesie Constantin Agiu, profesorii Vlădescu Răcoasa, Petre Constantinescu-Iaşi şi Simion Sanielevici, ziaristul N. D. Cocea, artista Dina Cocea şi Elena Livezeanu.

Structura posturilor de conducere ne dezvăluie, încă din acest stadiu, intenţiile iniţiatorilor (şi inspiratorilor sovietici ai) ARLUS. Evident că cei şase vicepreşedinţi par o curiozitate pentru o asociaţie care are deocamdată de-abia puţin peste 20 de membri – dar acest amănunt nu face decât să ne dezvăluie, cu un pas mai devreme, intenţiile arlusiştilor de ramificare şi extindere la scară naţională, precum şi dorinţa lor de a face din ARLUS o organizaţie de masă.

La patru zile după acest eveniment, se desfăşoară prima manifestaţie din cele câteva mii care, în decursul următorilor ani, vor purta cu o mereu

afişată mândrie emblema ARLUS. Personajul cel mai îndreptăţit să ofere detalii asupra nou lansatei mişcări cu ambiţii de cuprindere naţională, Constantin I. Parhon, ţine pe 16 noiembrie 1944, la sala Dalles din Bucureşti, conferinţa cu titlul dubitativ-retoric De ce prietenia cu URSS? Cu alte cuvinte, o modalitate de a comunica un nou secret al lui Polichinelle: în nou createle condiţii, prietenia cu marele stat vecin se pregătea să se transforme, din firească necesitate, în politică de stat.

Pe 25 noiembrie, o delegaţie a ARLUS are o primă întâlnire cu cel care, într-un fel, le este unul dintre mentori: Andrei Ianuarievici Vîşinski, vicecomisarul sovietic pentru afaceri externe, acesta din urmă aflat în acele zile în prima din desele sale – în acea perioadă – vizite la Bucureşti[150]. Delegaţia ce vine în faţa înaltului oaspete era alcătuită din C. I. Parhon, Mihail Sadoveanu, ministrul Asigurărilor sociale Gheorghe Nicolau, Simion Stoilov (rectorul Universităţii Bucureşti), profesorul Ionescu-Mihăieşti (în calitate de director al Institutului de Bacteriologie „Cantacuzino“), Egizio Massini (cu funcţia de inspector al orchestrelor militare), doctorul Bălănescu şi viitorul creator al şcolii române de neurochirurigie, Dumitru Bagdasar, industriaşul Radu Xenopol şi Simion Oeriu – acesta din urmă un veritabil Deus ex machina al ARLUS şi, totodată, director al Laboratoarelor de Cercetări Ştiinţifice. Din partea delegaţilor, vor cuvânta profesorii Parhon şi Stoilov, asigurându-şi gazda că intelectualii români vor depune toate silinţele pentru strângerea relaţiilor dintre cele două state devenite aliate. Scurta întrevedere se încheie cu mulţumirile lui Vîşinski, cu felicitările şi urările sale de succes[151].

Arlusiştii vor mai avea ocazia să-l întâlnească pe vicecomisarul sovietic, de această dată într-un cadru mult mai destins: pe 2 decembrie, în propriul sediu – Palatul Catargi, de pe Calea Victoriei nr. 115 –, ARLUS oferă o recepţie în cinstea aceluiaşi A. I. Vîşinski, cel care tocmai îşi încheia prima dintre misiunile sale la Bucureşti[152]. Aici Vîşinski va fi invitat alături de alţi şapte reprezentanţi sovietici în România, iar grupul gazdelor şi invitaţilor români este cum nu se poate mai reprezentativ atât pe linie de guvern şi de partid, cât şi în ceea ce priveşte intelectualitatea aliată: C.I. Parhon, Simion şi Elena Oeriu, Petru Groza, Gheorghiu-Dej, T. Georgescu, Chivu Stoica, Lucreţiu Pătrăşcanu, Ştefan Voitec, Ana Pauker, Vasile Luca, Alexandru şi Marta Drăghici, Dimitrie Gusti şi soţia, Simion Stoilov, Traian Săvulescu,

Mihail Ralea, ofiţerul-dirijor Egizio Massini (iniţiatorul Orchestrei Simfonice a Armatei, în 1936, o idee care l-a încântat pe regele Carol al II-lea) şi sora sa, soprana Dora Massini, generalii Mardare, Popescu şi Cambrea, colonelul Maltopol, Matei şi Rozica Socor, N.D. Cocea, Miron Constantinescu, Petre Pandrea, doamnele Dida Solomon, Marieta Dragomirescu, Maria Tănase, Beate Fredanov ş.a. Nu lipsesc câţiva dintre industriaşii de frunte ai României, precum Max Auschnitt, Radu Xenopol şi Fred Cerchez. Seara începe cu o proiecţie de film – producţia sovietică „Mascarada“ (sic!) – după care se fac prezentările şi toasturile de rigoare. În cuvântul său, preşedintele Parhon nu uită să mulţumească „Marii Uniuni Sovietice care a sprijinit popoarele României în acţiunea de eliberare a Transilvaniei“ (subl. m., A.C.), iar, în replică, pe lângă reînnoitele felicitări pentru iniţiativa înfiinţării ARLUS, oaspetele de onoare insistă asupra rolului pe care îl au intelectualii români în opera de apropiere dintre cele două ţări. Vîşinski avea să părăsească a doua zi România şi – îi asigură el pe cei prezenţi – va duce cu bucurie la Moscova, popoarelor sovietice, dorinţa sinceră de apropiere a intelectualilor români, dorinţă pe care ar dori-o împărtăşită de tot poporul.

* * *

Încurajată probabil de aceste aprecieri, trei zile mai târziu ARLUS organizează, pentru prima dată în istoria sa şi a României, celebrarea festivă a opt ani „de la promulgarea legii fundamentale a celui mai democrat stat“[153], adică a Constituţiei sovietice, supranumite „staliniste“ din momentul în care, pe 5 decembrie 1936, Stalin prezentase al său Raport privind Constituţia sovietică. „Ziua Constituţiei Staliniste“ este celebrată, ambiţios, la Opera Română din Bucureşti; invitaţi de marcă vin pentru a asculta conferinţa lui Traian Broşteanu despre subiectul în cauză, precum şi concertul omagial care va încheia seara.

5.4. Structura organizatorică; iniţiaţii

Marea surpriză se petrece însă pe 17 decembrie 1944, când ARLUS dă publicităţii schema sa organizatorică. Tabloul este, chiar şi pentru cititorul de astăzi, impresionant – semn că în numai o lună de la înscrierea oficială asociaţia se dezvoltase într-un ritm accelerat, respectând totodată cerinţele unei foarte pragmatice asumări de sarcini. Să fi fost meritul exclusiv al conducătorilor ei? Să fi fost asociaţia, prin scopurile ei nobile dar cunoscute doar în parte, o atracţie atât de puternică pentru elita cultural-ştiinţifică românească? Oportunism născut din teamă sau imposibilitatea de a refuza, pur şi simplu, oferta de includere în batalionul de vitrină al prietenilor URSS – iată binomul între datele căruia elita românească rătăceşte în aceşti ani de început, sperând, foarte posibil, în perisabilitatea zelului celor care le fac invitaţiile în cauză.

Tabloul secţiilor ARLUS arată o ramificare ce depăşeşte pretenţiile sau necesităţile unei obişnuite organizaţii de prietenie între două state. Nu riscăm deloc afirmând că ARLUS rivalizează acum, prin multilateralitatea preocupărilor sale, cu Universitatea şi cu Academia, instituţii pe care, de altfel, le va depăşi în complexitate. În fapt, în scurt timp va deveni evident că structura ARLUS este reconstituirea mimetică a modelului funcţional ce stă la baza statului român însuşi, cu toate componentele sale: de la Biserică la Armată, cei ce fac legile şi cei ce le respectă, economia şi învăţământul, presa şi arta, cultura şi sportul etc. Începând din 17 decembrie 1944, România are un alt guvern paralel (pe lângă Comisia Aliată de Control şi guvernul propriu-zis), deocamdată virtual, dar care nu peste mult timp, printr-o suită de selecţii şi fuzionări controlate cu infinită atenţie, va îngloba conducerea reală a statului. ARLUS este o largă pepinieră de cadre a căror plantare, în diversele domenii spre care aceştia pot emite pretenţii, nu aşteaptă decât momentul politic propice.

Comitetul de conducere al ARLUS din decembrie 1944 se constituie într-un veritabil who's who al vieţii publice din ţară. Vom observa schimbări puţine

şi nesemnificative faţă de comitetul de conducere fixat pe 12 noiembrie, la data constituirii oficiale a asociaţiei. Să urmărim încă odată această defilare de celebrităţi, net superioare numeric celor foarte puţini activişti presăraţi, în plan secund, printre rânduri: preşedinte, profesorul universitar Constantin I. Parhon; vicepreşedinţi, universitarii Simion Stoilov, Gh. Nicolau, Dimitrie Gusti, Nicolae Profiri, D. Danielopolu, P. P. Stănescu şi D. Bagdasar; secretar general, dr. Simion Oeriu; secretari, E. Mezincescu, M. Enăchescu şi dr. Ştefan Milcu; casier, profesorul Emil Stihi; bibliotecar, profesorul Traian Săvulescu; membri, profesorul C. Ionescu-Mihăieşti, generalul-dr. Bălănescu, generalul Vlădescu Răcoasa, activistul PCR Constantin Agiu, profesorul Petre Constantinescu-Iaşi, profesorii Simion Sanielevici, Alexandru Rosetti şi Ştefan Nicolau, coloneii Maltopol şi Egizio Massini, artista Dina Cocea, veteranul ziarist de stânga N. D. Cocea, Elena Livezeanu, Marieta Dragomirescu.

În privinţa ramificaţiei, în acest moment asociaţia are 12 secţii, fiecare secţie cuprinzând la rându-i mai multe subsecţii. Iată tabloul complet al zonei de interes ARLUS: secţia economică (cu subsecţiile metalurgie, petrol, textile, pielărie, forestieră, chimico-farmaceutice, finanţe, comerţ, export cereale (interesant cum majoritatea acestor „subsecţii“ definesc exact obiectul de activitate al viitoarelor Sovrom-uri!); secţia ştiinţe (subsecţii: matematică şi biologie); secţia literatură şi filozofie; secţia ştiinţe aplicate (subsecţii: constructori, electricieni, mineri, arhitectură, agronomie, silvicultură, chimie); secţia ştiinţe sociale (subsecţii: sociologie, drept, istorie-filologie, viaţă muncitorească, viaţă ţărănească); secţia armată (subsecţii: geniu şi tehnică, marină, aeronautică, ofiţeri rezervă); secţia transport şi comunicaţii (subsecţii: poştă, telecomunicaţii); secţia învăţământ (subsecţii: învăţământ superior, învăţământ secundar, învăţământ profesional, învăţământ primar); secţia presă; secţia propagandă (subsecţii: cinema, radiofonie, fotografie); secţia artă (subsecţii: muzică, teatru, arte plastice); secţia sport – turism (subsecţii: fotbal, atletism, rugby, natataţie, box, gimnastică, gimnastică ritmică, lupte, ciclism, tenis, schi, bob, canotaj, baschet, volei, tenis de masă, hochei, patinaj, tir, automobilism, motociclism, turism, presă, propagandă sportivă).

De reţinut că fiecare secţie presupune un preşedinte de secţie, câţiva vicepreşedinţi, secretari (uneori şi un bibliotecar, după caz), şi membrii

aferenţi. O sumară trecere în revistă a unora dintre componenţii acestor secţii, dintre care o bună parte i-am întâlnit până acum, ne permite să înţelegem că ARLUS strângea deja o foarte mare parte din acele personalităţi considerate ca fiind, în epocă, crema culturii şi ştiinţei româneşti.

5.4.1. Secţia economică reunea câţiva dintre cei mai cunoscuţi finanţişti şi oameni de afaceri români ai momentului. Era încă prea devreme pentru impunerea originii sociale ca element de departajare, astfel încât secţia este condusă de Lascăr Catargiu, nimeni altul decât fiul fostului prim-ministru şi ministru de interne conservator Lascăr C. Catargiu. Catargiu fiul studiase dreptul şi economia în ţară, în Germania şi în Austria, pregătindu-se pentru a deveni unul dintre cei mai apreciaţi economişti ai ţării. În perioada interbelică, el fusese membru în diferite consilii de administraţie; în 1944 avea 72 de ani. Vicepreşedinţii secţiei sunt mai tinerii Gheorghe Focşăneanu şi Max Auschnitt, cel din urmă fiind, evident, cunoscutul şi foarte bogatul industriaş. Ca membru apare Mitiţă Constantinescu, pe o poziţie modestă faţă de trecutul său şi chiar faţă de ceea ce-l aştepta. Fostul ministru liberal de finanţe şi guvernator al Băncii Naţionale reprezintă unul dintre cele mai interesante cazuri de convertire procomunistă din peisajul societăţii româneşti. Cu un rol important rezervat în organigrama arlusistă – vicepreşedinte al ARLUS şi preşedinte al viitoarei edituri „Cartea Rusă“ (răsplătit, printre altele, şi pentru graba cu care întocmise şi publicase, în toamna lui 1944, un volum cu un titlu mai mult decât sugestiv[154]) –, Mitiţă Constantinescu avea să moară la 56 de ani, în august 1946, lăsând vacantă şi funcţia de preşedinte al mai mult decorativului Partid Naţional Popular[155]. A fost o moarte naturală şi, dacă se poate spune aşa, poate norocoasă – este foarte probabil ca, în virtutea trecutului său, Mitiţă Constantinescu să nu mai fi putut ocoli, după 1948, calvarul unei detenţii politice.

5.4.2. Plină de personalităţi este şi secţia literatură şi filozofie, secţie care-i are ca preşedinte pe Mihail Sadoveanu iar ca vicepreşedinţi pe

Mihai Ralea şi Perpessicius; secretari sunt Al. Phillipide şi Talaz (?), bibliotecar Petraşincu iar, ca membri, Camil Petrescu stă între mai puţin cunoscutul pe atunci Mihai Beniuc şi ulterior repede uitatul colonel Maltopol. Despre Mihail Sadoveanu vom mai avea ocazia să vorbim în capitolele următoare. Să spunem, deocamdată, că M. Ralea va deveni şi el unul dintre cazurile tipice de intelectuali dispuşi la convertire: membru al Partidului Naţional Ţărănesc în perioada interbelică, exponent cu reale perspective al aripii de centru din partid (deci alături de Armand Călinescu sau M. Costăchescu, şi nu lângă Petre Andrei sau cei ce formau aripa „de stânga"!), Ralea este unul dintre cei ce vor fi contactaţi de comunişti în 1937, cum este şi cazul dr. N. Lupu sau al lui Mihai Ghelmegeanu. Cu un apreciabil simţ al momentului şi, oarecum, al perspectivei, Mihai Ralea înfiinţează în 1943 Partidul Socialist Ţărănesc, un partid absolut minor dar pe care îl va folosi pentru a adera, la 6 septembrie 1944, la Frontul (Grupul) Patriotic Antihitlerist (coaliţie politică ad-hoc, cuprinzând Partidul Comunist, Partidul Social Democrat, Frontul Plugarilor şi Uniunea Patrioţilor) şi, mai apoi, pentru a fuziona cu Frontul Plugarilor al lui Petru Groza. Ca membru al Frontului Plugarilor, Mihai Ralea intră ca ministru al Artelor în guvernul Groza de la 6 martie 1945, poziţie pe care o pierde mai târziu doar pentru a intra în diplomaţie şi pentru a fi numit, în septembrie 1946, ministru plenipotenţiar la legaţia României la Washington. Legat de această misiune, un episod revelator pentru cel în cauză: după momentul sosirii la Washington, în toamna lui '46, Ralea nu are ocazia să se prezinte, după cum era necesar, secretarului de stat al SUA, George Marshall, din cauza programului încărcat, cu multe deplasări, al acestuia; ocazia se va ivi, aproape in extremis, sâmbătă 4 ianuarie 1947. Primirea glacială şi tonul plat cu care George Marshall îl primeşte păreau să confirme bănuielile ambasadorului român, că secretarul de stat evitase în mod intenţionat să-l primească până în momentul în care-şi va fi făcut o imagine despre alegerile care tocmai avuseseră loc în România; drept care, dornic să-şi amelioreze imaginea, Ralea oferă o mostră perfectă de dublu discurs. Pe de o parte, în legătură cu reproşurile lui Marshall în privinţa organizării şi desfăşurării alegerilor din noiembrie '46, Ralea spune că România se află la porţile Orientului, deci inevitabil alegerile nu au cum să se desfăşoare ca în SUA sau ca în Anglia; corupţia fiind aici în firea

lucrurilor, aceste alegeri nu au fost nicidecum o excepţie. Din contră, după aprecierile sale corupţia a fost „normală“, ea a influenţat 5% din voturi (deci cam 200000 de voturi) şi că, oricum, cu sau fără corupţie, rezultatele ar fi fost aceleaşi. Pe de altă parte, Ralea pledează pentru o implicare mai puternică a Statelor Unite în România, pentru o colaborare economică în deschiderea uneia politice. Românii sunt un popor latin într-o mare slavă, afinităţile lor sunt occidentale, iar ţăranii români au simţul proprietăţii; dacă Statele Unite o ostracizează, România va cădea sub „influenţa exclusivă“ a sovieticilor. „D-le Secretar, nu ne lăsaţi dincolo de cortina de fier!“, a spus Ralea în încheiere[156].

Ne întoarcem la ARLUS şi la a sa secţie de literatură pentru a spune câteva cuvinte şi despre un alt membru, colonelul Mihai Maltopol, uitat, între timp, şi ca scriitor şi ca ofiţer de carieră. Născut în 1892 la Bucureşti, Maltopol face studiile militare la Berlin şi în 1940 ajunge la gradul de locotenent-colonel; apăsat, probabil, de formaţia sa împlinită în inima Germaniei, odată luat prizonier în URSS se converteşte repede la „pandurism“ prin intrarea în Divizia „Tudor Vladimirescu“. Repovestită de el însuşi într-o deplasare în Ardeal – şi transmisă nouă de cronicarul de ocazie al expediţiei –, această convertire are aer de poem dramatic: „în captivitatea sovietică pojghiţa de pe ochii săi, ţesută din minciună şi calomnie, s-a sfârtecat în faţa adevărului revelator“[157]; şocul, probabil, a fost puternic şi foarte de folos, pentru că astfel Maltopol ajunge „conducătorul politic“ al Diviziei create pe tărâm sovietic[158].

5.4.3. Întru totul demnă de atenţie este şi componenţa subsecţiei istorie–filologie: Iorgu Iordan este preşedinte, cu Andrei Oţetea şi Constantin Balmuş vicepreşedinţi, Alexandru Graur secretar, Constantin Racoviţă bibliotecar şi Emil Petrovici printre membri. Iorgu Iordan avea atunci 56 de ani; meritele sale ştiinţifice, ca şi cele „democratice“ erau bine cunoscute – profesor universitar la Iaşi (va fi numit, prin transfer, din octombrie 1946 la Facultatea de Litere din Universitatea bucureşteană), membru corespondent al Academiei (secţia literară) din mai 1934, tot de prin acea vreme membru mai mult

sau mai puţin formal al Amicilor URSS şi preşedinte al Comitetului Naţional Antifascist, (organizaţie manipulată de comunişti, suprimată în noiembrie 1934) precum şi fondator, după 23 august 1944, al Grupării Universitare Democrate, unul dintre primele instrumente de sciziune din lumea universitară românească postbelică, grupare în spatele căreia umbra Partidului Comunist nici nu făcea eforturi de a se ascunde. În toamna aceluiaşi an, Iordan se înscrie în Partidul Social Democrat, trezind, pentru o vreme, suspiciunea comuniştilor, care-l considerau mai apropiat lor; din august 1945, este primul ambasador român la Moscova de după război. Membru titular al Academiei din mai 1945, revalidat ca membru al Academiei RPR în august 1948 vicepreşedinte al Academiei RPR din 1959, ulterior (din februarie 1965) preşedinte al secţiei Ştiinţe Filologice[159]. Ajuns la momentul scrierii memoriilor[160], expediază experienţa arlusistă în câteva rânduri, lipsite în mod deliberat de substanţă[161].

5.4.4. Subsecţia matematică punea, deasemenea, nume ilustre precum Dimitrie Pompeiu (preşedinte), Grigore Moisil sau Alexandru Myller (vicepreşedinţi) alături de necunoscuta, pe atunci, membră Ana Toma. În ceea ce-l priveşte, academicianul Pompeiu (în vârstă de 71 de ani în acel moment) reprezenta o instituţie în sine: după doctoratul de la Sorbona, din 1905, urmase o carieră legendară de savant, petrecută în capitalele Europei – şi mai cu seamă la Paris, Varşovia sau Viena, unde-l purtaseră volumele publicate sau distincţiile meritorii primite. Catedra de Teoria funcţiilor matematice, pentru care se mutase de la Iaşi la Universitatea Bucureşti în 1930, existase prin el. Profesorul încercase şi o activitate politică, la care faima sa l-a predispus în mod firesc: ca deputat din partea Partidului Naţionalist-Democrat al lui Nicolae Iorga în 1931–1932, savantul asigurase – pe criterii de merit – în aceeaşi perioadă şi preşedinţia Camerei Deputaţilor – o activitate politică pe care, după 1945, nu o va mai evoca foarte des (ca, de altfel, şi relaţiile sale cu Carol al II-lea, dominate de o simpatie reciprocă!). Dimitrie Pompeiu va fi, din ianuarie 1948, primul preşedinte al Institutului Român de Matematică din Bucureşti, înfiinţat tot atunci, ca dovadă a preţuirii noului regim „democrat“ faţă de oamenii de ştiinţă

(care legitimau acest regim prin simpla lor prezenţă în poziţii cvasipolitice precum aceasta)[162].

O menţiune despre profesorul ieşean Myller, un excelent matematician, mai puţin amintit astăzi. Probitatea sa, în general recunoscută (ca şi, e drept, vagile simpatii stângiste), i-a fost de rău augur, predispunându-l, ca pe atâţia alţii în aceste condiţii excepţionale, la manipulare. După 23 august, dar îndeosebi după instalarea, la 4 noiembrie, a lui Ştefan Voitec ca ministru al Educaţiei Naţionale, ministerul de resort a numit, pentru fiecare universitate, câte o comisie de trei membri cu rolul de a examina comportarea corpului didactic, de la profesori la asistenţi, în perioada dintre cele două războaie – cu precădere, evident, în timpul dictaturii carliste şi a regimului antonescian. Epurarea universităţilor româneşti, se ştie, nu a fost un fenomen singular; ea a fost parte din procesul mai larg al epurării instituţiilor publice şi va rămâne ca unul dintre cele mai triste şi penibile momente din istoria învăţământului românesc, exemplu clar de minare, prin ea însăşi, a elitei intelectuale. Profitorul acestui fenomen va fi, pe termen lung, Partidul Comunist, cel care din toamna lui ‘44 urmărise aceasta scindare fără precedent a lumii universitare – în fond, nimic altceva decât un divide et impera. Aşadar, Alexandru Myller va fi prins şi el în acest ignobil carusel: împreună cu Iorgu Iordan şi Andrei Oţetea, Myller va alcătui comisia instituită pentru epurarea Universităţii Iaşi; mai mult, Al. Myller, ca rector, i-a fost chiar preşedinte (în toate universităţile, dealtfel, rectorul era preşedinte de drept). În mare, aceste comisii nu au dat în prima fază rezultatele aşteptate de stânga politică stalinistă autohtonă (deşi ele nu au stat degeaba! La Iaşi, îşi va aminti acelaşi I. Iordan, „în mai puţin de cinci, şase săptămâni am izbutit să scăpăm universitatea ieşeană de circa treizeci de profesori, conferenţiari şi asistenţi“[163]— subl. m., A.C.). Dar ele au creat un precedent pentru valurile de epurări şi arestări ce vor paraliza, în deceniul următor, învăţământul superior şi vor anihila cu totul notabila reformă a lui Spiru Haret, de la începutul secolului al XX-lea.

5.4.5. În aceeaşi ordine de idei, să aruncăm o privire asupra secţiei învăţământ a ARLUS, unul dintre domeniile pe care asociaţia nu le putea pierde din vedere. Preşedinte al subsecţiei învăţământ superior

este profesorul de la Universitatea Bucureşti Constantin Motaş. Biolog de excepţie, Motaş avea în spate, încă de pe băncile şcolii, un trecut bogat de simpatizant socialist. Ca elev al Liceului Naţional din Iaşi şi având, se pare, charisma îndrumătorului, el va fi de timpuriu, printre colegii săi, sufletul unui nucleu socialist[164]. Alături de Iorgu Iordan în Comitetul Naţional Antifascist, Constantin Motaş va face în septembrie 1944 acelaşi pas cu cel anterior numit: înscrierea în Partidul Social Democrat (respectându-şi astfel şi pasiunile din tinereţe, pentru că, se pare, el mai fusese membru al acestui partid, la reorganizarea PSD din 1910). Ca membri în subsecţia condusă de Motaş, întâlnim şi câţiva studenţi al căror nume, mai mult sau mai puţin, vor dăinui: Stela Damian (arhitectură), Dumitru Postelnicu (medicinist), dar mai ales studentul de la litere-filozofie, de 21 de ani pe atunci, Barbu Friedman-Câmpina. Acesta din urmă, nu fără oarecare merite, va stabili un record de precocitate în învăţământul românesc postbelic: conferenţiar la Facultatea de Istorie din Bucureşti în 1948, şef de secţie (1952), ulterior director adjunct (1956) al Institutului Naţional de Istorie („Nicolae Iorga"); în 1959 moare în urma unui cancer de care, se spune, ştia şi în ciuda căruia fuma, deseori, împreună cu studenţii pe holurile facultăţii. Cei care l-au cunoscut i-au păstrat o amintire frumoasă.

5.4.6. Preşedintele subsecţiei învăţământ secundar este profesorul Stanciu Stoian, alături, printre alţii, de Pompiliu Constantinescu (vicepreşedinte) şi, ca secretar, Dumitru Berciu – viitorul istoric al cetăţilor dacice din Nordul Olteniei (Buridava). Stoian era un fost membru al Partidului Naţional Ţărănesc, apropiat al lui Ion Mihalache de care însă se va despărţi pentru a pune bazele, alături de Mihai Ralea, fantomaticului Partid Socialist Ţărănesc; tot alături de Ralea, semnează, în numele PSŢ, intrarea în Frontul Patriotic Antihitlerist; după 6 noiembrie 1947, odată cu îndepărtarea tătărescienilor din guvern, va fi o vreme ministru al Cultelor, ca membru al Frontului Plugarilor, în paralel profesor la Academia de Înalte Studii Comerciale şi Industriale (viitorul ASE) din Bucureşti. După o perioadă de eclipsă, va reveni în (relativă) atenţie în anii '60, ca şef al catedrei de pedagogie

din Universitatea Bucureşti. Stanciu Stoian avea şi un frate, el însuşi arlusist şi membru în subsecţia sociologie: Iorgu Stoian – epigrafist, filolog şi istoric de formaţie, specializat în problemele Antichităţii după 1948 intră în catedra de istorie veche a Facultăţii de Istorie din Bucureşti şi va fi unul dintre cei care îl vor însoţi pe Emil Condurachi în lucrările de pe şantierul arheologic de la Histria.

5.4.7. Să mai semnalăm, în aceeaşi secţie, prezenţa, la subsecţia Drept, ca membru, a lui Ion Gheorghe Maurer, pe atunci doar avocat şi prieten al lui Gheorghiu-Dej, (pe care îl cunoscuse în 1940 şi îl ajutase să evadeze de la Târgu Jiu în 1944), viitor subsecretar de stat la Ministerul Economiei după alegerile din noiembrie 1946, mai apoi membru în Biroul Politic al PCR, ministru de externe, preşedinte al Prezidiului MAN, preşedinte al Consiliului de Miniştri şi artizan al politicii externe a lui Ceauşescu în „epoca bună“ a acesteia, până în 1974, când îşi va da demisia „din motive de sănătate“ (motivul cel mai la modă pentru destituirile comuniste). Maurer anunţă, în anii '90, că nu-şi va scrie memoriile, dar testamentul său memorialistic va rămâne o carte-interviu (cu Lavinia Betea, 1995) al cărei subiect principal este, carte în care nici interlocutoarea nu întreabă, nici intervievatul nu spune vreun cuvânt despre episodul arlusist.

5.4.8. Mai notăm prezenţa profesorilor Traian Săvulescu (preşedinte, secţia ştiinţe aplicate), Ştefan Nicolau (preşedinte, subsecţia biologie), Sabin Manuilă – subsecretar de stat în guvernul Rădescu din 6 decembrie 1944 –, Athanase Joja, Anton Golopenţia şi Petre Pandrea (preşedinte, respectiv secretari şi membru la secţia sociologie) – trei personaje pe cât de diferite, pe atât de sortite unor destine pe care acum nu le puteau bănui[165].

5.4.9. Foarte interesantă este şi secţia armată. Un interes ce pleacă, de fapt, din simpla existenţă a secţiei, în măsură să ne furnizeze informaţii

despre caracterul pe care şi-l revendica ARLUS: ca organism cu scopuri pretins culturale, ea putea primi şi militari, militari care altfel, conform Constituţiei în vigoare, nu puteau adera la formaţiuni cu caracter politic. Secţia luase naştere propriu-zis pe 3 decembrie, cu prilejul unei întâlniri selecte la Palatul Catargi. Pe 4 decembrie, Ordinul General 107 emis de cabinetul ministrului de război deschidea calea arlusizării Armatei regale române: „Am onoarea a face cunoscut că ofiţerii, subofiţerii şi trupa pot face parte din Asociaţia Română pentru Strângerea legăturilor cu URSS (ARLUS) dat fiind scopul ce se urmăreşte de această asociaţie, precum şi faptul că nu este o organizaţie politică. Prezentul ordin va fi adus la cunoştinţa tuturor ofiţerilor, subofiţerilor şi trupei". Documentul era semnat, în numele ministrului subsecretar de stat al Armatei de Uscat, gen. I. Cretzulescu, de directorul de cabinet col. P. Caramitru[166].

Aşadar, preşedintele secţiei ARLUS-Armată este generalul de divizie, comandant al Corpului 5 Teritorial, Constantin Vasiliu Răşcanu, un pretins independent foarte agreat însă de partidul comunist (Teohari Georgescu, subsecretar de stat la Interne, cerea imperios, în contextul agitaţiei din noiembrie 1944 pentru un guvern al Frontului Naţional Democrat, numirea lui Vasiliu Răşcanu, „patriot" şi „sincer democrat", ca ministru de război[167]; ceea ce, dealtfel, se va întâmpla patru luni mai târziu, când generalul intră în guvernul Petru Groza). Pentru că am amintit numele lui Ion Gheorghe Maurer, să spunem că, foarte probabil, acesta a fost de fapt cel prin intermediul căruia Vasiliu Răşcanu a făcut primul contact cu lumea ascunsă a comunismului românesc. În 1943, închis fiind în lagărul de la Târgu Jiu (alături de Gheorghiu-Dej ş.a.), Maurer (care era absolvent de liceu militar) cere să fie trimis pe front, prevalându-se de oferta pe care Ion Antonescu o făcuse celor închişi – comunişti, ca şi legionari – de a-şi răscumpăra libertatea printr-o încorporare pe linia întâi a frontului din Răsărit[168]. Numit comandant al unui pluton de condamnaţi la muncă silnică pe viaţă, Maurer va fi încorporat unei divizii conduse tocmai de generalul Vasiliu Răşcanu, care-l va proteja, în condiţiile tulburi ale retragerii armatei române, ţinându-l aproape de comandamentul diviziei. (Generalul îi va explica, mai târziu, lui Eduard Mezincescu: „Cum era să trimit în linia întâi un intelectual ca dl Maurer, care era şi corpolent?!"[169]). Revenind la secţia militară a ARLUS: alături de Răşcanu, în secţie mai figurau generalul Mardare, şeful Marelui

Stat Major (vicepreşedinte), generalul de brigadă subşef al M.St.M. Ştefan Bardan, colonelul Maltopol – (secretari), generalul de brigadă din M.St.M. Septimiu Pretorian (bibliotecar), generalul Cambrea – comandantul foarte omagiatei în epocă Divizii Tudor Vladimirescu –, generalul Constantin Popescu – comandantul Pieţei Bucureşti – şi maiorul de Stat Major Nicolae Popescu (membri). Ca mărturie a democraţiei ce guverna nucleul arlusist al armatei române, să mai spunem că aceşti importanţi ofiţeri erau colegi de secţie cu plutonierul Albu şi chiar cu soldatul Dima Gheorghe, pe care istoria, mai ingrată, i-a pierdut pe drum.

5.4.10. Revenim în lumea civilă odată cu secţia presă, condusă, ca preşedinte, de Tudor Teodorescu-Branişte, cu N.D. Cocea şi Ion Pas ca vicepreşedinţi, Scarlat Callimachi (secretar), Gheorghe Dinu (alias Ştefan Roll, poet modernist, vezi mai jos) şi Miron Constantinescu printre membri. Dintre toţi, personajul cel mai spectaculos este, de departe, scriitorul şi publicistul N.D. Cocea, militant socialist cu vechime, încă de pe vremea cercului România Muncitoare; arestat în câteva rânduri, alteori mutat forţat din Bucureşti, cu periodice pe care le înfiinţează pentru ca statul să le suspende; în activitatea sa efectiv neobosită Cocea se numără printre membrii, în 1922, ai cercului Prietenii Naturii (!) şi printre obişnuiţii ceaiurilor literare ale organizaţiei camuflat-comuniste Ajutorului Roşu, (câteva dintre tertipurile folosite de comunişti pentru a strânge bani pentru tovarăşii din închisori) şi printre fondatorii, în 1923, ai filialei româneşti a Ligii Drepturilor Omului[170] şi, în 1934, ai Amicilor URSS. Şi mai paradoxal este Scarlat Callimachi, viţă nobilă în decorul Bucureştiului şi al ARLUS (el este cel pe care Vlad Georgescu îl va numi, cu o anumită simpatie totuşi, „prinţul roşu“ – din simplul motiv că acest Callimachi este cel care-l va angaja pe Georgescu, care tocmai terminase facultatea de Istorie din Bucureşti, la Muzeul Româno-Rus din Bucureşti, situat în anii ‘50 în clădirea actualului Muzeu al Literaturii Române), colaborator de timpuriu la presa de stânga, fost membru al Comitetului Naţional Antifascist. După stagiul arlusist, va deveni, cum spuneam deja, director al Muzeului Româno-Rus, instituţie de mare prestigiu în epocă. Cel căruia norocul îi va surâde mai repede este Ion

Pas, viitor ministru al Artelor, din partea social democraţilor, în guvernul rezultat după alegerile fraudate din noiembrie 1946. În fine, Miron Constantinescu, una dintre cele mai interesante figuri ale stângii româneşti: student strălucit al lui Dimitrie Gusti (ceea ce nu-l va împiedica să intre în Uniunea Tineretului Comunist) este bănuit a fi stabilit, în cursul războiului, nu neapărat din iniţiativa lui, contacte cu spionajul sovietic. Redactor-şef al Scânteii în plinii ani ai stalinismului, unul dintre cei responsabili de trecerea de la tonul relativ novator al jurnalului din primele luni la un ton categoric stalinist, având ca sarcină să împartă lumea românească – de la politică la cultură – în două tabere absolut dihotomice, Constantinescu va avea o poziţie destul de ezitantă – dar şi laşă – în timpul conflictului dintre echipa lui Dej şi Ana Pauker[171], preferând să rămână de partea celui puternic. În cele din urmă, el va miza şi va pierde pe cartea numită Hruşciov (vezi cap. 6.3.6.); în urma revelaţiilor raportului acestuia din urmă la Congresul XX al PCUS, Constantinescu, văzut în partid ca un intelectual „liberal“, are curajul nebunesc de a-l critica (alături de Iosif Chişinevschi) pe Dej pentru abuzurile Securităţii. Urmarea: epurarea din 1957; mai norocos decât alţii, rămâne, totuşi, în libertate, consacrându-se muncii la Institutul de Istorie din Bucureşti. După 1968 (când este pe lista reabilitărilor de la Plenara CC din 22–25 aprilie), va regăsi un timp orbita ascendentă, ajungând pentru o vreme ministru-adjunct al Învăţământului; fiu nelegitim, se spune, al savantului George Munteanu-Murgoci (profesor de mineralogie-petrografie la Şcoala Politehnică din Bucureşti, mort în 1925, la vârsta tânără de 53 de ani), Miron Constantinescu va avea el însuşi o viaţă de familie desfăşurată la limita dramei – cu un fiu (de care erau legate toate speranţele tatălui) foarte promiţător din punct de vedere intelectual, dar care va muri foarte tânăr în urma unui accident într-o vacanţă montană, şi cu o fiică schizofrenică, care-şi va ucide mama – pe Sulamita, soţia lui Constantinescu – cu un fier de călcat, în timpul unei crize. În urma acestei crize ucigaşe, fiica lui Miron Constantinescu va fi internată într-un sanatoriu psihiatric din cartierul Voila al oraşului prahovean Câmpina – sanatoriu aflat (ironia istoriei!) într-un fost castel al lui Barbu Ştirbei. Pasionată de pictură, singura preocupare care-i asigura o oarecare linişte (şi, după unele opinii, chiar talentată ca pictoriţă!), chinuita fiică a liderului comunist va primi aici, până târziu,

în anii ‘80, culori şi pânză pentru a putea evada din realitatea în care oricum nu se simţea deloc acasă.

5.4.11. Secţia propagandă a ARLUS cuprindea patru subsecţii[172], fiecare cu o specializare proprie: cinema, radiofonie, foto şi muzică. Subsecţia cinema este condusă de Tudor Dan, secondat de (acelaşi omniprezent) N.D. Cocea şi de scenografa Elena Pătrăşcanu – soţia liderului comunist Lucreţiu Pătrăşcanu şi sora lui Petre Pandrea. Preşedintele subsecţiei radiofonie era profesorul M. Andricu, vicepreşedinţi Emanoil Ciomac şi Tudor Vianu, bibliotecar Radu Cioculescu, iar ca membru apare George Macovescu; secretariatul era în grija muzicianului, compozitorului şi dirijorului Matei Socor, frate al lui Emil Socor, codirector, înainte de ultimul război, al ziarelor de stânga Dimineaţa şi Adevărul. Matei Socor se va dovedi un foarte util pion politic: el va conduce Radiodifuziunea Română începând cu decembrie 1945, din momentul în care instituţia a fost acaparată de puterea procomunistă. Tot Socor se va dovedi cel mai potrivit pentru a fi autorul muzicii Imnului de stat al RPR din 1953, pe versurile generos oferite de Dan Deşliu. Într-o formă paradoxală, pasiunea pentru radio se va transmite în familie: ca o răzbunare tardivă, fiul lui M.S., Vladimir, odată autoexilat în Occident, devine în anii ‘80 colaborator al postului de radio Europa liberă iar la sfârşitul anilor ‘90 unul dintre cei mai apreciaţi cronicari de politică externă ai presei anglo-saxone. Subsecţia foto cuprinde trei profesionişti foarte prezenţi în epocă în presa controlată de partidul comunist: Mircea Alifanti, Aurel Baruch şi Eugen Iarovici. În fine, cea mai „grea“ din perspectiva numelor afişate este subsecţia muzică: preşedinte George Enescu, vicepreşedinţi profesorul Bârsan şi Egizio Massini, secretar Dora Massini (în primele luni ale lui 1945, acesteia i se va alătura compozitorul Alfred Mendelsohn), bibliotecar Radu Cioculescu, membri Radu Vrăbiescu, Emanoil Ciomac şi Matei Socor.

5.4.12 Nici secţia artă nu duce lipsă de personalităţi: la arte plastice, preşedinte este Ioan Steriade, profesor la Şcoala de Arte Frumoase din

Bucureşti şi director al Muzeului Kalinderu, pictor impresionist ajuns deja la vârsta (n. 1881) deplinei maturităţi artistice; vicepreşedinţi erau Camil Ressu şi Iser, secretar Alexandru Ciucurencu. La teatru, prezidează regizorul Raoul Bulfinski, ajutat de marele artist de operetă şi teatru al vremii Vladimir Maximilian şi de Dida Solomon-Callimachi; secretar este artista de teatru, celebră în epocă, Beate Fredanov, bibliotecar Sandu Eliad, membri Dina Cocea, Radu Beligan[173] şi Ion Şahighian.

În fine, ultima pe tabloul general, secţia sport-turism, condusă de Virgil Economu.

* * *

După această paradă de nume, se pune în mod firesc întrebarea ce anume îi unea pe toţi aceşti oameni? Diferiţi ca vârstă, ca extracţie socială şi ca viziune asupra lumii în care trăiau, aceşti intelectuali români apar laolaltă prin simplul fapt că sunt adunaţi într-un singur corp organizaţional de către partidul comuniştilor români, aflat la începutul expansiunii sale simbolice şi efective în cuprinsul societăţii româneşti. Mulţi dintre aceştia au dezvoltat o serie de strategii de dedublare: unii erau simultan şi membri ai Societăţii Amicii Statelor Unite, practicând astfel o dubioasă imparţialitate, cauţionată însă de excepţionalismul vremurilor[174]; alţii încercau doar să-şi ascundă trecutul, în speranţa unui viitor pe care deja şi-l imaginau departe de România. Cert este că – aşa cum voi încerca să arăt în continuare, vezi cap. 8.3. şi 8.4. – regimul nou instalat în ţară s-a folosit de ei, iar ei s-au lăsat folosiţi.

Nu în toate cazurile, evident, beneficiile au fost reciproce[175].

5.5. Ramificarea în teritoriu

În paralel cu fixarea structurii organizatorice, una dintre preocupările principale ale conducerii ARLUS este impulsionarea ramificării în teritoriu. Nucleul din capitală, chiar foarte dezvoltat fiind, după cum s-a văzut, şi oricât de entuziast s-ar fi dovedit, nu putea acţiona eficient în lipsa unor filiale în fiecare dintre oraşele importante ale ţării. Sarcina este trasată de către secretarul general al asociaţiei, Simion Oeriu, el asigurându-ne totodată că apostolii ARLUS sunt aleşi dintre „savanţi, militari şi intelectuali“:

„Membrii asociaţiei vor pleca în provincie spre a organiza pretutindeni secţiunile Asociaţiei. … Misiunea lor va fi aceea de a pregăti opinia publică de pretutindeni asupra marilor realizări din Uniunea Sovietică, acest uriaş stat vecin nou“[176].

Ceea ce, în cursul lui decembrie 1944 şi în lunile următoare se va şi întâmpla. Înscrierea pe lista celor ce se deplasează în teritoriu pentru înfiinţarea de noi secţii se face pe bază de voluntariat; cei înscrişi se deplasează, de regulă, în zone ale ţării de care, într-un fel sau altul, sunt legaţi, zone pe care le cunosc sau în care sunt cunoscuţi mai bine. O idee despre felul în care decurgea o astfel de deplasare ne oferă echipa alcătuită din Ilie Cristea, N.D. Cocea şi colonelul Mihai Maltopol, echipă ce face un astfel de turneu de promovare în Transilvania, cu popasuri de lucru în Braşov, Făgăraş, Sighişoara şi Mediaş. Pretutindeni, sălile ce i-au găzduit pe cei trei au fost „pline“ cu „un public serios şi disciplinat“, public ce „asculta cu atenţie încordată toate cuvântările şi aplauda cu o admirabilă intuiţie politică“ (!), ne asigură cronicarul turneului[177]. De fapt, fiecare astfel de întâlnire are în spate o regie simplă, exersată timp de peste două decenii de către Comintern. Punctul nodal al acestor evenimente publice este mărturia unuia dintre cei luminaţi, de regulă unul dintre arlusiştii veniţi de

la Bucureşti – cu acest prilej, colonelul Maltopol, care povesteşte auditoriului cum s-a petrecut convertirea lui în timp ce se afla, ca prizonier de război, în URSS. Mai departe, strategia ramificării ARLUS este identică: în toate centrele urbane vizitate, în filialele asociaţiei sunt atrase personalităţi de vază ale aşezărilor, oameni care, dintr-un motiv evident, de ordin social şi uman, nu puteau refuza onoarea de a conduce comitete locale de prieteni ai Sovietelor. Revenind la turneul celor trei pe care-l oferim ca exemplu, aflăm că:

„în toate aceste patru centre, comitetele asociaţiei se compun din elitele societăţii. (…) La Braşov a fost ales preşedinte un colonel care n-are trecut politic, dar are toată simpatia şi dragostea poporului. La Făgăraş (…) a fost ales preşedinte directorul liceului teoretic «Radu Negru», a cărui onestitate intelectuală şi morală este unanim recunoscută. Acelaşi lucru la Sighişoara: un fost deputat, care s-a remarcat prin vrednicie şi seriozitate. La fel şi la Mediaş: d. Cazimir, profesor, este un om de frumoasă cultură“.

Pentru o asociaţie excepţională, oameni excepţionali. Fiecare dintre aceste întâlniri se terminau – finis coronat opus – cu o masă sărbătorească la care participau notabilităţile gazde, oaspeţii-emisari de la Bucureşti, precum şi reprezentanţi ai Armatei sovietice cantonate prin partea locului.

5.6. Revista Veac Nou

Un capitol important in istoria asociaţiei se deschide pe 10 decembrie 1944, zi în care apare, practic, primul produs material al ofensivei arlusiste: numărul 1 al organului de presă al asociaţiei, revista Veac Nou[178]. Acest săptămânal va deveni în curând principalul instrument propagandistic al ARLUS – sau cel puţin principalul dintre cele vizibile cu putinţă – şi, în orice caz, principala portavoce. Programul revistei, publicat în primul număr sub foarte sugestiva titulatură Cuvânt înainte pentru un veac nou, cuprinde aproape toate temele pe care le vom întâlni, de aici înainte, în discursul arlusist: bucuria de a ieşi din războiul antisovietic, „război care ne dusese până la cele din urmă limite ale catastrofei naţionale“, „războiul dezastruos şi nedrept împotriva unui popor care de-a lungul veacurilor nu ne-a arătat decât prietenie“, elogierea Sovietelor şi a poporului rus, popor „care în cele mai grele momente din istoria noastră ne-a acordat ajutorul lui de frate mai mare“ (subl. m., A.C.), blamarea fostului regim „care înfeudase ţara opresiunii fasciste“, acuzarea propagandei acestuia din urmă şi mai ales regretul – un regret despre care vom mai vorbi – că, tocmai datorită acestei propagande, „o ofensivă a minciunii şi a calomniei“, adevărul despre ceea ce se întâmpla în URSS a stat ascuns peste un sfert de secol, precum şi urmarea firească: obsesia grabei de a recupera timpul pierdut, încurajarea, acum, a celor care doresc să scoată la lumină acest adevăr (în caseta redacţiei, ce va apărea din numărul 2 al revistei, se face precizarea-invitaţie: „Pot colabora toţi acei care doresc să facă cunoscută Uniunea Sovietică în toate domeniile“). Şi, ceea ce mi se pare la fel de important, pare evident că revista – sau programul acesteia – se doresc cu orice preţ a fi un manifest intelectual: cei în numele cărora se vorbeşte – sau se acuză – sunt intelectualii. Recursul la intelectuali pare a fi o formulă magică, capabilă să asigure din start prestanţă şi ţinută unui mesaj altfel banal, chiar dacă nobil, despre bune relaţii inter-statale; dar, atenţie, nu toţi şi nici oricare dintre intelectuali, ci, se va vedea, numai aceia care sunt democraţi. Această strategie propagandistică, a manipulării intensive a miraculoasei sintagme

democrat–democraţie tocmai în scopul anatemizării adversarului şi al atomizării păturii intelectuale din societate, îşi va dovedi eficienţa.

În scurt timp, va deveni imposibil ca cineva să fie democrat fără a fi prieten al URSS – iar a fi prieten este de neconceput fără a deveni arlusist.

„Veacul nou pentru cultura şi viaţa politică şi socială din România începe de la 23 august – spune Cuvântul înainte… (…) Ani de zile intelectualii români nu-şi puteau exprima, liberi, gândurile, nu se puteau manifesta decât ferindu-se de cerberii poliţiei hitleriste. (…) Nimic din ce se întâmpla în ţările rămase democratice nu putea pătrunde până la noi. (…) Nimic nu putea pătrunde, mai ales, din enorma ţară a Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste, cu care suntem vecini. Şi în această imensă ţară se petrecuseră, (…), lucruri epocale în toate domeniile. (…) ARLUS şi-a propus să ajute la restabilirea raporturilor de bună vecinătate, întrerupte timp de un sfert de secol. (…) Spre a concentra toate aceste acţiuni, apare astăzi revista săptămânală «Veac Nou», care va fi periodicul de luptă a (corect al, n.m. A.C.) culturii şi problemelor democratice. Condeiele strânse în jurul ei sunt condeiele scriitorilor democraţi dintr-o Românie liberă (…). Opresiunea fascistă ne-a ţinut pe loc un sfert de veac. «Veac Nou» trebuie să recupereze acest timp pierdut“[179].

În privinţa „condeielor democrate“, revista stă foarte bine, fie şi dacă luăm ca punct de reper lista de 56 de colaboratori afişată cu mândrie într-o casetă pe prima pagină a primului număr. Evident că melanjul rezultat poate părea ciudat privirii noastre de azi; Geo Dumitrescu lângă Gheorghiu-Dej, Mihai Ralea între Ana Pauker şi Chivu Stoica, George Ivaşcu alături de Constantin Agiu, sau filologi (Alexandru Graur, de exemplu) lângă cunoscători foarte discutabili ai limbii române, precum Vasile Luca. Dar această stridentă amalgamare a personalităţilor cu iluştrii anonimi sau, mai grav, a oamenilor de cultură cu semidocţii transformaţi în colaboratori de jurnal, era în spiritul vremii şi, mai mult, anunţa egalitarismul feroce din anii următori.

Din 17 decembrie, Veac Nou anunţă şi comitetul de redacţie ce supervizează apariţia revistei. Cei patru membri ai săi, am spune astăzi, nu pot avea în comun, la prima vedere, decât cel mult pasiuni arlusiste.

Unul este Athanase Joja, filosoful marxist; al doilea, Gheorghe Dinu, pseudonimul sub care se ascundea uneori Ştefan Roll, poetul modernist interbelic cu apariţii prin reviste precum 75 H.P., Integral sau Unu, fost, o vreme, redactor la ziarul de stânga Dimineaţa şi viitor, graţie lui Mihail Roller, şef al catedrei de marxism-leninism a Universităţii Bucureşti. Petre Pandrea, al treilea membru, se manifestase şi el în presa, dar şi în politica interbelică: pe numele real Petre Balş, el face parte din garda tânără, de perspectivă, a Partidului Naţional Ţărănesc (alături de M. Ralea, ş.a.) şi fusese, pe de altă parte, unul dintre semnatarii Manifestului Crinului Alb publicat în 1927 în Gândirea de câţiva tineri cu gustul frondei şi cu viitorul deschis. Mai puţin norocos decât mulţi dintre colegii săi de generaţie, convertirea la socialism şi activitatea arlusistă – timidă, totuşi, faţă de a altora – nu-l vor feri de inculparea împreună cu „lotul Pătrăşcanu“ (el era, cum am spus, cumnatul lui Lucreţiu Pătrăşcanu). Mărturia sa, târziu publicată, despre climatul politic şi cultural al României de la mijlocul secolului XX reprezintă unul dintre cele mai dramatice documente intelectuale disponibile azi – dramatic, pe măsura dramatismului acestui destin[180]. În fine, al patrulea membru al comitetului de redacţie era Simion Oeriu (născut în 1902, la Iaşi), medic, discipol al lui C. I. Parhon; secretar general al ARLUS încă de la înfiinţarea acesteia, mulţi vedeau în Oeriu nu numai unul dintre conducătorii asociaţiei, ci adevăratul ei conducător, cel care, plin de energie şi cu mult zel, nu precupeţea nici un efort pentru continua dezvoltare în teritoriu a acesteia. Simion Oeriu avea şi marele avantaj de a fi foarte bine văzut de sovietici; să mai spunem că în ciuda efortului depus pentru binele asociaţiei, dicţionarele româneşti apărute în timpul regimului comunist nu-l reţin decât ca biochimist, membru corespondent al Academiei şi profesor universitar – dar fără îndoială că funcţiile sale datorează ceva zelului arlusist şi prosovietic al acelor ani, precum şi justei situări politice reuşite în anii care au urmat.

5.7. Primele activităţi

Principalul corespondent (şi inspirator) pe care ARLUS îl are în exterior este Asociaţia Generală pentru relaţii culturale ale URSS cu străinătatea (VOKS), asociaţie sovietică ce tutela neoficial (şi controla în bună măsură) toate asociaţiile de prietenie cu Sovietele existente în lume la acea oră. Pentru aceste asociaţii, ARLUS inclusiv, VOKS este principalul furnizor de material logistic – presă, tipărituri, carte sovietică, materiale de propagandă. VOKS era condus de Vladimir Simionovici Kemenov, nume de neplăcută amintire pentru arta românească postbelică, dar care este legat de unul dintre evenimentele importante, din punctul de vedere al ARLUS, ale lunii decembrie 1944.

În această lună, Kemenov este, la invitaţia ARLUS, timp de trei săptămâni, oaspetele României – o vizită cerută de apariţia noii asociaţii de prietenie căreia vizitatorul sovietic vine să-i aducă felicitările şi urările sale de succes, precum şi ceva din copioasa sa experienţă. Kemenov nu-şi va ascunde o mare curiozitate în privinţa societăţii româneşti şi nici dorinţa de a afla în amănunt măsura în care, din inamici, românii sunt dispuşi să devină aliaţi şi prieteni; prin grija gazdelor sale, el va avea la Bucureşti un program foarte încărcat, inclusiv întâlniri cu ministrul de Externe Constantin Vişoianu, cu Ştefan Voitec şi Gheorghe Pop (miniştrii Educaţiei Naţionale, respectiv al Cultelor şi Artelor). Pe de altă parte, Kemenov nu uită că reprezintă la Bucureşti o asociaţie cu scopuri culturale: pe 16 decembrie el vizitează Muzeul Toma Stelian de pe bulevardul Kisseleff[181], expoziţia de la Sala Dalles iar seara şi-o rezervă pentru un spectacol la Teatrul Mic. La acea dată, românii nu ştiau mai nimic despre tânărul şi simpaticul V.S. Kemenov, ai cărui ochi, ascunşi în spatele lentilelor, aveau modestia şi căldura proprie intelectualilor tulburaţi de un ideal. Preşedintele VOKS, era, de fapt, critic şi istoric de artă contemporană – ceea ce explică şi curiozitatea lui în privinţa simezelor bucureştene. Şi ceea ce nu putea nimeni să prevadă era faptul că peste doar câţiva ani (începând cu toamna anului 1947), cele două broşuri teoretice ale lui Kemenov – alături de cele

ale lui Andrei Jdanov – vor fi pietrele de temelie pe care se va construi realismul socialist în România[182]. Deocamdată, recunoscătoare pentru atâta bunăvoinţă şi dorinţă de informare, asociaţia română îi mulţumeşte invitându-l pe oaspete la şedinţa extraordinară a Comitetului Central al asociaţiei din 19 decembrie, şedinţă convocată special (tot la sediul din Calea Victoriei 115) pentru a putea beneficia de prezenţa şefului VOKS. Dar principalul gest de preţuire al asociaţiei faţă de Kemenov este recepţia dată în onoarea sa, în seara zilei de luni 18 decembrie, eveniment monden de la care, iarăşi, nu vor lipsi C.I. Parhon, Petru Groza, Mihail Sadoveanu, P. Constantinescu-Iaşi, Lucreţiu şi Elena Pătrăşcanu, Ana Pauker, Gheorghiu-Dej, profesorii Gusti, Stoilov şi Rosetti ş.a. Nu lipseşte nici George Enescu, cel care, la rugămintea organizatorilor, va dirija un concert de cameră în deschiderea recepţiei. V.S. Kemenov este însoţit de gen.-lt. Vinogradov (vicepreşedintele Comisiei Aliate de Control la Bucureşti) şi de un membru al corpului diplomatic, prim-secretarul S.A. Dangulov. De fapt, toţi cei enumeraţi se întâlniseră puţin mai devreme, în cursul după amiezii, ca invitaţi ai unui spectacol organizat la sala Aro de secţia militară a ARLUS, prilej pentru a vedea filmul sovietic „Parada tinereţii“ (sau, pentru unii, de a-l revedea, pentru că pelicula era unul dintre materialele de propagandă aduse de Kemenov). Nu era întâmplător şi nici nesemnificativ că proiecţia fusese deschisă cu un film documentar despre eliberarea de către Armata Roşie a oraşului Minsk, prilej pentru toţi cei de faţă de a vedea şi defilarea fără glorie a coloanei de 50000 de soldaţi germani făcuţi prizonieri atunci[183]. La recepţie, ca de obicei, inima întâlnirii este preşedintele Frontului Plugarilor, Petru Groza, ale cărui picanterii fac deliciul serii; privindu-l pe acest bărbat plin de spirit şi debordând de energie, ce nu pierde ocazia de a se fotografia alături de G. Enescu şi de Kemenov, nimeni nu ar fi bănuit în acea seară că volubilul vicepreşedinte (deocamdată) al Consiliului de miniştri se va afla, peste câteva luni doar, în centrul luptelor din sfera înaltă a puterii.

Al doilea eveniment al lunii – în ordine cronologică, pentru că în ordinea importanţei este cel mai mare – este aniversarea din 21 decembrie, ziua în care marele Stalin împlineşte 65 de ani. ARLUS nu poate pierde această ocazie, unică în felul ei – în fond, este prima sărbătorire legală în România a titanului de la Kremlin[184]; drept care va şi organiza, în acea seară de joi, la Opera Română, o mare festivitate. În deschidere, o orchestră dirijată de

Matei Socor interpretează cele două imnuri naţionale, în perfectă concordanţă cu cele două mari tablouri care ornează scena – regele Mihai şi generalissimul Stalin. În sală sunt prezenţi toţi membrii de frunte ai asociaţiei şi o bună parte din guvern – inclusiv generalul Nicolae Rădescu. Generalul Dombrovschi, primarul general al Bucureştiului este aşezat nu departe de gen.-lt. Vinogradov. În loja oficială, Parhon, Stoilov şi Constantinescu-Iaşi îl au alături pe V.S. Kemenov. Cea mai înflăcărată şi mai întreruptă de aplauze cuvântare – şi cea mai aşteptată, într-un anumit fel – aparţine Anei Pauker. Cu tot arsenalul retoricii cominterniste, presărând cu dărnicie lozinci şi hiperbole, ea nu-şi dezminte patosul cu care era creditată. Dar momentul cel mai solemn al serii este citirea telegramei de felicitare pe care ARLUS o trimisese, cu acest prilej, lui Stalin:

„ARLUS, – se spune – sărbătorind cu însufleţire ziua Domniei Voastre, vă transmite un salut fierbinte. Intelectualitatea română şi întregul popor român sunt plini de admiraţie faţă de opera şi lupta eroicului popor sovietic şi de viteaza Armată roşie eliberatoare, care sub conducerea Domniei Voastre dă ultimele lovituri fascismului, salvând omenirea, cultura şi progresul. Ideologia stalinistă de înfrăţire între popoare a învins ideologia fascistă a urei de rasă între popoare. Intelectualitatea română şi întregul popor român nu va înceta o clipă lupta pentru dezrădăcinarea ideologiei fasciste. Astăzi, sărbătorind ziua Domniei Voastre, vă asigurăm că ARLUS va milita pentru o prietenie sinceră şi eternă între poporul român şi poporul sovietic şi nu ne îndoim că vom izbuti. Trăiască Mareşalul Stalin, purtătorul culturii, progresului şi frăţiei între popoare!“[185].

Peste câteva zile, surprinzător sau nu, vine şi răspunsul; însuşi Stalin, conducătorul proletariatului mondial, va lăsa preţ de o clipă grijile sale planetare pentru a trimite două telegrame entuziaştilor arlusişti români. Prima era răspunsul la un mesaj anterior trimis de la Bucureşti; cea de-a doua era legată direct de sărbătoarea din 21 decembrie. Ambele telegrame – trimise pe adresa lui C.I. Parhon – au tonul rece şi sec al depeşelor oficiale:

„Domnului Parhon // vă rog să transmiteţi mulţumirile mele Asociaţiei conduse de dumneavoastră pentru salutul prietenesc primit. Năzuinţele dumneavoastră de a stabili o prietenie trainică între România şi Uniunea Sovietică vor fi întâmpinate în ţara noastră cu o adâncă simpatie. Doresc Asociaţiei cele mai bune succese în munca ei. // I. Stalin“ – spune prima telegramă; iar a doua:

„Mulţumesc Asociaţiei pentru felicitările de ziua mea de naştere. Doresc succes în munca Asociaţiei îndreptată spre strângerea relaţiilor prieteneşti între ţările noastre. // I. Stalin“[186].

Răspuns care, pe C.I. Parhon cel puţin, îl aduce pe culmile emoţiei: „Telegramele primite din partea Mareşalului Stalin reprezintă pentru mine cele mai înălţătoare clipe ale vieţii mele (subl. m., A.C.; de reţinut că profesorul Parhon împlinise în octombrie 1944 vârsta de 70 de ani); (…) Trebuie arătat tuturor necesitatea istorică pentru ţara noastră a unei colaborări din cele mai strânse şi a celei mai desăvârşite prietenii între noi şi Uniunea Sovietică. Aceasta pentru strălucirea ţării noastre, spre binele tuturor celor care ne sunt dragi, spre binele întregului nostru popor“ – spunea în continuare savantul.

5.8. Sfârşit de an, început de eră

Agitatul an 1944 se termină pentru asociaţie într-o deplină armonie a plăcutului cu utilul. Mai întâi, un Pom de Crăciun ARLUS la sediul instituţiei, prilej de bucurie şi recitări recompensate cu daruri pentru unii dintre copiii membrilor. Iar ultimul eveniment, anunţând un domeniu în care asociaţia se va evidenţia ca organizator în anii următori, este vernisajul din 31 decembrie al expoziţiei „Barbaria hitleristă“, expoziţie în intenţie itinerantă prin mai multe oraşe ale ţării, ale cărei exponate – în fapt, materiale propagandistice – erau aduse de la Moscova, graţie recent amintitului V.S. Kemenov. Faptul că multe din afişele şi materialele expuse erau în limba rusă nu putea diminua cu nimic, evident, plăcerea celor veniţi, în acea ultimă duminică a anului, la locul manifestării – sala Dalles din Bucureşti.

Un lucru era clar: ARLUS păşea cu dreptul în 1945, pe măsură ce o bună parte a intelectualităţii române accepta ideea de a merge umăr la umăr şi cot la cot cu stânga politică.

138 Acest capitol este parte dintr-un proiect mai amplu dedicat istoriei acestei Asociaţii, proiect aflat încă în faza de lucru. Din acest motiv, am inclus aici numai acele trimiteri bibliografice obligatorii pentru cursivitatea textului. Mulţumesc totodată dlui S.N., cel care mi-a furnizat informaţii de primă-mână, de martor direct, ce nu pot fi găsite în documentele de arhivă.

139 Un om politic român va păstra într-o manieră aparte amintirea acestui eveniment: Gheorghe Tătărescu, tânăr bărbat politic liberal şi cu viitorul larg deschis în principalul partid al ţării, era în toamna anului 1924 subsecretar de stat la ministerul de Interne (fusese numit în funcţie în octombrie anul precedent); însărcinat cu rezolvarea cazului Tatar-Bunar, Tătărescu s-a achitat foarte bine, tratând cu duritate extremismul de stânga ce ameninţa să infesteze România. Peste douăzeci de ani, exact acest episod îi va marca comportamentul politic, făcându-l şantajabil de către staliniştii care iau în stăpânire ţara şi cărora le-a fost, din 1945 până în 1947, aşa cum s-a văzut mai sus, unul dintre principalii „tovarăşi de drum“.

140 Vezi volumele sale Pagini de luptă din trecut, Ed. Politică, Bucureşti, 1972 sau De la eliberare la socialism 1944–1955, Ed. Politică, Bucureşti, 1973.

141 Scriitor francez (1873–1935) a cărui celebritate datorează foarte mult romanului Focul (1916), manifest antimilitarist pentru care autorul primeşte Premiul Goncourt. Partizan al comuniştilor, Barbusse va fi portdrapelul literar al stalinismului francez până în 1935 – când, în iulie, pleacă la Moscova pentru a participa la al VII-lea Congres al Cominternului, se îmbolnăveşte de pneumonie şi moare subit, pe 30 august.

142 Socialistă radicală, întemeietoare a Ligii Spartacus din Germania şi ulterior a Partidului Comunist din Germania, iniţiatoarea zilei de 8 martie ca Zi internaţională a femeii, Zetkin – ca şi Barbusse – nu va apuca să vadă materializarea europeană a stalinismului: va muri la 76 de ani, în 1933.

143 Rachel Mazuy, „Les «Amis de l’URSS» et le voyage en Union sovietique. La mise en scène d’une conversion (1933–1939)“, în Politix. Travaux de science politique, nr. 18, 1992, p. 108.

144 Marin Bucur, „«Amicii URSS» – o maşinaţie propagandistică a Kominternului în sfera culturii şi a mass-media românească interbelică“, în Arhiva (supliment Cotidianul), II, nr. 10, 29 ianuarie, 1993, p. 2.

145 I. Eschenazi, „Ziarul «Amicii U.R.S.S.»“ , în Analele Institutului de Istorie a Partidului de pe lângă C.C. al PMR, V, nr. 2, 1959, p. 115.

146 Petre Constantinescu-Iaşi, „Din istoricul «Amicilor URSS»“, în Veac Nou (în continuare se va cita V.N.) I, nr. 1, 10 decembrie 1944, p. 3.

147 Eschenazi, „Ziarul…“, p. 118.

148 Pentru detalii, v. volumul *** Omagiu lui P. Constantinescu-Iaşi cu prilejul împinirii a 70 de ani, Ed. Academiei RPR, Bucureşti, 1965.

149 Datele privitoare la înfiinţarea asociaţiei sunt preluate din volumul-bilanţ ulterior editat *** ARLUS Activitatea în cifre şi imagini, Imprimeriile Independenţa, Bucureşti, 1945, pp. 4–6.

150 A. I. Vîşinski venise aici pe 9 noiembrie şi va fi, până pe 3 decembrie, în umbra tuturor evenimentelor interne ce se vor petrece, inclusiv criza determinată de comunişti pentru controlul celor două ministere cheie, de Interne şi de Război, criză ce se va solda, în aceeaşi zi de 2 decembrie cu demisia celui de-al doilea guvern Sănătescu şi cu însărcinarea g-ralului Rădescu cu formarea unui nou guvern.

151 Vezi *** „Andrei Ianuarievici Vîşinski, un prieten din URSS printre noi“, în V.N., I, nr. 3, 24 decembrie 1944, p. 5.

152 Se pare că în acea ultimă zi la Bucureşti A. I. Vîşinski a fost subiectul monden preferat: generalul Sănătescu menţionează, pentru aceeaşi zi, şi o altă festivitate închinată oaspetelui: „Întrucât Vîşinski urmează să plece, s-a dat chiar în seara asta un banchet, oferit de primăria oraşului în onoarea lui“ – Sănătescu, Jurnal…, p. 182.

153 *** „Opt ani de la promulgarea legii fundamentale a celui mai democrat stat“, V.N., I, nr. 1, 10 decembrie 1944, p. 1.

154 M. Constantinescu, Continentul URSS. Sinteză geo-economică, Imprimeriile Independenţa, Bucureşti, 1944.

155 Partidul Naţional-Popular este unul dintre partidele fantomă a căror creare a fost încurajată de comunişti din raţiuni strategice, pentru atragerea celor cu reţineri faţă de PCR, în special a intelectualilor; PNP ia fiinţă în ianuarie 1946, prin transformarea în partid a Uniunii Patrioţilor.

156 România. Viaţa politică… 1947, pp. 51–52.

157 Ilie Cristea, „Galvanizarea indiferenţilor“, V.N., I, 4, 31 decembrie 1944., p.12

158 Peste decenii, fiul colonelului Maltopol va deveni unul dintre cei mai apreciaţi disk-jokey ai postului Radio Europa Liberă din anii ‘80 – sub numele Radu Teodoru –, oferind tineretului din România comunistă, după dispariţia celuilalt DJ-emblemă al postului, Cornel Chiriac, imaginea libertăţii occidentale. Tot în anii ‘80, un alt DJ apreciat al postului REL va fi Andrei Voiculescu – nimeni altul decât nepotul poetului şi caracterului profund anticomunist Vasile Voiculescu.

159 Vezi Dorina N. Rusu, Istoria Academiei Române, Ed. Academiei, Bucureşti, 1992.

160 Iorgu Iordan, Memorii, vol.3, Ed. Eminescu, Bucureşti, 1979, pp. 15–16.

161 Lucru perfect explicabil ţinând seama că volumul apare în 1979 când, pentru afirmarea „independenţei“ lui Ceauşescu, istorii precum Amicii URSS sau ARLUS nu mai erau de mare actualitate. Mai mult, Iordan îşi face un merit din a nu fi participat la înfiinţarea ARLUS, drept care ar fi fost recomandat doar pentru funcţia de… bibliotecar (ibidem, p. 15).

162 Acest institut este cel care, în 1975, sub un pretext încă nedescifrat pe deplin, va fi desfiinţat prin directa sugestie a lui Nicolae Ceauşescu.

163 Iordan, Memorii…, p. 22.

164 Mai târziu, prietenul şi fostul său coleg de la Liceul Naţional din capitala Moldovei, Petre Constantinescu-Iaşi îşi va aduce aminte cu plăcere că Motaş, şeful clasei lor, este cel care i-a pus în mână, prin anii 1907–1908, primele numere din revistele socialiste România Muncitoare şi Viitorul social; Motaş mai avea „avantajul“ de a locui în cartierul gării din Iaşi – de unde contactul permanent şi direct pe care îl avea cu vecinii săi, muncitorii ceferişti. Săptămânal, în cămăruţa lui se adunau câţiva colegi

pentru a pune la cale mersul ideilor socialiste – Constantinescu-Iaşi, Pagini de luptă…, p. 9.

165 Vezi destinul cu totul excepţional (şi nefericit) al omului de stânga Petre Pandrea (al cărui nume va reveni în paginile următoare), viitor deţinut politic în închisorile comuniste în anii ‘50 şi ‘60.

166 *** „Savanţii, militarii şi intelectualii români ajută la cunoaşterea URSS“, V.N., I, 2, 17 decembrie 1944, pp. 7–8.

167 Giurescu, Guvernarea…, p. 42.

168 Asupra experienţei de front a lui I. Gh. Maurer există, de fapt, trei ipoteze: Vladimir Tismăneanu crede că Maurer primise din partea lui Gheorghiu-Dej sarcina de a trece linia frontului în URSS poate tocmai pentru a-l denunţa sovieticilor pe Ştefan Foriş – Tismăneanu, „Acoliţi şi complici“ (II) , România literară, nr. 37, 1992, p. 2; Eduard Mezincescu neagă această sarcină, reţinând doar îndemnul lui Dej de înrolare pentru ca, astfel, Maurer să-şi câştige libertatea (şi în folosul lui, şi în folosul partidului) – Mezincescu, „Din nou despre fantoma lui Dej“, România literară, nr. 41, 1992, p.15; în fine, Maurer însuşi pune acest episod pe seama unui complex de împrejurări care nu ar avea nici o legătură cu Dej, cu URSS sau cu partidul comunist – v. Betea, Maurer şi lumea…, p.33.

169 Mezincescu, „Din nou despre fantoma…“.

170 *** Organizaţii de masă legale şi ilegale create, conduse sau influenţate de PCR 1921–1944, vol. 1, Ed. Politică, Bucureşti, 1970, pp. 85, 96, 203.

171 „Curând aveam să interpretez răceala lui activă ca fiind o atitudine dictată de necesitatea păstrării distanţei faţă de ginerele Anei Pauker“ – avea să spună ulterior, cu motive, chiar ginerele în speţă, cel care anterior lunii mai 1952 avusese relaţii bune cu Constantinescu. De exemplu, înainte de căderea Anei Pauker, în august 1951 Miron şi Sulamita Constantinescu, precum şi copiii lor, veniseră să-şi petreacă vacanţa în URSS; au rămas însă la Moscova, izolaţi într-o rezervă a unui spitalul de boli contagioase, pentru că unul dintre copii s-a îmbolnăvit de rujeolă. Gheorghe Brătescu, ginerele Anei Pauker şi consilier la Ambasada RPR din Moscova în acel moment,

avea să-i viziteze „date fiind bunele mele raporturi cu Miron și Sulamita, (…) de câteva ori la spital pe oaspeții necăjiți – v. G. Brătescu, Ce-a fost să fie. Notații autobiografice, Ed. Humanitas. București, 2003, pp. 237–242.

172 Aceasta era situația în decembrie 1944. În primele luni ale anului următor și în orice caz în bilanțul din luna mai 1945, secția propagandă dispare din nomenclatorul comitetelor secțiilor ARLUS iar componentele sale sunt împărțite după cum urmează: subsecția muzică este trecută, alături de teatru și plastice, în componența secției arte, iar radiodifuziunea, cinematografia și fotografia apar, alături de presă, în secția documentară.

173 Radu Beligan apare ca membru în decembrie 1944, dar nu și în organigrama din mai 1945; e foarte probabil o scăpare a redactorilor celei din urmă liste.

174 Imparțialitatea declarativă face ravagii la mijlocul anilor ‘40! Președintele din epocă al societății Amicii SUA (destul de activă la nivelul anilor 1945-‘46) era sociologul Dimitrie Gusti, iar vicepreședinte era… Constantin I. Parhon, savant capabil să conferențieze la Sala Dalles nu numai despre miracolele medicinii sovietice, ci și despre Contribuțiuni americane la studiul endocrinologiei (pe 9 martie 1946)!— vezi Vasile Igna (ed.) Subteranele memoriei. Pagini din rezistența culturii 1944–1954, Ed. Universal Dalsi, București, 2001, pp. 108–119.

175 Un caz dramatic, dintre multe altele: după ce, la sfârșitul anilor ‘40, ca solistă la Opera Română și ca arlusistă (alături de fratele său), era unul dintre mulții artiști obligați să participe la multele spectacole dedicate lui Stalin sau noului regim român, soprana Dora Massini avea să se regăsească, un deceniu mai târziu, pe lista acuzaților, ca parte din procesul „grupului“ Milița Petrașcu (intelectuali anchetați în 1958, v. cap. 10.9.). Prestația sa în sala de judecată publică (amenajată în Casa Scânteii) i-a impresionat chiar și pe cei aduși acolo ca factori de presiune – v. Dumitru Popescu, Cronos autodevorându-se… Memorii I, Ed. Curtea Veche, București, 2005, pp. 179–180. Va supraviețui sistemului ca atare, murind în 1996.

176 *** „Savanții, militarii și intelectualii români…“

177 Cristea, „Galvanizarea…“.

178 Sediul redacţiei era în Bucureşti, strada Dionisie Lupu nr. 63.

179 *** „Cuvânt înainte pentru un veac nou“, V.N., I, 1, 10 decembrie 1944, p. 1.

180 P. Pandrea, Memoriile mandarinului valah, Ed. Albatros, Bucureşti, 2000.

181 Muzeul a funcţionat în acest sediu până în 1949; la ora la care scriu, în palatul fostului muzeu de pe bulevardul Kisseleff este sediul Partidului Social Democrat.

182 Vezi volumele lui Kemenov, Decadenţa artei burgheze, Ed. Scânteia, Bucureşti, 1947 şi Caracteristicile a două culturi, Ed. Partidului Comunist Român, Bucureşti, 1948; pentru o rememorare a personajului şi a rolului său, vezi Radu Bogdan, „Un martor al realismului socialist“, în Dilema, III, nr. 115 şi 116, 24 şi 31 martie 1995.

183 *** „Vladimir Simionovici Kemenov, un sol al Uniunii Sovietice printre noi“, V.N., I, 3, 24 decembrie 1944, p. 9.

184 Întreaga ediţie din 24 decembrie a revistei Veac Nou este dedicată, în mod explicit, lui Stalin. Numărul se deschide cu articolul-editorial „Stalin, organizatorul salvării omenirii de tirania fascistă“, semnat de Vasile Luca; Petre Pandrea publică şi el articolul „Stalin, omul de partid“. Mai semnează articole dedicate sărbătoritului Athanase Joja, I. Felea şi George Ivaşcu.

185 *** „Sărbătorirea zilei Mareşalului Stalin de către ARLUS“, V.N., I, 4, 31 decembrie 1944, p. 3.

186 C.I. Parhon, „Prietenia cu Uniunea Sovietică“, V.N., I, 4, 31 decembrie 1944, p. 1.

CAPITOLUL 6

Careul de aşi al sovietizării României

Nimic nu este mai de dorit decât ca oamenii care au stat în fruntea partidului mişcării, fie înainte de revoluţie în societăţile secrete sau în presă, fie mai târziu în posturi oficiale, să fie în sfârşit zugrăviţi în culorile precis rembrandtiene, în toată vitalitatea lor.

Karl Marx şi Frederich Engels, Recenzii

6.1 Dr. Petru Groza – prototipul de succes al tovarăşului de drum

27 iunie 1945, şedinţa de închidere a primului Congres General postbelic al Frontului Plugarilor, în Palatul Adunării Deputaţilor din Bucureşti.

Din cuvântarea preşedintelui Petru Groza: „Faceţi politică de dimineaţa până seara, chiar atunci când mergeţi pe brazdă, la coarnele plugului, faceţi ca să muncească şi creierul. (...) Staţi la pândă în fiecare moment (...), verificaţi ceea ce se petrece în comună, controlaţi dacă legile se aplică şi acolo unde prindeţi pe unul care (...) încalcă legile (...), prindeţi-l de guler şi aduceţi-l la organizaţia voastră, iar organizaţia să ni-l predea nouă pentru ca să-l punem la punct".

După ce o voce din public strigă „Trăiască părintele săracilor!", sala izbucneşte în aplauze prelungite.

Petru Groza nu a fost niciodată „părintele săracilor", dar a jucat foarte bine rolul celui care-ar fi putut să fie.

6.1.1. Farmecul discret al burgheziei revoluţionare

La începutul secolului nostru, evident că nimic nu prevestea tânărului Petru Groza din Băcia – Hunedoara, la acea dată elev al Colegiului maghiar reformat din Orăştie, că va ajunge şeful primului guvern procomunist din istoria tării. Născut în 7 decembrie 1884, Petru va purta pe mai departe, poate mai mult decât ceilalţi doi fraţi ai săi Liviu şi Victor, amintirea tradiţiilor „revoluţionare" ale ascendenţilor: legenda familiei spunea că nimeni altul decât fratele tatălui său, pe nume Simion Groza, fusese alături de Avram Iancu şi murise glorios la Ţebea, în 1849. Petru Groza – descendent al unei familii înstărite de intelectuali şi preoţi ardeleni –

devine, în 1903, student al Facultăţii de Drept şi Ştiinţe Economice a Universităţii din Budapesta; tânărul Petru va fi un student bun (şi un bun român), prezent în mediul fertil al tinerimii venite la studii din care vor ieşi intelectuali de marcă şi luptători pentru cauza românilor din Transilvania, precum Octavian Goga sau Ioan Lupaş. După un doctorat obţinut la Leipzig în 1907, Petru Groza intră firesc în Partidul Naţional Român. Avocat (din 1910) şi bărbat de viitor, Petru se căsătoreşte în plin război european (1916) cu Ana, fiică a medicului Cornel Moldovan din Băiţa, Hunedoara, căsătorie din care se vor naşte 2 fete – Lucia şi Maria – şi 3 băieţi – Petru, Octavian şi Liviu. După unirea Transilvaniei cu România, activitatea politică a încă tânărului avocat-moşier va fi umbrită de neînţelegerile cu Iuliu Maniu, liderul Partidului Naţional, lider din partea căruia nu a reuşit niciodată să primească preţuirea la care se credea îndreptăţit – drept care intră în 1919 în Partidul Poporului, al generalului Averescu, partid ce beneficia foarte mult de pe urma popularităţii fondatorului său şi care promitea, cel puţin în primii ani de după război, o carieră politică frumoasă şi exemplară.

Această suspiciune reciprocă dintre Petru Groza şi Iuliu Maniu nu va rămâne o problemă personală, ci va marca efectiv, în anii ‘30 şi ‘40, istoria ţării.

6.1.2. „Eu am fost înăuntrul citadelei capitaliste…“

Despărţirea de Iuliu Maniu nu a fost fără urmări; nici faţă de familia Brătianu (conducători ai Partidului Naţional Liberal), Petru Groza nu va avea motive de recunoştinţă: cu un rol de plan secund în Marea Adunare din 1 decembrie 1918, ca şi în Adunarea Constituantă a României Mari de sub preşedinţia lui Nicolae Iorga, Groza nu va face parte din guvernul Ionel I.C. Brătianu din 17 decembrie 1918, guvern pentru care vor fi preferaţi, din partea Ardealului, Alexandru Vaida Voevod, Vasile Goldiş şi Ştefan Cicio Pop. Complexele politice îşi vor spune cuvântul: suspiciunea lui Petru Groza pentru liderii ţărănişti şi liberali a fost cu bătaie lungă şi, se va vedea, cu totul reciprocă[187].

Traseul ulterior din anii ‘20 a fost notabil în afaceri, dar fără strălucire în politică. Proprietar de pământ şi industriaş de succes, Petru Groza va intra uşor în sistemul rodat al consiliilor de administraţie „parentale“: membru al Comitetului Agrar, al Uniunii Forestiere şi al Comisiei Române de Import-Export, preşedinte al Uniunii Industriaşilor şi al unor consilii de administraţie din întreprinderi şi bănci, Petru Groza ajunge în aprilie 1921 ministru fără portofoliu, iar între martie – iulie 1926 ministru al Lucrărilor Publice, de fiecare dată în guverne conduse de către Alexandru Averescu. Aventura sa ministerială se încheie în iunie 1927, odată cu instalarea efemerului guvern Barbu Ştirbei; din acest moment, timp de aproape 7 ani, Petru Groza va intra într-o curioasă „hibernare“ politică. Ulterior, în noiembrie 1944, el oferea propria sa explicaţie: „aceşti ani nu i-am petrecut dormind. Presa a ajuns să spună că săracul Groza s-a smintit. Dar lumea nu ştia că eu studiez pentru a găsi o nouă orientare care să corespundă intereselor reale ale poporului român“. Cu alte cuvinte, moşierul şi averescanul Groza, om de dreapta în cel mai simplu şi firesc sens al cuvântului, studia ideologia stângii politice de nuanţă socialistă! Şi asta, cu un gând precoce la interesele poporului!

De fapt, orientarea găsită nu era chiar nouă. În noiembrie 1933, Petru Groza îşi face relansarea pe scena politică, în fruntea grupării Frontul Plugarilor – la origine un grup eterogen de activişti politici ardeleni, disidenţi, dezamăgiţi sau neinteresaţi (faţă) de Partidul Naţional-Ţărănesc al lui Iuliu Maniu. Pe fondul mai vechii adversităţi politice fată de liderul ţărănist, „apropierea“ lui Petru Groza de Front s-ar fi produs firesc; cu o modestie trucată, viitorul premier va spune, ulterior: „Ei bine, prieteni, trebuie să vă spun că Frontul Plugarilor nu l-am făcut eu (…) şi numai întâmplarea a făcut să fiu alături de el“.

Sfârşitul anilor ‘30 şi începutul anilor ‘40 îl găsesc pe Groza în mijlocul unei reţele de alianţe politice de rang minor căreia puţini s-ar fi încumetat să-i întrezărească vreun viitor. Adică împreună cu organizaţia MADOSZ a minoritarilor maghiari, cu fracţiuni ale socialiştilor şi, mai ales, cu elemente mai mult sau mai puţin camuflate ale Partidului Comunist. Cuvântul de ordine al acestor alianţe va fi politica de „front“ sau de „bloc“, o strategie care, în Europa vremii, nu era o exclusivitate românească[188]. Aşa s-au născut la Bucureşti Blocul pentru Apărarea Libertăţilor Democratice,

Frontul Naţional Antihitlerist ş.cl. În urma unui scurt episod de detenţie din timpul războiului (pe care de altfel îl va povesti cu mult umor, pentru că oricum el nu fusese prea dramatic[189]), exoticul moşier capătă şi nimbul luptătorului antiantonescian şi, deci, antifascist – foarte benefic pentru cel în cauză imediat după 23 august 1944.

6.1.3. Moşierul „progresist“, garant al României reîntregite

Documente din arhivele sovietice intrate în circuit în anii ‘90 arată că numele lui Petru Groza apare (în discuţiile referitoare la un posibil nou guvern controlat de comunişti) încă din toamna anului 1944. Pe 15 octombrie, Lucreţiu Pătrăşcanu avea o întâlnire la Bucureşti cu A.A. Lavrişcev (membru al Comisariatului Sovietic pentru Afaceri Externe, şef al Secţiei ţărilor balcanice) pe tema situaţiei guvernului Sănătescu şi a tratativelor pe care „prietenii“ sau „concetăţenii“[190] le poartă cu ţărăniştii şi liberalii în vederea remanierii guvernului. În acest context, Pătrăşcanu îi vorbeşte lui Lavrişcev despre un plan de rezervă al comuniştilor, pentru eventualitatea în care negocierile cu liberalii lui C.I.C. Brătianu şi ţărăniştii lui Maniu nu vor avea succes – un plan potrivit căruia Petru Groza ar fi fost un foarte convenabil prim-ministru, care ar putea prelua, în plus, şi portofoliul Economiei – un sector vital pe care comuniştii români ezitau să şi-l asume de teama sabotării lor masive de către elita industrială şi financiară, fidelă în toată această perioadă partidelor istorice.

De ce Stalin şi comuniştii români l-ar fi preferat pe Petru Groza? Raţiunile acestui calcul sunt, chiar şi azi, lesne de descifrat: excepţionalul moşier cu lecturi de stânga recente reprezenta un element de continuitate cu viaţa politică a României interbelice şi nu era deloc un intrus în cercurile economice şi financiare. Pe de altă parte, din punct de vedere politic, Groza oferea alte avantaje: formaţiunea sa era foarte apropiată de partidul comunist, atât prin orientarea de ansamblu (tradusă în sistemul de alianţe şi participarea la ceea ce în scurt timp va deveni Frontul Naţional Democrat), cât şi prin componenţa socială[191]. În altă ordine de idei, Pătrăşcanu dă de înţeles că partidul lui Groza prezenta o binevenită alternativă la tipul de

doctrină ţărănistă promovată de partidul lui Iuliu Maniu, receptat de către comunişti ca fiind principalul lor adversar politic. Este interesant că, la data întâlnirii dintre Lavrişcev şi Pătrăşcanu, Groza nu fusese încă informat despre acest plan al comuniştilor români (spune Lucreţiu Pătrăşcanu).

În chiar seara aceleiaşi zile Lavrişcev a întocmit un raport detaliat asupra întâlnirii cu Pătrăşcanu, pe care l-a trimis centralei de la Moscova. Fără îndoială că aici această propunere a fost analizată din toate punctele de vedere şi, în final, a fost găsită satisfăcătoare – şi astfel, cariera politică postbelică a lui Petru Groza face un salt spectaculos. Pe 4 noiembrie 1944, al doilea guvern Sănătescu îl primeşte şi pe Groza în componenţa sa, ca vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri – în fapt, a doua poziţie în cabinet. Era o foarte bună poziţie de start pentru un salt care avea să urmeze repede. La sfârşitul aceleiaşi luni, pe 30 noiembrie, Frontul Plugarilor fuziona cu Partidul Socialist-Ţărănesc (absorbindu-l pe acesta din urmă), partid minor creat de intelectualul şi fostul ministru carlist al Muncii, Mihai Ralea, în 1943[192]. Prin intermediul unor creaţii politice fără o mare substanţă doctrinară, doi tovarăşi de drum se întâlneau astfel pe calea colaborării deschise cu partidul comuniştilor.

Această fuzionare a fost un act folositor pentru toţi cei implicaţi: Frontul Plugarilor, în urma acestei absorbţii (pentru că fuzionarea a însemnat de fapt dispariţia PSŢ-ului lui Ralea) a apărut ca un partid întărit, capabil să coaguleze energii politice; cu acest prilej, Petru Groza ţine unul dintre cele mai interesante discursuri din întreaga sa carieră, foarte sugestiv pentru maniera în care el îşi recapitulează activitatea politică trecută şi şi-o explică pe cea viitoare. În ceea ce-l priveşte, nici Mihai Ralea nu va avea de pierdut, el urmând să intre, în calitate de membru al Frontului Plugarilor, ca ministru al Artelor în guvernul Groza din 6 martie 1945, poziţie de pe care îi va fi relativ uşor – după cum deja am văzut – să acceadă la postul de ministru plenipotenţiar al României la Washington, în toamna lui 1946[193]. De reţinut, în context, că Mihai Ralea a fost şi un foarte util curier politic personal al lui Groza: anterior datei de 6 decembrie 1944 (data instaurării guvernului Rădescu), Ralea a fost contactat de către generalul Nicolae Rădescu pentru a-l determina să participe la alcătuirea unui guvern fără comunişti, scop în care el urma să transmită aceeaşi invitaţie şi lui Petru Groza. Cu un foarte acut simţ politic, Ralea va trece lesne limitele

confidenţialităţii: el cere şi obţine pentru 6 decembrie o întrevedere cu A.I. Vîşinski (vicecomisarul sovietic aflat într-una din misiunile sale la Bucureşti) şi îl pune pe acesta la curent cu eforturile lui Rădescu de a-i exclude pe comunişti din peisajul guvernamental. Remuşcări pentru această trădare a lui Rădescu, Ralea nu va manifesta niciodată. În aceeaşi seară, printr-o telefonogramă de la Vîşinski, Veaceslav Molotov, ministrul sovietic de Externe de la Moscova, va afla despre aceste zbateri de culise ale politicii româneşti.

Nu voi insista aici asupra premiselor impunerii lui Petru Groza ca prim-ministru în ziua de 6 martie 1945. În mare, astăzi elementele principale sunt cunoscute, iar desfăşurarea zilelor premergătoare acestei date se pot reconstitui aproape oră cu oră. Există, totuşi, anumite aspecte de o importanţă particulară.

În primul rând, este absolut clar că Petru Groza a fost nu numai cea mai bună, dar şi singura soluţie de compromis agreată deplin de către sovietici la acel moment. Venit în România pe 27 februarie 1945 cu mandatul ferm de impunere a lui Groza, A.I. Vîşinski va repeta acest lucru ori de câte ori va avea prilejul în cadrul deselor sale întâlniri cu regele Mihai din zilele următoare. Lectura documentelor de arhivă ne conduce azi la ideea că ceilalţi reprezentanţi ai Comisiei Aliate de Control (britanicul James Marjoriebanks, americanul Burton I. Berry etc.) au fost, datorită precipitării evenimentelor de după sosirea la Bucureşti a lui Vîşinski, mereu cu un pas în urma desfăşurării tratativelor. În plus, trebuie spus foarte limpede că britanicii şi americanii de la Bucureşti nici nu aveau un mandat foarte clar care să le permită o eventuală opoziţie radicală faţă de planurile sovieticilor şi comuniştilor români – chiar dacă ei ar fi dorit, în nume personal, această opoziţie.

Pe 28 februarie, generalul Rădescu – un om de o fermitate exemplară, în măsură să facă cinste Armatei române regale, dar lipsit în acel moment de orice sprijin, din partea oricărei instanţe care i l-ar fi putut acorda – depune demisia cabinetului său[194]. Pe 1 martie, la ora 22, Vîşinski personal se întâlneşte cu regele Mihai la Palat şi-i reaminteşte că numai Petru Groza îndeplineşte, în viziunea sovieticilor, toate condiţiile pentru a alcătui viitorul guvern. Pe 3 martie, Petru Groza prezintă regelui lista potenţială a

propriului cabinet, pentru ca a doua zi tot el să aibă chiar două audienţe la Palat. Interesant că în cursul celei dintâi dintre ele, cea dinainte de prânz, regele îi cere lui Groza ca, dacă nu agreează consultarea cu Iuliu Maniu, să discute măcar cu Ion Mihalache (celălalt lider tradiţional al PNŢ) o posibilă cooptare a ţărăniştilor în guvern. Groza a făcut acest lucru: atât ca răspuns la cererea regală, dar şi pentru a profita de o bună ocazie de a verifica, direct, dacă poate exploata o eventuală breşă între oamenii lui Mihalache şi cei ai lui Maniu din partid. Din acest punct de vedere, eşecul a fost total; pe de o parte, regăţeanul Mihalache nu avea nici un motiv să dezvolte cu expansivul Groza relaţii mai bune decât cele ale lui Maniu; pe de altă parte, şicanele abia începute, dar vizibile, îi făcuseră pe liderii ţărănişti mai solidari ca niciodată; rezervele naţional-ţărăniştilor, ca şi propria lipsă de interes a lui Groza într-un compromis politic care să nu fi fost pe placul sovieticilor, au condamnat tratativele la un eşec definitiv.

Al doilea detaliu care este azi clarificat datorită aceloraşi arhive sovietice priveşte faptul că, indiferent de rezultatul acestor tatonări politice la nivel înalt, sovieticii erau oricum pregătiţi inclusiv pentru impunerea prin forţă a unui guvern care să convină propriilor lor planuri. Această diplomaţie – încă – de salon din Bucureşti era vârful unui aisberg de putere militară şi politică pe care sovieticii erau din ce în ce mai puţin dispuşi să-l ascundă. În ciuda primelor impresii din anul 1944, relativ favorabile (Nicolae Rădescu fusese în diferend public cu mareşalul Antonescu în privinţa urmăririi cursului războiului peste Nistru), generalul român se dovedise a fi departe de speranţele sovieticilor – el era antiantonescian, dar nicidecum prosovietic! În aceste circumstanţe, mai multe argumente îi determinau pe oamenii Moscovei la o precipitare a acţiunilor – inclusiv, după unele ipoteze de lucru, reluarea ofensivei germane în Ungaria, ofensivă care furniza sovieticilor cel puţin alibiul unei preocupări suplimentare[195]. În orice caz, pe 5 martie 1945, G.B. Ovakimean, A.S. Kuzneţov şi P.P. Timofeev (şefi de secţii în diverse Direcţii ale NKGB şi NKVD aflaţi la Bucureşti) transmiteau la Moscova lui Lavrenti Beria următoarele rânduri foarte sugestive: „Conducerea concetăţenilor, în eventualitatea refuzului regelui, se pregăteşte pentru crearea cabinetului preconizat Petru Groza şi este gata să realizeze obiectivul în cauză cu de la sine putere (…). Noi întreprindem acţiunile organizatorice corespunzătoare“[196](subl. m., A.C.).

Concetăţenii erau rezidenţii sovietici ai serviciilor speciale, iar Groza era omul a cărei impunere ei o pregătiseră.

„Acţiuni corespunzătoare“ nu s-au întreprins numai pe frontul discret al serviciilor speciale; Petru Groza a fost, într-un fel, şi unul dintre beneficiarii principali ai şantajului cu Transilvania practicat de Moscova pentru impunerea guvernului procomunist de la 6 martie 1945. Cunoscând, fără îndoială, sensibilitatea românilor faţă de această provincie cedată, în mare parte, în 1940 Ungariei lui Horthy, mesajul venit de la Moscova a fost univoc: numai un guvern democratic (i.e. un guvern condus de Petru Groza) va putea să asigure liniştea în Transilvania. Drept care administraţia românească nu a putut reveni în Ardeal decât atunci când Uniunea Sovietică a dat certificatul de bonitate „democratică“ unui guvern românesc – şi aceasta nu s-a întâmplat nici cu Sănătescu, nici cu Rădescu. Odată numit premier, Groza va cere readucerea Ardealului sub administraţie românească, printr-o scrisoare pe care o va trimite lui Stalin pe 8 martie. Răspunsul afirmativ al lui Stalin pleacă de la Kremlin pe 9 martie, oferind astfel, cu uşurinţă, un important atu politic unui guvern altfel total nereprezentativ. Şedinţa Consiliului de Miniştri din 13 martie 1945, şedinţă desfăşurată la Cluj, este ilustrativă, atât prin lucrările propriu-zise, cât şi prin cuvântările de deschidere ale lui Groza şi A.I. Vîşinski. Indiferent de legitimitatea ei istorică, revenirea Ardealului de Nord în graniţele statului român a fost şi un eficient mijloc de presiune politică pentru impunerea guvernului Groza.

În fine, al patrulea element priveşte condiţionarea foarte precisă pe care o avea guvernul Groza; dincolo de orice supoziţii, însuşi guvernul, într-un memoriu trimis în august 1945 celor trei Mari Puteri (un memoriu-replică la memoriile adresate de ţărăniştii şi liberalii din opoziţie), spunea că imediat după instalare a avut de purces la elaborarea celor „trei legi fundamentale pentru democratizarea ţării“: i) legea pentru pedepsirea criminalilor de război, ii) legea pentru pedepsirea celor vinovaţi de dezastrul tării şi iii) legea pentru epurarea aparatului de stat. Judecată din perspectiva anului 1945, această preocupare era legitimă; dar este la fel de clar că numai astfel forţele politice agreate de Moscova şi-au putut impune supremaţia prin eliminarea unei bune părţi a adversarilor potenţiali sau efectivi din aparatul administrativ al statului, care ar fi putut întârzia comunizarea deplină a ţării.

Numirea lui Petru Groza ca prim-ministru are o influenţă absolut benefică asupra grupării sale politice, „Frontul Plugarilor“ devenind un pol de atracţie veritabil. Între 24–27 iunie 1945 are loc, la Bucureşti, primul Congres general postbelic al Frontului. Petru Groza este la apogeul carierei sale politice: mai destins şi mai încrezător în sine ca niciodată, el conduce cu zâmbet pe faţă dar şi cu fermitate în glas această primă reunire oficială la nivel înalt a camarazilor săi frontişti. Ziua inaugurală debutează cu un spectacol (pe stadionul ANEF din Bucureşti) pentru care vor fi mobilizate toate forţele propagandistice ale noului regim. Lucrările propriu-zise au avut loc în sala Camerei Deputaţilor, lucrări în deschiderea cărora se anunţă şi efectivul Frontului: 900 000 de membri[197] – adică, după unele calcule, aproape de patru ori mai mult decât avea, tot atunci, Partidul Comunist condus de facto de Ana Pauker. Printre raportorii congresului, personaje diverse: comunistul de profesie Constantin Agiu, intelectualii Mihai Ralea şi Stanciu Stoian, fostul vechil de moşie şi prieten/protejat al lui Groza, Romulus Zăroni etc. Mai sugestivă decât orice declaraţie era una dintre emblemele grupării, aşa cum se vede ea pe câteva panouri agitate de manifestanţi: o seceră şi un spic de grâu, spicul fiind aşezat peste seceră aşa cum era aşezat ciocanul în emblema comuniştilor.

6.1.4. „Orele astrale“ ale guvernării Groza

Principala probă de rezistenţă pe care guvernul Groza va trebui s-o dea imediat după investirea sa va fi cea declanşată în dimineaţa zilei de 19 august 1945, rămasă în istorie sub numele de greva regală din august–decembrie 1945. Acest episod este unul în mod particular dramatic – după cum se va vedea, cele ultime cinci luni ale lui ‘45 reprezintă ultimul act ofensiv al opoziţiei grupate în spatele – din ce în ce mai fragil el însuşi – al regelui Mihai I. Elementul detonator al acestei crize a fost scrisoarea din 6 august primită de guvernul român de la Moscova, prin care statul sovietic se declara de acord cu reluarea relaţiilor diplomatice dintre cele două ţări – scrisoarea care echivala, fără nici un dubiu, nu numai cu recunoaşterea deplină a guvernului Groza de către sovietici, dar şi cu anunţarea intenţiei ferme de a-l susţine pe mai departe.

Recunoaşterea guvernului Groza era însă unilaterală, pentru că englezii şi americanii îşi arătau încă, deschis, reticenţa privind reprezentativitatea cabinetului. În toată această criză, care punea sub semnul întrebării propriul său guvern, Petru Groza s-a comportat admirabil – din punctul de vedere al sovieticilor, desigur. Hotărârea sa de a nu ceda presiunilor regale – hotărâre încurajată în mod evident de către sovieticii aflaţi la Bucureşti – i-a adus în cele din urmă, la începutul lui ianuarie 1946, câştig de cauză. Acceptarea „lărgirii“ guvernului cu cele două persoane propuse de către partidele de opoziţie (Emil Haţieganu, din partea ţărăniştilor şi Mihail Romniceanu din partea liberalilor) va însemna o victorie fără echivoc a prim-ministrului şi nicidecum democratizarea reală a guvernului – adică, exact ceea ce sovieticii îşi puteau dori[198]. Evident, principalul beneficiar al acestei crize a fost chiar Petru Groza. Generalul Schuyler, observator perspicace al scenei româneşti, va spune că prim-ministrul român se arăta a fi mult mai sigur pe el la sfârşitul crizei decât înainte de izbucnirea ei[199]. Voi încerca în continuare o privire în culisele acestei metamorfoze, confirmate din mai multe surse.

Pe tot parcursul grevei regale, rezistenţa lui Groza a fost întreţinută cu gesturi de susţinere evidente din partea sovieticilor, care nu ar fi putut accepta în nici un fel de condiţii ca premierul pentru a cărui impunere depuseseră atâtea eforturi să fie demis de un rege al cărui comportament devenea din ce în ce mai deranjant. La mijlocul lui septembrie 1945, Petru Groza făcea o vizită în URSS, prilej cu care este primit de însuşi Stalin – primire care pentru prim-ministrul român înseamnă o poliţă de asigurare suplimentară venită în plină criză a relaţiilor sale cu regele Mihai. A doua zi după întoarcerea de la Moscova, pe 14 septembrie, Petru Groza va prezenta guvernului informarea de rigoare asupra discuţiilor cu Stalin: probleme legate de ajutorarea României, deja lovită de secetă, cu cereale[200], probleme legate de aprovizionarea trupelor sovietice staţionate în România sau situaţia prizonierilor de război români şi a repatrierii românilor din provincia istorică Basarabia. Ceea ce nu spune el aflăm azi dintr-un raport secret trimis la Washington pe 15 septembrie de un membru al misiunii americane de la Bucureşti: dintr-o sursă din anturajul lui Ştefan Voitec (ministrul Educaţiei în cabinetul român), raportorul american aflase că Groza a primit la Moscova două consemne precise şi o asigurare fermă. Consemnele erau ca guvernul să nu demisioneze sub nici o formă şi să

încerce prin orice mijloace o reconciliere cu regele; asigurarea, primită direct de la Molotov, era că trupele sovietice nu vor fi retrase din România decât după instalarea unui guvern sigur, comunist[201].

Sub scutul binecuvântării lui Stalin, Petru Groza se va comporta de acum înainte ca un personaj care înţelege că este de neînlocuit în economia guvernării. Nu numai în faţa regelui va fi mai sigur pe el, ci şi în faţa propriilor săi aliaţi, comuniştii. Pentru prima dată, Groza atacă deschis modul în care, în teritoriu, comuniştii sabotează propria sa formaţiune, Frontul Plugarilor, precum şi conlucrarea aproape inexistentă din cadrul alianţei, situaţie care a transformat Frontul Naţional Democrat, spune Groza, într-o „simplă formalitate“. Într-o şedinţă memorabilă a consiliului FND, pe 10 noiembrie 1945, Groza îi spune lui Vasile Luca (secretar general al alianţei) că fără Frontul Plugarilor, comuniştii şi social-democraţii ar avea împreună „vreo 10–12%“ din voturile potenţiale. Sovieticii observă şi ei cu îngrijorare această schimbare de atitudine a lui Groza. În două note trimise pe 4 şi 12 decembrie 1945 la Moscova, lui Molotov şi Vîşinski, Ivan Z. Susaikov (locţiitor al preşedintelui Comisiei Aliate de Control la Bucureşti), observa semnele unei posibile rupturi între Groza şi comunişti, cu atât mai mult cu cât unii dintre oamenii premierului – şi sunt citaţi Mihail Ghelmegeanu şi Romulus Zăroni – l-ar fi îndemnat deschis la această ruptură. Mai mult, Groza devine subiect de suspiciuni din cauza degringoladei din viaţa sa privată: pe de o parte fiica sa mai mare, Lucia, era logodnica unui apropiat al lui Iuliu Maniu, liderul ţărăniştilor; pe de alta, Groza, rămas de timpuriu fără soţie, refuza orice asistenţă din partea sovieticilor pentru angajarea unui personal de serviciu la domiciliu, preferând să ia mesele prin case ale prietenilor, mulţi dintre ei, la rându-le, foarte apropiaţi naţional-ţărăniştilor.

Motivul de îngrijorare al lui Susaikov era, din acest punct de vedere, întemeiat: cu abia câteva luni în urmă, la începutul lui aprilie 1945, Groza îi ceruse lui A.P. Pavlov (consilier politic al Comisiei Aliate de Control), pentru optimizarea legăturilor dintre el şi Comisie, un agent special de legătură (camuflat ca interpret), pe care era gata să-l adăpostească „în reşedinţa sa, într-o cameră alăturată biroului său“. Evident, schimbarea era prea bruscă pentru a nu pune pe gânduri. Şi mai exista un amănunt: în perioada ulterioară criticilor la adresa conduitei PCR şi a diferendului

verbal cu Vasile Luca, între 20–25 noiembrie 1945 avea loc la Bucureşti o Conferinţă a Frontului Plugarilor (FP). Rezoluţia Comitetului Central al FP conţinea nuanţări semnificative fată de materialele prezentate la congresul formaţiunii din iunie acelaşi an. În chiar punctul doi al raportului politic, rezoluţia insista în a afirma, „hotărât şi răspicat, că el (Frontul Plugarilor, n.m. A.C.) rămâne ferm pe punctul de vedere al proprietăţii individuale“. Evident, această precizare urmărea o dezamorsare a zvonului, foarte puternic în lumea satelor, potrivit căruia intenţia de perspectivă a guvernanţilor (în mare, a comuniştilor şi a aliaţilor acestora) ar fi colectivizarea pământurilor, după modelul colhozurilor pe care unii dintre soldaţii întorşi de pe front chiar avuseseră ocazia să le vadă în Rusia – fără a le păstra însă vreo nostalgie. Ulterior, se ştie, gruparea lui Petru Groza şi-a schimbat optica; dar este foarte probabil ca, în momentul lansării lor, şi aceste nuanţe noi (ca şi o frază foarte ambiguă din aceeaşi rezoluţie, cea de la punctul cinci, referitoare la fidelitatea faţă de monarhie) să fi atras atenţia, neplăcut surprinsă, lui Susaikov.

6.1.5. Groza şi Biserica Ortodoxă

De fapt, Groza a fost, dacă a vrut, foarte atent la nuanţe. Unul dintre clişeele cuvântărilor sale este cel referitor la preţuirea pe care o acordă dimensiunii spirituale a poporului, credinţei ortodoxe şi instituţiei bisericeşti[202]. Ascendenţa familială îl îndreptăţea la acest lucru: fiu şi nepot de preot, Groza era deputat sinodal (din 1911, în Sinodul Mitropoliei Sibiu, poziţie pe care o va păstra până la moarte) şi ctitor de biserici în zona sa natală. În guvernul său, unul dintre suporterii cei mai înflăcăraţi a fost ministrul Cultelor, preotul Constantin Burducea (personaj cu atât mai discutabil cu cât zvonuri despre legăturile sale cu extrema dreaptă legionară din anii ‘30 circulau cu insistenţă la Bucureşti)[203]. Burducea nu era un preot oarecare: el era preşedintele nou înfiinţatei „Uniunii a Preoţilor Democraţi“, grupare în aparenţă profesională, dar dirijată politic de către comunişti (inutil de discutat în ce măsură este justificată logic denumirea – oportunistă şi populistă – acestei organizaţii: în fond, un creştinism nondemocrat este,

teoretic, de neconceput – este ceea ce face deriva legionară a unor preoţi români cu atât mai de condamnat).

Instalarea lui Burducea la conducerea ministerului se produsese pe 8 martie, la doar două zile după ce Groza se instalase el însuşi. În schimb, cu totul altfel stăteau lucrurile cu Patriarhul României, venerabilul Nicodim, în 1945 în vârstă de 80 de ani. Deţinător al cârjei patriarhale din iunie 1939, Nicodim era un sfetnic vechi şi cu experienţă al regelui Mihai. E de la sine înţeles că episodul „grevei regale“ pusese Biserica naţională în faţa unei premiere. România, în întreaga istorie constituţională de aproape 80 de ani, nu mai cunoscuse până acum o situaţie similară, în care prim-ministrul şi regele să ajungă la conflict sau, şi mai mult, ca regele să ceară unui prim-ministru să-şi prezinte demisia iar acesta să refuze. Biserica avea de rezolvat o dilemă care-i ameninţa neutralitatea ce-i guverna, cu excepţiile de rigoare (vezi cazul Patriarhului Miron Cristea, ajuns prim-ministru din voia regelui Carol al II-lea), manifestările oficiale în privinţa relaţiilor dintre guvern şi monarh[204]. Fără îndoială, în contextul crizei, guvernul Groza era foarte atent la reacţiile Bisericii ortodoxe. Materializarea acestei preocupări s-a tradus prin organizarea grăbită, pe 16–17 octombrie 1945, cu sprijin guvernamental, a unui Congres General al Preoţilor Ortodocşi şi al slujitorilor tuturor cultelor din ţară, o ocazie de întâlnire, timp de două zile, între reprezentanţii de frunte ai confesiunilor din România[205]. Cei prezenţi aveau ocazia să observe o masivă delegaţie guvernamentală, inclusiv, bineînţeles, Petru Groza[206].

Congresul a fost pentru Petru Groza o ocazie bine venită de a cere explicit susţinerea clerului din România în conflictul deschis cu regele. Cuvântarea premierului Groza este o mostră excelentă de retorică partizană, colorată de toate trucurile stilistice la care un premier cu formaţia lui Groza putea avea acces[207]. În aceste cuvinte patetice transpar toate temerile şi complexele şefului primului guvern procomunist din România; asigurarea că „vom rămânea români“ trimite la acuzaţia adusă celor dispuşi la colaborarea cu partidul comunist, că ar trăda prin aceasta interesele ţării şi s-ar vinde Moscovei.

6.1.6. Posteritatea „părintelui Republicii Populare“

Ieşit întărit din episodul „grevei regale“, Petru Groza s-a lăsat în continuare folosit de către Partidul Comunist, iar următorul episod în care el apare spectaculos, este cel din 30 decembrie 1947 – abdicarea forţată a regelui Mihai. Participarea lui Petru Groza la acest moment de răscruce nu este, iarăşi, lipsită de temeiuri. George Ivaşcu, într-o rememorare din anii ‘70, notează că Groza ar fi spus, bravând, în tinereţe, „ultimul meu rege a fost Decebal, după moartea lui am devenit republican“[208]. Deşi credibile pentru personajul în speţă şi pentru simţul său cu totul particular al umorului, nu aceste cuvinte explică prezenţa sa, alături de Gheorghiu-Dej, în faţa regelui, cu actul de abdicare gata redactat. Ci statutul deţinut de Petru Groza: cel de prim-ministru procomunist, plus acelaşi avantaj care-l predispusese la utilizarea lui de către sovietici pe 6 martie 1945: anume acela de reprezentant al unei Românii anterioare comunismului, de vestigiu în viaţă şi în acţiune al unei vieţi politice tradiţionale – pe scurt spus, statutul de om din vechea generaţie care a înţeles pulsul prezentului şi s-a conformat noilor realităţi, adaptându-se. Monarhia română era doborâtă şi sovietizarea lua startul cu sprijinul direct al unuia dintre cei mai cunoscuţi şi prosperi moşieri ai României vechi.

Petru Groza a rămas un tovarăş de drum până la sfârşitul vieţii sale. Din 1945 şi până în 1952, el avea să conducă patru guverne; în iunie 1952, Marea Adunare Naţională (parlamentul regimului comunist) l-a ales în funcţia de preşedinte al Prezidiului său (înlocuindu-l astfel pe un alt tovarăş de drum, profesorul C.I. Parhon). Moare, în exerciţiul funcţiunii – s-ar putea spune –, pe 7 ianuarie 1958[209]. Ceremonia de înmormântare pe care regimul i-a pregătit-o, impresionantă, de la care nu a lipsit un sobor de preoţi cu toate cele îndătinate, merită o atenţie aparte (vezi, pentru o tipologie a decesului politic în lumea comunistă, cap. 11).

Amintirile lăsate de fostul premier sunt, aş putea spune, cuceritor de diferite: criticul literar George Călinescu, într-un articol din noiembrie 1946, observa la personaj „cel mai larg, cel mai franc zâmbet pe care l-am văzut vreodată“[210]; cu doar câteva luni înaintea lui Călinescu, în ianuarie 1946, ambasadorul englez la Moscova, Sir Archibald Clark-Kerr, văzuse în Groza „un boxer care poate să te lovească în plex“[211]. Aşadar, prietenii şi

adversarii aveau de unde alege descrierea care să li se pară mai potrivită. Deosebirea de percepţie nu se explică, evident, decât prin diferenţa de interese a celor doi portretişti. Groza a avut subiectivităţile sale, ca şi dese momente de bonomie: foarte sensibil mai ales la argumentaţii feminine, el a intervenit de câteva ori pentru colegi de generaţie împotriva cărora comunismul începuse prigoana[212]. Totuşi, vreme de aproape un deceniu şi jumătate (1945–1958), el a rămas un profitor al sovietizării, fiind convins că serviciile pe care le făcuse regimului, în clipe grele ale acestuia, îl îndreptăţeau la un statut aparte. Statut pe care l-a obţinut şi l-a păstrat până la capăt.

Prin cariera sa, lungă şi roditoare – deşi atât de schimbătoare –, Petru Groza este printre puţinii oameni care au putut să traverseze, cu nonşalanţă şi succes, câteva regimuri politice şi câteva epoci istorice diferite. El nu a fost singurul tovarăş de drum al comuniştilor, dar a fost cu siguranţă cel mai de succes. Într-un discurs al său din toamna anului 1944, Petru Groza spusese: „în ţara Maglavitului[213], dragi prieteni, sunt toate posibile“.

În cazul său, istoria chiar i-a dat dreptate.

6.2. Ana Pauker – sau paradigma feminină a comunismului românesc

O anecdotă de succes prin Bucureştiul anilor '50 spune că, în vara lui 1949 sau 1950, Ana Pauker, în calitatea ei de ministru al Afacerilor Externe al tinerei Republici Populare Române, organizase în grădina ministerului o recepţie în onoarea diplomaţilor aflaţi la Bucureşti. Steaua politică a Anei Pauker era la apogeu: în partid, aparent, ea era obiectul unui respect neştirbit, iar pe linie de stat, dincolo de numirea sa în importantul post ministerial al Externelor (pe 5 noiembrie 1947, în locul „tovarăşului de drum" Gheorghe Tătărescu), Ana Pauker devenise, pe 16 aprilie 1949, unul dintre cei trei vicepreşedinţi ai Consiliului de Miniştri în cel de-al patrulea guvern Petru Groza (şi de această dată înlocuind tot un „tovarăş de drum", pe academicianul şi fostul ministru Traian Săvulescu). Recepţia din curtea Externelor s-a desfăşurat fără incidente până în momentul în care o rafală de ploaie, deasă, de vară, s-a abătut asupra Capitalei. Cum tovarăşa ministru se încăpăţâna să rămână în mijlocul aversei, un secretar i-a înmânat rapid o umbrelă mare, neagră. Pe cât de repede venită, ploaia s-a terminat la fel de repede; în câteva minute, sub cerul senin, grupurile de diplomaţi s-au răspândit din nou pe esplanadă. Numai Ana Pauker, prinsă în vârtejul unor discuţii, a rămas minute în sir cu umbrela deschisă. Cineva i-a atras atenţia cu deferenţă şi, spune anecdota, Ana Pauker şi-ar fi mascat surprinderea printr-o voită vorbă de spirit: „Tovarăşi, dar la Moscova încă plouă!".

Chiar inventat de-ar fi de către inamicii „tovarăşei Ana", episodul oferă o descriere perfectă a personajului în discuţie. De la revenirea ei în România, în septembrie 1944, şi până la debarcarea ei din 1952, nimeni nu a simbolizat mai bine, în peisajul politic al noului regim, ataşamentul fără limite, aproape organic, faţă de ortodoxia stalinistă de extracţie moscovită.

Din care motiv am putea spune că, de fapt, până la moarte, în 1960, nedându-i-se ocazia abjurării, Ana Pauker nu şi-a mai închis umbrela niciodată.

6.2.1. O luptătoare

La data revenirii sale în România, în septembrie 1944, Ana Pauker avea deja aureola unei legende vii. Tânăra Ana (Hanna), pe numele premarital Rabinovici (Rabinsohn), intrase în mişcarea contestatară de stânga relativ târziu – la aproape 22 de ani, în 1915, odată cu aderarea la partida social-democrată condusă de charismaticul agitator Christian Rakovski (ea era născută în decembrie 1893) – şi urmase odată cu aceasta evoluţia spre revendicarea unei linii comuniste pure şi dure, după modelul leninist. În paralel, ea se pregătea totodată, fără prea mare tragere de inimă, pentru o carieră medicală (la insistenţele tatălui său, Herş Kauffman Rabinovici) – dovadă studiile de medicină începute în Elveţia şi neterminate vreodată – plecase în această ţară în 1919 şi va rămâne acolo doi ani. Nu se va întoarce doctoriţă, ci ca soţie a lui Marcel Pauker, singurul său soţ oficial pe care l-a avut de-a lungul unei vieţi altfel deloc sărace şi chiar destul de tumultuoase din punct de vedere sentimental. În galeria comuniştilor români de primă generaţie, Marcel Pauker – deja amintit mai sus – este unul dintre personajele cele mai fascinante: fiu al lui Emil Pauker – fost director-administrator al ziarelor bucureştene de stânga Adevărul şi Dimineaţa, ziare interzise în ultimii ani ai regimului lui Carol al II-lea –, Marcel s-a apropiat de comunism pe o cale exclusiv intelectuală (ca şi Lucreţiu Pătrăşcanu, pe alte coordonate) şi va suporta acest „handicap“ până la sfârşitul zilelor sale. Rămas departe de România după divorţul de Ana Pauker, Marcel Pauker va sfârşi ca jertfă anonimă, alături de mulţi alţi comunişti est-europeni de acelaşi calibru, pe altarul celui pe care-l servea din convingere şi pasiune – I.V. Stalin. Cu alte cuvinte, Marcel Pauker nu este decât unul dintre comuniştii români timpurii care, fugind de România în care Carol al II-lea se pregătea să fie un dictator soft, cu mănuşi de catifea, vor sfârşi – ironia istoriei – la curtea despotului Sovietelor.

Din nou în România, activismul şi calităţile Anei Pauker au fost mult mai evidente în planul luptei clandestine şi i-au asigurat repede, în calitate de agent disturbator al regimului burghez, un prim record politic: în urma a trei condamnări succesive (câte 10 ani în 1925 şi 1936, plus alţi 20 de ani în

1928), Ana (devenită Pauker, aşadar, în urma căsătoriei, în 1921, în Elveţia, cu Marcel Pauker) contabiliza deja, formal, la vârsta de 47 de ani, 40 de ani de închisoare – pedepse din care va executa aproape patru ani, adică din 1936 până în 1940, când devine monedă de schimb între guvernul român şi guvernul sovietic pentru repatrierea unui fruntaş politic român din Bucovina, Ion Codreanu.

După 1926, Ana Pauker începe o lungă călătorie politică căreia nu-i va pune capăt decât în 1944: Viena[214], Paris, Moscova (din 1927, prilej cu care este una dintre cele mai bune cursante ale Şcolii politice internaţionale Lenin, pepiniera de cadre a Cominternului), apoi din nou Paris (1930), cu însărcinări crescute pe linia cominternistă. Stagiul ei moscovit de la finele anilor ‘20, alături de elita lumii comuniste la acea oră, a făcut obiectul, în ultimii ani, a numeroase studii, dar rămânem încă departe de epuizarea subiectului. Din acest moment, Ana Pauker pătrunde în Olimpul Cominternului, devenind una dintre figurile centrale ale elitei comuniste aflate în pregătire la Moscova[215]. Mai important este că ea traversează cu bine sinistra perioadă a marilor procese staliniste şi epurarea masivă ce a decimat elita comunistă venită la Moscova pentru a-şi căuta salvarea. Acelaşi lucru nu se poate spune despre soţul ei, Marcel Pauker, dispărut în anii Marii Terori, în 1938, după un an de anchetă sălbatică[216] – dispariţie la care, conform unor surse, a contribuit însăşi fosta lui soţie. Potrivit documentării de ultimă oră, acest lucru nu este real; dincolo de tot fanatismul ei prostalinist, amestecul Anei Pauker (aflată atunci în închisoare, în România) în condamnarea fostului soţ este mai curând rodul unor calomnii care au apărut ulterior, printre foştii legionari, dar şi în rândul elitei de partid comunist de la Bucureşti, în rândul căreia figura Anei începea să facă notă discordantă. Cei doi – Ana şi Marcel – divorţaseră de fapt în 1930, fiecare continuându-şi propriul său drum prin universul clandestin al stalinismului european: Marcel Pauker lucrase în URSS şi apoi în Statele Unite (agent sub acoperire la o agentură camuflată în firmă de comerţ), în timp ce Ana Pauker se întorsese în 1934 în România sub un nume conspirativ, dar va fi arestată în 1936 şi va deveni eroina procesului comuniştilor din 1936, de la Craiova – proces pe care, trei decenii mai târziu, Nicolae Ceauşescu îl va anexa printre faldurile propriei sale biografii eroico-lirico-politice şi în care, pe de altă parte, Lucreţiu Pătrăşcanu şi Ion Gheorghe Maurer au jucat rolul lor, de apărători ai comuniştilor. Merită

amintită în context o lucrare destul de comentată în urmă cu câţiva ani, cartea dedicată de doi istorici francezi – regretata Annie Kriegel şi Stephane Courtois – lui Eugen Fried, comunist de origine cehă, reprezentant permanent la Paris al Cominternului din 1931 până la moartea lui, în 1943[217]; în universul deseori rocambolesc descris aici, numele Anei Pauker apare de câteva ori, în împrejurări care ar merita o abordare aparte[218]. Un lucru este cert: în spaţiul comunismului românesc, Ana Pauker a fost, la începutul anilor '40, personajul cel mai bine plasat pe orbita sateliţilor staliniști care activau la Moscova sau în legătură cu centrele de comandă politică de acolo.

6.2.2. O sirenă politică

O altă faţetă a Anei Pauker a ieşit la lumina istoriei odată cu schimbarea cursului războiului şi trecerii la ofensivă a Armatei Roşii. Printre cele mai importante sarcini de care Ana Pauker s-a achitat în timpul războiului s-a numărat şi munca de lămurire pe care a dus-o cu ofiţeri şi soldaţi români căzuţi prizonieri la ruşi, în scopul organizării unor divizii care să lupte alături de Armata Roşie – ulterior celebra Divizie „Tudor Vladimirescu", care a fost model şi pentru cea de-a doua creaţie de acest gen, ulterioară, Divizia „Horia, Cloşca şi Crişan". Cei care au avut ocazia să o cunoască atunci, în calitate de agent de persuasiune şi de organizatoare, şi-o reamintesc adresându-se prizonierilor români, ca purtătoare a mesajului altruist al Sovietelor. Nicolae Fuiorea, la acea dată ofiţer român prizonier, îşi aminteşte trecerea Anei Pauker, alături de lt. col. Nicolae Cambrea, în iulie 1943, prin lagărul de la Oranki (sat din partea europeană a URSS, la est de Moscova), unul dintre principalele puncte de detenţie al ofiţerilor români prizonieri. În fata protestelor militarilor români care-şi clamau fidelitatea fată de ţară şi Rege, Ana Pauker a ripostat sec, în spiritul retoricii staliniste pe care mereu o va stăpâni impresionant de bine: „Dacă nu veţi înţelege semnificaţia prezentului imperativ istoric, vom trece cu tăvălugul istoriei peste cadavrele voastre!"[219]. Nimeni nu va putea susţine vreodată că Ana Pauker nu şi-a respectat promisiunea.

Cert este că, probabil mai puţin din cauza puterii sale de convingere şi mai mult datorită evidenţei cursului războiului, aceste divizii au fost formate şi ele au intrat în Bucureşti, alături de trupele de avangardă ale armatei sovietice, în perioada următoare loviturii de palat de la 23 august 1944 – mai precis, la sfârşitul dimineţii de 30 august 1944, într-o procesiune destul de aproximativ organizată de anemicul Partid Comunist autohton[220].

6.2.3. Trei „defecte“ asumate

Aşadar, în septembrie 1944, „tovarăşa Ana“ revine la Bucureşti, alături de doi transmisionişti sovietici, cu misiunea de a informa cu regularitate Moscova despre evenimentele în curs în România.

Ulterior, într-un interogatoriu care i se ia în iunie 1956, la patru ani după căderea sa în dizgraţie, de către o comisie de partid[221] – care-i cuprindea pe Al. Moghioroş, Constantin Pârvulescu[222] şi Ion Vincze –, Ana Pauker va spune că ideea trimiterii ei la Bucureşti, alături de doi transmisionişti sovietici, imediat după 23 august 1944, aparţinea lui Gheorghi Dimitrov – alt membru eminent al elitei internaţionaliste de la Moscova, secretar general al Cominternului între 1935 şi 1943, unul dintre personajele predilecte ale manipulărilor lui Stalin în Bulgaria şi în întreaga arie a Balcanilor[223]. Din cauză că Moscova avea o imagine foarte neclară despre ceea ce se întâmplă la Bucureşti („de 4–5 ani de zile n-avem informaţii din România“ – i-ar fi spus Dimitrov), şi întrucât biroul de conducere al Cominternului nu întrezărea nici un lider marcant capabil să dinamizeze comunismul românesc, Ana Pauker ar fi fost direcţionată să preia conducerea comuniştilor de la Bucureşti – ceea ce este cu totul credibil, dată fiind situaţia de neinvidiat a Partidului Comunist din România. În mărturisirile ei din timpul anchetei, Ana Pauker va spune că ea a respins ideea, propunându-l în schimb pe Gheorghiu-Dej, pe care-l cunoştea destul de vag, dar de a cărui popularitate în rândul comuniştilor aflaţi în închisori era – avea să spună – avizată şi conştientă; în replică la propunerea fără echivoc a lui Dimitrov (ca ea să preia conducerea partidului), Ana Pauker i-

ar fi menţionat, printre altele, trei motive care ar fi putut-o împiedica să se achite de această sarcină: „sunt femeie, evreică, intelectuală“.

Ana Pauker nu se înşela. În primul rând, într-o societate tradiţională precum era la acea oră societatea românească, femeii îi era mai curând refuzat un rol eminamente politic, acesta fiind considerat o îndeletnicire ce friza negarea însăşi a feminităţii. În al doilea rând, era de la sine înţeles – din perspectiva celor spuse mai sus – că lucrul capătă o notă aparte de exotism dacă femeia în cauză era şi evreică. În fine, mai trebuie luat în calcul şi faptul că cele două aripi din interiorul României ale partidului comunist – cea din închisori, relativ puternică, şi cea din libertate, ceva mai slabă comparativ cu prima – nu excelau nici una printr-o remarcabilă componentă intelectuală (Lucreţiu Pătrăşcanu fiind mai curând excepţia care confirmă regula decât prototipul comunistului român). Involuntar, Ana Pauker avea o legătură, indirectă, cu această stare de lucruri: generaţia de intelectuali comunişti pe care fostul său soţ, Marcel Pauker, o ilustrase şi în culisele căreia o iniţiase cât de cât, pierise în toiul proceselor staliniste, pradă suspiciunilor generate de aparatul în inima căruia veghea cel căruia toţi aceştia, în fond, îi dedicaseră activismul, entuziasmul şi cunoştinţele lor – Stalin.

Aşadar, măcar potrivit propriilor declaraţii de mai târziu, Ana Pauker avea meritul, în 1944, de a nu fi uitat câteva dintre datele esenţiale ale ţării ei de baştină.

6.2.4. „Passionaria noastră“ şi un „Richelieu al României“

Nu există motiv de îndoială că, odată venită la Bucureşti, primită ca o eroină de legendă şi încă savurând cel puţin în aparenţă stima unanimă a liderilor de partid abia ieşiţi din închisori, Ana Pauker a devenit aproape instantaneu obiectul unui cult ad hoc, ea fiind totodată în posesia unui capital de experienţă pe care numai un stagiu prelungit la Moscova îl putea oferi. La trei luni de la repatriere, în preajma zilei de 13 decembrie 1944 (aniversarea zilei sale de naştere, pentru prima dată după mult timp serbată,

în libertate, acasă, în România), mai multe gazete procomuniste au felicitat-o publicând articolul „Ana Pauker în libertate“ pe care spaniola Dolores Ibarruri, celebra La Passionaria – eroină a războiului civil şi a comunismului iberic, îl scrisese în mai 1941, la aflarea veştii că tovarăşa sa de idei scăpase din temniţele româneşti[224]. Pe acest teren, comparaţia dintre activista româncă şi mult mai cunoscuta militantă iberică s-a impus aproape firesc, iar Ana Pauker a devenit Passionaria noastră. Documente descoperite în arhivele sovietice în anii ‘90 arată că Ana Pauker a fost, în toamna şi iarna anului 1944, principalul susţinător al strategiei (la origine cominterniste) de unire a tuturor forţelor pretins democratice într-un front comun – adică Frontul Naţional Democrat –, condus în realitate, am văzut, de către comunişti şi tot ea, în zilele premergătoare instalării guvernului Groza din 6 martie 1945, a fost în permanentă legătură cu delegaţia sovietică ce intra (absolut majoritar) în componenţa Comisiei Aliate de Control[225] – ca dovadă prezenţa ei, alături de Vasile Luca, în sediul acesteia în seara zilei tumultuoase de 24 februarie[226].

Treptat, în primul rând datorită faptului că părea foarte credibil ca Ana Pauker să se bucure de sprijinul unor personaje importante de la Kremlin (Stalin şi Beria numărându-se printre aceştia), în jurul ei a început să se contureze ceea ce în următorii ani se va numi „echipa“ Anei Pauker, în frunte cu Vasile Luca, comunist de etnie maghiară, fost informator al Siguranţei în anii ‘30 – acesta se va reîntoarce în România în octombrie 1944 şi-şi va datora viitoarea ascensiune politică aproape în exclusivitate Anei Pauker (alături de care, dealtfel, va şi cădea în dizgraţie, redescoperindu-şi în final o evreitate pe care, ca şi Pauker, o nesocotise constant). Pe fondul acestor regrupări de forţe în jurul centrului pe care îl reprezenta Ana Pauker, a luat naştere puternica antipatie care-i va opune unul altuia, în perioada următoare, pe Gheorghiu-Dej şi Vasile Luca, adversari ireductibili în cursa pentru impunerea şi susţinerea unor poli de putere în partid. Cunoscând astăzi deznodământul acestei întreceri acerbe în care Ana Pauker a fost în final perdantă pe toată linia, putem bănui că Gheorghiu-Dej (tovarăşul Ghiţă) nu a uitat (şi nu a iertat) niciodată propunerea pe care Luca a făcut-o imediat după Conferinţa Naţională a PCR din octombrie 1945: Dej să fie nominal şef al partidului, iar în realitate eminenţa cenuşie a strategiei de partid să rămână Ana Pauker. Dej, cu inteligenţa-i politică pe care nimeni nu i-o poate nega, a intuit foarte exact

dezechilibrul de forţe dintre cele două aripi tradiţionale ale partidului, cei din interior şi echipa venită de la Moscova; în acel moment, el nu era în măsură să reacţioneze, singur, şi a acceptat tăcut perspectiva lansată de Luca. Dar nu a uitat niciodată acest detaliu şi, în consecinţă, el îşi va apropia un personaj ce va fi determinant în confruntarea finală, anume pe neelucidatul încă până azi Emil Bodnăraş, cel care controla, la acea oră, structurile serviciilor secrete de uz intern ale partidului.

Bodnăraş, fost ofiţer de artilerie în armata regală română, dezertor în URSS în timpul războiului, era la acea oră membru în Biroul Politic al PCR şi secretar al Preşedinţiei Consiliului de Miniştri, în structura căruia – se va vedea într-un capitol ulterior –, Serviciul Special funcţiona din martie 1945. În iunie 1947, ca dovadă posibilă a relaţiei cu totul aparte pe care o avea cu serviciile speciale sovietice, Emil Bodnăraş a trimis la Moscova un denunţ surprinzător, prin care Gheorghiu-Dej era acuzat de nesinceritate şi chiar ostilitate în relaţiile cu URSS, ca şi de dorinţa de apropiere economică de tabăra anglo-americană[227]. Sunt puţine motive de îndoială în privinţa faptului că, în acel moment, Bodnăraş împărtăşea viziuni care erau comune fidelilor Anei Pauker din partid. Dar Bodnăraş a ştiut când să părăsească această tabără (în care, în fapt, nu s-a inclus niciodată); relaţiile sale cu Dej au devenit repede unele de maximă complicitate şi încredere. Ulterior, în anii ‘50 Bodnăraş va fi unul dintre principalii oameni ai echipei acestuia şi va fi cel care, la mijlocul acelui deceniu, va sugera lui Hruşciov ideea retragerii Armatei Roşii din România. Istoriografia română este departe de a fi descifrat pe deplin rolul acestui personaj, în legătură cu care coexistă cele mai exotice ipoteze: se spune despre Bodnăraş că ar fi devenit, după dezertare, un spion sovietic, dar şi că el ar fi putut fi, la origine, un spion român trimis în URSS de către regimul Ion Antonescu.

Revin la situaţia politică a lui Gheorghiu-Dej în toamna anului 1945. Robert Levy propune, legat de aceste pertractări comunisto-bizantine – cum le numeşte Vladimir Tismăneanu – o ipoteză foarte interesantă: cel puţin în perioada impunerii guvernului Groza a existat (având binecuvântarea generalului Ivan Susaikov, locţiitor al preşedintelui Comisiei Aliate de Control la Bucureşti) o neoficializată alianţă între Ana Pauker şi Lucreţiu Pătrăşcanu împotriva lui Gheorghiu-Dej, o alianţă care nu a ajuns, practic, să se manifeste şi care a fost repede dezarticulată apoi din cauza

incompatibilităţii evidente a celor doi şi, în egală măsură, din cauza caracterului cu totul special al lui Pătrăşcanu, nu foarte nimerit pentru a fi liderul câştigător al unui partid care trebuia să ia puterea prin orice mijloace. În opinia mea, această ipoteză de lucru, deşi spectaculoasă, este greu de acceptat fără rezerve. Este puţin probabil ca Ana Pauker, cu luciditatea sa care-i permitea să-şi inventarieze foarte precis „defectele“ politice, să nu fi înţeles avantajele pe care le avea Dej în raport cu Pătrăşcanu şi valoarea acestor atuuri pentru lupta politică în curs.

Chiar şi la decenii după dispariţia sa, ceea ce admiratorii lui Pătrăşcanu nu au putut accepta a fost tocmai această latură slabă, din punct de vedere politic, a personajului. În situaţia creată după 1944, dat fiind profilul colegilor săi care se vor afirma în această perioadă şi, mai ales, aşteptările pe care sovieticii le aveau de la toţi comuniştii români, Lucreţiu Pătrăşcanu nu era conducătorul optim pentru partidul comuniştilor din România.

6.2.5. O excepţie cominternistă

Din punctul nostru de vedere, nu este nimic excepţional în această repatriere a „tovarăşei Ana“. Este cu totul credibil, în aceeaşi ordine de idei, că Ana Pauker a fost cu totul surprinsă de actul de la 23 august 1944; atât pentru ea, pentru restul comuniştilor români sau pentru interesele Uniunii Sovietice, era cu mult mai bine ca răsturnarea lui Ion Antonescu să se producă exclusiv ca urmare a intrării Armatei Roşii pe teritoriul românesc, fără nici un amestec al partidelor politice româneşti – şi cu atât mai puţin al regelui Mihai I. Din acest punct de vedere, pe termen mediu, rolul lui Lucreţiu Pătrăşcanu în desfăşurarea loviturii de palat putea fi dăunător scopurilor în construcţie ale comuniştilor.

O sumară analiză comparativă cu ceea ce se întâmplă în ţările limitrofe ne arată că Ana Pauker este doar unul dintre personajele de la centru pe care Moscova le trimite în ţările în curs de satelizare. În Bulgaria, vine însuşi Gheorghi Dimitrov, legenda vie a Cominternului, cel care va fi, în ultimii săi ani de viaţă (1946–1949), preşedinte al Consiliului de miniştri al

Bulgariei comunizate. În Ungaria, vine de la Moscova, în 1945, Mátyás Rákosi, cel care va fi prim-secretar al Partidului Comunist din Ungaria până în 1956 (din 1948, Partidul celor ce Muncesc din Ungaria); adversar ireductibil al lui Imre Nagy, Rákosi va fugi, imediat după aprinderea scânteii contestatare antistaliniste din 1956, la Moscova, unde va şi muri la începutul anilor '70. Tot de la Moscova vine, în Polonia, Boleslaw Bierut, ulterior preşedinte al Republicii Polone (din 1945) şi lider al partidului comunist de aici (din 1948 şi până la curioasa sa moarte din 1956, survenită la Moscova – vezi, în continuare, capitolul 11.2.). În Cehoslovacia, Moscova îl readuce pe Clement Gottwald, conducător, în perioada interbelică, al semnificativului Partid Comunist Cehoslovac (incomparabil, din acest punct de vedere, cu cel din România), viitor artizan al loviturii de stat comuniste de la Praga din 1948. În fine, să nu-l uităm nici pe Walter Ulbricht, cofondator, în 1920, al partidului comunist german şi viitor preşedinte al Germaniei răsăritene până la decesul survenit în 1973. Se vede aşadar că Ana Pauker, departe de a fi un caz excepţional, nu este decât o parte a unui grup relativ compact de lideri cominternişti pe care Stalin îi va dispersa în zona sa de interes imediat după război, o stea dintr-o constelaţie mult mai amplă ce gravita în jurul astrului de la Kremlin. Excepţional este altceva: Ana Pauker a fost un caz aparte doar în sens negativ, ea fiind singurul trimis al Moscovei într-o ţară satelizată care, de fapt, nu reuşeste să preia puterea totală în partidul vasal – ei opunându-i-se cu succes Gheorghiu-Dej, la rându-i singurul viitor lider din Europa de dincoace de Cortina de Fier[228] care nu petrecuse anii războiului la Moscova.

Dacă este cert că adversarul cel mai încăpăţânat – şi cel mai redutabil, pe termen lung – al Anei Pauker a fost Gheorghiu-Dej, la fel de cert este că destinul Anei Pauker s-a jucat, cum era normal, în cele din urmă tot la Kremlin. Chiar în momentul în care steaua sa părea a fi atins apogeul – pe 5 noiembrie 1947 ea a fost numită, vedeam, ministru de Externe în locul liberalului-tovarăş de drum Gheorghe Tătărescu, iar pe 16 aprilie 1949 devenea unul dintre cei trei vicepreşedinţi ai Consiliului de Miniştri în cel de-al patrulea guvern Petru Groza –, în spatele Anei Pauker erau deja ţesute intrigi demne de tradiţia bizantină a comunismului românesc – intrigi şi lupte de culise pentru putere ce sunt parte a culturii politice a PCR vreme de aproape 70 de ani, pe toată durata existenţei sale. Înainte de arestarea sa, survenită în 1948, Lucreţiu Pătrăşcanu ar fi mărturisit prietenului său Bellu

Zilber temerea că Ana Pauker ar fi doar intermediarul prin care Dmitri Manuilski (membru al CC al PC(b) al URSS şi unul dintre cei mai talentaţi intriganţi de la curtea lui Stalin) ar fi încercat o posibilă alipire a României la Ucraina, alipire care ar fi urmat să reprezinte un succes personal al lui Manuilski în ochii lui Stalin[229]. Pur şi simplu, Ana Pauker ar fi avut în vedere – şi acceptat – o alipire a României la URSS! Peste ani, chiar duşmanul declarat al lui Pătrăşcanu, nimeni altul decât Gheorghiu-Dej, va glosa pe tema acestei amiciţii dubioase: la o şedinţă a Biroului Politic al Comitetului Central al PMR de la începutul anilor '60 Dej, rememorând aventurile convieţuirii politice cu Ana Pauker şi fidelii acesteia, va povesti cum el însuşi şi-a „dat seama ce legături erau între ei cu Manuilski. Ana îi spunea: Manu"[230].

6.2.6. Conflictul cu Gheorghiu-Dej

Primul pas a fost privarea Anei Pauker de graţiile lui Susaikov şi ale lui Vîşinski. Prilejul a fost remanierea de faţadă a guvernului Groza, în ianuarie 1946, şi Gheorghiu-Dej va povesti în aceeaşi şedinţă de Birou Politic din 29 noiembrie 1961 cum a reuşit „să demaşte" în faţa sovieticilor „intrigile" Anei Pauker. Al doilea pas, cel hotărâtor, a fost convingerea lui Stalin că Ana Pauker este o carte riscantă pentru comunismul românesc. Nu a fost uşor, dar nici Stalin nu s-a împotrivit foarte tare ideii. E probabil că Dej a reuşit, în timpul vizitei pe care el o face (împreună cu Ana Pauker!) în ianuarie 1947 la Moscova, să-i sugereze decidentului sovietic anumite suspiciuni la adresa inserţiei unui lider precum Pauker într-un mediu comunist fragil, precum cel românesc.

La cumpăna dintre anii '40 şi '50, războiul de uzură dus la Bucureşti împotriva Anei Pauker se va duce pe fondul psihozei antisemite a lui Stalin, cu ecouri în toată Europa de Est. Fără ca ea să ştie, de fapt, soarta Anei Pauker era deja decisă – de Gheorghiu-Dej, cu acordul lui Stalin. Pe 26 ianuarie 1952 apărea decretul cu cea de-a doua reformă monetară din timpul proaspătului regim comunist – o reformă în raport cu care poziţia lui Vasile Luca (ministru de Finanţe în acel moment) a fost destul de rezervată[231]!

Drept urmare – dar este evident că această „despărţire“ politică era demult premeditată, noua reformă monetară nefiind decât un alibi –, pe 9 martie 1952 Dumitru Petrescu este numit ministru al Finanţelor în locul lui Luca, iar pentru acesta din urmă se deschide calea unui veritabil calvar politic. Prin ricoşeu, victima de lux este Ana Pauker. În urma Plenarei CC al PMR din 26–27 mai 1952, în contextul mai larg al „gravelor abateri“ sesizate în activitatea lui Vasile Luca şi Teohari Georgescu – asupra cărora ne vom opri mai târziu –, Ana Pauker pierde funcţiile pe care le avea în Secretariatul CC şi în Biroul Politic[232]. În februarie anul următor, ea este arestată. Din aprilie 1953 şi până în 1955 Ana Pauker va avea domiciliu obligatoriu (pe strada Aviator Şerban Petrescu nr. 13 din Bucureşti[233]) şi este de presupus că numai moartea lui Stalin, cu puţin timp înainte, o salvase de la o agravare previzibilă a situaţiei sale[234]. Ar fi mers Gheorghiu-Dej către un deznodământ fatal previzibil al întregii afaceri Pauker, în cazul în care nu s-ar fi produs în acel moment moartea lui Stalin? Rezolvarea, un an, mai târziu, a „cazului Pătrăşcanu“ ar încuraja un răspuns afirmativ. Pe de altă parte, este totuşi clar că Ana Pauker nu mai era o ameninţare pentru Dej, în nici una dintre variante – nici cu un Stalin viu, nici cu unul mort şi succedat de Nikita Hruşciov. Ana Pauker îşi jucase partitura sa, potrivită unei anumite perioade din istoria partidului, iar posibilitatea ca ea să fi năzuit la conducerea unui PMR precum cel de-acum era cu totul neglijabilă.

Este cu mult mai interesant că, în anii următori excluderii sale din cercul strâmt al puterii, Ana Pauker a funcţionat ca un – binevenit, pentru Gheorghiu-Dej – personaj responsabil de toate erorile regimului. Până în pragul morţii sale, invocarea numelui său intervenea ritualic ori de câte ori Dej simţea nevoia semnalării desprinderii de un trecut nesatisfăcător. Într-un mod mai curând paradoxal aşadar, Ana Pauker şi-a făcut până la capăt datoria faţă de partidul căruia-i dovedise o fidelitate cu totul excepţională. Eroină legendară, eminenţă cenuşie, lideră legitimatoare, victimă de serviciu, ţap ispăşitor – Ana Pauker a traversat toate aceste etape, epuizând odată cu ea o vârstă anume a comunismului autohton.

Pe un post incomparabil cu gloria ei trecută (ajunsă angajată a Editurii de Stat pentru Literatură Politică din Bucureşti – un post care, în raport cu gloria sa trecută, era echivalentul unei aprige ofense minimalizatoare), apriga femeie în care scriitorul român Miron Radu Paraschivescu vedea un

posibil Richelieu al României[235] îşi va consuma izolarea, remuşcările şi amintirile; pe patul de moarte, ascultă ultimele ştiri de la Radio Monaco, relatate de ginerele său. Moare, într-o discreţie disproporţionată în raport cu spectacolul căderii (dar urmărită fiind îndeaproape în tot acest timp), în după-amiaza zilei de 3 iunie 1960; ultimele sale cuvinte ar fi fost „De s-ar termina odată!…“, iar la incinerarea ei familia a ales marşul funebru din Eroica lui Beethoven şi nu Internaţionala – un ultim gest de revoltă involuntară[236] faţă de partidul căruia-i dedicase viaţa. Nici un lider al PMR nu a fost de faţă în acele ultime momente pământeşti – cu excepţia lui Gheorghe Cristescu-Plăpumaru, veteranul din 1921–1922 al Partidului Comunist, unul dintre cei care o cunoscuseră bine pe juna neobosită Ana Pauker, acum el însuşi căzut în dizgraţie. Două vârste ale comunismului românesc se întâlneau astfel peste timp – în tăcere, în crematoriul bucureştean.

6.2.7. O abundenţă de reprezentări politice

Ce a rămas în urma Anei Pauker?

Mai înainte de orice, legendele, covârşitoare în raport cu realitatea istorică, în măsura în care ea se poate reconstitui. Pentru unii o femeie deposedată de timpuriu de atributele feminităţii[237], pentru alţii o devoratoare de bărbaţi[238], Ana Pauker rămâne, la ora bilanţului comunismului românesc, în primul rând o victimă producătoare de alte victime. În istoria comunismului european de inspiraţie leninistă, ea nu a fost nici prima, nici singura în această situaţie. Să acceptăm ideea că, din acest punct de vedere, ea nu a fost un caz unic. Venită în ţară ca stea a stalinismului la mijlocul anilor ‘40, cu un trecut absolut fabulos în spate, cu o credinţă sinceră şi de nezdruncinat în puterea stalinismului mondial, cu un cuvânt foarte greu de spus într-un partid al comuniştilor români care alene depăşea nivelul unei secte în care fanaticii şi oportuniştii ajunseseră deja să se calce pe picioare, Ana Pauker a fost, în cele din urmă, victima unei evoluţii pe care nu o întrezărise nici o clipă. Această femeie inteligentă nu intuise că dogma internaţionalistă teoretizată de Marx, propagată de Lenin şi doar mimată de

Stalin nu se va aplica niciunde ca la carte. Ca mulţi dintre camarazii săi din Est, Ana Pauker a crezut că toate abuzurile stalinismului – de care era pe deplin conştientă încă de la finele anilor ‘30 – nu sunt decât prologul absolut necesar naşterii unei lumi noi ce avea să apară imediat ce Uniunea Sovietică va ieşi din încercuirea ideologică şi efectiv-geopolitică în care stătuse în perioada interbelică.

Mai clar: Ana Pauker a fost prima victimă de lux a elementului naţional-românesc din conducerea PMR, într-un moment în care această linie, pe fondul tăcerii încurajatoare a lui Stalin, întrezărea posibilitatea de a obţine controlul asupra partidului – adică de a-l sustrage agenţilor ce aveau drept cel mai evident avantaj relaţiile privilegiate cu Moscova. Chiar şi în ochii lui Stalin, Ana Pauker rămânea tot o femeie şi o comunistă evreică; bună pentru a alimenta linia dură a comunismului românesc, bună pentru a contracara candidaţi deranjanţi la întâietate în partid, dar contraindicată pentru a asigura continuitatea acestuia. Comunismul la feminin nu a fost niciodată o slăbiciune a lui Stalin, şi nici a lui Gheorghiu-Dej. În ciuda discursului oficial, totalitarismul comunist nu a fost un suporter al implicării femeii în politică, la niveluri superioare.

Rămân în urma Anei Pauker, cum spuneam, multe legende.

A doua pistă falsă o constituie, cred, aducerea în discuţie a legăturilor care ar fi existat între Ana Pauker şi mişcarea masonică. Oricât de tentantă ar fi această apropiere (şi, în mass-media românească de după 1990, au fost autori atraşi de ineditul situaţiei), cred că este vorba despre o complicare inutilă a fondului problemei. La rigoare, cu un anumit grad de probabilitate, aducerea în discuţie a masoneriei funcţionează în cazul unor intelectuali români cărora acomodarea cu noul regim le-a reuşit foarte bine (şi cu care Ana Pauker, potrivit unor mărturii, se întâlnea destul de des[239], din motive politice şi nicidecum masonice); în această reuşită, nu masoneria joacă un rol principal, ci dispoziţia fiecăruia dintre subiecţi de a accepta sau nu o situaţie politică dată şi pe cale de a se impune şi mai mult. Primele exemple care se cuvin amintite sunt M. Sadoveanu, N.D. Cocea sau Victor Eftimiu, fiecare cu un trecut masonic mai mult sau mai puţin semnificativ. În mod foarte clar, masoneria este un pandant al democraţiei; masoneria nu funcţionează aproape deloc într-un totalitarism comunist – de unde şi

adormirea sa, totală, indiferent de numele care i-ar fi ornat distribuţia la mijlocul anilor ‘40.

În cazul Anei Pauker, povestea cu nucleul masonic care ar fi „supravegheat-o“ în tot acest timp nu este altceva decât o forţare tezistă a unui singur detaliu cert: în anii ‘30, în registrele Lojii Marelui Orient al României, apare şi numele unui oarecare Alfred Pauker, avocat de profesie, care era, printre altele, văr primar al lui Marcel Pauker, fostul soţ al Anei[240]. În afara acestui detaliu biografic de ordin secundar, în ciuda dezamăgirii celor care poate ar fi aşteptat mai mult, nici o altă legătură nu se poate face între Ana Pauker şi masoneria română.

6.2.8. Un redutabil instrument al fricii

Una dintre ipotezele noastre de lucru este că, în analiza procesului de comunizare pe care-l va suporta, în etape succesive, societatea românească, nu putem pierde din vedere paralizia care a cuprins elita politică românească tradiţională după august 1944, ca urmare a unui sentiment de vinovăţie care este mereu prezent în relaţie cu cel împotriva căruia ai luptat prin toate mijloacele şi care, iată-l, este la Bucureşti – în acest caz, Armata Roşie sovietică, condusă de la distanţă de cel pe care, cu un extaz ce s-ar fi vrut contaminant, presa comunistă îl numea încă din toamna anului 1944 generalissimul Stalin. Nu urmăresc neapărat o inculpare, astăzi, a acestui comportament născut, în opinia noastră, dintr-un uşor sesizabil „complex al învinsului“ de care sufereau mulţi lideri al partidelor noastre politice. Dar este surprinzător să vedem – fruntaşul ţărănist Ion Hudiţă aminteşte aceste detalii în memoriile sale – că personalităţi de marcă ale politicii noastre interbelice (Nicolae Lupu sau Ion Mihalache sunt doar două dintre acestea) erau ferm convinse, încă la începutul anului 1944, că, odată cu războiul, vremea vieţii politice interbelice, bazate pe partide diverse, a trecut şi că viitorul ar aparţine într-o formă sau alta (dar, este bine de reţinut, într-o formă pe care ei nu o puteau bănui la adevăraţii parametri) regimurilor autoritare. De unde această impresie? Dintr-un complex al culpei comune pentru imperfecţiunea cronică a democraţiei româneşti interbelice? Dintr-un

complex nemărturisit al „incapacităţii democratice“, mereu în devans în raport cu eficienţa unui regim de mână forte, care nu este atent la amănunte de parcurs, ci doar la pragmatismul cu rezultate concrete? Desigur, în vremuri de criză un regim totalitar este mai eficient decât unul democratic. Este acesta un argument suficient de valid încât o societate întreagă să-şi delege atribuţiile unui nucleu dur, care judecă în locul tuturor – aceasta fiind raţiunea istorică şi singura modalitate verificată până acum a existenţei unui partid comunist, în care ierarhia decide pentru bază?

Acest fond de pasivitate a favorizat, cred, în vara lui 1944, o percepţie supraevaluativă a comuniştilor români. Deloc surprinzător că principalul beneficiar al acestei mişcări de imagine pare a fi fost în prima etapă chiar Ana Pauker, sursă a inducerii unui sentiment pregnant de teamă aproape admirativă, după cum vom vedea.

Nu numai adversarii politici văd în Ana Pauker un nume-reper al comuniştilor în reorganizare. Pe 11 august 1945, întorcându-se spre casă după o zi fără istorie, poetul şi jurnalistul Miron Radu Paraschivescu observa pe un zid (şi va nota apoi în jurnalul său) un afiş-portret al Anei Pauker în care cineva implântase cu sete lama unui briceag. Minoră răzbunare (faţă de cea promisă, să spunem, de grupul de rezistenţă din munţi numit „Haiducii lui Avram Iancu“, care trimiteau Anei Pauker (ca şi lui Petru Groza), tot în august ‘45, mesaje cu promisiunea „te vom jupui în piaţă“[241], răzbunare motivată însă de un fapt notabil: majoritatea românilor, de la cetăţeanul obişnuit şi până la rege, nu aveau nici o îndoială că Ana Pauker era în acel moment adevăratul lider al comuniştilor români.

Pentru o încercare de reconstituire a imaginii din epocă a tovarăşei Ana, iată câteva puncte de reper. În după amiaza zilei de 7 martie 1945, deci a doua zi după instalarea guvernului – şi regimului – Petru Groza, regele Mihai îi mărturisea reprezentantului politic al SUA în România, Burton Berry, că, indiferent de promisiunile solemne date de Gheorghe Tătărescu şi Petru Groza (în sensul că noul guvern nu va trece la persecuţii politice), „nu ştiu dacă Ana Pauker va aproba sau nu promisiunile lor“[242], mărturie ce echivalează cu o recunoaştere implicită de către regele Mihai a primatului Anei Pauker în cadrul noului regim şi a temerii acestuia că ea şi-ar putea dori răzbunarea pentru condamnările suferite înainte de război, în timpul

regimului tatălui său, Carol al II-lea. Nu numai regele Mihai vedea astfel poziţia temutului personaj: generalul Sănătescu, prim-ministru în toamna lui 1944 (până la care legenda inteligenţei de excepţie a femeii-comisar ajunsese oricum încă înainte de a o cunoaşte), vedea în Ana Pauker „sufletul“ Partidului Comunist de la noi, iar Constantin Rădulescu-Motru, în martie 1947, după o înşiruire de miniştri comunişti, nota „…şi patroana tuturor, Ana Pauker“. Spectator de la marginea câmpului politic, puţin angajat în raport cu alţii în latura strict activistă a vremii, poetul Miron Radu Paraschivescu credea că „Ana Pauker, dacă voia să fie Richelieu al României, putea să fie. Ce a împiedicat-o să (…) conducă din umbră politica României ? (…) ce demon a mânat-o să se afişeze, la propriu şi la figurat?“. În fine, istoria orală ne oferă azi ecouri ale acestei temeri inspirate de apriga femeie cu părul argintiu, ce vorbea româneşte corect şi fără accent evreiesc, dar şi fără intonaţie şi uşor răstit, ca o fostă învăţătoare ce era, dublată de o fostă agitatoare politică de profesie. În anii din urmă, Raul Bălteanu, prin anii 1950–1952 unul dintre frizerii Comitetului Central al PMR, povesteşte cum prin breasla frizerilor, şi de aici prin alte straturi ale ţării, circula legenda că „tovarăşa Ana“, datorită supliciilor la care o supusese odată Siguranţa, nu mai are nici urechi şi nici sâni – altă dovadă a deposedării de feminitate, suplicii care, întrucâtva, motivau duritatea de acum a personajului. Mare a fost surpriza tânărului frizer când, exersându-şi pentru prima dată măiestria asupra primei tovarăşe a ţării, a constatat că adevărul este cu mult mai banal, aceste mutilări nefiind vizibile (deşi o doză de adevăr exista la mijloc, cum spuneam, Ana Pauker fiind operată, la începutul anilor ‘50, de un cancer mamar).

6.2.9. Memorialista de partid?

O altă legendă, favorabilă personajului în discuţie, vorbeşte despre câteva caiete care ar fi conţinut memoriile sale (sub titlul provizoriu A unsprezecea lovitură), şi pe care Nicolae Ceauşescu le-ar fi distrus, de teama unor eventuale revelaţii despre viaţa de partid din anii ‘40 şi ‘50. Această variantă are în ea o doză de romantism incompatibil cu istoriografia serioasă. Nimic din ceea ce istoricii deţin astăzi, ca bază documentară a

analizei comunismului românesc, nu încurajează o asemenea supoziţie. Din păcate, figurile exponenţiale ale comunismului autohton nu au agreat memorialistica – iar ea nici nu a fost, în vreun fel, încurajată oficial. Ceea ce este sigur e un adevărat record deţinut de fosta primă doamnă a stalinismului românesc: sovietologii occidentali sunt de acord că funcţiile deţinute de Ana Pauker în anii săi de glorie reprezintă „cea mai înaltă poziţie atinsă de vreo femeie în blocul sovietic (the highest position attained by any woman in the Soviet bloc)[243].

6.2.10. Efectul Ana Pauker sau comunismul românesc la feminin

Într-un studiu despre „destructurarea sexului feminin“ în România comunistă[244], Zoe Petre vedea în Ana Pauker „o expresie hiperbolică aproape a acestei feminităţi deturnate de (…) revoluţie“, posesoare a unei „neliniştitoare şi tainice aure de femelă devoratoare“, imagine ce cadra perfect cu modelul feminin pe care propaganda stalinistă şi politica de egalizare a sexelor plecate de la Moscova le ofereau. Într-adevăr, pentru politica transformistă a stalinismului – în domeniul rolului sexelor în societate –, Ana Pauker reprezintă un exemplu strălucit, cu aplicaţie oricând potrivită acolo unde este nevoie de el.

Un studiu interdisciplinar ce ar alătura psihologia istoriei ar putea demonstra că, în fapt, Ana Pauker îşi transcende numai în parte, prin negaţie aproape, condiţia ei feminină. Celibatul, stilul autoritar şi masculinizarea comportamentală (trăsături comune multor lideri comunişti ai epocii), toate par a fi ilustrări mecanice ale celebrului articol din nu mai puţin celebra Constituţie stalinistă din 1936, care statua deplina egalitate a sexelor în Uniunea Sovietică.

Din acest punct de vedere, Ana Pauker – chiar dacă nu a fost creatura politică defeminizată despre care vorbeau adversarii, tot ca un semn al unei temeri admirative nerecunoscute – este pentru România un prototip care s-a dovedit, în deceniile următoare, de succes. Personajul în discuţie este, prin poziţia sa, cum spuneam, posesorul unui record pentru lumea comunistă;

studiul citat mai sus vorbeşte despre perenitatea modelului: după „tovarăşa Ana“, istoria comunismului românesc le-a mai cunoscut şi pe „tovarăşa Liuba“, „tovarăşa Ghizela“, „tovarăşa Constanţa“ ş.a.m.d.

Dincolo de discursul propagandistic al egalităţii, este de văzut dacă modelul, odată impus, a supravieţuit, ca strategie a politicii de cadre, iniţiatoarei ei. Redau, în tabelul alăturat, o statistică privitoare la ponderea elementului feminin în structurile de tip parlamentar ale ţărilor comuniste la nivelul anului 1959, deci după dispariţia Anei Pauker din peisajul politic românesc.

Ţara satelit	Nr. parlamentari	Nr. femei	%
Bulgaria	254	41	16,14
Cehoslovacia	368	61	16,57
Polonia	459	19	4,13
România	437	71	16,24
Ungaria	338	61	18,04

Sursa: monitorul East Europe, editat de Comitetul Free Europe din New York, vol.8, nr. 12, decembrie 1959, p. 12.

Se observă cu uşurinţă că, între ţările comuniste, România Populară deţine o poziţie de mijloc în privinţa promovării politice a femeii, sub cea a Ungariei, dar incomparabil mai bună decât cea din mai conservatoarea Polonie. Situaţia de ansamblu este însă edificatoare pentru falsitatea retoricii egalitariste de care uza întregul bloc comunist. În istoria comunismului românesc, necesitatea de a asigura un echilibru între componenta feminină şi cea masculină a fost una reclamată constant, până în ultimele luni ale regimului Ceauşescu. Fără nici un rezultat notabil.

Interesant este însă de urmărit, în România, ecourile peste decenii ale „efectului“ Ana Pauker. Feminismul politic s-a reîncarnat, în anii ‘70, în persoana unui alt personaj ce se revendica din militantismul revoluţionar: Elena Ceauşescu. Ea însăşi femeie, nici măcar evreică, soţia primului preşedinte al României va moşteni întregul capital de antipatie pe care-l lăsase Ana Pauker, întrecându-şi, din acest punct de vedere, până şi soţul în care o bună parte din opinia publică a văzut deseori, şi vede încă şi azi, mai mult o victimă decât un inspirator. Post-mortem, Elena Ceauşescu a făcut pentru soţul său exact ceea ce Ana Pauker a făcut pentru Gheorghe Gheorghiu-Dej după 1952: a jucat rolul acelui personaj-alibi prin care eşecurile regimului şi responsabilităţile secretarului general au putut fi camuflate.

6.2.11. Epilog: Ana Pauker în istoria… literaturii române

Drama – şi trama – Anei Pauker nu s-a jucat numai în câmpul politicii; paradoxal sau nu, figura sa s-a păstrat la fel de vie şi într-un domeniu cu care ea nu a avut nici o legătură: în literatura română. Nu ne referim aici,

bineînţeles, la zecile de poezii şi nici la literatura hagiografică având-o ca eroină de care presa vremii este plină, producţii care şi-au avut epoca lor de glorie până la începutul anilor ‘50, pentru ca apoi să fie ocultate în cea mai pură tradiţie orwelliană. Spun paradoxal, pentru că în istoria literaturii române, profitând de apetenţa românilor pentru producţiile literare cu cheie, în care iniţiaţii puteau întrezări diverse personaje politice, numele Anei Pauker va rămâne veşnic legat de cel al lui… Mircea Eliade. Cititorii nuvelei Pe strada Mântuleasa nu au nici o greutate în a sesiza imediat transcripţia literară a Anei Pauker, în primul rând datorită descrierii fizice:

„Era mai aprigă, parcă, decât o judecase el după fotografiile din ziar. Arăta o femeie de vreo 50 de ani, mare, mătăhăloasă, cu obrazul lătăreţ, tăiat în zbârcituri adânci, cu gura enormă, cu grumazul scurt şi gros, iar părul cenuşiu îl purta tăiat scurt, aproape băieţeşte. Fuma necontenit.“

Dar partea cea mai interesantă pentru ceea ce ne interesează – imaginea pe care Ana Pauker a lăsat-o moştenire posterităţii, şi mai ales temerea pe care o insufla, de care am vorbit mai sus – este dialogul pe care Eliade, pentru înlăturarea oricărui echivoc, îl inventează în scopul creionării definitive a femeii-comisar:

„Mă cunoşti? întrebă ea. – Cum să nu vă cunosc? (…) Dumneavoastră sunteţi doamna Anca Vogel… – Tovarăşa ministru, îl întrerupse femeia. – Temuta Anca Vogel (…) Aşa vă spune lumea: temuta luptătoare… – Ştiu, făcu femeia şi ridică din umeri. Dar de ce le-o fi frică oamenilor de mine, n-am aflat încă. Eu sunt pâinea lui Dumnezeu. Nu sunt rea decât cu ai mei, şi nu întotdeauna…“.

Nuvela lui M. Eliade – parte din ciclul său de nuvele fantastice – are în sine o poveste interesantă: începută în august 1955 (deci la câţiva ani de la

mazilirea personajului real, o decădere în rang ce apare, sugerată, şi în ficţiune, decădere care se datorează, printre altele, legăturii dintre Anca Vogel şi un alt personaj cu cheie, numit Vasile Economu, adică Vasile Luca, fost ministru de Finanţe…), nuvela va fi terminată de autor 12 ani mai târziu, la Chicago, la şapte ani deci de la moartea Anei Pauker. Dialogul pe care l-am redat mai sus, dintre eroul nuvelei şi Anca Vogel, este, chiar dacă fictiv, izbitor prin verosimilitatea lui. Nu cunoaştem mobilul impulsului lui Eliade de a face din Ana Pauker un personaj literar. Regretabil este însă altceva: cum varianta lansată de către Ion Mihai Pacepa, că Ana Pauker ar fi lăsat în urma sa memorii, pe care Ceauşescu le-ar fi distrus efectiv, nu se confirmă şi sunt extrem de puţine şanse să se confirme vreodată, atunci probabil că nu vom şti niciodată dacă Ana Pauker a înţeles în sfârşit de ce se temeau atât de mult oamenii de ea sau dacă măcar şi-a pus vreodată această problemă.

6.3. Gheorghe Gheorghiu-Dej. (In)fidelitatea memoriei sau despre vârstele comunismului românesc

Într-o alocuţiune rostită la Sorbona în noiembrie 1992, François Bédarida vorbea de conflictul evident în care se află, dintotdeauna, memoria şi istoria. În timp ce istoria se plasează în exteriorul evenimentului, având ca obiectiv adevărul, memoria se află în interiorul evenimentului şi nu-şi poate dori mai mult decât fidelitatea – în acest fel se poate reda, simplificând, schema fostului director de la „l'Institut d'Histoire du Temps Présent" din Paris.

Nu ştim în ce măsură se poate vorbi astăzi despre actualitatea lui Gheorghiu-Dej sau despre redescoperirea sa. Noi înşine încă prea marcaţi de gloria şi declinul lui Nicolae Ceauşescu, suntem tentaţi să construim analiza comunismului românesc în funcţie de o grilă ce-l are pe acesta ca unitate de măsură, pierzând din vedere faptul că, în realitate, Gheorghiu-Dej este – ca studiu de caz – mult mai interesant şi mai relevant, chiar dacă mai puţin spectaculos în aparenţă.

* * *

Posteritatea lui Gheorghiu-Dej este ubicuă. Fiind, pentru istorici, primul conducător comunist de anvergură al României, cel de numele căruia se leagă epoca de tristă glorie a gulagului românesc, Dej este în egală măsură, pentru cei ce nu se pot încă sustrage reveriilor egalitariste, şi beneficiarul principal al unei nostalgii mai mult sau mai puţin confuze[245], cu obiect în primele decenii ale comunismului naţional, decenii în care visul nobil al unei ameliorări sociale totale, al unei societăţi a şanselor egale şi a travaliului unanim părea că se poate materializa prin efortul entuziast al unui popor investit cu sarcina făuririi istoriei. „A fost responsabil mai mult

decât oricare alt om de colapsul marilor planuri ale Moscovei privind Estul Europei“ – spunea, pe de altă parte, necrologul publicat la moartea lui Dej în buletinul mai sus citat al foarte criticului cu lumea comunistă Comitet Free Europe de la New York[246]. Gheorghiu-Dej a însemnat o epocă în comunismul românesc; legăturile de filiaţie politică dintre Nicolae Ceauşescu şi Dej sunt mai numeroase decât credem: în cele mai notabile acţiuni ale sale, Ceauşescu a fost un continuator, şi nu un iniţiator.

De fapt, interesul pentru Gheorghiu-Dej transcende propria sa biografie şi se răsfrânge inevitabil asupra epocii pe care el şi-a pus pecetea. Lecţia oferită de către Dej este tocmai această mlădiere a biografiei sale în funcţie de imprevizibilele schimbări ale epocii sale. El scapă încadrării într-un unic tipar, multiplicându-se parcă şi oferindu-ne, de la un deceniu la altul al domniei sale, alte feţe ale propriei persoane. Pentru că vârstele sale sunt, într-o foarte mare măsură, şi vârstele comunismului românesc.

6.3.1. Conformismul salvator

Paraşutarea în România a lui Emil Bodnăraş în martie 1943, la indicaţia expresă a NKVD-ului sovietic, era menită să salveze, în ceasul al doisprezecelea, firma destul de şifonată a comuniştilor români. Cum am spus, pe parcursul tuturor acestor luni de război scurse, partidul comunist de aici se dovedise a fi incapabil în organizarea unor acţiuni de rezistenţă antihitleristă. Sarcina lui Bodnăraş era să reactiveze anemicul partid (ai cărui membri principali se aflau în majoritate închişi), astfel încât sosirea Armatei Roşii să-l găsească operaţional. În condiţii nici până astăzi elucidate pe deplin, Bodnăraş reuşeşte să-l întâlnească la Târgu-Jiu pe Gheorghiu-Dej (după unele surse, chiar în spitalul închisorii), pe care-l cunoştea foarte bine de pe vremea detenţiei la Doftana[247]. Consecinţele principale ale acestei întâlniri au fost denunţarea, de către Dej, a lui Ştefan Foriş ca agent al poliţiei politice româneşti (acest presupus „joc dublu“ putea fi o bună explicaţie plauzibilă pentru inactivitatea partidului, explicaţie totodată măgulitoare pentru comuniştii închişi, asemeni lui Dej) şi preluarea de facto a conducerii partidului de către Dej, cel despre care

fostul colonel KGB Oleg Gordievski ne asigură că fusese format, ca agent NKVD, încă din anii ‘30[248]; totodată, Bodnăraş îi sugerează lui Dej ideea evadării din lagărul de la Târgu-Jiu, eveniment ce se va petrece în noaptea de 12 spre 13 august 1944.

În momentul în care Ana Pauker şi câţiva dintre discipolii ei vin de la Moscova (cu o întârziere care ar putea fi la rândul ei analizată), fracţiunea din interior a Partidului Comunist se retrage cu deferenţă într-o poziţie secundară. Legenda „tovarăşei Ana“ era prea vie şi puternică, ca şi, am văzut, legenda bunelor sale relaţii cu elita de la Kremlin. Gheorghiu-Dej, deja experimentat la cei 43 de ani pe care-i împlineşte în noiembrie 1944, dă dovadă de un tip de disciplină care, de exemplu, lui Lucreţiu Pătrăşcanu îi repugnă, fiindu-i străin. În Ana Pauker, Dej îşi găseşte pe moment un aliat natural şi o educatoare de clasă în tainele artei de-a se impune într-un partid precum cel comunist, partid prin definiţie polimorf[249]; la fel de adevărat este că Dej, la rându-i, a fost un elev mai mult decât dăruit.

Am văzut cum „investirea“ lui Gheorghiu-Dej ca secretar general al PCR în urma Conferinţei Naţionale din 16–21 octombrie 1945 (conferinţă desfăşurată în sala liceului bucureştean Mihai Viteazul) nu modifica raportul de forţe din partid. În Secretariatul nou ales al Comitetului Central (Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, Vasile Luca, Teohari Georgescu), Dej era în aparentă minoritate faţă de „aripa moscovită“ (Teohari Georgescu fusese coleg de închisoare cu Dej, dar din toamna lui 1944 el trecuse în „tabăra“ politică a Anei Pauker), drept care în următorii ani zelul său rămâne neştirbit, fie şi (sugerează Gordievski) datorită repetatelor impulsionări pe care le va primi, sub formă de indicaţii, de la rezidenţii succesivi la Bucureşti ai Comisariatului sovietic al Securităţii Statului (NKVD, precursorul KGB-ului), Dmitri Fedicikin şi Aleksandr Saharovski. Această temporară situare în umbra Anei Pauker nu-l deranjează pe Dej, odată ce prioritatea Plenarei Comitetului Central din ziua următoare închiderii conferinţei naţionale a PCR va fi atacarea (în principal de către Gh. Apostol şi Gheorghiu-Dej, cu permisiunea în opinia mea interesată a Anei Pauker) a „cazului special“ pe care începe să-l reprezinte Lucreţiu Pătrăşcanu. Bazându-se în principal pe interviuri cu diferite personaje aflate în anii ‘40 în apropierea Anei Pauker, Levy sugerează că între aceasta şi Lucreţiu Pătrăşcanu ar fi existat, până la un moment dat, o complicitate îndreptată

împotriva lui Dej: „(…) până în 1947, atitudinea Anei Pauker faţă de Pătrăşcanu fusese tot mai protectoare, în septembrie respingând plângerile lui Gheorghiu-Dej (…) şi respingând hotărât propunerea lui Bodnăraş de a-l aresta pentru pretinsa lui încercare de a părăsi ţara“[250]. În opinia mea, cei doi – Pauker şi Pătrăşcanu – erau suficient de diferiţi ca o eventuală apropiere între ei să fie cu totul de neaşteptat în condiţiile date ale competiţiei pentru putere de atunci. Cuprinsul stenogramei acestei plenare din 22 octombrie 1945 (amintită mai sus, v. cap. 4.1.) oferă date cu totul verosimile despre evoluţia disputei interne din partid. Dispută în care argumentele deseori trec limitele absurdului, din moment ce Dej îl acuzase în conferinţă pe Pătrăşcanu nu numai că ar fi încă, după 27 de ani petrecuţi în partid, o „rămăşită burgheză“ în sânul PCR, dar şi că ar avea grave „încurcături teoretice“ etc.

Cert este că aceşti ani vor aduce câteva evenimente care i se vor potrivi liderului Gheorghiu-Dej ca o mănuşă.

6.3.2. Dej şi problema iugoslavă

În primul rând, problema iugoslavă: odată cu apariţia în 1948 a „schismei titoiste“, Dej avea şansa evidenţierii fidelităţii sale faţă de spiritul şi linia ortodoxiei staliniste. Şi nu va rata această oportunitate. De fapt, relaţiile dintre Iosip Broz Tito şi Dej fuseseră promiţător de bune până foarte aproape de izbucnirea conflictului sovieto-iugoslav. Este foarte credibil că Dej avea o admiraţie reală faţă de Tito, faţă de curajul pe care acesta îl dovedise pe parcursul războiului de rezistenţă împotriva Germaniei naziste şi faţă de anvergura politică – procomunistă – pe care acesta o dobândise prin chiar această rezistenţă. Totodată, Dej era foarte interesat de existenţa unor relaţii bune cu această ţară vecină şi faţă de care simpatia populară era cu totul sesizabilă încă de pe vremea în care, la începutul anilor ‘20, principesa Marioara (una dintre fiicele regelui Ferdinand I şi ale reginei Maria ai României) fusese cerută în căsătorie de regele Alexandru I al Regatului Sârbilor, Croaţilor şi Slovenilor (denumirea din epocă a Iugoslaviei)[251]. La sfârşitul anului 1947, Tito (şi el interesat să aibă relaţii

bune cu România şi mai ales cu comuniştii români, în creştere numerică) îi făcuse un foarte frumos cadou lui Dej – acesta din urmă, ca parte a guvernului Groza aflat la conducerea României. O importantă delegaţie iugoslavă – condusă de însuşi Tito – venea la Bucureşti pe 17 decembrie, pentru semnarea tratatului de prietenie, colaborare şi asistenţă mutuală dintre cele două ţări[252]. Guvernul român a fost foarte mulţumit de această vizită[253]. Nu este deloc exclus ca Dej şi Petru Groza, profitând de această ocazie, să-i fi cerut mai experimentatului Tito sfaturi legate de viitorul act politic pe care-l pregăteau comuniştii români, adică îndepărtarea de pe tron a regelui Mihai I – în Iugoslavia, monarhia fiind abolită încă din 1945, în condiţii care nu aveau nimic în comun cu România.

Evoluţia ulterioară a raporturilor dintre Tito şi Stalin l-a luat prin surprindere pe Gheorghiu-Dej, el nefiind un iniţiat în planurile confederative-balcanice ale liderului iugoslav, dar putând intui, graţie inteligenţei sale politice, de ce în cele din urmă Stalin s-a temut că Tito ar putea căpăta o putere care să-l transforme într-un rival. La 27 martie 1948, Stalin atacă foarte dur politica de „deviaţionism“ a lui Tito, sperând încă într-o spăşire a acestuia, în spiritul obedienţei de partid graţie căreia, în ultimii zece ani, Stalin îşi eliminase orice adversar real sau virtual. Dar Tito avea să refuze cu încăpăţânare orice recunoaştere a unor acuzaţii în care nu se regăsea; stăpân pe poziţia sa, neavând a-i mulţumi Uniunii Sovietice pentru că l-ar fi adus la putere după război (aşa cum era cazul liderilor comunişti din Europa Centrală şi Orientală), Iosip Broz a fost primul şef comunist din istoria leninismului mondial care şi-a asumat punerea în practică a unui regim comunist-naţional.

Aflat între Tito şi Stalin doar din punct de vedere geografic şi nimic mai mult, Gheorghiu-Dej nu a avut de făcut, practic, o alegere. Pe 28 iunie, la capătul unei reuniuni de o săptămână care avusese loc chiar la Bucureşti, Biroul informativ al Partidelor Comuniste şi Muncitoreşti (Cominform) condamnă în lipsă partidul comuniştilor din Iugoslavia şi-l exclud totodată din organizaţie.

Pe 1 iulie 1948, Dej publica în organul de presă a Cominformului, intenţionat denumită Pentru pace trainică, pentru democraţie populară o violentă diatribă împotriva lui Tito, atribuindu-i „un punct de vedere

monstruos şi absurd“, „îngâmfare“ şi „miopie naţionalistă“, „orgoliu mic burghez“. Datorită „corectitudinii“ ideologice de care dă dovadă, Dej se lasă folosit, în întâlnirile următoare ale Cominformului, pentru condamnarea repetată a „clicii de spioni şi asasini Tito–Rankovici“, iar malul românesc al Dunării devine o imensă gazetă de perete menită să arate celor de dincolo chipul de călău cu bardă însângerată a conducătorului iugoslav[254].

6.3.3. Dej şi revoluţia maghiară

Al doilea eveniment este implicarea lui Gheorghiu-Dej – şi, prin extensie, a partidului pe care-l conduce – în soluţionarea crizei maghiare din 1956[255]. În după-amiaza de 23 noiembrie, grupul lui Imre Nagy – care fusese nucleul revoluţiei anticomuniste maghiare – era preluat sub pază militară sovietică la părăsirea ambasadei iugoslave (unde li se oferise azil politic pe 4 noiembrie) şi era trimis în România (deşi destinaţia dorită de ei era Belgrad), unde va fi cazat, sub pază, la Snagov, lângă Bucureşti[256]. Mobilul invocat era un aşa-zis acord intervenit în aceeaşi zi între guvernul maghiar şi guvernul de la Bucureşti prin care guvernul Kádár János „roagă“ guvernul român (nu e nici o îndoială că ideea plecase de la Moscova) să asigure „azil politic“ grupului Nagy, a cărui securitate ar fi fost „pusă în pericol“ la Budapesta.

În realitate, Gheorghiu-Dej intrase mai devreme în această ecuaţie: la cererea se pare expresă a lui Nikita Hruşciov, Dej – însoţit de Emil Bodnăraş, Valter Roman şi Mihai Beniuc – face o vizită la Budapesta între 22 şi 25 noiembrie, aducând asigurări ferme pentru noul lider comunist de aici, Kádár János, că tovarăşii comunişti români vor sprijini refacerea partidului comunist ungar şi, totodată, a serviciilor de securitate afectate de tulburările din ultimele două luni. Această vizită, în condiţii de un dramatism deosebit chiar dacă toţi membrii delegaţiei române erau convinşi că Ungaria a trecut printr-o contra-revoluţie, a lăsat urme diverse[257]. Prezenţa lui Valter Roman în această delegaţie (personajul fiind el însuşi la capătul unei perioade de penitenţă partinică) se explică prin faptul că el era

unul dintre cei mai buni, dacă nu chiar singurul, prieteni ai lui Imre Nagy din România. În jurnalul său, peste două decenii, Roman va face câteva aprecieri interesante:

„La Nagy Imre, cu care am lucrat împreună la Komintern, m-a atras erudiţia şi francheţea sa, în special părerea lui despre problema Transilvaniei (…). (…) [Î]n timpul războiului singurul om din colectivul ungar al postului de Radio Kossuth (care a fost condus de Rákosi şi ai cărui colaboratori erau Gerö, Révai, Farkaş, Friss, Nagy Imre şi alţii), cu care m-am înţeles în problema Transilvaniei a fost Nagy Imre (deşi unora li se va părea un lucru ciudat, cunoscând cele întâmplate în 1956 în Ungaria). (…) Aceasta a fost atunci ceva deosebit de important pentru noi, cunoscut fiind că Rákosi insista asupra apartenenţei Transilvaniei la Ungaria“.

Roman dă şi câteva detalii privind vizita (vizitele, în cazul său) în Ungaria: „În zilele grele din 1956 m-am întâlnit nu odată cu Nagy Imre: la 30 octombrie în Parlament, el fiind atunci prim-ministru, la 22 noiembrie când fusese prizonier la sovietici şi, ulterior, de mai multe ori în România“[258].

Alegerea lui Dej pentru distribuirea în acest rol şi a României drept gazdă temporară pentru echipa de rebeli a lui Nagy nu a fost, evident, o pură întâmplare; ea spune multe despre conformismul echipei de la Bucureşti, echipă care îşi luase la rându-i măsuri de precauţie pentru ca erezia ungară să nu contamineze şi scena politică internă: pe 30 octombrie, Biroul Politic al CC al PMR investise cu sarcina menţinerii ordinii în ţară un comandament alcătuit din Emil Bodnăraş, Alexandru Drăghici, Leontin Sălăjan şi Nicolae Ceauşescu, comandament aflat în permanent contact cu Gheorghiu-Dej (secretarul general al partidului) şi Chivu Stoica (prim-ministru în acel moment, după ce-l înlocuise în acest post pe Gheorghiu-Dej, pe 4 octombrie acelaşi an).

6.3.4. Al şaselea simţ politic vs. Pătrăşcanu şi Ana Pauker

În mare, semn în egală măsură al abilităţii şi al setei sale de putere, mai puţin de un deceniu îi va trebui lui Dej – după 1948 – pentru a-şi surclasa proprii maeştri în tehnica gherilei interne de partid – în principal pe Ana Pauker, dar nu numai.

Dej rezolvă competiţia din interiorul PMR în trei etape la sfârşitul cărora va rămâne conducător unic şi incontestabil. Politica sa de alianţe de moment confirmă întru totul cele două mari calităţi pe care, în anii de maximă glorie ai epocii Dej, profesorul Randolph L. Braham le atribuia liderului român, din motive cu totul îndreptăţite: un al şaselea simţ politic şi o mare sensibilitate în intuirea direcţiilor din care bate, dinspre Moscova, vântul schimbărilor[259]. Prima etapă, cu un Dej camuflat în spatele retoricii de tip vechi, cominterniste, a fost scoaterea din circuit a lui Lucreţiu Pătrăşcanu, la capătul unui război rece de partid pe care acesta din urmă îl înţelege dar nu-i poate prevedea consecinţele. Lenta măcinare a lui Pătrăşcanu va fi grăbită, paradoxal, de tendinţele reformatoare ale lui Hruşciov; alarmat la gândul că noului lider de la Kremlin îi va surâde ideea unei schimbări la vârf la Bucureşti, Dej elimină din faşă această posibilitate prin executarea secretă, în aprilie 1954, a potenţialului său adversar – la capătul unei arestări care se produsese cu şase ani în urmă, a unor interogatorii pe care Dej le urmărise în mod direct şi a unui proces aranjat în grabă, în lipsa oricărui fundament al acuzaţiilor[260]. Nu numai mâinile lui Gheorghiu-Dej se murdăriseră cu acest dosar Pătrăşcanu. Ironia sorţii face ca unul dintre primii comilitoni ai lui Dej care să lanseze un atac direct la adresa lui Pătrăşcanu (indubitabil, având şi acordul lui Dej şi cel al Anei Pauker) să fie Teohari Georgescu, atunci ministru de Interne, coleg de guvern cu cel atacat: pe 23 februarie 1948, în penultima zi a Congresului de unificare a „celor două partide ale clasei muncitoare“ PCR şi PSD – unificare al cărei rezultat a fost Partidul Muncitoresc Român –, Georgescu îl atacă în mod explicit pe Pătrăşcanu, reiterând vechea acuză că ar face jocul burgheziei etc. A doua zi, Pătrăşcanu este demis din postul de ministru al Justiţiei şi astfel începe calvarul său, de la arestul la domiciliu din faza preliminară până la ancheta lungă, procesul grăbit şi fraudulos şi, în fine, la execuţia din noaptea de 16–17 aprilie 1954.

Mult mai rapid este sfârşitul politic al Anei Pauker şi al principalilor ei suporteri, Vasile Luca şi Teohari Georgescu. Pe fondul unui război de uzură la care ei asistă neputincioşi (semn al deposedării lor timpurii de sprijinul lui Stalin într-o astfel de confruntare), după vizita secretă pe are Dej o face la Moscova în ianuarie 1952, vine şedinţa plenară a CC al PMR din 26–27 mai acelaşi an, când, sub pretextul uşor de găsit al unor eşecuri economice, blamul partidului cade necruţător asupra celor trei (de reţinut că această corozivă plenară este cea care va coopta, ca membri supleanţi ai Comitetului Central, câţiva „lupi tineri“ din garnitura partidului: Gheorghe Stoica, Ghizela Vass şi tânărul – 34 de ani – şi deja intransigentul Nicolae Ceauşescu). Ceea ce mi se pare interesant este că atacul la Ana Pauker se dă prin ricoşeu, principalii loviţi fiind companionii săi; acuzaţiile sunt desprinse din panoplia stalinistă a suprarealismului lozincard: Vasile Luca (acuzat că a pierdut „simţul de clasă, s-a rupt de partid, de clasa muncitoare, s-a înconjurat de elemente duşmănoase, s-a ridicat împotriva liniei generale a partidului, a introdus propria sa linie oportunistă de dreapta“) este scos din Comitetul Central şi trimis în faţa Comisiei Controlului de Partid pentru „grave abateri (…) în sistemul financiaro-bancar şi al schimbului de mărfuri“ ce-i vor fi fatale (pe 9 martie Luca deja pierduse ministerul Finanţelor, iar pe 28 mai el era destituit, de către Marea Adunare Naţională, din funcţia de vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri).

La rându-i, Teohari Georgescu va plăti pentru „o atitudine împăciuitoristă faţă de devierea de dreapta a lui V. Luca, căutând să ascundă propriile sale greşeli de dreapta (…) şi pierderea vigilenţei revoluţionare“; ca urmare, pe 28 mai acesta pierde şefia ministerului de Interne şi poziţia de vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri, funcţii pe care vor apărea doi dintre fidelii lui Dej, mai tinerii Alexandru Drăghici, respectiv Gheorghe Apostol.

Dar apogeul abaterilor îl atinge Ana Pauker, capabilă, în raţionamentul plenarei, de o foarte largă oscilaţie stânga–dreapta pe linia deviaţionismului de partid: având „o poziţie de sprijinire a devierii de dreapta a lui V. Luca“, ea „a săvârşit şi abateri de stânga (…) în problema construirii gospodăriilor agricole, tolerând încălcarea principiului liberului consimţământ“. Semnalul trimis partidului prin intermediul acestor ţapi ispăşitori privea însă ştirbirea unei autorităţi pe care deja Dej şi-o anunţă, în subtext, foarte clar. Nu este

deloc un detaliu că partea finală a acuzaţiei adusă Anei Pauker incriminează „relaţii neprincipiale în interiorul conducerii partidului“, cu detaliul aferent, menit a stabili o conexiune definitivă între cei trei, care să-i marcheze ca un stigmat infamant: „Între V. Luca, T. Georgescu şi A. Pauker au avut loc întâlniri şi discuţii (…), lucru pe care l-au ascuns partidului (…). Ei priveau sectoarele de activitate ce le fuseseră încredinţate ca un fel de feude, de domenii personale“.

Marea şansă a lui Dej va fi că, pătrunsă până la nivelul genei de disciplina de partid al cărei avocat fusese decenii la rând, Ana Pauker va admite toate aceste greşeli şi va solicita, supusă, ajutorul partidului pentru remedierea lor. Dej o va ajuta aşa cum îi cădea lui mai bine: iniţial Ana Pauker primeşte (doar) un avertisment pe linie de partid, nu va fi realeasă în Secretariat şi nici în Biroul Politic al Comitetului Central (în schimb, va fi aleasă, pe poziţia a 5-a, în Biroul Organizatoric…), iar în lunile următoare avea să piardă, şi pe linie de stat, poziţiile-sursă ale puterii sale: anume ministerul de Externe (pe 10 iulie, în favoarea lui Simion Bughici, fost ambasador la Moscova) şi cu totul formala vicepreşedinţie a Consiliului de Miniştri (24 noiembrie). Ca o culme a cinismului de partid, în perfectă consonanţă cu cel mai pur stalinism, acest al doilea val de epurări este pus sub o lozincă ce reflectă puternica inspiraţie moscovită a întregii afaceri: „Pentru continua întărire a partidului“[261].

6.3.5 „Noul curs“ al României lui Dej

Cutremurul la vârf din 1952 a avut două consecinţe principale. Pe termen scurt, Dej obţine controlul deplin asupra aparatului de partid, legând totodată eşecurile politicii economice şi sociale de numele adversarilor săi epuraţi. Această practică nu era deloc o noutate în istoria Partidului Comunist autohton: în perioada interbelică, în sarabanda de conduceri ce s-au succedat la vârful acestui anemic partid, anularea antecesorului prin însărcinarea lui cu toate eşecurile înregistrate era o practică devenită tradiţie.

După înlăturarea Anei Pauker şi a celor apropiaţi ei, ca toate ţările satelite, România se putea înscrie şi ea, în 1953, într-un nou curs după modelul sugerat de Hruşciov. Programul informal al acestuia era lansat de Gheorghiu-Dej chiar în cuvântarea aniversară de 23 august (este drept, ea fusese pregătită într-o Plenară anterioară a Comitetului Central, între 15–20 august), fiind apoi reluat şi nuanţat în Plenara Comitetului Central al PMR din 19 aprilie 1954 şi în lucrările Congresului al II-lea al PMR, amânat succesiv de trei ori pentru ca Dej să vadă cât de departe este dispusă Moscova să meargă pe calea revizuirilor de natură politică.

Trei precizări sunt necesare aici, toate de natură tehnică: i) în România anului 1953, „noul curs“ anunţat în formule sibilinice de către Dej trimitea mai curând la o speranţă – anume relaxarea ritmului investiţiilor în industrie în paralel cu o mai mare atenţie acordată necesităţilor de consum ale populaţiei, un nou elogiu adus principiului conducerii colective (elogiu binevenit acum, după moartea lui Stalin!), consideraţii generale despre necesitatea întăririi democraţiei de partid etc; ii) apoi, trebuie spus că acest congres al II-lea al partidului a fost cel mai îndelung aşteptat dintre toate: anunţat iniţial pentru martie 1954, Congresul a fost amânat mai întâi pentru octombrie acelaşi an, pentru ca, în final, să se desfăşoare în decembrie 1955, la aproape 8 ani de la precedentul congres, din februarie 1948! Motivul: Dej dorea, cum s-a văzut, să aibă certitudinea că nu-l pândeşte, din rândurile congresiştilor, nici o primejdie; iii) în fine, la Bucureşti se mai produsese între timp o aparent surprinzătoare schimbare în structura de conducere, în măsură să arate că lecţia democraţiei de partid şi a conducerii colegiale a fost însuşită de elita de partid românească. Pe 19 aprilie 1954, o Plenară a Comitetului Central decidea desfiinţarea postului de secretar general al partidului şi înlocuirea acestuia cu un secretariat format din trei persoane, condus – ca primus inter pares – de un prim-secretar. Să fi fost, pentru Dej, nostalgia „conducerii colegiale“ din octombrie 1945, care-l pusese alături de Ana Pauker, V. Luca şi T. Georgescu? Puţin probabil; mai curând era dorinţa sa, pur interesată, de a se alinia modelului sovietic, sugerat de la Moscova de Hruşciov. În consecinţă, titularul funcţiei de prim-secretar devine acum Gheorghe Apostol, iar Dej se retrage, strategic, în funcţia de prim-ministru.

Această schimbare a fost o rocadă de operetă. Însuşi noul lider al partidului, Apostol, nu avea nici o pretenţie de a conduce fără ştirea sau avizul noului premier Dej – dealtfel, el îi era şi i-a rămas unul dintre cei mai fideli susţinători[262]. Iar Dej, acum, la începutul regimului Hruşciov, avea nevoie chiar de susţinători interni, în măsură să-i înlăture teama că o rocadă mai mare şi reală s-ar putea produce, încurajată de Moscova şi afectându-l în mod decisiv şi irevocabil.

Evident, aceste noi temeri ale liderului de la Bucureşti – acel „Machiavelli al Balcanilor“, cum îl numeşte, făcându-i un enorm (şi discutabil) compliment, Vladimir Tismăneanu[263] – derivau din moştenirea stalinistă efectivă, iar tonul lor fusese dat de curajul lui Nikita Hruşciov de a arunca asupra stalinismului o lumină cu totul inedită. În ciuda clişeelor încă aflate în circulaţie, la vestitul Congres al XX-lea al PCUS, Hruşciov nu a citit incisiva sa diatribă antistalinistă în faţa tuturor delegaţilor sau ziariştilor sovietici sau oaspeţilor străini[264]. Cercul celor „iniţiaţi“ în detaliile acestor „dezvăluiri“ a fost relativ restrâns; în fond, ceea ce a şocat nu era noutatea informaţiei – mai mult sau mai puţin, ecoul acestor crime staliniste ajunsese la fiecare –, cât faptul că această informaţie până atunci clandestină ajungea să fie rostită de la înălţimea pupitrului primului secretar al partidului, de către chiar urmaşul lui Stalin în persoană! După acea şedinţă iniţială, conţinutul raportului hruşciovian a fost adus la cunoştinţa delegaţilor partidelor comuniste, cerându-li-se, pe un ton categoric, păstrarea confidenţialităţii acestor „revelaţii“. Rămâne, evident, de discutat dacă nu cumva Hruşciov, cerând acest lucru, nu a mizat de fapt, cu totul conştient, pe fenomenul contrar, anume pe mai rapida răspândire a materialului său. În câteva luni, raportul a ajuns cunoscut şi discutat în întreaga lume (a existat de la început bănuiala, ulterior confirmată, că delegaţia comuniştilor polonezi a jucat un rol aparte în această spargere a secretului lui Polichinelle).

Gheorghiu-Dej fusese în fruntea delegaţiei româneşti la acest congres surprinzător al PCUS. Alături de ceilalţi prezenţi – printre care Miron Constantinescu şi Iosif Chişinevschi –, Dej a discutat în sotto voce documentul imediat cum le-a fost transmisă informaţia despre el, dar nu s-a putut stabili o poziţie comună pe care delegaţia să o susţină, solidară, odată cu întoarcerea în ţară. Pe 23 martie 1956, la Bucureşti începe o Plenară de

trei zile a CC, în deschiderea căreia Gheorghiu-Dej prezintă propria sa versiune privind concluziile de tras. Acordându-i, printr-o acoladă retorică, lui Stalin calificativul de „marxist de seamă“, Dej continuă apoi cu o dibace distanţare faţă de cel pe care un „cult al personalităţii incompatibil cu concepţia marxist-leninistă“ îl transformase „într-un fel de făcător de minuni (…) infailibil“ etc. În faţa asistenţei curioase să afle cum va reuşi Dej să justifice o aberaţie la care de fapt fuseseră părtaşi cu toţii, liderul PMR îşi face autocritica – în nume propriu şi în numele tovarăşilor –, admiţând că ei înşişi, în activitatea lor, au folosit excesiv trimiterile la Stalin, neglijând astfel partidul pe care acesta îl conducea ş.a.m.d.

Şi apoi, cu ajutorul celor deja sacrificaţi, apare soluţia. În faţa propriei echipe, pe care şi-o implantase cu răbdarea unui complotist tenace şi plin de talent, lui Gheorghiu-Dej îi va fi mult mai uşor să declare, în această plenară (urmată de o şedinţă, nocturnă şi mai secretă, alături de un grup restrâns de fideli, după o cină prelungită în seara lui 23 martie), că iconoclastul raport prezentat de Hruşciov tovarăşilor săi în noaptea de 24–25 februarie nu are nici o relevanţă pentru Partidul Comuniştilor români din moment ce la Bucureşti sămânţa răului fusese anihilată odată cu epuraţii anului 1952.

Mai cu seamă doi membri ai elitei comuniste de la Bucureşti nu au fost de acord cu această perspectivă: deja amintiţii Miron Constantinescu şi Iosif Chişinevschi. Încercând să profite de acest context sovietic neaşteptat, cei doi au propus plenarei o altă interpretare, care-l inculpa pe Dej, descriindu-l ca principalul responsabil pentru promovarea anterioară a unui stalinism românesc mimetic. Este foarte probabil ca cei doi – primul, un liberal cu vederi ortodox-comuniste de tip intelectualist, al doilea un sovietofil în doze apreciabile, sensibil peste media camarazilor de partid – să-şi fi premeditat acţiunea comună, deşi fiecare avea motivele sale de revoltă împotriva liderului.

6.3.6. Plenara din iunie 1957

Cu un notabil simţ al oportunităţii şi cu o răbdare care i-a adus numai beneficii, Gheorghiu-Dej nu se grăbeşte să se răzbune pe cei doi colegi rebeli, chiar dacă, de la diferite paliere ale partidului, mai răzbat semnele unor alieri mai mult sau mai puţin conjuncturale cu ei[265]. Un nesperat ajutor îi vine lui Dej din Ungaria – revoluţia maghiară (vezi cap. 6.3.3.), în urma căreia acreditivele sale în ochii Moscovei cresc pe deplin meritat, dat fiind rolul pe care el însuşi l-a jucat în anihilarea lui Nagy Imre.

Şi astfel al treilea moment al luptei la vârf din PMR se petrece în vara lui 1957 şi a fost, dacă acceptăm o ipoteză clasică de lucru, cel mai abracadabrant dintre toate[266]. Preparativele fuseseră făcute şi analistul de azi nu poate să constate decât această uluitoare mobilitate a elitelor, la baza căreia stă purul şi neîngrăditul voluntarism al liderului de partid Dej, care mizase pe o intuiţie corectă în privinţa celor doi colegi: pe 4 octombrie 1955 Emil Bodnăraş – devenit la mijlocul anilor ‘50 principalul sprijin al lui Dej în interiorul partidului – fusese numit prim-vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri (în locul lui Iosif Chişinevschi, faţă de care Dej devenea pe zi ce trece mai bănuitor), iar Alexandru Bârlădeanu – un alt personaj a cărui fidelitate faţă de linia dejistă era fără cusur şi, în plus, era bine dublată de o pregătire economică – îi succeda lui Miron Constantinescu în calitate de vicepreşedinte al aceluiaşi organism şi de preşedinte al Comitetului (anterior Comisiei) de Stat al Planificării.

În iunie 1957, în contextul divergenţelor ce opuneau lui Nikita Hruşciov, la Moscova, pe Veaceslav Molotov, Gheorghi Malenkov, Lazar Kaganovici şi Dmitri Şepilov („grupul antipartinic al celor patru“, care va fi îndepărtat la începutul lui iulie din posturi, printr-o decizie a Comitetului Central al PCUS), Dej trece la eliminarea definitivă a celor doi camarazi de partid: fostul responsabil de partid al Agitaţiei şi Propagandei Iosif Chişinevschi şi intelectualul „liberal“ Miron Constantinescu, acesta din urmă perceput de Dej ca unul dintre rivalii săi personali.

Epurarea celor doi[267] a fost, cum s-a văzut, grăbită (şi întrucâtva facilitată) şi de faptul că aceştia avuseseră curajul şi inabilitatea (crezându-se la adăpost, în urma revelaţiilor din raportul lui Hruşciov la Congresul XX al PCUS din februarie 1956) de a ataca în mod deschis pe Dej în aprilie 1956 pentru unele dintre abuzurile săvârşite de Securitate, cu permisiunea şi

deplinul acord al acestuia. Urmarea: în plenara din 28–29 iunie 1957 cei doi sunt eliminaţi din conducerea de partid iar Gheorghiu-Dej are de acum libertatea de a-şi înscrie printre reuşitele proprii şi unele dintre realizările acestora – Miron Constantinescu, în calitate de preşedinte al Comitetului de Stat al Planificării, fusese unul dintre cei ce susţinuseră şi pledaseră cauza desfiinţării Sovrom-urilor (el a şi semnat în 1954, din partea română, convenţia de dizolvare a acestui mamut economic). În momentul în care, în iunie 1957, la Moscova, Molotov, Kaganovici ş.cl. (care câştigaseră partida în Prezidiu) convoacă plenul Comitetului Central sovietic în speranţa destituirii lui Hruşciov, Dej, mizând probabil pe o victorie a fracţiunii Molotov, trece la lovitura finală asupra celor doi, ale căror acte de acuzare pentru excluderea din CC al PMR – ca agenţi ai revizionistului Hruşciov! – erau deja pregătite. Victoria lui Hruşciov în PCUS nu va schimba destinul lor, ci doar acuzaţia ce li se aduce: din agenţi ai lui Hruşciov, cei doi devin relicve ale stalinismului, aparenţele sunt salvate şi Dej este din nou victorios.

6.3.7. Un accident ce ar fi putut schimba cursul istoriei?

Comunismul românesc ar fi putut căpăta un alt destin în noiembrie 1957 – şi nu prin aceste detalii de culise ce exprimau lupta pentru putere, ci printr-un accident care a îndoliat, o vreme, paginile presei oficiale de la Bucureşti.

În dimineaţa zilei de 4 noiembrie acel an, o delegaţie a PMR a urcat într-un avion sovietic – o cursă specială –, urmând să ajungă în aceeaşi zi la Moscova, în vederea participării la sărbătorirea zilei de 7 noiembrie, aniversarea a 40 de ani de la revoluţia bolşevică. Delegaţia cuprindea 6 persoane – Chivu Stoica (în acel moment prim-ministru al guvernului, aici în calitate de conducător al grupului), Alexandru Moghioroş, Grigore Preoteasa, Nicolae Ceauşescu, Ştefan Voitec şi Leonte Răutu –, însoţite de un personal „tehnic“, din care făceau parte translatorul Mihai Novicov, Ştefan Voicu, stenograful Petrescu şi ofiţerul de Securitate Mecu, cel care-l însoţea de regulă pe Chivu Stoica în deplasări[268]. Echipajul sovietic al navei

era alcătuit din piloţii Şliahov (comandantul avionului) şi Hriukalov, ambii navigatori cu experienţă, şi tehnicianul de bord Pavlikov.

Gheorghiu-Dej a absentat de la acest voiaj – sub pretextul, poate real, al unei gripe care i-ar fi restrâns activităţile şi l-ar fi obligat să rămână la domiciliu.

După o escală fără probleme la Kiev şi o scurtă întâlnire cu membri ai conducerii RSS Ucraina, avionul a decolat către Moscova; după scurt timp, el a fost întors din drum, aeroportul din Moscova anunţând o periculoasă lipsă de vizibilitate în zona oraşului, din cauza unei ceţi foarte dese. În aceste condiţii, avionul s-a întors la Kiev, unde în scurt timp avea să ajungă, cu un alt avion, şi delegaţia maghiară (care mergea tot spre Moscova, cu acelaşi scop), condusă de János Kádár – cu care Stoica a avut imediat o scurtă întâlnire, de protocol.

În cele din urmă, amândouă avioanele au redecolat către Moscova (mai întâi ungurii, apoi echipa lui Stoica). În atmosfera de oboseală instalată printre membrii delegaţiei, cele două saloane ale avionului au devenit sufragerii improvizate, în care pasagerii „s-au întins în fotolii sau pe canapele şi dormitau; rar izbucnea ici, acolo, câte o discuţie mai animată“[269].

Accidentul s-a produs în momentul a ceea ce trebuia să fie aterizarea pe aeroportul moscovit Vnukovo, la orele întunecate de la sfârşitul după-amiezii. Din cauza proastei vizibilităţi, nava a ratat pista de aterizare şi, la scurt timp după prăbuşirea într-o pădure de lângă aeroport, s-a aprins în flăcări. Între timp, nouă dintre pasageri reuşiseră să iasă şi să se îndepărteze de avion; alături de piloţi, cel care a pierit în accident a fost Grigore Preoteasa – cel mai probabil deoarece momentul fatal l-a surprins în picioare, în timp ce povestea „despre felul cum în America pasagerii sunt legaţi înainte de decolare şi aterizare“[270]. Potrivit lui Novicov, ultimele sale cuvinte ar fi fost „Asta nu era prevăzut“ – spuse, probabil în chip de glumă, în momentul în care s-a simţit prima smucitură la contactul avionului cu solul.

Supravieţuitorii au fost duşi imediat la spitalul de partid Kremliovka („un fel de spital special, cum ar fi «Eliasul» de la noi, unde capătă îngrijire

activiştii de partid şi mai ales tovarăşii din alte partide“ – avea să povestească Novicov[271]), iar acolo au fost vizitaţi imediat de o delegaţie sovietică în frunte cu premierul N.A. Bulganin. La Bucureşti, în zilele următoare chenarele îndoliate din presa oficială au fost mai curând discrete, pentru a nu afecta reportajele omagiale dedicate aniversării de la Moscova[272].

Se încheia astfel cariera unuia dintre cei mai importanţi lideri ai momentului, un om de bază din echipa lui Dej. Comunist încă din studenţie, trecut prin închisorile şi lagărele de detenţie de la Jilava, Doftana, Craiova, Caracal şi Târgu Jiu, publicist în presa clandestină a mişcării (iar mai apoi, din toamna lui 1944, redactor-şef al ziarului România liberă), Grigore Preoteasa devenise membru al CC la Congresul al II-lea al PMR din 1955, iar plenara din iulie 1957 tocmai îl însărcinase, în calitate de secretar al CC, cu departamentul de Cultură, Propagandă şi Agitaţie (calitate în care făcea parte din această delegaţie); pe linie guvernamentală, el trecuse – între octombrie 1955 şi iulie 1957 prin postul de ministru de Externe. Preoteasa nu luase parte vizibil la nici unul dintre conflictele interne ale epocii, preferând să rămână necondiţionat alături de Dej. În mod întrucâtva ironic, cel mai vizibil semn al postumităţii sale avea să rămână Casa de cultură a studenţilor din Bucureşti, care – ca atare, construită în anii ‘30, din iniţiativa regelui Carol al II-lea – avea să primească la sfârşitul lui 1957 numele celui dispărut şi avea să-l păstreze, în ciuda tuturor schimbărilor intervenite pe parcurs, până la căderea regimului, în 1989.

În opinia mea, supoziţiile ce se pot face pe marginea acestui accident, deşi spectaculoase, sunt fără acoperire. Ideea că „Grigore Preoteasa, de fapt, ar fi murit în locul altuia“[273]este o simplă speculaţie, ca şi corolarul ei, că ruşii ar fi dorit de fapt eliminarea pe această cale a lui Gheorghiu-Dej; în opinia mea, nu este deloc credibil ca sovieticii să nu fi ştiut, măcar după dubla escală de la Kiev, că Dej nu era îmbarcat în avion. În aceste condiţii, chiar şi sacrificarea deliberată a unui echipaj de piloţi – fie el şi aparţinând KGB-ului, cum spune Pelin – ca preţ pentru lichidarea unei părţi incerte a elitei comuniste româneşti mi se pare a fi o variantă ce nu s-ar susţine.

Desigur, putem medita – în schimb – la ce s-ar fi întâmplat în comunismul românesc dacă, în locul acelui Preoteasa ce povestea colegilor, din picioare,

în acele clipe, s-ar fi aflat mai tânărul Nicolae Ceauşescu. Dar istoria contrafactuală, istoria lui „dacă“, rămâne un simplu joc intelectual şi nimic mai mult; inevitabil, ea nu poate explica nimic din cele ce aparţin trecutului, aşa cum s-a consumat el. În acel moment al istoriei mondiale, comunismul românesc ar fi mers înainte indiferent de numărul sau calibrul politic al victimelor de pe Vnukovo, din 4 noiembrie 1957.

6.3.8. Naţionalismul economic

Un alt teren pe care Gheorghiu-Dej repurtează o victorie răsunătoare este naţionalismul economic. Toţi autorii care au scris până acum despre România anilor ‘60 (de la Ghiţă Ionescu la Vladimir Tismăneanu, trecând prin Stephen Fisher-Galaţi, John M. Monthias, J.F. Brown, Kenneth Jowitt sau David Floyd) sunt de acord că independenţa afişată de partidul comuniştilor români a fost, la origine, o rezistenţă economică. Rezistenţă fundamentată, trebuie s-o spunem azi, pe mitul eminamente stalinist al vocaţiei transformative a industrializării intensive. Partidul Comunist din România îşi făcuse o ţintă din această direcţie încă de la Conferinţa Naţională din octombrie 1945; toate acţiunile următoare vor confirma această direcţie. Altfel spus, Dej îl înfruntă pe Hruşciov cu o armă pe care o moştenea de fapt de la Stalin şi la care nu era dispus deloc să renunţe!

În opinia mea, nici unul dintre evenimentele marcante ale acelor ani[274] nu poate explica, singur, alegerea de către Dej a căii naţional-comunismului – alegere inspirată şi benefică pentru partid pe termen mediu, care îşi va pune amprenta asupra regimului românesc pentru următoarele două decenii.

Toate reperele de mai sus sunt trepte pe care Dej, „dictatorul viclean“[275]le urcă răbdător, beneficiind pe rând de solidaritatea şi rivalităţile propriei echipe, ca şi de reţinerea Moscovei de a provoca un posibil 1956 românesc. Luate în sine, nici unul dintre aceste evenimente nu poate explica, singur, alegerea de către Dej a căii „naţionalismului resurgent“, cum o numea George Gross într-un articol dedicat „roadelor autonomiei româneşti“[276]. Nu mai era un secret pentru nimeni că Uniunea Sovietică privea, în acel

moment, din ce în ce mai atent către China lui Mao Tzedun. În concluzie, mereu neîncrezător în imprevizibilul Hruşciov, Dej a resimţit încă de la finele anilor ‘50 (1958–1959) un interes tot mai mare pentru veştile care veneau de la Beijing. În paralel, după anul 1955 îndeosebi, Dej face eforturi pentru ameliorarea relaţiilor cu altădată ereticul Tito, secondând astfel Kremlinul, care încerca acelaşi lucru cu mai puţin succes.

Pe 23 iunie 1956, preşedintele iugoslav vine pentru trei zile în România, pentru ca pe 20 octombrie acelaşi an o delegaţie condusă de Gheorghiu-Dej să înceapă o vizită oficială de nouă zile la Belgrad; era, printre altele, o încercare a lui Dej de a vedea, în mod direct, ceea ce Iosip Broz Tito gândeşte despre evenimentele în curs din Polonia şi Ungaria. Era, bineînţeles, o diferenţă de statut între România lui Dej – o ţară încă disciplinată, din punctul de vedere al ortodoxiei comuniste – şi Iugoslavia lui Tito, a cărei dependenţă de URSS era la cote minime. Şi totuşi, evenimentele şi evoluţiile din cele două ţări comuniste – Polonia şi, mai ales, Ungaria – erau în măsură să afecteze în egală măsură România şi Iugoslavia. Ambii lideri – Dej şi Tito, ca şi, mai apoi, Nicolae Ceauşescu – se temeau foarte mult de instabilitate. Direcţia pe care ei înscriseseră sau se pregăteau să înscrie propriul lor regim comunist naţional avea nevoie de linişte în lumea comunistă, pentru ca iniţiativele lor să nu provoace valuri cu consecinţe greu de evaluat. Nu avem date din care să reiasă că Dej era privit cu mare consideraţie la Belgrad; Tito încă vedea în omologul său român un om la care temerea de sovietici era mai mare decât dorinţa de a alege un drum propriu; la drept vorbind, simpatia lui Dej faţă de Tito (însoţită de o bună doză de gelozie politică, pe care Ceauşescu o va moşteni pe deplin) era mai mare decât simpatia lui Tito pentru Dej. Dar fapt este că această reluare a relaţiilor din 1956, întregită şi de viitoarea întâlnire din noiembrie 1963[277], va crea premisele elaborării proiectului hidrotehnic comun Porţile de Fier I[278]. Pe plan intern, Congresul PMR din iunie 1960 lansează două proiecte ambiţioase: un program de industrializare şi un plan general de dezvoltare până în 1975 (la care mai putem adăuga un al treilea, la fel de ambiţios şi poate mai curajos: propunerea, la Plenara din noiembrie–decembrie 1961, de scriere a unei istorii a partidului comunist din România!). Aceasta nu împiedică Bucureştiul ca, în principiu, să-şi declare încă adeziunea la linia sovietică de integrare economică a ţărilor din CAER, după principiul „diviziunii internaţional-socialiste a muncii“. Semne

de ameliorare apar şi în relaţiile dintre România şi Statele Unite, mai ales după semnarea acordului din 20 martie 1960, de la Washington, privind lichidarea unor pretenţii şi restricţii de ordin economic.

6.3.9. O „independenţă“ sui-generis

Semne ale unui dezacord economic românesc apar la cea de-a XVI-a sesiune CAER de la Moscova, din 6–7 iunie 1962, pentru ca apoi, prin deciziile Plenarei lărgite a CC al PMR din 5–8 martie 1963, Bucureştiul să dea semnalul clar de susţinere a negociatorului-şef al României, Alexandru Bârlădeanu, în obiecţiile sale referitoare la planul CAER de stabilire a unor organe supranaţionale de control cu drept de intervenţie în politica economică a statelor membre[279]. După sesiunea CAER din iunie 1962, Bucureştiul primeşte un număr de vizite – Nikita Hruşciov în 18–25 iunie, est-germanul Walter Ulbricht în 15–19 septembrie ş.a. – menite să-l convingă de lipsa de fundament şi riscurile rezistenţei economice româneşti. Mai mult, la Bucureşti se va întruni cea de-a XVII-a sesiune a CAER, concomitent cu a III-a şedinţă a Comitetului Executiv al organizaţiei (14–20 decembrie 1962), cea care pune în discuţie, printre altele, înfiinţarea Băncii Internaţionale de Colaborare Economică, o încercare in extremis de a suplini, printr-o bancă a ţărilor socialiste, lipsa de fonduri investiţionale comune ce caracteriza economia tuturor ţărilor din Estul comunist.

Aparent, Dej nu se lasă însă impresionat de aceste declaraţii de intenţii şi va avea în perioada următoare o serie de iniţiative pentru care adjectivul surprinzător nu este deplasat: el absentează la aniversarea celor 70 de ani ai lui Walter Ulbricht, în Berlinul de Est, în iunie 1963, ca şi, pe 17 aprilie 1964, la sărbătorirea septuagenarului Hruşciov de la Moscova; în schimb, acestuia din urmă i se va „face cadou“, din considerente care privesc tactica de moment a lui Dej, Plenara simultană de la Bucureşti cu o incomodă Declaraţie din aprilie ca anexă. În acelaşi timp, România publică în presa regimului fragmente din celebra „scrisoare în 25 de puncte“ din 14 iunie 1963 a CC al PC Chinez în legătură cu problemele divergente dintre

Moscova şi Beijing (este singura ţară-satelit din Estul european care o face înainte de a primi lumină verde de la Kremlin). România este totodată singura ţară din bloc ce reia, după îngheţul dictat de URSS în 1961, legăturile cu preaexotica şi declarat prochineza ţară comunistă Albania, astfel că pe 21 decembrie 1963 Radio Tirana anunţa cu mândrie că la funeraliile lui Medar Stila (fost preşedinte al Adunării Populare de la Tirana, tocmai decedat) participaseră ambasadorii român şi chinez. Ca pentru a arăta că obiecţiile româneşti nu sunt neapărat legate de persoana lui Hruşciov (înlăturat pe 14 octombrie 1964, în condiţiile unui puci intern de partid, şi succedat de Leonid Ilici Brejnev), Gheorghiu-Dej absentează şi la întâlnirea CAER din noiembrie 1964 cu noua conducere sovietică de la Moscova.

Breşa principală provocată de echipa de la Bucureşti a lui Dej îşi va găsi un alibi extraordinar într-un articol publicat în februarie 1964 de economistul sovietic E.B. Valev în revista Vestnik Moskovskogo Universiteta a Universităţii „Lomonosov“ din Moscova. Intitulat Problemele dezvoltării economice a raioanelor dunărene din România, Bulgaria şi URSS, articolul demonstra, pe baza unor hărţi ce alipeau sudul României, nordul Bulgariei şi estul URSS, necesitatea unor „complexe economice interstatale“. Sub titlul „Concepţii potrivnice principiilor de bază ale relaţiilor economice dintre ţările socialiste“, vine de la Bucureşti un răspuns de o duritate politică notabilă prin coloanele revistei Viaţa Economică (ediţia din 12 iunie 1964), în care se spune:

„labirintul de formulări obscure (ascunde, n.m. A.C.) tendinţa de desprindere din ansamblul economiilor naţionale a unor fâşii din teritoriu (…). Cu alte cuvinte şi în ultimă instanţă, este vorba de o încercare de teoretizare a unui proces de dezmembrare a economiilor naţionale şi a teritoriilor naţionale ale unor state socialiste“[280].

Acest răspuns a fost, în sine, un veritabil spectacol mediatic: numărul din 12 iunie 1964 al Vieţii Economice (altfel o revistă de specialitate, cu subiecte economice tratate după calapodul ideologic al epocii) apărea cu un

supliment masiv, pe o hârtie de calitate superioară, în care poziţia românească era tradusă în engleză, franceză, germană, spaniolă şi rusă, astfel încât ecoul ei să ajungă departe.

Aceleaşi motive – similitudinea de idei cu Valev – vor sta la baza atacului la care vor fi supuse lucrarea din 1964 a economistului cehoslovac Jiri Novozamsky dedicat subiectului la modă în spaţiul comunist est-european, anume „planificarea supranaţională“ (v. numărul din ianuarie 1965 al revistei Lupta de clasă, în care este combătută ideea) sau, la fel de criticat, Congresul din mai 1964 al Societăţii de Geografie a URSS. Din şeful celui mai servil satelit al Uniunii, Dej devine la mijlocul deceniului şapte, cum spune Georges Haupt, „l'enfant terrible de l'Europe de l'Est“. În realitate, nu era nici teribilism, nici impostură. Stăpân de necontestat la el acasă, debarasat de toţii duşmanii necomunişti şi de toţi adversarii din propriul partid care i-ar fi putut periclita acea întâietate care-i devenise a doua natură, înconjurat de o echipă a cărei stabilitate depindea în primul rând de el, Gheorghe Gheorghiu-Dej prinsese destul curaj pentru a se comporta ca un lider comunist naţional, aflat pe (şi bine înfipt în) picioarele sale.

6.3.10. Liberalismul de circumstanţă

Azi, ne apare clar că stalinismul lui Dej a fost (şi Vladimir Tismăneanu observa acest lucru) mai mult unul instinctual decât unul plecat din convingeri ideologice propriu-zise. Şi nu este deloc paradoxal că această trăsătură l-a făcut să fie cu atât mai durabil (epoca Ceauşescu o dovedeşte), pe măsură ce acest stalinism de fond era drapat într-o formă de naţionalism ce se dovedea a fi seducătoare pentru românii săturaţi de hegemonia sovietică.

Din acest punct de vedere, plenara CC al PMR din 30 noiembrie–5 decembrie 1960 a stabilit datele esenţiale ale comportării echipei de la vârf. În raportul său prezentat în deschidere, Gheorghiu-Dej clarifica raportul dintre istoria şi memoria partidului, spunând că partidul comuniştilor români nu are de reabilitat pe nimeni – din moment ce destalinizarea, atât

de la modă în Europa de Est, avusese loc în România prin epurările care deja se produseseră în 1952 şi 1957! Ca măsură preventivă în vederea unui viitor mai limpede din acest punct de vedere, Dej propunea îndepărtarea tuturor statuilor lui Stalin şi, totodată, interzicerea practicii de a se da străzilor sau instituţiilor nume ale unor persoane aflate încă în viaţă. La capătul unui deceniu în care teroarea fusese împletită cu o propagandă de proporţii a Panteonului comunist, românii au fost plăcut impresionaţi de idee.

De fapt, nu numai românii sunt seduşi, ci şi observatorii străini: la mijlocul lui noiembrie 1960, analiştii din exterior însărcinaţi cu monitorizarea presei româneşti vor fi fost plăcut surprinşi să audă crainicii de la Radio Bucureşti numind Oraşul Stalin pe vechiul şi adevăratul său nume, Braşov. În decembrie 1960 avea să vină şi confirmarea oficială a acestei re-românizări, prin decizia MAN ca vechile regiuni Constanţa, Craiova, Timişoara ş.cl. să revină la numele lor tradiţionale de Dobrogea, Oltenia, Banat ş.a.m.d.[281] O paranteză istorică era astfel închisă.

Profitând în mod direct de conflictul celor două superputeri comuniste, Uniunea Sovietică şi China, România lui Dej supune Kremlinul unui adevărat şantaj[282]; dar nu trebuie pierdut nici un moment din vedere că, la momentul respectiv, în conflictul dintre Moscova şi Beijing ruşii şi nu chinezii erau inovatorii ideologici. După raportul iconoclast (i.e. antistalinist) al lui Hruşciov din februarie 1956 şi în contextul eforturilor pe care liderul sovietic le făcea pentru a arăta o altă faţă, diferită, a comunismului moscovit, devine limpede că, în conflictul semiideologic şi semiorgolios cu Beijingul, poziţia Uniunii Sovietice se afla, atunci, mai aproape de ceea ce putea să însemne reformă în sistem. România lui Dej nu a trecut de partea Chinei – în sensul în care a făcut-o, de exemplu, Albania comunistă a lui Endver Hodxa. Dar simpla încercare a lui Dej de a poziţiona ţara sa pe o linie mediană în acest conflict înseamnă foarte mult. Este foarte probabil că Dej a înţeles că schimbarea – adevărata schimbare – vine de la Moscova, şi nu de la Beijing. Numai că Dej nu era interesat, în acel moment, în schimbări doctrinare; stabilitatea regimului său depindea tocmai de stabilitatea doctrinei şi a principiilor oficial enunţate. În aceste condiţii, devine evident că linia apărată de Dej era cea a unui conservatorism monolitic de extracţie stalinistă (sau un „stalinism luminat“,

după cum bine observa Georges Haupt), în care curajul maxim mergea (doar) până la acordarea unei importanţe egale tuturor vocilor (adică sovietice şi chineze) aflate în conflict.

Derusificarea declanşată de Gheorghiu-Dej nu înseamnă decât un liberalism de circumstanţă, impusă din motive ce îmbinau raţiuni economice şi de orgoliu naţional. Desfiinţarea (un fel de-a spune „naţionalizarea“) Institutului de limbă şi literatură rusă „Maxim Gorki“, a Institutului Româno-Rus (cu tot cu revista editată de acesta, Analele Româno-Sovietice), a Muzeului Româno-Rus şi – chiar mai devreme – a reţelei-mamut a librăriilor „Cartea Rusă“, dispariţia în 1963 a ediţiei româneşti a revistei sovietice Novoe Vremia (Timpuri Noi) şi înlocuirea ei – de la 1 noiembrie acelaşi an – cu mult mai liberalul săptămânal Lumea (având ca prim redactor-şef pe intelectualul luminat – dar foarte îndeaproape controlat de partid, din păcate – George Ivaşcu) au fost în acel moment semne spectaculoase de căutare a unei linii naţionale în experimentul comunist[283]. Relaxarea societăţii, în ansamblul său, atingea cote nemaiîntâlnite în ultimul deceniu şi jumătate[284]. Numai că, din păcate, implicarea partidului la toate palierele societăţii, în loc să scadă, a crescut iar România lui Dej nu-şi dezminte nici o clipă caracterul poliţienesc trădat de un control acerb al societăţii de către regim. Depozitarii memoriei lui Dej leagă, prin mijlocirea unor cifre, numele acestuia de fenomenul complex al modernizării de după anul 1960. Raţionamentul e just, dar la o analiză istorică suportă corecţii de amploare. În 1964 de exemplu, comerţul extern al României era îndreptat în proporţie de 33% către statele necomuniste şi (doar) 41% către Uniunea Sovietică (faţă de 20%, respectiv 69% în 1955). În 1964, litoralul modernizat al Mării Negre primea 180000 de turişti, din care 10000 scandinavi şi 30000 vest-germani. Pare surprinzător, numai că aceste cifre şi procente nu reflectă nicidecum cosmopolitizarea bruscă a României, ci sunt doar interfaţa nevoii regimului de devize necesare proiectelor economice proprii (proiecte pentru care Stalin, dealtfel, l-ar fi felicitat pe Gheorghiu-Dej!).

6.3.11. Declaraţia din aprilie 1964

Gramajul de rusofobie din reţetarul ofensivei lui Dej – vezi publicarea în 1964, sub îngrijirea istoricului academician Andrei Oţetea, a manuscriselor lui Marx găsite la Amsterdam de profesorul polonez Stanislaw Schwann[285], debarcarea scriitorului Mihai Beniuc de la conducerea Uniunii Scriitorilor în februarie 1965 şi înlocuirea lui cu Demostene Botez etc. – este indubitabil. Rusofobia încurajată discret de Dej (o canalizare în interesul partidului a rusofobiei româneşti tradiţionale) era una resentimentară şi nu va ajunge niciodată până la punerea în discuţie a sistemului însuşi; din contră, ea favorizează apariţia „căii româneşti spre comunism“ şi întăreşte regimul de la Bucureşti, făcându-l cu atât mai impermeabil la curente critice sau reformatoare[286]. Exemplul prin excelenţă este Declaraţia Plenarei lărgite a Partidului Muncitoresc Român din 15–22 aprilie 1964 (aşa-zisa „declaraţie de independenţă“), devenită aproape instantaneu obiect de cult dar care este, la o lectură actualizată, un manifest al ortodoxismului ideologic elaborat de un partid cu pretenţii „naţionale“ ce-şi rezervă dreptul de a pleda pentru unitatea de monolit a reţelei comuniste mondiale[287]. Este cu totul greşit să se spună că România lui Dej ar fi dorit o reformare veritabilă a comunismului; în fapt, ceea ce doreau comuniştii aflaţi la putere în România era tocmai stabilitatea, la nivel mondial, a doctrinei.

În vara anului 1964, regimul Gheorghiu-Dej a tranşat şi disputa pe care o purtase, vreme de aproape două decenii, cu inamicii săi interni. După model stalinist, regimul comunist român fusese neiertător cu toţi cei care l-ar fi putut pune în pericol. Dar, în acest moment, un decret al Consiliului de Stat din 16 iunie şi un altul, adiacent, din 24 iulie, graţia de restul pedepsei un număr de 3467 de condamnaţi (dintre care 2500 deţinuţi politici), respectiv 3244 (3205 politici). După cum se spunea în propunerea de graţiere a Ministerului Afacerilor Interne (condus de Alexandru Drăghici), aceşti deţinuţi politici eliberaţi (dar marcaţi în continuare de cazier penal!) nu mai reprezentau o ameninţare pentru un regim care se consolidase pe deplin în interior şi fusese recunoscut pe plan internaţional. Ce mai rămânea din fosta elită politică sau culturală a României erau repuşi în libertate; de reţinut că nu era fructul unei îngăduinţe a regimului, ci mai curând recunoaşterea faptului că aceşti oameni, martirizaţi de suferinţa din închisori, nu mai constituiau un pericol direct – chiar dacă, pentru liniştea regimului, ei aveau să rămână sub observaţie.

Derusificarea şi relaxarea politică operate de Dej, oricât de discutabilă ni s-ar părea azi, a fascinat mediile intelectuale româneşti; trebuie reţinut şi interpretat ca atare faptul că, în timp ce la Belgrad făcea valuri afacerea Mihailov[288], în timp ce în Polonia, Ungaria şi Cehoslovacia apăreau Tibor Dery, Leszek Kolakowski, Ladislav Mnacko ş.a., rezistenţa intelectuală a României se rezuma la producţii cu cheie de genul piesei lui Teodor Mazilu din 1962 Proştii sub clar de lună (producţii cu cheie ce vor face deliciul spectatorilor şi cititorilor români şi vor simboliza, în mare, rezistenţa intelectuală până departe, în anul 1989!). Randolph L. Braham, amintind aceste exemple, vorbeşte despre un „oportunism mai accentuat al intelectualilor români“[289]— prin aceasta, confirmând o teză pe care, cu douăzeci de ani mai devreme, o susţinuse, cum se va vedea în continuare (vezi capitolul 7), un comunist român devenit între timp victimă, Lucreţiu Pătrăşcanu. Mai îngăduitor, Haupt observa doar imposibilitatea unei altfel de rezistenţe de ordin intelectual datorită dezbinării endemice a intelectualilor români comunişti „rebeli“ în raport cu regimul.

Acesta a fost climatul intern care a primit entuziasmat liberalismul limitat al lui Gheorghiu-Dej. Un Dej care, de la un anumit moment, pare fie a se molipsi de polimorfismul partidului pe care-l conducea, fie a fi el însuşi agentul provocator al acestui polimorfism. Fotografiile de presă ale anilor 1944–1950 ne înfăţişează – cum bine observa Mary Ellen Fischer[290] – un Gheorghiu-Dej la început cu înfăţişare comună, mai ades în haine de lucru sau în cămaşă deschisă pe piept à la prolétaire, cu o mină de tovarăş de treabă şi o permanentă five o’clock shadow pe obraji – aceasta, spre deosebire de un Pătrăşcanu mai mereu în costum, elegant, sofisticat, mereu proaspăt bărbierit şi, în consecinţă parcă, perdant. În anii ‘60, revistele ilustrate de la Bucureşti ne prezintă însă un alt conducător Dej – anume întruchiparea prosperităţii sobre a celui ce conduce, a liderului care a redescoperit plăcerea costumului bine croit şi a cravatei în ton. Gheorghiu-Dej devenise Conducător naţional şi nu mai dorea să ascundă acest lucru.

Dincolo de toate aceste detalii, Gheorghiu-Dej lasă la moartea sa, survenită pe 19 martie 1965, o cu totul altă Românie decât cea pe care o preluase la începuturile regimului său. Diferenţa este considerabilă, şi – oricât ar părea azi de paradoxal – meritul principal pentru această evoluţie, primită favorabil de către societatea românească, îl are, fără îndoială, cel care a fost,

mai întâi, primul lider stalinist al României şi primul ei lider comunist naţional în cele din urmă, duşmanul intratabil al opoziţiei politice şi apoi eliberatorul ei din închisori, dogmaticul prosovietic şi, apoi, cel care a căutat o cale diferită de cea a Moscovei.

Gheorghe Gheorghiu-Dej a debutat sub semnul conservatorismului reacţionar, intratabil şi dogmatic în sens stalinist şi a terminat ca o speranţă a liberalismului comunist de extracţie leninistă. Un drum bun pentru el şi benefic pentru ţară. Spre totala – şi neplăcuta – surpriză a românilor, urmaşul său, Nicolae Ceauşescu va face, după martie 1965 şi până în decembrie 1989, acelaşi drum – numai că în sens invers.

6.4. Lucreţiu Pătrăşcanu – omul din umbra propriului mit

Cazul Pătrăşcanu, foarte discutat în România anilor '90, ilustrează cum nu se poate mai bine breşa existentă şi semnalată atât de des (şi nu numai la noi) între memorie şi istorie, lucru deloc surprinzător mai ales într-o ţară cu memoria în curs de recuperare şi cu istoria în curs de rescriere. Dar mai ilustrează ceva: capacitatea unui personaj istoric de a ieşi victorios (după moarte, sau mai precis chiar prin moarte) în memorie, chiar dacă – va trebui s-o recunoaştem – în istorie el rămâne alături de cei învinşi.

6.4.1. Şansa ratată a comunismului autohton?

În discursul de nuanţă istorică de astăzi, rememorarea celui care a fost intelectualul, comunistul şi ministrul Lucreţiu Pătrăşcanu (1900–1954) este în primul rând una afectivă, care nu are o mare apetenţă pentru datele reale ale personajului sau ale vremii sale.

Prinşi în farmecul unei facile demonstraţii care face din acest personaj o victimă printre alte victime ale panteonului naţional (demonstraţie facilă, dar nu falsă, pentru că într-adevăr avem de-a face cu o victimă a unui partid pe care cel în cauză se considera a fi cel mai potrivit pentru a-l conduce[291]), deseori preferăm să trecem cu vederea câteva dintre datele istorice care-i pot mina postamentul. La peste cinci decenii de la uciderea sa şi după alte aproape patru decenii de la reabilitarea din 1968, Pătrăşcanu încarnează un mit: cel al bunului comunist sau al comunistului român patriot – şansa ratată a comunismului naţional, cum se spune uneori. Câte etichete, tot atâtea căi spre construirea celei mai la îndemână dintre dihotomii, în stare să ne convingă de faptul că, asemeni oamenilor în genere, comuniştii pot fi buni sau răi. Simbolul celor din urmă – buni sau naţionali, pentru că au fost victimele celorlalţi –, opus celor răi – adică moscoviţi – tinde să devină

Lucreţiu Pătrăşcanu. Nefiind partizanul istoriei contrafactuale (ce-ar fi fost dacă…), cred că a prefera un comunism à la Pătrăşcanu unui comunism à la Dej sau à la Ceauşescu rămâne un simplu şi ineficient exerciţiu de imaginaţie. Fără a atenta cu orice preţ la memoria primului numit, este mult mai firesc să înţelegem că, sub orice firmă, comunismul, ca sistem, rămâne acelaşi – adică defectuos în însăşi fibra sa.

Atunci, de ce – ne putem întreba –, într-o vreme în care staţii de metropolitan şi pieţe, în multe oraşe, îşi schimbă numele, în care „bulevardul Republicii“ devine aproape invariabil în oraşele ţării „bulevardul Carol I“, numai Pătrăşcanu nu pierde nimic (nici nu a avut, e drept), ci, din contră, împrumută numele său unor străzi? De ce, aprinşi de atâta luciditate în analiza altor destine comuniste, devenim brusc permisivi în rememorarea lui?

6.4.2. Un funcţionar al represiunii

Una dintre ipotezele aflate astăzi în circulaţie susţine că Pătrăşcanu ar fi fost, faţă de alţi tovarăşi ai săi, un individ mai impermeabil la utopie şi că ar fi considerat ca excesiv zelul celor care se pregăteau să comunizeze în marş forţat România; se mai spune că reţinerea suspicioasă faţă de sovietici l-ar fi apropiat mai curând de liderii partidelor democratice (alături de care a putut trata retragerea României din alianţa cu Germania nazistă, în vara lui 1944) decât de tovarăşii săi de partid. Totuşi, astăzi apare evident că el a fost şi a rămas un membru fidel al facţiunii comuniste româneşti în cele mai discutabile perioade din existenţa acesteia – mă refer aici inclusiv la anii ‘30 –, perioadele celor mai fanteziste şi mai antinaţionale rezoluţii privind caracterul statului român şi graniţele sale. Ca în cazul atâtor alţi comunişti europeni, luciditatea sa nu a mers până la a vedea, în epurarea comuniştilor ajunşi la Moscova (Marcel Pauker, Al. Dobrogeanu-Gherea, Christian Rakovski etc.) şi în marile procese staliniste din 1936–1938, semnele rău prevestitoare ale propriei sale căderi.

Idealul, ca şi dragostea, poate orbi. Dar orbirea lui Lucreţiu Pătrăşcanu ascundea – cum nu putem admite ideea unui rafinat masochism intelectual – măcar o doză bună de naivitate. Deşi avea multe date pentru a înţelege maniera în care Partidul Comunist ştie să-şi răsplătească aderenţii fideli, Pătrăşcanu va muri convins că el a dat partidului mult mai mult decât a primit, adică ar fi oferit – pe de o parte – asistenţa calificată, în calitate de avocat, în timpul proceselor ilegaliştilor comunişti din anii '30 şi – pe de alta, dar nu în ultimul rând – o oarecare greutate şi legitimitate intelectuală, un suport teoretic foarte scump la vedere într-un partid precum cel al comuniştilor români care, deşi născut dintr-o mişcare socialistă eminamente intelectuală de sfârşit de secol XIX (vârsta de aur a lui Constantin Dobrogeanu-Gherea), devenise, din acest punct de vedere, insignifiant – ceea ce explică oarecum reflexul antiintelectualist, mai mult sau mai putin evident, al tuturor generaţiilor de comunişti români.

Probabil Pătrăşcanu n-a înţeles niciodată că, în apriga luptă pentru putere ce va începe imediat după intrarea în legalitate din 1944, poziţia sa era pe zi ce trece mai fragilă – mai întâi datorită propriului statut de intelectual suspectat a fi, printre contemporanii săi, the most independent and West-oriented of the Communist leaders[292], apoi pentru că imaginea sa distona cu reprezentarea-tip a liderului partidului pe care-l servea (vezi mai sus descrierea făcută de către Mary Ellen Fischer lui Gheorghe Gheorghiu-Dej). Pătrăşcanu era, cu siguranţă, un foarte bun orator (oricum mai bun decât cea mai mare parte dintre colegii săi de partid, inclusiv Gheorghiu-Dej), iar cuvântările sale de la Cluj – precum cea din 11 iunie 1946 – au cucerit o bună parte dintre etnicii românii de acolo, speriaţi de rapiditatea cu care unii membri ai minorităţii maghiare, dintr-un instinct de conservare pervertit, treceau de la radicalitatea de dreapta a ideologiei lui Horthy la cea de stânga, venită odată cu Armata Roşie (aceste cuvinte ale lui Pătrăşcanu, de altfel, s-au constituit ulterior, instrumentate de adversarii săi de la Bucureşti, în probe grele ale presupusului său şovinism). Totuşi, în aceste cuvântări ale lui Lucreţiu Pătrăşcanu nu trebuie să se vadă numai expresia unui patriotism de nuanţă comunistă (în măsura în care se poate imagina aşa ceva în România anului 1946!), ci şi o declaraţie cu un scop politic foarte clar – acela de a atrage mase speriate de comunism (şi de cameleonicii comunişti maghiari de ultim moment), mase care altfel erau pregătite pentru a furniza voturi Partidului Naţional-Ţărănesc al lui Iuliu Maniu[293].

Patriotismul lui Pătrăşcanu nu-l va împiedica, odată devenit ministru, să dea conţinut şi formă câtorva dintre cele mai dezastruoase şi, într-un fel, criminale legi ale anilor 1945-‘46: Decretul-lege pentru purificarea administraţiei publice din 29 martie 1945, Decretul-lege privind urmărirea şi sancţionarea celor vinovaţi de dezastrul ţării sau de crime de război din 21 aprilie 1945 (cel care legifera aşa-numitele Tribunale ale Poporului şi importata instituţie a acuzatorilor publici), decret-lege ce va culmina cu decizia de numire a primului complet de judecată al Tribunalului Poporului, pe 3 mai 1946[294]. Pe 24 februarie 1945, Pătrăşcanu semnează, alături de ceilalţi miniştri ai Frontului Naţional Democrat din guvernul Nicolae Rădescu, scrisoarea către rege prin care se denunţau „elementele fasciste“ care se opuseseră manifestaţiei organizate de comunişti; după manifestaţia organizată de tineretul liberal şi ţărănist din 8 noiembrie acelaşi an, Pătrăşcanu va condamna, cu toţi ceilalţi colegi ai cabinetului Groza, „actul disperat de teroare al reacţiunii, în frunte cu Maniu şi Brătianu“[295], o solidaritate manifestată constant cu multe alte ocazii. Pe 21 aprilie 1945, Regele Mihai îl invita la Palat pe Burton Y. Berry, reprezentantul politic american la Bucureşti. Ulterior acesta va transmite la Washington: „Regele mi-a spus (…) că a fost bombardat de membrii comunişti ai guvernului cu cereri care-l obligau să înfăptuiască acte neconstituţionale. Într-o singură zi, Pătrăşcanu i-a prezentat spre semnare două Decrete-legi neconstituţionale, iar Teohari Georgescu încă două“[296]. Sub presiuni sau nu, el însuşi, Pătrăşcanu, nu folosea prea des, nici în propriul minister, mănuşile de catifea: „Faţă de magistraţi, în afară de mutările disciplinare, de ameninţările directe ale Ministerului de Justiţie (…) s-a ajuns la ameninţarea cu moartea, aşa cum s-a întâmplat faţă de membrii Tribunalului Vlaşca, care au fost nevoiţi să fugă şi să se ascundă, fiindcă n-au dat o sentinţă pe placul organizaţiei comuniste locale“ – spune o notă de protest pe care membri ai PNL i-o înmânează, în noiembrie 1945, lui Mark Etheridge, editor al ziarului american The Louisville Courrier, venit într-o vizită de documentare în această zonă a Europei[297].

Deloc o încarnare a purităţii sau a naivităţii ideologice, Pătrăşcanu este un comunist notabil de pragmatic: „Tătărescu trebuie folosit pentru că în jocul politicii burgheze el este un instrument foarte bun împotriva lui Maniu“ — spune el într-o şedinţă a Consiliului Frontului Naţional Democrat din 31 ianuarie 1945, adresându-se colegilor Gheorghiu-Dej, Vasile Luca, Ana

Pauker, Petru Groza ş.a. Şi, mai departe, „[Tătărescu] reprezintă o figură care poate fi uşor manevrată. El va accepta totul, aşa cum acceptă şi astăzi“[298].

Istoria, se ştie, este deseori ironică, iar urmarea afacerii Pătrăşcanu este pe măsură: ales deputat de Arad în urma alegerilor trucate din 19 noiembrie 1946 (deşi criticat pentru poziţiile sale „naţionaliste“ la vârful partidului, este clar că popularitatea sa în Ardeal – datorată declaraţiilor pro-româneşti – a fost folosită în aceste alegeri chiar de către partidul comunist!), arestat în august 1948 sub cele mai fanteziste acuzaţii şi subiect, din ianuarie 1949, al unor interogatorii pe care Gheorghiu-Dej le supraveghea de la distanţă în speranţa obţinerii unor declaraţii autocompromiţătoare, Pătrăşcanu a fost, timp de 6 ani, un prizonier de lux la curtea lui Dej. O analiză comparativă ne arată că Pătrăşcanu nu este decât una dintre victimele lagărului socialist, aflat în plină campanie de vânare a „titoiştilor“; ungurul Laszlo Rajk sau bulgarul Traiko Kostov (ambii judecaţi şi executaţi în 1949) fac parte din aceeaşi categorie. Execuţia sa tardivă din aprilie 1954, amintită într-un capitol precedent, n-a însemnat niciodată probarea acuzelor aduse condamnatului, ci doar frica resimţită de Dej la ideea că, în noul curs impus de Hruşciov, un Pătrăşcanu eliberat şi susţinut de Kremlin i-ar putea fi un rival de moarte. Revin la Gheorghe Tătărescu: un ciudat destin avea să-i lege pe cei doi colegi de cabinet. Pătrăşcanu avea dreptate: Gheorghe Tătărescu era în stare să accepte multe, dar ceea ce nu avea cum să prevadă Pătrăşcanu erau consecinţele acceptărilor liderului liberal. În procesul lui Lucreţiu Pătrăşcanu, Tătărescu va fi unul dintre martorii acuzării şi nici nu va apuca să spună prea multe cuvinte, pentru că acuzatul îl va întrerupe: „Astfel de pleavă a istoriei este adusă la acest proces pentru a depune mărturie împotriva mea, care sunt un comunist!“[299]. În comparaţie cu el, Tătărescu era doar un fost liberal devenit tovarăş de drum; neşansa lui Pătrăşcanu era că, în acel moment, partidul său avea mai mare nevoie de tovarăşi de drum decât de activişti comunişti cu predilecţie spre o minimă gândire critică.

6.4.3. Reabilitarea: teatru şi politică

Dar povestea lui Pătrăşcanu nu se termină odată cu moartea sa: destinul său post-mortem este cel puţin la fel de interesant ca şi cariera sa politică din timpul vieţii. Cum s-a întâmplat şi cu alte personaje istorice, moartea i-a purificat în bună măsură amintirea lăsată. În memoria afectivă a românilor, el a fost salvat mai curând de propriu-i calvar decât de activitatea sa propriu-zisă, care conţine numeroase şi mari compromisuri politice.

Ceea ce ne permite să spunem câteva cuvinte despre reprezentările sale mitificate. În 1968, în încercarea sa de a se debarasa de memoria apăsătoare a lui Dej şi de a spăla toate păcatele comunismului românesc prin sacrificarea simbolică a predecesorului, Nicolae Ceauşescu readuce pe tapet, în mediul lărgit ad hoc al participanţilor la Plenara CC al PCR din 22–25 aprilie, asasinarea lui Pătrăşcanu şi procesul care a precedat-o. Printr-un spectacol politic şi mediatic condus cu abilitate de noul lider de partid[300], Pătrăşcanu va fi reabilitat – o reabilitare inutilă pentru el, dar foarte utilă pentru cel ce o face: din victima lui Dej, Pătrăşcanu ajunge una dintre primele victime-alibi ale cultului personalităţii lui Nicolae Ceauşescu. Ecoul politicului răsună până în spaţiul literaturii: în ianuarie 1973, revista Teatru publică piesa „Puterea şi Adevărul“, semnată de Titus Popovici. În anul următor, piesa va fi retipărită şi în Revista Română (Revue Roumaine, Romanian Review), publicaţie de propagandă literară destinată exteriorului, ce apărea în câteva limbi de circulaţie[301]. Piesa, transpusă în film sau pusă în scenă la Teatrul Bulandra de către apreciatul regizor Liviu Ciulei, a fost un succes – dacă nu pentru calităţile ei literare, măcar pentru faptul că oferea românilor, ahtiaţi după producţiile cu cheie, rememorarea alegorică a „afacerii Pătrăşcanu“[302]. Constatăm fără voie că fostul sacrificat, devenit prototip al comunistului patriot, este sortit să fie mai norocos în teatru decât în viata reală. Fostul lider, devenit prototip al comunistului patriot, se numeşte în piesă Petrescu, este, bineînţeles, membru de partid şi este inginer – ce altceva putea fi, dacă ţinem seama de preferinţa regimului pentru acest tip ideal al comunismului care este inginerul[303]. În plus, este un om luminat şi demn, un om care a fost el însuşi închis, adică pedepsit de către colegii de partid, colegi dintre care se individualizează figura lui Pavel Stoian (nume de camuflaj pentru Gheorghiu-Dej), fost prim-secretar al comitetului regional de partid.

Dar, surpriză (?), Petrescu (adică Pătrăşcanu) nu este decât pretextul acestei trame, pentru că personajul prin excelenţă pozitiv al piesei este cel care îl va înlocui pe acel Stoian chinuit de regrete şi bolnav de cancer (ca şi Dej!) în scaunul de prim-secretar: mai tânărul, mai dinamicul şi în orice caz purul Mihai Duma, alias Nicolae Ceauşescu. Iată, deci, ultima misiune politică a lui Pătrăşcanu: aceea de a deveni o cărămidă la baza cultului pe care Ceauşescu începe, ajutat de atâţia dintre curteni, să-l guste tot mai mult.

După 1968, recursul la Pătrăşcanu a devenit oarecum firesc; el simbolizează linia naţională, existentă odată graţie lui, sugrumată apoi de moscoviţi, dar reînviată la timp de către ai noştri, de cei buni. De atunci şi până acum, în anii '90, Lucreţiu Pătrăşcanu s-a plasat şi rezistă în panteonul mitic naţional. Care este locul lui Pătrăşcanu în acest imaginar istoric? El tinde să devină victima de serviciu a istoriei noastre naţionale, statut pe care l-a împrumutat, cu un sprijin uneori neaşteptat, de la un alt personaj cu care, de altfel, poate stabili anumite analogii (şi cu care eram ceva mai obişnuiţi până nu de mult): Constantin Brâncoveanu. Despre domnitorul muntean s-ar putea spune, bunăoară, că „a rămas inflexibil până la capăt, cu demnitatea unui erou de tragedie clasică" (s-a şi încetăţenit această idee, poate exprimată în alte vorbe). Până atunci, este cert că exact aceste cuvinte citate au fost spuse despre Pătrăşcanu, puţin după mijlocul anilor '90[304]. În general, orice autor – istoric sau nu – are dreptul de a avea propria sa imagine asupra istoriei naţionale şi, în funcţie de multe alte lucruri, să o şi propună altora. La fel şi în cazul lui Pătrăşcanu; tentaţia elogiului – datorat victimei – a fost mult mai mare, după căderea comunismului, decât cea a analizei; drept care analizele au fost ulterioare elogiilor. Adevărurile pot fi spuse în mai multe feluri şi poate este mai potrivit, în rememorarea de nuanţă istorică, un anumit calm al exprimării. Nu a fost totdeauna cazul aici.

Este clar că Lucreţiu Pătrăşcanu, omul stilat, plăcutul partener de discuţii pentru unii, amicul luminat de cafenea sau de cabinet pentru alţii, neîmplinitul „Gomulka român" pentru cei ce încă mai cred că se putea şi altfel, a murit demn. Demn, dar şi probabil dezgustat în primul rând de proprii săi tovarăşi. Iată de ce sunt tentat să cred că drama omului Pătrăşcanu şi totodată şansa mitului său este că astăzi nostalgia noastră se îndreaptă mai mult către un „Pătrăşcanu care ar fi putut să fie" decât către

cel care a fost. Numai că astfel plonjăm adânc şi sigur în istoria contrafactuală, istoria lui dacă, istorie frumoasă, atrăgătoare, numai bună pentru construit mitologii politice şi istorice, dar total inutilă altfel.

În ceea ce mă priveşte, cred că o minimă solidaritate intelectuală ne permite să ne punem o anume întrebare, ori de câte ori acest caz răzbate către atenţia publică: oare să fi înţeles Lucreţiu Pătrăşcanu, în ultimele-i luni, că este înainte de toate o victimă a partidului pe care a visat să-l conducă (acest lucru reiese foarte clar şi e cu totul plauzibil, dat fiind orgoliul, în bună măsură legitim, al personajului) şi totodată o victimă a sistemului pentru a cărui impunere şi-a cheltuit alţi atâţia ani de viaţă?

187 O bună biografie a moşierului-premier la Dorin-Liviu Bâtfoi, Petru Groza, ultimul burghez, Ed. Compania, Bucureşti, 2004.

188 Această directivă de acţiune politică era lansată de la Moscova tuturor partidelor comuniste din Europa, prin Cominternul preocupat de succesul şi popularitatea în creştere a nazismului din Germania; politica „de bloc“ sau de „front popular“ cheamă, după 1934, la solidaritatea stângii împotriva avansului extremei drepte, conducând astfel la o reconciliere istorică între comunişti şi socialiştii de toate nuanţele – adică cei care fuseseră văzuţi, cu puţin înainte, a fi drept principalii trădători şi duşmani.

189 Redat ulterior în volumul În umbra celulei. Malmaison, 1943–1944, publicat la Ed. Cartea Rusă (!), Bucureşti, 1945, ocazie cu care – pe tonul unui manifest electoral (ceea ce şi era, într-un fel, această carte) –, el vorbeşte despre aventurile din celula 43 a închisorii de pe Calea Plevnei, dar şi despre atenţia – în sens pozitiv – de care se bucura din partea comisarului Iliescu sau a bucătăresei Natalia Bot! Inutil de spus că orice comparaţie între rememoarea de către Groza a meselor bune pe care le lua în închisoare şi regimul de viaţă rezervat deţinuţilor politici din timpul guvernelor conduse de Groza ar fi în avantajul vechiului regim burghez.

190 Termeni codificaţi în rapoartele sovietice pentru desemnarea comuniştilor români.

191 Un amănunt revelator pentru Frontul Plugarilor: programul său statua foarte clar că intelectualii nu puteau accede în Comitetul de conducere decât în limitele unui plafon ce reprezenta o treime din numărul total al posturilor de conducere, restul de două treimi fiind rezervate plugărimii!

192 Pentru comportamentul politic postbelic al lui Mihai Ralea şi – în mare – lipsa sa de ezitări intelectuale vezi A. Cioroianu, Focul ascuns în piatră. Despre istorie, memorie şi alte vanităţi contemporane, Ed. Polirom, Iaşi, 2002., pp. 237–240.

193 Vezi telefonograma Bucureşti – Moscova din 6 dec. 1944 în Ciuceanu (ed.), Misiunile lui A.I. Vîşinski…, p. 100.

194 O lucrare esenţială pentru înţelegerea destinului ante- şi post–1945 al lui Rădescu este M. Grigore, O. Ionel, Dr. Marcu (editori), Un sfert de veac de urmărire: Documente din dosarele secrete ale generalului Nicolae Rădescu, CNSAS & Ed. Enciclopedică, Bucureşti, 2004.

195 Istoricul Florin Constantiniu a susţinut existenţa unei legături între acest 6 martie românesc şi evoluţia situaţiei pe frontul sovietic de vest. Alţi istorici – printre care şi Dinu C. Giurescu – sunt mai sceptici în raport cu această interpretare.

196 Ciuceanu (ed.), Misiunile lui A.I. Vîşinski…, p. 142.

197 Un raport secret sovietic din martie 1945 numea deja Frontul Plugarilor ca fiind cea mai puternică organizaţie din FND – vezi memorandumul redactat de către reprezentanţii sovietici la Bucureşti, 10 martie 1945, ibidem, p. 154.

198 Pentru prima şedinţă a guvernului remaniat, din 8 ianuarie 1946, în care cei doi reprezentanţi ai partidelor istorice îşi fac intrarea în guvern, vezi *** România. Viaţa politică… 1946, p. 65.

199 Schuyler, Misiune dificilă…, p. 284 ş. urm.

200 Pentru care guvernul român era dispus să plătească inclusiv cu aur din rezerva Băncii Naţionale, dar Stalin refuză!

201 Vezi telegrama trimisă de la București către Washington de către Hulick, reprezentant american în România, pe 15 septembrie 1945, în ***România. Viața politică… 1945, p. 356.

202 Vezi interpretarea unui cronicar al vieții ortodoxe, Dan Ciachir, „Groza și Biserica“, în Cuvântul, IV, nr. 7 (255), iulie 1998, p. 10.

203 O serie de detalii pe care le voi aminti în continuare au mai fost redate în capitolul Secera, ciocanul și crucea. Biserica ortodoxă română în anul 1945 din Cioroianu, Focul ascuns…, pp. 274–310.

204 Nicodim este, totuși, dispus să rişte: pe 6 septembrie 1945, deci la două săptămâni de la declanșarea „grevei“, Patriarhul trimite regelui obișnuita telegramă de felicitare cu prilejul împlinirii a cinci ani de domnie. Textul telegramei e interesant: „Cu prilejul zilei de azi,(…), în Biserica Voevodală a nebiruitului Ștefan, (…), am rugat îndelung Pronia Divină pentru a Vă dărui sănătate deplină și domnie ferită de greutăți, iar Majestății Sale Regina Elena, bucuria și mângâierea de a vă vedea stăpânind vremile și oamenii“ (subl. m., A.C.) – vezi Grigore Spiru, „La cinci ani de domnie a M.S. Regelui Mihai I“, în Biserica Ortodoxă Română, LXIII, 9, sept. 1945, p. 463. Aluzia este evidentă, prin trimiterea la Ștefan cel Mare, domnitor medieval al Moldovei al cărui fel tranșant de a rezolva diferendele cu supușii era cunoscut.

205 Participau Patriarhul Nicodim și arhierei ai Bisericii Ortodoxe Române, trimiși ai cultelor catolic și greco-catolic, Al. Șafran (șef-rabinul cultului mozaic), W. Filderman (președinte al Federației Comunităților Evreiești din România), muftiul Murat Abimalah (din partea cultului musulman). Ca invitați străini, erau în sală preoții M. Similianovici, din partea Bisericii Ortodoxe Iugoslave (fost, o vreme, ministru al Agriculturii în guvernul Tito) și D. Petrov, din partea Bisericii Bulgare.

206 Pentru desfășurarea congresului, vezi Cioroianu, Focul ascuns…, p. 303 și urm.

207 „Eu sunt fiu din familie preoțească (…). Am crescut sub dangăt de clopot, la miros de busuioc și cunosc gustul prescurei. (…) [Apelăm] la toți membrii acestui Congres ca să muncească (…) cu gândul de a ne ajuta pe

noi, guvernul, în opera noastră grea de a reface (…) o țară puternică, bună Mamă a tuturor fiilor ei. (…) Ce am greșit?(…) țin să subliniez, cu toate condițiile obiective date, [că] noi nu am stins o viață de om și nu am vărsat un strop de sânge. Noi nu am dorit și nu dorim moartea păcătosului; noi vrem îndreptarea lui. (…) Caut și nu văd în actele guvernului o părăsire, o trădare față de această poruncă. (…) Noi suntem români și vom rămânea români.“ Spune Groza, cf. Grigore Spiru, „Congresul general al preoților și al tuturor Cultelor din țară“, Biserica Ortodoxă Română, LXIII, 10, oct. 1945, pp. 469–471.

208 Vezi prefața lui George Ivașcu la Petru Groza, Articole, cuvântări, interviuri. Texte alese, Ed. Politică, București, 1973.

209 „Groza avea un cancer la intestinul gros. Suferea enorm, dar nu spunea doctorului său curant dr. Bercu. (…) Când a ajuns să fie epuizat de dureri abdominale, dr. Bercu l-a convins pe Groza să se interneze la spitalul Elias pentru un control (…). Din partea conducerii partidului am fost desemnat de către Dej să fiu prezent în timpul operației, spunând că el nu poate asista. Îl iubea foarte mult pe Groza. (…) Mi-a spus fiica lui Groza într-o seară nu mult după venirea acasă de la Elias că acesta se află într-o stare gravă. Am anunțat pe Dej că Groza este pe moarte. Dej, împreună cu mine, am mers la familia Groza (…) – Gheorghe Apostol, Eu și Gheorghiu-Dej, regie proprie, București, 1998, p. 84. Potrivit memorialistului, Petru Groza a murit la scurt timp, în fața lor.

210 George Călinescu, „Dr. Petru Groza“, în Națiunea, 25 noiembrie 1946, cf. Groza, Articole, cuvântări…, p. 44.

211 Este vorba despre un mesaj din 25 ianuarie 1946 al ambasadorului către ministrul de Externe britanic Ernst Bevin. Chiper, Constantiniu, Pop, Sovietizarea României…, p 164.

212 Profesorul Dinu C. Giurescu mi-a povestit un astfel de episod, cu trimitere la o intervenție pe care soția istoricului Constantin C. Giurescu a făcut-o pe lângă Groza, în momentul în care istoricul fusese arestat. Chiar dacă nu a condus neapărat la o schimbare radicală pentru soarta condamnatului, eleganța și compasiunea premierului au părut a fi sincere.

213 Maglavit, sat din sudul României, a devenit în anii ‘30 locul unui pelerinaj masiv, provocat de tânărul cioban Petrache Lupu, căruia – potrivit declarației acestuia – i se arătase „Moșul“ Dumnezeu.

214 Aici se naşte Vlad Pauker, primul copil al cuplului, în 1926. În 1928, la Moscova, s-a născut Tatiana, al doilea şi ultimul copil al celor doi, dar penultimul copil al Anei Pauker.

215 Vezi, despre acest complex personaj cartea lui Robert Levy, Gloria şi decăderea Anei Pauker, Ed. Polirom, Iaşi, 2002, deocamdată cea mai completă biografie a acestui personaj. Deasemenea, bazele interpretării acestuia se regăsesc la Tismăneanu, Arheologia…, p. 41; Marius Mircu, Dosar Ana Pauker, Gutenberg – Casa Cărţii, Bucureşti, 1991; numărul tematic din Dosarele Istoriei, II, nr. 8, august 1997 (număr despre Ana Pauker). Pentru informaţii tangenţiale, v. Jacques de Launay, Istoria secretă a Cominternului, Venus, București, 1993; Broue, Histoire de l’Internationale Communiste…; Arkadi Vaksberg, Hotel Lux, Humanitas, București, 1998.

216 George Brătescu, O anchetă stalinistă (1937–1938). Lichidarea lui Marcel Pauker, Ed. Univers Enciclopedic, București, 1995.

217 Annie Kriegel & Stephane Courtois, Eugen Fried – Le grand secret du PCF, Ed. du Seuil, Paris, 1997. Rolul acestui personaj în conturarea ierarhiei comunismului francez din acea perioadă a fost cu totul remarcabil, el fiind în timpul său unul dintre cei mai eficienţi agenţi staliniști internaționaliști ai vremii sale.

218 Eugen Fried este tatăl cel mai probabil al celui de-al treilea copil al Anei Pauker, Maria, născută în 1932. Povestea de dragoste dintre cei doi era cunoscută, cel mai probabil, anturajului cosmopolit din mediul cominternist în care se mişcau în acel moment – de unde şi detaliul că Maria a fost o vreme lăsată în grija Aurorei Thorez, soţia şefului Partidului Comunist Francez, Maurice Thorez. Legenda potrivit căreia Maria ar fi fost fiica lui Thorez este spectaculoasă, dar nu se verifică – în ciuda faptului că elita politică de la București, inclusiv Gheorghiu-Dej, a crezut în ea, până târziu, în anii ‘60, iar Maria a profitat de acest lucru pentru a vizita Franţa.

219 Nicolae Fuiorea, Divizia stalinistă „Tudor Vladimirescu“ în umbra steagului roşu, Ed. Pan-Arcadia, Bucureşti, 1992, p. 22.

220 Mitingul de primire a Armatei Roşii a avut loc în Piaţa Universităţii, în organizarea Partidului Comunist, a Partidului Social Democrat şi a organizaţiei (de stânga) Uniunea Patrioţilor. De reţinut că de la acest eveniment din 30 august datează şi unele dintre primele fotografii de grup ale tânărului de 26 de ani Nicolae Ceauşescu, aflat în libertate, alături de tovarăşii săi comunişti. În cadrul mitingului, Ceauşescu prezentase cuvântarea de salut, în numele Uniunii Tineretului Comunist, „genialului conducător al popoarelor sovietice, tovarăşul Mareşal Stalin“ – cf. Ş. Rădulescu-Zoner, D. Buşe, B. Marinescu, Instaurarea totalitarismului comunist în România, Ed. Cavallioti, Bucureşti, 2002, p. 10.

221 Documente de arhivă descoperite de Vl. Tismăneanu şi repuse în circuitul istoriografic de Robert Levy, vezi volumul *** 6 martie 1945. Începuturile…, p.79.

222 Pentru atmosfera epocii şi reliefarea acestui personaj cu care ne vom mai întâlni (v. cap. 16.5) este de reţinut o întâmplare povestită, peste ani, de doctorul Caffé (unul dintre medicii de mare încredere printre nomenclatura epocii, viitor socru al filozofului marxist şi eseistului Ion Ianoşi): la începutul anilor ‘50, venit la un consult, Constantin Pârvulescu îl va întreba uimit pe doctorul Caffé (în momentul în care acesta-i verifică reflexele prin ciocănirea genunchiului cu un ciocănel) „Nu aţi renunţat la tehnicile astea medievale?“ – mulţumesc scriitorului Radu Cosaşu pentru acest fragment de istorie orală a comunismului autohton.

223 *** 6 martie 1945. Începuturile…, p. 79.

224 Personaj aproape legendar al războiului civil din Spania (1936–1939), Dolores Ibarruri lăsase o puternică impresie asupra tuturor celor cu care intrase în contact, inclusiv comuniştilor români – unul dintre cei care au cunoscut-o cel mai bine fiind Valter Roman, fost combatant în Brigăzile Internaţionale din Spania, ulterior cominternist la Moscova şi lucrător la postul de radio România liberă. Spune Roman: „La plecarea mea din Moscova, în 1945, am fost la ea cu Hortensia pentru a-i cere «mâna»

Hortensiei, pentru a-i cere ca să aprobe plecarea soţiei mele în România (ea fiind membru al PC din Spania)“ – V. Roman, jurnal în manuscris.

225 Tatiana A. Pokivailova, „A.Y. Vyshinski, first Deputy Commissar for Foreign Affairs of the USSR and the Establishment of the Groza Governement“, în vol. 6 martie 1945. Începuturile…, p.49.

226 Pentru istoria acestei furtunoase zile de sâmbătă, 24 februarie 1945, cele mai complete lămuriri le oferă temeinicul volum al lui Giurescu, Guvernarea Nicolae Rădescu….

227 Florin Constantiniu, O istorie sinceră a poporului român, Ed. Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1999, p. 435.

228 Nici Iosip Broz Tito, liderul comuniştilor iugoslavi, nu petrecuse anii războiului la Moscova – dar el, spre deosebire de Gheorghiu-Dej, avusese după Primul Război Mondial un semnificativ stagiu revoluţionar rusesc, ocazie cu care se întâlnise cu dogma şi practica leniniste.

229 R. Levy, „Power Strugles in the Romanian Communist Party Leadership during the Period of the Formation of the Groza Regime“, în 6 martie 1945. Începuturile…, 1995, p. 87.

230 *** „Stenograma şedinţei Biroului Politic al CC al PMR din ziua de 29 noiembrie 1961“ (II), în Sfera politicii, V, nr. 48, 1997, p. 37.

231 Reforma, puţin diferită de cea din 1947, ridica acoperirea în aur a leului românesc la 0, 079 grame aur fin. Schimbul banilor se făcea într-un raport de 20 până la 400 de lei vechi pentru un leu nou, în funcţie de cel care schimbă – populaţie, firme de stat sau cooperatiste etc – v. Dinu C. Giurescu (coord.), Istoria României în date, Ed, Enciclopedică, Bucureşti, 2003, p. 527.

232 R. Levy, „The «Right Deviation» of Ana Pauker“, în Communist and Post-Communist Studies, vol. 28, nr. 2, 1995, p. 239.

233 Vezi Brătescu, Ce-a fost să fie…, p. 251. Din 1955, ea s-a mutat alături de fiica sa Tania, la adresa din strada Barbu Delavrancea nr. 14 din

Bucureşti. Dar nu va sta mult timp aici, pentru că în clădirea învecinată de pe Şoseaua Kisseleff (în care locuise Ana Pauker câtă vreme fusese ministru) avea să se mute un mai tânăr lider de partid cu carieră promiţătoare, Alexandru Drăghici – şi „ar fi fost, într-adevăr, de neconceput ca Ana Pauker şi Sandu Drăghici să se privească de la fereastră“ – ibidem, p. 267. Ana Pauker, fiica, ginerele şi nepoţii vor fi mutaţi pe strada Doctor Lister din Cotroceni (într-un apartament pe care-l ocupase până nu de mult poetul colaboraţionist Mihai Beniuc – pe care ginerele Anei Pauker îl mai înlocuise o dată, în calitatea de consilier la Ambasada României la Moscova, în octombrie 1948) şi, la scurtă vreme, tot în Cotroceni, pe strada Doctor Koch nr.3.

234 Este cu totul plauzibil ceea ce spune ginerele Anei Pauker, anume că ea ar fi aflat vestea morţii lui Stalin de la Alexandru Moghioroş, care ar fi vizitat-o la domiciliul obligatoriu, şi că „la auzul veştii, ea a început să plângă, dar Moghioroş a potolit-o spunându-i «Ană, Ană, dacă el nu murea, noi n-am sta de vorbă acum»“ – ibidem, p. 251.

235 În această formulă o vede poetul Miron Radu Paraschivescu în memoriile sale postume Jurnalul unui cobai (1940–1954), Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1994.

236 „Am regretat apoi această resentimentară hotărâre a mea, căci, în toate convorbirile pe teme politice din ultimii ani (…) ea îşi exprimase convingerea că actuala criză ideologică şi tactică a partidului va fi curând depăşită, astfel că fondul marxist originar să fie scos la lumină“ – Brătescu, Ce-a fost să fie…, p. 290.

237 Încă din anii ‘50, legendele referitoare la operaţiile pe care Ana Pauker le suferise la Moscova au fost covârşitoare în raport cu realitatea, pe urma zvonurilor – plecate de la un nucleu real – referitor la cancerul mamar cu metastază axilară pe care medicii sovietici i-l identificaseră de timpuriu şi de care, la sfârşitul lui iunie 1950, ea fusese operată la spitalul Kremlinului din Moscova. La fel, după 1945, a circulat şi zvonul – ridicol în raport cu cel de mai sus – al unei Ana Pauker căreia i-ar lipsi… urechea dreaptă, smulsă în timpul chinurilor la care ar fi fost supusă în timpul anchetei premergătoare condamnării din anii ‘30; acest zvon datora foarte mult coafurii personajului, neobişnuit în raport cu canoanele modei bucureştene.

238 În ciuda literaturii romanţate şi senzaţionaliste care i-a fost dăruită după 1990, Ana Pauker a avut o viaţă sentimentală care a fost în mod direct influenţată de cariera conspirativă, cea de lider internaţionalist şi de cariera de înalt funcţionar al statului care i-a urmat. Bărbaţii din viaţa sa, cei identificabili cu certitudine, au fost Marcel Pauker şi Eugen Fried. În rest, avem de-a face cu o femeie aproape frumoasă în tinereţe, rezervat-cochetă la vârsta matură, dar pentru care preocuparea faţă de propria înfăţişare nu a depăşit nivelul comun al elitei comuniste naţionale. Alţi ochi au văzut-o altfel: „era asemenea unui şarpe boa care tocmai fusese hrănit şi deci nu te-ar fi mâncat – pentru moment! Greoaie şi înceată cum părea, avea tot ceea ce este respingător şi în acelaşi timp teribil de fascinant la şarpe“ – spune în memoriile sale, legitimată de o aversiune explicabilă, Principesa Ileana de România, cf. Levy, Gloria şi decăderea…, p. 6.

239 Într-o şedinţă a Biroului Politic din 12–14 martie 1961, Emil Bodnăraş avea să rememoreze, tardiv-acuzator: „În casa ei, începând cu Sadoveanu şi terminând cu tot felul de emisari care circulau prin ţară, era toată pleiada permanent prezentă şi în timp ce ea a tratat cu formulele ei întortocheate într-o parte, în altă parte cumnatele ei umblau cu paharele de coniac şi lichior să ameţească conştiinţa oamenilor.“ – Levy, Gloria şi decăderea…, p. 75.

240 Vezi Horia Nestorescu-Bălceşti, Ordinul Masonic Român, Ed. Şansa, Bucureşti, 1993.

241 Octavian Roske, „Începuturile mişcării de rezistenţă în România, 1945–1946. Mijloace de propagandă“, în *** 6 martie 1945…, p. 326.

242 Chiper, Constantiniu, Pop, Sovietizarea României…

243 Aprecierea apare în lunarul american East Europe, vol. 8, nr. 12, decembrie 1959, p. 12.

244 Vezi Lucian Boia (ed.), Miturile comunismului românesc, Ed. Universităţii Bucureşti, 1995.

245 Lucian Boia, Un mit Gheorghiu-Dej?, în Miturile comunismului românesc (ed. L. Boia), Ed. Nemira, Bucureşti, 1998, p. 359; o

exemplificare foarte limpede a acestei mitificări la Apostol, Eu şi Gheorghiu-Dej… .

246 Revista East Europe, nr. 4, aprilie 1965.

247 Biografia oficială a lui Gheorghiu-Dej din 1948 îl menţionează pe Bodnăraş ca fiind unul dintre cei câţiva care ascultau posturile aliate… la aparatul de radio pe care Dej îl ascunsese în podeaua celulei lor din închisoarea de la Caransebeş! „La închisoarea din Caransebeş introduce un aparat de radio-recepţie pe care-l instalează în pardoseala celulei. La acesta, în timpul nopţii, tovarăşii Bodnăraş şi Drăghici urmăresc emisiunile posturilor aliate.“ — v. *** Gheorghe Gheorghiu-Dej. Scurtă biografie, ediţia a II-a, Ed. PMR, Bucureşti, 1948.

248 Andrew & Gordievski, KGB – Istoria secretă…, p. 336.

249 Aşa cum ne reaminteşte Thomas Lowit în excelentul studiu „Le Parti polymorphe en Europe de l’Est“, Revue Française de science politique, 29, nr. 4–5, august–octombrie 1979, pp. 812–845.

250 Levy, Gloria şi decăderea…, p. 115.

251 Vizita la Bucureşti a lui Alexandru I, în pregătirea nunţii cu Marioara, în 20–25 februarie 1922, a fost unul dintre cele mai importante evenimente mondene la acest nivel de după Primul Război Mondial din capitala României. Şi, în acest context al unei alianţe geopolitice, nu este deloc întâmplător că, peste câteva luni, pe 8 iunie 1922, avea loc la Belgrad, în compania reprezentativei iugoslave, primul meci al naţionalei româneşti de fotbal (soldat cu o înfrângere, cu scorul de 1–2).

252 Această vizită de două zile, ca şi vizita precedentă a unei delegaţii guvernamentale maghiare (23–25 noiembrie) cu care se negociaseră ultimele detalii ale tratatului similar care va fi încheiat în ianuarie 1948, intervenea în condiţiile în care în acelaşi interval cronologic Regele Mihai era plecat în Anglia (din 12 noiembrie), cu ocazia căsătoriei prinţesei Elisabeta, viitoarea regină Elisabeta a II-a a Marii Britanii şi Irlandei de Nord.

253 O lună mai târziu, un alt oaspete de seamă avea să vină la București, el însuși fiind un alt personaj emblematic al comunismului european: pe 15–16 ianuarie 1948 Gheorghi Dimitrov, liderul comunist şi cominternist reîntors după război la Sofia, conducea în România o delegaţie bulgară, cu acelaşi scop al semnării unui tratat de prietenie între cele două ţări. Stalin era cel care se bucura cel mai mult, de la distanţă: lagărul ţărilor din sfera de influenţă a Uniunii Sovietice se întărea şi prin parafarea unor astfel de acte diplomatice.

254 După excluderea Partidului Comunist Iugoslav din Cominform, populaţia de etnie sârbească aflată pe teritoriu românesc, aproape de graniţa dintre cele două state, a fost deportată, în câteva valuri succesive, în Bărăgan.

255 C. M. Lungu & M. Retegan (ed.), 1956 – Explozia. Percepţii române, iugoslave şi sovietice asupra evenimentelor din Polonia şi Ungaria, Ed. Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1996; vezi şi Dosarele Istoriei, I, nr. 1, august 1996, precum și Sfera politicii, V, nr. 35–36–37–38, 1996.

256 Vezi Nagy Imre, Însemnări de la Snagov. Corespondenţă, rapoarte, convorbiri, Ed. Polirom, Iaşi, 2004.

257 Într-un jurnal pe care-l începea chiar în acea zi, propunându-şi să noteze diverse episoade politice pe care nu le putuse include în cărţile deja publicate, Valter Roman notează, pe 11 mai 1975: „De fapt, din 1956 (evenimentele tragice din Ungaria), nu mai dorm deloc. Cât de neverosimilă ar părea această afirmaţie, ea corespunde totuşi unei situaţii de fapt, destul de nefericite. Familia râde de mine când spun (din când în când) acest lucru. Puţin cât dorm, se datoreşte numai somniferelor, pe care le iau – fără întrerupere – din noiembrie 1956 (deci, în curând vor fi 20 de ani)“.

258 Şi, încheia Roman: „Făcuse nu puţine greşeli. Am însă credinţa că a fost, într-un fel, un vizionar. Dorinţa lui era ca Ungaria să devină o ţară socialistă independentă, ca soarta Ungariei să se hotărască la Budapesta. În această orientare aveam acceaşi părere. Îi reproşam însă procedeul la care a recurs şi care a dus la mari complicaţii inutile în desfăşurarea evenimentelor. Mi-a părut foarte rău de felul cum s-a sfârşit…“ – V. Roman. Jurnal în manuscris, note din 31 mai – 4 iunie 1975.

259 Randolph L. Braham, „Rumania: Onto the Separate Path“, în Problems of Communism, XIII, nr. 3. mai–iunie 1964, p. 14–24.

260 O altă variantă a sfârşitului lui Pătrăşcanu, mai recentă şi net favorabilă lui Dej: Gh. Apostol îşi aminteşte că Dej i-ar fi mărturisit, în particular, că ar fi avut intenţia de a comuta pedeapsa cu moartea a lui Pătrăşcanu în închisoare pe viaţă; între timp, fără ştirea sa, Pătrăşcanu ar fi fost împuşcat în celulă, de către agentul sovietic plasat în România Pantiuşa Bodnarenko (vezi Apostol, Eu şi Gheorghiu-Dej…, pp. 107–115). În orice condiţii, chiar dacă e puţin probabil ca această crimă să se fi putut petrece fără acordul lui Dej, acesta va fi cel care va savura roadele acestei eliminări.

261 Vezi Scânteia din 3 iunie 1952 sau broşura omonimă apărută în acelaşi an la Editura PMR., precum şi articolul disculpator – din perspectiva lui Dej – semnat de C. Niculceanu în Probleme economice, numărul din iunie–iulie 1952.

262 Tonul volumului său de memorii, citat aici, o dovedeşte cu prisosinţă – chiar dacă o face şi cu unele surprinzătoare inabilităţi stilistice sau gramaticale.

263 Vl. Tismăneanu, Fantoma lui Gheorghiu-Dej, Ed, Univers, Bucureşti, 1995, p. 34. Comparaţia cred că este nemeritată de către Dej, fie şi din motivul foarte clar al şubrezeniei operei sale teoretice, în contrast cu lipsa de scrupule, oportunismul şi totalul cinism care i-au călăuzit practica politică de la un capăt la celălalt al carierei sale de lider – aceasta, în contrast cu importantul gânditor politic renascentist, care a fost cu mult mai pragmatic în scrierile sale decât în viaţa propriu-zisă.

264 Lucrarea clasică rămâne Branko Lazitch, Le Rapport Khrouchtchev et son histoire, Ed. du Seuil, Paris, 1976.

265 Vezi, de exemplu, foarte interesanta şedinţă a Comitetului raional de partid din Bucureşti, din 25 mai 1956, în care scriitorul comunist Alexandru Jar, pradă el însuşi unei speranţe cu totul naive că un anume adevăr ar putea ieşi la iveală, a atacat în termeni destul de categorici politica intelectuală şi socială a regimului, spre stupefacţia lui Dej, aflat de faţă.

266 Georges Haupt, „La genèse du conflit sovieto-roumain“, Revue française de science politique, XVIII, nr. 4, august 1968, p. 669.

267 Pentru detalii documentare, v. Alina Tudor & Dan Cătănuș, O destalinizare ratată. Culisele cazului Miron Constantinescu și Iosif Chișinevschi, 1956–1961, Ed. Elion, București, 2001.

268 Vezi volumul memorialistic al lui M. Novicov, Moartea lui Grigore Preoteasa. Catastrofa de pe aeroportul Vnukovo (1957), Ed. Evenimentul românesc, București, 1998.

269 Ibidem, p. 41.

270 Ibidem, p. 49.

271 Ibidem, p. 50.

272 Observația aparține lui Mihai Pelin, în prefața la volumul lui Novicov.

273 Mihai Pelin dezvoltă puțin această variantă în prefața citată.

274 Cum se va vedea în capitolele următoare, în iulie–august 1958 Armata Roșie va fi retrasă din România, ca urmare a ideii lui Dej, transmise prin intermediul foarte simpatizatului de sovietici Bodnăraș; în 1960 are loc Congresul al III-lea al PMR; în 1961, între 30 noiembrie și 5 decembrie, are loc o interesantă Plenară a Comitetului Central al PMR; în 1963 reținem conflictul deschis în cadrul CAER, iar din aprilie 1964 datează o celebră Declarație de independență a comuniștilor români.

275 Cum îl vede, în capitolul dedicat liderilor staliniști, Arthur Conte, Les Dictateurs du XXe siècle, Paris, 1984.

276 George Gross, „Rumania: the Fruit of Autonomy“, Problems of Communism, XV, nr. 1, ianuarie–februarie 1966.

277 Vizita pe care Gh. Gheorghiu-Dej, în calitate de președinte al Consiliului de Stat și în fruntea unei importante delegații române, o face la Belgrad între 22 și 30 noiembrie 1963 a fost, în opinia mea, una dintre cele

mai importante ale carierei sale. În acel moment, datele problemei erau, în bună măsură, schimbate:

Tito vedea în Dej un emul al său, în stare să-i confirme că alegerea pe care el însuşi o făcuse în 1948-‘49 (prin ruperea precoce de tutela stalinistă) fusese una bună. În consecinţă, Dej este primul conducător de stat comunist care are onoarea de a se adresa Adunării Populare a Republicii Federative Iugoslavia (parlamentul comunist al ţării). Tito ştia că Dej nu este un lider imprevizibil, aşa că nu se temea de un mesaj de o incompatibilitate majoră – mai ales că în acel moment datele esenţiale ale proiectului economic comun, Porţile de Fier I, fuseseră stabilite de comun acord, iar încăpăţânarea lui Dej de a nu accepta implicarea unei terţe părţi – bulgare sau sovietice – o dubla pe a sa, personală. Graţie Dunării, Iugoslavia şi România, Tito şi Dej, deveniseră parteneri politici de încredere.

278 Acordul pentru realizarea şi exploatarea în comun a Complexului hidroenergetic şi de navigaţie de la Porţile de Fier I a fost ratificat pe 24 iunie 1964 de către Consiliul de Stat al României, iar lucrările efective au demarat la scurt timp.

279 Interesante, din acest punct de vedere – chiar dacă inevitabil subiective – amintirile personajului: vezi Lavinia Betea, Alexandru Bârlădeanu despre Dej, Ceauşescu şi Iliescu, Evenimentul Românesc, Bucureşti, 1997.

280 O bună analiză la Gross, Rumania: the Fruit…, p. 16.

281 Prin această nouă lege a împărţirii administrative a ţării, numărul regiunilor era redus de la 18 la 16. Fosta Regiune Autonomă Maghiară intra astfel în istorie.

282 The successful Rumanian Use of Blackmail, spune inspirat Richard V. Burks, „Perspectives for Eastern Europe“, Problems of Communism, XIII, nr. 2, martie–aprilie 1964, p. 73.

283 În paralel cu aceste instituţii proruse desfiinţate, în 1963 a fost (re)deschis Institutul de Studii Sud-Est Europene din Bucureşti, care fusese înfiinţat de Nicolae Iorga în 1914 şi a cărui raţiune de existenţă era însăşi aceea de a demonstra vocaţia paneuropeană a României.

284 Nu numai revista săptămânală Viaţa economică a apărut în acest an 1963 (primul număr, pe 23 august!), ca purtătoare de cuvânt a noilor ambiţii economice ale regimului, ci şi revista lunară de cultură cinematografică Cinema, una dintre cele mai de succes publicaţii ale României comuniste.

285 Karl Marx, Însemnări despre români (manuscrise inedite), Ed. Academiei RPR, Bucureşti, 1964.

286 În cursul anului 1964 sunt eliberaţi din închisori şi ultimii deţinuţi politici ai regimului. Departe de a fi un gest de clemenţă sau de regret, acest eveniment semnalează convingerile pe care regimul le nutreşte: că este mult prea puternic pentru a mai fi pus în pericol din interior şi, pe de altă parte, că drumul comunizării este ireversibil.

287 Declaraţia era semnată „CC al PMR“ tocmai pentru a sublinia coeziunea fără fisură a echipei de la Bucureşti, iar în cele şapte capitole ale sale cele mai „curajoase“ cereri sunt puse la adăpostul unor citate din evangheliile dogmei – Engels este citat de două ori, Lenin de şase, iar Declaraţia din noiembrie 1960 a Consfătuirii partidelor comuniste şi muncitoreşti de la Moscova de patru ori.

288 Asistent la Facultatea de Filosofie din Zadar, Mihailo Mihailov publică la începutul lui 1965 în lunarul literar Delo articolul „Moscova în vara lui 1964“, în care spunea că lagărele morţii au apărut în Rusia din anul 1921, deci înainte de regimul lui Hitler în Germania, şi că regimul comunist ar fi avut puncte comune cu Inchiziţia epocii lui Filip al II-lea.

289 Braham, „Rumania: Onto…“, p. 23

290 M. E. Fischer, Nicolae Ceausescu. A Study in Political Leadership, Boulder & London, 1989, p.40.

291 Vezi volumul lui Mihai Giugariu (coord.), Principiul bumerangului. Documente ale procesului Lucreţiu Pătrăşcanu, Ed. Vremea, Bucureşti, 1996.

292 Vezi *** „Romanian Party and Congres“, în News from behind the Iron Curtain, vol. 5, nr. 2, februarie 1956, p. 3.

293 Şi, ca să-l citǎm exact, Pătrăşcanu vorbeşte „în numele guvernului, (…) în numele Comitetului Central al Partidului Comunist“.

294 Tribunal înfiinţat pentru judecarea procesului intentat fostului conducător al statului, mareşalul Ion Antonescu.

295 *** România. Viaţa politică…1945, pp. 406 şi 428.

296 Ibidem, p. 245.

297 Ibidem, p. 426; despre misiunea lui Ethridge, vezi şi Sănătescu, Jurnal…, pp. 215–215, deasemenea Schuyler, Misiune dificilă…, pp. 250–259 sau Paul D. Quinlan, Ciocnire deasupra României, Centrul de Studii Româneşti – Fundaţia Culturală Română, Iaşi, 1995, pp. 145–147.

298 România… 1945, p. 104.

299 Ionescu, Comunismul în România…, p. 187.

300 Vezi discursul lui Nicolae Ceauşescu din 27 aprilie 1968, publicat în ediţia de a doua zi a ziarului Scânteia.

301 Titus Popovici, „Le Pouvoir et la Verité“, în Revue Roumaine, XXVIII, nr. 3, 1974, p. 21.

302 Aspect sesizat şi de Michael Shafir, „Political Culture, Intelectual Dissent and Intellectual Consent: The Case of Romania“, în Orbis, vol. 27, nr. 2, 1983, p. 393

303 Pentru mitul inginerului, v. Lucian Boia, La mythologie scientifique du communisme, Ed, Paradigme, Caen, 1993, pp. 123–126).

304 George Pruteanu, „Pata de sânge intelectual“, în Dilema, IV, nr. 175, 17 mai 1996, p. 13.

CAPITOLUL 7

Studiu de caz. Leninistul romantic: teoreticianul Lucreţiu Pătrăşcanu

Auzitu-s-a vreodată ca marii improvizatori să fi fost totodată şi mari poeţi? În politică e valabil acelaşi lucru ca şi în poezie. Revoluţiile nu s-au făcut niciodată la comandă. După groaznica experienţă din 1848 şi 1849, pentru a provoca revoluţii naţionale este nevoie de ceva mai mult decât de apelurile lansate în ziare de către conducători care stau la distanţă.

Karl Marx, articol în New York Daily Tribune, martie 1853

În ciuda unei invocări ritualice ori de câte ori discursul pretins antistalinist pare a o cere, Lucreţiu Pătrăşcanu rămâne aşadar, în societatea românească, mai cunoscut prin efigia sa şi prin moartea sa (dramatizată cu o bună doză de retorică) decât prin ceea ce el însuşi ar fi considerat a fi nota principală a activităţii sale – opera sa teoretică. În privinţa activităţii guvernamentale a lui Pătrăşcanu, surprizele sunt puţine. Parte dintr-un mecanism în care el era o rotiţă voluntar poziţionată, ministrul Justiţiei nu putea decât servi acest mecanism, dând un contur de onorabilitate juridică – aşa cum am arătat mai sus – unora dintre cele mai discutabile decizii ale guvernelor din care a făcut parte[305]. Teoreticianul Pătrăşcanu este astăzi puţin şi inconsistent cunoscut în spaţiul intelectual românesc – şi pentru aceasta, în primul rând, este responsabil chiar regimul comunist pentru a cărui impunere el şi-a consumat – şi sacrificat – viaţa. Reabilitat în 1968, la 14 ani după moarte, doar pentru a deveni un simbol al minimalizării şi inculpării postume a lui Gheorghiu-Dej (şi, totodată, un simbol al legitimării lui Nicolae Ceauşescu drept justiţiar suprem al regimului comunist[306]), Pătrăşcanu nu a fost lăsat să joace alt rol decât cel pentru care noua conducere de partid îl pregătise; în consecinţă, în privinţa operei sale, deschiderea a fost cu totul limitată – în fond, disputa privind postul de prim-teoretician al partidului era deja

lansată, iar Nicolae Ceauşescu nu avea cum să o piardă După 1990, istoricul literar Zigu Ornea va spune în mai multe rânduri cum, încercând după celebra plenară de reabilitare din 1968 să alcătuiască o ediţie antologică din opera articlieră a lui Pătrăşcanu, în cele din urmă a trebuit să cedeze, înţelegând că ea nu este dorită de oficialităţi[307]. Ceauşescu avea nevoie de Pătrăşcanu – dar de un Pătrăşcanu redus la statutul de efigie din trecut, care să transpară mai mult din cuvintele altora decât din ale sale, şi nimic mai mult. În fapt, reeditarea operei personajului, după 1968, s-a făcut sub supravegherea Institutului de Studii Istorice şi Social-Politice de pe lângă Comitetul Central al partidului; istoricul Florin Constantiniu povesteşte destinul ingrat al celui de-al şaselea volum din seria respectivă (apărut în 1983), care a fost publicat în două variante, neasumate în mod oficial: aparent identice şi având aceleaşi date tehnico-bilbiografice, una dintre ele nu cuprindea cuvântarea „naţionalistă“ a lui Pătrăşcanu de la Cluj din iunie 1946, în timp ce cealaltă (apărută de fapt în 1986) o cuprindea – diferenţa constând în poziţia adoptată de PCR, la mijlocul anilor ‘80, faţă de aprecierile… guvernului maghiar de la Budapesta cu privire la istoria Transilvaniei[308]. Ca şi în 1954, încă o dată, Pătrăşcanu cădea victima unui context de care nu era responsabil.

7.1. Intelectualul de partid

Prima întrebare care se poate pune în legătură cu acest personaj este în ce măsură este el reprezentativ pentru organizaţia comunistă căreia-i aparţine la mijlocul anilor ‘40.

Să admitem că în anii ‘20 şi ‘30 apartenenţa la comunism putea fi expresia unui refuz faţă de o societate injust întocmită, dublat de speranţa într-un viitor care ar putea fi mai bun prin conştientizarea şi activizarea celor mulţi. După mijlocul anilor ‘30, Pătrăşcanu îşi face datoria profesională şi partinică prin implicarea sa pasionată în apărarea unora dintre liderii partidului ajunşi în boxa acuzaţilor: el este avocatul principal al apărării[309] în procesul declanşat, în iunie 1936, în aria Craiovei, împotriva garniturii comuniste reprezentate de Ana Pauker, Gheorghiu-Dej ş.cl. Deconspirat el însuşi ca fiind comunist, Pătrăşcanu a trebuit să părăsească sala tribunalului improvizat – locul său fiind luat de Ion Gheorghe Maurer, un alt avocat prieten al comuniştilor, atunci cu mult mai puţin cunoscut. Apoi, în urma unei lovituri de Palat în privinţa căreia el însuşi fusese unul dintre cei puţini avizaţi, Pătrăşcanu intră în echipa ministerială, mai devreme decât toţi colegii săi de partid – ceea ce le va spori acestora atenţia la acţiunile sale, iar pe el îl va face cu atât mai influenţabil dinspre partea colegilor pe care, pe o parte, visează să-i conducă într-un viitor nu foarte îndepărtat, iar pe de altă parte nu doreşte să-i dezamăgească acum.

Există un capitol la care el este în net avantaj faţă de oricare dintre comuniştii, mai vechi sau mai noi, din propriul partid: popularitatea sa, certă, bazată pe o cvasi-charismă de care oricare dintre camarazii săi este departe. Spre deosebire de ceea ce el crede deocamdată, această popularitate va fi, în cele din urmă, un handicap al său – pentru că-l va face cu atât mai indezirabil în universul cu reflexe schizoide al propriilor tovarăşi, în care eficienţa şi ortodoxia partinică ies întotdeauna în câştig în lupta cu popularitatea (vezi confruntarea în trepte dintre activistul Stalin,

cantonat în ordinea comună a lucrurilor, şi intelectualul Troţki – spectaculos prin ideile şi manifestările sale – după moartea lui Lenin din 1924).

Lupta politică pe care Pătrăşcanu o va pierde era una pentru care personajul nu era pregătit, nu o dorise şi nici nu o aştepta. S-ar putea spune că el a fost, în toamna anului 1944, unul dintre scepticii grupării sale: în sensul că nu aştepta o victorie politică rapidă a ideologiei şi partidului în serviciul cărora intrase din convingere, în tinereţe. Lucreţiu Pătrăşcanu a fost unul dintre comuniştii pentru care colaborarea postbelică, fie şi temporară, cu partidele democratice burgheze reprezenta nu numai o strategie de autolegitimare – aşa cum era ea pentru Gheorghe Gheorghiu-Dej, de exemplu –, ci şi o condiţie a unui succes politic în direcţia democratizării şi stabilizării societăţii româneşti. Prea ancorat în structura unei societăţi împotriva căreia lupta el însuşi, incapabil să surprindă la juştii săi parametri miza stalinizării României – pe care, de altfel, o servea cu încredinţarea că merge în sensul evoluţiei istorice anunţate de Marx –, Pătrăşcanu a pierdut în cele din urmă chiar din cauza acelei particularităţi care ar fi trebuit să fie sursa ascendentului său asupra colegilor: anvergura sa intelectuală, constant şi cu obstinaţie afişată. După 1944, Lucreţiu Pătrăşcanu s-a dorit a fi teoreticianul partidului său; avea majoritatea datelor pentru aceasta şi, pe de altă parte – dată fiind calitatea camarazilor – nici nu ar fi fost cel mai dificil lucru cu putinţă. Numai că timpul istoric era al lozincilor şi al sloganelor, nu al teoriei. Iar omul politic comunist Pătrăşcanu a devenit, într-un fel, în cele din urmă şi prin mijlocirea colegilor săi, victima intelectualului Pătrăşcanu.

7.2. Lecturi de tinereţe şi speranţe de viitor

În toamna anului 1944, într-o discuţie cu scriitorul-medic Ion Biberi despre felul în care intelectualitatea românească întrevede viitorul apropiat[310], Pătrăşcanu face unele dintre puţinele sale mărturisiri cu privire la apropierea de mişcarea comunistă.

În legătură cu această carte-document a lui Biberi şi cu prezenţa lui Pătrăşcanu în paginile sale se cuvin două precizări, necesare în context. Interviurile lui Biberi fuseseră realizate în perioada cuprinsă între toamna lui 1944 şi prima jumătate a anului 1945; liderul comunist este una dintre cele douăzeci şi două de personalităţi intelectuale ale vremii alături de care autorul-intervievator încearcă să întrepătrundă sensul schimbărilor ce plutesc în aer. Rolul lui Pătrăşcanu în lovitura de stat regală de la 23 august acel an, popularitatea sa în rândul societăţii civile bucureştene şi desele sale prezenţe în presa scrisă şi la Radio l-au determinat pe Biberi să-l includă în această listă, ca „om întreg“, „străin de oscilaţie şi calcul, dăruindu-se de la începutul vieţii sale conştiente aceleiaşi idei“[311]. El nu se înşela deloc: Pătrăşcanu era unul dintre oamenii orei iar partidul său era un partid într-o ascensiune vizibilă, chiar şi de către cei suficient de optimişti încât să-şi închipuie că ţara se îndreaptă spre normalizare, aşa cum se mai întâmplase şi cu două decenii în urmă, după Primul Război Mondial. În al doilea rând, „lista lui Biberi“ – care este, în mod cert, cea a unui om mai curând de stânga – este în egală măsură reprezentativă pentru ceea ce înseamnă, în România de după război, intelectual în această ţară: o intelectualitate democrată, cu pasiuni politice diverse dar fără afiliaţii manifeste până în acel moment (Mihai Ralea este, desigur, o excepţie, dar era în definitiv una cunoscută de toată lumea – şi contestată adesea, vezi caracterizările deloc amabile din memorialistica lui Petre Pandrea), aşadar o intelectualitate care pregăteşte, cu temeri, coabitarea cu regimul pe cale de a se impune. Surprinzător poate pentru cititorul de acum, unele dintre numele de referinţă ale generaţiei tinere din România interbelică – în special Mircea Eliade, Emil Cioran, Constantin Noica etc. –, celebre astăzi, lipsesc din această

carte, după cum lipsesc din majoritatea anchetelor literare ale vremii[312]. Desigur, unii dintre aceştia nu erau în acel moment în ţară, iar alţii erau deja sub apăsarea unui partizanat de dreapta radicală ce în scurt timp avea să devină o grea piesă de dosar; dar trebuie să acceptăm, în acelaşi timp, ideea că în acel moment aceste nume mari nu însemnau ceea ce ele înseamnă azi, pentru generaţiile mai noi. Pentru România interbelică, Dimitrie Gusti era mult mai reprezentativ decât Mircea Eliade – deşi azi, într-o retrospectivă ce nu ţine seama de contextul vremii, lucrurile par a sta invers.

În volum, Pătrăşcanu este alături de prietenul şi cumnatul său Petre Pandrea – după cum în viaţă, în acel moment, L.P. era alături de soţia sa, artista şi scenografa Elena Pătrăşcanu (un cuplu suficient de insolit în lumea comunistă în refacere la Bucureşti, în care astfel de profesiuni liberale – precum arta plastică sau avocatura – aveau să fie privite cu o suspiciune din ce în ce mai vizibilă şi mai agresivă!). În faţa lui Biberi, Pătrăşcanu are multe nostalgii şi multe orgolii. El vorbeşte despre lecturile sale de tinereţe, despre felul în care descoperise fenomenul românesc prin intermediul lui Sadoveanu, Caragiale, Brătescu-Voineşti şi semănătorişti, dar şi despre felul în care Dostoievski, Turgheniev sau Tolstoi „au deschis o zare largă formaţiei“ sale, la vârsta de 14–15 ani. Viitorul avocat al comuniştilor Pătrăşcanu este doar un altul dintre intelectualii români care, la începutul secolului al XX-lea, iau contact cu lumea rusă prin intermediul limbii franceze, în principal. Pătrăşcanu nu ştia limba rusă şi nici nu o va învăţa vreodată; cartea Rusia subterană a lui Stepniak o citeşte probabil după o ediţie franceză, iar cartea Ce-i de făcut a lui Cernâşevski, prin care el cunoaşte o Rusie în fierbere, după o traducere în româneşte a lui Panait Moşoiu. Pasionat de istorie şi fermecat de rostul profesorului care predă această disciplină încă de pe vremea în care tatăl său, D.D. Pătrăşcanu era profesor la Bacău, se exersase în oratorie încă din tinereţe, „predând“ în curtea casei părinteşti, sub un nuc, unor elevi imaginari[313].

Momentul comunizării lui Pătrăşcanu este relativ timpuriu: în 1917, în timpul revoluţiei din februarie de la Moscova şi Petrograd, el avea 16 ani; curios din fire şi interesat – ca orice adolescent cu pretenţii intelectuale certe – de evenimentele epocii sale, Pătrăşcanu se ţine la curent; schimbarea din Rusia se anunţa a fi de amploare – şi un tânăr citit ca el, a cărui copilărie fusese alimentată de efigia strălucitoare a lui Ştefan cel Mare

(până într-acolo încât ar fi dorit ca, odată ajuns mare, să-şi schimbe numele în Ştefan!)[314], este cucerit de ideea unei asemenea răsturnări de situaţie şi de regim politic. Influenţa tatălui său, spune Pătrăşcanu, fusese minimă în plan politic; atunci când tatăl se îndreaptă către liberalism, fiul rămâne consecvent în reveriile sale, socialiste şi chiar mai radical de-atât. În octombrie acelaşi an, vestea revoluţiei bolşevice îl entuziasmase – schimbarea din februarie se dezvolta prin aceasta, porţile istoriei păreau deschise, ceea ce unii consideraseră a fi o utopie prindea, iată, contur. Peste mai puţin de doi ani, la câteva luni după sfârşitul războiului, Pătrăşcanu este impresionat neplăcut – i-o va spune lui Biberi – de manifestaţia proletară de la Bucureşti din 13 decembrie 1918 şi va medita serios la pulsiunile antisemite autohtone, aşa cum se manifestaseră ele în România aflată în război. La începutul anului 1919, debutul său politic se produce prin frecventarea cu entuziasm a sediului socialist din strada Sfântul Ionică din Bucureşti; discuţiile de aici îi plac, felul în care se discută îl intrigă. Se vorbeşte despre o lume mai bună – iar această prognoză pare credibilă tânărului care este şi care începuse să înţeleagă disfuncţionalităţile societăţii contemporane lui. În octombrie 1919, odată cu începutul facultăţii – adică al studiilor de Drept –, Pătrăşcanu intră în partid.

Alinierea sa la stânga politică reprezintă, în opinia mea, un proces alimentat – aşa cum de regulă se petrece în orice istorie, generală sau particulară – de mai multe cauze. Criza sa de agnosticism – despre care aminteşte în treacăt în această mărturie – şi-a avut rolul său; la fel şi dispreţul său faţă de tranzacţionismul ce pare a dirija definitiv şi irevocabil societatea românească, în economie, politică sau morală[315]. Pătrăşcanu ştie că, în Europa modernă, sunt două feluri de societăţi: unele mai apropiate de tranzacţia perpetuă, în care nimic nu e sigur şi totul se poate schimba de la o zi la alta, şi altele mai apropiate de contract. Cu această preţuire faţă de ideea contractului, el ar fi putut deveni un liberal intransigent; dar liberalii, prin omnipotenţa lor, prin felul în care controlează băncile ţării şi politica (arbitrată, potrivit Constituţiei, de regele Ferdinand I, şi condusă, în realitate, de Ionel Brătianu) i se par a fi principalii responsabili pentru această stare de fapt care-l revoltă. Ca editor al ziarului Tineretul socialist (de la sfârşitul anului 1921) şi imediat apoi al ziarului Socialismul (ziarul, am văzut mai sus, Partidului Socialist-Comunist pe jumătate înfiinţat în mai 1921), Pătrăşcanu are pretenţia de a fi format viitoarele cadre comuniste –

dar socialismul românesc, ca atare, i se pare încă imatur din punct de vedere politic şi deasemenea pândit de capcane tranzacţioniste în care şi căzuse altădată, de altfel[316]. Din acest motiv, în mai 1921 Pătrăşcanu se numără printre cei care urmează orientarea dură, de afiliere a socialiştilor la Internaţionala a III-a comunistă înfiinţată de Lenin (şi, prin aceasta, este unul dintre membrii fondatori ai Partidului Comunist din România). În octombrie 1922, asistă la Moscova la lucrările celui de-al IV-lea Congres al Cominternului – şi ceea ce vede aici pare a-i confirma alegerea. Comuniştii îşi doresc o altă lume şi par decişi să schimbe totul; ruinele de după Marele Război sunt acceptate numai în măsura în care, pe ele, se poate clădi un viitor promiţător. Hotărât să devină un bun marxist, Pătrăşcanu se decide să plece, în 1923, la studii la Universitatea din Leipzig: „Eram impresionat şi de lozinca timpului: cine nu ştie nemţeşte nu poate deveni un bun marxist. Aveam deci o singură năzuinţă: să plec în Germania, să învăţ bine limba, să adâncesc doctrina, să iau parte la mişcarea comunistă de acolo“[317].

Fişat drept comunist de Siguranţa regimului, Pătrăşcanu trece printr-un episod de recluziune impusă: este închis la Jilava, în 1924, pentru 21 de zile, pe când era întors din Germania, în timpul unei vacanţe; inflexibil şi semeţ, intră în greva foamei şi a setei; aici – îi va spune lui Biberi – l-a întâlnit pe Alexandru Dobrogeanu-Gherea, un alt comunist (fiul lui Constantin Dobrogeanu-Gherea, fondatorul socialismului românesc). După episodul prim de la Jilava, va mai urma un altul, tot aici, în 1933; va mai fi închis la Văcăreşti, Braşov, în lagărul de la Miercurea-Ciuc şi în cel de la Târgu-Jiu, apoi se va găsi în domiciliu obligatoriu la vila familiei de la Poiana Ţapului. În cursul unui interogatoriu, unul dintre anchetatori l-a lovit, ceea ce i se pare impardonabil[318].

Doctor în Drept (cu o teză susţinută la Leipzig, în 1925), în anii ‘30 el îi asistă juridic pe camarazii săi în procesele intentate de regim; acest sprijin i se pare normal şi firesc, parte dintr-o complicitate care-l uneşte pe el, omul de salon, oponent rebel al ordinii burgheze, cu aceşti proletari şi apparatchici pe care nu-i cunoaşte foarte bine, dar de care-l leagă speranţa unei finalităţi sociale comune. Scopul lor este acelaşi; asupra mijloacelor, nu au avut prilejul să vorbească.

La data dialogului cu Biberi, Pătrăşcanu visează să-şi scrie memoriile odată ajuns la vârsta bătrâneţilor, după ce reformele pe care le crede atât de necesare se vor fi produs. El are pretenţia de a fi, pe temeiuri intelectuale mai curând decât politice, un vizionar; crede în Capitalul lui Marx şi în teza acestuia potrivit căreia dezvoltarea capitalismului conduce inevitabil la lupta de clasă. Vizionarismul său va fi unul relativ totuşi, din simplul motiv că stalinismul real avea coordonate diferite faţă de reveria marxisto-leninistă de care se legau speranţele sale. Chiar dacă lecturile sale din Marx sunt mai curând nesistematice, el este autentic marxist măcar dintr-un singur punct de vedere: nu-şi închipuie o revoluţie comunistă acolo unde revoluţia burgheză nu şi-a epuizat etapele. Încredinţat că în România interbelică a fost mai curând o pseudodemocraţie, el crede că perioada următoare va fi una a realizării unei revoluţii democrato-burgheze[319]; odată ajunsă acolo, România va fi mai permeabilă ideilor comuniste, aşa cum le vede el. În mintea sa, societatea comunistă „este o problemă de viitor, dar nu cred prea îndepărtat“ – spune; până atunci, nu şi-ar încuraja tovarăşii comunişti – pe care şi-ar dori să-i conducă şi, uneori, prin scrisul său, chiar are impresia că o face – să pună problema unor schimbări economice sau politice bruşte.

7.3. Un marxist à la roumaine

Aşa cum spuneam, Lucreţiu Pătrăşcanu ezită să se recomande ca marxist sută la sută. Din motive pe care doar le putem bănui – printre care, este posibil, şi convingerea că Lenin a dus mai departe teoria lui Marx şi, din moment ce i-a dat contur, merită atenţie sporită –, Pătrăşcanu este mai atent la statutul său de leninist al noii societăţi româneşti. Marxismul este o etapă teoretică consumată, ale cărei coordonate le respectă cu o oarecare îngăduinţă; dar leninismul este chiar prezentul, etapa politică prin care Rusia a trecut după Războiul Mondial.

Ar fi putut fi Pătrăşcanu un Antonio Gramsci[320] al României? Poate că da, dacă ar fi avut anvergura marxistă a acestuia. În rest, câteva similitudini există. Gramsci intră în contact cu Federaţia Tineretului Socialist Italian la 20 de ani, în ambientul Universităţii din Torino (unde se înscrisese, în 1911, la Facultatea de Litere), iar în 1914 va intra în Partidul Socialist Italian, la a cărui radicalizare va contribui decisiv prin grupul radical de stânga pe care-l conduce. Gramsci luase contact cu proza marxistă destul de devreme, la 17 ani (1908); apoi, pe fondul unei lumi agitate de Războiul Mondial, Gramsci devine unul dintre cei mai aplicaţi marxişti ai intelectualităţii de stânga din Europa. Ca fondator (în mai 1919) al ziarului L'Ordine nuovo, şi el ar fi putut spune că a creat prima generaţie de comunişti a Italiei. În urma congresului de la Livorno, din ianuarie 1921, Gramsci devine unul dintre fondatorii PCI (rezultat, ca şi în cazul românesc sau al altora din Europa, tot în urma unei sciziuni a socialiştilor). Urmează un stagiu de doi ani în URSS, după care, revenit în Peninsulă şi ales în aprilie 1924 ca preşedinte al comuniştilor italieni, este ales deputat – aşa cum Pătrăşcanu va deveni şi el deputat, pe lista Blocului Muncitoresc Ţărănesc (înfiinţat în 1925). Arestat în noiembrie 1926, ca adversar al regimului mussolinian, Gramsci va petrece în închisoare următorii 11 ani, timp în care va scrie o parte fundamentală a operei sale, grupată în notele ce vor forma Caietele din închisoare – după cum, păstrând proporţiile, Pătrăşcanu scrie (se va vedea

mai jos) câteva dintre principalele sale pagini teoretice în condiţii de domiciliu obligatoriu, impus de regimul Antonescu.

Viziunea lui Gramsci asupra societăţii – celei prezente, burgheze, dar şi asupra celei viitoare, potenţial comuniste – este cu mult mai tensionată decât cea a lui Pătrăşcanu. Mai utopic dar şi mai radical, admirator declarat (dar şi cunoscător!) al lui Nicolo Machiavelli[321], Gramsci are o temere pe care comunistul român nu o întrevede: aceea că proletariatul în creştere numerică, în care Marx şi Engels îşi puseseră atâtea speranţe, s-ar putea să fie corupt de ordinea burgheză a capitalismului european – iar aceasta ar însemna moartea în faşă a revoluţiei. Parlamentarismul burghez – pe care Gramsci, am văzut, îl cunoscuse din interior – nu putea fi schimbat, pentru că avea în el acea doză de normalitate care spune că democraţia şi întreţinerea sa costă, înainte de orice, timp; dezbaterea democratică se hrăneşte cu timp, din acest motiv schimbările durează; în consecinţă, parlamentarismul putea fi eradicat numai de o revoluţie mondială a proletariatului, care să impună propriile sale reguli – în primul rând, să grăbească istoria.

Receptarea lui Antonio Gramsci în România a fost, deloc surprinzător, strict influenţată de mersul comunismului românesc. Printr-un paradox care este doar aparent – din moment ce are explicaţiile sale –, redescoperirea lui Gramsci este simultană cu redescoperirea lui Pătrăşcanu, la finele anilor ‘60: chiar dacă Scrisori din închisoare a fost publicată în 1955[322], un volum de Opere alese apărea abia în 1969, iar un altul, de Scrieri alese, în 1973[323]. Nu avem nici o dată din care să rezulte că Nicolae Ceauşescu l-ar fi apreciat pe fondatorul comunismului italian (întrebarea şi mai temerară ar fi dacă l-a citit vreodată!), dar această re-evaluare făcea parte din campania regimului comunist român de curtare a eurocomunismului, proprie politicii externe a anilor ‘70. Chiar şi cartea lui Radu Florian, singura analiză românească relativ modernă a gânditorului italian, este un ecou al acestei tentaţii specific unei anumite vârste repede depăşite a naţional-stalinismului în curs de construcţie la Bucureşti.

În comparaţie cu Gramsci, Pătrăşcanu este un intelectual reformator cvasi-burghez, căruia radicalismul de acest tip i se pare nepotrivit pentru o schimbare profundă. Temeiul leninismului, în cazul celui din urmă,

înseamnă transformarea vechii societăţi, într-un răstimp oarecare – şi nu distrugerea ei, ca în leninismul perceput de Gramsci. Cu mult mai tolerant faţă de Biserică şi faţă de cultura tradiţională, crezând într-un tempo al istoriei ce este mai curând străin atât revoluţionarilor utopici (gen Gramsci) cât şi revoluţionarilor de profesie pe care Lenin şi Cominformul deja îi crease (şi la care pragmatismul avea o conotaţie de cele mai multe ori criminală), Lucreţiu Pătrăşcanu este, în toamna anului 1944, un marxist à la roumaine, dispus să ofere celor dispuşi să-l asculte teoria unei revoluţii nu foarte grăbite să prindă contur. În mod paradoxal, acuzele pe care Gheorghiu-Dej, Vasile Luca şi alţii dintre colegii săi i le vor aduce, din ce în ce mai accentuat, începând cu toamna lui 1945, erau din acest punct de vedere fundamentate. Cantonat într-o ordine a schimbării care era una marxisto-leninisto-intelectuală mai înainte de a fi una leninisto-stalinisto-politică – aşa cum o doreau tovarăşii săi de partid –, Pătrăşcanu va pierde o întrecere care era, înainte de toate, una politică şi nicidecum intelectuală.

Nu de Marx avea nevoie Partidul Comunist din România pentru a cuceri puterea după război, ci de Stalin.

7.4. Premise marxiste, concluzii leniniste

În toamna anului 1944, Lucreţiu Pătrăşcanu intră într-o autentică fibrilaţie intelectuală. Adună ceea ce a scris în ultima vreme şi publică mult. În paralel cu activitatea ministerială, în cei trei ani care urmează el devine un teoretician – ignorând cu obstinenţă că partidul nu-i cerea aşa ceva. Până în 1946, cartea sa Curente şi tendinţe în filosofia românească apare în trei ediţii, fiind un autentic succes al editurii Socec[324]. La editura Forum, cartea Sub trei dictaturi ajunge în 1945-‘46 la cea de-a patra ediţie[325]. Volumul Un veac de frământări sociale (1821–1907) epuizează în 1945 o primă ediţie[326] la nou apăruta editură Cartea Rusă şi apare în ediţia a doua în anul 1947 – an în care autorul intrase deja pe panta descendentă a carierei sale. Pătrăşcanu este un autor care ţine afişul, editurile se întrec în a-i populariza mesajul.

Printre aceste cărţi, una mi se pare în mod aparte mai plină de interes. Problemele de bază ale României reprezintă sinteza concepţiei despre societatea românească a lui Pătrăşcanu, aşa cum se prezenta ea în aceşti primi ani ai democraţiei în accepţie comunistă. Apărut într-o primă ediţie în octombrie 1944 la editura bucureşteană de tradiţie Socec, volumul se epuizează în mai puţin de două luni – va spune cu îndreptăţită mândrie autorul în prefaţa celei de-a doua ediţii, scrisă în decembrie 1944[327], apărută la aceeaşi editură. Această a doua ediţie a apărut fără nici o modificare faţă de textul iniţial. Abia a treia ediţie, încheiată în ianuarie 1946 şi apărută în acelaşi an la Editura de Stat, aduce câteva completări de detaliu. Volumul are istoria sa; redactarea ar fi început în primăvara anului 1942 şi prima versiune ar fi fost gata în toamna lui 1943, în împrejurări pe care autorul le numeşte „deosebit de grele, în timpul domiciliului obligator la Poiana Ţapului (Zamora), sub strictă pază jandarmerească“[328]. Condiţiile grele priveau – tipic pentru un intelectual – consultarea materialului documentar. Scrie autorul, în prefaţa din octombrie 1944:

„Procurarea materialului, care trebuia sustras vigilenţei unor cerberi severi (subl. m., A.C.), s-a făcut, nu o singura dată, în condiţii într-adevăr dramatice. (…) Datorită imposibilităţii frecventării unei biblioteci publice nu a putut fi consultat întregul material publicat (…). Aceleaşi împrejurări explică şi lipsa totală a bibliografiei străine (…). În sfârşit, în ce priveşte literatura marxistă, procurarea ei a întâmpinat greutăţi şi mai mari, dată fiind campania de distrugere sistematică a acestei literaturi, tocmai în acea vreme. Lipsa izvoarelor directe, în acest domeniu, aici îşi găseşte explicaţia.“[329] (subl. m., A.C.).

Aşadar, explicaţia pentru lipsa trimiterilor marxiste cade tot în sarcina regimului Antonescu, ai cărui cerberi severi se opuseseră documentării. În treacăt fie spus, arestul antonescian a fost incomparabil mai permisiv decât arestul stalinist ce avea să vină peste câţiva ani: între 1948 şi 1954, Pătrăşcanu nu va putea scrie măcar o singură pagină – în afara notelor de interogatoriu, cerute de anchetatori –, din cauza unor supraveghetori aflaţi sub directa obedienţă a colegilor săi de partid comunist.

7.4.1. „Tezele“ lui Pătrăşcanu

În viziunea acelui Lucreţiu Pătrăşcanu din ianuarie 1946, marea proprietate funciară reprezenta, în România, „suportul principal al tuturor rămăşiţelor pre-capitaliste în economia“ ţării[330]. Pentru destructurarea acesteia, mijloacele noului regim instituit pe 6 martie 1945 erau binevenite – inclusiv reforma agrară care, chiar şi dată în seama „unor comitete ţărăneşti (…), cu toate slăbiciunile şi unele greşeli înfăptuite“[331], reprezenta singura cale de aducere în firesc a repartiţiei pământului. În mod categoric, Pătrăşcanu a crezut în necesitatea acestei reforme (şi nu era nicidecum singurul intelectual sau om politic al ţării convins de acest lucru); în schimb, în nici una dintre paginile care urmează autorul nu va vorbi despre intenţia colectivizării terenului agricol, parte a modelului stalinist pe care România îl va adopta în scurt timp.

Demersul lui Pătrăşcanu pleacă de la câteva teze inalienabile, în deplin acord cu poziţia din acel moment a partidului pe care-l reprezenta în planul ideilor:

i) condamnarea războiului antisovietic, văzut ca război de cucerire, „anexionist“, rezultat al unor mai vechi pulsiuni imperialiste ale unei Românii care nu s-a aşezat bine în lume după pacea de la Versailles[332]; în acest context, atacarea URSS de către Germania, în 1941, fusese doar ocazia de care „marele capital monopolist autohton“ încercase să profite, pentru a găsi o piaţă suplimentară pentru supraproducţia născută din subconsumul pieţei interne;

ii) se reia explicit teza sovietică a unei Basarabii exploatate şi ocupate militar, vreme de 25 de ani, de burghezo-moşierimea românească şi de regimul său; aici autorul este fără milă (să fie acelaşi Pătrăşcanu care-i asigura, în 1946, pe românii din Transilvania în privinţa sentimentelor sale naţionale?):

„Jaful practicat în Basarabia, de către administraţia românească după 1918, marile averi «agonisite» de majoritatea funcţionarilor civili şi militari, care au exercitat atribuţii în provincia de peste Prut, constituiau tot atâtea imbolduri pentru o grăbită îmbogăţire şi dincolo de Nistru. O ocupaţie militară prelungită a teritoriilor cucerite – regim sub care de fapt a trăit timp de douăzeci şi cinci de ani şi Basarabia (subl. m., A.C.) – urma să ofere funcţionărimii statului şi mai ales unora din corpul ofiţeresc, exercitarea unei autorităţi legată de sigure şi mănoase foloase materiale.“[333]

Comentariul lui Pătrăşcanu este, de fapt, o formă de retorică proprie mai curând discursului politic partizan decât autenticei reflecţii intelectuale; el operează, tacit, aceeaşi dihotomie pe care organismele prosovietice gen ARLUS etc. o vor ridica la rang de dogmă: avem, pe de o parte, acest regim al reacţiunii capitaliste dornice să-şi extindă piaţa pentru monopolurile sale şi, pe de altă parte, „experienţa pe care muncitorul şi ţăranul român le-au făcut (sic!) în Uniunea Sovietică, contactul nemijlocit pe care l-au putut lua

cu noile forme de viaţă – create de revoluţia din 1917“[334]. Ideea că soldaţii români ajunşi pe teritoriul URSS vor fi fost impresionaţi plăcut de ceea ce au găsit acolo nu se va verifica niciodată în România acelor ani; în realitate, dincolo de cei câţiva selecţionaţi pentru a depune o mărturie frauduloasă privind o lume imaginară şi idilică (foarte necesară propagandei comuniste din ţară), soldaţii români – în majoritate fii de ţărani – s-au întors din URSS mai curând cu spaima că modelul economic al colhozului s-ar putea aclimatiza, prin presiune, şi aici – ceea ce, dealtfel, avea să se şi întâmple, în ciuda rezistenţei încrâncenate a păturii rurale româneşti.

iii) în privinţa politicii externe româneşti postbelice, Pătrăşcanu nu are nici o îndoială: „strânsa legătură de prietenie cu Uniunea Sovietică – [este] singura politică externă justă românească“[335].

Problemele de bază… este nu numai o lucrare teoretică, conjuncturală şi nu foarte profundă, a unui intelectual comunist despre punctele nevralgice ale societăţii în care trăieşte; ea este simultan un manifest polemic: savantul geograf (şi fost conservator) Simion Mehedinţi, liberalul progerman Gheorghe Brătianu, ţărănistul Virgil Madgearu, socialiştii Lotar Rădăceanu şi Şerban Voinea, poporanistul mai vârstnic Constantin Stere şi mai tânărul negaţionist de dreapta Emil Cioran – cu toţii primesc o replică, pe considerente politice sau economice.

7.4.2. Analiza doctrinelor politice

Analiza doctrinelor politice adverse, în maniera în care o face Pătrăşcanu, este mai curând aceea a unui intelectual aflat pe poziţii ideologice adverse (ceea ce autorul chiar era la mijlocul anilor ‘40) – şi nu cea a unui luptător comunist (ceea ce partidul comunist avea nevoie spre sfârşitul aceluiaşi deceniu, şi chiar şi în 1946 – anul, repet, acestei ediţii a cărţii). Doctrina ţărănistă, proprie PNŢ al lui Maniu şi Mihalache, „a fost, de la început expresia politică a burgheziei satelor, adică a elementelor capitaliste săteşti, prin intermediul cărora a putut fi atrasă şi câştigată şi o parte din restul ţărănimii“ (subl. în original). Interesele pe care aceasta le apără „sunt însă

ale chiaburimii, exclusiv ale chiaburimii“[336]— ceea ce ar confirma teza lui Marx privind „neputinţa tuturor păturilor ţărănimii de a-şi putea [expune] singură interesele, de a putea apărea de sine stătătoare în arena luptelor sociale şi politice“[337]. (Această teză a lui Marx, preluată de Lenin, era cea care legitima recomandarea fundamentală privind alianţa, pe drumul revoluţiei, dintre ţărănimea retardată politic şi proletariatul mai înaintat). Între măsurile guvernamentale ţărăniste pe care Pătrăşcanu le invocă, depreciativ, se află: i) legea cooperaţiei (sau „legea Răducanu“), a cărei ineficienţă presupusă este probată prin opinia unui „expert danez“ din 1939[338], şi ii) legea circulaţiei bunurilor rurale („legea Mihalache“) de care, se spune, ar fi profitat chiaburimea pentru a lua pământul ţărănimii sărace[339].

În ambele cazuri, Pătrăşcanu aplică o superficială grilă vag-marxist-leninistă, ghidată exclusiv după principiul exploatării şi conflictului dintre clase. În fapt, legea cooperaţiei – din 28 martie 1929 – fusese una dintre promisiunile constante ale naţional-ţărăniştilor, încă din perioada în care se aflau în opoziţie; prin ea, activitatea cooperatorilor la sate era reglementată printr-un Oficiu Naţional, care gira totodată şi o Bancă Naţională a Cooperaţiei – menită să sprijine mişcarea, spre încurajarea, în special, a cooperaţiei săteşti. În privinţa celei de-a doua, este cert că legea Mihalache – din 20 august 1929 – a fost una dintre cele mai necesare ale perioadei (iar faptul că ea a fost, în acel moment, criticată – nu foarte acerb – de liberalii care tocmai părăsiseră guvernarea se datorează mai curând faptului că ea servea un segment social care nu era cel al PNL). Ea punea capăt unei perioade relativ lungi de provizorat al proprietăţii funciare din România; potrivit acestei legi, pământurile obţinute prin reforma agrară din 1921 puteau fi vândute şi cumpărate, în anumite condiţii (care favorizau cetăţenii români în general şi, în particular, clasa mijlocie a satelor, în frunte cu intelectualitatea sătească – învăţătorii, preoţii etc.). Este adevărat că aplicarea legii a adâncit, teoretic şi practic, diferenţierea socială la nivelul lumii rurale autohtone; numai că această diferenţiere, pe termen mediu, ar fi condus în mod firesc la apariţia unei clase mijlocii săteşti (adică familii cu proprietăţi de până în 25 de hectare de pământ cultivabil) şi, pe de altă parte, a unui proletariat agricol al cărui randament, pe astfel de proprietăţi precum cele de mai sus, ar fi fost încurajat. Consideraţiile lui Pătrăşcanu sunt pur partizane, fără alt temei decât cel, aproximativ, al unei compasiuni

de nuanţă intelectual-socialistă faţă de cei care, pe termen scurt, nu s-au aflat printre beneficiarii acestor măsuri reformatoare. Este foarte adevărat că, aşa cum spune Pătrăşcanu, „ţărănismul, ca doctrină şi ca practică politică (…) rămâne pe o singură şi consecventă linie: aceea a (…) apărării sub forme diferite a intereselor şi idealurilor chiaburimii satului românesc“[340]; dar la fel de adevărat este că, dezbărată de un denominativ care avea propria sa încărcătură negativă, dezvoltarea acestei „chiaburimi“ – adică ţărănimea înstărită a satelor – ar fi fost singura şansă pentru soluţionarea eternelor probleme ale satului românesc. Autorul nu poate nega evidenţa: această ţărănime înstărită, care era pilonul de stabilitate al satului românesc, era apărătoarea cea mai fermă a dreptului la proprietate – drept care, peste câţiva ani de la data scrierii acestor rânduri ale lui Pătrăşcanu, avea să devină principalul tabu social încălcat de comunişti.

În privinţa liberalismului românesc, Pătrăşcanu aduce formula standard: [PNL] „era şi a rămas (…) partidul acelei fracţiuni din burghezia română care deţine marea finanţă şi mânuieşte capitalul monopolist“[341]. În rest, observaţia principală priveşte „totala sărăcie în teoreticieni a partidului liberal“ – prilej pentru o polemică tardivă, pe patru pagini, cu Ştefan Zeletin, profesorul universitar de filozofie de la Universitatea din Iaşi, mort în 1934. Aceasta, după ce în deschiderea volumului Pătrăşcanu acceptase câteva premise care, în anii imediat următori, vor fi negate total de către camarazii săi de partid: „potenţialul industrial al întreprinderilor de tip capitalist a crescut necontenit după 1918. Fenomenul s-a accelerat, mai ales după 1932“[342]; „rapida creştere a producţiei industriale“ între anii 1936–1937[343]; „din 1924 până în 1932, numărul societăţilor industriale creşte în acelaşi timp cu capitalul“[344]; „După 1934, numărul maşinilor şi al uneltelor creşte. (…) în 1927 găsim un număr de 3257 de tractoare, pe când în 1939 numărul lor este de 5732“[345]; şi, mai ales, „Creşterea potenţialului industrial al României, indiferent de elementele care au determinat această creştere, este o realitate şi ea trebuie acceptată ca atare. În cadrul acestei creşteri, sectorul capitalist, reprezentat de marea industrie, s-a găsit în necontenită dezvoltare, ceea ce a imprimat întregii economii industriale acelaşi caracter“[346].

Pătrăşcanu se declară, apoi, cu totul în dezacord cu teza liberală a lui Zeletin potrivit căreia capitalismul ar fi sinonim cu progresul; mai mult, el

crede că perioada interbelică ar demonstra exact contrariul: anume că, în România, capitalismul ar fi intrat în „faza antiprogresivă“[347]. Pe acest fundament, capitolul despre doctrina liberală se termină cu o frază ce combină scepticismul vis à vis de capital al lui Marx cu propunerile revoluţionare ale lui Lenin: „Problemele de bază ale societăţii româneşti nu-şi pot găsi soluţionarea în cadrul actualului regim social, sub domnia capitalului şi sub stăpânirea politică a burgheziei“ – spune Pătrăşcanu[348].

În fond, prin acesta, Pătrăşcanu face un tablou al României anilor ‘30; decenţa intelectuală îl face să recunoască unele date certe, comentariul politic abia urmând ulterior, mai mult pe baza convingerilor proprii decât prin expunerea unor determinări obiective; în scurt timp, această metodologie a criticii îşi va pierde valoarea şi circulaţia, graţie tocmai comuniştilor.

7.5. Satul românesc, la Pătrăşcanu şi Gheorghiu-Dej

Potrivit lui Pătrăşcanu, chiaburimea este implantul capitalist în lumea satului; apropiată de burghezie prin aspiraţii, ea face parte totuşi din ţărănime şi îşi trage seva de aici. Dar ce este chiaburimea şi, mai precis, ce segment al satului acoperă ea? „Socotim ca făcând parte din chiaburime (…) toţi acei care stăpânesc în jurul a 25 ha., mergând în jos până la o proprietate de 10 ha. şi în sus până la 50 ha. După ţinuturi şi condiţii concrete, putem ridica această limită până la 10 şi chiar peste 100 ha.“[349]. Potrivit recensământului din 1939, elementul chiaburesc era în creştere, ajungând la 7,2% din lumea rurală. Sub chiaburime se află ţărănimea mijlocaşă, cu proprietăţi între 5 şi 10 hectare – şi această pătură crescând în ultimele decenii tot pe seama ţărănimii sărace: 20,8% din numărul gospodăriile satelor în 1940 era al acestor mijlocaşi. În fine, la baza lumii ţărăneşti se afla ţărănimea săracă (cca. 69% în 1940).

Analiza lui Pătrăşcanu, de necontestat din punctul de vedere al statisticii (pentru că se baza pe date oficiale) nu poate, totuşi, ocoli un adevăr: după 1930, proprietatea mijlocie şi mare era în creştere în România rurală. Acest proces, firesc, ar fi condus la o evoluţie similară celor din statele occidentale: dezvoltarea fermelor private, în paralel cu apariţia unui proletariat rural rezultat din rândul celor fără pământ; din rândul acestora din urmă s-ar fi selectat şi proletariatul urban, necesar industriei şi serviciilor, şi ele în creştere. Dar această supoziţie deja ne plasează în istoria contrafactuală: acest lucru s-ar fi întâmplat numai dacă regimul comunist nu s-ar fi impus niciodată în România.

La doar câţiva ani după analiza lui Pătrăşcanu, liderul PMR Gheorghiu-Dej va oferi o cu totul altă perspectivă; se află aici nu numai diferenţa dintre cei doi, ci şi diferenţa dintre două vârste ale comunismului românesc postbelic. În cuvântarea ţinută cu prilejul lansării campaniei pentru cooperativizarea agriculturii prin Plenara CC al PMR din 3–5 martie 1949[350], Dej pleacă de la aceleaşi statistici folosite şi de Pătrăşcanu, dar spune că acestea erau

oricum „întocmite în mod ştiinţific, iar rezultatele falsificate“[351]. Tabloul social al lui Dej este cu mult mai pătruns de principiul luptei de clasă: diferenţa dintre chiabur, mijlocaş şi ţăran sărac este dată nu numai de pământul deţinut, ci de faptul dacă exploatează sau nu munca altuia. Spune Dej: „Spre exemplu: un proprietar agricol are o suprafaţă mică de pământ (1–2 ha). Cu toate acestea, el poate fi considerat chiabur, pentru că ceea ce condiţionează situaţia sa de chiabur nu este în acest caz întinderea sa de pământ, ci celelalte mijloace de producţie – un tractor, o batoză – precum şi alte venituri“[352]. Creşterea vitelor, stupăritul, transportul – orice activitate ce necesita angajarea unei forţe de muncă ce depăşea familia proprie îl plasa pe respectivul ţăran în categoria chiaburilor lui Dej.

Această răsturnare de situaţie între ianuarie 1946 (data celei de-a 3-a ediţii a Problemelor de bază ale României) şi martie 1949 (raportul lui Gheorghiu-Dej) are un substrat pur politic. Vizionarul Pătrăşcanu nu o intuise.

7.6. Restul tabloului social. Burghezia, proletariatul…

Respectând grila marxistă, Pătrăşcanu acceptă involuţia doctrinară a burgheziei – în România, ca şi în Europa: liberală şi progresistă la data apariţiei sale, burghezia ar fi devenit, în „epoca monopolistă şi imperialistă“, „o clasă reacţionară, anti-progresistă“[353]; aceasta este de altfel chiar teza de bază a Manifestului Partidului Comunist. Dacă marea burghezie s-a înscris peste tot în lume pe acest drum ireversibil, cea periclitată este pătura imediat următoare: Pătrăşcanu prevede reducerea treptată a mici burghezii, pe măsura creşterii dependenţei sale faţă de „marele capital“. Meşteşugarii, micii industriaşi, mici negustori şi antreprenori, ţărănimea mijlocaşă – ca pături componente – reprezintă, în această viziune, rămăşiţe ale trecutului pre-capitalist[354]. Totuşi, încă o dată, Pătrăşcanu nu poate nega realitatea: „În structura actuală a României, mica burghezie este, fără îndoială, elementul numeric precumpănitor“[355](subl. m., A.C.). Spre deosebire de socialişti, care includ funcţionarii în rândurile aceleiaşi mici burghezii (precum o făcea Lothar Rădăceanu, contrazis aici), Pătrăşcanu o pune alături de proletariat – din motivul că ea „se găseşte, nemijlocit, în slujba capitalului, este salariată şi exploatată de capital“[356]. Demonstraţia sa nu este convingătoare, mai mult, ea nici nu a fost confirmată în vreuna dintre ţările în care capitalismul s-a dezvoltat liber.

Discutarea situaţiei proletariatului românesc este, pentru Pătrăşcanu, încă un prilej de polemică; ţinta este social-democraţia română, descrisă ca reprezentând o minoritate, „ruptă de fapt din rândurile muncitorimii şi ridicată deasupra şi împotriva ei“[357](nimic altceva decât teza leninistă a menşevicilor trădători). Atât fondatorul Constantin Dobrogeanu-Gherea cât şi mai tinerii Şerban Voinea şi L. Rădăceanu sunt înfăţişaţi cu ironie ca depăşiţi, ca exponenţi ai unui marxism care nu a ştiut să se conecteze la reînnoirea leninistă[358]. Afirmaţia din 1926 a socialistului Ş. Voinea, potrivit căruia „progresul României e indestructibil legat de progresul capitalismului“, i se pare nu numai falsă, nu numai dezminţită de istoria recentă, dar şi ca prolog al acceptării, mai târziu, a dictaturii carliste[359]. Care

este miza acestor aprecieri? Intenţia lui Pătrăşcanu de a demonstra că gherismul şi marxismul sunt două concepţii diferite, care pleacă de la premise diferite şi, deci, oferă soluţii diferite[360]. Mai mult, politicienii socialişti sunt principalii vinovaţi de compromiterea ideii unirii şi acţiunii comune a ţărănimii şi proletariatului, susţinută de unii dintre teoreticienii propriului partid:

„În locul întăririi poziţiilor muncitorimii, ca clasă, în locul unei strângeri a tuturor forţelor muncitoreşti pe o singură linie de acţiune, în locul unei politici de clasă consecvente şi hotărâte, singura în stare să impună şi să atragă şi ţărănimea alături şi sub conducerea proletariatului, deci să realizeze unirea într-o activitate comună a muncitorimii şi ţărănimii, am văzut drumul cu totul opus pe care a mers (…) social-democraţia română. În acest chip partidul social-democrat, prin conducerea lui, a înfrânt şi demonetizat unicul adevăr teoretic pe care l-au formulat teoreticienii lui…“[361] (subl. în original).

Concluzia este logică: nu social-democraţii, ci comuniştii sunt purtătorii de cuvânt ai lui Marx, iar clasa muncitoare, în virtutea sarcinilor revoluţionare pe care Pătrăşcanu le trece în revistă în capitolul VI al cărţii, trebuie să treacă în spatele acestora din urmă.

Pătrăşcanu împarte aceste sarcini ale proletariatului în „scopuri imediate“ şi „obiective ultime“. Cele din urmă vizează, e clar, înfăptuirea societăţii socialiste, „etapă spre societatea comunistă“; căile ce duc acolo alcătuiesc un adevărat program al activităţii pe termen scurt şi mediu: i) desfiinţarea instituţiilor şi legislaţiei dictatoriale a lui Antonescu, precum şi epurarea aparatului de stat de elementele reacţionare; ii) amnistia politică, totală şi generală (!); iii) exproprierea totală a marii proprietăţi de la 50 ha în sus; iv)naţionalizarea BNR şi a sistemului bancar; v) trecerea sindicatelor sub controlul statului[362]; vi) impunerea unui nou cod al muncii; vii) impunerea şi lărgirea libertăţilor constituţionale în privinţa votului, libertăţii cuvântului etc.; viii) impunerea unui guvern democratic (în sensul comunist al

termenului); ix) stoparea şovinismului şi antisemitismului în viaţa de stat; x) o politică externă îndreptată spre prietenia cu URSS[363].

Acest „decalog“ al lui Lucreţiu Pătrăşcanu ar merita o analiză amănunţită, în corelaţie cu ceea ce avea să se întâmple în chiar anii următori. Majoritatea sunt principii leniniste de etatizare în exces şi de corupere politică a unor mase informe cărora, promiţându-li-se drepturi teoretice, li se impune în mod practic un control foarte efectiv. Exproprierea pământului, naţionalizarea băncilor, controlul guvernamental asupra sindicatelor – toate acestea sunt mai curând idei antiliberale şi antidemocratice. Dar Pătrăşcanu încă oscilează: în contrast cu ceea ce spune în anii 1945–46 presa comunistă, el face precizarea că guvernele de coaliţie de după 23 august şi mai ales guvernul Petru Groza au îndeplinit condiţia cu numărul opt. Mai mult, în paginile următoare Pătrăşcanu întreprinde o demonstraţie de ordin sofistic, din care ar fi trebuit să rezulte că „niciunul dintre aceste puncte programatice nu reprezintă o soluţie socialistă“[364], ci ar fi avut un pur caracter burghezo-democratic! În măsura în care reflectă cu adevărat concepţia autorului, această concepţie este definitorie pentru Pătrăşcanu: inconsistenţa leninismului său, temporizarea politică în care crede (în contrast cu setea de schimbare radicală a tovarăşilor), naivitatea sa în a-şi imagina că un guvern procomunist (şi mai ales unul adus la putere aşa cum fusese adus cel al lui Petru Groza) ar putea nutri vreun respect faţă de democraţie sau faţă de reformarea firească, în timp, a societăţii.

7.7. …şi intelectualii

În opinia mea, unele dintre cele mai valoroase – şi ceva mai adevărate – pagini ale volumului în discuţie sunt cele rezervate intelectualităţii româneşti. În rest, volumul, am spus, oferă o analiză politică subţire din punct de vedere teoretic a unei Românii pe care Pătrăşcanu doreşte să o schimbe, alături de partidul din care face parte – dar nu ştie foarte bine în ce ritm se va face această schimbare. Intelectual el însuşi, ajuns în situaţia de a-şi vedea vechii adversari intelectuali obligaţi a recunoaşte că schimbarea despre care el vorbea de mult este, în fine, posibilă, Pătrăşcanu vorbeşte despre intelectuali – aş spune – cu plăcere. Ca unul aflat în tabără ce câştigase partida politică a momentului, Pătrăşcanu îşi poate permite să fie dur cu acei intelectuali care nu-i fuseseră alături – dar, aş spune, merituos este faptul că această duritate conduce la schiţarea uneia dintre cele mai precise radiografii care s-au făcut, în ultimele două secole, intelectualităţii româneşti generice. Şi, din păcate, evoluţia ulterioară avea să confirme, în chiar următoarele decenii comuniste, aprecierile sale.

În mod legitim, s-ar putea naşte întrebarea: cum se poate ca, în acest capitol, autorul să aibă intuiţia pe care nu o are în altele? Cum se poate ca aici să fie mai aproape de adevăr, în timp ce în celelalte aprecieri marxism-leninismul său nesedimentat l-a condus spre formulări hazardate şi naiv-politice, care nu aveau să prindă vreodată contur în comunismul real? Răspunsul pleacă de la faptul că aceste pagini dedicate intelectualilor reprezintă paginile cele mai abstrase politicului din toată cartea. Aici, dimensiunea politică a discursului este secundară, iar ceea ce este favorizat este analiza unor detalii indubitabile ale istoriei recente. Altfel spus, ceea ce Pătrăşcanu discută nu este atât orientarea politică a intelectualilor români, ci felul lor de a se comporta în societate, în raport cu puterea. Dacă Pătrăşcanu a fost vreodată realmente vizionar în scrisul său, aceasta s-a petrecut în aceste pagini.

Şi totuşi, el începe analiza printr-o apreciere politică: intelectualii nu formează o clasă! Ei sunt o pătură socială urbană, aflată pe scara socială cu o treaptă deasupra micii burghezii şi cu două deasupra lumpenproletariatului, alcătuită din liberii profesionişti, literaţii, artiştii, din „toţi acei a[l] căror proces de creaţie este de natură intelectuală şi trăiesc din prestarea unei munci nemanuale“[365]. Creşterea lor numerică este certă, la fel şi nevoia pe care societatea o are de o intelectualitate cât mai diversificată. Chiar dacă numărul celor care încep şi termină studii superioare era mic în România la cumpăna anilor ‘40, cea mai mare problemă nu este una cantitativă, ci calitativă. Tradiţional, toate curentele politice şi clasele guvernante au încercat să-i câştige de partea lor pe intelectuali – şi au reuşit, „mai ales, faţă de intelectualii bine înzestraţi şi talentaţi“. Atât în trecut cât şi în prezent – spune Pătrăşcanu – „numărul intelectualilor care au găsit drumul mişcărilor opoziţioniste faţă de regimul actual a fost întotdeauna infim“. Latura critică a intelectualităţii române este atrofiată în raport cu această latură concesivă faţă de cel care se află la putere. Spune autorul: „Este surprinzătoare uşurinţa cu care toate regimurile dictatoriale din ultimii ani au găsit la noi o atât de masivă aderenţă tocmai în rândurile intelectualilor (…), mai ales între acei a căror situaţie materială, autoritate şi faimă ar fi trebuit să-i pună la adăpost de tentaţia unor câştiguri băneşti şi a unor meschine avantaje personale“. Aceste rânduri sunt cu atât mai tulburătoare cu cât în ele se ascunde un vizionarism pe care autorul nici nu avea cum să-l bănuiască măcar. Sau, în continuare: „Cazul unor scriitori cu renume sunt doar simple exemple, dintr-un şir şi mai lung de cazuri similare (…). Lucru mai întristător: aproape permanent oferta de servicii din partea unor intelectuali «marcanţi» întrecea cererea de servicii, la care erau gata oricând să se oblige…“[366]. Analizând, cu aceste cuvinte, relaţia dintre intelectual şi regimurile capitalului, Pătrăşcanu nu avea cum să ştie că aceeaşi situaţie se va reproduce întocmai în relaţia dintre intelectuali şi regimurile comuniste.

Această caracteristic-românească dependenţă a intelectualului faţă de putere este (spune autorul) mediată, întotdeauna, de către stat. Pătrăşcanu inventariază trei căi prin care statul îmblânzeşte pe cel care ar fi trebuit să-i fie ochi critic: i) „Calea cea mai des întrebuinţată – şi întotdeauna cu succes – a fost şi este de a pune statul să facă operă de mecenat. Sinecuri, premii, gratificaţii, misii în ţară sau străinătate au fost, pe rând sau global, puse la

dispoziţia intelectualilor“; ii) „statul [este] chemat să facă operă filantropică. Statul transformat în «institut de binefacere» (…)“; şi, în fine, iii) „un mare număr dintre intelectuali au fost încadraţi, direct, în aparatul de stat“ – adică inginerii, medicii, arhitecţii necesari unor servicii publice[367].

În toate aceste trei variante de contraserviciu al statului, Pătrăşcanu vede căi de corupere; temerea sa este că intelectualul român are preţul mic, indiferent de numele sau prestigiul celui care se vinde. Această dimensiune critică lipsind, intelectualitatea naţională se reduce de multe ori la statutul unei funcţionărimi ceva mai bine educate. Prin această relaţie alterată cu statul, Pătrăşcanu explică toate capcanele în care intelectualitatea română (şi, odată cu ea, societatea) căzuse în ultima vreme: confuzia dintre naţionalism, patriotism şi antisemitism, găsirea unor raţiuni economice acestei iudeofobii[368] etc. Cu cât din rândul evreilor din România se selectau un număr mai mare de intelectuali, cu atât antisemitismul intelectualilor români se accentua, din cauza unei simple relaţii de concurenţă: „Lupta de rasă (…) nu era decât forma sub care se ascundea, în realitate, concurenţa între evrei şi neevrei, o concurenţă devenită acută pe măsură ce creştea numărul intelectualilor şi funcţionarilor (…). Cu cât între posibilităţile de a-şi asigura existenţa şi numărul intelectualilor (…) exista o divergenţă mai adâncă, cu atât antisemitismul făcea progrese mari“.

Pătrăşcanu observă corect că, tocmai pentru că mica şi marea burghezie evreiască, prin conservatorismul ei, reprezenta, în fond, un pilon al statului şi al regimului capitalist, antisemitismul românesc a atentat la acestea din urmă: „Statul român, ca şi regimul social actual, n-au câştigat nici în trăinicie, nici în putere de rezistenţă prin politica de sălbatic antisemitism practicată“[369]. În România interbelică, a fi evreu egal a fi de stânga reprezenta un clişeu ce trimitea abstract la o realitate neverificabilă. Legionarismul românesc, cu toată lipsa sa de substanţă doctrinară, şi intelectualitatea cucerită de acesta au alimentat acest clişeu al similitudinii dintre evreitate şi stângism, iar prin aceasta au adus daune nu numai stabilităţii democratice a statului, dar şi legitimării ca atare a statului ca instanţă guvernatoare deasupra ideologiilor.

Pătrăşcanu avea dreptate din acest punct de vedere; dar, în acelaşi timp, el prefigura deficienţa statului care avea să înlocuiască lupta de rasă, ca

principiu guvernator, cu lupta de clasă. Germenii injustiţiei, schimbându-şi culoarea, păstrau intact caracterul şi încărcătura malignă.

7.8. Utopii intelectuale

Ca şi în problema naţională, Lucreţiu Pătrăşcanu se autoinvestise cu dreptul de a vorbi despre problema intelectualităţii româneşti – iar aici era chiar mai îndreptăţit s-o facă. Pe 9 decembrie 1945 (deci în timpul în care pregătea pentru tipar a 3-a ediţie a Problemelor de bază ale României) el ţinuse la Sala Scala din Bucureşti o conferinţă tematică specială[370], în care sintetizase tezele expuse mai sus. În calitatea celui mai cunoscut intelectual comunist al momentului, el spunea acolo că orientarea şi căutarea echilibrului, în perioade de frământări, este mai dificilă pentru intelectuali – tocmai pentru că ei sunt puşi în situaţia, mai mult decât celelalte categorii sociale, să-şi revizuiască uneori vechile poziţii. Intelectualul – prin însuşi statutul său – este obligat să aibă o poziţie, mereu. Drept care se întâmplă foarte des să şi-o şi schimbe. Pătrăşcanu recunoaşte implicit deficitul intelectual al stângii româneşti atunci când vorbeşte despre predispoziţia intelectualului român faţă de dreapta politică; caracterizarea este la fel de dură: „O lipsă de principii, un oportunism ieftin, o mare confuzie au caracterizat pe foarte mulţi intelectuali români. Am fi naivi, sau am fi prea lesne încrezători, dacă am crede că în noaptea de 23 august 1944 s-au schimbat toate lucrurile“[371]. În trecut, crede el, intelectualitatea a fost cu atât mai uşor de manevrat cu cât ea a fost, numeric, mai mare decât necesităţile societăţii, aşa cum era ea – şi s-a născut astfel o „suprapopulaţie intelectuală“ dispusă la experimente înşelătoare. Desigur, această judecată strict cantitativă nu este cea mai convingătoare în cuprinsul demonstraţiei. Cea vinovată de situaţie este vechea alcătuire a statului, pe care comuniştii ar dori să o modifice radical. Statul-Mecena, statul filantrop care „da de pomană“ şi statul patron trebuie să facă loc unui stat de tip nou[372], care să depăşească rezerva intelectualilor faţă de politica socialistă (şi ea recunoscută de Pătrăşcanu[373]), pentru a-i mobiliza în această operă transformatoare, „pentru că România sau va trăi ca ţară democratică, sau nu va trăi“ – îşi asigură el auditoriul, cu o doză de retorică lejeră.

La întâlnirea de la Sala Scala Pătrăşcanu lansează o idee care în doar trei ani va fi trecută la indexul tuturor culpelor, dar care va face o glorioasă carieră două decenii mai târziu, prin Nicolae Ceauşescu. Pătrăşcanu deplânge monopolul pe care dreapta politică l-a instituit asupra ideii naţionale şi declară că între a fi comunist şi a fi atent la această idee nu este o contradicţie: „Suntem pentru cultura socialistă, dar această cultură va păstra totdeauna forma naţională, după cum internaţionalismul nu duce la atingerea niciunuia din drepturile de viaţă ale poporului nostru“[374]. O cultură naţională în formă şi socialistă în conţinut – aceasta este viziunea sa; ea nu era consonantă cu marxism-leninismul interpretat de Stalin, dar este un interesant avertisment asupra a ceea ce se ve întâmpla în cultura română după mijlocul anilor ‘60.

Viziunile lui Lucreţiu Pătrăşcanu din aceste pagini discutate aici nu depăşesc, în opinia mea, nivelul utopiilor intelectuale ale unui marxist-leninist educat politic în grabă. „După acest război – spune el –, cele două clase în jurul cărora va gravita întreaga viaţă socială şi politică vor fi proletariatul şi burghezia“[375]. Din punct de vedere teoretic, afirmaţia este corectă şi, pentru Europa Occidentală, s-a dovedit a fi validă; practic, în situaţia dureros de concretă a României şi a Europei de Est, saltul la lumina istoriei al proletariatului a avut nevoie tocmai de dispariţia de pe scenă a burgheziei. Pătrăşcanu îşi imaginează că partidele burgheze vor dăinui şi, în aceste condiţii, „coaliţiile între grupările şi partidele burgheze (…), mai mult decât în trecut, vor fi cu atât mai frecvente şi mai trainice, cu cât viaţa socială şi politică va lua un caracter mai viu, iar ciocnirile vor cunoaşte forme mai ascuţite“[376](subl. în original). Mai departe, Pătrăşcanu crede că burghezia şi proletariatul se vor înfrunta pentru atragerea ţărănimii sau vor risca, poate, pronunţându-se pentru o variantă proprie de republică. Dar fraza cea mai şocantă vine pe ultima pagină a cărţii, acolo unde este prezentată soluţia pentru problema „declasaţilor intelectuali“ (cine sunt aceştia: „miile de tineri sau oameni maturi care din cauza războiului nu şi-au terminat studiile, care şi-au părăsit ocupaţiile de până atunci […], liber-profesioniştii incapabili să-şi reia exerciţiul profesiunii etc.“). Care este soluţia lui Pătrăşcanu, în ceea ce-i priveşte: „Nu câştigarea lor, nu încadrarea lor organizată, ci neutralizarea şi sistematica supraveghere a acestei categorii, acesta este obiectivul pe care mişcarea muncitorească trebuie să şi-l pună şi să-l aducă la îndeplinire“[377](subl. în original).

Radicalismul acestei opinii este surprinzător. Lucreţiu Pătrăşcanu, fără să ştie, vorbeşte despre ceea ce i se va întâmpla chiar lui, în momentul în care el însuşi va ajunge, în faţa colegilor de partid de la vârful PMR, un declasat intelectual de care vor putea lega toată gama culpelor staliniste – cosmopolitism, titoism, devieri, trădări etc.

Prin Pătrăşcanu, comunismul românesc ne arată, în aceşti ani 1944–1946, o faţă pe care nu o va mai avea niciodată. Un leninist visător şi totuşi capabil de excese de radicalismul celor citate mai sus; un comunist monarhist care vorbeşte doar într-o frază despre posibilitatea, cu totul ipotetică, a unei republici populare; un intelectual precaut în a cuantifica etapele socializării ţării dar care, în acelaşi timp, se implică direct în plasarea Justiţiei pe un pat al lui Procust comunist; un leninist romantic, aflat la mijlocul distanţei dintre un marxism pe care nu l-a asimilat niciodată pe deplin şi un stalinism care în cele din urmă îl va înlătura, ca pe un corp străin; un analist care amestecă premisele marxiste şi concluziile leniniste pentru a ajunge, în final, cum s-a văzut, la elaborarea unui plan de schimbare despre care nu are curajul de a-l prezenta drept socialist, ci burghezo-democrat – acesta este Lucreţiu Pătrăşcanu în ceea ce reprezintă, în opinia mea, lucrarea sa politică cea mai importantă.

Aşa cum sugeram în deschiderea acestui capitol, nu este nimic paradoxal în faptul că majoritatea colegilor săi cu putere de decizie – de la Gheorghiu-Dej la Ana Pauker – nu au apreciat aceste oscilaţii şi dileme intelectualiste, cu totul străine de spiritul ferm şi dogmatic al stalinismului pe care îl aclimatizau la Bucureşti. Într-adevăr, Pătrăşcanu era un corp străin în această lume pe cale de a se făuri. Iarăşi, nimic paradoxal în faptul că el fusese mai potrivit lumii vechi, în care scrisese aceste pagini.

Începând cu anul 1945, oricât ar fi de curios, de fapt Pătrăşcanu şi comunismul devin termeni incompatibili.

305 Lucreţiu Pătrăşcanu devine ministru secretar de stat fără portofoliu şi ministru interimar la Justiţie pe 23 august 1944, în urma loviturii de Palat la care participase în mod direct; postul de ministru al Justiţiei îl păstrează şi

în cadrul guvernului Petru Groza, până la data de 24 februarie 1948, când este demis, în deschiderea arestului şi anchetării care vor urma.

306 Vezi cartea lui Grigore Răduică, Crime în lupta pentru putere. 1966–1968: ancheta cazului Pătrăşcanu, Evenimentul Românesc, Bucureşti, 1999.

307 Zigu Ornea mi-a povestit în mai multe rânduri aceste încercări, în cursul unor dialoguri fără temă precisă pe care le-am purtat cu respectatul istoric literar în cadrul instituţional al fostei Fundaţii Culturale Române, în anii 1998–2000.

308 Vezi explicaţia acestei anomalii la Constantiniu, PCR, Pătrăşcanu şi Transilvania…, p. 10.

309 Aceasta, dintr-o echipă de 24 de avocaţi ai apărării, unii dintre ei veniţi din străinătate – v. Levy, Gloria şi decăderea…, p. 48.

310 Rezultatul va fi cartea lui I. Biberi, Lumea de mâine, Ed. Forum, Bucureşti, 1945 (ediţia a doua la Ed. Curtea Veche, Bucureşti, 2001; ediţia folosită aici este aceasta din urmă). Cartea cuprinde interviuri cu Mihail Sadoveanu, George Enescu, Tudor Vianu, Petre Pandrea, Dimitrie Gusti, Alice Voinescu, Tudor Arghezi ş.a.

311 Ibidem, p. 88.

312 Ancheta printre scriitori şi intelectuali, pe diferite teme şi iniţiată de diferite reviste şi ziare (este drept, majoritatea de stânga) este una dintre „modele“ literare ale anilor 1945-‘47. Amploarea aşteptărilor şi, mai ales, amploarea provocărilor momentului erau de natură să dezvolte această curiozitate sugerată de aceste anchete, în care repondenţii, cel mai adesea, se întrec în perspective optimiste.

313 Ibidem, p. 92.

314 Ibidem, p. 93.

315 Ibidem, p. 95.

316 După un congres al Partidului Social Democrat al Muncitorilor din România (al VI-lea de la înființarea lui, în 1893) desfășurat la București (20–22 aprilie 1899, pe stil vechi) în care, din cauza disensiunilor, nu se reușise alegerea unui Consiliu general de conducere, în februarie 1900 o parte dintre socialiști – așa numiții „generoși" – trecuseră cu arme și bagaje în rândurile PNL, condus în acel moment de Dimitrie A. Sturdza.

317 Ibidem, p. 96.

318 Ibidem, p. 98.

319 Cu o cuceritoare naivitate, Pătrășcanu îi spune lui Biberi: „Conținutul noțiunii de desăvârșire a revoluției democrato-burgheze în România este pentru mine cuprinzător și subliniază pentru ce nici în cartea mea (Problemele de bază ale României, apărută în 1944, n. A.C.), nici în programul nostru de guvernământ, ca partid, nu a fost pusă problema unor măsuri socialiste, nici pe tărâm economic, nici pe tărâm politic" – ibidem, pp. 99–100.

320 Intelectual și om politic (1891–1937), fondator și teoretician al comunismului italian.

321 Radu Florian, Antonio Gramsci – un marxist contemporan, Ed. Politică, București, 1982, p.114.

322 De Editura de Stat pentru Literatură Politică (viitoarea Editură Politică).

323 La Editura Politică, respectiv Editura Univers.

324 Următoarea ediție va apărea în 1971, la Editura Politică, parte din reconsiderarea personajului.

325 Și această carte va cunoaște o reeditare la Editura Politică, în 1970.

326 Deloc surprinzător că, după reabilitarea postumă din 1968, acest volum este primul care va fi retipărit: în 1969, la Editura Politică, sub auspiciile Institutului de Studii Istorice și Social-Politice de pe lângă CC al PCR – ca

un semn foarte clar că această reconsiderare a intelectualului comunist era un proiect politic. Pe lângă volumele amintite aici, în ultimele două decenii ale regimului comunist au mai fost publicate şi alte două antologii: Lucreţiu Pătrăşcanu, Studii economice şi social-politice (1925–1945), Ed. Politică, Bucureşti, 1978 şi idem, Scrieri, articole, cuvântări (1944–1947), Ed. Politică, Bucureşti, 1983 (acesta din urmă tot sub egida ISISP de pe lângă CC al PCR).

327 Lucreţiu Pătrăşcanu, Problemele de bază ale României, Editura de Stat, Bucureşti, 1946, p. 8. Toate citatele ce urmează sunt preluate din această ediţie a III-a a cărţii.

328 Ibidem, p. 8.

329 Ibidem.

330 Ibidem, p. 5.

331 Autorul are aici în vedere excesele înfăptuite în mediul rural, în ianuarie şi februarie 1945, de unele bande de marginali ai satelor care, la instigarea comuniştilor, au trecut la o pretinsă împărţire a pământului, în aşteptarea unei reforme agrare care nu fusese încă legiferate. În cele din urmă, după cum s-a văzut mai sus, reforma agrară a fost legiferată de guvernul Petru Groza pe 23 martie 1945.

332 Pătrăşcanu, Problemele…, pp. 11–12.

333 Ibidem, p. 15.

334 Ibidem, p. 19.

335 Ibidem, p. 6.

336 Ibidem, pp. 237–238.

337 Ibidem, p. 238.

338 Ibidem, pp. 245–246.

339 Ibidem, p. 245.

340 Ibidem, p. 246.

341 Ibidem, p. 221.

342 Ibidem, p. 30.

343 Ibidem, p. 12.

344 Ibidem, p. 42.

345 Ibidem, p. 69.

346 Ibidem, p. 39.

347 Ibidem, p. 228.

348 Ibidem, p. 229.

349 Ibidem, p. 93.

350 Gh. Gheorghiu-Dej, „Sarcinile PMR în lupta pentru întărirea alianţei clasei muncitoare cu ţărănimea muncitoare pentru transformarea socialistă a agriculturii“, în Gheorghiu-Dej, Articole şi cuvântări…, p. 174.

351 Ibidem, p. 181.

352 Ibidem, p. 196.

353 Pătrăşcanu, Problemele…, pp. 276–277.

354 Ibidem, p. 124.

355 Ibidem, p. 139.

356 Ibidem, p. 129.

357 Ibidem, p. 223.

358 Ibidem, pp. 266–267.

359 Ibidem, pp. 268–270.

360 Ibidem, p. 273.

361 Ibidem, p. 278.

362 O dorinţă cu care, de exemplu, fostul rege Carol al II-lea ar fi fost întru totul de acord!

363 Pătrăşcanu, Problemele…, p. 288–292.

364 Ibidem, p. 292.

365 Ibidem, p. 137.

366 Ibidem, p. 156.

367 Ibidem, pp. 157–158.

368 Ibidem, pp. 175–179.

369 Ibidem, p. 214.

370 Idem, Poziţia Partidului Comunist Român faţă de intelectuali, Ed. PCR, Bucureşti, 1946.

371 Ibidem, p. 6.

372 Ibidem, p. 9.

373 „Faţă de mişcările muncitoreşti, în general, faţă de Partidul Comunist Român, în special, mulţi intelectuali păstrează încă o rezervă. Foarte mulţi intelectuali ne privesc cu neîncredere (…). Ştim că sunt încă mulţi intelectuali – studenţi, profesori, liber-profesionişti – care ne privesc cu ochi răi“ – ibidem, p. 10 şi 16.

374 Ibidem, pp. 14–15.

375 Idem, Problemele…, p. 315.

376 Ibidem.

377 Ibidem, p. 328.

CAPITOLUL 8

Represiunea comunistă în România

Ideile clasei dominante sunt în fiecare epocă ideile dominante, ceea ce înseamnă că clasa care este forţa dominantă materială a societăţii este totodată forţa ei dominantă spirituală. (...) Ideile dominante nu sunt altceva decât exprimarea prin idei a relaţiilor materiale dominante, adică relaţiile materiale dominante exprimate sub formă de idei; ele sunt, deci, expresia acelor relaţii care fac ca o anumită clasă să devină dominantă, sunt deci ideile dominaţiei ei.

Karl Marx şi Frederich Engels, Ideologia germană

8.1. O societate sub asediu

Rememorarea şi analiza represiunii comuniste rămâne, din motive subînţelese, unul dintre subiectele cele mai actuale ale istoriografiei româneşti. Drama stârnită de comunism, la nivelul societăţii ca şi la nivelul indivizilor, a fost atât de profundă încât analiza sa rece, strict ştiinţifică, detaşată de ecourile contemporane, păstrează mult dintr-un deziderat. În ciuda unor preocupări consistente (atât din partea unor supravieţuitori ai gulagului românesc cât şi din partea unor istorici, români sau străini, atraşi de subiect), rezultatele de până acum sunt abia parţial în măsură să ofere o imagine completă asupra a ceea ce a însemnat sistemul de represiune pus în practică de regimul comunist, sau o perspectivă asupra tuturor componentelor sale: instituţiile de represiune, baza lor legală de funcţionare, sistemul juridic, sistemul concentraţionar, efectivele celor angajaţi în aceste instituţii sau, pe de altă parte, numărul total al arestărilor / proceselor / condamnărilor / victimelor înregistrate în România, din raţiuni de ordin politic, între martie 1945 şi decembrie 1989.

Fără îndoială că, în opinia comună, mai ales acest din urmă punct – preponderent cantitativ – este cel mai important dintre toate şi stârneşte cele mai vii discuţii, cu atât mai mult cu cât cifrele avansate de către istorici sunt deseori considerate, în special de către supravieţuitori ai închisorilor sau coloniilor de muncă, ca fiind sub nivelul minim imaginabil. În linii generale, una dintre cele mai comentate cărţi ale acestui deceniu rezervă, din totalul de 100 de milioane de morţi de care comunismul ar fi responsabil la nivel mondial, o cotă-parte de 1 milion imputabilă regimurilor comuniste din Europa de Est (exclusiv Uniunea Sovietică, a cărei „contribuţie“, singură, este impresionantă: 20 de milioane[378]). Câţi anume dintre aceştia revin comunismului românesc – întrebarea rămâne, încă, fără un răspuns cert, din diferite motive[379]. Există, în schimb, mai multe ipoteze avansate, un număr de versiuni care coincide, în linii mari, cu perspectivele din care este abordat subiectul.

În primul rând, este de la sine înţeles că cei morţi nu sunt decât o parte, inevitabil minoritară, din cei care, ca atare, au avut de suferit de pe urma regimului comunist din România.

Din acest punct de vedere, în această suită a victimelor, în ordine cronologică, primii sunt soldaţii români care au avut de suferit de pe urma întâlnirii, în condiţii de alianţă nedefinite, cu Armata Roşie (şi, indirect, cu regimul pe care aceasta îl reprezenta): în primele zile de după 23 august 1944 – aşadar după ce România, printr-un act unilateral, dar salutat ca atare de către aliaţi, trecuse de partea alianţei anglo-sovieto-americane –, Armata Roşie, ajunsă dincoace de Prut, în regiunile româneşti de Est şi Nord-Est, a continuat să ia prizonieri din rândul forţelor armate române cu care intra în contact. În privinţa estimării cantitative a acestora există, evident, mai multe ipoteze de lucru: între 100000[380] şi 165000 de prizonieri români luaţi până la data semnării Armistiţiului, 12 septembrie 1944[381]. În marea majoritate, aceşti soldaţi (care nu aveau altă vină în afara celei de a se afla în calea înaintării sovietice, căreia nu-i mai opuneau rezistenţă!) au luat calea lagărelor în care deja se aflau alţi soldaţi români, făcuţi prizonieri în intervalul 1941–1944[382]. În general, tratamentul acestor prizonieri era identic cu cel al tuturor prizonierilor de război luaţi de sovietici, cu cele trei etape standard ale prizonieratului: mersul în convoi până la primul lagăr, apoi lagărul în care se efectua trierea şi, în fine, lagărul permanent[383] – lagăre dintre care cel de la Oranki (în apropiere de Nijni-Novgorod) apare cel mai adesea în amintirile soldaţilor români[384]. Dintre aceşti prizonieri luaţi în timpul războiului sau imediat după data de 23 august 1944, primii care s-au întors în ţară au fost cei care s-au înrolat în diviziile româneşti organizate de sovietici din prizonierii de război – mai puţin divizia „Tudor Vladimirescu“, deja constituită în acel moment, cât, imediat apoi, „Horia, Cloşca şi Crişan“[385]. Cei care au refuzat să se înscrie în aceste divizii au avut, evident, un tratament mai dur, iar numărul celor morţi, ca urmare a corvezilor şi a alimentaţiei deficitare, este aproape imposibil de reconstituit. Aceşti prizonieri s-au întors în ţară în valuri, cu diferite prilejuri alese ca mărturie a bunăvoinţei sovieticilor: după instalarea guvernului Groza, înaintea alegerilor din toamna lui 1946, etc.; repatrierea generală s-a produs, teoretic, la trei ani de la sfârşitul războiului, în mai 1948, dar au fost cazuri de soldaţi întorşi chiar mai târziu – sau niciodată.

În acest timp, în ţară, primele guverne democratice – guvernele Sănătescu şi Rădescu – erau sub presiunea permanentă a comuniştilor, ca şi a celor care le erau acestora sursă de inspiraţie, în scopul pedepsirii celor consideraţi vinovaţi de războiul alături de Germania – prilej, totodată, pentru comunişti de a-şi regla conturile cu foştii sau actualii adversari. Este cazul Decretului-lege pentru urmărirea şi pedepsirea criminalilor şi profitorilor de război, din 12 ianuarie 1945, a Decretului-lege pentru urmărirea şi sancţionarea celor vinovaţi de dezastrul ţării din 20 ianuarie şi mai ales este cazul Legii 271/30 martie 1945 privind purificarea administraţiei publice, a învăţământului şi a instituţiilor de presă – cum se poate bănui, una dintre primele legi de impact major ale guvernului Groza. Dacă în primul definirea culpabililor este ceva mai exactă, cel de-al doilea este suficient de elastic pentru a da posibilitatea diferitelor interpretări iar cel de-al treilea act era suficient de grăitor în privinţa scopurilor în care fusese elaborat. În formularea şi adoptarea acestor decrete ministrul comunist al Justiţiei, Lucreţiu Pătrăşcanu, după cum am văzut, a avut un rol principal.

Unul dintre cele mai întunecate şi mai ignobile episoade din istoria statului român – trebuie spus că ea a fost impusă de către sovietici premierului Rădescu – s-a produs în ianuarie 1945[386] şi a avut ca victime cetăţenii români de etnie germană[387]. Procesul care a urmat nu a avut loc numai în România – autorităţile sovietice operaseră aceaşi radicală strămutare chiar şi pe teritoriul lor. La cererea Comisiei Aliate de Control şi din ordinul Comandamentului sovietic de la Bucureşti, între 1944 şi 1946 au fost ridicaţi în vederea deportării în Uniunea Sovietică, ca forţă de muncă, peste 80000 de români etnici germani, dintre care peste 20% nu s-au mai întors niciodată în ţară[388]; alte surse dau chiar cifra de 150000 de etnici germani[389]. Ordinul sovietic iniţial este din data de 16 ianuarie 1945; această reglementare avea în vedere ridicarea de bărbaţi între 17 şi 45 de ani şi de femei între 18 şi 30 de ani, inclusiv a celor ce aveau copii sub vârsta de un an. Toţi aceştia, dintre care doar o parte avuseseră efectiv de-a face cu războiul antisovietic, urmau să răscumpere, prin sacrificiul lor, politica lui Hitler şi a regimului nazist din Germania, pe simplul considerent că originea lor era una etnic germană. În istoria convieţuirii de sute de ani dintre români şi germani pe teritoriul Transilvaniei, această deportare motivată politic şi impusă de Moscova spre stepele Uniunii Sovietice a fost

cel mai ruşinos act, imposibil de întrecut nici măcar de „vinderea de saşi“ pe care o va opera regimul Ceauşescu de-a lungul anilor ‘80 (v. cap. 16.4.).

În paralel cu etnicii germani a căror pedepsire generică nu era prin nimic motivată, guvernul, la presiunea noilor aliaţi sovietici, înfiinţase deja sau avea în proiect un număr de şapte lagăre, cu o capacitate de 10400 de locuri destinate foştilor legionari, soldaţilor germani sau unguri făcuţi prizonieri etc. În virtutea prevederilor din Convenţia de Armistiţiu, până la 31 decembrie 1944 cifra arestaţilor era de 2400[390]. În cea mai mare parte, aceste lagăre nu au mai fost înfiinţate. Ţintele represiunii s-au mai schimbat şi ele: în câţiva ani, vechile închisori de pe teritoriul României au devenit suprapopulate, dar nu cu soldaţi germani sau maghiari şi nici în exclusivitate cu legionari. O întreagă elită a ţării, ea însăşi rezultat a două secole de modernizare după norme occidentale în plan economic, cultural, politic sau social, a fost încarcerată şi distrusă de constructorii stalinismului românesc.

8.2 Biserica – de la Nicodim Munteanu la Justinian Marina

O altă victimă timpurie a represiunii declanşate de regim a fost Biserica: atât Biserica în sens larg, ca instituţie a statului român în care crezul creştinătăţii ortodoxe este predominant, cât şi, în particular Biserica Greco-Catolică, unul dintre cultele tradiţionale ale României, îmbrăţişată mai ales de români din Ardeal, instituţie care a jucat un rol major în cultura şi în istoria românilor începând cu deşteptarea conştiinţei naţionale în secolul al XVIII-lea şi până la Unirea din 1918.

Cel puţin la prima vedere, regimul a găsit mult mai uşor o cale de întâlnire cu Biserica Ortodoxă, adăpost spiritual pentru o mare majoritate a românilor, circa 80% din totalul populaţiei. Fie datorită spiritului conciliant şi supus faţă de autoritate pe care în genere ierarhia superioară a Bisericii Ortodoxe îl manifestă prin tradiţie în toate statele în care există, fie datorită faptului că ortodoxia reprezenta, la rigoare, o dovadă palpabilă a relaţiilor statornicite de-a lungul secolelor între ţările române şi Rusia[391], cert este că între regimul comunist de la Bucureşti (un regim ateu şi ateist prin definiţie) şi Biserica Ortodoxă Română[392] s-a dezvoltat, în timp, o foarte interesantă simbioză: fiecare a încercat să profite cât mai mult de pe urma celuilalt – şi deseori au reuşit şi unii şi alţii[393].

La data formării guvernului Petru Groza – el însuşi un personaj care, am văzut, uza foarte mult de apropierea de Biserica Ortodoxă –, patriarh al României era aşadar foarte încercatul Nicodim Munteanu. Născut într-o familie de ţărani săraci din Pipirig-Neamţ, el începuse şcoala teologică la Iaşi şi obţinuse licenţa mai apoi (1895) la Academia Teologică din Kiev. Arhimandrit al Mitropoliei Moldovei (1900), arhimandrit al Eparhiei Dunării de Jos (de la Galaţi, în 1902), episcop de Huşi (1912) şi arhiepiscop al Basarabiei (după 1918), mitropolit al Moldovei (din 1934), Nicodim ajunge Patriarh al României la 30 iunie 1939; şi este de înţeles că va conduce corabia Bisericii Ortodoxe prin ape nu tocmai line: ultimul an al domniei regelui Carol al II-lea, legionarii ajunşi la guvernare alături de

generalul Antonescu, intrarea în războiul antisovietic, prefigurarea eşecului şi criza morală de după victoria sovieticilor de la Stalingrad, răsturnarea lui Antonescu şi, iată, instalarea primului guvern procomunist şi, mai apoi, alungarea din ţară a regelui Mihai şi proclamarea Republicii. Un monarhist convins, Nicodim va muri cât încă republica era crudă – pe 27 februarie 1948, în vârstă de 82 de ani şi este foarte credibil că la moartea sa a răsuflat uşurată multă lume, atât în ierarhia Bisericii cât şi în spaţiul laic-politic.

Succesorul său, Patriarhul Justinian – destinat unei cariere impresionante de aproape 30 de ani în cea mai înaltă poziţie a Bisericii Ortodoxe (va muri în martie 1977), este, cu siguranţă, unul dintre cele mai interesante personaje ale istoriei contemporane româneşti. Este greu de spus ce este adevărat şi ce nu din trecutul său destul de tumultuos: înainte de război – potrivit unei note informative din 29 martie 1948 a Serviciului Special de Informaţii –, preotul Ion Marina fusese perceput ca apropiat, din punct de vedere politic, de ţărănişti şi de legionari; în urma morţii soţiei sale, intrase în rândul călugărilor. Ajuns, cu sprijin politic clar, Mitropolit al Moldovei în august 1947 (în urma retragerii Mitropolitului Irineu Mihălcescu – cel care o vreme a fost văzut ca principal candidat la cârja patriarhală), Justinian Marina a devenit locotenent de Patriarh pe 29 februarie 1948, după moartea Patriarhului Nicodim. Potrivit aceluiaşi document, Justinian avusese şi păstra legăturile cu o ţiitoare de origine germană, Leopoldina, alături de care ar fi facilitat, în toamna lui 1944, evadarea a trei prizonieri germani din lagărul de la Ostroveni, Vâlcea[394].

Şansa sa a fost că nu s-a implicat numai în evadarea acestora. Începutul însuşi al colaborării lui Justinian Marina cu comuniştii este în parte învăluit în legendă: mai multe surse îi atribuie un rol important şi în reuşita evadării lui Gheorghiu-Dej din lagărul de la Târgu Jiu, în noaptea de 12/13 august 1944 – în acea perioadă, Justinian era un simplu preot într-un sat din Oltenia, în sud-vestul ţării, şi l-ar fi adăpostit pe Dej imediat după evadare (v. capitolul 6.3.1.). Ulterior, după ce devine Patriarhul Bisericii Ortodoxe din România populară, el începe sub presiune o grandioasă operă de reformare a Bisericii – din păcate, în sensul dorit de autorităţi, conform Legii Cultelor din 4 august 1948, care aducea Biserica sub un control total al statului: învăţământul teologic este reorganizat, preoţii devin un fel de slujbaşi de ordin comun ai statului şi, chiar mai mult, ei sunt încurajaţi să se

califice într-o meserie lumească; bisericile şi centrele mânăstireşti devin astfel un amestec insolit de centre de recluziune spirituală neîncurajată de regim şi de cooperative meşteşugăreşti de la care regimul aştepta foarte mult! Discursurile şi opera teologică a Patriarhului Justinian (centrată pe ideea complementarităţii dintre credinţa în Dumnezeu şi fidelitatea faţă de un regim ateu) abundă în încercări de a realiza armonia contrariilor, de a arăta că materialismul şi creştinismul pot sta alături fără probleme. El este un susţinător notabil al teoriei „apostolatului social“, teorie care legitima şi găsea un sens în colaborarea Bisericii cu noul sistem politic al statului român, pentru a evita primejdia ca Biserica să rămână în urma „vremurilor noi“ şi a transformărilor prin care trece ţara şi oamenii săi[395]. Personajul şi personalitatea pe care le reprezintă Justinian Marina se află în mijlocul unei dezbateri încă în curs în societatea românească. Manipulator al credinţei în direcţia colaboraţionismului cu comuniştii – pentru unii – sau salvator „providenţial“ al Bisericii ca instituţie – pentru alţii –, Justinian, cel de-al treilea patriarh al României după Miron Cristea şi Nicodim, a fost în opinia mea şi una şi alta. Imaginea sa postumă nu mai depinde de el; depinde doar de rememoratori sau istorici pe ce anume doresc să pună accentul[396]. În fond, este cu totul adevărat că – plătind ca preţ o colaborare deschisă şi, în fond, tradiţională, cu sistemul politic al vremii – Justinian a salvat Biserica Ortodoxă naţională; dar nu este la fel de clar de ce anume a salvat-o: pentru că este la fel de adevărat că regimul însuşi avea nevoie de Biserică şi nu se mai punea în nici un caz problema reeditării zelului anticlerical şi bisericesc ce animase primele două decenii ale bolşevismului în Rusia. Sub control (în privinţa ierarhiei), sub observaţie strictă a poliţiei politice (în privinţa corpului de enoriaşi), cantonată în imposibilitatea obiectivă de a adăposti sau iniţia acte de revoltă la adresa regimului (altele decât clevetirea intelectuală, proprie tuturor românilor), Biserica Ortodoxă Română a fost unul dintre prizonierii de lux ai comunismului autohton. În instituirea acestui prizonierat, Patriarhul Justinian a avut rolul său. Rol care nu a fost deloc liniar, în fond, pentru că de la un capăt la altul al patriarhatului său Justinian a urmat îndeaproape cursul regimului. Alături de Patriarhul său, Biserica a respirat aerul mereu în schimbare al societăţii: izolată şi temătoare în anii ‘50, ceva mai deschisă în raport cu românii şi cu exteriorul în anii ‘60[397], pusă la carul cultului Conducătorului începând cu anii ‘70 etc.

Nu înseamnă că dacă Justinian nu a menţionat niciodată prizonierii politici ai regimului – dintre care mulţi erau chiar oameni ai Bisericii conduse de el! –, aceştia nu au existat. În ciuda caracterului mai tolerant şi a „corectitudinii politice“ adoptate de instituţia Bisericii, slujitorii Bisericii Ortodoxe nu au fost la adăpost de violenţele regimului, iar cercetări recente sau mărturii de natură memorialistică atestă din plin prezenţa lor pe cele mai dure şantiere sau în închisorile de exterminare: în perioada 1958–1963, au fost arestaţi cca. 2500 de preoţi, călugări, maici, alţi 2000 au fost obligaţi să părăsească activitatea religioasă, iar în 1959 cele trei seminarii teologice din ţară au fost închise[398]. Totuşi, Justinian are un merit: graţie abilităţii şi cedărilor sale, instituţia bisericii a supravieţuit efectiv experimentului comunist, cu pierderi dar fără sacrificii imense (în 1956, numărul călugărilor şi maicilor ar fi fost de cca. 7000; în 1973, în cele 8185 de parohii din ţară oficiau 8564 de preoţi[399]; la începutul anilor ‘60, pe măsură ce regimul se depărta de Moscova şi se deschidea către Occident, Biserica Ortodoxă a susţinut această nouă direcţie şi a profitat de ea – vezi trimiterea unor tineri prelaţi la studii sau aderarea BOR la mişcarea ecumenică, la mijlocul anilor ‘60.

În schimb, o victimă cu mult mai directă a fost Biserica Greco-Catolică din România (sau Biserica Unită), biserică înfiinţată în 1699 (prin scindarea credincioşilor de rit ortodox din Ardeal), preponderent românească, păstrând ritualul ortodox dar fiind, administrativ şi canonic, supusă autorităţii Papei – o Biserică având un număr de 1,5 milioane credincioşi şi peste 1500 de biserici[400]. Relaţiile acesteia cu regimul comunist, în primii ani de după război şi în genere de-a lungul deceniilor socialismului de tip sovietic, au devenit după 1990 un subiect de cercetare fascinant[401]. Este de la sine înţeles că acest ultim aspect – supunerea greco-catolicilor la o autoritate din exterior – a fost cel care stânjenea cel mai mult regimul de la Bucureşti; mai mult, în timpul campaniei electorale din 1946 ca şi după câştigarea frauduloasă a alegerilor de către comunişti şi aliaţii lor, toate semnalele receptate de regim au vorbit despre poziţia net antiguvernamentală (adică anticomunistă) a preoţilor catolici şi greco-catolici. Trebuie spus, în respect faţă de adevăr, că între Biserica Greco-Catolică şi cea Ortodoxă exista, în Ardeal şi apoi în statul român, o tensiune mocnită, cu mult mai veche decât secolul al XX-lea; regimurile anterioare, cele de după 1918, nu reuşiseră să aplaneze decât la suprafaţă aceste diferenţe de vederi în virtutea cărora cei ce vorbeau în numele celor două

confesiuni aveau motive de acuzare la adresa celuilalt. Constituţia liberală din 1923 încercase o mediere între cele două puncte de vedere[402]; în fine, după 1945 comuniştii nu au făcut decât să profite de aceste suspiciuni reciproce şi să-i dea Bisericii Ortodoxe impresia că o sprijină, în detrimentul rătăciţilor uniaţi.

Pe 17 iulie 1948, guvernul a denunţat Concordatul cu Vaticanul – un act încheiat între România şi Vatican în mai 1927 şi intrat în vigoare din iulie 1929, prin care era reglementat statutul credincioşilor catolici din România Mare; această denunţare a atras după sine alterarea condiţiilor de practicare a cultului catolic; chiar dacă el, ca atare, nu a fost desfiinţat, puterea de imixtiune a Papei a fost, practic, anulată.

Sub pretextul destul de străveziu al „revenirii la sânul Bisericii-mamă“ (adică Ortodoxe), prin decretul 358 din 1 decembrie 1948 cultul greco-catolic a fost pur şi simplu desfiinţat, iar activitatea Bisericii Unite a fost interzisă. Lăcaşurile sale de cult au trecut în patrimoniul Bisericii Ortodoxe, proprietăţile sale au fost naţionalizate şi, ceea ce este mai important, Biserica însăşi a fost decapitată prin arestarea marii majorităţi a ierarhilor săi: şase episcopi uniţi şi aproape 600 de preoţi au ajuns în închisori pentru că au refuzat să recunoască unirea uniţilor cu Biserica Ortodoxă.

8.3. Intelectualul în noua societate

La finalul acestei sintetice panorame a domeniilor societăţii româneşti afectate în mod direct de instaurarea regimului comunist, nu putem trece peste impactul pe care aceasta l-a avut asupra vieţii intelectuale. Cel puţin din punctul meu de vedere, poziţia intelectualilor faţă de noul regim şi acomodarea lor, pe termen lung este unul dintre aspectele cele mai importante ale istoriei comunismului românesc. Printre acte de curaj sau trădări demne de cărturarii lui Julien Benda, putem deosebi relativ clar în această perioadă de început a comunizării intelectuali comunişti prin vocaţie, simpatizanţi, neangajaţi care mimează înregimentarea şi convingerea, sau alţii care sunt animaţi, pur şi simplu, de teamă şi de umbra propriilor greşeli din trecut. Ca şi în alte cazuri, instaurarea comunismului a avut efectul unui test cu turnesol pentru intelectualii care n-au ajuns în închisori sau nu au luat calea exilului[403].

Ca o constantă în întreaga sa istorie legală, Partidul Comunist din România, indiferent de titulaturile sub care a evoluat într-un moment istoric sau în altul (adică PMR sau PCR) a păstrat aceeaşi atitudine rezervat-circumspectă faţă de intelectuali; cei amatori de metafore ar spune că mariajul dintre cei doi – partid şi intelectual – a avut scurte şi repede uitate perioade de fericire. Este, aceasta, o situaţie normală şi paradoxală în acelaşi timp: paradoxală, pentru că utopia prezentată drept ideologie a partidului şi comunismul în ansamblu ca sistem politic au fost creaţii ale travaliului intelectual (ne-o dovedesc, argumentat, multe studii azi cunoscute); normală totuşi, pentru că sistemul, odată (bine) înrădăcinat în ţările din jumătatea estică a continentului european, a propus un cod de valori incompatibil cu necesităţile primare ale vieţii intelectuale, adică libertatea de gândire şi de expresie. Din această dilemă nu s-a ieşit decât prin dispariţia fizică a uneia dintre părţi.

O lectură „printre rânduri“ a datelor oficiale furnizate circuitului public de către departamentul Cadre-Organizare al PMR-PCR cu diverse ocazii

(plenare, congrese etc.) conduce spre următoarele date statistice referitoare la raportul dintre intelectualitate şi comunismul românesc, în manieră globală:

i) numărul intelectualilor creşte invers proporţional cu numărul ţăranilor în partid; în 1955, raportul era, în procente, net superior ţărănimii – 41 la 12, iar în 1987 situaţia era inversată: 20,5 intelectuali faţă de 15,5 ţărani;

ii) în ansamblu, ponderea intelectualilor în partid, de regulă, se află sub o pătrime din numărul total al membrilor (cu două excepţii: în decembrie 1973, intelectualii reprezintă 27 de procente dintr-un total de 2386819 de membri iar în noiembrie 1979, 29 de procente din cei 2930000 de membri; dincolo de aceste date, perioada cea mai fastă este cea cuprinsă între martie 1968 şi martie 1973 când, graţie „independenţei“ afişate de Ceauşescu, intelectualii ajung să reprezinte 23 % din membrii partidului, record absolut până atunci;

iii) în fine, în ultima decadă a comunismului românesc, începând cu anul 1981, numărul intelectualilor descreşte constant (20,5 procente la finele lui 1987), semn al epuizării atracţiei oferite de partid şi al conştientizării crizei sistemului[404].

Evidenţa ne obligă la alte trei precizări:

i) în timpul primului deceniu al istoriei comuniste a României, între 1945 şi 1955, statisticile oficiale de partid nu oferă date, în termeni procentuali, despre prezenţa intelectualilor în partid;

ii) venirea la putere a tânărului N. Ceauşescu coincide cu un salt spectaculos al ponderii intelectualilor, de la 9 procente în decembrie 1964 la 22 de procente în decembrie 1965, în condiţiile în care numărul total de membri PCR creşte foarte puţin (la aceleaşi date, 1377847 respectiv 1518000);

iii) în accepţia partidului, noţiunea de „intelectual“ reprezintă pe cel care a obţinut o diplomă de studii superioare – o definiţie care rămâne (prin această confuzie care ar face din Eminescu un non-intelectual) la originea multor controverse terminologice în România de azi.

Fără îndoială că cel care a suprins cel mai bine subtilul mecanism al acomodării intelectualului din Est cu Metoda comunistă rămâne Czeslaw Milosz; cititorul Gândirii captive va înţelege mai uşor cum intelectualul şi logocraţia au convieţuit, deseori în simbioză[405]. Cazul românesc este departe de a fi explorat în profunzime, iar graniţa dintre compromis, cedare şi „mecanismele de supravieţuire“ este, în dezbaterea intelectuală românească de azi, în continuă fluctuaţie[406].

8.4. O tipologie a cedării intelectuale

Aşa cum se poate observa din cele spuse mai sus, punerea în discuţie a poziţiei adoptate de intelectualitatea românească în perioada imediat următoare lui august 1944 poate conduce destul de repede la aprecieri cu caracter polemic sau, mai ales, la aprecieri de nuanţă morală sau etică. Din perspectivă istoriografică, polemica este binevenită – ea este condiţia fără de care pasul înainte nu este posibil; din perspectiva lecţiilor pentru societate – în măsura în care istoria mai poate reprezenta o şcoală pentru societatea de mâine – consideraţiile de factură etică sunt la fel de necesare; mai grav este atunci când lucrurile se încurcă şi polemica ajunge în societate iar morala în istorie.

Aducerea în atenţie a acestui capitol de istorie contemporană românească pleacă de la amplitudinea pe care efortul de neutralizare a intelectualilor a avut-o în prima perioadă a comunismului românesc. În fond, aceste strategii de atragere – iniţiative gen ARLUS, numirea intelectualilor în posturi politice, ambasade sau funcţii de stat susţinute politic – au fost, de fapt, căi de adormire a spiritului critic al acestora.

Este evidentă, în toate aceste cazuri, exploatarea, în interes propriu, de către Partidul Comunist a unei bune părţi din elita culturală şi ştiinţifică românească. Atitudinea acesteia din urmă este cu atât mai interesantă cu cât este dificil de apreciat măsura în care, în toamna anului 1944 şi în anul următor, societatea românească în ansamblul ei (putea) avea o imagine relativ clară a ceea ce o aşteaptă. Cu prilejul unei sesiuni a Centrului de Istorie a Imaginarului din Facultatea de Istorie a Universităţii Bucureşti[407] am încercat o clasificare, imperfectă poate şi oricum restrictivă (ca orice încercare de acest gen) a intelectualilor a căror convertire se va transforma în pagini de istorie. Propuneam acolo patru categorii: a) comuniştii prin vocaţie, b) simpatizanţii social-democraţi, c) cei animaţi de teamă şi d) neangajaţii marcaţi de naivitate politică şi pretabili la manipulare. Bineînţeles, prin cei incluşi în ele, aceste categorii nu pot fi foarte precis

delimitate; după cum personajele se intersectează, prin destinele lor, la fel şi grupurile informale din care aceştia fac parte.

8.4.1. Comunistul din convingere

Pentru prima categorie, a comuniştilor din convingere, Petre Constantinescu-Iaşi poate fi un exemplu foarte potrivit. Profesor de istorie la Huşi (născut la 25 noiembrie 1892, la Iaşi, oraş în care şi-a făcut şi studiile), el publică la 21 de ani primul studiu important al carierei sale: Regenerarea Bulgariei şi rolul României; mai apoi, după un doctorat magna cum laude în arta bizantină obţinut în 1925, ajunge în anul următor profesor titular la Catedra de Istoria Artelor a Facultăţii de Teologie din Chişinău.

Constantinescu-Iaşi (membru fondator al PCR) are activitatea tipică unui intelectual comunist al anilor '30: articole, congrese, percheziţii, arestări. În 1932, ca membru al Comitetului Executiv al Internaţionalei Muncitorilor din Învăţământ, este reprezentantul acesteia la Congresul împotriva Războiului de la Amsterdam, locul de întâlnire al „democraţilor antifascişti" de pe continent. Familiarizat pe deplin cu statutul de ilegalist, tot în 1932 – am văzut mai sus – înfiinţa la Chişinău clandestina secţie română a organizaţiei Amicii URSS, o reţea europeană de admiratori ai Sovietelor, iniţiată în 1927 de către Henri Barbusse şi Clara Zetkin. În anul următor, 1933, Constantinescu-Iaşi devine preşedintele Comitetului Antifascist Român şi reprezentant în Comitetul Internaţional Antifascist. Normalizarea relativă, în ianuarie 1934, a relaţiilor dintre România şi URSS nu va împiedica însă arestarea sa din noiembrie acel an şi procesul din anul următor. Solidaritatea internaţionaliştilor nu se dezminte: de la Paris, Romain Rolland trimite proteste energice pentru Tătărescu şi Titulescu; secţia franceză a Amicilor URSS protestează deasemenea, în numele unei nobile camaraderii, prin vocea scriitorului André Malraux; în fine, tot la Paris, cel de-al VIII-lea Congres al Internaţionalei Muncitorilor din Învăţământ îşi desfăşoară lucrările, în august '35, având deasupra podiumului portretul tovarăşului român.

După 23 august 1944, Petre Constantinescu-Iaşi va fi răsplătit pe măsură: preşedinte al Sindicatului Învăţământului Superior din Bucureşti, mai apoi ministru al Propagandei în guvernul Groza din 6 martie 1945. Stagiul de la Facultatea de Teologie din Chişinău probabil i-a prins bine în noua funcţie de ministru al Cultelor, în care apare din ianuarie 1953, în primul guvern Gheorghiu-Dej. În calitate de membru al secţiei a V-a (Istorie) al reorganizatei Academii a RPR, în septembrie 1954 el reprezintă România la Congresul Internaţional de Ştiinţe Istorice de la Roma; comunicarea ţinută acolo o va tipări în anul următor la Bucureşti[408]. Desigur, ar fi nedrept să insistăm astăzi pe limbajul de lemn şi pe patosul cu care P.C.-I. anulează din trei fraze toată istoriografia română interbelică, adică fertila triadă Brătianu – Giurescu – Panaitescu; dar nu putem să nu observăm că printre lucrările pe care, în finalul studiului său, le oferă drept model, se află celebrul şi fantastul articol din 1952 al lui S. Ştirbu, „Uneltirile agenţilor burgheziei engleze împotriva răscoalei conduse de Tudor Vladimirescu“. Ca om politic, Constantinescu-Iaşi ajunge vicepreşedinte al Prezidiului Marii Adunări Naţionale; ca academician (dar, oare, cât se puteau separa cele două calităţi?) va fi vicepreşedinte al Prezidiului Academiei RPR; nici una dintre calităţi nu-l va împiedica însă pe Nicolae Ceauşescu să-i vorbească tovărăşeşte, cu „tu“, în timp ce-i va înmâna medalia Victoria Socialismului; era în 1972, când Constantinescu-Iaşi împlinea 80 de ani, iar Ceauşescu avea 54[409].

8.4.2. Simpatizantul de stânga radicalizat

Pentru cea de-a doua categorie, cea a intelectualilor cu simpatii de stânga săriţi în barca în plin avânt a comuniştilor după 1944, Constantin I. Parhon este un exemplu tipic, unul dintre cele mai clare cazuri, în istoria noastră contemporană, de contopire a savantului cu omul politic.

Viitorul prim-preşedinte al Marii Adunări Naţionale se naşte pe 28 octombrie 1874, la Câmpulung Muscel, ca fiu al învăţătorului Ioan Parhon din Cetatea de Baltă şi al Mariei, fostă Bauer, fiica unui legător de cărţi din Bucureşti[410]. Primele contacte cu mişcarea socialistă le stabileşte în liceu,

drept care – potrivit acestei rememorări cu totul subiectivă, produsă ad hoc – lecturile proprii adolescenţei ar fi cedat teren în faţa lecturilor din clasicii marxismului: „lucrarea care avea să însemne evenimentul intelectual al vieţii mele a fost Manifestul Partidului Comunist (…). Lectura textului fondatorilor socialismului ştiinţific a fost incomparabil mai puternică decât ceea ce citisem până atunci“ – va spune mai târziu savantul. Parhon publică sporadic prin ziarele socialiste, semnând cu pseudonimul Cipar; în schimb, activitatea profesională dă rezultate mult mai vizibile: doctor în medicină în 1900, profesor la Universitatea din Iaşi (1912) şi director al spitalului Socola (1917), fondator şi preşedinte al „Societăţii Române de Neurologie, Psihiatrie şi Psihologie“, membru corespondent al Academiei din 1928 (titular va fi din 1939), profesor la Facultatea de Medicină din Bucureşti din 1933. Între aceste date, fiica sa plasează şi intrarea în PCR în 1921, adică de la înfiinţare – detaliu asupra căruia îmi exprim rezerva. În 1940, profesorul este pensionat pentru limită de vârstă (dar nu sunt deloc excluse motivele politice), dar pe timpul războiului va reuşi performanţa de a împăca extremele, menţinând legături şi cu proscrişii politici comunişti pentru care contribuie la Ajutorul Roşu, dar şi cu nemţii, fiind preşedinte al consiliului de administraţie al reprezentanţei la Bucureşti a concernului german de medicamente Merck – episod neamintit, desigur, în cartea fiicei sale, dar prezent în memoriile profesorului clujean Nicolae Mărgineanu[411]. Ziua de 23 august 1944 îl găseşte în vila sa de la Sinaia, vilă în care se va naşte, în octombrie următor, şi ideea înfiinţării ARLUS, asociaţia de prietenie cu URSS de mare faimă în deceniul următor, căreia profesorul îi va fi preşedinte. După alungarea regelui, C.I. Parhon devine preşedintele – primul preşedinte – al Marii Adunări Naţionale din 30 decembrie 1947 până în iunie 1952, când este eliberat la cerere. În 1948, este numit preşedinte de onoare al nou înfiinţatei Academii RPR; în semn de preţuire şi recunoştinţă pentru efortul pus la temelia vremurilor noi, guvernul Groza îi acorda pe viaţă, din 1945, Catedra de Endocrinologie a Facultăţii de Medicină din Bucureşti.

Stima neţărmurită, dar şi o beţie de cuvinte născută din exaltarea sau oportunismul (sau ambele) unora dintre discipolii săi – precum Sandu Lieblich – produc acest suprarealist portret literar (publicat în ianuarie 1945) ce ar putea figura la loc de frunte în orice culegere de discursuri encomiastice din politica românească; rareori, în opinia mea, într-o

România care nu era încă în totalitarism, un om politic a mai fost descris într-o asemenea manieră:

„Capul profesorului, asemenea unei sculpturi de Rodin, freamătă de gânduri. Toţi muşchii obrazului se mişcă. Ochii sunt adânci (…)“; „veşnic activ, mereu la lucru, niciodată obosit – şi bun (…). şi discret. (…) Soarele a răsărit – de la răsărit! (…) De aceea profesorul Parhon luptă şi este în fruntea luptătorilor pentru mai bine. El ştie că răul se datoreşte claselor conducătoare (…). El cunoaşte antagonismul forţelor sociale: una conservatoare, reacţionară, cealaltă progresistă, revoluţionară. Şi el crede şi luptă pentru abrogarea profitorilor, pentru distrugerea autocraţiei. De aceea este în fruntea tuturora. (…) Profesorul Parhon s-a pronunţat demult. Astăzi îşi continuă drumul după ce a suportat, demn, toate ofensele şi torturile morale, toate ameninţările şi atacurile. (…) Profesorul Parhon are marea satisfacţie să trăiască noul ev pe care omenirea îl deschide. (…) Fulgerarea gândului înlăcrimat – îl face mai energic în muncă alături de Uniunea Sovietică, statul care reprezintă întreaga civilizaţie şi imensa aclamaţie a secolelor“[412].

8.4.3. Oportunistul politic

Genialul scriitor Mihail Sadoveanu ar fi dorit şi el probabil să fie asimilat categoriei de mai sus, a simpatizanţilor de stânga radicalizaţi – şi nu fără oarecare motive. Cariera sa politică din deceniul trei, ca deputat şi senator pe listele Partidului Agrar, ca şi publicistica sa de până în război, îl situau oricum mai aproape de stânga intelectuală decât, în mod cert, de dreapta politică liberală care, din diverse motive, îl privea cu o oarecare circumspecţie – care era, de altfel, reciprocă. Numai că îşi face loc, din ce în ce mai pregnant astăzi, ideea că zelul sovietofil de după 1944 al scriitorului – simbolizat de celebra conferinţă Lumina vine de la Răsărit, ţinută la sala Dalles pe 1 martie 1945 – şi-ar afla sursa într-o teamă reală, cu rădăcini în izbucnirile sale antiruseşti din primele luni ale războiului pentru

Basarabia. Sadoveanu fusese un partizan al războiului din Răsărit – era vremea în care el vedea eliberarea Basarabiei de sub ruşi ca fiind o sarcină creştină.

Mihail Sadoveanu nu numai s-a opus, ba chiar a venit în întâmpinarea exploatării sale – şi a numelui său – de către comunişti. Scriitorul nu a fost niciodată un marxist şi nici nu a încercat să pară. Convertirea sa la filosovietism este pur contextuală: în toate incantaţiile pe care le va aduce în anii următori Uniunii Sovietice, Constituţiei sovietice sau lui Stalin, Sadoveanu nu probează niciodată fiorul unei trăiri autentice – ci numai retorica de circumstanţă, pe care are marele avantaj să o poată mânui cu priceperea unui mare meşteşugar al frazei. Este greu de spus dacă scriitorul a avut la vreun moment dat vreo convingere sau, pur şi simplu, s-a străduit să reziste şi să-şi păstreze privilegiile pentru care muncise din greu o viaţă – inclusiv semnând producţii îndoielnice, de genul romanului Mitrea Cocor (romanul din 1949[413] dedicat începutului şi promisiunilor colectivizării, a cărui paternitate naşte încă discuţii în ciuda faptului că poartă pe copertă numele celebrului scriitor[414]), semnând sute de articole de presă, candidând pe lista de deputaţi a Blocului Partidelor Democratice din noiembrie 1946, fiind preşedinte al Adunării Deputaţilor chiar la deschiderea primei sesiuni a acesteia (decembrie 1946), figurând, din 30 decembrie 1947 în conducerea formală a tinerei republici – ca membru al Prezidiului RPR –, fiind vicepreşedinte al Marii Adunări Naţionale imediat după înfiinţarea acestui simulacru de parlament ad usum communisti (din aprilie 1948, după promulgarea primei Constituţii a RPR), asigurând preşedinţia de onoare a Uniunii Scriitorilor din RPR imediat după înfiinţarea ei[415], reprezentând „intelectualitatea progresistă“ română la conclavuri ale apărării păcii – manevrate, ştim azi, de la Moscova – (la începutul anilor ‘50 Sadoveanu a fost preşedintele Comitetului Naţional pentru Apărarea Păcii), devenind Erou al muncii socialiste (pe 5 noiembrie 1955, cu ocazia împlinirii a 75 de ani) etc.

În toamna lui 1946, în campania pentru alegerile care aveau să vină, guvernul lansa broşura electorală Lui îi dăm votul şi încrederea noastră, pe a cărei primă pagină portretul scriitorului stă alături de îndemnul „Votaţi lista nr. 1 cu semnul Soarele“. „De pe aceste liste ale candidaţilor Blocului Partidelor Democrate (pentru Bucureşti, n.m. A.C.) nu putea lipsi (…)

Mihail Sadoveanu. (…) Nu există nici o îndoială că miile de cititori ai operelor sale se vor grăbi la 19 noiembrie să-i dea votul“ – spune autorul anonim. Şi chiar de n-a fost aşa, tabăra ce uza de faima şi numele scriitorului a învins – dar nu datorită acestui nume sau ale altora ca el. Prin urmare, Sadoveanu s-a bucurat de preţuire până la moarte (19 octombrie 1961[416], exact la cinci luni după primirea Premiului Lenin pentru Pace – „echivalentul“ sovietic al Nobel-ului occidental!) – dar, e foarte clar, s-a bucurat nu numai ca patriarh al literelor, dar şi ca om al regimului. În timp ce o bună parte din elita ţării făcea cunoştinţă cu experienţa concentraţionară, scriitorul şi-a dus traiul tihnit în casa sa de lângă Mânăstirea Neamţului, loc pe care Alexandru Rosetti[417] şi-l va aminti cu plăcere:

„Casa maestrului e aşezată într-un parc natural (…); în jurul casei au fost plantaţi pini argintaţi şi tufe de arbuşti ornamentali. Din balconul înalt al casei se desfăşoară întreaga privelişte a văii, cu vegetaţia ei bogată. La poalele dealului se află iazul (…) bogat în raci, care nu dezmint faima racilor «mănăstireşti»“.

8.4.4. „Neangajatul“ vulnerabil

Prototipul prin excelenţă al intelectualului neangajat – şi prin aceasta mult mai vulnerabil la insistenţele comuniştilor – îl reprezintă o altă încarnare a geniului, George Enescu. Desigur că celebritatea sa neîndoielnică îl punea la adăpost de orice posibilă interpretare – şi oricum, Partidul Comunist încă nu îşi putea permite să-şi amintească şi să facă un caz din concertele pe care marele maestru le dăduse în toată Europa, inclusiv Germania nazistă. În prima fază a comunizării ţării, el este integrat listei de onoare a ARLUS, ca preşedinte al subsecţiei muzică. În februarie 1945, Enescu – alături de Sadoveanu, Parhon, profesorii Pompei, Al. Rosetti, Traian Săvulescu ş.a. – face parte din delegaţia „fruntaşilor intelectualităţii“ care vin în audienţă la premierul Rădescu cerându-i „sprijinul guvernului pentru refacerea

Teatrului Naţional şi a Operei Române“ – în realitate una dintre ultimele încercări de discreditare a lui Rădescu, în scopul impunerii unui nou guvern dorit de comunişti. Desigur, nu intelectualii români aveau să-l schimbe pe Rădescu – ei trebuiau doar să-i dea sentimentul nesiguranţei; schimbarea guvernului o va reuşi A.I. Vîşinski la începutul lui martie acelaşi an. La mijlocul lunii martie (18 şi 19), Enescu este gazda, la Bucureşti, a artiştilor sovietici de primă mână Davin Oistrach şi Lev Oborin, în onoarea cărora dirijează, pe scena sălii Aro, Orchestra Filarmonică Română la un concert al celor doi din Ceaikovski (parte a unei campanii de lobby cultural sovietic cu evenimente similare în toate ţările din zonă). Pe 30 martie, este şi el unul dintre participanţii la Sărbătoarea artei sovietice, prilej pentru presa comunistă de a publica o fotografie ce va face o lungă carieră: Enescu, fiul spiritual de altădată al reginei Elisabeta alias Carmen Sylva, parcă absent, cu capul aplecat peste o vioară imaginară, alături de două artiste sovietice – Kozolupova şi Barsova – şi de, evident, mereu veselul Groza, proaspăt uns premier. În mai 1945, Enescu apare în Colegiul de onoare al nou-înfiinţatei Universităţi populare (alături de personaje mult mai experimentate politic decât el, precum C.I. Parhon, P. Constantinecu-Iaşi, Ştefan Voitec, Simion Stoilov etc.), după cum apare pe lista prezidiului Congresului I al ARLUS (desfăşurat în sala Camerei Deputaţilor de lângă Patriarhie), în cinstea căruia va şi dirija, pe 21 mai, un concert extraordinar la Ateneu. Guvernul Uniunii Sovietice nu va pierde ocazia şi-l va invita pe maestru, în aprilie 1946, la Moscova. Pe scenele moscovite, George Enescu are un binemeritat succes; recomandat peste tot ca fiind un reprezentant al intelectualităţii democrate din România şi un prieten al Sovietelor, marele dirijor dă mai multe concerte în capitala URSS: pe 20 aprilie, la sala Ceaikovski, un concert de vioară alături de violonistul Oistrach şi pianistul Oborin; a doua zi, în sala mare a Conservatorului din Moscova, alături de Orchestra Simfonică de Stat a URSS, un concert de vioară alături de acelaşi Oistrach, după care Enescu va trece şi la pupitrul dirijoral pentru a conduce orchestra într-o simfonie de Ceaikovski şi una de Mihail Jora; pe 23 aprilie, un nou concert ca dirijor al Orchestrei Simfonice sovietice (cu Emil Ghilels ca solist) iar pe 2 mai, cu Orchestra Filarmonică moscovită în spate, un concert de vioară din opera lui Aram Haciaturian. Peste tot va fi însoţit, pe lângă îndatoritoarele gazde sovietice, şi de ambasadorul român Iorgu Iordan, prilej pentru acesta de a constata profunda inocenţă a maestrului într-ale politicii[418] – care distona cu interesul mult mai evident al soţiei sale, Maria

(Maruca) Cantacuzino (născută Rosetti-Tescanu), alături de care forma un cuplu legitim din 4 decembrie 1937 (cuplu nu scutit de interferenţe cu terţe persoane).

La întoarcerea în România, Enescu este preluat de activiştii ARLUS şi folosit, la recepţiile din Bucureşti şi în unele deplasări în provincie, pentru a-şi povesti impresiile din ţara comunismului victorios – impresii care, din perspectiva unui artist bine primit, cum fusese, de un public avid şi avizat, nu puteau fi decât pozitive.

George Enescu va pleca din ţară în noiembrie 1946, imediat după alegerile din 19 ale lunii, într-un turneu în Statele Unite şi Canada anunţat ca fiind în beneficiul copiilor din România afectaţi de marea secetă din acea vară. Această plecare a însemnat de fapt despărţirea de România – deşi relaţiile cu regimul, tocmai în baza dezinteresului politic de care vorbeam, au rămas relativ bune (vezi, în august 1948, numirea lui – prin decret al preşedintelui C.I. Parhon – ca membru titular al restructuratei şi epuratei Academii române). Va muri, departe de ţară şi de tensiunile de aici, în inima cronologică a războiului rece, în noaptea de 3–4 mai 1955, la Paris.

8.5. Academia „populară“ şi Universitatea

O victimă de elită a regimului comunist a fost Academia Română, o instituţie relativ tânără în peisajul intelectual al ţării (înfiinţată în 1866), dar cu o reputaţie cu totul respectabilă la data venirii comunismului. Evident, atenţia şi interesul regimului nu o puteau ocoli: guvernul Groza patronează lanţul de epurări[419] care vor conduce, în final la disoluţia informală a acestei instituţii. Pe 9 iunie 1948, prin decretul nr. 76 al Prezidiului MAN, avea loc „renaşterea“ Academiei Române, sub numele de Academia Republicii Populare Române. Pe 12 august, prin decret prezidenţial, membrii titulari sunt numiţi, ceea ce permite unor intelectuali de certă valoare, aflaţi în relaţii bune cu puterea (precum scriitorii Mihail Sadoveanu sau Camil Petrescu) să devină, dintr-odată, colegi de nemurire cu personaje minore din punct de vedere cultural, dar de care noul regim avea nevoie – precum poetul Dumitru Theodor Neculuţă sau fantastul istoric Mihail Roller. În prezidiul Academiei, acum anunţat, regăsim intelectuali pentru care prietenia cu URSS fusese, în ultimii ani, temei de activism politic: Traian Săvulescu (preşedinte), Gheorge Nicolau (secretar general) sau Simion Stoilov, Ştefan Nicolau, Petre Constantinescu-Iaşi şi Mihail Sadoveanu ca membri. Pe 18 octombrie 1948, în deschiderea primei sesiuni a noii şi epuratei politic Academii a RPR, secretarul general, profesorul Gh. Nicolau, dădea citire rezoluţiei în şase puncte ce se dorea esenţa programului înaltului for. Lectura ei astăzi pare a fi tulburarea unei răni neînchise: mulţumiri aduse Prezidiului RPR, mărturisiri de recunoştinţă pentru PMR şi conducerea lui, sprijin declarat „justei politici“ a guvernului şi, mai ales, „politicii externe (…), bazate în primul rând pe legătura de prietenie cu URSS“. Printre semnatarii rezoluţiei – C.I. Parhon, fiziologul D. Danielopolu, medicul Ştefan Gh. Nicolau, George Călinescu[420], lingvistul Iorgu Iordan şi colegii săi filologi Alexandru Rosetti şi Emil Petrovici, Mihail Sadoveanu, Gala Galaction, istoricul Constantin Moisil, biologul Traian Săvulescu, matematicienii Simion Sanielevici, Dimitrie Pompeiu, Alexandru Myller şi Simion Stoilov, chimistul Gheorghe Spacu, inginerul constructor Nicolae Profiri, savantul Elie Carafoli[421].

Cazul Universităţii din Bucureşti este întru totul similar[422]. În presa dirijată de comunişti, contestările au început în forţă încă din toamna lui 1944[423]; pe 11 decembrie 1944, Comisia de epurare a Universităţii a hotărât destituirea unor profesori acuzaţi de participarea directă la guvernarea Antonescu. Iniţial, comisia bucureşteană a avut o atitudine mai curând conciliantă, sancţionând îndepărtarea cadrelor care aricum ar fi intrat sub incidenţa legislaţiei referitoare la cei vinovaţi de dezastrul ţării – în principal, foşti demnitari antonescieni. Această lipsă de combativitate a nemulţumit, cum era de aşteptat, stânga comunistă. În anii următori, foştilor demnitari li s-au adăugat însă foarte mulţi dintre cei care nu avuseseră nici o legătură cu mareşalul Antonescu, cu legionarii sau cu războiul antisovietic. În fine, din octombrie 1947 cei care scăpaseră de acest prim val al epurărilor vor fi puşi în faţa unei noi ameninţări: regimul comprimărilor – o modalitate prin care regimul, prin intermediul Sindicatului Universităţii Bucureşti (pe care-l controla în totalitate) decidea cine anume îşi poate păstra catedra sau se poate muta de la o universitate la alta. În scurt timp nu a mai fost nici un secret că cea mai bună poliţă de asigurare în faţa tuturor acestor probe – cu totul inedite în spaţiul universitar românesc – poate fi doar ralierea la linia politică oficială a PCR.

Şocul major în lumea şcolii româneşti a venit odată cu schimbarea din temelii a paradigmei instituţionale. Pe 3 august 1948 este publicat Decretul 175 al Prezidiului Marii Adunări Naţionale, cuprinzând cele 39 de articole ale reformei învăţământului[424]. Consecinţele aplicării sale au însemnat instalarea controlului exclusiv al statului asupra procesului de învăţământ din România: şcolile străine sau cele tutelate de ordine religioase erau desfiinţate şi interzise, după cum interzisă era şi predarea religiei în şcoli sau folosirea altor materiale didactice în afara celor avizate oficial; unele manuale erau trecute la index, altele scoase din uz, iar baza învăţământului o vor constitui de acum înainte manualele unice – o noutate în învăţământul românesc – de inspiraţie marxist-leninistă (în realitate, ele erau mai curând staliniste)[425]; epurarea loveşte masiv în cadrele didactice şi în studenţii facultăţilor, iar principiul dosarului şi al originii sănătoase (din punct de vedere politic) devine pilonul principal al admiterii într-o unitate de învăţământ superior.

8.6. Un preţ politic de plătit

Pe listele de candidaţi pentru alegerile din 19 noiembrie 1946 ai Blocului Partidelor Democratice (PCR, PSD, Frontul Plugarilor, Partidul Naţional-Popular, gruparea liberală a lui Tătărescu şi gruparea ţărănistă a lui Anton Alexandrescu), alături de Gheorghiu-Dej, Nicolae Ceauşescu, Chivu Stoica, Emil Bodnăraş ş.cl. apăreau, printre alţii, intelectualii C.I. Parhon, M. Sadoveanu, G. Enescu, Gala Galaction, G. Călinescu, M. Ralea, Tr. Săvulescu. Politicieni, politruci şi oameni de cultură fuzionau în numele onorabilităţii unui regim care avea să ofere, cu acest prilej, cea mai mare fraudă electorală din toată istoria politică a ţării. Convertirea acestora din urmă (din orbire, teamă, oportunism) era binevenită în a oferi regimului o legitimitate pe care doar astfel de nume o puteau da.

Guvernul a uzat masiv de numele celor dispuşi, aparent măcar, la coabitare. Unii au fost, în prima perioadă, numiţi ambasadori (precum filologul Iorgu Iordan la Moscova, Mihai Ralea la Washington, Tudor Vianu la Belgrad, matematicianul Simion Stoilov la Paris sau Grigore Moisil, tot matematician, la Ankara etc.). Cum am spus, regimul avea nevoie de legitimare – iar aceste nume respectabile o puteau aduce. Era încă devreme pentru promovarea propriilor tovarăşi în diplomaţie – ceea ce însă se va întâmpla după 1947 şi în special după începutul anilor ‘50, odată cu comunizarea deplină a ministerului Afacerilor Externe –, aşa că aceşti intelectuali

serveau deocamdată foarte bine cauzei, cauţionând un regim ce dădea astfel impresia că ştie să răsplătească valoarea acolo unde o găseşte.

Dar colaborarea între acest regim deocamdată tânăr şi această generaţie intelectuală deja experimentată era ea însăşi datată. Spre începutul anilor '50, intelectualii „tovarăşi de drum" îşi făcuseră datoria; cu unele excepţii notabile, partidul nu va întârzia să-i scoată din prim-planul scenei politice, retrăgându-i în umbra plină de cei „liberi" să tacă şi să se teamă.

378 Stéphane Courtois, Nicolas Werth et al., Le livre noir du communisme. Crimes, terreur et répression, Robert Laffont, Paris, 1997 (tr. rom. Cartea neagră a comunismului. Crime, teroare, represiune, Ed. Humanitas şi Fundaţia Academia Civică, Bucureşti, 1998, p. 11).

379 „(…) estimarea numărului celor anchetaţi, condamnaţi sau morţi în timpul represiunii comuniste s-a dovedit imposibilă, datorită dispariţiei arhivelor, a gradului diferit de acces la ele şi a bănuielii că unele surse documentare ar fi fost fie falsificate din start, fie distruse pe parcurs" – Romulus Rusan, „Argument", în „Addenda" la Courtois, Werth et al., Cartea neagră…, p. 729.

380 Gheorghe Boldur-Lăţescu, Genocidul comunist în România, vol. II, Albatros, Bucureşti, 1994, p. 18; această cifră provine, potrivit autorului, de la Comisia Română pentru aplicarea Armistiţiului.

381 Al. Oşca & M. Chiriţoiu, „Consideraţii privind rezistenţa organelor militare ale statului român faţă de ocuparea ţării de către Armata Roşie (23 august 1944–6 martie 1945)", în *** 6 martie 1945…, p. 262.

382 Un ofiţer român, făcut prizonier la Cotul Donului în noiembrie 1942 povesteşte: „În august 1944 (…) speram cu toţii să fim repatriaţi, dar decepţia a fost totală, deoarece au început să vină noi convoaie de prizonieri

ofiţeri, majoritatea capturaţi la Iaşi, iar unii luaţi chiar de pe stradă (…)“ – Anghel Cojocaru, „Prin lagărele sovietice“, A.T., II, nr. 4, 1994, p. 180.

383 Claudiu Tanasiciuc, „Condamnat pe durată nedeterminată“, A.T., II, nr. 4, 1994, p. 184

384 Vezi Dumitru Bejan, Oranki. Amintiri din captivitate, Ed. Tehnică, Bucureşti, 1995.

385 Numele acestor divizii sunt interesante prin ele însele şi este clar că nu au fost alese la întâmplare: Tudor Vladimirescu a fost conducătorul unei răscoale populare din Ţara Românească, în 1821, împotriva domnitorilor numiţi aici de către Imperiul Otoman. La fel, Horea, Cloşca şi Crişan au condus o mişcare de protest a ţăranilor (în mare majoritate români) în Transilvania, în 1784. Cu alte cuvinte, toate aceste personaje reînviau legenda luptătorilor pentru binele celor mulţi, al maselor populare (pentru înfiinţarea diviziilor, v. Gheorghe Gh. Novac, „Amintiri din prizonierat“, A.T., VI, nr. 2–3, 1998, p. 185; Vasile Cutoiu, „Mărturii despre divizia «Tudor Vladimirescu»“, A.T., VI, nr. 2–3, 1998, p. 194; Al. Duţu, C. Lăţea, M. Retegan, „Politizarea armatei române. Divizia «Horia, Cloşca şi Crişan»“, A.T., VI, nr. 1, 1998, p. 191).

386 Generalul Rădescu tocmai lua masa în casa familiei Papacostea din Bucureşti în momentul în care a fost anunţat telefonic de această decizie a sovieticilor; chiar dacă s-a declarat zdrobit moralicește de această perspectivă, nu a putut-o împiedica – mărturie a istoricului Şerban Papacostea cu ocazia unei dezbateri pe marginea cazului Rădescu, Aşezămintele Brătianu din Bucureşti, 26 ianuarie 2005.

387 Dumitru Şandru, „Etnicii germani şi detaşamentele de muncă forţată din România, 1944–1946“, în A.T., III, nr. 1, 1995, p. 26.

388 Gheorghe Onişoru, „O clasificare a represiunii“, în „Addenda“ la Courtois & Werth, Cartea neagră…, pp. 731–732.

389 Boldur-Lăţescu, Genocidul comunist…, p. 18.

390 Onişoru, „O clasificare…“, p. 732.

391 A. Cioroianu, „Biserica Ortodoxă Română în anul 1945“, în Studii de istoria bisericii (coord. Ovidiu Bozgan), vol. I, Ed. Universităţii Bucureşti, 2001.

392 Vezi documentele selectate de Cristina Păiușan & Radu Ciuceanu, Biserica Ortodoxă Română sub regimul comunist, 1945–1958, vol. I, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, Bucureşti, 2001, precum și buna lucrare a lui Cristian Vasile, Biserica Ortodoxă Română în primul deceniu comunist, Ed. Curtea Veche, București, 2005.

393 O sinteză a coabitării Bisericii Ortodoxe cu regimul comunist, în această epocă, la Olivier Gillet, Religion et Nationalisme. L'idéologie de l'Église Orthodoxe Roumaine sous le régime communiste, Editions de l'Université de Bruxelles, 1997 (trad. rom. Ed. Compania, București, 2001).

394 Păiușan & Ciuceanu, Biserica Ortodoxă Română…, p. 77

395 Patriarhul Justinian, Apostolat social. Pilde și îndemnuri pentru cler, 11 volume, Tipografia Cărţilor Bisericeşti, București, 1948–1971.

396 Absolut toate dezbaterile pe această temă s-au terminat într-o notă de confruntare între cele două perspective, fie că a fost vorba despre cea provocată de autodemiterea Patriarhului Teoctist la începutul anului 1990 sau revenirea sa ulterioară, de lansarea cărţii lui Olivier Gillet la București și masa rotundă care a avut loc în 1998 la Colegiul Noua Europă sau de discuţia deseori reluată despre rolul Bisericii Ortodoxe în societate (precum masa rotundă organizată în februarie 2004 de Fundaţia „Horia Rusu“ la Bucureşti). O decizie de natură politică, din martie 2004, privind dreptul preoților de a face sau nu politică, a repus în discuţie tema, iar unii comentatori au interpretat decizia Sinodului BOR (de interzicere a interacţiunii dintre preoție și politică) drept un semn de căinţă după un trecut – inclusiv comunist – în care BOR a făcut indirect mai multă politică decât era cazul.

397 Detalii la Ovidiu Bozgan, Cronica unui eșec previzibil. România și Sfântul Scaun în epoca pontificatului lui Paul al VI-lea (1963–1978), Ed. Curtea Veche, București, 2004.

398 Deletant, Ceauşescu şi Securitatea…, p. 209; pentru un bilanţ provizoriu al arestărilor, vezi Paul Caravia et al., Biserica întemniţată. România, 1944–1989, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, Bucureşti, 1998.

399 Deletant, Ceauşescu şi Securitatea…, p. 207.

400 Dumitru Şandru, „Biserica din România, 1944–1948“, în A.T., VI, nr. 1, 1998, p. 210.

401 O bună tratare la Cristian Vasile, Între Vatican şi Kremlin. Biserica Greco-Catolică în timpul regimului comunist, Ed. Curtea Veche, Bucureşti, 2003.

402 Constituţia din 1923 spunea (în art. 22, cel dedicat libertăţii de conştiinţă) că „Biserica creştină ortodoxă şi cea greco-catolică sunt biserici româneşti. Biserica ortodoxă română fiind religia marei majorităţi a Românilor este biserica dominantă în Statul român; iar cea greco-catolică are întâietate faţă de celelalte culte.“

403 Pentru tratamentul aplicat „elitelor profesionale“ şi intelectualităţii umaniste, vezi Tănase, Elite şi societate…, p. 144; pentru o revistă a presei culturale şi un comentariu larg asupra sovietizării discursului literar, vezi seria începută de Ana Selejan cu volumul Reeducare şi prigoană, Ed. Thausib, 1993; pentru un exemplu al tratamentului oferit de comunişti intelectualului, vezi Doina Jela, Acea dragoste care ne leagă, Ed. Humanitas, Bucureşti, 1998; pentru instrumentarea unui proces la sfârşitul anilor ‘50, vezi Stelian Tănase, Anatomia mistificării, 1944–1989, Humanitas, Bucureşti, 1997; în fine, pentru capitolul foarte interesant al emigraţiei româneşti, vezi Vasile C. Dumitrescu, O istorie a exilului românesc, 1944–1989, Ed. Victor Frunză, Bucureşti, 1997.

404 Fischer, Nicolae Ceauşescu…, tabel 2.1.

405 Pentru un punct de vedere românesc, vezi Mihai Botez, Intelectualii din Europa de Est (intelectualii est-europeni şi statul naţional-comunist), Ed. Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1993.

406 Vezi Andrei Pleşu, „Viaţa intelectuală sub dictatură“ (I, II), în Dilema, II, nr. 97 şi 98, 18 şi 25 noiembrie 1994.

407 Sesiune transpusă în volumul Miturile comunismului românesc (L. Boia ed.), Ed. Universităţii, Bucureşti, 1997; reeditată la Ed. Nemira, Bucureşti, 1998.

408 Vezi, ca o perspectivă de bilanţ a istoricului, opinia sa despre succesele istoriografiei în chiar deceniul sovietizării României: P. Constantinescu-Iaşi, Realizările istoriografiei române între anii 1945–1955, Societatea de Ştiinţe Istorice şi Filologice, Bucureşti, 1955.

409 Constantinescu-Iaşi, De la eliberare…, p. 5.

410 Datele biografice următoare sunt luate dintr-un volum comemorativ al cărei autor este chiar fiica savantului, vezi Constanţa Parhon-Ştefănescu, Constantin I. Parhon, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1982.

411 N. Mărgineanu, Amfiteatre şi închisori, Ed. Dacia, Cluj, 1992.

412 Sandu Lieblich, „Un erou al ştiinţei, un mare savant al Europei şi un prieten al oamenilor, prof. dr. C. I. Parhon“, V.N., I, 5, 7 ianuarie 1945, p.1.

413 Din acest punct de vedere, 1949 este un an foarte interesant: Dan Deşliu publică faimosul poem Lazăr de la Rusca, George Călinescu strânge în volum impresiile de călătorie – Kiev, Moscova, Leningrad, Editura pentru Literatură şi Artă – pe care le culesese prin câteva oraşe ale Uniunii Sovietice şi pe care anterior le publicase în ziarul „de informaţie, atitudine şi reportaj“ (toate procomuniste!) Naţiunea, pe care l-a condus în calitate de director între 1946 şi 1949, iar Ion Vitner (cel care avea să devină unul dintre marii adversari ai lui Călinescu şi un cvasieminescolog cu certe pretenţii politice) publica una dintre cele mai lăudate broşuri ale anului, cea sub titlul Influenţa clasei muncitoare în opera lui Eminescu şi Caragiale!

414 Cu acest roman, care servea în chip admirabil propaganda regimului, Mihail Sadoveanu a devenit în anul următor primul laureat al Premiului de Stat pentru Proză.

415 Pe 25 martie 1949 avea loc la București prima Conferință pe țară a scriitorilor din RPR, ocazie cu care este înființată și Uniunea, ca sindicat centralizat și unic al scriitorilor din țară și ca variantă în spiritul regimului a fostei Societăți a Scriitorilor Români. Dacă M. Sadoveanu este ales președinte de onoare, președinte activ – și efectiv – devine Zaharia Stancu. Începând cu acest moment, funcția de președinte al US avea să-și păstreze, vreme de 40 de ani, caracterul de funcție cu încărcătură politică evidentă, „alegerea" fiind cel mai adesea o numire făcută cu acordul regimului.

416 1961 este anul de „retragere" pentru mai mulți reprezentanți ai unei generații care marcase, în mod atât de diferit de la un caz la altul, chipul literar sau social al țării; Alice Voinescu, Gala Galaction, Cezar Petrescu, Lucian Blaga, Ion Barbu.

417 Alexandru Rosetti, Călătorii și portrete, Ed. Sport-Turism, București, 1977, pp. 120–121.

418 Iordan, Memorii…, p. 93.

419 O relatare a vizitei făcute la Academie de către Petru Groza, pe 31 mai 1946: „Ca pretext, servește dorința de a vizita expoziția de cărți de la Biblioteca Academiei. În realitate, scopul este să sugereze epurarea din Academie a membrilor condamnați de Tribunalul Poporului (…) și a celor epurați din funcțiunile publice. (…) Pe un ton vesel [Groza spune că] epurările nu le cere el (…) dar le cer convențiile internaționale și spiritul în care trebuie executat armistițiul" – vezi Rădulescu-Motru, Revizuiri…, p. 216–217.

420 Într-unul dintre cele mai bune romane ale sale, Bietul Ioanide – apărut în plin proletcultism literar, în decembrie 1953 –, Călinescu va face, sub cheie, personaje din acești contemporani ai săi: Alexandru Rosetti este Gaittany, „versatil, al cărui vis e sinecura unei fundații culturale dotate cu automobil", Iorgu Iordan este Dan Bogdan, Panait Suflețel poartă trăsăturile lui Constantin Balmuș, Andrei Oțetea se regăsește în Gulimănescu ș.a.m.d. – vezi Z. Ornea, „Bietul Ioanide", în România literară, nr. 37, 20 septembrie 1995.

421 Vezi *** Inaugurarea celei dintâi sesiuni generale a Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, f.e., 1949 – volum tipărit, din raţiuni evidente, în română, franceză şi rusă.

422 Vezi, pentru detalii, Dănuţ Doboş, „Învăţământul superior în regimul comunist. Universitatea din Bucureşti, 1945–1964“, I, în A.T., VII, nr. 1–2 (26–27), 2000, pp. 56–64.

423 O mostră edificatoare o constituie articole precum cel semnat de Constantin Balmuş, „Epuraţie la Universitate“, în Victoria (ziar înfiinţat de N.D. Cocea), 21 octombrie 1944 sau cel nesemnat, „Epuraţia la Universitatea din Bucureşti“, în România liberă, 11 decembrie 1944 – cf. Marin Bucur, «Epuraţia» – purificarea politică a societăţii civile româneşti – clauză a armistiţiului şi pretext al declanşării terorii staliniste“, în Revista de Istorie, nr. 7–8, iulie–august 1994, p. 677.

424 *** Monitorul Oficial, CXVI, nr. 177, 3 august 1948.

425 Foarte sugestiv exemplul celor 300 de studenţi de la Facultatea de Medicină din Bucureşti care, în lipsa manualelor de specialitate, au intrat să studieze, în 1951, la Biblioteca Franceză din capitală. Drept urmare, ei au fost internaţi timp de trei luni în lagărul de triere Rahova – cf. Ştefan Mariţiu, „Represiunea comunistă din România şi dimensiunile ei oficiale“, în „Addenda“ la Courtois & Werth, Cartea neagră…, p. 765.

CAPITOLUL 9

Instrumentele represiunii: Securitatea şi Miliţia

De aceea, operaţiunile la care strămoşii noştri au început să-şi adapteze încetul cu încetul mâna (...) trebuie să fi fost la început foarte simple. (...) Dar pasul hotărâtor fusese făcut, mâna devenise liberă şi acum putea să dobândească tot mai multă dibăcie, iar flexibilitatea mai mare, dobândită odată cu aceasta, era transmisă urmaşilor şi sporea din generaţie în generaţie. Aşadar, mâna nu este numai organul muncii, ci totodată şi produsul ei.

Frederich Engels, Rolul muncii în procesul de transformare a maimuţei în om

În paralel, după instalarea guvernului procomunist Petru Groza începe un lung şi rodnic – pentru regim – proces de reformare a instituţiilor însărcinate cu siguranţa statului şi ordinea publică, în scopul evident de controlare a lor de către puterea politică.

9.1. Securitatea şi Miliţia

În primii ani, scopul principal al comuniştilor a fost plasarea, în puncte cheie din aparatul Serviciului Special de Informaţii (SSI) şi în Siguranţa Statului, a unor oameni fideli partidului şi cauzei. Unul dintre cele mai cunoscute exemple este cel al lui Emil Bodnăraş: spre sfârşitul lui aprilie 1945, încă proaspătul premier Groza îl împuternicea cu controlul asupra Serviciului Special de Informaţii, cu drept de a recruta agenţi[426]. Inutil de adăugat că o bună parte din noii şefi ai serviciilor speciale româneşti erau chiar oameni din structura NKVD-ului sovietic (precum Serghei Nikonov, şeful SSI la acel moment), trimişi în România cu scopul de a ajuta partidul în vederea construirii unui serviciu secret propriu[427]; în paralel, Direcţia Generală a Poliţiei şi Jandarmeria română erau epurate masiv, în scopul debarasării de personalul nesigur din punct de vedere politic. Nu este nici o îndoială asupra faptului că rezultatele activităţii informative ale tuturor acestor servicii ajungeau, în mare parte, şi sub ochii serviciilor speciale sovietice din România, devenite, în fond, principalul beneficiar al acestor evoluţii. La rândul său, guvernul Groza este responsabil pentru una dintre cele mai interesante mutaţii de ordin administrativ, petrecute de altfel la puţin timp după instalarea sa: pe 24 martie 1945, Serviciul Special de Informaţii – fost până atunci sub controlul Ministerului de Război – trece în răspunderea Preşedinţiei Consiliului de Miniştri (i.e. guvernul României). În ceea ce priveşte Partidul Comunist din România, în intervalul 1945–1947, principala sa legătură cu SSI a fost asigurată de interesantul personaj care a fost Emil Bodnăraş[428].

După desfiinţarea partidelor politice tradiţionale, alungarea regelui şi proclamarea Republicii Populare, comuniştii români, într-adevăr stăpâni pe situaţie, au trecut la schimbarea din temelii a însuşi sistemului acestor servicii speciale ale statului. Fostele Siguranţă, SSI, Direcţia Generală a Poliţiei, Inspectoratul General al Jandarmeriei şi Secţia de Informaţii a Marelui Stat Major au fost treptat înlocuite cu servicii create după model sovietic: Securitatea, Miliţia şi Direcţia de Informaţii Militare. Pe data de 28

august 1948 apărea, prin decret al Prezidiului Marii Adunări Naţionale, Direcţia Generală a Securităţii Poporului (DGSP), având ca atribuţii „apărarea cuceririlor democratice şi asigurarea securităţii Republicii Populare Române contra duşmanilor din interior şi exterior“[429]; ea era încadrată în Ministerul de Interne (condus la acea dată de Teohari Georgescu), iar prima şedinţă de bilanţ a noii instituţii – organizată în 10 secţii la nivel central şi având 13 filiale în regiunile ţării, cu un total de puţin peste 4600 de posturi – avea loc în februarie 1949 (dată la care personalul Securităţii, din punct de vedere etnic, însemna: 83% români, 10% evrei, 6% maghiari şi 1% alte etnii[430]). Conducerea noii Securităţi era asigurată, în exclusivitate, de ofiţeri sub acoperire ai spionajului sovietic, deja rodaţi – ceea ce i-a asigurat de la bun început o eficienţă de invidiat: director era generalul-locotenent Gheorghe Pintilie (nume real Pantelei Bodnarenko, ucrainean de origine), iar directori adjuncţi erau Alexandru Nikolski (nume real Boris Grunberg) şi Vladimir Mazuru (nume real Vladimir Mazurov); toţi trei erau ofiţeri în MGB, Ministerul sovietic pentru Securitatea Statului.

În ianuarie 1949, lua naştere Miliţia noului regim, adică Direcţia Generală a Miliţiei, înlocuind Poliţia „burghezo-moşierească“ (efectivele tinerei Miliţii ajungeau, în 1953, la 40000 de cadre[431]) iar la începutul lunii următoare au luat fiinţă trupele de securitate, ambele puse sub controlul Ministerului de Interne. Scopul lor declarat era asigurarea ordinii interne a statului: Miliţia avea în grijă evidenţa populaţiei, aprobările de domiciliu sau de schimbare a domiciliului etc.; în ceea ce le priveşte, trupele de securitate aveau în grijă lichidarea oricăror forme de rezistenţă ce s-ar fi opus regimului (în numele menţinerii „ordinii publice“) sau de opoziţie la măsurile luate de acesta, precum naţionalizarea, colectivizarea ş.a.[432]. Este sugestivă şi evoluţia numerică a efectivelor acestor organisme ale statului: în 1953, trupele de Securitate numărau 55000 de soldaţi; la puţin timp de la înfiinţare, Securitatea avea 1148 de angajaţi la nivel central, plus alţi 2822 în filialele regionale; în anul 1950, personalul nu depăşea 5000 de angajaţi; acest număr va creşte la aproape 19000 în 1956 (inclusiv angajaţii civili, în număr de peste 5600) iar trei decenii mai târziu, în zilele revoluţiei din decembrie 1989, efectivul Securităţii – conform listelor de plată a angajaţilor – era de 38682. Acest număr ar fi fost cu siguranţă ineficient, în sine, pentru controlul absolut al societăţii; în schimb, el a fost completat cu

o cantitate considerabilă de oameni care, din diverse motive – care mergeau de la şantaj până la cel mai pur oportunism – nu şi-ar fi oferit serviciile ca informatori ai Securităţii: conform unor date, numărul informatorilor la nivelul anului 1948 depăşea cu puţin 42000 (la o populaţie de 17 milioane); peste patru decenii, numărul lor ar fi fost, potrivit unei opinii autorizate[433], de peste 400000, deci de cca. zece ori mai mare[434].

9.2. Valurile de arestări

Încheierea Tratatului de Pace din 1947 a dat, în mod aproape logic, mână liberă regimului pentru tranşarea definitivă a diferendului cu partidele de opoziţie. Fără îndoială că episodul arestării de la Tămădău, din 14 iulie 1947, apoi procesul liderului naţional-ţărănist Iuliu Maniu, amintite mai sus, au legătură cu acest eveniment care, în mod formal, încheia cel de-al Doilea Război Mondial; pe de altă parte, Războiul Rece era deja declanşat, la nivel declarativ, cel puţin din dimineaţa de 5 martie 1946, dimineaţă în care, la Colegiul Westminster din Fulton, în statul american Missouri, W. Churchill sintetiza în câteva cuvinte o realitate la care, dealtfel, el însuşi contribuise personal: „de la Stettin, la Marea Baltică, până la Triest, la Marea Adriatică, o cortină de fier a căzut peste Europa“. Totodată, putem semnala un eveniment cu mult mai important pentru începutul acestui nou conflict mascat, chiar în paralel cu evenimentele pe care le avem aici în atenţie: în septembrie 1947, reprezentanţii a nouă partide comuniste (sovietici, polonezi, iugoslavi, români, bulgari, ungari, cehoslovaci, francezi şi italieni) se întâlnesc în Polonia, la Szlarska-Poreba şi creează, prin comun acord, Cominformul (Biroul Informativ al Partidelor Comuniste), expresie a unităţii blocului comunist (condus de către titanul de la Kremlin) în faţa ameninţărilor imperialismului american – după cum rezulta din explozivul discurs al sovieticului Andrei Jdanov, din 5 octombrie acelaşi an.

Primele luni ale lui 1947, în special martie şi mai, au adus şi primele mari valuri de arestări, având ca motiv, putem bănui, intimidarea opoziţiei. Desfiinţarea partidelor istorice, în toamna aceluiaşi an, a dat startul pentru noile valuri, masive; dealtfel, în următoarele două decenii, din motive pe care le vom vedea, putem distinge două perioade de apogeu al terorii represive: una ce cuprinde anii 1947–1952 şi o a doua, paradoxală în aparenţă, pentru anii 1957–1959 – aceasta din urmă aparent de neexplicat, pentru că ea survine după moartea lui Stalin, în paralel cu o relaxare care se face simţită în toate democraţiile populare; numai în aparenţă, pentru că raţiunile acestui val de duritate are propriile sale explicaţii: pe de o parte,

grija lui Gheorghiu-Dej ca revolta maghiară din 1956 să nu contagieze şi societatea românească, pe de altă parte, grija aceluiaşi de a oferi Moscovei imaginea unui regim pe deplin stăpân pe situaţie, preocupare evidentă pentru Dej atât în pregătirea cât şi în continuarea retragerii de către sovietici, în 1958, a Armatei Roşii staţionate în România.

Mai întâi, regimul este foarte grăbit în a oferi, după un model pe care-l putem identifica lesne ca fiind sovietic, procese şi pedepse exemplare. Câteva cazuri: pe 16–17 mai 1946 are loc la Bucureşti aşa-numitul proces al marii trădări naţionale, adică procesul unui lot de arestaţi care cuprindea şi pe fostul Conducător al ţării pe vremea alianţei cu Germania nazistă, mareşalul Ion Antonescu, alături de foştii săi demnitari Mihai Antonescu (vice-premier şi ministru de externe în timpul regimului), Constantin Piky Vasiliu (fost secretar de stat la Interne, însărcinat cu departamentele Poliţie şi Siguranţă), Constantin Pantazi (fost ministru al Apărării), Eugen Cristescu (fost director al SSI-ului), Gheorghe Alexianu (fost guvernator al Transnistriei), Radu Lecca (împuternicit al guvernului pentru problemele evreieşti) şi alţii. Procesul, desfăşurat în clădirea tribunalului de pe strada Ştirbei Vodă din Bucureşti, a fost animat de o galerie în mod regizat ostilă celor judecaţi; în paralel, în presa comunistă, condamnarea lor la moarte era cea mai blândă dintre pedepsele cerute. Un Tribunal al poporului a distribuit, pentru cei judecaţi, 13 condamnări la moarte (Antonescu y compris, dar şi, în contumacie, pentru lideri ai mişcării legionare precum Horia Sima sau Constantin Papanace, care fugiseră din ţară) şi alte câteva la detenţie pe viaţă sau între 10 şi 20 de ani. Evident, aceste condamnări aveau raţiunea lor şi nu pot fi puse în exclusivitate pe seama dorinţei de revanşă a comuniştilor; mai înainte de toate, ele erau decise la Moscova[435]: Ion Antonescu fusese, dincolo de toate calităţile sale ofiţereşti sau de dezinteresatul său patriotism, un aliat fidel al lui Hitler şi este de presupus că soarta sa ar fi fost aceeaşi, chiar dacă el ar fi fost judecat, ipotetic, sub un alt regim sau în altă ţară, eventual în zona de ocupaţie occidentală. În cele din urmă, în după-amiaza zilei de 1 iunie 1946, au fost executaţi în Valea Piersicilor din perimetrul penitenciarului Jilava Ion Antonescu, Mihai Antonescu, Piky Vasiliu şi Gh. Alexianu. Eugen Cristescu, şi el menit anterior aceleiaşi pedepse, a fost încadrat la altă categorie – cunoştinţele lui din lumea serviciilor secrete româneşti urmau să fie binevenite pentru comuniştii români şi sovietici, drept care i-au salvat viaţa.

Un altfel de exemplu, dintr-un domeniu cu totul diferit, este procesul din mai 1948, având ca inculpaţi şase dintre industriaşii importanţi ai ţării; ca într-un univers kafkian, cei şase erau acuzaţi de sabotarea propriilor lor întreprinderi, în scopul creării de disfuncţionalităţi în alimentarea ţării cu energie electrică şi, deci, în intenţia de a declanşa o criză energetică la nivelul ţării. Desigur, s-ar putea glosa mult pe marginea raţiunii acestui proces; cert este însă că, în continuarea lui, regimul introduce din 15 ianuarie 1949 pedeapsa capitală pentru culpe grave ce privesc trădarea şi sabotarea economiei naţionale, iar în anul următor gama acuzaţiilor subsumate aceleiaşi pedepse se lărgeşte şi mai mult.

Dincolo de aceste procese cu rol didactic, elementul de greutate al acestor ani îl reprezintă, totuşi, procesele politice. Primul proces de o mare amploare este cel al liderilor Partidului Naţional Ţărănesc, desfăşurat la Bucureşti (în sala Şcolii Superioare de Război) în octombrie–noiembrie 1947, pe fondul unei zgomotoase campanii de presă conduse, cum putem bănui, prin cotidianul partidului comunist, Scânteia. Desfăşurarea procesului atinge deseori cotele absurdului, la fel şi gama de acuzaţii aduse lui Iuliu Maniu, unul dintre oamenii politici cei mai respectabili din istoria modernă a ţării. Este suficient să spunem că preşedintele completului de judecată, magistratul militar Alexandru Petrescu, devenise cunoscut în anii ‘30 prin judecarea şi condamnarea unor militanţi comunişti, ca şi printr-un angajament prea puţin democratic în timpul războiului; şantajat cu aceste antecedente (era el însuşi trecut pe o listă a criminalilor de război), el a fost la procesul PNŢ o simplă marionetă. Verdictul, dat pe 11 noiembrie 1947, este pe măsura procesului: Maniu (în vârstă de 75 de ani) este condamnat la temniţă grea pe viaţă, ca şi colegul şi colaboratorul său Ion Mihalache. După un scurt tranzit prin alte închisori, Maniu va ajunge în închisoarea de la Sighet, din Nordul ţării.

Arestările politice au continuat, masiv, în primăvara anului 1948.

Legionarii, se înţelege, în ciuda firavelor înţelegeri din prima fază (atunci când partidul comunist avea nevoie de membri dispuşi la un oarecare activism stradal) au devenit curând o ţintă predilectă; apăsaţi de povara propriilor crime, membri ai mişcării încercaseră diverse strategii individuale de salvare, una dintre ele fiind aderarea la comunişti şi pierderea printre

rândurile în creştere ale acestora; dar a venit riposta: în noaptea de 14–15 mai 1948 au fost ridicaţi foarte mulţi foşti membri ai mişcării, femei şi bărbaţi, structura organizaţiei – câtă mai era ea – fiind iremediabil compromisă. Într-o mare parte, legionarii disimulaţi în PMR vor deveni obiectul epurării interne de partid (vezi mai jos) ce avea să înceapă imediat.

Privit retrospectiv, de azi către perioada de început a comunismului românesc, ni se pare foarte clar că toate aceste arestări premeditate – motivate sau nu în temeiul legii – nu aveau atât rostul pedepsirii unui comportament politic oarecare – cu care Partidul Comunist nu putea fi de acord –, ci pe acela de a extermina, la propriu, adversarii (în sens larg) şi, mai ales, elita politică a României vechiului regim şi, odată cu aceasta, sistemul şi mecanismele tradiţionale ale vieţii politice româneşti. În numele noii Românii staliniste, stâlpii de rezistenţă ai celei de odinioară trebuiau să dispară.

9.3. Epurarea membrilor PMR din 1948–1950

Concomitent, la mijlocul lui mai 1948 se produce unul dintre evenimentele cele mai pline de morală ale întregii istorii a comunismului românesc: într-o singură noapte, sunt arestaţi aproximativ 6000 de foşti legionari, în ciuda unui acord informal de nonbeligeranţă şi pacificare mascate încheiat în 1945 între conducerile comunistă şi legionară, acord în urma căruia rândurile comuniştilor au sporit prin includerea unui număr considerabil de legionari decişi să-şi salveze pielea cu preţul vânzării conştiinţei[436].

Acesta nu a fost decât semnalul pentru o epurare la un nivel mult mai extins; practic, comuniştii nu mai aveau în ţară nici un rival politic capabil să le pună în pericol monopolul absolut asupra puterii în stat. În februarie 1948, Congresul (pe care l-am amintit) de unificare a comuniştilor cu social-democraţii – din aplauzele căruia s-a născut Partidul Muncitoresc Român – pune un accent realmente puternic asupra procesului de admitere în partid; sub pretextul unor intruziuni accidentale, ca şi al contagiunii „virusului titoist“, în noiembrie acelaşi an începe o campanie de verificare a cadrelor partidului fără precedent până atunci, care va dura, în linii mari, până în mai 1950 – lună în care are loc un alt val de arestări; numai aparatul de investigatori pus în acţiune în cadrul acestei verificări număra 200000 de cadre ale partidului[437]. În privinţa numărului celor epuraţi, estimările nu lasă loc pentru prea multe aproximaţii, atâta vreme cât regimul a oferit o cifră oficială: punându-se la adăpostul unui citat din Lenin, potrivit căruia partidul clasei muncitoare „revoluţionare“ este singurul partid de guvernământ din lume care nu este preocupat de creşterea cantitativă a membrilor, ci de creşterea lor calitativă, Gheorghiu-Dej publică la sfârşitul lunii iunie 1950 un articol-bilanţ al campaniei de epurare desfăşurate între noiembrie 1948 şi mai 1950[438]. Dej spune:

„În urma verificării au fost excluşi din partid circa 192000 de oameni, peste 20% din numărul total al membrilor (…). Dintre aceştia, mai mult de jumătate sunt oameni excluşi din rândurile partidului ca exploatatori, ca elemente străine şi duşmănoase şi străine de clasa muncitoare, ca elemente necinstite sau descompuse moraliceşte. Minoritatea o formează oamenii care s-au înscris numai în mod formal în partid, n-au corespuns cerinţelor ce trebuie puse unui membru de partid şi nu au luat parte activă la viaţa partidului“.

O altă analiză, mai amplă, oferă un tablou global, făcând legătura între diferite cifre oficiale româneşti: dacă după Congresul de unificare PMR avea 1060000 de membri, în iunie 1950 el mai număra – după cum spune chiar Dej – 720000 de membri, majoritatea dintre cei ce alcătuiesc diferenţa, aşadar cca. 300000 fiind victime ale verificărilor din 1948–1950[439]. Stephen Fischer-Galaţi aduce şi o interpretare interesantă, care mi se pare întemeiată: el vede în însăşi această epurare un prim pas pe calea „naţionalizării“ partidului de către Gheorghiu-Dej, prin anunţarea voalată a culpei Anei Pauker referitoare la graba cu care, din toamna lui 1945 şi până în 1947, în rândul partidului fuseseră primiţi oportunişti de diferite categorii[440]. În mod cert, avem însă de-a face, pe termen mediu, cu o re-proletarizare a partidului: dacă în februarie 1948 muncitorii reprezentau 42% din membrii partidului, în toamna lui 1961 muncitorii reprezentau 52%. În iunie 1950, în bilanţul său, Dej vorbeşte despre o pondere de 64% a muncitorilor în aparatul de partid.

Este greu de spus dacă această epurare (în măsură să trimită foşti membri de partid comunişti în celule învecinate cu cele ale adversarilor lor ţărănişti sau liberali!) a întărit, ca atare, partidul; dar în mod cert partidul a devenit mai disciplinat şi mai obedient faţă de conducere, anunţând acel drum pe care va merge în curând toată societatea românească.

Epurarea din 1948–1950 a mai avut o consecinţă: înăsprirea condiţiilor pentru admiterea în partid, în sensul aplicării principiului primirii individuale în partid şi al responsabilizării celor ce recomandau pe noii veniţi. Se introduce astfel un stagiu de candidat de partid, diferit în funcţie de diversele categorii sociale vizate: muncitorii din industrie aveau nevoie

de 6 luni pentru depăşirea acestei faze, muncitorii din micile întreprinderi, ţăranii şi membrii gospodăriilor agricole colective de 1 an, iar celelalte categorii urmau să consume această candidatură într-un an şi jumătate[441].

9.4. „Munca forţată“ şi „coloniile de reeducare“; Canalul Dunăre–Marea Neagră

Pe măsură ce se debarasa de adversari şi da naştere instrumentelor represiunii şi controlului cvasi-total asupra societăţii, regimul simţea nevoia firească a creării propriilor reglementări şi spaţii concentraţionare. În iunie 1950, „munca forţată“ este introdusă în legislaţia muncii (Codul Muncii – vezi mai jos), iar în cadrul Ministerului de Interne a luat fiinţă o secţie specială, destinată, pe principii sovietice, „reeducării prin muncă a elementelor ostile Republicii Populare Române“; în august 1952, unităţile de muncă devin „colonii de muncă“, trecute şi ele, asemeni puşcăriilor, sub comanda Ministerului de Interne[442]. În valurile succesive de deportări, prin aceste colonii de muncă şi, ulterior, prin „domiciliile obligatorii“ ar fi trecut în acest timp aproape 150000 de oameni[443]. O altă sursă oferă cifra de 25735 de persoane care ar fi fost internate, în perioada 1950–1963, numai în coloniile de muncă[444].

La câteva dintre cele mai celebre închisori voi reveni mai jos; este timpul, acum, să menţionez cel mai tragi-comic şantier de muncă forţată al epocii Dej: Canalul Dunăre–Marea Neagră, ale cărui lucrări începeau în urma acordului dat de Biroul Politic al PMR în mai 1949 şi sintetizat printr-o hotărâre a guvernului (HCM 505 din 25 mai 1949) într-o formulă eliptică: „în temeiul art. 72 din Constituţia Republicii Populare Române, Consiliul de Miniştri hotărăşte: art. 1 – să se înceapă lucrările pregătitoare pentru construirea Canalului Dunăre–Marea Neagră“[445]. Ulterior, o decizie a Marii Adunări Naţionale (Decretul 75 din 23 martie 1950) a sporit „legalitatea“ întreprinderii – în condiţiile în care despre necesitatea ei se vorbea încă de la sfârşitul secolului al XIX-lea, de când datează primele proiecte. Este cu totul probabil – Gheorghiu-Dej însuşi va susţine această variantă – ca sugestia, în 1949, să fi venit de la Stalin – pe care liderul român îl vizitase cu puţină vreme înaintea demarării procedurii birocratice de lansare oficială[446].

În temeiul acestei decizii politice, a fost constituită o Direcţie Generală a Lucrărilor Canalului – cu sediul la Bucureşti, până în octombrie 1949, iar apoi la Constanţa –, subordonată direct Consiliului de Miniştri; primul director general al Canalului a fost cu totul discutabilul inginer constructor Gheorghe Hossu[447], cel care – după stagiul pe acest şantier – va ajunge, din martie 1951, ministru al Construcţiilor şi Industriei Materialelor de construcţie. După Hossu, directori general ai Canalului au fost Meyer Grünberg (în 1951–1952; ulterior acesta a fost plasat ca membru în Comitetul de Stat al Apelor, de unde va fi eliberat în 1967) şi Vasile Posteucă (1952–1953; el va ajunge ministru-adjunct la Construcţii în 1959). Toţi trei fuseseră numiţi pe criterii politice[448]; nici unul dintre ei nu avea calificarea necesară conducerii unui şantier de o asemenea amploare şi complexitate.

După cum era de bănuit, lucrările pe acest şantier erau programate să fie un obiectiv principal al primului cincinal, 1951–1955; valoarea lucrărilor preconizate numai în acest interval era de 68 de miliarde de lei[449], sumă efectiv impresionantă pentru acea vreme.

Acest şantier gigant, menit să scurteze accesul fluvial spre Marea Neagră, era menit a nu resimţi nici o clipă lipsa forţei de muncă. Pe de o parte, prin salariile tentante ce se acordau celor care se angajau de bună voie – salarii de peste 5000 de lei la nivelul lui octombrie 1949[450] – au fost atraşi meseriaşi de calitate (13200 de muncitori, la finele lui 1950, dintr-un total de 33000 în care era camuflat şi numărul deţinuţilor şi cel al soldaţilor[451]); pe de altă parte, pe şantier au fost aduşi soldaţi, din rândul celor trimişi – pe baza unor probleme de origine nesănătoasă (fii de foşti preoţi, chiaburi etc.) – la „arma specială Construcţii“; în fine, el a fost gândit de la bun început ca un şantier-lagăr de exterminare, pentru cei pe care noul regim dorea să-i elimine. Pentru aceasta, regimul a găsit alibiurile legale: în ianuarie 1950, Decretul 6 al MAN prevedea înfiinţarea „unităţilor de muncă“ pentru reeducarea elementelor duşmănoase“[452]; apoi, a fost revăzut chiar şi Codul muncii: în iunie 1950, apărea articolul 111 care dădea posibilitatea guvernului de a apela „temporar“ la cetăţeni ai RPR pentru a îndeplini anumite munci de importanţă obştească. În august 1952, prin hotărâre a guvernului, se înfiinţau „coloniile de muncă“ şi „batalioanele de muncă“. Pe această bază, mii de deţinuţi politici au fost folosiţi – nu numai la Canal

– ca forţă de muncă, foarte ieftină şi care efectiv nu se putea sustrage sarcinilor primite. Cea care a lipsit – iar în 1952 a intervenit însuşi Gheorghiu-Dej, atenţionând miniştrii responsabili – a fost mâna de lucru liberă şi, eventual, calificată; fluctuaţia acesteia a marcat definitiv şantierul, de la un capăt la altul al existenţei sale: în august 1949 erau 8960 de „muncitori civili“, în septembrie acelaşi an numărul ajungea la 13309, în cursul lui 1951 s-a ajuns la cca. 15000, pentru a scădea iarăşi în februarie 1952 la 7033 şi a creşte, în septembrie, la peste 12500[453].

Sub pretextul creşterii disciplinei şi eficienţei muncii, din septembrie 1952 Direcţia Generală a Canalului a trecut în subordinea Ministerului de Interne; în paralel, se înfiinţează şi „coloniile disciplinare“ – spre deosebire de coloniile de muncă, ce depindeau de Direcţia Penitenciarelor, acestea din urmă erau controlate strict de Securitate.

Ceea ce trebuie însă să fie clar este că nu această fluctuaţie a forţei de muncă a împiedicat ducerea la bun sfârşit a proiectului. În ciuda folosirii forţei de muncă a deţinuţilor, în ciuda numărului mare de muncitori civili sau soldaţi, în ciuda ajutorului tehnic oferit de Uniunea Sovietică, ritmul lucrărilor a rămas constant în urma planului; meseriaşii români care veniseră pe şantier nu erau, totuşi, specialişti; directorii erau ei înşişi improvizaţi, cu o legitimare mai curând politică decât tehnică; utilajele importate din URSS nu erau nici suficiente şi nici nu aveau oamenii în măsură să le folosească la parametri optimi; în mare fie spus, nivelul economiei şi industriei româneşti nu era unul care să permită finalizarea proiectului.

În condiţii de viaţă premeditate a fi subumane[454] şi în condiţii de muncă absolut rudimentare[455], în lipsa aproape totală a mijloacelor mecanizate şi făcându-se apologia târnăcopului, lopeţii şi roabei, au fost destinaţi să trăiască (şi, în mare parte, să moară) în anii următori, la Canal, cca. 40000 de deţinuţi politici (dintr-un total în acea vreme de 180000 aflaţi în lagărele ţării), deţinuţi de cea mai largă gamă[456], ca un rezultat concentrat al adversităţilor nutrite de Partidul Comunist: de la foşti legionari la foşti lideri sionişti, preoţi ortodocşi şi preoţi catolici, foşti ţărănişti şi liberali, intelectuali sau ţărani arestaţi pentru că refuzaseră colectivizarea pământurilor lor. Într-o şedinţă din iunie 1952 a Direcţiei Generale a

Penitenciarelor, adjunctul ministrului de Interne, Marin Jianu, declara: „Lucrăm cu deţinuţi politici, cu deţinuţi de drept comun, cu elemente duşmane de clasă pe care justiţia i-a pedepsit şi ei muncesc la munca organizată care are scopul ca mâine, când vor ieşi în societate, să iasă cu altă mentalitate, creată prin munca pe care o prestează aici“ – inabilitatea exprimării, în acest caz, era direct proporţională cu abilitatea de a lichida aceşti adversari politici. Cu toţii alcătuiau – în limbajul ipocrit al oficialităţilor – „forţă de muncă pentru completarea efectivelor muncitoreşti“; în coloniile de muncă Peninsula, Castelul, Galeşul, Midia şi Cernavodă în majoritate se aflau deţinuţi politici care nici măcar nu aveau precizat motivul internării lor. Din totalul muncitorilor la Canal, numărul celor puşi la dispoziţie de Ministerul de Interne a variat între 19,2% (în septembrie 1949) şi 82,5% (în noiembrie 1952); în cifre, de la 6400 în septembrie 1949 la 22877 în octombrie 1952[457]. Numărul celor morţi pe şantier este de ordinul miilor; în unele colonii poate fi reconstituit cu o mare aproximaţie, în altele nu – oricum, regimul ţinuse un registru dublu, neavând nici un interes în păstrarea unei evidenţe stricte a celor morţi.

Vreme de câţiva ani, Canalul Dunăre–Marea Neagră a fost subiectul preferat al unei întregi literaturi mobilizator-omagiale[458]. Petre Solomon (volumul de poeme Pe unde trece Canalul, 1950), Geo Bogza (reportajul pe linie Începutul epopeii, 1950), Nicolae Vălmaru (proza ideologic-educativă Cresc oameni noi pe şantierele Canalului, 1951) şi mai ales Petru Dumitriu (prin epopeea romanescă, rod ea însăşi al unui stahanovism literar de cea mai pură extracţie stalinistă, Drum fără pulbere, din 1951) ş.a. au descris Canalul ca fiind locul în care se poartă bătălia finală, de proporţii mitologice, dintre vechea şi noua Românie – oferind, se înţelege, şi un clar pronostic în privinţa câştigătoarei. Oricât ar fi fost însă încurajată de regim, literatura nu a putut însă suplini tehnologia.

În condiţiile în care devenea limpede că acest şantier era imposibil de terminat, trebuia găsit un ţap ispăşitor al acestui spectaculos eşec tehnic. Rezultatul a fost un proces-mamut al unei „bande de sabotori şi diversionişti“ care a ocupat cea de-a doua jumătate a anului 1952; un prim lot a fost judecat în august–septembrie: cinci condamnări la moarte din care trei au fost executate (mecanicul de locomotivă Nichita Dumitru, inginerii Vasilescu Nicolae şi Aurel Rozei Rozemberg) şi mai multe condamnări la

muncă silnică pe viaţă; un al doilea lot a fost judecat în luna decembrie a aceluiaşi an (cu inginerul Gheorghe Crăciun ş.a.). Gama acuzaţiilor care li se aducea depăşea imaginaţia unui om normal: sabotare a muncii, spionaj, contacte cu spioni străini, distrugere de documente etc. În rândul celor acuzaţi se aflau cetăţeni de etnie română sau evrei – să nu uităm că suntem în anul 1952, cel care adusese şi căderea Anei Pauker şi a grupului său de suporteri politici la vârf.

Pe 17 iulie 1953, Hotărârea Consiliului de Miniştri cu nr. 20404 aducea închiderea oficială a lucrărilor la Canal. După marea propagandă ce i se făcuse la deschidere, după uriaşa risipă de lucrări literare sau plastice din 1949–1952, închiderea şantierului a fost cu desăvârşire discretă. Dar, pentru deţinuţii politici de aici, calvarul nu se sfârşise: chiar şi după desfiinţarea coloniilor de muncă, unii au fost redistribuiţi iar alţii au rămas în penitenciarele de la Poarta Albă, Peninsula şi Constanţa.

* * *

Cel care a reluat lucrările la Canalul Dunăre–Marea Neagră a fost Nicolae Ceauşescu, la aproape exact două decenii de la închiderea lor. Proiectul a fost reactivat la Plenara CC al PCR din 18–19 iunie 1973, dar de acum înainte el se va numi Complexul hidrotehnic şi de navigaţie Dunăre–Marea Neagră. Nici un cuvânt despre antecedentele penitenciare dejiste de aici. Tipic pentru propaganda comunistă: o simplă schimbare de cuvinte în titulatură urmărea să trimită la o altă, diferită, interpretare a trecutului.

Dar mai înainte de reluarea proiectului, Ceauşescu adusese o reparaţie morală victimelor „procesului sabotorilor“ din 1952: în Plenara CC din 22–25 aprilie 1968 (aceeaşi care a pus pe ordinea de zi reabilitarea unor activişti de partid eliminaţi de Gheorghiu-Dej, precum Ştefan Foriş, Lucreţiu Pătrăşcanu ş.a.) a adus şi reabilitarea condamnaţilor din procesul de la Canal, a căror acuzare este declarată ca lipsită de fundament. Cel vizat era, se înţelege, Dej.

Lucrările efective la Canal au reînceput în ultimul trimestru al anului 1975, iar în data de 9 mai 1978 Comitetul Politic Executiv al CC al PCR a aprobat proiectul general de execuţie a ambiţioasei lucrări. Demarate aşadar în 1975, lucrările la Canal vor dura aproape 9 ani. Pe locurile vechilor spaţii de exterminare vor fi aduşi, în principal, soldaţi. În paralel, o campanie propagandistică urmărea aducerea de tineri elevi sau studenţi pe şantier, ca la o „şcoală a vieţii“, pentru familiarizarea la faţa locului cu marota din epocă a Conducătorului Ceauşescu: aşa-numitul „romantism revoluţionar“, ultim refugiu al activismului comunist de altădată. O altă literatură conjuncturală, alte nume, alte metafore au însoţit evoluţia şantierului. De această dată, spre un final fericit: Canalul Dunăre–Marea Neagră, în lungime de 64,2 km (de la Cernavodă la Agigea), scurtând vechiul drum al Dunării cu cca. 400 de km, va fi inaugurat de familia Ceauşescu, de la bordul unui cochet vas de tonaj mic, numit Lancea (!), pe 26 mai 1984. De-o parte şi de alta, pe malurile Canalului, decorul inaugurării era animat de mii de tineri aduşi special, cu pancarte, tablouri, flori şi tăbliţe generatoare de lozinci. Prin ei, Canalul devenea o piesă în panoplia cultului lui Ceauşescu.

9.5. Deportaţii în Bărăgan

Pe fondul disputelor de natură ideologică dintre Moscova şi Belgrad ce au urmat schismei iugoslave din 1948, precum şi a excesului de zel cu care Gheorghiu-Dej a tratat această problemă în deplin dispreţ faţă de proprii săi supuşi, cetăţeni ai statului român, a putut avea loc episodul dramatic al deportării masive a românilor – în mare parte, de etnie sârbă – care trăiau la graniţa de vest a ţării (Nordul Olteniei şi provincia istorică Banat) pe o fâşie de 25 de km., într-o zonă învecinată cu Iugoslavia lui Tito[459]. Pe baza unui plan de deportare întocmit de Securitate în noiembrie 1950, deportarea bănăţenilor a început în vara anului 1951, în noaptea sărbătorii ortodoxe de Rusalii, şi a avut ca intenţie, potrivit cifrelor oficiale, mutarea obligatorie a peste 40000 de persoane – considerate ca reprezentând un pericol pentru regim prin simpla lor prezenţă în zonă – în câmpia Bărăganului[460].

Este foarte probabil ca cifra reală (şi finală) a deportaţilor în Bărăgan să fi fost mai mare, ca de altfel toate cifrele recunoscute, la un moment sau altul, de către autorităţi. La un astfel de bilanţ, în 1952, ministrul de Interne Teohari Georgescu (el însuşi arestat în februarie 1953, ca fiind unul dintre „deviaţionişti" din tabăra Anei Pauker) declara că „de la 6 martie 1945 până la 26 mai 1952 (…) 100000 de bandiţi au fost arestaţi şi condamnaţi pentru că au uneltit împotriva regimului nostru"[461]. Cuvântul bandit nu trebuie să ne mire: folosit fie ca un argument suplimentar la o vinovăţie „indiscutabilă" a celui arestat, fie ca un apelativ în timpul anchetelor, bandit rămâne unul dintre cuvintele-cheie ale sistemului concentraţionar românesc, fără de care rememorarea acestuia nu ar putea fi nici completă şi nici de înţeles.

9.6. „Rezistenţa“ anticomunistă din munţi

Formele de rezistenţă la comunizare au fost, în linii mari, aceleaşi în toată Europa de Est: greve ale muncitorilor, răscoale ale ţărănimii deposedate de pământ şi colectivizate cu forţa, proteste intelectuale de diferite feluri, toate au apărut de la un capăt la altul al lagărului socialist, de cele mai multe ori cu acelaşi rezultat: reprimarea brutală din partea autorităţilor şi încercarea de muşamalizare a evenimentelor sau prezentarea lor într-o lumină în care adevăraţii oprimatori deveneau victime, iar victimele deveneau terorişti, conspiratori sau trădători.

În primul deceniu de regim comunist, România a fost perimetrul în care s-a încercat o formă de rezistenţă aparte, cu o puternică notă de originalitate, înscrisă, oarecum, în tradiţia istorică a poporului român: rezistenţa armată în munţi. În ciuda unei explozii bibliografice în istoriografia şi memorialistica română de ultima oră – inegală ca valoare, ca orice abundenţă –, acest fenomen ne este aproape deloc cunoscut de către istoricii sau analiştii din afară[462]. În continuarea, parcă, a secolelor în care românii se retrăgeau în păduri şi în munţi în faţa trupelor sau jefuitorilor veniţi de peste Dunăre, din Imperiului Otoman sau dinspre stepele tătare, această formă de nesupunere şi rezistenţă a fost încercată şi în faţa organelor represive ale regimului comunist. Raţiunea ei, astăzi, pare în mod fatal şubredă, sau naivă în cel mai bun caz. Totuşi, este de reţinut că în ciuda unui întreg dispozitiv de miliţieni şi trupe de securitate pe care autorităţile l-au presărat prin zonele frecventate de rezistenţi, acest fenomen, început ca atare în 1945, dar dezvoltat îndeosebi după 1947, a persistat până la începutul anilor ‘60, reuşind performanţa de a deveni, în acei ani, chiar şi subiect de roman – scris, bineînţeles, conform versiunii oficiale[463].

Aceste trupe de partizani, organizate în mod mai curând spontan, fără un program foarte ferm de răsturnare a regimului sau de sabotare propriu-zisă a sistemului, erau alcătuite din 10–25 de membri (uneori chiar mai mult) recrutaţi, în cea mai mare parte, din foşti ofiţeri ai Armatei regale, tineri

studenţi sau muncitori de diferite orientări politice – de la cele democratice până la fosta Gardă de Fier naţionalistă de inspiraţie fascistă –, foşti membri ai acestor partide sau ţărani din satele de la poalele munţilor. Un document al Direcţiei Generale a Securităţii Poporului din 1951 oferă informaţii surprinzătoare asupra componenţei şi afilierii politice a unui asemenea grup: din cei peste 800 de partizani arestaţi în ultima vreme, 88 fuseseră membri ai Partidului Naţional Ţărănesc, 73 erau foşti legionari, 79 fuseseră membri în Frontul Plugarilor al lui Petru Groza, iar 42 erau chiar foşti membri ai Partidului Comunist[464]. Cu toţii erau animaţi fie de credinţa în rege şi în România tradiţională, fie de acelaşi dispreţ faţă de sovietici şi de comuniştii „vânduţi Moscovei", fie de frică pur şi simplu – fie de toate laolaltă. Mai ales, ei trăiau cu speranţa că, mai devreme sau mai târziu, Occidentul şi, mai ales, Statele Unite ale Americii vor interveni pentru a pune capăt, printr-un război, dominaţiei sovietice în ţările satelizate; ca urmare a acestor speranţe sau a propagandei posturilor de radio occidentale, pe fondul războiului din Coreea şi a încingerii Războiului Rece, o adevărată psihoză colectivă a agitat, târziu până în anii '50, îndeosebi lumea satelor: este ceea ce astăzi putem numi mitul venirii americanilor.

Cu greu pot fi înţelese, azi, toate resorturile acestei încrederi că statul exponenţial al Occidentului postbelic va interveni aici, pentru îndepărtarea jugului sovietic. Zvonurile de tot felul colportate în comunităţile săteşti, încurajările radiodifuzate prin posturile occidentale gen BBC sau, mai apoi, Europa Liberă (încurajări care erau mai puţin fragmente dintr-un plan de luptă cât piese dintr-un război propagandistic şi psihologic suprapus Războiului Rece), plus tendinţa în esenţă umană de a lua, în cazuri de restrişte, dorinţele drept realităţi pe cale de înfăptuire – toate acestea i-au făcut pe ţăranii români să aştepte venirea americanilor până târziu, după 1956. Ecourile acestei aşteptări – parte a încrederii românului generic într-un Occident cu care, instinctual, s-a considerat afin, în ciuda geografiei şi culturii sale politice – au răzbătut până după căderea comunismului[465].

Cu un armament în cel mai bun caz modest, rămas din timpul războiului sau capturat în ciocnirile cu trupele de miliţie sau securitate, partizanii din munţi, chiar dacă nu au ameninţat niciodată stabilitatea regimului ca atare, au ţinut în şah sistemul represiv timp de un deceniu şi jumătate, bucurându-se, în dese rânduri, de modesta dar sesizabila susţinere materială a ţăranilor

din zonele lor de acţiune. Este, dincolo de eşecul său final, o epopee a rezistenţei pe cât de necunoscută, pe atât de nobilă şi autentic patriotică[466].

În opinia mea, câteva lucruri trebuie precizate în legătură cu această mişcare de rezistenţă: în primul rând, cum era de aşteptat, ea nu a avut o răspândire omogenă pe cuprinsul ţării. Cele mai importante grupuri au acţionat în zonele Munţilor Făgăraş – condus aici, din 1948, de către studentul Ion Gavrilă-Ogoranu[467] şi, mai ales, în zona Muscelului, grup condus de doi foşti ofiţeri ai Armatei regale, Toma Arnăuţoiu şi Gheorghe Arsenescu – primul arestat în 1958, al doilea în 1960, ambii condamnaţi la moarte şi executaţi rapid[468]. Alte grupuri au acţionat în nordul ţării, în Bucovina – grupuri conduse de Vladimir Macoveiciuc, Constantin Cenuşă, Grigore Sandu, Gavril Vatamaniuc ş.a.[469], în munţii Arinişului[470], în munţii Piatra Craiului, în munţii Vrancei, în zona muntoasă a Olteniei[471], în munţii Banatului, în munţii Dobrogei, în Apuseni, Maramureş sau în alte locuri[472].

În al doilea rând, mai mulţi autori preferă să vorbească, în legătură cu aceste forme de rezistenţă armată, despre o „mişcare naţională de rezistenţă“[473]; această consideraţie este validă dintr-un singur punct de vedere: acela al faptului că această mişcare, disperată, era una românească îndreptată împotriva unui regim asimilat ca fiind unul invadator; din această perspectivă, rezistenţa poate fi numită drept „naţională“. În rest, cu toată răspândirea grupurilor de rezistenţă, cu tot eroismul partizanilor, cu toată dăruirea şi sacrificiul lor sau al celor care i-au sprijinit moral sau material, cred că o asemenea afirmaţie nu se susţine, mai ales din cauză că aceste grupuri nu au avut între ele decât – în cazul optim – legături sporadice, iar o platformă comună sau un program de acţiune general nu au existat. Repet, date fiind condiţiile din România acelei perioade, aceste carenţe nu scad cu nimic meritele incontestabile ale partizanilor şi susţinătorilor lor, care au oferit, aproape indiferent de convingerile lor, un emoţionant exemplu de curaj şi dăruire pentru ţară.

Cum era de aşteptat, mişcarea de rezistenţă s-a stins în cele din urmă, în paralel cu conştientizarea faptului că războiul antisovietic nu va fi pornit de către americani într-un viitor previzibil – lucru acceptat cu greu, cum spuneam, îndeosebi după Revoluţia maghiară din 1956. Trupele de partizani – sau de haiduci, cum se autointitulau unii dintre ei[474] – au furnizat un

număr mare de arestaţi, de victime ale închisorilor de exterminare sau ale şantierului de la Canalul Dunăre–Marea Neagră.

9.7. Deţinuţi politici şi sistem concentraţionar

Numărul mare de deţinuţi politici ai regimului din anii ‘50 creea, se înţelege, necesitatea unor spaţii concentraţionare pe măsură. La începutul anilor ‘50, în închisorile politice ale României se aflau, conform unor date, cca. 180000 de deţinuţi[475], iar conform unei alte versiuni, oferită de fostul secretar al lui Iuliu Maniu, Corneliu Coposu, ar fi vorba despre 282000 de arestaţi ulteriori anului 1947, din care 190000 ar fi pierit în detenţie[476]. Trebuie, de la bun început, să acceptăm că ne aflăm pe un tărâm al ipotezelor; regimul comunist român nu a fost nici capabil (şi nici doritor) să păstreze o bună statistică a crimei.

Un alt autor propune (pe baza unui calcul, şi nu a documentelor propriu-zise, distruse sau dispărute în mare parte) cifra de 600000 de deţinuţi politici pentru anii 1948–1964. Autorul adaugă la această cifră şi pe cea a militarilor români luaţi prizonieri imediat după 23 august 1944 (între 100000 şi 130000), a etnicilor germani deportaţi în Uniunea Sovietică (150000), a deportaţilor în Bărăgan şi Dobrogea (200000), precum şi a celor arestaţi între 1945–1948 şi 1965–1989 (aceştia din urmă, imputabili aşadar regimului Ceauşescu) şi obţine un rezultat total de peste 1130000 de oameni care ar fi fost închişi între 1945 şi 1989[477]. La o analiză critică, acest număr trebuie privit cu prudenţă, dată fiind maniera de calcul a autorului, inedită şi probabil riscantă metodologic, deşi premisele sale sunt corecte. În medie, ar însemna că unu din douăzeci de locuitori ai ţării au trecut prin închisorile, lagărele sau domiciliile forţate ale regimului. Totuşi, ţinând seama de excesul de zel al autorităţilor române, în special în timpul guvernării Gheorghiu-Dej, este posibil ca această cifră să nu fie chiar atât de exagerată pe cât pare.

Din punct de vedere oficial, conform diferitelor rapoarte şi dări de seamă identificate (până în prezent) ca provenind de la organisme precum Securitatea, Ministerul de Interne, Miliţia etc., cifrele recunoscute sunt următoarele[478]: 12915 persoane („contrarevoluţionari“) arestate şi

condamnate în perioada 1944–1949; 91333 persoane arestate între 1950 şi martie 1968; un raport din 1961 referitor la ţăranii arestaţi în anii 1951–1952 oferă cifra de 34738, dintre care 22008 „chiaburi"; în privinţa persoanelor cu domiciliu obligatoriu, cifra lor ar fi de cca. 60000 pentru anii 1949–1964; apoi, 25740 ar fi numărul persoanelor internate administrativ în colonii de muncă între 1950–1954 şi 1958–1963. La toate aceste cifre se adaugă, evident, cei reţinuţi fără mandate de arestare sau alte forme legale: dintr-o anchetă a Securităţii din 1954 reieşea cazul a 22000 de deţinuţi din unităţi de muncă, dintre care numai 1600 aveau mandate emise de procuratură.

Din acest punct de vedere, trebuie spus că, cel puţin la nivelul cifrelor, regimul Gheorghiu-Dej este infinit mai pătat de sânge decât regimul Ceauşescu, în care teroarea s-a difuzat în rândul societăţii într-o manieră mult mai subtilă. Pur formal, eliberarea tuturor deţinuţilor epocii Dej se produce, în valuri succesive, în perioada 1962–1964 (ultimele decrete sunt din aprilie şi iulie 1964). Momentul era bine ales din toate punctele de vedere: pe de o parte, acest gest venea în completarea Declaraţiei de independenţă a PMR din aprilie 1964 şi semnifica, încă o dată, distanţarea simbolică a regimului de la Bucureşti de anumite practici de sorginte stalinistă-sovietică. Pe de altă parte, este de la sine înţeles că pentru o mare parte a celor închişi de-a lungul celor două decenii, acest act venea prea târziu, în multe cazuri în sensul propriu al cuvântului. Este cert că în 1964 cei eliberaţi nu mai constituiau o ameninţare serioasă pentru putere sau pentru partidul unic. În ciuda acestui din urmă detaliu, înaintea eliberării deţinuţii erau prelucraţi pentru integrarea în societate, scop în care trebuiau să semneze o declaraţie prin care se obligau să nu divulge nimănui nimic despre cele văzute şi auzite în locurile de detenţie sau, în unele cazuri, chiar un angajament de colaborare cu Securitatea în scopul depistării „elementelor duşmănoase" care l-ar putea contacta[479].

Regimul de viaţă al deţinuţilor politici constituie, se înţelege, o dramă în sine, sfârşită de cele mai multe ori tragic. Fie că este vorba despre iniţiativa unor mişcări de rezistenţă intra muros[480], fie că este vorba despre realizarea, paradoxală, a unei adevărate literaturi de detenţie[481], anii petrecuţi în acest spaţiu au stat, invariabil, sub semnul calvarului.

Cum era şi firesc, deţinuţii epocii Dej au prefigurat pe harta României o uriaşă geografie a suferinţei[482]. Ca un memento, fiecare număr al publicaţiei Memoria. Revista gândirii arestate (editată de la începutul anilor ‘90 ai secolului trecut de Uniunea Scriitorilor din România şi dedicată rememorării experienţei concentraţionare) se deschide cu o astfel de hartă a geografiei detenţiei. Lectura acestei hărţi oferă câteva informaţii lămuritoare: ca şi în Uniunea Sovietică, harta cuprinde penitenciare, lagăre de muncă forţată, centre de deportare, locuri de tranzit sau de anchetă, azile psihiatrice şi gropi comune, martore ale unor asasinate sau execuţii sumare.

Chiar dacă astfel de vestigii acoperă întreg teritoriul ţării, regiunile cele mai populate cu astfel de vestigii ale crimelor unui regim sunt Bucureştiul şi împrejurimile lui (30 de centre inventariate), Bărăganul – Balta Brăilei (67 de centre) şi regiunea Dobrogei, cu Canalul Dunăre–Marea Neagră (33 de centre).

9.8. Un pionierat românesc: fenomenul Piteşti

Dincolo de acest inventar pur statistic, există însă unele închisori care au o rezonanţă cu totul aparte în memoria celor care le-au cunoscut[483] sau a celor care studiază fenomenul detenţiei[484].

Închisoarea etalon a primei perioade a comunismului românesc a fost, după toate datele, cea din oraşul Sighet, din nordul ţării, în imediata apropiere a graniţei cu URSS. Primul val de deţinuţi a fost adus aici în august 1948. Apoi, aici au ajuns, succesiv, personajele considerate ca fiind potenţial cele mai periculoase pentru regim: prin cele 72 de celule ale acestei clădiri (construite cu scop punitiv încă din 1898) au trecut peste 200 de membri din ceea ce altădată fusese elita politică sau culturală a ţării, inclusiv foşti oameni politici, miniştri şi primi-miniştri (precum naţional-ţărănistul Iuliu Maniu, liberalul Constantin Brătianu, Mihail Manoilescu, Radu Portocală, Ion Hudiţă, Constantin Argetoianu etc.), episcopi catolici şi greco-catolici, un istoric de talia lui Gheorghe Brătianu ş.a.[485] Închisoarea a fost desfiinţată în 1974. După 1990, Fundaţia Academia Civică din Bucureşti a iniţiat transformarea închisorii de la Sighet într-un Memorial al victimelor comunismului, în care anual au loc şcoli de vară pentru tineri liceeni români.

Este greu, bineînţeles, de a stabili un clasament al celor mai coşmareşti locuri de detenţie; în orice caz, dacă acest lucru ar fi posibil, probabil că închisoarea de la Piteşti ar putea candida la prima poziţie, prin straniul experiment de „reeducare“ iniţiat aici în decembrie 1949 şi desfăşurat pe parcursul viitorilor aproape trei ani. Închisoarea (construită la începutul secolului, în afara oraşului Piteşti) ar putea fi considerată ca fiind contribuţia originală, românească, la inventarul tehnicilor de tortură din gulagurile comuniste – deşi există şi posibilitatea, foarte mare, ca acest model de reeducare pus în practică aici să fie de provenienţă sovietică, cu atât mai mult cu cât, din punct de vedere „ştiinţific“, el se inspira din

teoriile celebrului pedagog rus Anton Semionovici Makarenko referitoare la tratamentul deţinuţilor de drept comun, în vederea reabilitării lor sociale.

Pe scurt, la Piteşti victimele şi torţionarii (în mare parte studenţi arestaţi pentru apartenenţa lor politică sau pentru implicarea în mişcarea sionistă, condamnaţi la pedepse între 6 şi 25 de ani) erau colegi de celulă, altfel spus şi unii şi alţii erau tot deţinuţi şi schimbau aceste roluri alternativ; graniţa dintre călău şi victimă era inexistentă: fiecare victimă devenea călăul altcuiva, într-un carusel al celor mai neînchipuite forme de tortură fizică şi, mai ales, psihică[486]. Cel prin intermediul căruia acest experiment a fost pus în practică (şi cel care, ulterior, va fi ţapul ispăşitor al întregii afaceri) a fost un student în Drept, fost legionar apoi fost comunist, Eugen Ţurcanu – cel mai probabil, la sugestia directorului adjunct al Securităţii din acel moment, Alexandru Nikolski. Adus la Piteşti în anul 1948, Ţurcanu a înfiinţat aici un fel de sindicat al convertiţilor, o aşa-numită (!) Organizaţie a Deţinuţilor cu Convingeri Comuniste (ODCC), care a devenit baza de recrutare a reeducatorilor. Reeducarea (adică aducerea condamnaţilor pe linie) presupunea patru faze: demascarea externă (mărturisirea în faţa ODCC, de către cel reeducat, a detaliilor ascunse în timpul anchetei), demascarea internă (trădarea celor care-l ajutaseră în interiorul închisorii), demascarea morală (adică batjocoritea, în public, a tuturor reperelor lor morale sau sufleteşti: Dumnezeu, părinţii, soţia, logodnica etc.) şi, în fine, faza supremă era cea în care cel trecut prin primele trei faze trebuia să conducă reeducarea celui mai bun prieten al său, torturându-l cu propriile sale mâini şi cuvinte. La sfârşitul acestui circuit, ce cuprindea torturi şi umilinţe de neconceput pentru o minte normală, deţinutul era un suflet mort, capabil şi poate chiar şi dornic să asiste la omorârea altor suflete.

Acest model de reeducare a fost apoi exportat în alte închisori: Ţurcanu însuşi a fost trimis la închisoarea Gherla (care a rămas ultima citadelă a reeducării, până în 1952), un grup de reeducaţi a fost trimis în lagărele şantierului Canalului Dunăre–Marea Neagră, iar alte grupuri de discipoli de-ai săi au încercat implantarea modelului în incintele concentraţionare din Ocnele Mari, Târgu-Ocna ş.a. Niciunde însă nu s-a înregistrat succesul de la Piteşti. În cele din urmă, din cauza numeroaselor sinucideri şi a altor accidente de parcurs, programul a fost stopat, prin intervenţia „în forţă“ a autorităţilor şi iniţierea unei anchete – anchetă care l-a găsit pe Ţurcanu ca

fiind principalul (şi aproape singurul) vinovat. Soluţia justiţiei a fost de o simplitate dezarmantă: pentru a pune la adăpost regimul de orice legături cu acest experiment, s-a tras concluzia că cele întâmplate n-au avut acordul autorităţilor, ci au fost directive trimise din exteriorul ţării, de către Horia Sima (!), conducătorul din exil al Gărzii de Fier (aflat în Spania), tocmai în scopul compromiterii regimului popular din România! Procesul lui Eugen Ţurcanu (desfăşurat în secret în octombrie–noiembrie 1954) l-a acuzat pe acesta de omorârea a peste 30 de deţinuţi şi chinuirea altor 780, dintre care 100 răniţi grav. Tot în secret, Ţurcanu a fost executat, la o dată necunoscută. Prin moartea principalului pion, afacerea era dată uitării.

Chiar dacă nu toate închisorile de exterminare din gulagul românesc au putut beneficia de metoda de reeducare care a transformat Piteştiul într-un infern al detenţiei politice, ele au contribuit, fiecare, la alcătuirea unei panoplii sinistre a mijloacelor de tortură: la o primă încercare, s-au putut inventaria 43 de metode de tortură, fără a putea avea pretenţia epuizării lor: începând cu înjurăturile cele mai abjecte, până la bătaia cu creionul peste testicule, strivirea unghiilor cu un cleşte special, arderea la tălpi cu flacără oxiacetilenică, aplicarea unei ţigări aprinse pe abdomen, introducerea unei pisici sub cămaşa deţinutului şi zgândărirea acesteia, privarea de somn timp de zile şi nopţi de anchetă neîntreruptă, bărbieritul pe uscat, violarea deţinutelor, ancheta cu şocuri electrice şi terminând – e un fel de-a spune – cu interdicţia de a fi scoşi la WC timp de câteva zile[487].

Deşi e puţin probabil ca vreunul dintre torţionari să-l fi citit pe Shakespeare, cel puţin un vers al acestuia le era comun: the evil that man can do.

426 Deletant, Ceauşescu şi Securitatea…, p. 38.

427 Pentru o bună istorie documentară a instituţiei, v. Marius Oprea, Banalitatea răului. O istorie a Securităţii în documente (1949–1989), Ed. Polirom, Iaşi, 2002; idem, Moştenitorii Securităţii, Ed. Humanitas, Bucureşti, 2004; Cristian Troncotă, Istoria Securităţii regimului comunist din România, vol. I, 1948–1964, INST, Bucureşti, 2003.

428 Claudiu Secaşiu, „Comuniştii români şi SSI (1945–1951). Drumul spre poliţia politică“, în Dosarele Istoriei, I, nr. 5, 1996, p. 15.

429 Vezi Marius Oprea, „Pagini din «copilăria» Securităţii române“, în Dosarele Istoriei, I, nr. 5, 1996, p. 36.

430 Ibidem.

431 Onişoru, „O clasificare…“, p. 737.

432 Deletant, Ceauşescu şi Securitatea…, p. 44.

433 Virgil Măgureanu, director, între 1990 şi 1997, al Serviciului Român de Informaţii, organism succesoral al Securităţii comuniste.

434 Pentru toate aceste cifre şi estimări, vezi în special Dennis Deletant, „Securitatea şi represiunea comunistă“, în „Addenda“ la Courtois & Werth, Cartea neagră…, 1998, p. 742 şi idem, Ceauşescu şi Securitatea…, p. 11 şi 43–44.

435 Unde Ion Antonescu a stat din toamna lui 1944 şi până la începutul anului 1946, în condiţii decente menite a-i facilita furnizarea de informaţii pe care sovieticii le doreau.

436 Grigore Dumitrescu, Demascarea, Ion Dumitru Verlag, München, 1978.

437 Ionescu, Comunismul…, p. 236–241; analiza lui Ionescu rămâne valabilă mai ales în privinţa evidenţierii celor patru straturi de membri ai partidului ce coexistau înainte de epurare.

438 Gh. Gheorghiu-Dej, „Pentru puritatea rândurilor partidului“, publicat în revista Cominformului Pentru pace trainică, pentru democraţie populară, nr. 25, 23 iunie 1950 şi reluat în Articole şi cuvântări…, pp. 311–319.

439 Fischer, Nicolae Ceauşescu…, tabel 2.1.

440 Ştefan Fischer-Galaţi, România în secolul al XX-lea, Institutul European, Iaşi, 1998, pp. 133–150.

441 Gheorghiu-Dej, Articole și cuvântări…, p. 318.

442 Deletant, Ceaușescu și Securitatea…, p. 45.

443 Marius Oprea, „Legislația represiunii“, în „Addenda“ la Courtois & Werth, Cartea neagră…, p. 751.

444 Cristian Troncotă, „Colonia de muncă“, în A.T., I, nr. 1, 1993, p. 169.

445 Articolul 72, folosit ca pretext, trimitea la prevederea după care guvernul avea în sarcina sa conducerea administrativă a statului, adică dirijarea ministerelor, coordonarea economiei naţionale etc. – vezi meritoria monografie a lui Marian Cojoc, Istoria Dobrogei în secolul XX. Canalul Dunăre–Marea Neagră (1949–1953), Ed. Mica Valahie, București, 2001, p. 13.

446 Într-un mod deloc paradoxal – dacă ţinem seama de preferinţa românilor pentru producţiile literare cu cheie, atât de gustate în anii ‘70 şi ‘80 –, versiunea cea mai răspândită cu privire la înfiinţarea acestui șantier nu aparţine unui istoric, ci romancierului Marin Preda. Într-un roman al său de mare succes (Cel mai iubit dintre pământeni, Ed. Cartea Românească, 1980), Preda povestește vizita pe care Gheorghiu-Dej i-o face lui Stalin, la Moscova, și ideea pe care acesta din urmă o furnizează liderului român, de a iniția un șantier-mamut, după modelul celor sovietice, care să fie o imensă pușcărie pentru adversarii regimului și, totodată, un mormânt al acestora.

447 Vezi Cojoc, Istoria Dobrogei…, pp. 16–18.

448 Pentru cei trei, vezi Gh. Crișan, Piramida puterii. Oameni politici şi de stat din România (23 august 1944–22 decembrie 1989, Ed. Pro Historia, București, 2001, p. 140.

449 Cojoc, Istoria Dobrogei…, p. 21.

450 Trebuie spus însă că salariul promis la angajare nu coincidea întotdeauna cu cel primit efectiv apoi – ibidem, p. 46.

451 Ibidem, p. 41.

452 Ibidem, p. 30.

453 Ibidem. P. 45.

454 De exemplu, dormitoare cu 25 de paturi ce adăposteau 68 de deţinuţi, din care 50 dormeau în pat, iar restul pe rogojini, pe podea – v. Cojoc, Istoria Dobrogei…, p. 89.

455 Constantin Cheramidoglu, „Regimul de muncă la Canalul Dunăre–Marea Neagră, 1952“ (I), în A.T., III, nr. 4, 1995, pp. 99–108.

456 Deletant, Ceauşescu şi Securitatea…, p. 47.

457 Cojoc, Istoria Dobrogei…, pp. 69–74.

458 O bună analiză la Oana Ilie, „Canalul Dunăre–Marea Neagră în literatura anilor 1949–1953“, în A.T., IX, nr. 3–4 (32–33), 2001, pp. 80–96.

459 Smaranda Vultur, Istorie trăită – Istorie povestită. Deportarea în Bărăgan, 1951–1956, Ed. Amarcord, Timişoara, 1997.

460 Pentru o rememorare a unor destine, v. Viorel Marineasa & Daniel Vighi, Rusalii ‘51. Fragmente din deportarea în Bărăgan, Ed. Marineasa, Timişoara, 2004.

461 Oprea, „Pagini din «copilăria…»“, p. 38.

462 Ştefan Andreescu, „A Little Known Issue in the History of Romania: The Armed Anti-Communist Resistence“, în Revue Roumaine d’Histoire, XXXIII, nr. 1–2, 1994, p. 191; vezi şi R. Ciuceanu, O. Roske, C. Troncotă, Începuturile mişcării de rezistenţă în România, vol I, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, Bucureşti, 1998.

463 Vezi romanul lui George Călinescu, Scrinul negru, apărut la Bucureşti în 1960. În privinţa ultimului partizan ucis de către autorităţi într-o confruntare directă, acest lucru s-ar fi petrecut în 1962, în Munţii Banatului, în vestul ţării – D. Deletant, „Rezistenţa armată“, în „Addenda“ la Courtois & Werth, Cartea neagră…, 1998, p. 744.

464 *** Cartea Albă a Securităţii, vol. II, editată de Serviciul Român de Informaţii, Bucureşti, 1994, p. 82.

465 Venirea pe teritoriul României, în a doua jumătate a anilor ‘90, ca prolog al admiterii în NATO (2002), a primelor garnituri militare americane a fost interpretată ca împlinire a acestei vechi aşteptări. Nu mai conta, în context, că ruşii plecaseră cu mult înainte.

466 La ora finalizării acestui text, era încă în discuţie propunerea – lansată în ianuarie 2004 de săptămânalul Academia Caţavencu şi susţinută de mai multe nume ale societăţii civile – de amplasare, pe locul fostei statui a lui Lenin din Bucureşti, o statuie a Elisabetei Rizea (tânără ţărancă din Domneşti-Muscel, Arge ş, care a petrecut 13 în închisorile comuniste pentru „vina“ de fi ajutat rezistenţa anticomunistă din Munţii Făgăraşului).

467 Ion Gavrilă-Ogoranu, Brazii se frâng, dar nu se îndoiesc, vol. I-II, Ed. Marineasa, Timişoara, 1993–1995.

468 V. Novac, Gh. Nicolescu, „Procesul grupului Arnăuţoiu, 1959“ (I), în A.T., III, nr. 2, 1995, pp. 142–162 sau, mai ales, Ioana Raluca Voicu Arnăuţoiu, Luptătorii din munţi. Toma Arnăuţoiu. Grupul de la Nucşoara. Documente ale anchetei, procesului, detenţiei, Vremea, Bucureşti, 1997.

469 Adrian Brişcă, „Rezistenţa anticomunistă din Bucovina“, în A.T., I, nr. 1, 1993, p. 89 sau idem, „O zi din viaţa unui partizan. Documente privind viaţa cotidiană a partizanilor anticomunişti din Bucovina. 1944–1958“, în A.T., II, nr. 1–2, 1994, p. 258.

470 Iosif Cireşan Loga, Rezistenţa anticomunistă din Munţii Arinişului (1947–1949), Ed. Marineasa, Timişoara, 1997.

471 Radu Ciuceanu, Intrarea în tunel, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1991 sau idem, Potcoava fără noroc, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1994.

472 Cicerone Ioniţoiu, Rezistenţa armată anticomunistă din munţii României. 1946–1958, Ed. Gândirea Românească, Bucureşti, 1993.

473 Ciuceanu, „Mişcarea Naţională de Rezistenţă. Organizaţia Graiul Sângelui“, în A.T., III, nr. 1, 1995, p. 85 sau Troncotă, „Procesul Mişcării Naţionale de Rezistenţă. 1946“, în A.T., III, nr. 3, 1995, p. 120.

474 Iată, de exemplu, jurământul depus de către membrii grupului Arsenescu – Arnăuţoiu, unul dintre documentele cele mai semnificative ale mişcării de rezistenţă din munţi: „În numele lui Dumnezeu, atotputernicul şi pe sfânta cruce, eu […] jur să mă fac haiduc, de bună voie şi nesilit de nimeni, pentru a lupta la salvarea şi eliberarea Patriei şi neamului din ghearele fiarelor comuniste-bolşevice şi de sub jugul greu al ruşilor. / Jur credinţă Majestăţii Sale Regele Mihai I, Regele tuturor românilor; / jur credinţă Guvernului liber al Patriei; / jur supunere şi ascultare, fără murmur şi fără şovăire şefilor haiducilor; / jur să ucid fără milă şi fără cruţare pe toţi străinii şi ticăloşii care ne-au trădat şi vândut Patria şi neamul şi au adus dezastrul ţării; / jur să nu mă despart de fraţii mei de luptă, decât după victoria finală; / în caz de trădare sau de călcare a jurământului, să fiu ucis atât eu, cât şi întreaga mea familie. / Aşa să-mi ajute Dumnezeu“ (urma semnătura) – Voicu Arnăuţoiu, Luptătorii din munţi…, p. 83.

475 Deletant, Ceauşescu şi Securitatea…, p. 46.

476 Corneliu Coposu, Dialoguri cu Vartan Arachelian, Ed. Anastasia, Bucureşti, 1991, p. 95; aceeaşi sursă opina, în repetate rânduri, inclusiv în câteva dintre întâlnirile sale de după 1990 cu studenţii Facultăţii de Istorie, că proporţia celor arestaţi în România ar fi fost de unu la patruzeci de locuitori.

477 Boldur-Lăţescu, Genocidul comunist…, pp. 18–19.

478 Pe larg la Mariţiu, „Represiunea comunistă…“, pp. 761–767.

479 Vezi modelul acestor declaraţii la C. Aioanei & C. Troncotă, „Modelul reeducării prin autoanaliză. Aiud şi Gherla, 1960–1964“, în A.T., II, nr. 1–2, 1994, p. 72.

480 Idem, „Rezistenţa anticomunistă în penitenciarele din România, 1945–1964“, în A.T., II, nr. 3, 1994, pp. 17–30.

481 Mihai Rădulescu, Istoria literaturii române de detenţie (vol. I-II), Ed. Ramida, Bucureşti, 1998.

482 Harta Gulagului românesc, autor Eugen Sahan, publicată în ediţia română a Cărţii negre a comunismului.

483 Un loc aparte îl are, în opinia mea, marea frescă memorialistică a lui Ion Ioanid, Închisoarea noastră cea de toate zilele (vol. I-V), Albatros, Bucureşti, 1991–1996.

484 Un inventar notabil al bibliografiei sistemului concentraţionar se găseşte la Ruxandra Cesereanu, Călătorie spre centrul infernului. Gulagul în conştiinţa românească, Ed. Fundaţiei Culturale Române, 1998, pp. 279–288; o descriere precisă a locurilor de detenţie la Deletant, Ceauşescu şi Securitatea…, p. 49 ş.urm.

485 Cea mai completă descriere a închisorii la Constantin C. Giurescu, Cinci ani şi două luni în penitenciarul din Sighet (7 mai 1950–5 iulie 1955), Ed. Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1994; cu atât mai valoroasă cu cât cuprinde informaţii despre regimul de detenţie, personalul închisorii, descrierea acesteia, precum şi anexe cu numele demnitarilor închişi aici.

486 Cele mai complete detalii la Dumitru Bacu, Piteşti. Centrul de reeducare studenţească, Ed. Atlantida, Bucureşti, 1991; mărturia a apărut, în anii ‘60 şi ‘70, în Spania şi Statele Unite, iar în anii ‘80 în Canada. Pe baza ei, a apărut cunoscutul eseu al lui Virgil Ierunca, Piteşti, Ed. Limites, Paris, 1981 (ed. rom. Fenomenul Piteşti, Ed. Humanitas, Bucureşti, 1991)

487 Cezar Zugravu, „Metodele de tortură din Securitate, din închisori şi din lagărele de exterminare“, în Rusan (ed.), Anul 1947 – Căderea cortinei…, pp. 478–486.

CAPITOLUL 10

Capcanele comunismului românesc: retragerea sovietică din 1958 şi falimentul CAER

Cervantes povesteşte undeva despre un brav alguazil [comisar de poliţie] şi un ajutor al său care întreţineau (...) două femei cu o reputaţie mai mult decât dubioasă. Aceste nimfe darnice apăreau la bâlciuri mari sau la alte ocazii festive (...); de îndată ce puneau mâna pe vreun străin, îşi încunoştinţau amorezii (...); alguazilul şi ajutorul său năvăleau atunci înăuntru, (...) făceau pe geloşii şi-i dădeau drumul străinului numai după multe rugăminţi şi în schimbul unei sume frumuşele (...). În felul acesta, ei îmbinau avantajele lor proprii cu interesele siguranţei publice, căci cei jumuliţi se fereau să mai cedeze prea curând înclinaţiilor lor josnice.

Karl Marx, Noua Chartă a justiţiei

10.1. România – un aliat cu probleme

Judecând cu obiectivitate, cu greu se poate spune că România a fost un aliat fidel şi de durată al taberei comuniste europene – şi al Uniunii Sovietice, pe cale de consecinţă. De fapt, România ar putea fi descrisă ca fiind unul dintre aliaţii cei mai egoişti – dacă această categorie de valorizare etică s-ar putea aplica actorilor în istorie; acest egoism politic a adus regimului de la Bucureşti un câştig notabil pe termen scurt, dar pe termen lung a fost – din perspectiva a ceea ce ar trebui să fie normalitate în istorie – sinonim cu un dezastru premeditat.

La început, vreme de aproape un deceniu după comunizarea efectivă din 1948, România lui Gheorghiu-Dej a fost chiar mai mult decât un aliat printre alţii – a fost aliatul prin excelenţă, oricând dispus la dovezi de ortodoxie comunistă, capabil de un zel care ascundea complexul unei ilegitimităţi politice manifeste (din fericire pentru Stalin, în Europa Centrală şi de Est nu numai comuniştii români resimţeau complexul acestei ilegitimităţi). Mai apoi, România a părut a fi mai curând un aliat care urmăreşte să evadeze din alianţă şi să se retragă, confortabil, într-un spaţiu al nealiniaţilor spre care tânjea în secret: relaţii de suspiciune reciprocă cu URSS de la mijlocul anilor ‘60, o lipsă de simpatie („redescoperită“ în anii ‘70, mai ales, cu prelungiri în tot deceniul următor) cu Ungaria, un vag dar constant (şi cvasitradiţional) complex de superioritate în raport cu Bulgaria vecină a lui Todor Jivkov (faţă de care însuşi Ceauşescu se comportă cu aerul unui frate de la oraş[488]) şi, în fine, o constantă gelozie (comună lui Gheorghiu-Dej şi lui Nicolae Ceauşescu) pe omul politic Iosip Broz Tito al Iugoslaviei vecine – aşa se pot sintetiza, în câteva cuvinte, relaţiile României cu vecinii săi de lagăr socialist. La rându-i, nici Ceauşescu nu a fost foarte simpatizat de ceilalţi lideri comunişti[489] (poate cu excepţia ceva mai îngăduitorului deja Tito): în prima parte a regimului său, din cauza ambiţiilor sale de independenţă manevrată propagandistic, iar în partea finală datorită încăpăţânării sale de a nu accepta nici o reformă într-un sistem care se apropia de colaps.

În tot acest timp, evident, România a rămas – mai vizibil sau mai puţin vizibil – în sfera de influenţă a Uniunii Sovietice. Indiferent dacă la Bucureşti s-a aflat la conducere echipa lui Dej sau echipa lui Ceauşescu, indiferent dacă la Moscova a fost Stalin, Brejnev sau Gorbaciov, România a fost parte integrantă într-un sistem din cadrul căruia putea cel mult mima sustragerea – dar niciodată nu ar fi putut-o pune în practică. În opinia mea, stalinismul epocii Dej a fost impus în România cu sprijin sovietic direct iar, la celălalt capăt al istoriei sale, naţional-comunismul epocii Ceauşescu s-a prăbuşit tot cu sprijin sovietic direct. Indiferent de etapele prin care au trecut regimurile Europei de Est, ele au depins în mod determinant, pe termen lung, de disponibilitatea – spre reformă sau spre îngheţarea reformelor – a Uniunii Sovietice.

Este, totuşi, dificil să mergem spre cauza acestei lipse de fidelitate a comuniştilor români faţă de aliaţii lor. Să fie reflexul (moştenit şi intrat în cultura politică tradiţională a poporului) de pe urma unei întregi istorii care să fi plantat în conştiinţa naţională un spirit al relativismului exacerbat – în măsură să spună că orice alianţă este valabilă numai atât cât ea îţi este folositoare? Să fie, mai simplu spus, din partea românilor, o disponibilitate spre acceptare grăbită a pretenţiilor celui mai puternic, urmată apoi de o trădare la fel de grăbită atunci când puterea aceluia scade? Să fie, dimpotrivă, sinceritatea, şi într-un caz şi în celălalt – adică, pe de o parte, convingerea lui Dej că stalinismul este stadiul penultim al umanităţii, înaintea comunismului planetar, iar pe de altă parte convingerea sinceră a lui Ceauşescu şi încrederea sa că un comunism după tipare naţionale, autosuficient şi cvasi-autarhic, ar fi posibil şi cu mult mai bun? Să fie distanţarea de sovietici din anii ‘60 doar consecinţa firească a excesului de zel făcut în anii ‘50?

În opinia mea, nici una dintre aceste ipoteze – şi din toate cele similare – nu poate oferi, singură, soluţia unică la această problemă – pentru că nici nu există o soluţie unică. Câte ceva, din toate acestea, este adevărat; aceste fragmente fac tabloul acestui comportament românesc inconfortabil pentru aliaţi, comportament care în cele din urmă s-a întors, prin consecinţe – aşa cum voi încerca să arăt în continuare –, împotriva României înseşi.

10.2. Sovietizarea României şi marota „căii naţionale spre comunism“

Primul deceniu al regimurilor comuniste din Estul Europei a fost deceniul unui import masiv al modelului sovietic. În acest context, termenul de import poate fi impropriu – pentru că el presupune un acord mutual de schimb; în fapt, aici a fost vorba despre o impunere a acestui model de către Uniunea Sovietică în ţările care au intrat în sfera sa de influenţă, prin intermediul unor regimuri care nu aveau, în majoritatea lor, nici o legitimitate internă[490] şi care au fost la rândul lor impuse prin forţă brută.

Din acest motiv, cred că termenul cel mai potrivit pentru a descrie acest prim deceniu al comunismului răsăritean (1948–1958, în cazul României) este acela de sovietizare. Înţeleg prin sovietizare acel proces mimetic de introducere a unui model sovietic în toate domeniile societăţii: în politică, economie, cultură, habitat şi viaţă intelectual-ştiinţifică. Deceniul sovietizării este un deceniu „tampon“, de tranziţie între realitatea postbelică, la mijlocul anilor ‘40, şi cea a regimurilor comuniste consolidate şi recunoscute la nivel internaţional, la mijlocul anilor ‘50. Acest proces mimetic a fost comun tuturor ţărilor din zonă, chiar dacă el a avut viteze şi manifestări particulare în fiecare dintre ele.

Aceste particularităţi de manifestare a sovietizării au hrănit, de foarte devreme, marota căii naţionale spre comunism. Mi se pare evident că tocmai regimurile care folosesc mai des această sintagmă sunt şi cele în care complexul ilegitimităţii este mai puternic; dintre ţările Europei de Est, la începutul anilor ‘50 numai două ţări puteau acoperi, prin fapte, această sintagmă: Iugoslavia lui Tito şi Albania lui Enver Hodja (Hoxha), ambele cu regim socialist, ambele revendicând un traseu spre comunism, dar fiecare în felul său. România a fost al treilea exemplu similar.

Oricât ar părea de paradoxal, Gheorghiu-Dej a anunţat şi el, relativ devreme, apetenţa sa pentru o „cale românească“, punându-se la adăpostul unui citat dintr-un clasic inatacabil. Pe 21 februarie 1948, în cadrul

congresului de fuziune al comuniştilor cu social-democraţii şi de formare a PMR, Dej spunea: „Marele Lenin prevedea încă din 1916 că «toate naţiunile vor ajunge la socialism, aceasta este inevitabil, dar toate vor ajunge nu chiar în acelaşi fel, fiecare va aduce un specific într-o formă sau alta a democraţiei… într-un ritm sau altul al transformărilor socialiste ale diferitelor laturi ale vieţii sociale“[491].

În acel moment, declaraţia era cu totul conjuncturală; România era în 1948 chiar la începutul procesului de sovietizare accelerată – şi chiar acel congres de creare a unui partid unic al clase muncitoare prin absorbirea PSD fusese făcut la sugestia Moscovei, care – în spiritul leninism-stalinismului – vedea în social-democraţi pe unii dintre cei mai mari inamici ai comuniştilor.

Este cu totul credibil ca Dej să fi intuit de foarte devreme avantajele acestei „căi naţionale“; dar este la fel de credibil că el era foarte conştient de faptul că, pentru a se ajunge acolo, sprijinul sovietic este o condiţie preliminară sine qua non. Felul în care – se va vedea – a fost pregătită retragerea din România a armatei sovietice din 1958 este o dovadă în acest sens.

Declaraţia Plenarei lărgite a CC al PMR din aprilie 1964 (sau „declaraţia de independenţă“, vezi cap. 6.3.11.) este documentul cel mai ilustrativ al „căii naţionale“:

„Este dreptul exclusiv al fiecărui partid de a-şi elabora, de sine stătător, linia politică, obiectivele concrete, căile şi metodele atingerii acestora (…). Nu există şi nu poate exista un partid «părinte» şi un «partid-fiu», partide «superioare» şi partide «inferioare», dar există marea familie a partidelor comuniste şi muncitoreşti egale în drepturi (…). Fiecare partid îşi aduce contribuţia la dezvoltarea tezaurului comun al învăţăturii marxist-leniniste, la îmbogăţirea formelor şi metodelor practice ale luptei revoluţionare pentru cucerirea puterii şi construirea societăţii socialiste“[492].

Nicolae Ceauşescu este cel care a moştenit şi a putut potenţa această idee a unei „căi româneşti“ spre comunism. În discursul său de la Congresul al IX-

lea al PCR – Raportul Comitetului Central, prezentat de el însuşi în dimineaţa de 19 iulie 1965 –, care poate fi considerat, practic, discursul său de investitură, Ceauşescu spunea, citând masiv din textul declaraţiei din 1964:

„este dreptul exclusiv al fiecărui partid de a-şi elabora de sine stătător linia politică, formele şi metodele de activitate, de a-şi stabili obiectivele, aplicând creator adevărurile generale ale marxism-leninismului la condiţiile concrete ale ţării sale, aducându-şi astfel contribuţia la îmbogăţirea tezaurului comun de gândire şi experienţă revoluţionară“[493].

Răspândirea socialismului de tip sovietic în ţările lumii a treia, aclimatizarea comunismului în Asia şi America Latină şi polemica dintre partidele comuniste ale URSS şi Chinei populare îi permiteau lui Ceauşescu să facă aceste afirmaţii de bun-simţ. Mai presus de aceasta, era şi dorinţa sa de independenţă – dorinţă, în opinia mea, sinceră. Ca şi Dej, Ceauşescu a intuit că legitimitatea internă este indisolubil legată de această aparentă independenţă faţă de URSS. Nu era decât reculul condiţionării originare caracteristice comunismului românesc.

Căile de clădire ale acestei „independenţe“ româneşti au fost strict legate de rezistenţa şi opoziţia faţă de două dintre planurile fundamentale ale Uniunii Sovietice: planul militar – conturat prin intermediul Tratatului de la Varşovia – şi planul economic – reprezentat de Consiliul de Ajutor Economic Reciproc (CAER).

Rămâne de discutat în ce măsură această independenţă era realmente posibilă. În opinia mea, în ciuda rememorărilor net partizane ale fostei elite comuniste – care au făcut din lupta dintre „comuniştii naţionali“ şi „comuniştii moscoviţi“ aproape o categorie istoriografică cu pretenţii de axiomă[494] –, cred că această presupusă independenţă în lumea comunistă a Estului european, cuprinsă în Pactul de la Varşovia şi în CAER, era mai curând o iluzie, ea însăşi întreţinută în bună parte de URSS. Datele primare ale tuturor regimurilor comuniste erau aceleaşi, cu alte cuvinte toate

împărtăşeau un păcat originar comun: ele fuseseră impuse şi susţinute în mod clar de URSS, în dauna unei populaţii locale care nu fusese niciodată realmente consultată cu privire la schimbarea de regim. Apoi, dependenţa obiectivă, atât economică dar şi militară, de Uniunea Sovietică era cu mult mai mare decât diferenţele ideologice ce puteau să apară între Moscova şi conducerile din diferitele capitale ale ţărilor comuniste. Cazurile Ungariei (în 1956) şi Cehoslovaciei (în 1968) au demonstrat că, atunci când status quo-ul comunist era pus în pericol, URSS se considera îndreptăţită să intervină. Limitele „independenţei“ se opreau aici.

10.3. Armata Roşie, ca armată de ocupaţie

În urma loviturii de Palat din după-amiaza zilei de 23 august 1944 şi a trecerii României în rândul ţărilor din coaliţia antihitleristă, Armata Roşie[495] – aflată în plină ofensivă pe linia Prutului – a câştigat posibilitatea de a face, într-un timp scurt, un salt de aproape 600 de km spre Vest; este cea mai mare înaintare de pe frontul de Est petrecută într-un timp atât de scurt.

Convenţia de armistiţiu dintre România şi Naţiunile Unite s-a semnat, cum spuneam (v. cap. 2.2.), la Moscova, în noaptea de 12 spre 13 septembrie 1944. Potrivit articolului 3 din acest document,

„Guvernul şi Înaltul Comandament al României vor asigura forţelor sovietice şi ale celorlalţi Aliaţi înlesniri pentru libera lor mişcare pe teritoriul României, în orice direcţie, dacă este cerut de situaţia militară, guvernul şi Înaltul Comandament al României acordând orice concurs posibil pentru o astfel de mişcare, prin mijloacele lor proprii de comunicaţie şi pe cheltuiala lor, pe pământ, pe apă şi în aer“[496].

În anexa aceluiaşi articol, apărea obligaţia părţii române de a pune la dispoziţia Înaltului Comandament Sovietic tot ce era necesar pentru buna continuare a operaţiunilor.

Şi totuşi, dincolo de acest aranjament tehnic, situaţia celor două armate era cu mult mai complexă – aşa cum era, de altfel, situaţia de ansamblu a celor două state devenite aliate. Cei doi inamici – România şi URSS – deveneau efectiv peste noapte (noaptea lui 23 august 1944) aliaţi. O alianţă de conjunctură, drept care rămâne de văzut care dintre cele două ţări dorise într-adevăr această schimbare de situaţie şi, totodată, care dintre ele era realmente pregătită pentru această alianţă. În orice caz, Armata Roşie nu

pare a fi: până la semnarea armistiţiului din 12 septembrie ea ocupă întreaga România şi ia peste 100000 de prizonieri români (vezi cap. 9.7.). Pe de altă parte, România se vede în situaţia paradoxală şi de nedorit de a fi, simultan, aliat al unei coaliţii eliberatoare a continentului şi, în acelaşi timp, ţară ocupată ea însăşi. Se poate vorbi, aşa cum am mai amintit, despre un handicap de ordin psihologic pe care-l are elita politică românească la finalul războiului: un sentiment al culpei pe care lovitura de Palat şi înlăturarea lui Antonescu nu le putea şterge, a cărui rădăcină se afla în faptul că între iunie 1941 şi mai 1945 România s-a aflat timp de 38 de luni alături de Axă şi doar 10 luni alături de coaliţia antihitleristă. Pe fondul acestei culpe şi pe sentimentul de învinşi al românilor, statul român, prin instituţiile sale, s-a arătat intimidat de la bunul început al noii alianţe cu URSS şi al conlucrării cu nou apăruta Comisie Aliată de Control.

10.4. A existat un plan stalinist de sovietizare a Europei?

Pe 12 aprilie 1944, în condiţiile în care Armata Roşie era în plină ofensivă la graniţa de Răsărit a României, avusese loc la Stockholm reluarea convorbirilor româno-sovietice în vederea găsirii unor condiţii reciproc acceptate pentru o posibilă închidere a conflictului. Cu acest prilej, guvernul sovietic trimisese guvernului român o serie de condiţii „minimale“ pentru acceptarea armistiţiului: România urma să recunoască frontiera de la sfârşitul lui iunie 1940 (adică provincia istorică Basarabia ca parte componentă a autorevendicatei Republici Moldoveneşti din componenţa URSS), statul român urma să se angajeze la plata unor despăgubiri de război etc.; în schimb, URSS se angaja să susţină poziţia românească în revendicarea Transilvaniei (sau „a celei mai mari părţi a ei“) şi, totodată, să nu intervină asupra sistemului politic din România. URSS nu cerea ocuparea României, ci numai dreptul de deplasare nestingherită în vederea urmăririi trupelor germane spre Centrul Europei.

În istoriografia mondială, în ultimul deceniu, această problemă – a „premeditării“ de către sovietici a ocupării Europei de Est – este încă în dezbatere. A avut Stalin un plan prealabil de sovietizare a zonei sau, dimpotrivă, el – şi, prin extensie, politica sovietică pe care o controla direct – mai curând au evoluat în funcţie de gesturile şi faptele occidentalilor?

Întrebarea este cu atât mai validă cu cât, dincolo de intenţiile cunoscute sau doar de bănuit ale Uniunii Sovietice, este cert că prima idee concretă privind o anumită segmentare a Europei postbelice în funcţie de interese ale puterilor mari a venit dinspre un stat occidental – Marea Britanie.

Întrebarea este cu totul validă şi pentru cazul României. Pe 5 mai 1944, în condiţiile în care devenise evident că nimic nu mai putea opri înaintarea sovietică spre Berlin, Anthony Eden (ministrul de externe britanic) transmisese la Moscova, prin intermediul ambasadorului sovietic la Londra Gusev, propunerea ca, temporar, problemele ce priveau România să fie

considerate ca fiind de competenţa sovietică, iar problemele Greciei să intre în sfera de competenţă a Marii Britanii. Această schemă geopolitică dorită de guvernul britanic îşi va găsi concretizarea câteva luni mai târziu, în urma discuţiilor de la Moscova dintre Stalin şi Churchill din 9–17 octombrie, privind delimitarea zonelor de interes din Europa – celebra înţelegere bilaterală (la iniţiativa lui Churchill), informală dar care a fost mutual respectată, prin care URSS căpăta 90% influenţă în România, iar Marea Britanie 90% influenţă în Grecia). Pe marginea acestei „tranzacţii“ s-a scris mult în România, mai ales după 1990 – nu a fost, propriu-zis, un subiect istoriografic, ci el a devenit mai curând un subiect al discursului public, deseori similar cu lamentaţia de nuanţă istorică[497]. Argumentele de ordin moral sunt cu totul incriminante pentru Winston Churchill; şi totuşi, ceea ce trebuie înţeles din acest nefast episod de istorie este că Churchill era, în acel moment, responsabil de destinul Marii Britanii (şi nu al Europei de Est) iar interesul acesteia era să păstreze, din raţiuni de geopolitică a coloniilor, stăpânirea asupra Greciei şi, prin aceasta, o prezenţă la Marea Mediterană.

În mod evident, Uniunea Sovietică era interesată şi ea în formarea, în Europa de după război, a unui cordon sanitar între ea şi Occidentul capitalist, alcătuit din state cu regimuri, pe cât posibil, prietenoase faţă de Uniune; această dorinţă nici nu era nouă – ea se născuse, practic, odată cu URSS. În acest cordon ar fi intrat, în mod obligatoriu, (de la Nord spre Sud) Polonia, România şi Bulgaria. Dar ar fi cutezat Stalin, chiar şi în condiţiile războiului, să spere într-o sovietizare a Cehoslovaciei, Ungariei şi a unei jumătăţi din Germania?

Discuţia rămâne deschisă.

10.4.1. Planul pentru România din 7 martie 1945

Pe de o parte, avem câteva argumente care se validează reciproc. Fostul comunist disident iugoslav Milovan Djilas povesteşte că, în cursul întâlnirilor cu comuniştii lui Tito din aprilie 1945, Stalin ar fi spus foarte limpede că:

„În războiul acesta nu este la fel ca în cel trecut, ci cel care ocupă un teritoriu îşi impune şi sistemul său social. Fiecare îşi impune sistemul său acolo unde ajunge armata sa. Altfel nici nu poate fi“[498].

Un alt argument în sprijinul acestei teze a premeditării sovietice vine chiar din România: potrivit unui agent al Oficiului pentru Servicii Speciale american (OSS, instituţie precursoare a CIA), pe 7 martie 1945 (deci în ziua imediat următoare impunerii guvernului Groza) ar fi avut loc la Bucureşti o întâlnire între un grup de comunişti din elita PCR şi un trimis al Moscovei:

„Un informator neverificat declară că la 7 martie un grup de opt comunişti, incluzând pe Ana Pauker şi trei români ca şi patru ruşi s-au întâlnit la Bucureşti pentru a discuta un plan de comunizare a ţării despre care se spune că a fost prezentat de Gheorghi Dimitrov, preşedintele Partidului Comunist Bulgar şi fost secretar al defunctului Comintern. Procesul iniţial de transformare a României într-o societate comunistă se spune că este subiectul planului de trei ani şi el va fi urmat de două planuri succesive de cinci ani, pe care d-na Pauker se aşteaptă să le primească în aprilie“[499].

Acest plan adus la Bucureşti de sovieticul Evgheni Suhalov, aşa cum îl descrie informatorul (cel mai probabil român) al OSS-ului, era un veritabil decalog al sovietizării ţării în răstimp de trei ani:

„1. Desăvârşirea reformei agrare prin confiscarea marilor moşii şi ruinarea moşierilor; 2. Desfiinţarea armatei în forma ei actuală şi crearea unei armate noi din diviziile «Tudor Vladimirescu» şi «Avram Iancu» (ultima este încă în Rusia) ca şi din toţi ofiţerii care activează acum pe teritoriul sovietic; 3. Lichidarea tuturor băncilor prin atacuri împotriva Partidului Naţional

Liberal, ai cărui membri sunt proprietarii celor mai multe dintre ele; 4. Micile gospodării ţărăneşti trebuie desfiinţate pentru a-i lipsi pe ţăranii mici proprietari de pământ, de maşini şi vite. Aceasta va deschide calea spre absorbirea lor în sistemul colectivist; 5. Abdicarea Regelui şi exilul Familiei Regale; 6. Suprimarea treptată a firmelor de import-export, care fac afaceri cu S.U.A., Marea Britanie şi îndreptarea exportului României spre Uniunea Sovietică şi ţările de sub dominaţia sovietică; 7. Suprimarea partidelor istorice, prin arestarea, uciderea şi răpirea membrilor lor; 8. Crearea unei organizaţii de poliţie, întemeiată pe o „miliţie populară“ de timpul NKVD; 9. Îndreptarea populaţiei rurale spre industrie. Dezvoltarea întreprinderilor de industrie în România; 10. Nici unui străin, cu excepţia celor din ţările de sub influenţa sovietică, nu i se va permite intrarea în România“[500].

În fine, în rândul aceloraşi dovezi ale „premeditării“ sovietice se înscrie şi documentul datat iunie 1947, descoperit cu mult mai târziu în biroul liderului comunist polonez Boleslaw Bierut şi care era, în fapt, o directivă a KGB în 45 de puncte privind comunizarea Europei de Est, cu măsurile care trebuiau luate în acest sens. Ca şi documentul „românesc“ din 7 martie 1945, şi acesta, din 1947, prezintă o succesiune de paşi care într-adevăr au fost parcurşi de regimurile comuniste impuse cu sprijin sovietic în toată zona.

10.4.2. Sovietizarea – perspectiva revizionismului istoriografic american

Şi totuşi, la mijlocul anilor ‘90 s-a mai structurat o altă perspectivă, la fel de legitimă, care neagă existenţa acestei premeditări staliniste şi plasează desfăşurarea evenimentelor mai curând sub semnul unei evoluţii în tandem. Aceasta este perspectiva istoriografiei americane revizioniste – curent istoriografic în esenţă inovativ, care încearcă să scoată istoria recentă de sub clişeele inerente şi dihotomice ale Războiului Rece. Potrivit acestei viziuni, acţiunile şi gesturile sovietice şi occidentale s-au condiţionat reciproc,

fiecare competitor fiind predispus să reacţioneze supralicitând la fiecare act al celuilalt.

Istoricul Norman Naimark – plecând de la cazul Germaniei[501] – propune ipoteza potrivit căreia sovietizarea Europei de Est şi a Germaniei Orientale, departe de a face parte dintr-o schemă pe deplin elaborată anterior, îşi datorează evoluţia mai curând circumstanţelor concrete de la sfârşitul războiului. Teza lui Naimark este că ofiţerii sovietici ar fi bolşevizat zona nu pentru că ar fi avut în porthart un plan în acest sens, ci pentru că acesta era singurul mod de organizare a societăţii pe care-l cunoşteau. Victime ei înşişi ale propriului lor clişeu mental, sovieticii erau condamnaţi să interpreteze orice act de opoziţie faţă de această organizare ca fiind un act de ostilitate faţă de ei.

John Lewis Gaddis (profesor de istorie la Yale University şi unul dintre cei mai experimentaţi analişti ai Războiului Rece) crede[502] că, după 1945, Stalin s-a orientat mai curând după politica paşilor mărunţi, preponderent reacţionând la acţiuni ale foştilor aliaţi anglo-americani. În acest sens, potrivit schemei lui Gaddis, lansarea Planului Marshall (iulie 1947) şi acţiunile americane în Vestul Europei ar fi fost percepute ca o clară ameninţare – şi ar fi atras după sine crearea Cominformului (septembrie 1947), desfiinţarea opoziţiei politice în Polonia, Ungaria şi România (aproape simultan, în noiembrie 1947), înlăturarea monarhiei din România sau comunizarea deplină, în anul următor, la capătul câtorva etape succesive, a Cehoslovaciei, Ungariei şi Poloniei.

* * *

În opinia mea, în fiecare dintre cele două perspective – şi în cea a premeditării, şi în cea a sovietizării ca manifestare reactivă a sovieticilor – există argumente valide. Nu cred că cele două se exclud cu obligativitate, ci că mai curând este o problemă de doză – anume, se poate discuta cât a contribuit fiecare act, al fiecărui actor al epocii, la acest proces general al sovietizării care a cuprins jumătatea estică a continentului. Un punct valid

de convergenţă între cele două interpretări privind sovietizarea poate pleca din acceptarea unei axiome istoriografice: în istorie, niciodată un efect nu are în urma sa o singură cauză, ci mai multe.

10.5. Parametrii ocupaţiei militare sovietice

Încă încrezător în faptul că s-ar putea înţelege cu Armata Roşie ca şi cu o armată aliată, guvernul Sănătescu a demarat, din luna septembrie 1944, un program menit a netezi asperităţile nedorite dintre Armata sovietică şi cea română. Potrivit înţelegerilor pe care partea română le dorea respectate, „materialele şi subzistenţele necesare Armatei Roşii care operează în România se procură numai prin guvernul român, care dă ordine de distribuţie (…). Cererile Armatei Sovietice se vor prezenta, spre soluţionare, guvernului şi Comandamentului Român numai prin Comisia Sovietică de Armistiţiu din Bucureşti“ – sau cel puţin aşa spunea ordinul de zi dat către toate unităţile militare, pe 30 septembrie 1944, de generalul Gheorghe Mihail, şeful Marelui Stat Major al Armatei române.

Raţiunile acestui ordin de zi nu sunt greu de bănuit: pătrunsă pe teritoriul României, controlând Bucureştiul şi întreaga parte de Est şi Sud a ţării, Armata sovietică se comporta efectiv ca o armată de ocupaţie, operând rechiziţii forţate, devastări ale unor bunuri ale statului şi jefuiri ale proprietăţii private. Un raport oficial al Inspectoratului General al Jandarmeriei din 9 martie 1945 inventariază, pentru perioada 28 august 1944–25 februarie 1945, un număr de 189 de agresiuni săvârşite de ostaşii Armatei sovietice numai împotriva ostaşilor sau jandarmilor români, majoritatea soldate cu schimburi de focuri de armă, morţi sau răniţi[503]. Desigur, la scara ţării acesta era doar vârful vizibil al unui aisberg. Conform unei alte situaţii centralizate, doar în lunile septembrie şi octombrie 1944, avuseseră loc 828 de devastări ale unor sedii de stat, fuseseră jefuite 1121 de depozite şi 22103 locuinţe particulare şi, deasemenea, fuseseră atacate şi jefuite 1161 de ferme şi conace[504].

Încălcând acordul comun, prin care orice material necesar ar fi trebuit cerut pe cale oficială guvernului, soldaţii şi – deseori – ofiţerii Armatei sovietice se comportau ca pe teritoriu inamic. Desigur, este de datoria noastră să înţelegem psihologia soldatului sovietic: în cea mai mare parte copii de

ţărani de pe teritoriul URSS, fără o pregătire serioasă în afara umanismului comunist pe care-l asimilaseră în şcoala primară (şi care, evident, împărţea lumea, fără nuanţe, în buni şi răi după cum spunea o dogmă politică pe care ei nu trebuiau s-o înţeleagă, ci doar s-o înveţe pe de rost), aceşti soldaţi capabili de eroisme şi de sacrificii imense (pe care Armata Roşie le-a şi făcut) simţeau că nu mai pot fi opriţi în drumul lor spre Berlin. Convinşi totodată că au intrat în România ca eliberatori, poate că mulţi dintre ei se aşteptau la mai multă recunoştinţă din partea unui popor care-i privea mai degrabă cu suspiciune şi teamă. În ciuda numeroaselor puncte comune, cu tradiţie istorică, dintre cele două popoare, prin prezenţa soldatului sovietic în satele şi târgurile României, în 1944, intrau în contact de fapt două culturi politice: cea tradiţională, conservatoare, cu reguli mai curând ferme a României rurale, şi cea improvizată, declamatorie şi fără nici o regulă precisă în afara obedienţei politice a acestei armate comuniste venite dinspre Răsărit.

O bucată de vreme, Armata română a încercat să opună rezistenţă acestui tratament oferit de aliatul sovietic. Acelaşi ordin de zi al generalului Mihail din 30 septembrie 1944 spunea: „Armata, poliţia şi jandarmeria se vor opune cu ultima energie, la nevoie chiar recurgând la arme, în cazurile când ostaşi sovietici, izolaţi sau în grupuri, sau alţi indivizi care utilizând fraudulos uniforma sovietică vor încerca să ridice cu forţa sau să jefuiască bunurile Statului sau particulare“[505].

În faţa avalanşei de incidente raportate pe tot cuprinsul ţării, generalul Mihail revine pe 9 octombrie, cu o circulară ce atrăgea atenţia ofiţerilor şi subofiţerilor români să evite – în discuţiile directe sau în cele telefonice – orice remarci caustice la adresa Armatei sovietice şi le ordona acestora, totodată, să explice şi trupei de ce trebuie să facă acelaşi lucru. Se încerca astfel, cel puţin, prevenirea acelor incidente care ar fi putut trece drept provocate de comportamentul sau comentariile militarilor români.

10.5.1 Confruntări statistice

În paralel, presa controlată de comunişti de la Bucureşti dezvolta, cu cifre ameţitoare, teza „jafului“ pe care-l făcuse statul român – prin soldaţii Armatei române – în URSS, în timpul războiului antisovietic. Propaganda procomunistă avea nevoie de omologarea acestei teze; Nicolae Moraru, unul dintre condeiele cele mai radicale ai presei comuniste a momentului, prezenta (evident, din surse sovietice) următoarea situaţie:

„Căci iată pagubele pricinuite de dictatorii «români» Uniunii Sovietice[506]: peste 1000000 tone cereale, 55320 vagoane zahăr, 2000 vagoane produse alimentare diferite, 400000 bucăţi animale, 5396 tone piei, 3515 tone tutun şi 36281000 ţigarete de tutun ş.a. În ţară au fost aduse 2000 vagoane maşini şi instalaţii, 286 locomotive, 5280 vagoane, 17 automotoare, 2371 automobile, 15959 stupi de albine“[507].

Expresie a raportului mereu discutabil dintre statistică şi politică, veridicitatea acestor cifre, în condiţiile de atunci, era practic imposibil de verificat.

De cealaltă parte, cifrele româneşti referitoare la „jaful“ sovietic sunt la fel de impresionante. Un memoriu întocmit de Comisia Română pentru Aplicarea Armistiţiului (animată de Mihail Ghelmegeanu, Simion Oeriu ş.a.), adresat ministrului de Externe Gheorghe Tătărescu şi Comisiei Aliate de Control oferea – pe 26 aprilie 1945 – următoarele cifre: 254465 de cai, 244810 de vite, 210324 de porci şi 748530 de oi luate din România prin forţă şi trimise în URSS; la fel, 4284 vagoane de grâu, 3900 vagoane de porumb, 3200 vagoane ovăz, 12000 vagoane fân, 7256 vehicule auto, 46603 care şi căruţe, 1396 de motociclete, 4361 de biciclete, 239 tractoare – toate luate de sovietici după pătrunderea în România[508]. Potrivit unor calcule din 1947, totalul jafului sovietic se cifra la 507907406 dolari, sumă din care numai autovehiculele reţinute de sovietici şi trimise în URSS valorau 14204000 dolari[509].

Aşa cum aminteam anterior (vezi cap. 3.2.), la sfârşitul anului 1946 cheltuielile totale ale României legate de aplicarea armistiţiului se ridicau,

pentru perioada trecută după septembrie 1944, la suma de 3920,1 miliarde lei; spre comparaţie, toate celelalte cheltuieli ale statului român (administraţia civilă, salarii, întreţinerea armatei etc.) se ridicau la o sumă cu puţin mai mare, 4182 miliarde lei. Acest raport spune multe despre costul – impus părţii române – al acestei alianţe.

A construi o frăţie de arme între soldaţii români şi sovietici, în contextul acestor acte de revanşă interstatale, nu era cel mai comod lucru cu putinţă.

10.5.2. O staţionare reglementată aproximativ

Ca principal instrument al ocupaţiei sovietice, Armata Roşie număra, la mijlocul anului 1946, circa 145000 de soldaţi staţionaţi în România (numărul va scădea după 1950 la cca. 30000, dar efectul era acelaşi: intimidarea autorităţilor române, intrate ele însele în plin proces de vasalizare).

După încheierea celui de-al Doilea Război Mondial (pe 8 sau 9 mai 1945, în funcţie de interpretare), Armata Roşie ar fi trebuit să părăsească România – dar, din motive care ţineau de susţinerea nou-impusului guvern Groza şi de oportunitatea aducerii la putere a unor guverne prietene în toate ţările din jur, factorii de decizie de la Moscova au întârziat această repatriere.

Tratatul de Pace dintre România şi Puterile Aliate şi Asociate semnat la Paris pe 10 februarie 1947 dădea un termen de 90 de zile pentru retragerea acestor trupe; totuşi, Uniunea Sovietică îşi rezerva dreptul de a le păstra deocamdată pe loc, pentru a-i fi asigurată legătura cu zona de ocupaţie sovietică din Austria. În istoriografia europeană contemporană există o dezbatere notabilă cu privire la raţiunile pentru care Tratatul de Pace dintre URSS şi Austria a întârziat atât de mult; în mod cert, amânarea semnării acestui document a favorizat în mod decisiv „sedentarizarea“ Armatei sovietice în zona de control politic a Moscovei. De reţinut, în context, că potrivit Tratatului de Pace, România avea limitată forţa armată la 138000 de oameni[510].

Statutul, destul de fragil reglementat oricum, al trupelor de ocupaţie este adus în discuţie pe 26 decembrie 1948, odată cu semnarea între guvernul RPR (reprezentat, în acest caz, de ministrul de Externe Ana Pauker) şi guvernul URSS (reprezentat de ambasadorul sovietic la Bucureşti Serghei I. Kavtaradze) a unei Convenţii referitoare la staţionarea trupelor sovietice. Mai precis, era stabilită obligaţia României de a pune la dispoziţia acestei armate, pe o bază oficială şi mutual acceptată, cazărmile necesare, localuri de serviciu, aerodromuri, câmpuri de instrucţie, mijloace de transmisiuni etc[511]. În anexele acestui document, erau reglementate o serie de tarife – chirii pentru locuinţe sau alte clădiri, pentru energie electrică sau aprovizionare cu apă etc. Devenea astfel clar, într-o manieră implicită, că ruşii se pregăteau aici pentru o îndelungată şedere. În anii următori, au urmat alte acorduri – pentru aprovizionare, pentru transporturi etc.

Infiinţarea Consiliului de Ajutor Economic Reciproc (CAER) în ianuarie 1949 a întărit baza acestei comuniuni de destin între societăţile din Est. Din trupe de ocupaţie – ceea ce şi era, dincolo de orice eschive declarative –, Armata sovietică se pregătea să devină scutul în umbra căruia noul mod de viaţă răsăritean urma să se dezvolte plenar. Bucureşti, Constanţa, Craiova, Galaţi, Brăila, Sighet, Braşov, Tecuci, Iaşi, Timişoara, Oradea – aceste oraşe şi câteva altele au oferit decorul pentru bazele acestor trupe, răspândite relativ echitabil în toate regiunile ţării (acest echilibru, şi din motivul că România era, într-adevăr, singura ţară din bloc înconjurată numai de state care, la rându-le, construiau socialismul).

Dincolo de toată frazeologia diseminată din considerente oficiale şi politice în presa regimului, trebuie reţinut că neînţelegeri la nivelul celor două armate au existat mereu, chiar şi în anii celei mai clare dependenţe servile a României. Documentele probează o continuă ridicare a problemei ocupării cazărmilor, ca şi o discriminare pozitivă evidentă în privinţa condiţiilor de viaţă asigurate ofiţerilor sau consilierilor sovietici – potrivit acordului din 8 iulie 1949, „specialiştii“ sovietici beneficiau în mod gratuit de locuinţe mobilate, servicii comunale (lumină, apă, telefon etc.) şi servicii medicale, transportul din şi în Uniunea Sovietică al lor şi al familiilor era plătit de statul român, plus un salariu lunar care le era depus în zilele de 10 şi 25 ale lunii în contul Reprezentanţei comerciale a URSS de la Sovrombanc[512]. Aceste salarii erau scutite de impozitele româneşti; în plus, guvernul RPR

se obliga, potrivit unei reglementări din septembrie 1950, să plătească guvernului sovietic între 2000 şi 4000 de ruble pentru fiecare specialist sovietic împrumutat în raport cu calificarea sa, „drept compensare pentru pierderea care rezultă pentru instituţia sau întreprinderea respectivă sovietică, ca urmare a delegării specialiştilor săi în străinătate“[513]. Acest ajutor frăţesc, dezinteresat, avea aşadar preţul său.

Potrivit estimărilor istoricilor militari, numărul consilierilor sovietici plasaţi în structurile Armatei populare române, între 1945 şi 1958, nu au depăşit numărul de 150 – ei fiind ofiţeri de diferite grade şi specializări[514]. Un document din 9 ianuarie 1950 – rezultat al unei şedinţe a Secretariatului CC al PMR în care Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, Emil Bodnăraş ş.a. aduseseră elogii consilierului principal Kolganov pentru ajutorul dat de sovietici în reorganizarea armatei RPR – aminteşte câteva dintre posturile strategice în care acţionau aceşti consilieri: pe lângă cele 4 Academii Militare din ţară, la Direcţia pregătirii de luptă a armatei, pe lângă toate Şcolile Militare, la Serviciul de Contrainformaţii al Armatei, pe lângă Serviciul geografic şi la Comisariatele Militare etc. Cu aceeaşi ocazie, guvernul român reitera o cerere formulată în septembrie 1949 referitoare la livrarea de echipament militar sovietic, precum şi alta privind trimiterea la şcolile şi Academiile Militare din URSS a unui număr de 320 de elevi şi ofiţeri români „în vederea grăbirii procesului de formare de cadre militare de tip nou“[515].

Totuşi, nu toţi aceşti consilieri sovietici erau mulţumiţi de ce găseau în România. În unele cazuri, asigurarea locuinţei se amâna nedefinit, timp în care respectivii locuiau cu familia la hotel; alţii se plângeau că „fac propuneri în legătură cu îmbunătăţirea muncii Ministerului, propuneri care în şedinţe sunt acceptate, dar în practică nu sunt aplicate“[516].

Racilele sistemului – angajamente fără acoperire, birocraţie stearpă şi o suverană delăsare în grija statului-patron – se întorceau astfel împotriva celor care implantaseră sistemul.

10.6. Războiul din Coreea – proba de maturitate a comunismului mondial

Preşedintele american Harry S. Truman (ca ani de mandat, 1945–1953) a pus în cadrele Războiului Rece trei repere care, luate împreună, au oferit coloana vertebrală a rezistenţei Occidentului în faţa ameninţării comuniste: i) Doctrina Truman de stopare a expansionismului sovietic, ii) Planul Marshall (ambele în 1947) şi iii) Organizaţia Tratatului Atlanticului de Nord (NATO). Cum am arătat mai sus (v. cap. 9.2.), în mod neconvenţional începutul Războiului Rece este legat de declaraţia făcută pe 5 martie 1946 la Fulton, Missouri, de către Winston Churchill, graţie căruia sintagma cortina de fier a intrat în terminologia politică. În ceea ce-i priveşte pe americani, bazele politicii faţă de URSS în ceea ce se va numi doctrina Truman de îngrădire a comunismului îşi au originea într-un articol publicat în numărul din iulie 1947 al revistei Foreign Affairs, sub a cărui semnătură de camuflaj („X“) se afla George F. Kennan, în acel moment expert în probleme de sovietologie al Departamentului de Stat şi viitor – din 1952 – ambasador al SUA la Moscova. Kennan spunea că „pe termen lung, suntem puşi în situaţia de a avea dificultăţi în a trata cu ruşii“ şi opina că „principalul element al oricărei politici a Statelor Unite faţă de Uniunea Sovietică trebuie să fie aceea a unei susţinute, răbdătoare dar ferme şi vigilente îngrădiri [«containment»] a tendinţelor ruse de expansiune“[517].

Fiecare dintre aceste mişcări ale liderului lumii libere a avut consecinţele sale – şi în egală măsură răspunsul, în lagărul sovietic: Cominformul (1947), CAER-ul (1949), Tratatul de la Varşovia şi, mai apoi, Doctina Brejnev a suveranităţii limitate (1968).

Tratatul Atlanticului de Nord a fost semnat pe 4 aprilie 1949 şi era rezultatul direct al temerii inspirate de blocada sovietică a Berlinului[518] (impusă între 31 martie 1948 şi 12 mai 1949, spartă de americani printr-un pod aerian de alimentare a zonei vestice a Berlinului care a arătat determinarea Statelor Unite de a păstra libertatea zonei). Prin acest tratat în

esenţă defensiv, Belgia, Canada, Danemarca, Franţa, Islanda, Italia, Luxemburg, Marea Britanie, Norvegia, Olanda şi Portugalia şi Statele Unite[519] se puneau sub o umbrelă de securitate comună – aparent, cu atât mai necesară cu cât, spre surpriza lor neplăcută, pe 23 septembrie 1949 URSS testaseră cu succes prima lor bombă atomică, spulberând monopolul american.

În inima Europei, problema germană – după blocada Berlinului – ajunsese la temperaturi înalte: în mai 1949, aliaţii occidentali tutelaseră apariţia Republicii Federale Germania, cu capitala la Bonn; în octombrie 1949, URSS a răspuns prin crearea Republicii Democrate Germane, cu capitala la Berlin.

Din raţiuni propagandistice lesne de evaluat, toate aceste măsuri defensive ale lumii libere au fost interpretate de către URSS şi aliaţii săi ca semne ale unui „revanşardism“ războinic occidental. În viziunea lui Stalin şi a corifeilor săi din Estul subjugat, politica americană de îngrădire a comunismului era prezentată, printr-o frauduloasă inversare de termeni specifică discursului comunist, ca fiind similară cu o subminare a păcii mondiale. România, se înţelege, ca aliat fidel ce încă era nu s-a putut sustrage de la această beţie declarativă. Pe 8 decembrie 1949, într-o expunere făcută în faţa activului de bază al partidului, Gheorghiu-Dej (care tocmai se întorsese de la Budapesta, unde la sfârşitul lui noiembrie avusese loc o consfătuire a Cominformului legată de problema germană) spunea:

„ar fi greşit şi primejdios pentru cauza păcii să se subaprecieze pregătirile febrile ale puterilor imperialiste, în frunte cu Statele Unite ale Americii şi Anglia, în vederea provocării unui nou război. Dimpotrivă, trebuie să avem tot timpul în vedere că pe măsură ce forţele imperialiştilor slăbesc, (…) pe măsură ce sfera de influenţă a imperialismului se îngustează, politica imperialiştilor devine tot mai aventuroasă şi nebunia războinică îi cuprinde din ce în ce mai mult“[520].

Şansa Europei – dacă se poate spune acest lucru – este că această nebunie războinică ce plutea în aerul din ce în ce mai greu respirabil al „democraţiilor populare“ şi-a găsit în cele din urmă decor în peisajul asiatic al Peninsulei Coreene. Pe 14 februarie 1950, Uniunea Sovietică semnase un acord de ajutor reciproc de 30 de ani cu nou instalatul regim comunist al lui Mao Zedong din China devenită „populară“ (R.P. Chineză a fost proclamată pe 1 octombrie 1949). Comunizarea celei mai mari ţări a continentului asiatic – şi una dintre cele mai mari forţe demografice a lumii – nu putea lăsa neschimbat peisajul politic al continentului. Punctul nevralgic s-a chemat Coreea.

La sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial, în condiţiile predării trupelor japoneze, peninsula a fost divizată de-a lungul paralelei de 38o latitudine nordică: sovieticii au preluat controlul deasupra acestei linii, iar americanii la Sud. Aşa cum s-a întâmplat şi în cazul Germaniei în Europa, negocierile pentru reunificarea Coreei au eşuat – în primul rând, din cauza refuzului sovietic de a accepta (după un plan al ONU) alegeri libere în ambele teritorii. În cursul anului 1949, scindarea peninsulei în două state – Coreea de Nord, comunistă, şi Coreea de Sud, după modelul democraţiei occidentale – a devenit o realitate. Pe 25 iunie 1950, cu sprijinul tehnologic şi cu acordul tacit al Moscovei şi, în mod evident, după un plan premeditat, trupele armatei nord-coreene au trecut paralela 38, atacând Sudul. Convocat imediat, Consiliul de securitate al ONU a fost pus în imposibilitatea de a lua vreo măsură efectivă – delegaţia sovietică tocmai absenta de la şedinţă, în chip de protest faţă de faptul că ONU nu acceptase ca membră Republica Populară Chineză! În aceste condiţii, pe 27 iunie preşedintele Truman a cerut Congresului SUA să declare război Coreei de Nord agresoare, având de partea sa o decizie de susţinere a Naţiunilor Unite.

Campania a evoluat favorabil pentru trupele alianţei anticomuniste, astfel încât în noiembrie generalul american Douglas MacArthur avea curajul să prognozeze şi unificarea politică a Coreei, şi întoarcerea soldaţilor săi acasă până la Crăciun. Însă pe 25 noiembrie, sub pretextul că trupele sub mandat ONU aflate la graniţele sale îi ameninţă securitatea, R.P. Chineză a intrat în joc: 180000 de „voluntari“ chinezi bine înarmaţi şi pregătiţi pentru război pe timp de iarnă au trecut graniţa, în sprijinul Coreei de Nord; trupele aliate au fost respinse din nou la Sud de paralela 38, iar în ultima zi a anului

trupele comuniste chinezo-nord-coreene au trecut la o a doua invazie a Sudului.

A fost primul moment în care forţele prinse în Războiul Rece au trecut pe lângă o confruntare atomică directă. În faţa avansului comuniştilor, MacArthur a cerut preşedintelui american acordul pentru bombardarea bazelor chinezeşti din Manciuria; Truman a refuzat, fiind avertizat de consilierii săi că un asemenea act ar atrage în mod sigur Uniunea Sovietică în război. Dezavuat, MacArthur a fost înlocuit (cu generalul Matthew B. Ridgway), şi în iulie 1951 negocieri de pace au început cu greutate – Statele Unite aveau nevoie de o perioadă de pace, pentru pregătirea alegerilor din anul următor (ce aveau să fie câştigate de republicanul Dwight D. Eisenhower). În URSS, moartea lui Stalin din martie 1953 şi lupta pentru putere care a acaparat atenţia şi energia personajelor de la vârful elitei conducătoare a făcut, în paralel, ca acest război să nu mai fie văzut ca o prioritate. Între acest mare eveniment al lumii comuniste mondiale – dispariţia generalissimului – şi sfârşitul războiului din îndepărtata Coree există o legătură directă. Nu este deloc paradoxal că, tocmai prin moartea sa, Stalin a făcut un mare şi nebănuit serviciu păcii mondiale. În cele din urmă, după runde grele de negociere şi perioade episodice de reluare a ostilităţilor, acordul de pace a fost semnat pe 27 iulie 1953, graniţa dintre cele două state coreene fiind fixată acolo unde era şi la începutul conflictului – adică de-a lungul paralelei 38. Nimic nu se schimba, în fond – doar că, vreme de 3 ani, marile puteri îşi testaseră armamentul şi nervii.

Din punct de vedere militar, România nu a fost parte în acest conflict – dar este foarte limpede că dacă URSS ar fi intrat în mod direct şi oficial în război, acelaşi lucru s-ar fi întâmplat cu toate ţările satelite. În schimb, România a devenit, şi ea, parte din decorul aceleiaşi imense desfăşurări declarative de forţe pacifiste. În numele guvernului, pe care-l conducea, Petru Groza a protestat – printr-o scrisoare trimisă la ONU pe 28 august 1950 – împotriva intervenţiei americane. Nici o surpriză. Apoi, artiştii, intelectualii şi scriitorii în bune relaţii cu regimul au devenit actori într-o distribuţie lărgită: mitinguri, conferinţe şi congrese dedicate păcii au apărut peste tot pe harta ţării, într-o mobilizare fără precedent – pur şi simplu, comandată de Moscova. Ca şi celelalte ţări din Est, România vorbea despre pace pregătindu-se de război: nu este întâmplător că, din septembrie 1950,

durata serviciului militar a crescut la doi sau trei ani (în funcţie de armă), în condiţiile în care forţa mobilizată a ţării – 300000 de oameni – era mai mare decât cea stabilită iniţial prin Tratatul de Pace din 1947.

În opinia mea, războiul din Coreea a fost o probă dură dar foarte necesară pentru regimurile comuniste instituite în Europa şi Asia. A fost examenul lor de maturitate. În timp ce în Statele Unite se năştea un veritabil curent pacifist şi contestatar al războiului care se va manifesta deplin în timpul războiului din Vietnam şi, mai apoi, până târziu în anii ‘80, statele comuniste îşi verificau pentru prima dată solidaritatea şi mecanismele de colaborare tacită. Deloc paradoxal dată fiind capacitatea de dedublare comunistă, aceste regimuri comuniste au trecut prin război vorbind despre pace. Agresivitatea propagandei lor „pentru pace“, sub sloganul „Jos mâinile de pe Coreea“ (de Nord) – care a cuprins nu numai ţările din sfera lor de influenţă, ci a infestat şi statele occidentale democratice – nu avea să mai fie egalată niciodată. Era, practic, pentru a doua oară în istoria modernă a lumii civilizate când agresatul era avertizat să nu se atingă de agresor – aşa ceva mai reuşise doar Adolf Hitler, atunci când prezentase atacul împotriva Poloniei din 1 septembrie 1939 ca fiind un act de apărare. Cele două totalitarisme ale secolului se întâlneau din nou într-o similitudine perfectă, în peisajul unei peninsule asiatice oricum devastată de Războiul Mondial.

10.7. De ce nu a avut nevoie Stalin de Tratatul de la Varşovia?

La începutul lunii mai 1955, primi-miniştrii, miniştrii de Externe şi ai Apărării din ţările comuniste se pregăteau pentru o deplasare la Varşovia, în vederea unei Conferinţe lărgite a statelor socialiste din Europa. Conferinţa a început pe 11 mai; din partea României, erau de faţă Gheorghe Gheorghiu-Dej (prim-ministru în urma rocadei din aprilie '54, vezi cap. 6.3.5.), Simion Bughici (titular la Externe) şi Emil Bodnăraş (ministru al Forţelor Armate). Pe 14 mai a devenit clar scopul acestei întâlniri: reprezentanţii din Albania, Bulgaria, Cehoslovacia, R.D. Germană, Polonia, România, Ungaria şi URSS semnau actul de naştere al alianţei militare a statelor comuniste din Est, Tratatul de la Varşovia[521]. Ministrul Apărării al R.P. Chineză participa în calitate de observator; rămâne de consemnat absenţa de la întrunire a Iugoslaviei lui Tito, considerată încă nesigură de către sovietici.

Această alianţă militară se dorea a fi legitimată atât de existenţa NATO cât şi, mai ales, de recenta admitere a R.F. Germania, pe 6 mai 1955 în alianţa occidentală. Potrivit articolului 4 din Tratat, un atac împotriva uneia dintre părţile contractante era considerat un atac împotriva tuturor; potrivit articolelor 5 şi 6, se prevedea crearea unui Comandament Unit al forţelor armate ale Tratatului şi a unui Comitet Politic Consultativ; pur declarativ, conform articolului 9, alianţa era deschisă şi altor ţări, indiferent de sistemul lor social; la fel, alianţa se definea a fi una temporară, până la crearea unui sistem de securitate comun în Europa[522]. În deceniile următoare, nici o ţară – cu regim comunist sau nu – nu a mai întărit rândurile alianţei; din contră, ea a fost părăsită de Albania lui Enver Hohxa, pe 13 septembrie 1968, în contextul apariţiei schismei sovieto-chineze şi a susţinerii de către Tirana a poziţiilor Chinei. Iugoslavia, cu mult mai atrasă de avantajele ce decurgeau din statutul de ţară nealiniată, nu a solicitat niciodată aderarea la Tratat – nici înainte, nici după moartea liderului legendar Tito. E foarte adevărat că sovieticii s-au străduit, în acel moment, să sugereze foarte clar că Pactul nu reprezintă o ameninţare la poziţia particulară a regimului comunist de la Belgrad: pe 14 mai, chiar în ziua de naştere a alianţei, la Belgrad şi

Moscova s-a anunţat că guvernele iugoslav şi sovietic au căzut de acord asupra unei întâlniri la nivel înalt în capitala Iugoslaviei, la sfârşitul aceleiaşi luni. În paralel cu Tratatul, Hruşciov semnalizase corect şi în direcţia Iugoslaviei, anunţând reconsiderarea sensibilă a relaţiilor reci din timpul lui Stalin.

Tratatul de la Varşovia este o structură tipică a regimului comunist în varianta sa poststalinistă. Caracterul de cvasilegalitate pe care el îl dădea influenţei sovietice în partea răsăriteană a Europei era în conformitate cu dorinţa de schimbare a imaginii pe care o avea Nikita Hruşciov. În fond, trupele sovietice rămâneau la locul lor în Est, de această dată legitimate de acest pact defensiv prin intermediul căruia, ca şi până aici, URSS urma să-şi păstreze primatul în lumea comunistă europeană.

În mod evident, Stalin nu avusese nevoie de un tratat pentru a-şi marca stăpânirea necontestată asupra zonei. Toate regimurile de aici erau produsul politicii sale postbelice; toţii liderii din aceste ţări erau, într-o măsură diferită dar foarte apropiată, creaţiile sale. În crizele de început ale Războiului Rece, de la împărţirea Europei şi până la războiul din Coreea, Stalin nu avusese nevoie de o asemenea structură oficială de colaborare – această „colaborare“ forţată a statelor cu regim comunist, sub conducerea Moscovei, era impusă de chiar instinctul de conservare al acestor regimuri, cărora le era foarte limpede că fără sprijinul sovietic – din care decurgea un sprijin reciproc – ele ar fi fost răsturnate peste noapte.

În schimb, o asemenea structură era cu totul potrivită planului politic general al lui Hruşciov de conservare a comunismului în Est şi de sprijinire a revoltelor antioccidentale oriunde în lume. Miza lui Hruşciov nu era deloc diferită de cea a lui Stalin. Dacă scopul rămânea acelaşi – şi acest lucru se va verifica şi în 1956, în cazul revoluţiei maghiare, şi în sprijinirea luptei anticoloniale a ţărilor din Lumea a Treia, de-a lungul anilor ‘60 –, doar mijloacele erau cele reformate. Iar Tratatul de la Varşovia a fost unul dintre mijloacele acelei perioade a comunismului european.

În fine, mai exista un motiv cu totul obiectiv care impunea constituirea oficială a acestei structuri defensive. La o zi după constituirea Pactului de la Varşovia, adică pe 15 mai 1955, la Palatul Belvedere din Viena miniştrii de Externe şi ambasadorii SUA, URSS, Angliei şi Franţei în capitala Austriei

semnau cu ţara gazdă tratatul prin care aceasta era recunoscută ca stat independent şi suveran. Cu preţul interzicerii de jure a unei viitoare uniri politice sau economice cu Germania, Austriei îi era recunoscut, de către cele patru puteri, statutul de neutralitate permanentă[523]. În virtutea acestui tratat, forţele străine de ocupaţie urmau să fie retrase până la 31 decembrie 1955 – era şi cazul trupelor sovietice, prin a căror staţionare pe pământ austriac se motivase până acum necesitatea menţinerii de trupe pe teritoriul României.

Aşa cum se va vedea, retragerea din Austria a dat idei la Bucureşti.

10.8. Retragerea trupelor sovietice din România

La sfârşitul lunii mai 1955, o delegaţie sovietică guvernamentală condusă de însuşi Nikita Hruşciov a întreprins o vizită de bune oficii la Belgrad. Timp de o săptămână (26 mai–2 iunie), liderii sovietic şi iugoslav au încercat să găsească o cale de ieşire din impasul bilateral pe care cele două state îl moşteneau din perioada stalinistă. Hruşciov a dat explicaţii privind Pactul de la Varşovia, analiza prospectivă a relaţiilor sale cu Occidentul şi a oferit implicit recunoaşterea suveranităţii Iugoslaviei, iar Tito a oferit asigurări că nici o acţiune de a sa nu va periclita siguranţa regimurilor comuniste din Europa. Pentru lumea comunistă, această întâlnire Tito–Hruşciov a fost de o importanţă reală: o criză internă de sistem era pe cale de a fi absorbită, odată cu decizia celor doi de a adopta măsuri capabile să normalizeze relaţiile deteriorate la sfârşitul anilor ‘40, într-un context cu totul diferit.

La întoarcerea spre Moscova, Hruşciov a avut două opriri: una la Sofia – prilej pentru a asigura conducerea locală a liderului PCB cu clare valenţe mimetice Todor Jivkov şi a premierului stalinist Vâlko Cervenkov că reconcilierea cu Tito nu afectează cu nimic Bulgaria comunizată, fiind chiar indicată – şi alta la Bucureşti (între 4 şi 6 iunie), unde s-a întâlnit atât cu Gheorghe Apostol şi Gheorghiu-Dej, cât şi cu conducătorii de partid şi de guvern din Cehoslovacia şi Ungaria, pentru a le explica schimbarea în politica faţă de Iugoslavia şi a-i îndemna să urmeze aceeaşi cale.

La Bucureşti, guvernul comunist tocmai traversase cu bine o cvasicriză relativ atipică, indusă de un eveniment produs în exterior: pe 14 februarie, la Berna, sediul legaţiei româneşti din capitala Elveţiei fusese atacat de patru exilaţi români – conduşi de Oliviu Beldeanu – în căutarea unor documente incriminante pentru politica prosovietică a Bucureştiului. Slab pregătiţi şi luaţi prin surprindere de apariţia unui şofer al ambasadei (lucrător acoperit al Securităţii, care va fi împuşcat în haosul creat), cei patru, chiar dacă gestul lor a fost unul romantico-eroico-naiv, nu au reuşit

decât să atragă atenţia presei occidentale asupra României[524] – ceea ce, în condiţiile epocii, nu era deloc puţin. Se înţelege de la sine că nici presa comunistă de la Bucureşti nu le-a rămas cu nimic datoare; şi nici Securitatea, care l-a atras pe Beldeanu într-o capcană în 1958, în Berlinul Oriental, l-a răpit şi l-a adus la Bucureşti pentru a fi judecat şi condamnat la moarte în anul următor.

Vizita lui Hruşciov din iunie 1955 nu a avut consecinţe directe în privinţa statutului Armatei sovietice din România. Totuşi, pentru Gheorghiu-Dej şi echipa sa a fost o lecţie destul de severă. Calmul politic pe cale de a interveni între Moscova şi Belgrad a fost pentru Dej o bună lecţie de relativism politic. El, care participase activ, la îndemnul lui Stalin, la campania de condamnare a lui Tito, era pus acum în situaţia de a i se recomanda, de către urmaşul lui Stalin, să-şi revizuiască (în sensul îmbunătăţirii) relaţiile cu liderul iugoslav. Acuzele trecutului erau uitate. Căutat de către Moscova, Tito ieşea învingător moral dintr-o confruntare pe care nu o pornise el. În aceste condiţii, toate datele ne indică faptul că gelozia politică a până acum servilului Dej faţă de independentul Tito a prins un contur ce se va definitiva în deceniul următor, cu importante consecinţe.

Altfel spus, această victorie a lui Tito asupra obtuzităţii staliniste a avut rolul său într-o propunere pe care Dej tocmai se pregătea să o facă Moscovei.

* * *

În privinţa avatarurilor retragerii Armatei sovietice din România, dispunem în acest moment de mai multe surse, foarte diferite între ele. Inutil de spus că cele mai lămuritoare ţin de domeniul memorialisticii – de la memoriile lui Nikita Hruşciov până la memoriile sau interviurile post–1990 ale liderilor comunişti români, precum Ion Gheorghe Maurer sau Gheorghe Apostol – şi nu de documentele de arhivă oficiale. Aceste mărturii ale personajelor direct implicate comportă imprecizii în fixarea reperelor – vezi

mărturia lui Maurer, care datează propunerea românească adresată lui Hruşciov în 1954[525] sau cea a lui Apostol, care o pune la începutul lunii iunie, când Hruşciov s-a oprit în România venind din Bulgaria[526] –, dar cert este că ele redau mai bine atmosfera care le-a făcut posibile.

Imediat după semnarea tratatului cu Austria din 15 mai 1955, în echipa lui Dej a apărut ideea unei cereri către sovietici de retragere a Armatei sovietice. Toată elita comunistă românească a momentului profitase din plin de prezenţa acestui corp străin de ocupaţie, dar impunerea propriului „nou curs", poststalinist, şi mai ales propria ei dăinuire la vârf ar fi fost avantajate acum de un peisaj al unei Românii fără trupe străine. Era în egală măsură o problemă de eficienţă economică şi una de orgoliu politic. La cererea directă a lui Hruşciov (interesat, mai mult decât predecesorul său, de rentabilitatea cheltuielilor de apărare), România reducea în august 1955 efectivul forţelor armate proprii de la 250000 la 210000 de oameni sub arme[527]; Cehoslovacia, la rându-i, va face o reducere de 34000, Polonia cu 47000, Ungaria cu 20000, Bulgaria cu 18000 iar Albania cu 9000 de oameni[528]; URSS dădea partea leului în această campanie de ajustare: până la sfârşitul anului, se anunţase o reducere a trupelor proprii cu 640000 de oameni. În acest context, dată fiind dorinţa lui Hruşciov de a afişa portretul unui om de stat atent faţă de stabilitatea pacifică internaţională şi în directă legătură cu relativa coborâre de ton în polemicile între blocuri proprii Războiului Rece, echipa de la Bucureşti şi-a asumat riscul de a folosi această destindere în interes propriu.

Lunile scurse între iunie 1955 (întâlnirea Tito–Hruşciov) şi august (viitoarea vizită la Bucureşti a liderului sovietic) au fost foarte importante. Este de bănuit că decizia de testare a intenţiilor sovietice a fost adoptată în Biroul Politic al CC al PMR – sau, sub firma acestuia, de cele câteva persoane a căror părere conta efectiv, în frunte cu Gheorghiu-Dej; din punct de vedere strict documentar, premeditarea deciziei este greu de reconstituit pe baza stenogramelor – ca şi în cazul altor decizii importante ale partidului, accesul la documente este needificator, aceasta fiind luată în cercul restrâns al elitei; Maurer spune că cel însărcinat să facă propunerea a fost Gheorghiu-Dej; la rându-i, acesta l-a rugat pe Emil Bodnăraş să-şi asume riscul (această derogare a lui Dej va fi, în aprilie 1956, unul dintre motivele pentru care Miron Constantinescu l-a atacat într-o şedinţă a Biroului Politic, pe fondul

curentului destalinizării de după Congresul din februarie acel an al PCUS – vezi cap. 6.3.6.). Fidelitatea lui Bodnăraş nu s-a dezminţit (dealtfel, trecutul său îl avantaja în privinţa relaţiilor cu Moscova) şi, în aceste condiţii, s-a aşteptat sosirea lui Nikita Hruşciov, în ultima decadă a lunii (21–26 august), vizită ce cuprindea, se înţelege, şi participarea liderului sovietic la sărbătorirea zilei naţionale a României.

Hruşciov a facilitat el însuşi abordarea românilor. În cuvântarea ţinută la Adunarea festivă de la Bucureşti din 22 august, el a amintit în câteva rânduri determinarea sa şi a regimului pe care-l reprezenta de a lucra pentru cauza păcii şi destinderii; „în ultimul timp s-a produs o slăbire a încordării internaţionale“ – spunea Hruşciov, adăugând că „Uniunea Sovietică consideră lupta pentru consolidarea păcii drept principalul său scop pe arena internaţională“. În mod evident, Hruşciov aştepta felicitări pentru aceste iniţiative în spiritul păcii.

Înainte de întoarcerea în URSS a lui Hruşciov, foarte probabil la o vânătoare organizată pentru destinderea acestuia, Bodnăraş a adus în discuţie „din senin“ ideea retragerii Armatei sovietice din România – sub pretextul, previzibil şi de bun simţ, că nu se poate argumenta apărarea României împotriva atacului unui stat străin din moment ce ţara este înconjurată numai de state cu regimuri socialiste iar apropierea Turciei este compensată de proximitatea Uniunii Sovietice care, în caz de atac, poate interveni direct în doar câteva ore pe un teatru de operaţiuni românesc. Într-un interviu acordat în 1994, Apostol spune că la această întâlnire (pe care el o rememorează ca având loc la locuinţa lui Dej de pe malul lacului Snagov) ar fi participat el însuşi, Dej, Constantin Pârvulescu, Miron Constantinescu, Iosif Chişinevschi şi cel care a detonat problema, Bodnăraş. Indiferent dacă propunerea s-a făcut în iunie sau (mai probabil) în august, indiferent dacă a fost la vânătoare sau în pavilionul de pe peluza vilei lui Dej cu vedere spre lacul Florească, distribuţia celor iniţiaţi este credibilă.

Reacţia lui Hruşciov – o spun şi românii, o va recunoaşte şi el în memoriile sale – a fost una mai curând tipică amantului părăsit: a ripostat cu asprime, acuzând lipsa de recunoştinţă etc.

Din august 1955 şi până la începutul lui noiembrie acelaşi an nu a mai intervenit nimic nou şi fără îndoială că regimul Dej ar fi renunţat la

propunere în cazul în care Moscova ar fi dat semnalul că o respinge categoric. Totuşi, factorii de decizie de la Kremlin au abordat-o destul de serios şi mai ales foarte pragmatic – semn că la Moscova Hruşciov însuşi a expus-o destul de convingător! Din acest punct de vedere, cred că cei ce prezintă acest episod ca fiind o victorie notabilă şi exclusivă a consecvenţei româneşti şi a încăpăţânării lui Dej ar trebui să pună un bemol acestor afirmaţii[529].

Invitat la Moscova cu prilejul serbărilor legate de ziua de 7 noiembrie '55, Gheorghiu-Dej a declinat invitaţia, sub pretextul unei afecţiuni virale; în aceste condiţii, cel însărcinat cu conducerea delegaţiei româneşti a fost Emil Bodnăraş – în acel moment membru al Biroului Politic, vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri şi ministru al Forţelor Armate. Spre surpriza sa, Bodnăraş a fost nu numai bine primit, dar şi convocat după recepţia de la Kremlin la o discuţie relaxată cu Hruşciov şi cu Nikolai A. Bulganin (fost ministru al Apărării, în acel moment prim-ministru al guvernului sovietic). În cursul discuţiei, primul i-a spus, simplu, că URSS a decis retragerea trupelor sale din România.

Acordul, verbal şi neoficial, a rămas deocamdată secret. În virtutea sa, regimul lui Dej s-a comportat corespunzător în timpul revoluţiei maghiare din noiembrie 1956, ajutând mai mult decât oricare alt aliat la rezolvarea corespunzătoare a cazului Imre Nagy[530] şi la reconstrucţia partidului comuniştilor din Ungaria (vezi cap. 6.3.3.). Pe 14 ianuarie anul următor, Comitetul Central al PCUS trimitea o scrisoare către Comitetul Central al PMR, solicitându-le comuniştilor români o opinie în legătură cu eventuala retragere din România a consilierilor sovietici (Hruşciov dorea să lase impresia că ideea îi aparţine în exclusivitate); la Bucureşti, echipa lui Dej s-a prefăcut bine că meditează serios asupra propunerii – drept care răspunsul român a plecat abia o lună mai târziu, pe 14 februarie, fiind unul pozitiv[531]. În fine, pe 15 aprilie 1957, România (reprezentată de ministrul de Externe Grigore Preoteasa, ministrul Forţelor Armate Leontin Sălăjan, academicianul I.Gh. Maurer[532] ş.a.) şi URSS (prin Andrei A. Gromâko – titular la Externe – şi mareşalul Gheorghi K. Jukov, ca ministru al Apărării) semna un Acord referitor la statutul juridic al trupelor sovietice staţionate temporar pe teritoriul RPR[533]; chiar dacă nu era o garanţie pentru retragere,

acest acord era important fie şi prin titlul său – vezi acel temporar care măcar deschidea orizonturile unei perspective.

În anul care a urmat evoluţiile au curs către deznodământul asupra căruia cele două conduceri îşi dăduseră acordul informal. Pe 10 aprilie 1958, a fost creată o Comisie mixtă româno-sovietică (la nivel de generali de armată, dar cu acoperire politică implicită) care să rezolve problemele ridicate de Acordul din anul precedent, iar evenimentul nodal al întregii afaceri avea să se producă o săptămână mai târziu, pe 17 aprilie, când Nikita Hruşciov, în numele CC al PCUS, trimitea o scrisoare la Bucureşti, Comitetului Central al comuniştilor români. Ca şi în problema consilierilor sovietici, Moscova dorea să apară ca iniţiatoarea ideii: „CC al PCUS ar vrea să se sfătuiască cu dv. în problema şederii pe mai departe a trupelor sovietice pe teritoriul Republicii Populare Române“ – se spunea în deschiderea epistolei şi, după o prezentare generală a contextului internaţional mai detensionat decât altădată, urma propunerea:

„De aceea, după părerea noastră, acum nu mai este necesară şederea trupelor sovietice pe teritoriul RPR. La aceasta trebuie să adăugăm că cercurile imperialiste folosesc larg, în scopul propagandei antisovietice şi al calomnierii RPR, faptul că trupele sovietice se găsesc pe teritoriul ţării dv. Ţinând cont de toate acestea, CC al PCUS consideră că ar trebui să discutăm în timpul cel mai apropiat problema retragerii forţelor armate sovietice de pe teritoriul RPR, rezolvând-o pozitiv şi publicând un comunicat corespunzător de presă“[534].

După o săptămână (sau, altfel spus, după o presupusă analiză aprofundată), pe 23 aprilie a plecat de la Bucureşti şi răspunsul, semnat de Gheorghiu-Dej în numele partidului său. Încărcătura sa retorică este considerabilă:

„Împărtăşim părerile exprimate în scrisoarea dv. Staţionarea trupelor sovietice în RPR a corespuns atât intereselor Republicii Populare Române,

cât şi intereselor cauzei comune a lagărului socialist. Ţinând seama de împrejurările actuale favorabile, suntem de acord cu propunerea dv. (subl. m., A.C.) de a renunţa la staţionarea mai departe a trupelor sovietice în RPR. Nu ne îndoim că această hotărâre va avea un mare răsunet şi va fi privită în opinia publică mondială ca o nouă contribuţie concretă a URSS, a RPR şi a întregului lagăr socialist la consolidarea păcii şi destinderea în relaţiile internaţionale. Vă rugăm să fiţi încredinţaţi că forţele armate ale RPR vor face faţă cu cinste, în orice împrejurări, îndatoririlor care le revin în cadrul lagărului socialist“.

Această decizie este, indiscutabil, una dintre cele mai importante din întreaga istorie a comunismului românesc. Un deceniu de tutelă directă, în primul rând politic-ideologică, îşi găsea astfel un punct de bilanţ aparent surprinzător; ocupaţia armată sovietică lua sfârşit, lăsând în urmă un sistem structurat, bine ierarhizat, cu o conducere fermă şi necontestată, şi o populaţie care în marea sa majoritate accepta, din nevoie sau din spirit de conservare, datele problemei.

10.9. Comunismul naţional românesc – fructul otrăvit al lui august 1958

Ideea retragerii Armatei sovietice aparţinuse, în mod clar, conducerii comuniste de la Bucureşti. Acceptul său pentru soluţia de compromis a prezentării acestui act ca fiind propus de Moscova nu necesită explicaţii suplimentare: era o mişcare tactică, o cedare de orgoliu insignifiantă în raport cu beneficiile rezultatului concret. Este foarte adevărat că Armata sovietică pleca – se va vedea în continuare – ca „armată eliberatoare"; în fapt, ea devenea cu-adevărat eliberatoare prin însăşi plecarea sa.

De comun acord, reprezentanţii din comisia mixtă au hotărât ca interval al retragerii cele două luni de vară dintre 15 iunie şi 15 august 1958. Comitetul Politic Consultativ al Tratatului de la Varşovia fusese înştiinţat asupra deciziei şi îşi dăduse acordul, în şedinţa din 24 mai, de la Moscova – aceeaşi şedinţă care decisese şi reducerile forţelor armate din toate statele membre, amintite mai sus. Aşadar, retragerea totală din România era una dintre piesele – dar cea mai spectaculoasă – dintr-un puzzle mai larg, din care dorea să transpară imaginea prodigioasă a unei Uniuni Sovietice pentru care pacea mondială ar fi reprezentat un scop prioritar.

Despărţirea dintre români şi soldaţii sovietici a fost regizată în toate etapele sale, devenind unul dintre cele mai ample spectacole organizate de regimul Dej. Costurile sale nu au fost deloc neglijabile – dar câştigul obţinut pe cale de consecinţă era inevitabil mai mare. Secţia de Propagandă şi Agitaţie a CC al PMR, alături de Direcţia Superioară Politică a Armatei au dat proba eficacităţii lor, într-o demonstraţie de cordialitate politico-marţială româno-sovietică în sine capabilă să-i impresioneze chiar şi pe cei care o pregăteau. De la campania întreţinută de presa centrală şi până la celebrările din garnizoane, întreprinderi, cluburi, cămine culturale sau şcoli din regiunile în care staţionaseră sovieticii, de la „serile prieteniei" la banchetele organizate, de la fotografiile de despărţire ca între buni prieteni şi până la pregătirea cadourilor personale – „în special lucruri de mână", se specifică în

document[535] – pe care delegaţi ai soldaţilor, ofiţerilor, muncitorilor sau utemiştilor români urmau să le dea sovieticilor, tot acest efort de imagine avea un singur scop: acela de a fi legitimat, post-factum, o prezenţă armată pe un teritoriu străin care începuse prin a fi profund ilegitimă şi rămăsese efectiv discutabilă pe cea mai mare perioadă a desfăşurării sale. Graficul plecării garniturilor de tren din România s-a întocmit cu minuţiozitate; de-a lungul traseului, până la ieşirea din teritoriul românesc, în toate punctele de tranzit sau de staţionare mai mari grupuri de români convocaţi ca la o acţiune politică au asigurat coerenţa scenariului, fluturând batiste şi spunând un „la revedere“ doar pe jumătate sincer.

Din iniţiativa Ministerului Forţelor Armate român (condus, am văzut, de Leontin Sălăjan), cu avizul Consiliului de Miniştri (prezidat de Chivu Stoica) şi prin împuternicirea Prezidiului Marii Adunări Naţionale (preşedinte I. Gh. Maurer), tot personalul sovietic ce părăsea România a fost răsplătit simbolic: ordinele Apărarea patriei şi Steaua Republicii pentru ofiţeri şi medalia Eliberarea de sub jugul fascist pentru trupă; inutil de spus că foarte puţini dintre subofiţeri sau soldaţi fuseseră activi şi luaseră efectiv parte la războiul antifascist.

În fine, pe 9 septembrie 1958 CC al PCUS a adresat o scrisoare către CC al PMR prin care „propunea“ rechemarea tuturor consilierilor sovietici din România. Motivarea deciziei este ea însăşi interesantă:

„Noi – se spunea – (…) am considera util să rechemăm din Republica Populară Română pe toţi consilierii şi specialiştii sovietici şi, împreună cu dvs., să analizăm problema reducerii maxime, în viitor, a numărului specialiştilor sovietici care lucrează în acordarea ajutorului tehnic. (…) Fiind buni cunoscători ai meseriei în domeniul lor de activitate, unii dintre specialişti nu întotdeauna se descurcă bine în situaţia politică şi particularităţile naţionale ale ţării dvs. ca urmare a acestui lucru, nu sunt exceptate unele neînţelegeri, ceea ce nu este în folosul relaţiilor noastre frăţeşti“[536].

Epopeea consilierilor sovietici în România nu s-a terminat cu acest act. Inclusiv în virtutea unor cereri ale lui Gheorghiu-Dej (în numele CC al PMR), în anii următori au mai venit în România specialişti militari[537] iar ultimii doi consilieri sovietici din Ministerul de Interne român şi-au terminat misiunea în mai 1963. Dar ceea ce contează este că, în principiu, în 1958, această problemă fusese discutată iar tutela sovietică nemijlocită dădea primele semne clare ale limitei sale.

* * *

Pentru România, retragerea acestei armate străine rămâne ca un reper indiscutabil la fundamentul schimbării de statut a regimului Dej. Fostul vasal necondiţionat devenea mai stăpân decât ceilalţi sateliţi asupra teritoriului propriu. Premisele independenţei relative care avea să urmeze în istoria comunismului românesc erau fixate aici, în această despărţire regizată de un ocupant care girase instituirea unui nou sistem şi, mai ales, distrugerea rapidă a celui vechi. Cei 14 ani de ocupaţie sovietică nu aveau echivalent în nici una dintre staţionările anterioare, multe dintre ele prelungite, ale armatei ruse pe teritoriu românesc în istoria modernă. Printr-un gest reflex, rezultat firesc al păcatului originar al ilegitimităţii naţionale, Gheorghiu-Dej s-a grăbit să mai dea o probă a corectitudinii sale politice, chiar în vara-toamna anului 1958: campania de colectivizare a pământului este accelerată, ofensiva împotriva „ideologiei burgheze“ cunoaşte un nou avânt, iar măsurile asupra mediului intelectual se întorc la rigorile stalinismului (vezi anchetarea artistei plastice Miliţa Petraşcu şi a grupului său inventat ad hoc, anchetarea şi arestarea grupului de meditaţie spirituală „Rugul aprins“ ş.cl.[538]). Stăpân, în fine, la el acasă, Dej nu pierde din vedere că redevenţele faţă de instanţa politică superioară a Moscovei obligă.

Şi totuşi, în urma acestei retrageri – în opinia mea – principalii câştigători nu trebuie căutaţi în România. Ei erau deja la Moscova.

10.9.1. Care a fost, de fapt, planul sovietic?

Noile documente devenite disponibile în cursul primului deceniu al istoriei postcomuniste arată că o schimbare de ton şi de atitudine în politica externă sovietică se produsese încă din primăvara anului 1955[539], mai ales cu privire la tratativele pentru controlul armamentului convenţional şi nuclear. Pe 10 mai, URSS înaintase o propunere de susţinere a activităţii Subcomitetului ONU pentru Dezarmare care venea în întâmpinarea unor poziţii anterioare ale Statelor Unite, Angliei şi Franţei. În esenţă, URSS părea să accepte o reducere a efectivelor sale militare (care erau cotate în 1955, după anumite estimări, la 5,76 milioane de oameni sub arme; în realitate, cifra precisă, după o analiză mai aplicată, era apropiată de 4,8 milioane), spre un nivel comparabil cu cel al celor trei ţări occidentale; în schimb, SUA se angajau la o reducere a arsenalului nuclear, sperând într-un gest similar sovietic (aceste tatonări, aflate la începutul lor în anii ‘50, îşi vor împleti de altfel istoria cu cea a Războiului Rece, până în anii ‘80). Surprinse, SUA au respins propunerea sovietică, considerând-o, cu precauţie, ca fiind mai curând o capcană. La celălalt capăt al său, refuzul american a intrigat Moscova: concesia sovietică era atât de apropiată de propunerile occidentale, Hruşciov părea atât de serios în eforturile sale de slăbire a încordării, încât impasul a fost de neevitat[540].

Chiar dacă documentul din 10 mai 1955 a rămas actul de bază pentru negocierile care au urmat, în decembrie 1957 URSS a părăsit Subcomitetul ONU pentru Dezarmare, în semn de protest. Era genul de performanţă politico-teatrală la care Nikita Hruşciov se pricepea cel mai bine. În continuare, pentru a proba sinceritatea demersurilor sale pacifiste, elita politico-militară de la Moscova a anunţat o reducere unilaterală de forţe armate în cadrul armatei proprii şi a Tratatului de la Varşovia. În momentul dispariţiei lui Stalin, în 1953, armata sovietică atinsese vârful său numeric: 5,4 milioane de oameni; în următorii doi ani, în secret, efectivul fusese redus cu cca. 600000, chiar mai înainte ca Hruşciov să anunţe explicit intenţia sa de restrângere. În august 1955 apărea prima promisiune clară: indiferent de tratativele cu blocul militar occidental, Hruşciov anunţa demobilizarea a 640000 de oameni, până în decembrie 1955 (ca argument

privind declaraţiile spectaculoase tipic comuniste, documente declasificate recent arată că reducerea efectivă a fost doar de 340000 – restul de 300000 au fost trecute într-un regim de inactivitate, fără a fi desfiinţate ca atare[541]).

Apoi, succesiunea declaraţiilor privind noi şi noi reduceri a venit în ritm susţinut; Hruşciov înţelesese că în acest fel poate prinde, fără alt efort, prima pagină a marilor ziare occidentale: o demobilizare de 1,2 milioane anunţată în mai 1956, o alta de 300000 în ianuarie 1958 şi o alta de 1,2 milioane (din care 250000 de ofiţeri) în ianuarie 1960.

Acesta este tabloul complet în care retragerea trupelor din România se include.

xRaţiunea acestei reduceri de efective, măcar în parte reale, era una foarte simplă: în conformitate cu politica sa de reforme interne, Hruşciov a înţeles înaintea altora că, în epoca unui potenţial conflict nuclear, numărul trupelor aflate sub arme nu mai este un factor determinant, ci doar unul de intimidare. Aceste trupe, prin amploarea lor greu de susţinut cu argumente militare-strategice, reprezentau pentru statul sovietic – şi pentru statele care le găzduiau deopotrivă – o cheltuială impresionantă. Aceste costuri, în estimările ce pot fi reconstituite, se regăsesc satisfăcător în studiul citat aici al lui Matthew Evangelista. În plus, trebuie adăugat un detaliu de natură demografică: reducerea de efective militare de după 1955 se suprapunea cu derularea celui de-al 6-a cincinal sovietic (1956–1960), ale cărui planuri ambiţionase prevedeau o creştere impresionantă a nevoii de mână de lucru. În cel de-al 5-lea cincinal, mâna de lucru angajată la stat sporise cu 6,7 milioane; pentru al 6-lea cincinal, creşterea era estimată la 7,1 milioane. Într-o economie în extindere extensivă, nevoia de personal muncitor nu putea fi suplinită de nimic – în schimb, reprofilarea unei mâini de lucru tinere, care se afla blocată în unităţile armatei, reprezenta o alternativă viabilă[542]. Este, de fapt, ceea ce s-a şi făcut.

Şansa liderului sovietic a fost – susţine convingător M. Evangelista – că viziunea sa a fost îmbrăţişată de mareşalul Gheorghi Jukov (succesorul lui Malinovski în postul de ministru al Apărării), care l-a sprijinit pe Hruşciov aici aşa cum avea să-l sprijine şi în timpul conflictului din iunie 1957, cu „grupul antipartinic“ ce-i dorea îndepărtarea (conflict cu ecouri până în România, cum am văzut, în diferendul dintre Dej şi Miron Constantinescu

& Iosif Chişinevschi – v. cap. 6.3.6.). Trebuie spus că aceste măsuri de reducere nu au fost deloc populare în rândul armatei; KGB şi contrainformaţiile militare sovietice au avut de lucru în monitorizarea tuturor nemulţumirilor manifestate în rândul corpului ofiţeresc – cu atât mai mult cu cât pentru anumite categorii de ofiţeri, care mai aveau un an sau doi până la pensie (adică după peste 20 de ani de serviciu activ), nu s-a acordat dreptul de pensionare anticipată, fiind obligate să-şi caute un nou loc de muncă[543].

10.9.2. Parte din schimbarea la faţă a comunismului sovietic

Este de presupus, în aceste condiţii, că ofiţerii ce părăseau cu tristeţe România în vara lui 1958 nu aveau cu toţii în minte despărţirea de prietenii români, ci şi poate o preocupare ceva mai presantă faţă de propriul viitor.

Al doilea punct fragil al analizelor memorialistice româneşti referitoare la anul 1958 decurge din evidenţierea unui presupus excepţionalism românesc. Este adevărat că, judecat în perspectivă, România a rămas singura ţară în care retragerea a devenit act efectiv. A fost, însă, aceasta din voinţa lui Hruşciov?

Concepţia liderului de la Kremlin cu privire la securitatea Europei Centrale reprezintă, din acest punct de vedere, un subiect aflat în rescriere. În mod cert, Hruşciov fusese un suporter al prezenţei Armatei sovietice în ţările din Est, în anii care au urmat războiului. Dar modificarea percepţiei sale privind rostul armatei mersese pas cu pas alături de noile condiţii ale epocii nucleare, în care văzuse, alături de elita stalinistă a epocii, o şansă pentru Uniunea Sovietică. „Dacă rachetele sunt capabile să ne apere, atunci de ce să păstrăm o asemenea armată?“ – ar fi întrebat Hruşciov la o întâlnire cu activul de comandă din armată, „dar nu aşteptând şi nici primind vreun răspuns“[544].

Toate aprecierile celor care privesc unilateral (numai din perspectiva românească, şi aceea excesiv de subiectivă şi apologetică la adresa celor

implicaţi) acest eveniment al retragerii sovietice din România şi nu percep procesualitatea lui sunt nu numai lipsite de substanţă, ci şi false. Retragerea trupelor din 1958 a fost, cum spuneam, doar o parte a unui plan sovietic de mai mare cuprindere, prin care imperiul sovietic poststalinist revendica un alt statut la nivel internaţional. Potrivit unei rememorări a lui Aleksei Adjubei – ginere al lui Hruşciov şi director în epocă al ziarului Izvestia – publicate în 1989, liderul sovietic ar fi avut în plan demilitarizarea zonei pe care o controla în Europa Centrală, dar că această idee nu ar fi avut sprijinul armatei. În 1959, el l-ar fi întrebat pe János Kádár dacă nu ar fi timpul pentru o retragere a trupelor sovietice din Ungaria, dar Kádár – din motive personal-politice – ar fi fost sceptic în privinţa oportunităţii actului; o discuţie similară ar fi avut loc şi între Hruşciov şi Wladislaw Gomulka, liderul polonez, cu aceleaşi rezultate. Într-un material prezentat în cadrul unui colocviu organizat în decembrie 1994 la Brown University cu prilejul aniversării a 100 de ani de la naşterea fostului lider, fiul lui Hruşciov, Serghei, susţinea această variantă a lui Adjubei, în mod clar favorabilă tatălui său; tot el insistă asupra opoziţiei de la vârful armatei sovietice, care accepta ideea modernizării şi chiar a reducerii trupelor, dar nu şi „retragerea din graniţele câştigate în cel de-al Doilea Război Mondial, a căror apărare, în opinia generalilor, era o garanţie a securităţii URSS“[545].

Evident, aceste declaraţii ale ginerelui şi fiului lui Nikita Hruşciov trebuie luate în consideraţie cu marja de subiectivism inclusă; totuşi, este limpede că liderul sovietic a jucat foarte bine această carte a pacifismului în jocul mai larg al destinderii de la sfârşitul anilor ‘50 şi începutul anilor ‘60. În ianuarie 1958, din însărcinarea sa, premierul sovietic Bulganin a adresat o scrisoare de 16 pagini preşedintelui Dwight D. Eisenhower, rugându-l să accepte „bunele intenţii“ ale URSS probate prin „reducerea în ultimii ani a trupelor cu aproape 2 milioane de oameni“ şi promiţându-i că are în vedere retragerea a 41000 de oameni sub arme din RDG şi a 17000 din Ungaria (retrageri care s-au şi efectuat). Aceste gesturi nu reprezentau o cedare şi nici o captare pripită a bunăvoinţei SUA; în fapt, în august 1953 URSS testase prima bombă cu hidrogen, iar în noiembrie 1955 fusese testată o bombă termonucleară cu putere 1,6 megatone. Chiar dacă Statele Unite erau încă în avans tehnologic, nimic nu infirmă încrederea lui Hruşciov în propriile mijloace de descurajare nucleară. În martie 1954, un grup de savanţi atomişti sovietici, condus de fizicianul Igor Kurciatov (el însuşi

directorul proiectului atomic sovietic încă din 1943), elaborase un document secret, pentru uzul exclusiv al nomenclaturii de partid, în care avertiza asupra faptului că un război atomic între cele două super-puteri ar pune în pericol însăşi viaţa pe pământ. Când Gheorghi Malenkov, prim-ministrul sovietic al epocii, a adoptat şi susţinut punctul de vedere al savanţilor, Hruşciov a replicat că acesta „este greşit din punct de vedere teoretic şi periculos din punct de vedere politic“ – în acord cu axioma ideologică de până atunci a regimului, moştenită de la Stalin, care susţinea victoria obligatorie a socialismului în orice conflict cu capitalismul. Totuşi, ulterior Hruşciov a înţeles datele reale ale problemei şi gravitatea lor potenţială[546]. De cealaltă parte, Statele Unite au avut propriul lor răspuns; chiar dacă trupele americane în Europa, în această perioadă, au rămas la parametri cvasiconstanţi din punct de vedere numeric (cu o scădere, totuşi, de la 427000 în 1953 la 374000 în 1964), între momentul în care Eisenhower a ajuns la Casa Albă (1953) şi debutul administraţiei Kennedy (1961) totalul contingentului american sub arme a scăzut de la 1533000 la 856000[547].

* * *

Pe 18 septembrie 1959, în discursul pe care l-a ţinut în faţa Adunării Generale a ONU, Nikita Hruşciov s-a folosit de retragerea trupelor din România pentru a-şi argumenta poziţia pacifistă şi deschiderea politică faţă de o detensionare la nivel global.

„Am dovedit nu numai prin cuvinte, ci şi prin fapte dorinţa noastră de a rezolva problema dezarmării. (…) [Î]n ultimii ani, efectivul forţelor armate sovietice a fost redus în mod unilateral cu peste 2000000 de oameni. Au fost reduse considerabil forţele armate ale URSS aflate în Republica Democrată Germană şi au fost retrase în întregime trupele sovietice din Republica Populară Română“[548].

În numele păcii, o decizie politică, fără semnificaţie pentru securitatea graniţelor URSS sau pentru stabilitatea sistemului regimurilor din Europa de Est, devenea parte din noul chip al comunismului moscovit.

Dar în acelaşi timp şi comunismul românesc pleca pe drumul revendicării unei noi imagini. Tot ceea ce avea să se întâmple aici în deceniul următor îşi are sursa în această concesie sovietică. „Independenţa“ României lui Dej – mai bine spus, rebeliunea sa în probleme de strategie economică a blocului – era astfel fundamentată, iar linia comunismului naţional românesc se afla la începutul curbelor sale, un început de altfel promiţător.

„Evoluţia relaţiilor dintre România şi Uniunea Sovietică în ultimii zece ani i-a lăsat perplecşi pe cei mai mulţi dintre observatorii competenţi (occidentali, n.m. A.C.). Această ţară trecea drept cel mai docil dintre «sateliţi» şi îmbrăţişarea sovietică se manifestase aici în toate domeniile. Cu mai puţin de 15 ani înainte, modelul sovietic era aici imitat în cele mai mici detalii. Nu se producea numai o «sovietizare», ci şi o «rusificare». Totuşi, aceeaşi România, de câţiva ani, a devenit copilul teribil al Europei de Est. Cum se explică această evoluţie surprinzătoare? (…). Este suficient să menţionăm (…) cele trei concesii mai importante care au permis o slăbire a îmbrăţişării sovietice. Numărul consilierilor ruşi în toate instituţiile economice şi politice a fost redus considerabil; societăţile economice mixte sovieto-române au fost desfiinţate; în fine, în timpul verii 1958, trupele sovietice au părăsit România“ – scria, în 1964, istoricul exilat Gheorghe Haupt[549].

Asemenea Albaniei şi Iugoslaviei, România nu va mai avea trupe străine cantonate pe teritoriul său, iar după 1968 armata română „nu a mai participat la aplicaţii cu trupe pe teritoriul altor state şi, totodată, nu s-a mai permis desfăşurarea pe teritoriul României a unor aplicaţii cu trupe la care să participe armate ale altor state“[550]. Dincolo de importanţa simbolică a acestei decizii din punct de vedere militar ea nu a fost în măsură să-i

satisfacă pe tehnicienii armatei; în calitatea sa de fost ministru al Apărării (între martie 1980 şi decembrie 1985), Olteanu continuă:

„Dacă, din punct de vedere politic, atitudinea României în problema manevrelor interaliate cu trupe a fost salutară, afirmând suveranitatea de stat, nu se poate trece cu vederea că, în plan strict militar, după opinia mea, ea a avut indiscutabil un impact negativ (subl. m., A.C.), întrucât a privat comandamentele de la toate eşaloanele şi trupele române de o serie de activităţi practice (…) strategice, operativ-tactice şi logistice complexe ale luptei armate“[551].

Trebuie să spunem foarte clar că, la sfârşitul anilor ‘80, starea armatei române, dincolo de discursul inevitabil encomiastic al oficialilor, era cu totul discutabilă, trupa se redusese la statutul de sursă de forţă de muncă gratuită pentru necesităţile regimului, iar pregătirea de luptă a fost în mod fatal testată prin surprindere de ceea ce s-a întâmplat în zilele Revoluţiei – o serie întreagă de detalii care încă rămân învăluite în mister. Una dintre ipoteze, nicidecum cea mai incredibilă, afirmă că urmaşii celor care plecaseră din România în vara lui 1958 au avut reprezentanţi, aici, în decembrie 1989.

În mod firesc, în 1989 va veni şi nota de plată a acestui statut doar în aparenţă favorizat al României în Tratat: dacă în Ungaria, Polonia, RDG sau Cehoslovacia regimul comunist a fost identificat până la capăt cu ocupaţia armată străină şi despărţirea de aceasta din urmă a simbolizat despărţirea, ca atare, de comunism, în România situaţia a devenit, brusc, mai neclară, imediat după dezintegrarea sistemului. În România, comunismul încetase a mai fi o marfă de import, susţinută din afară. El era naţional, chiar cu accente clare de xenofobie. Iar această miză politică a anilor 1955–1958, care fusese atunci o autentică reuşită pe coordonatele unui naţionalism văzut ca singura replică posibilă la stalinismul iniţial, şi-a arătat adevărata faţă. Pe termen scurt, 1958 a fost o victorie românească; pe termen lung, acest an a condus la mixtura cea mai toxică dintre toate cele imaginabile în

contextul dat, aceea dintre stalinismul remanent şi intrinsec al sistemului şi naţionalismul în creştere al elitei conducătoare.

Explicaţiile pentru zig-zagul tranziţiei româneşti postcomuniste sunt, bineînţeles, numeroase. Membru cu probleme al Tratatului de la Varşovia în timpul lui Nicolae Ceauşescu, România a fost martoră la desfiinţarea Tratatului (pe 31 martie 1991), dar tot a mai păstrat în rândul primei garnituri politice postceauşiste, printr-o răzbunare ironică a rebeliunii de altădată, reflexele aliatului care fusese[552].

Explicaţiile sunt multe, dar unele trebuie căutate şi aici, în acel an 1958 în care Gheorghiu-Dej, cu abilitate şi consecvenţă, păruse a reda României ceva din onoarea sa pierdută. Membră, din toamna anului 2002, a alianţei NATO, pe deplin încântată de această realizare în care s-au transpus cel puţin două secole de complexe privind o mereu invocată „respingere occidentală“, păstrând în acelaşi timp alte complexe ce decurg din analiza lucidă a propriei sale istorii contemporane (comportamentul faţă de aliaţi în cursul anilor 1918 şi 1944, de exemplu), România se află, la începutul acestui secol, în situaţia de a dovedi că ştie şi poate să fie un bun aliat. Şi, mai ales, unul de durată.

10.10. România – parte şi problemă a CAER

Aliat militar din ce în ce mai discutabil al URSS după 1960 – şi îndeosebi după „criza rachetelor“ din octombrie 1962, când Gheorghiu-Dej, neinformat în privinţa desfăşurării rachetelor nucleare sovietice în Cuba, a înţeles cât de uşor s-ar putea trezi ţara sa parte dintr-un conflict nuclear fără măcar a avea idee pentru ce –, România a devenit şi un aliat economic cu probleme în cadrul simulacrului economic nereuşit de „piaţă comună“ al statelor socialiste, CAER (vezi capitolele 6.3.8. şi 6.3.9.).

Aşadar, pe 25 ianuarie 1949 un comunicat publicat în Pravda anunţa naşterea Consiliului de Ajutor Economic Reciproc al ţărilor de „democraţie populară“, parte a contracarării efectelor în plan european ale Planului Marshall american pentru Europa de Vest (consfătuirea iniţială avusese loc la Moscova, între 5–8 ianuarie; data „oficială“ de naştere a organismului este 23 ianuarie). Ţările membre ale acestui cartel mai mult politic decât economic au fost, iniţial, Bulgaria, Cehoslovacia, Polonia, România, Ungaria, URSS; în februarie 1949 va adera Albania (dar se va retrage în 1961), iar în septembrie 1950 a aderat şi RDG. În deceniul următor se vor adăuga Mongolia comunistă (iunie 1962), Cuba (iulie 1972) şi Vietnamul „democratic“ (iunie 1978)[553].

Faptul că URSS nu va permite noilor sale feude ideologice să coopereze liber cu Occidentul devenise clar încă din 1947, mai ales după ce, pe 5 iunie 1947, secretarul de stat George Marshall anunţase, într-un discurs ţinut la Universitatea Harvard, decizia Statelor Unite de a acorda un ajutor ţărilor europene ieşite din război[554]. În condiţiile în care URSS a respins foarte repede orice interes în acest plan, un număr de şapte state est-europene au fost invitate să participe, pe 12 iulie, la Paris, la o întâlnire a ţărilor interesate de proiect, care să conducă la alcătuirea unui comitet capabil să evalueze nevoile zonei. Pe urmele refuzului URSS, toate ţările au făcut un gest similar – toate, cu excepţia notabilă a Cehoslovaciei (condusă încă de un guvern de coaliţie), care iniţial a anunţat participarea la Paris, sperând că

va fi însoţită măcar de Polonia. În cele din urmă, după o vizită la Moscova a premierului şi ministrului de Externe proprii, Cehoslovacia a declinat invitaţia, pe 10 iulie 1947.

10.10.1. Un monument nefuncţional al economiei politizate

CAER a conţinut în sine, de la bun început, germenii propriei sale ineficienţe de mai târziu. Spre deosebire de GATT (Acordul General pentru Tarife şi Comerţ), semnat pe 30 octombrie 1947 la Geneva, din iniţiativa SUA, care pleca de la principiile specializării economice, liberului schimb al mărfurilor şi diviziunii internaţionale a muncii, CAER a propus din start un sistem bazat pe autarhie în cadrul blocului şi pe schimburi economice bilaterale controlate de stat. Înţelegerea acestei deficienţe a fost tardivă, iar remedierea sa imposibilă – prin faptul că planificarea, centralizarea şi naţionalizarea economiilor componente erau condiţii politice a căror schimbare ar fi dus inevitabil la prăbuşirea regimurilor.

Istoria CAER cuprinde patru faze, cu particularităţi ce decurg din specificul epocii. Dacă în primii ani de existenţă a fost un organism menit a masca o exploatare economică sovietică a tuturor statelor transformate în colonii politice (faza I), după mijlocul anilor ‘50, în timpul lui N. Hruşciov Consiliul a fost în mod constant subiectul unor repetate şi mereu eşuate încercări de reformare (faza a II-a); începând cu anii ‘70 CAER a devenit, pe fondul nereformării sale, o sarcină suplimentară căzută pe umerii birocraţiei economice şi financiare a URSS, obligate să menţină în viaţă organismul cu preţul impunerii către ţările comuniste (dar mai ales impunerii chiar către URSS!) a cumpărării constante de material şi produse finite între ţările partenere (faza a III-a); în fine (faza a IV-a), odată cu venirea la conducere a lui Mihail Gorbaciov au apărut noi încercări de reformare, şi ele eşuate. Mai simplu spus, CAER a fost cadrul în care Uniunea Sovietică însăşi a evoluat (sau involuat, depinde de perspectivă) de la statutul de gestionar-şef al economiei blocului (aşa cum era în perioada stalinistă) la cel de client predilect, în mod voit sau obligat.

Creaţie a URSS, CAER s-a întors finalmente împotriva creatorului, obligându-l la costuri ce excedau câştigurile. Cum spune Metcalf,

„În calitate de exportator principal de materii prime şi de importator principal de produse finite supraevaluate, de slabă calitate şi depăşite din punct de vedere tehnic, URSS – potrivit multor economişti – a subvenţionat comerţul est-european cu importante subsidii. Estimarea acestora, numai pentru perioada 1972–1984, merge până la 114 miliarde de dolari“[555].

CAER a simbolizat o probă la care au fost supuşi principalii conducători sovietici de după Stalin – şi nici unul nu a reuşit rentabilizarea acestui mamut economic, ceea ce vorbeşte mai puţin despre calităţile liderilor şi mai mult despre deficienţele de sistem ale economiilor pe care se fundamenta Consiliul. Într-un efort de a îmbunătăţi termenii de bază ai înţelegerii şi în speranţa creşterii nivelului tehnic şi calitativ al produselor, Hruşciov a propus instituirea unei autorităţi transnaţionale asupra planificării şi investiţiilor. Ulterior, Leonid Brejnev a încercat reluarea propunerii din punctul de impas în care rămăsese în anii predecesorului, iar Mihail Gorbaciov a urmărit realizarea măcar a unei mutuale convertibilităţi a monedelor naţionale din ţările membre[556], pentru ca greutatea procesului de schimb, oricum inechitabil, la preţuri nerealiste şi oricum suportate de fiecare dintre economiile etatizate ale lagărului, să nu mai apese exclusiv pe rubla sovietică – pentru a sfârşi şi el, în ultimii ani ai regimului propriu şi totodată ai URSS, într-o penurie acută de valută occidentală (vezi discuţiile dintre Gorbaciov şi Nicolae Ceauşescu, la ultima întâlnire dintre cei doi, la Moscova, pe 4 decembrie 1989)[557]. Această vânătoare aproape instituţionalizată de dolari americani, desfăşurată din URSS până în Polonia sau România, a fost cântecul de lebădă al CAER.

10.10.2. Varianta românească de dezvoltare

Ceea ce ne interesează în mod direct şi are relevanţă pentru istoria comunismului românesc a fost în primul rând încercarea de reformare de la începutul anilor ‘60. Hruşciov are meritul de a fi înţeles primul că acest sistem instituit în cadrul CAER nu are nici un fel de perspectivă în condiţiile concurenţei reale cu economia occidentală, aflată atunci la ora unei spectaculoase creşteri în calitate, diversitate şi rentabilitate. Iar Gheorghiu-Dej – şi prin el România – are meritul de a se fi opus cu îndârjire proiectelor hruşcioviene, chiar dacă involuntar şi inconştient au contribuit prin aceasta la eşecul definitiv al economiei globale comuniste. Din punctul de vedere al sistemului, în acest ultim caz merit ar trebui scris cu ghilimelele de rigoare.

Dogma stalinistă fusese, din acest punct de vedere, foarte clară: efortul statului-patron trebuia concentrat pe dezvoltarea cu orice preţ a industriei grele. Acest principiu fondator era valid, în aparenţă, atât din punct de vedere politic cât şi economic. Politic, pentru că Marx anunţase că dezvoltarea proletariatului va conduce inevitabil la succesul deplin al revoluţiei proletare, iar Lenin îi dusese mai departe ideea, spunând că acest proletariat puternic provenit din industrie nu este numai actorul principal al revoluţiei, ci şi garantul instituirii şi menţinerii instituţionalizate a guvernului revoluţionar. Pe urmele celor doi, folosiţi în măsura în care puteau servi propriei perspective actualizate, Stalin a văzut în dezvoltarea industriei singura cale rapidă pentru a restabili un echilibru între URSS şi ţările cu care se afla în competiţie politică. Arma pentru lichidarea înapoierii de veacuri se afla acolo, în fiecare mare fabrică şi uzină de pe cuprinsul Uniunii.

Conducerea comunistă a României s-a situat, începând cu octombrie 1945 – prin prevederile directoare ale Raportului de la prima Conferinţă Naţională postbelică a partidului –, cu totul de partea acestei interpretări. Ca şi URSS, România avea ea însăşi de recuperat mult faţă de statele occidentale cu care se putea compara, dar şi faţă de unii dintre vecinii de lagăr ce avuseseră un parcurs istoric aparte – vezi cazul unei importante părţi a Cehoslovaciei, a cărei industrializare începuse încă din epoca habsburgică. În plus, România populară nu era condamnată numai la a se compara cu Occidentul sau cu vecinii, ci şi cu România vechiului regim. Elita comunistă autohtonă avea nevoie de legitimarea unei schimbări radicale; saltul faţă de nivelul

economiei româneşti antebelice presupunea startul unei industrializări intensive, care să ofere oportunităţi pentru mâna de lucru şi acoperire faptică pentru proiectele „transformaţioniste“ grandioase ale regimului nou. În faţa acestei restanţe istorice certe, industria grea românească furniza aşadar un antidot cu largă aplicabilitate, ce mergea de la economie la propagandă sau la politica propriu-zisă.

Rezultatele au fost, în planul statisticii pure, spectaculoase: dacă în privinţa agriculturii producţia a atins abia în 1953 producţia din 1938 (şi aveau să urmeze ani în care bilanţul se va afla din nou sub acest nivel), în industrie creşterea a fost constantă: faţă de 1938 (=100), industria producătoare de maşini şi cea metalurgică au atins 179% în 1950 şi 2300% în 1965, iar industria chimică – o altă ramură favorizată a regimului, acum şi în perspectivă – a ajuns la 193% în 1950, respectiv 1200% în 1965. Rata de creştere a întregii industrii a atins uluitoarea cotă de 15,1% aproximativ în perioada primului cincinal (1950–1955), pentru a se stabiliza între 1958–1965 la 13–14%. Secretul acestui ritm rapid a constat, în principal, într-o rată a acumulării foarte ridicată: de la 17,6% în 1951–1955 la 24% în 1961–1965[558], aceasta, evident, în detrimentul consumului.

Pe acest fond a intervenit planul sovietic de schimbare a regulilor în cadrul CAER.

10.10.3. Structura CAER şi principiul fondator

În momentul înfiinţării sale, grija pentru detaliile structurale ale Consiliului nu era o prioritate. În condiţiile în care la Moscova Stalin dirija cu necontestată autoritate mersul spre socialism al ţărilor ocupate, schema organizatorică a CAER era ea însăşi un detaliu. Armata sovietică, diviziile de consilieri militari şi civili şi sistemul de tratate cu URSS pe care fiecare ţară în parte şi le asumase, toate acestea reprezentau o garanţie cu mult mai puternică privind primatul Sovietelor inclusiv în problemele de natură economică ale lagărului.

Strict tehnic, cooperarea economică a membrilor CAER a fost de la început bazată pe principiul „suveranităţii naţionale“ – principiu calp în acel moment, inclus pentru a masca pur declamativ spolierea efectivă pe care URSS a făcut-o în primul deceniu postbelic prin întreprinderile mixte, prin despăgubirile de război sau prin acordurile economice bilaterale impuse unor guverne care, fără sprijinul Armatei sovietice, erau impotente – drept care erau dispuse la plata oricărui preţ.

În cadrul CAER, fiecare ţară membră avea reprezentare egală, deciziile fiind luate nu prin majoritate, ci prin unanimitate[559]. Cât timp directivele Moscovei au fost incontestabile, acest sistem a funcţionat. Fiecare membru, indiferent de greutatea sa economică efectivă în zestrea comună, avea aceleaşi prerogative. Din primul moment, ca iniţiatoare a proiectului, URSS a luat două decizii-cheie[560]: i) fundamentarea ambiţiei comune de progres pe principiul planului autarhic de dezvoltare al fiecărui stat în parte şi ii) alcătuirea unei structuri deliberat fragile din punct de vedere instituţional, astfel încât deciziile, luate de manieră informală, să corespundă intereselor de moment ale URSS. Încă o dată, acest sistem a fost operativ atâta vreme cât, din punct de vedere politic, Uniunea Sovietică a dictat toate regulile jocului; în momentul în care acest lucru nu a mai fost posibil, cele două decizii s-au întors împotriva celui care le impusese, creând condiţii pentru gesturi de opoziţie precum cel al României.

Organul suprem de conducere al CAER era Sesiunea Consiliului Suprem, alcătuită pe baza egalei reprezentări a fiecărei ţări. Întrunirile de lucru erau periodice (fără a avea o periodicitate fixată), în câte o capitală a statelor membre; preşedinţia era asigurată de reprezentantul ţării gazdă. La începuturile CAER, Sesiunea Consiliului s-a întrunit de trei ori: la Moscova, în 26–28 aprilie 1949 (cu care ocazie au fost convenite principalele direcţii ale activităţii viitoare[561]), apoi la Sofia (25–27 august 1949) şi din nou Moscova (24–25 noiembrie 1950). După această a III-a sesiune, Consiliul nu s-a mai întrunit până după moartea lui Stalin, în 26–27 martie 1954, tot la Moscova[562]. În mod permanent, la Moscova îşi avea sediul Biroul CAER, format din câte un delegat al fiecărei ţări, condus (în prima fază) de sovieticul A. Loşciakov şi servit de un secretariat tehnic alcătuit din experţi sovietici. În fine, un al treilea corp de comandă era alcătuit din Comisia de coordonare a comerţului exterior – formată din

miniştrii adjuncţi ai Comerţului din fiecare ţară. Fiecare membru al acestor organisme avea un singur vot, dar acesta nu depindea în exclusivitate de delegat – votul trebuia să aibă în prealabil acoperirea politică a unei decizii luate în ţara-membră. În mod teoretic, fiecare stat avea dreptul de a-şi retrage propriul delegat din Birou – ceea ce l-a făcut pe un delegat ceh să spună că „a merge să negociezi în cadrul CAER era reversul Infernului lui Dante. Dacă la Dante, pe poarta Infernului, scria «lăsaţi orice speranţă, voi cei care intraţi», în cazul CAER nu trebuia să uiţi că te vei mai întoarce şi acasă“[563] – adică în faţa organismelor politice, care aşteptau explicaţii pentru fiecare gest.

După toate informaţiile disponibile, rolul României în crearea CAER a fost unul major. Pe baza arhivelor Ministerului cehoslovac al Planificării (confirmate, în aparenţă, de alte surse cehoslovace şi sovietice), istoricul ceh Karel Kaplan redă următoarea relatare a ministrului sovietic de Externe din epocă, Viaceslav M. Molotov:

„Toamna trecută [în 1948, n.m. A.C.], prietenii noştri români au ridicat problema unei legături mai strânse între democraţiile populare şi Uniunea Sovietică [în direcţia planurilor economice]. La început, am avut propriile noastre dubii cu privire la utilitatea sugestiei, mai cu seamă că părea imatură. Duşmanii noştri ar fi putut profita de ea. Dar când şi alţii au venit cu aceeaşi idee, tovarăşul Stalin a exprimat opinia că situaţia este coaptă. Gottwald [liderul comunist cehoslovac] a vorbit despre ea, tovarăşii români, dar şi alţi tovarăşi din ţările democraţiei populare. (…) Atunci chestiunea a fost discutată în Biroul Politic al CC al Partidului Comunist Cehoslovac şi, ca răspuns, noi ne-am dat acordul de principiu“. Românii au venit cu o propunere scrisă detaliată „pe care noi am considerat-o ca fiind corectă“[564].

Iniţial, Cehoslovacia ar fi propus şi o diviziune a muncii în cadrul CAER, pe baza unei specializări – adică „coordonarea planurilor economice, stabilirea de programe de investiţii comune şi de programe de producţie comune (…) în funcţie de fiecare ţară şi de condiţiile sale naturale şi istorice“. Dar, potrivit unui martor ocular – delegatul maghiar în Biroul

CAER – Stalin s-ar fi opus, alegând varianta dezvoltării globale a fiecărei ţări. Prin aceasta, ideea specializării a fost amânată cu peste un deceniu.

10.10.4. Temeiurile opoziţiei româneşti

În anul 1949, opoziţia lui Stalin la ideea specializării economice în cadrul lagărului era legitimă. Şi din punct de vedere politic – atâta vreme cât CAER, tutelat de URSS, a fost în mod evident un răspuns politic la problema subdezvoltării economice a zonei, dar mai ales la varianta americană de ajutorare a Europei Occidentale –, dar şi din punct de vedere strict economic: posesoare a unor resurse naturale deosebit de bogate (în special minereu de fier, mangan, crom, aluminiu, metale preţioase, gaze şi petrol), a unei populaţii (193 de milioane) mai mare decât cea a tuturor ţărilor din bloc luate laolaltă (88,5 milioane) şi a unui produs naţional brut pe măsură (69,4 miliarde de dolari faţă de 32,4, la nivelul anului 1950), URSS îşi asuma în mod firesc rolul de „hegemon al zonei“[565], de singură putere capabilă să impună o formă de colaborare intrasistem. Stalin nu avea motive să încurajeze specializarea fiecărei ţări, pentru că astfel controlul sovietic ar fi fost dispersat; din contră, principiul dezvoltării plenare a fiecărei economii naţionale le făcea pe aceste ţări şi mai dependente de importantele resurse sovietice, care aveau nevoie de o piaţă căreia să-i impună regulile în mod discreţionar.

În aceste condiţii, comerţul exterior al ţărilor membre devine strâns dependent de sistemul CAER – şi, pe cale de consecinţă, de URSS.

Comerţul exterior al ţărilor membre în interiorul lagărului (%)[566]

	1948	1949	1950	1951	1952

Bulgaria	78	82	89	92	89
Cehoslovacia	32	46	55	61	71
Polonia	41	43	59	58	67
România	71	82	83	80	85
Ungaria	34	46	61	67	71

Se observă cu uşurinţă, chiar şi în aceste condiţii, că între aceste cinci ţări fondatoare ale CAER există, la începutul anilor ‘50, o diferenţă clară în privinţa dependenţei faţă de blocul comunist în construcţie: încă din 1948, înainte de apariţia efectivă a CAER, comerţul Bulgariei şi României era în proporţie de cca. două treimi îndreptat către ţările vecine de lagăr (şi, în proporţie majoritară, către URSS); diferenţa dintre Bulgaria (78%) şi Ungaria (34%) este sugestivă. Diferenţa se păstrează până în 1952 iar Bulgaria şi România vor rămâne în frunte din acest punct de vedere al vasalizării economice, chiar dacă la alţi parametri.

Grevele şi tulburările sociale din mai şi iunie 1953 – din Bulgaria, Cehoslovacia şi URSS – au fost un semnal de alarmă pentru proaspătul lider Hruşciov. Reluarea întrunirilor Sesiunii Consiliului, în 1954, este parte din soluţiile pe care el le caută, fără a avea deocamdată curajul de a pune în discuţie moştenirea modelului stalinist. Abia la sesiunea din 18–25 mai 1956 (a VII-a din istoria CAER) se face un pas concret, deşi timid: alcătuirea a 8 comisii permanente, specializate pe anumite ramuri economice. Criza maghiară ce avea să urmeze în toamna aceluiaşi an a pus în plan secund problema CAER.

Şi astfel se ajunge ca, la începutul anilor ‘60, în mod ironic, principiul stalinist al dezvoltării naţionale plenare să fie pus sub semnul întrebării de către Hruşciov, dar el să fie îmbrăţişat cu încăpăţânare de Gherghiu-Dej, în România. „Ironic“ nu pentru că Dej ar fi avut o altfel de structură, mentalitate sau instincte (inclusiv economice) decât Stalin, ci pentru că s-a ajuns în situaţia aparent paradoxală ca România – prima ţară care ceruse şi susţinuse proiectul CAER – să devină tot prima care-l va pune în discuţie la primul semn al reformării sale.

Evident, trebuie precizat că Nikita Hruşciov nu avea nimic dintr-un samaritean comunist al Estului. Nu din grija faţă de sănătatea economică a ţărilor satelizate avea el să acţioneze, ci potrivit propriilor sale interese, care erau şi interesele URSS. Ideile sale de modernizare a CAER aveau un temei ferm: pe 25 martie 1957, câteva dintre ţările Europei Occidentale semnaseră acordul de creare a Comunităţii Economice Europene[567] (CEE, viitoarea Piaţă Comună), cu ambiţia declarată de a merge treptat către unirea tuturor

economiilor (capitaliste) ale continentului. Principiile lor de funcţionare în cadrul CEE erau exact cele pe care CAER le respinsese iniţial, în perioada sa stalinistă: specializarea, diviziunea muncii, coordonarea producţiei şi gestionarea pe baze comune a mâinii de lucru. Această dinamică a Vestului avea să-l neliniştească pe Hruşciov; încremenirea Estului într-un proiect depăşit moral şi tehnic precum CAER putea conduce la accentuarea decalajului economic şi al nivelului de viaţă dintre Est şi Vest – şi, deci, inclusiv la probleme politice.

Momentul de răspântie în istoria CAER vine odată cu cea de-a XVI-a sesiune, desfăşurată la Moscova în 6–7 iunie 1962. Precedată, tot la Moscova, de o Consfătuire a reprezentanţilor partidelor comuniste şi muncitoreşti din ţările membre (care să ofere suportul politic pentru deciziile economice ce urmau), această sesiune se va solda cu înfiinţarea Comitetului Executiv al CAER (structură de coordonare cu atribuţii lărgite, în componenţa căreia intrau vicepremierii ţărilor membre) şi mai ales cu publicarea, pe 17 iunie, a documentului intitulat Principiile fundamentale ale diviziunii internaţionale socialiste a muncii, ce tocmai fusese adoptat de liderii politici veniţi cu ocazia Consfătuirii.

România fusese sceptică în această privinţă înainte de Consfătuire şi de sesiunea ce a urmat şi a rămas sceptică în continuare. Pe 25–26 iulie 1963, a XVIII-a Sesiune a Consiliului a fost blocată de opoziţia delegatului român faţă de crearea unui organism supranaţional de conducere şi coordonare economică în cadrul CAER – în numele dreptului suveran al fiecărui stat de a concepe propria dezvoltare aşa cum crede de cuviinţă[568]. Formula „diviziunii socialiste a muncii“, adoptată în 1962, fusese una de compromis între reforma propusă de URSS şi poziţia apărată de România comunistă – pentru că delegaţii români deja anunţaseră foarte clar, cu toate ocaziile posibile, că renunţarea la principiul dezvoltării pe coordonate naţionale şi îmbrăţişarea ideii specializării economiilor nu va avea acceptul lor. În fapt, poziţia românească pleca de la ideea, mai curând politică decât economică, că fiecare stat al blocului este dator să-şi construiască propria bază tehnico-materială, tocmai în ideea întăririi socialismului şi a deschiderii drumului viitor spre comunism. În acest scop, dezvoltarea unei industrii grele, constructoare de maşini, era văzută ca o axiomă. Alibiul era găsit chiar în Lenin! Acesta spusese „Singurul factor ce contează în consolidarea

resurselor şi în clădirea unor societăţi socialiste este dat de industrializarea pe scară largă“. Cu acest alibi oferit de unul dintre fondatorii comunismului mondial, Gheorghiu-Dej şi echipa sa (Ion Gheorghe Maurer, Gheorghe Gaston Marin, Alexandru Bârlădeanu ş.cl.) şi-au fundamentat opţiunea de pasivitate declarată faţă de reformarea hruşciovianã a CAER.

Tot ceea ce a urmat în anii 1963 şi 1964 pe acest front al nervilor între România şi restul blocului (inclusiv reacţia la Planul Valev şi Declaraţia „de independenţă“ a PMR din aprilie 1964) trebuie privite prin prisma acestei confruntări între două viziuni asupra construcţiei socialismului în interiorul CAER. Foarte probabil, Hruşciov ar fi dorit un CAER eficientizat, bazat pe specializarea producţiei şi pe schimburi mai dinamice; în această eventualitate, ţări precum România şi Bulgaria ar fi fost determinate să revină la tradiţia lor preponderent agricolă, iar Cehoslovacia, RDG sau Ungaria s-ar fi focalizat pe accelerarea dezvoltării industriale.

„Toate statele est-europene, cu excepţia României, au sprijinit în mod public propunerea lui Hruşciov de a creşte autoritatea CAER asupra planificării şi investiţiilor“ spune Metcalf, dar cred că ar fi cu mult mai bine spus că numai România a avut curajul de a-şi expune în mod deschis opoziţia; în realitate, spune autorul, o complicitate cu rebeliunea românească a apărut şi în cazul altor ţări, care agreau în principiu planificarea comună, dar pentru care specializarea nu oferea o perspectivă uşor de acceptat[569]. Din ce motiv? Dacă planificarea comună, în cadrul CAER, dilua între anumiţi parametri responsabilitatea fiecărui guvern comunist în parte, specializarea, dimpotrivă, accentua datoria lor de a acomoda tradiţia, perspectivele, capacităţile şi realităţile sociale pe care le aveau de gestionat. Nici un guvern comunist din Est nu s-a dovedit, până la urmă, capabil să facă acest lucru într-o manieră benefică pentru ţara sa.

Comportamentul României nu poate fi nicidecum comparat, pe de altă parte, cu cel al Albaniei lui Enver Hodxa. În măsura în care s-a îndepărtat de modelul sovietic de socialism, Partidul Comunist Albanez s-a apropiat în schimb de China, devenind o vreme cel mai european avanpost al maoismului instituţionalizat[570]. Impactul acţiunilor României a fost mai mare şi de o cu totul altă conotaţie; spune J. F. Brown: „Defecţiunea albaneză a afectat, fără îndoială, prestigiul Sovietelor, dar ceea ce a pus

capăt planurilor lui Hruşciov şi a schimbat istoria a fost «deviaţia» României“ – şi cred că pe bună dreptate[571].

10.10.5. O victorie mai rea decât o înfrângere; clişeele rememorării

În memorialistica românească de dată recentă domină, în mod evident, o viziune etnocentrică asupra crizei CAER de la mijlocul anilor ‘60. Faptul de a se fi opus primei şi celei mai importante încercări de reformare a Consiliului este prezentat ca o victorie importantă a României ultimilor ani ai lui Gheorghiu-Dej. Acest lucru este valabil pentru scrierile unor reprezentanţi ai elitei comuniste foarte diferiţi între ei: de la Ion Gheorghe Maurer la Alexandru Bârlădeanu sau Paul Niculescu-Mizil, încăpăţânarea antihruşciovianã a lui Dej pe temă economică este descrisă ca fiind un act de bravură naţională, semn al unei cutezanţe ce ar defini acest filon, cu mult prea mitificat, al comunismului naţional.

Un exemplu ilustrativ din acest punct de vedere este în opinia mea genul de rememorare propus, la sfârşitul anilor ‘90, de Gheorghe Gaston Marin. Fost luptător comunist în Brigăzile Internaţionale care au luptat în Spania, ajuns ministru adjunct al Economiei Naţionale în chiar anii impunerii forţate a modelului sovietic (1948–1949), apoi ministru al Energiei Electrice şi Industriei Electrotehnice (1949–1954) în anii zgomotoasei campanii de electrificare care a ocupat planurile primului cincinal, apoi preşedinte al Comitetului de Stat al Planificării în ultimul deceniu al epocii Dej (1954–1965), Gaston Marin foloseşte rememorarea episodului CAER pentru o răfuială tardivă cu Nicolae Ceauşescu. Şi aceasta, de pe poziţia unui dejism ireductibil.

În pagina lui Marin[572], Ceauşescu apare cel mai adesea ca un trouble-fête a cărui principală vină, din punct de vedere economic, ar fi fost compromiterea deschiderilor pe care le operase Dej. În virtutea poziţiei sale ministeriale, Gaston Marin vizitase în trei rânduri Statele Unite ale Americii – în 1957, 1963 şi 1964. Scopul acestor călătorii fusese stabilirea de acorduri bilaterale; în principal, în vizita din primăvara lui 1964 s-a detaşat

interesul României de a achiziţiona planurile unei centrale atomoelectrice, foarte necesare ţării în măsura în care conducerea urmărea lichidarea dependenţei de resursele termoelectrice ale URSS. Astfel de vizite – ca şi cea, din 27–31 iulie 1964, a lui Maurer şi Bârlădeanu la Paris – sunt expresii ale deschiderii spre Occident caracteristică ultimilor ani ai lui Dej – o deschidere economică şi de politică externă, dar niciodată transpusă în spiritul unei autentice reformări a politicii interne.

Gaston Marin îl face direct răspunzător pe Ceauşescu pentru eşecul final al acestei oportunităţi de colaborare:

„Un exemplu major în această privinţă a fost abandonarea realizării centralei nucleare cu sprijin de la americani, netrimiterea delegaţiei de tehnicieni în vederea contractării, aşa cum prevedea acordul încheiat. În schimb, a fost impusă contractarea a două unităţi energetice de câte 330 MW din Franţa şi cumpărarea licenţei de fabricaţie a întregului agregat (…). Această hotărâre a necesitat investiţii de zeci de miliarde de lei la Uzina de Maşini Grele din Bucureşti, pentru a produce agregatele grupului de 330 MW, din care s-au fabricat numai opt unităţi pentru centralele de la Turceni şi Rovinari, care nici până în ultimii ani n-au funcţionat satisfăcător, din cauza slabei calităţi a combustibilului şi a lipsei de fiabilitate, ca urmare a defecţiunilor frecvente la agregate. N-a putut fi exportată nici o unitate din cauza calităţii (…). Această hotărâre greşită, nefundamentată, a costat scump România. Ţara şi populaţia au intrat începând din anii ‘70 într-o gravă criză de energie care s-a accentuat apoi în anii ‘80, cu efecte importante asupra producţiei industriale şi agricole din cauza restricţiilor de energie electrică şi căldură şi aducând suferinţe greu de suportat de către populaţie, îndeosebi în timpul iernii“[573].

Acest fragment ilustrează foarte bine amestecul de adevăr şi retorică al rememorărilor liderilor comunişti. Într-adevăr, toate greşelile economice ale regimului Ceauşescu au condus la criza plenară din anii ‘80. Dar, în integralitatea sa, în opinia mea peisajul arată altfel.

Nivelul şi condiţiile penibile de viaţă din România ultimului deceniu comunist au în egală măsură legătură cu Gheorghiu-Dej, ai cărui apărători sunt şi Gaston Marin, şi Niculescu-Mizil, şi Maurer sau Bârlădeanu. Este legitim, desigur, să ne întrebăm azi în ce măsură pretenţia lui Ceauşescu de a accelera industrializarea moştenită de la Dej a avut, pe termen mediu, efecte nefaste asupra societăţii româneşti. Dar, în acelaşi timp, cred că este la fel de legitim să punem problema dacă nu cumva chiar opoziţia faţă de reformarea CAER a fost primul pas spre această criză de sistem[574].

Dacă planul lui Hruşciov de reformare a CAER – de fapt, în egală măsură s-ar putea numi planul Evsei Liberman, după numele economistului sovietic care a susţinut această încercare de a depăşi dogma autarhiei – ar fi avut acordul tuturor şi, deci, succes, este de presupus că industria românească ar fi fost reorientată spre domenii altele decât industria grea, construcţia de maşini ş.cl. Este foarte posibil ca eficientizarea agriculturii să fi devenit prioritară, iar împrumuturile externe să se fi menţinut la un nivel mai scăzut. Desigur, e obligatoriu să reflectăm dacă reformarea ca atare a Consiliului ar fi fost în măsură să depăşească defectele intime, de structură, omniprezente, ale economiei socialiste de tip sovietic. Personal, cred mai curând că nu este imaginabilă o reformă capabilă să vindece tarele definitorii ale unei economii comuniste, atâta vreme cât datele sale esenţiale sunt viciate din start de neadecvarea unei teorii de secol XIX (cea marxistă) la realităţile în schimbare ale secolului XX.

Dar mi se pare la fel de posibil ca, măcar în privinţa calităţii vieţii, România să fi fost în anii ‘80 un teritoriu mai suportabil în condiţiile în care Hruşciov şi-ar fi impus punctul de vedere la începutul anilor ‘60. În ultimul său deceniu de istorie comunistă, marca definitorie a României, chiar şi printre ţările din acelaşi lagăr, a fost criza alimentară. Ei bine, fără opoziţia la specializarea CAER a lui Dej, perspectivele de a se fi ajuns tot acolo ar fi fost mult reduse. Nu s-ar fi trăit cu mult mai bine în România, dar măcar problema alimentară a sfârşitului epocii Ceauşescu nu ar fi devenit una încărcată de un asemenea dramatism.

Într-adevăr, balanţa între avantajele şi dezavantajele opoziţiei româneşti de la începutul anilor ‘60 nu numai că nu este în echilibru, dar şi înclinarea ei depinde de perspectiva celui care priveşte. În opinia mea, J.F. Brown, unul

dintre cei mai autentici şi avizaţi analişti ai comunismului românesc, oferă o interpretare corectă atunci când spune că „Polonia şi Ungaria de asemenea au rezistat presiunii sovietice pe diverse subiecte, în diferite momente. Dar românii au opus o rezistenţă susţinută vreme de aproape 17 ani. Nimeni nu le-a mulţumit pentru acest lucru; foarte puţini sunt dispuşi să recunoască asta; dar toţi au avut ceva de câştigat de aici“.

Din nefericire însă, istoria nu poate reţine, singură şi izolată de orice context, numai această rezistenţă (aşa cum par a crede memorialiştii români citaţi mai sus). Ţine de domeniul ironiei istoriei ca să fie cu totul posibil, spune Brown, ca, dacă Hruşciov ar fi reuşit să-şi impună viziunea măcar în sfera economică, România ar fi pierdut bătăliile anilor 1961–1962, dar condiţia materială a românilor ar fi fost mai bună iar – spuneam deja – industrializarea grea ar fi fost evitată (şi, odată cu ea, consecinţele acesteia asupra mediului, detaliu despre care în România încă se vorbeşte foarte puţin). Preţul unei înfrângeri în faţa lui Hruşciov ar fi fost mare pentru ţara lui Dej, dar „tragedia României a fost tocmai faptul că rezultatul victoriei sale a fost catastrofic“[575].

Orgoliul de a fi pus pe picioare o industrie relativ ambiţioasă a alimentat o vreme succesul politic intern şi extern al lui Gheorghiu-Dej şi Ceauşescu şi mai alimentează încă subiectivismele unora dintre rememorările actuale. Dar acest orgoliu a avut preţul său, care a fost plătit în decembrie 1989. Atunci, ajuns la acea oră a istoriei europene, comunismul românesc ar fi căzut oricum; dar, aşa, a fost doborât de un popor sătul nu numai să stea în frică sau în frig, dar şi să stea la cozi.

488 Am mai atins acest subiect în textul meu „The Imposible Escape: Romanians and the Balkans“ din Dusan I. Bjelic & Obrad Savic (ed.), Balkan as Metaphor. Between Globalization and Fragmentation, The MIT Press, Cambridge, Mass., 2002, pp. 220–222.

489 De exemplu, Arthur Comte, în cartea sa Les dictateurs du XXe siècle (Ed. Robert Laffont, Paris, 1984) spune că Erich Honecker, liderul RDG, se amuza povestind în particular că Nicolae Ceauşescu ar mirosi a brânză! O

răutate, fără îndoială, dar emblematică pentru relaţiile dintre elitele lagărului.

490 Aşa cum am văzut, există o diferenţă notabilă între regimul comunist al Iugoslaviei, legitimat de război, şi cel al României, Poloniei sau Ungariei – cu totul dependente de Armata Roşie prezentă în zonă.

491 Gheorghiu-Dej, „Raportul politic al Comitetului Central la Congresul Partidului Muncitoresc Român“, în Articole şi cuvântări…, p. 139.

492 Gheorghiu-Dej, Declaraţie cu privire la poziţia PMR în problemele mişcării comuniste şi muncitoreşti internaţionale, Ed. Politică, Bucureşti, 1964, p. 55.

493 N. Ceauşescu, Opere alese, vol. 1, 1965–1970, Ed. Politică, Bucureşti, 1982, p. 67.

494 Vezi, îndeosebi, rememorările lui Paul Niculescu-Mizil, foarte consecvente din acest punct de vedere.

495 Pentru corecta folosire a termenilor, trebuie precizat că Armata Roşie este denumirea folosită de armata URSS până în 1946, după care denumirea oficială este Armata sovietică.

496 Ioan Scurtu (coord.), România. Retragerea trupelor sovietice – 1958, Ed. Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1996, p. 91.

497 Cartea lui Nicolae Baciu, Agonia României. Dosarele secrete acuză, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1990, este un exemplu printre altele.

498 M. Djilas, Întâlniri cu Stalin, Ed. Europa, Craiova, f.a. [1991], pp. 74–75.

499 *** România. Viaţa politică… 1945, p. 190.

500 Ibidem.

501 N. Naimark, The Russians in Germany. A History of the Soviet Zone of Occupation, 1945–1949, Harvard University Press, 1995.

502 J. L. Gaddis, We Now Know. Rethinking Cold War History, Oxford University Press, 1997.

503 Scurtu (coord.), România. Retragerea…, p. 123–149.

504 Aurel Sergiu Marinescu, Armata Roşie în România 1944–1958, vol. 1, Ed. Vremea, Bucureşti, 2001, p. 87.

505 Scurtu (coord.), România. Retragerea…, p. 92.

506 Este vorba despre transporturile de bunuri industriale şi bunuri de consum pe care guvernul Ion Antonescu le-a făcut din ţinuturile sovietice ocupate, ca pradă de război – sau, în explicaţia românească a epocii, ca despăgubire pentru raptul Basarabiei din iunie 1940.

507 N. Moraru, „URSS şi popoarele mici“, V.N., II, 10, 19 februarie 1946, p.13.

508 Marinescu, Armata Roşie…, p. 89.

509 Ibidem, p. 91.

510 Ca ţări învinse şi ele, Bulgaria era restrânsă la 65000 de oameni sub arme, iar Ungaria la 70000. Polonia şi Cehoslovacia nu cunoşteau limită de această natură, cu atât mai mult cu cât forţele lor armate fuseseră distruse sau dezmembrate în război.

511 Scurtu (coord.), România. Retragerea…, p. 171.

512 Ibidem, p. 203.

513 Ibidem, p. 211.

514 Lt. Col. Mihai Macuc, „Dissent within the Warsaw Pact. Case Studies of Romania and Czechoslovakia“, material prezentat la Conferinţa internaţională Romania and the Warsaw Pact, 1955–1989, Bucureşti, 3–6 oct. 2002.

515 Scurtu (coord.), România. Retragerea…, p. 206–207.

516 Ibidem, p. 213. Consilierii despre care vorbeşte această notă informativă sunt cei patru plasaţi pe lângă Ministerul Industriei Alimentare, dar nu există date din care să rezulte că la alte ministere situaţia ar fi fost diferită.

517 *** The Soviet Union, ediţia a II-a, Congressional Quarterly Inc., Washington, 1986, p. 42.

518 Pentru detalii, v. Thomas Parrish, Enciclopedia Războiului Rece, Ed. Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2002, p. 36 ş.urm. şi 220 ş.urm.

519 Ulterior au aderat Turcia şi Grecia (pe 25 februarie 1952) şi R.F. Germania (6 mai 1955).

520 Gheorghiu-Dej, Articole şi cuvântări…, p. 283.

521 Tratatul de la Varşovia a devenit o alianţă efectivă din data de 5 iunie, după ce a fost ratificat, pe rând, de către ţările participante, în cursul lunii mai 1955. Ultima ţară care a aderat la alianţă, a fost RDG, pe 28 ianuarie 1956.

522 Nicolae Ecobescu (coord.), Relaţiile internaţionale postbelice I. Cronologie diplomatică 1945–1965, Ed. Politică, Bucureşti, 1983, p. 188.

523 Ibidem, p. 189.

524 Vezi, pentru detalii, buna reconstituire istorică realizată de Stejărel Olaru, Cei patru care au speriat Vestul, Ed. Polirom, Iaşi, 2004.

525 Betea, Maurer şi lumea…, p, 144.

526 Ibidem, p. 263.

527 Scurtu (coord.), România. Retragerea…, p. 216.

528 Ecobescu (coord.) ş.a., Relaţiile internaţionale…, pp. 195, 196 şi 198.

529 Vezi memorialistica de factura celei produse de către Gheorghe Apostol, Paul Niculescu-Mizil ş.a.

530 De reţinut că Imre Nagy ceruse şi el, dar în mod deschis, retragerea Armatei sovietice din Ungaria.

531 Scurtu (coord.), România. Retragerea…, pp. 241–243.

532 Maurer era prezent la discuţii în calitate de director al Institutului de Cercetări Juridice al Academiei RPR.

533 Scurtu (coord.), România. Retragerea…, p. 244.

534 Ibidem, p. 273.

535 Extras din planul cu măsurile privind organizarea şi desfăşurarea muncii politice în legătură cu plecarea trupelor sovietice din Republica Populară Română, ibidem, pp. 287–291.

536 Ibidem, p. 375.

537 Vezi scrisoarea lui Gheorghiu-Dej către Hruşciov din 22 ianuarie 1959, prin care se solicitau cinci specialişti militari pe diverse probleme.

538 Cartea lui Tănase, Anatomia mistificării…, oferă o imagine concludentă asupra retensionării climatului intern; vezi şi Vasile, Biserica Ortodoxă Română…, pp. 157–190.

539 Matthew Evangelista, „«Why Keep Such an Army?»: Khrushchev's Troop Reductions", Working Paper 19, Cold War International History Project, Woodrow Wilson International Center for Scholars, decembrie 1997, p. 2. Tot aici este citat defectorul Arkadi N. Şevcenko, fost expert la Ministerul de Externe sovietic, care spune că această schimbare începuse încă din anul imediat următor morţii lui Stalin, 1954.

540 Ibidem, p. 3.

541 Ibidem, p. 5.

542 Ibidem, pp. 17–23.

543 Ibidem, p. 11.

544 Ibidem, p. 13.

545 Ibidem, p. 16.

546 Ibidem, p. 29.

547 Ibidem, p. 33.

548 Ibidem, p. 388.

549 Haupt, „La genèse du conflit…“, pp. 669 și 677.

550 Constantin Olteanu, România, o voce distinctă în Tratatul de la Varşovia. Memorii 1980–1985. Dialog cu Dumitru Avram, Ed. Aldo, Bucureşti, 1999, p. 36.

551 Ibidem.

552 Ca exemplu, deruta intervenită la nivelul conducerii politice postcomuniste a României din 1990 când, pe fondul previzibilei dezmembrări a Tratatului de la Varşovia, încă se mai aştepta de la URSS o propunere compensatorie; vezi întâlnirea dintre Ioan Mircea Paşcu, atunci consilier de politică externă al preşedintelui Ion Iliescu, şi V.V. Zagladin, consilier de politică externă al lui Mihail Gorbaciov – Armand Goşu, „Credincioşi URSS“, Evenimentul zilei, nr. 3804, 26 iulie 2004.

553 În septembrie 1964 CAER a semnat un acord de colaborare cu Iugoslavia, ulterior cu Finlanda (1973), Irak şi Mexic (1975), iar la unele sesiuni au mai participat, în calitate de observatori, delegaţi din R.P. Angola, Coreea de Nord, Etiopia, Laos, Mozambic, Yemen, Afganistan – Ecobescu (coord.), Relaţiile internaţionale…, pp. 88–89.

554 Datele care urmează sunt preluate din excelenta analiză a lui Lee Kendall Metcalf, The Council of Mutual Economic Assistance. The failure of Reform, apărută în colecţia East European Monographs, nr. CDLXXXV, Boulder, Columbia University Press, New York, 1997.

555 M. Marrese & J. Vanous, Soviet Subsidization of Trade with Eastern Europe. A Soviet Perspective, Berkeley, 1983, cf. Metcalf, The Council…,

p. 2.

556 Metcalf, The Council…, p. 2.

557 În afara celor doi, la întâlnire mai participă Constantin Dăscălescu, prim-ministrul român al perioadei, şi Nikolai I. Râşkov, prim-ministrul sovietic. Pe fondul discuţiei despre situaţia economică la zi, Gorbaciov îl atenţionează pe Ceauşescu: „Nici la noi şi nici în alte ţări, reforma nu este compatibilă cu sistemul de comerţ existent între ţările noastre. (…) Dacă ne gândim să ne încadrăm în mod organic în economia mondială, atunci trebuie să folosim metodele corespunzătoare acestor situaţii. Multe ţări, Cehoslovacia, Polonia şi chiar Bulgaria au pus problema de a trece la preţurile mondiale, adică la preţuri în devize convertibile“ – v. Olteanu, România, o voce distinctă…, p. 242. Nicolae Ceauşescu se declară de acord, dar insistă că majoritatea reformelor pe care URSS le experimentează acum el le-a încercat demult, fără mari rezultate. Dintr-un anumit punct de vedere, Ceauşescu avea dreptate – comunismul european, ca sistem, era de nereformat.

558 Georgescu, Istoria românilor…, p. 257.

559 Metcalf, The Council…, p. 9.

560 Ibidem, p. 18.

561 Ecobescu (coord.), Relaţiile internaţionale…, p. 94.

562 Ca dovadă a fragilităţii organizatorice iniţiale, este de reţinut că Statutul CAER a fost adoptat abia în sesiunea de la Sofia din decembrie 1959; unele completări îi vor fi aduse în 1962, 1974 şi 1979 – ibidem, p. 88.

563 Metcalf, The Council…, p. 10.

564 Ibidem, pp. 23–24.

565 Ibidem, p. 25.

566 Ibidem, p. 41.

567 Franţa, Marea Britanie, RFG, Belgia, Olanda şi Luxemburg aderaseră încă din aprilie 1951 la Comunitatea Europeană a Cărbunelui şi Oţelului, primul pilon al viitoarei CEE şi a Uniunii Europene de azi.

568 Metcalf, The Council…, p. 50.

569 Ibidem, p. 57–61.

570 La Congresul al XXII-lea al PCUS din octombrie 1961, comuniştii chinezi sunt supuși unei virulente critici din partea lui Hruşciov, echivalentă cu scoaterea lor de pe lista de partide „frecventabile“ (din perspectiva URSS) a comunismului european. Conflictul ideologic între Moscova şi Tirana este însă un episod al unui conflict mai mare, în care se va încadra de altfel: cel dintre Moscova şi Beijing.

571 J.F. Brown, Surge to Freedom. The End of Communist Rule in Eastern Europe, Duke University Press, Durham & London, 1991, p. 17.

572 Gheorghe Gaston Marin, În serviciul României lui Gheorghiu-Dej. Însemnări din viață, Ed. Evenimentul Românesc, Bucureşti, 2000.

573 Ibidem, pp. 230–231.

574 Am avut ocazia, pe 15 aprilie 2000, în cursul unei întâlniri cu Gheorghe Gaston Marin, să-i propun această interpretare. Dânsul a respins-o vehement, ca pe un atentat la memoria lui Dej. Economistul care era a cedat încă o dată în favoarea apropiatului lui Dej care fusese.

575 Brown, Surge to Freedom…, pp. 20–21.

CAPITOLUL 11

„Adio, tovarăşe Dej!“ Moarte şi succesiune în lumea comunistă

Filozofia nu face din aceasta o taină. Profesiunea de credinţă a lui Prometeu «Într-un cuvânt, urăsc pe toţi aceşti zei» este propria ei profesiune de credinţă, propria ei maximă îndreptată împotriva tuturor zeilor cereşti şi pământeşti, care nu recunosc conştiinţa de sine a omului ca zeitate supremă. (...) Prometeu este cel mai nobil sfânt şi martir din calendarul filozofic.

Karl Marx, Diferenţa dintre filozofia naturii la Democrit şi Epicur

Vestea morţii lui Stalin, în martie 1953, a căzut ca un trăsnet în bazinul Longwy-Villerupt, la graniţa Franţei cu Belgia şi Luxemburg, regiune industrială (mine de fier şi siderurgii) şi fief al lui Maurice Thorez; cel mai repede şi-au revenit cei din comitetul federal de la Nancy al Partidului Comunist Francez, care, după comandamentele venite de la Paris, au trasat repede directiva: „pe 9 martie, un minut de reculegere la locul de muncă, drept omagiu adus lui Stalin“. Ceea ce s-a şi întâmplat, spre bucuria presei locale comuniste şi, evident, a îndoliatului L’Humanité din 10 martie 1953. Muncitorii au păstrat un minut de tăcere, în timp ce valea răsuna de sirenele locomotivelor trase de mecanici în semn de doliu; şefii de sindicat (CGT, Confédération Générale du Travail) nu au pierdut ocazia de a trimite o telegramă de condoleanţe Ambasadei sovietice de la Paris şi, prin ea, tuturor muncitorilor din URSS.

Peste aproape patru decenii, la începutul anilor ‘90, un istoric italian se duce la faţa locului pentru o anchetă de istorie orală referitoare la evenimentul din martie 1953; are şansa să întâlnească un muncitor sudor, unul dintre cei care, ştia istoricul, în acea dimineaţă de martie participaseră

la ritualul dictat de celula de partid. Deziluzie totală. Întrebat ce-şi aduce aminte, fostul sudor răspunde: „Noi de două ori am păstrat câte un minut de reculegere în atelier: o dată la moartea lui Fausto Coppi (celebrul ciclist italian mort în ianuarie 1960, n.m. A.C.) şi altă dată la moartea lui Humphrey Bogart“.

* * *

În orice tip de societate, moartea sau demisia conducătorului presupune deschiderea unui proces succesoral, proces care este în egală măsură politic (pe termen scurt) şi, evident, istoric (pe termen lung); în al doilea rând, în privinţa strict a regimurilor comuniste, de la epoca lui Stalin încoace o bună parte din efortul sovietologilor occidentali s-a canalizat exact pe această problemă; cum voi încerca să sugerez în continuare, există astăzi o bibliografie impresionantă a problemei. Prin sintagma „lumea comunistă“ înţeleg în egală măsură, după cum se va vedea, atât ţările cu regim comunist, cât şi cele – precum Franţa – în care partidul comunist a reprezentat, la un moment dat al istoriei postbelice, o forţă politică de luat în seamă; cu alte cuvinte, atât lumea comunistă occidentală despre care vorbeşte istoricul florentin F. Montebello[576], cu ale cărui rememorări am început acest capitol, dar şi comunismul românesc, o lume mai familiară, în care moartea liderilor comunişti – şi obligatoria şi obişnuita zi de doliu naţional – însemna nu numai un adevărat capitol de istorie, ci şi, după cum spune un autor român, ocazia rară (şi efectiv aşteptată, de către unii) de a asculta la radio, toată ziua, aproape exclusiv muzică clasică[577].

11.1. O tipologie a succesiunii

Consider necesară, pentru început, fixarea câtorva repere tipologice ale acestui eveniment crucial din istoria regimurilor de tip leninist care a fost, de fiecare dată, moartea sau destituirea unui lider comunist. Crucial pentru toate părţile: pentru popoarele respective, cărora altă formă de alternanţă la putere le era refuzată, dar şi pentru observatorii din lumea occidentală, dornici să întrevadă (în desfăşurarea procesiunii funerare sau a culiselor destituirii) posibile avertismente cu privire la linia politică ce avea să urmeze. Mi se pare cu atât mai necesară o astfel de fixare tipologică cu cât încă de la mijlocul anilor '70, câţiva dintre cei mai cunoscuţi analişti ai elitei comuniste – precum Carl Beck – spuneau că printre problemele studiate de cercetătorii lumii comuniste trei s-au dovedit a fi principale: i) influenţa naţionalismului asupra unei ideologii presupus internaţionaliste; ii) conflictul dintre principiile revoluţionare şi practica guvernării şi iii) problemele legate de succesiunea politică[578].

Această ultimă problemă, spun autorii, este cu atât mai importantă cu cât problemele succesiunii, în statele comuniste, depind efectiv de o mână de oameni de la vârful partidului şi, deseori, şi de influenţa exercitată, de la distanţă, de Uniunea Sovietică. O precizare, cred eu, se impune aici: indiferent că a fost vorba de moarte sau de simplă destituire, acest lucru nu este tipic numai pentru statele comuniste, ci şi pentru alte state, necomuniste, în care partidul comunist local respectă în mare acelaşi model, mai ales în privinţa importanţei date „mesajului" venit de la Moscova. Exemple s-ar putea găsi pe toate continentele, dar cel mai la îndemână ne este, iarăşi, cazul Partidului Comunist Francez, cel mai puternic, alături de cel italian, partid comunist din Europa Occidentală, ale cărui extravaganţe prosovietice de-abia acum ies la iveală în adevărată măsură, graţie strădaniilor de decenii ale unor autori precum regretata Annie Kriegel, Stephane Courtois sau Karel Bartosek. Concluzia acestei similitudini este una singură: aproape indiferent că a fost românesc (sub Gheorghiu-Dej),

bulgăresc (sub Jivkov) sau francez (sub Thorez), firele care au legat toate aceste partide comuniste de Moscova au fost la fel de puternice.

11.2. „Moartea naturală“ şi „moartea politică“

Spre mijlocul anilor ‘70, Myron Rush a publicat una dintre cărţile pe care nu am nici o ezitare în a le numi clasice pentru problematica ce ne interesează[579]. Nu are rost să insist asupra meritelor lucrării, notabilă atât prin rigoarea şi subtilitatea analizei, cât şi, foarte important pentru istoricii români, pentru analiza întreprinsă în capitolul VI al cărţii, dedicat integral României şi succesiunii „aranjate“ ce urmează morţii lui Gheorghiu-Dej din martie 1965.

La modul general, intenţia lui Rush este de a reuşi ceea ce puţini sovietologi de până la el mai încercaseră: „autopsia unei succesiuni comuniste“. Tipologia realizată de el, perfectibilă poate astăzi dar la fel de notabilă ca la data lansării ei, cuprinde trei niveluri: i) avem, în primul rând, succesiunile „cauzate natural“; moartea lui Lenin, ca şi cea a lui Stalin, au declanşat procese ce fac parte din această categorie; ii) a doua categorie, pusă sub umbra unei aripi de dubiu la fel de puternic şi azi ca la data documentării lui Rush, reprezintă succesiunile cu cauze presupus naturale şi face trimitere la trei cazuri devenite celebre: Gheorghi Dimitrov (1882–1949), erou exponenţial al lumii comuniste europene din anii ‘30, secretar general al Cominternului timp de aproape un deceniu (1935–1943), companion de cursă lungă al lui Stalin şi „consilier“ al acestuia pentru problemele Balcanilor, în fine conducător al Bulgariei în perioada acesteia de trecere la comunism, moare subit – şi suspect – la Moscova, pe când tocmai se afla la tratament (!) în Uniunea Sovietică. Acelaşi este cazul lui Klement Gottwald (1896–1953), secretar general al Partidului Comunist Cehoslovac şi preşedinte al Republicii după 1948, care şi el moare în urma unei pneumonii suspecte căpătate în timpul participării la funeraliile lui Stalin, la Moscova. În fine, Boleslaw Bierut (1892–1956), liderul Partidului Muncitoresc Unit Polonez şi preşedinte al Republicii Polone din 1945, moare după ce se îmbolnăveşte în timpul unei călătorii la Moscova, prilejuită de vestitul Congres al XX-lea al PCUS din 1956. Dincolo de aceste coincidenţe generatoare de mereu reînnoite suspiciuni, Rush atrage

atenţia că, indiferent de implicarea sovieticilor în aceste trei morţi, este cert că dispariţia respectivilor lideri de partid convenea Moscovei. Există, totuşi, două excepţii – două exemple de succesiune provocate de moartea liderului, moarte care nu are aerul suspect al celor trei de mai sus: este cazul liderului vietnamez Ho Şi Min (1890–1969) şi, spune Rush, cazul lui Gheorghiu-Dej din România (asupra căruia, în ceea ce priveşte memorialistica de natură istorică românească, părerile sunt împărţite, cu mai mult sau mai puţin temei).

În fine, iii) ultimul palier al tipologiei lui Rush cuprinde succesiunile „cauzate politic“, cele mai numeroase, altfel spus „moartea politică“. Avem, în primul rând, pleiada de conducători comunişti înlăturaţi de la putere în urma valului seismic produs de discursul secret al lui Hruşciov de la congresul din 1956: ca urmare a surprinzătoarelor dezvăluiri despre Stalin, unda de impact se măreşte şi, dintr-un motiv sau altul, într-o succesiune de crize cad Vîlko Cervenkov în Bulgaria, Mátyás Rákosi şi Ernö Gerö în Ungaria (ca şi Imre Nagy, adversarul lor), Edward Ochab în Polonia. Hruşciov însuşi, demis în octombrie 1964, se înscrie în aceeaşi categorie tipologică. Vor urma Antonin Novotny, în Cehoslovacia, forţat să demisioneze în deschiderea Primăverii de la Praga, în ianuarie 1968, dar şi Alexander Dubcek, la fel de forţat să demisioneze la sfârşitul aceleiaşi primăveri, odată cu invazia sovietică din august acelaşi an. În Polonia, Wladislaw Gomulka, cel care apăruse ca un Salvator după grevele din 1956, este destituit din considerente politice în 1970. La fel, un an mai târziu, Walter Ulbricht, care va fi înlăturat de la conducerea Partidului Socialist Unit din Germania.

Prezentarea acestei tipologii posibile precum şi istoria practicii politice a partidelor comuniste au sugerat analiştilor câteva concluzii în legătură cu această problemă a succesiunii comuniste. Pe de o parte (vezi Rush), în privinţa succesiunii „cauzate politic“, aceasta pare că îndeosebi după 1956 nu mai este rezultatul direct al acţiunii (brutale şi la vedere) a Moscovei, ci al contextului intern din fiecare ţară combinat cu reacţia Moscovei. Mi se pare un punct de vedere valid, cu atât mai mult cu cât istoria luptei pentru putere în cadrul Partidului Comunist de la noi ne oferă, în acest sens, exemple care pot susţine această idee: cazul morţii lui Pătrăşcanu în 1954, ca şi „moartea politică“ impusă, în 1957, lui Miron Constantinescu şi Iosif

Chişinevschi. În toate aceste evenimente, Moscova nu a mai jucat rolul principal, ci conducerea de la Bucureşti (a se vedea, bunăoară, diferenţele dintre moartea lui Pătrăşcanu şi moartea lui Ştefan Foriş din punctul de vedere al informării sovieticilor). În consecinţă, rolul Moscovei scade nu numai în provocarea, ci şi în rezolvarea succesiunii şi aici cred că trebuie să fim de acord cu ideea lui Rush că, în unele cazuri, succesiunea este rezolvată de birourile politice locale, uneori chiar fără avizul sau consimţământul Kremlinului: este cazul Biroului Politic polonez, care în 1956 alege pe Gomulka în ciuda rezervelor sovieticilor în privinţa acestuia, ca şi, mai ales, cazul românesc, în care, în 1965, Moscova a acceptat să … accepte alegerea făcută de oligarhia roşie locală pentru un succesor al lui Gheorghiu-Dej în persoana lui Nicolae Ceauşescu (la data scrierii studiului său, Myron Rush credea că Ceauşescu a fost alegerea lui Dej; noi astăzi ştim mai precis cum au stat lucrurile, inclusiv graţie mărturiilor unor persoane atunci în sfera puterii, precum Maurer, Bârlădeanu, Apostol). În al doilea rând, o idee prezentă în majoritatea analizelor[580] spune că momentul succesiunii este, aproape obligatoriu, un moment de criză într-un regim comunist. Şi aici există însă grade diferite: succesiunea cauzată de moartea naturală a liderului este o criză pe o scală mai redusă decât cea produsă de succesiunea provocată de moartea politică a liderului, aceasta din urmă creând o serie de disfuncţionalităţi mult mai vizibile la nivelul întregului aparat de partid.

11.3. De la Stalin la Gheorghiu Dej, via Maurice Thorez

După această parte „tehnică“ a problemei succesiunii, să trecem la analiza unui aspect foarte spectacular al ei: anume retorica morţii revoluţionare, încărcătura de sensuri şi de simboluri pe care propaganda comunistă le manipulează în timpul unor astfel de evenimente. Arhetipul acestui gen de manifestări, eveniment fondator al funeraliilor de partid şi de stat (cum spune Zoe Petre), rămâne moartea lui Lenin. Procesiunea se repetă aproape identic la Stalin: acelaşi ceremonial, acelaşi decor (Piaţa Roşie), acelaşi loc de cult funerar (Kremlinul). O analiză comparativă foarte interesantă s-ar putea face, în acest sens, cu ceremonialul morţii lui Mao – ale cărui referinţe comune cu modelul Lenin sunt evidente – sau cu cel al lui Tito; sau, pe alt plan, cu ceremonialul unei morţi a intelectualului-tip al comunismului – precum uriaşul spectacol propagandistic în care s-a transformat moartea lui Maxim Gorki.

Totuşi, dintre toate, momentul Stalin şi mitingul de doliu de la Moscova din 9 martie 1953 reprezintă apogeul acestui tip de ceremonie funerară. Bibliotecile noastre mai păstrează încă, martore inocente ale istoriei, broşurile cu mesajele de adio rostite de Lavrenti Beria, Gheorghi Malenkov şi Veaceslav Molotov (toate vorbind despre moştenirea stalinistă, nealterarea principiilor ei şi, mai ales, despre unitatea indestructibilă a partidului), precum şi, totodată, clasica antologie Cauza lui Stalin trăieşte…, ce cuprindea articolele conjuncturale scrise de conducătorii partidelor frăţeşti.

La o scară mai mică, desigur, dar respectând acelaşi ritual, a decurs ceremonialul şi în cazul lui Gheorghiu-Dej. După câteva luni în care, cu puţine excepţii, figura lui Dej aproape lipseşte din spaţiul public al politicii româneşti (v. graficul 1), vestea cade odată cu ediţia Scânteii din 18 martie 1965, data primului buletin medical (datat 17 martie) publicat sub semnătura ministrului Sănătăţii Voinea Marinescu şi a altor şapte medici.

Prezenţa lui Gheorghiu Dej pe prima pagină a Scânteii, ianuarie–martie 1965

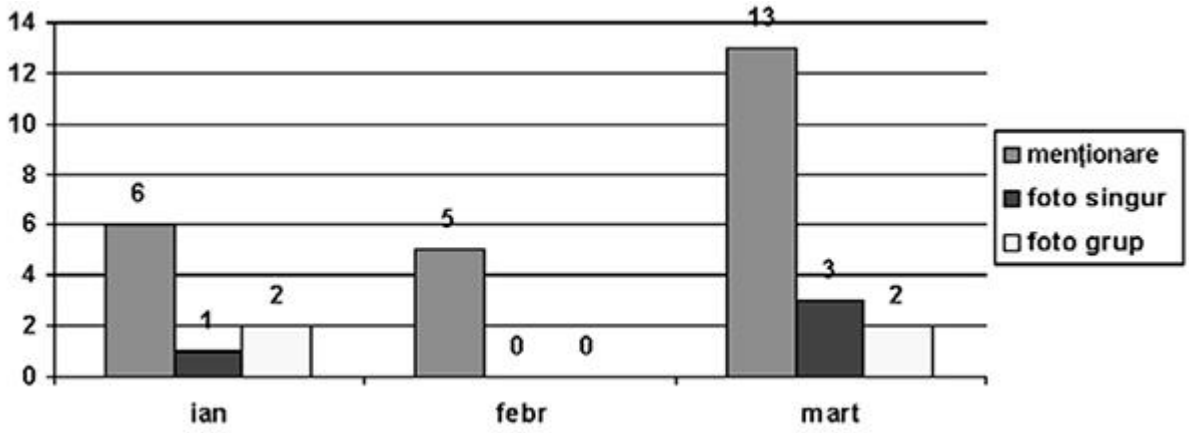

Luna	Menţionări	Foto singur	Foto de grup
Ianuarie	6	1	2
Februarie	5	0	0
Martie	13	3	2

Cu excepţia fotografiei oficiale de la festivitatea de primire a şefilor misiunilor diplomatice din seara Anului Nou (31 decembrie 1964) şi a cuvântării Radio-TV din noaptea de Revelion, Gheorghiu-Dej mai are în acest răstimp doar câteva apariţii publice: sâmbătă 16 ianuarie ‘65, pe peronul gării Băneasa, la plecarea delegaţiei române la şedinţa Consiliului Politic Consultativ al Tratatului de la Varşovia; vineri 22 ianuarie, la revenirea în ţară a delegaţiei (ne oprim puţin asupra acestor apariţii, pentru a aminti că în buletinul medical de deces al lui Dej – vezi Scânteia din 20 martie – se spune că boala a apărut „în a doua jumătate a lunii ianuarie“, ceea ce a condus la speculaţiile referitoare la o eventuală „contribuţie“ sovietică la declanşarea acestei maladii); luni, 8 februarie, alături de Ion Gh. Maurer, la întâlnirea cu Valery Giscard d’Estaing, pe atunci ministru al Afacerilor Economice al Franţei; vineri 5 martie, cu ocazia unei cuvântări Radio-TV prilejuită de alegerile pentru MAN din 7 februarie (fotografiile înfăţişînd un Dej obosit şi livid) şi, în fine, fotografiile din ziua de duminică, 7 martie, în curtea secţiei de votare nr. 19 din raionul bucureştean „Griviţa Roşie“: una înfăţişîndu-l pe Dej votând, în clădirea şcolii Aurel Vlaicu şi alta, poza de rigoare cu conducerea de partid după vot, o fotografie în esenţă optimistă, luată în faţa secţiei, cu Dej, Maurer, Ceauşescu şi Gh. Apostol în prim plan (vezi Scânteia din 8 martie). Sunt ultimele fotografii oficiale făcute de Gheorghiu-Dej în timpul vieţii.

În ciuda optimismului acestor ultime două instantanee, pare ciudat astăzi că un aer morbid şi rău prevestitor plana parcă de mai multă vreme asupra principalului ziar de partid: la sfârşitul lui ianuarie se anunţase moartea lui Winston Churchill, iar la mijlocul lui februarie moartea, aproape simultană, a lui George Călinescu şi a regizorului Ion Şahighian (ca să nu mai vorbim despre mesajul în ton oferit de premiera de gală, pe 16 martie la Sala Palatului, a filmului „Pădurea spânzuraţilor“…). Odată moartea consumată, ceremonialul înmormântării liderului de la Bucureşti este copia, la scară redusă dar fidelă (cu unele deosebiri impuse de condiţii obiective, după cum observa Zoe Petre), a celei a lui Stalin: garda la tabloul îndoliat din biroul lui Dej din clădirea Comitetului Central, garda la catafalc (de la care ne-a rămas un clişeu teribil, cu un Ceauşescu minuscul aşezat în partea dreaptă a imaginii, al 6-lea într-un şir de 7 tovarăşi şi, la căpătâiul lui Dej, stema PCR

aşezată mai sus decât stema Republicii), mitingul de doliu cu tribuna oficială aferentă din Piaţa Republicii, cortegiul funerar şi deplasarea la monumentul din Parcul Libertăţii. Ca şi în cazul lui Stalin şi, vom vedea, al lui Maurice Thorez, nu lipsiseră angajamentele succesorilor pe care dispărutul le lua cu el pe ultimul drum (vezi, în Scânteia din 21 martie, interesantul „Adio…“ al lui Tudor Arghezi, „Angajamentul nostru“ în varianta lui Zaharia Stancu, dar mai ales cuvintele rămase celebre ale lui Chivu Stoica „vom păstra, iubite tovarăşe Gheorghiu-Dej, unitatea partidului nostru ca lumina ochilor“, dar şi, în 22 martie, cele 9 măsuri adoptate de şedinţa comună a CC, Consiliului de Stat şi Consiliului de Miniştri pentru „eternizarea memoriei“ celui dispărut); la toate acestea se adaugă mesajele de rigoare venite din toată ţara, din toată lumea comunistă, dar şi din afara ei (în cazul lui Dej, merită văzută ordinea în care acestea sunt prezentate: telegramele lui de Gaulle, Hirohito sau U Thant apar după cele de la conducătorii ţărilor frăţeşti, dar înaintea celei trimise de Dolores Ibarruri, de exemplu).

Să intrăm acum în decorul ceremoniei funerare a lui Maurice Thorez, profitând de câteva excelente studii recente[581]. Maurice Thorez, liderul emblematic al Partidului Comunist Francez, moare pe 12 iulie 1964, în timp ce se afla în vacanţă „de odihnă şi tratament“ în Crimeea (în aprilie împlinise 64 de ani) şi imediat suntem martorii uneia dintre manifestările cele mai frapante ale practicii funerare comuniste: majoritatea telegramelor de condoleanţe nu vin pe adresa văduvei dispărutului, ci pe adresa partidului, şi chiar cele care vin pe adresa Jeannettei (Julie, pe numele real) Vermeersch[582] sunt trimise tot la partid – o punere în umbră a familiei pe care o putem semnala şi în cazul lui Stalin sau cel al lui Gheorghiu-Dej.

Iată descrierea cortegiului funerar, mişcat pe 16 iulie pe străzile Parisului: procesiunea are o structură ce trimite involuntar la ierarhia de partid – imediat după rămăşiţele celui decedat, prietenii intimi şi membrii Biroului Politic al CC; în urma lor, deputaţii şi senatorii comunişti, apoi reprezentanţii partidelor frăţeşti şi veteranii partidului. Urmează delegaţii regionali, lucrătorii din presa comunistă şi din aparatul de partid. În fine, tinerii, „cei ce vor prelua ştafeta“.

Această descriere a cortegiului, apărută după ceremonie în ziarul L'Humanité[583] nu este întâmplătoare şi nici inutilă: ordinea în aceste coloane era corespondentul direct pentru ordinea, disciplina de partid şi mai ales unitatea (vechea marotă) sugerate a fi întărite (şi nicidecum slăbite!) de dispariţia liderului. Era un mesaj pentru restul presei franceze, care dăduse tonul unor dubii privind unitatea partidului în viitor (Figaro avea să titreze pe 18 iulie: „După moartea lui Thorez, unitatea este în pericol: cine va fi le Khrouchtchev francez?"). Ceremonialul, spune autoarea, înseamnă în fapt o înşiruire de simboluri: sediul Comitetului Central al PCF (punctul de pornire al procesiunii) este drapat în negru; în Piaţa Republicii (punct de oprire pe traseu), drapelele roşii şi tricolore se amestecă într-o mare de culori; în fine, aleea cimitirului Père Lachaise unde se află mormântul (punctul terminus) este străjuită de un fel de gardă de onoare proletară – şiruri de mineri (Thorez fusese, în tinereţe, miner), la ale căror picioare sunt jerbe de flori roşii. Dar, din perspectiva retoricii funerare, surpriza de-abia apoi avea să vină: odată consumat evenimentul, L'Humanité titrează pe 17 iulie: „Preşedintele se odihneşte la Père Lachaise. Trăiască Partidul Comunist Francez!", formulă aparent surprinzătoare, dar care în mod cert parafrazează aproape parodic celebrul „Regele a murit. Trăiască Regele!".

Se observă aşadar cu uşurinţă că există, în lumea comunistă, o serie de repere globale ale retoricii şi simbolisticii funerare. Mesajul lor implicit se dorea a fi unul tonic: în ciuda durerii prilejuite de dispariţia camaradului, partidul merge mai departe, mai puternic şi mai unit. Moartea liderului (sau tovarăşului primus inter pares) nu este decât deschiderea unei alte probleme: succesiunea; un alt tovarăş va umple golul din zidul simbolic, astfel încât nici o fisură să nu fie posibilă, niciodată. Suferinţa este, pentru tovarăşii celui dispărut, întăritoare – din acest motiv, după cum spuneam, familiei i se rezervă atât de puţin spaţiu în economia discursului funerar; la urma urmei, adevărata familie este alcătuită din rudele de idei, şi nu din rudele de sânge.

576 Fabrice Montebello, „Joseph Staline et Humphrey Bogart: l'hommage des ouvriers", în Politix nr. 24, 1993.

577 Zoe Petre, „„«Adio, scump tovarăș!» Schiță de antropologie funerară comunistă“, în Miturile comunismului românesc, vol. II, Ed. Universităţii Bucureşti, 1997.

578 Carl Beck, William A. Jarzabek et Paul H. Ernandez, „Political Succesion in Eastern Europe“, în Studies in Comparative Communism, vol. IX, nr. 1–2, 1976, p. 35.

579 Myron Rush, How Communist States Change their Rulers, Cornell University Press, 1974.

580 Vezi Beck ș.cl., „Political Succesion…“; Grey Hodnett, „Succesion Contingencies in the Soviet Union“, în Problems of Communism, vol VIII, nr. 2, 1975; Andrej Korbonski, „Leadership Succesion and Political Change in Eastern Europe“, în Studies in Comparative Communism, nr. 1–2, 1976.

581 Delphine Dulong, „Mourir en politique. Le discours politique des éloges funèbres“, în Politix, nr. 24, 1993, p. 629–646 și Rémi Kauffer, „Thorez, le «petit père du peuple» français“, în Historia, 691, iulie 2004, pp. 48–53.

582 Muncitoare textilistă, stalinistă formată la sfârșitul anilor ‘20 la Moscova, șefă a Tineretului Comunist al PCF, tovarășă de cursă lungă a liderului comunist francez Thorez, ea se va retrage din Biroul Politic și din Comitetul Central al PCF după „Primăvara de la Praga“, incapabilă să accepte că URSS poate greși.

583 Vezi o ilustrație lămuritoare la Kauffer, „Thorez, le «petit père…»“, p. 53.

CAPITOLUL 12

„Epoca Ceauşescu“ sau gloria şi declinul comunismului românesc

Banală, lăudăroasă, fanfaroană, pretenţioasă şi brutală când atacă, de o sensibilitate isterică faţă de brutalitatea altora, ea învârte sabia în jurul ei făcând o uriaşă risipă de forţe pentru a lovi cu latul ei; predicând fără încetare morala, ea violează neîncetat morala; ea este patetică şi ordinară într-o îmbinare din cele mai comice; (...) ea este la fel de robită unor noţiuni dogmatice mărginite, pe cât face apel la o practică meschină, opunând-o oricărei înţelegeri; vuind împotriva reacţiunii, reacţionează în acelaşi timp împotriva progresului (...).

Karl Marx, Critica moralizatoare şi morala critică

Istoria lui Nicolae Ceauşescu[584] este, înainte de toate, cum se va vedea, istoria unor permanente reîntoarceri simbolice, ale unor mereu reînnoite retururi şi „priviri peste umăr“. Nici unul dintre evenimentele lungii sale cariere politice de Conducător nu poate fi analizat fără o permanentă raportare la un alt eveniment, situat în propriul trecut.

12.1. Succesiunea lui Gheorghiu-Dej

Succesiunea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej a fost una fără probleme. Din motive diferite, nu toate foarte măgulitoare la adresa celui ales, baronii epocii lui Dej au căzut, în mare majoritate, de acord asupra tânărului şi relativ necunoscutului Nicolae Ceauşescu, crezând probabil că el va fi un personaj docil şi manevrabil[585].

Totuşi, în opinia mea această interpretare pe larg reluată după 1990, în diferite intervenţii publice, mai ales de către Ion Gheorghe Maurer este în parte falsă, menită să disculpe elita politică de la mijlocul anilor ‘60 şi totodată să sporească meritele acestuia din urmă. Este cu mult mai probabil ca alegerea lui Nicolae Ceauşescu ca succesor al lui Dej (mai bine spus, desemnarea sa de către baronii partidului) să fi fost rodul unei pertractări tranzacţionale prin care aceşti activişti de rang înalt – precum Maurer, prim-ministru încă din martie 1961, sau Chivu Stoica, preşedinte în exerciţiu al Consiliului de Stat imediat după moartea lui Dej – urmau să-şi asigure păstrarea poziţiilor politice deja deţinute, oferind drept răsplată susţinere lui Ceauşescu, care le promisese rămânerea în funcţii. Dar mai era şi o altă moştenire a lui Dej în măsură să creeze probleme mai tânărului succesor.

Astăzi ştim că drama lui Ceauşescu şi, în egală măsură, a comunismului românesc din ultimii ani ai lui Gheorghiu-Dej a fost conştientizarea unui deficit cronic de legitimitate (cum spune Vl. Tismăneanu), adică îndoielnica legitimitate naţională şi istorică a mişcării pe care o întrupau. Am văzut deja că nu Ceauşescu, ci Dej este primul decis să elimine acest handicap apăsător – prin acapararea tuturor pârghiilor de control ale societăţii, înlăturarea tuturor adversarilor politici potenţiali din „partidele istorice“ sau prin curăţirea în interior a Partidului Comunist, în numele sarcinii de a transforma acest partid într-unul naţional – naţional nu numai în aspiraţii, dar şi în reprezentanţi.

Dej a avut grijă ca distanţarea de Moscova – şi consecinţa sa fericită, apropierea de propriul popor – să nu însemne în nici un caz şi reala destalinizare a regimului. Dimpotrivă, aerul de relativă nesupunere i-a sporit, pe plan intern, puterea. Iar aceste gesturi de mai mare sau mai mică importanţă, cum au fost dezacordul manifest al României cu CAER (1962–1963), declaraţia „de independenţă“ (aprilie 1964), eliberarea deţinuţilor politici (iunie–iulie 1964) sau reducerea legăturilor culturale şi de protocol cu URSS, în 1963-‘64, toate aceste gesturi rămân ca o moştenire valoroasă pentru cel ce-i va fi succesor.

Adică pentru Nicolae Ceauşescu, a cărui alegere nu a fost deloc o surpriză pentru observatorii atenţi ai scenei politice românesti („Ceauşescu este cel mai probabil succesor“, spunea Ghiţă Ionescu în studiul citat aici, scris în 1960–1963, aşadar înaintea morţii lui Dej). Principalul atu al tânărului lider (născut pe 26 ianuarie 1918, Ceauşescu avea la data investirii 47 de ani) era intuirea foarte exactă a rolului şi importanţei pe care le are ierarhia în sistemul comunist, tocmai prin capacitatea acesteia de a menţine unitatea simbolică a partidului printr-o raportare constantă la un centru unic – centru pe care Ceauşescu va face tot posibilul să-l întrupeze cât mai deplin. Această intuiţie nu era numai rezultatul exclusiv al inteligenţei sale sau al talentului său politic – calităţi pe care Ceauşescu le-a avut în bună parte –, ci era consecinţa firească a experienţei şi rutinei căpătate în anii în care, din 1954, mereu în umbra lui Dej, Ceauşescu a fost secretar al Comitetului Central însărcinat cu problemele de cadre şi organizatorice; altfel spus, el era cunoscătorul cel mai avizat al dosarelor activiştilor de frunte şi ale noilor veniţi, prilej cum nu se poate mai fericit pentru a-şi alcătui propria listă de „protejaţi“ şi „clienţi“ politici.

12.2. Probleme de echipă

Evident că blestemul bizantin al partidului, adică nestinsa apetenţă pentru mereu reluate răfuieli, nu-l putea ocoli. La data accederii sale în postul lăsat vacant de Dej, Ceauşescu avea patru adversari potenţiali: pe Chivu Stoica (preşedintele Consiliului de Stat) şi pe cei trei prim vicepremieri ai guvernului la acea oră: Gheorghe Apostol, Emil Bodnăraş şi Alexandru Drăghici, toţi patru din „vechea gardă“ a lui Dej şi bine înfipţi în aparatul de partid.

Mai cu seamă ultimul, care conducea şi temutul Minister de Interne (pe care-l preluase, în mai 1952, de la Teohari Georgescu şi îl păstrase de atunci cu unele sincope), putea fi oricând o ameninţare serioasă, cu atât mai mult cu cât el era, din 1952, stăpânul necontestat al forţelor de securitate (J.F. Brown, în remarcabilul studiu „Romania Today“ publicat în 1969 în Problems of Communism, îl numea pe Drăghici „rivalul natural“ al lui Nicolae Ceauşescu). În fapt, un vizibil paralelism marca destinele şi carierele politice ale celor doi: foarte apropiaţi ca vârstă (Drăghici era chiar mai tânăr cu un an), ambii membrii în Comitetul Central al PMR din 1948, ambii foarte decişi să-şi construiască o carieră politică exemplară, ei reprezentau polarizarea clasică existentă în regimurile de tip sovietic şi ilustrată de tandemul Hruşciov–Beria, adică birocraţia de partid (Ceauşescu) opusă aparatului forte al Securităţii (Drăghici). Mai mult: în martie 1965, când muribundul Dej îi cere lui I. Gh. Maurer să propună Biroului Politic ca succesor pe Gh. Apostol, singurele două voturi contra au fost cele ale lui Ceauşescu şi Drăghici, fiecare sperând, probabil, că poate obţine mai mult în urma dispariţiei celui ce le fusese mentor. Să mai adăugăm şi faptul că cei doi mimau bine o colegialitate amicală, cele două familii vizitându-se reciproc iar Elena Ceauşescu şi Martha Drăghici schimbând – după unele surse memorialistice – pe rând rolul de gazde primitoare.

În culisele acestor relaţii cordiale, Ceauşescu manevra cu abilitate eşalonul doi al elitei de partid, legat de el, în virtutea clientelismului politic, prin sistemul complicat al dosarelor de cadre pe care le mânuise. Principiul suprem invocat este cel al conducerii colective: sub nici o formă, spune el în raportul prezentat Congresului al IX-lea al PCR din iulie 1965, nu trebuie admise violarea sau nesocotirea acestui principiu, pentru că asta ar deschide calea spre erori şi decizii arbitrare. În teorie, România este condusă, din august 1965 până în decembrie 1967, de un triumvirat: Ceauşescu (secretar general al partidului), Chivu Stoica (preşedinte al Consiliului de Stat) şi I. Gh. Maurer, premier. La rându-le, Apostol, Bodnăraş şi Bârlădeanu sunt toţi trei primi viceprim-miniştri (o diluare abilă a formulei din 1961–1965, cu Apostol ca singur prim viceprim-ministru). În plus, în partid, Ceauşescu are trei cărţi în mână, toate de perspectivă, în măsură să încline în favoarea sa lupta cu „baronii“ lui Dej: Ilie Verdeţ (fost şef de sector în Secţia Organizatorică a lui Ceauşescu), Paul Niculescu-Mizil (însărcinat cu secţiile Agitaţie–Propagandă şi relaţii cu alte partide) şi Virgil Trofin, care preia atât de strategica secţie Organizatorică şi Cadre. Preludiul confruntării cu Drăghici este consemnat în noiembrie 1965, când Comitetul Executiv al CC desemnează o comisie (Gh. Stoica, Vasile Patilineţ, Nicolae Guină şi Ion Popescu-Puţuri) care să investigheze „cazul“ Pătrăşcanu, a cărui moarte va deveni arma răzbunărilor lui Ceauşescu[586].

Prima atacată va fi veriga slabă a lanţului, adică modestul – din punct de vedere intelectual – Chivu Stoica: în decembrie 1967, Marea Adunare Naţională alege noul Consiliu de Stat, cu Ceauşescu preşedinte – şi e deschisă calea ce-l va conduce, ulterior, pe Stoica către o surprinzătoare sinucidere, după ce, ca un autosupliciu făcut pentru partid, chiar el fusese cel care dăduse glas propunerii ca Nicolae Ceauşescu să-i preia funcţia, în virtutea avantajului ca, în diverse situaţii, conducătorul partidului să fie aceaşi persoană cu şeful republicii. Deja Leontin Sălăjan, ministrul Forţelor Armate, murise pe masa de operaţie a spitalului „Elias“, unde-l adusese o banală apendicită, în august 1966. Pe 3 ianuarie 1967, Gh. Apostol fusese şi el eliberat din funcţia de primvicepremier, în locul său venind unul dintre oamenii lui Ceauşescu, Ilie Verdeţ. În decembrie acelaşi an, acesta din urmă rămâne singurul primviceprim-ministru, iar Apostol dispare în „subsolul“ ierarhiei de partid primind şefia sindicatelor. Următoarea ţintă era Drăghici: primviceprim-ministru şi ministru de Interne în martie 1965, acesta va fi

eliberat din ambele funcţii în iulie acelaşi an, pentru ca în locul său să vină Ilie Verdeţ (vicepremier) şi Cornel Onescu (ministru de Interne), ambii clienţi fideli ai lui Ceauşescu. În numele separaţiei puterilor în stat – alt principiu manevrat de Ceauşescu cu o remarcabilă abilitate –, Drăghici este silit să se mulţumească, pe linie de partid, cu figurarea în Comitetul Executiv, în Secretariat şi în Prezidiu. În decembrie 1967, el mai are pentru un moment iluzia revenirii la vârf, fiind desemnat ca unul dintre cei şase viceprim-miniştri subordonaţi lui Maurer (premier) şi lui Verdeţ (prim-vicepremier). Dar deja era prea târziu: compromis în faţa tovarăşilor de partid prin prestaţia jalnică pe care o are, în 1965, ca şef al primei delegaţii trimise în Occident după moartea lui Dej (alături de Maxim Berghianu, Ion Iliescu, Ştefan Andrei şi Dumitru Popescu), îndepărtat definitiv de sursa predilectă a puterii sale – ministerul de Interne –, Drăghici este o pradă ademenitoare iar atacul la el primeşte lumina verde.

12.3. Abjurarea simbolică a tatălui politic

Rezultatele comisiei însărcinate cu afacerea Pătrăşcanu – şi, în extensie, cu dosarul Ştefan Foriş – i-au dat lui Ceauşescu ocazia să lovească puternic în mitul corectitudinii politice a lui Dej şi a oamenilor acestuia. Avem de-a face cu o abjurare simbolică a celui care-i fusese tutore politic; dar maturizarea ca lider a lui Ceauşescu, cea deplină, avea nevoie de acest sacrificiu al unei epoci trecute şi a celui care-o încarnase. Această revizuire a activităţii predecesorului nu era, evident, o noutate în regimurile de tip sovietic; dimpotrivă, după dezvăluirile lui Hruşciov (din 1956) privindu-l pe Stalin, ea devine aproape o regulă, o tactică prin care toate nereuşitele sunt puse pe seama conducătorului defunct, răul fiind astfel exorcizat simbolic prin blamarea defunctului în favoarea evidenţierii „purităţii“ celui în viaţă.

În opinia mea, nu grija faţă de memoria lui Pătrăşcanu l-a grăbit pe Ceauşescu să convoace plenara din 22–25 aprilie 1968. Unul dintre oamenii din sistem va emite ulterior ideea – credibilă – că tocmai acutizarea conflictului cu Drăghici şi dorinţa înlăturării definitive a acestui rival au accelerat desfăşurarea evenimentelor[587]. Un detaliu important este şi categoria activiştilor de partid invitaţi la dezbateri: şefii de secţii ai Comitetului Central, prim-secretarii comitetelor judeţene, miniştrii cabinetului Maurer (constituit la 9 decembrie 1967), conducătorii principalelor instituţii sau organizaţii naţionale şi redactor-şefii ziarelor centrale. La o primă vedere, ordinea de zi era inofensivă: probleme privind învăţământul, compoziţia şi coeziunea partidului, rezolvarea sesizărilor oamenilor muncii, pregătirea de luptă şi politică a armatei, activitatea internaţională a PCR; la o primă vedere numai, pentru că exista acel punct 6, ultimul pe listă, intitulat sibilinic În legătură cu reabilitarea unor activişti de partid. Stăpân pe situaţie şi conştient că societatea românească era în asentimentul său, Ceauşescu reia unul dintre subiectele sale favorite în ultima vreme (atins şi la Plenara CC din iunie 1967), anume „neajunsurile şi greşelile din trecut din munca Ministerului Afacerilor Interne“. Pretextul

era, în principal, procesul şi execuţia lui Pătrăşcanu – împotriva căruia, spune Ceauşescu, „toate acuzaţiile aduse (…) au reprezentat plăsmuiri grosolane“[588]–, dar şi afacerea Foriş şi dosarul procesului „sabotorilor“ de la Canal, din 1952. Acuzarea se face în numele principiului drag noului lider: „pe atunci (1954, n.m., A.C.), în CC al PMR, în organele sale de conducere, nu se respectau normele democraţiei interne de partid, principiile conducerii şi muncii colective“. Vina principală cade asupra a trei personaje: Gheorghiu-Dej, care „a intervenit în mersul anchetei, dând indicaţii privitoare la desfăşurarea acesteia, făcând adnotări orientative pe procesele verbale de interogatoriu“, Iosif Chişinevschi, interpretul unui „rol nefast“ şi Alexandru Drăghici, care „s-a încărcat de o gravă răspundere prezentând Biroului Politic al CC al PMR concluzii false“, contribuind la inducerea în eroare care a stat la baza procesului. Aceste puncte le va dezvolta Ceauşescu, cu mai mult aplomb, şi în întâlnirea cu activul de partid al municipiului Bucureşti din 26 aprilie: „oameni ca Drăghici – spune el – încearcă să înşele partidul şi poporul“, deşi faptele îl acuză ca „organizator şi înfăptuitor al acestor crime“, ca unul care „a procedat cu comuniştii aşa cum proceda şi siguranţa burghezo-moşierească“. Nu era uitat nici „Gheorghiu-Dej, care a iniţiat şi patronat aceste acţiuni“ şi care – sugerează succesorul şi fostul său discipol – a distrus, în 1960, o parte din documentele care-i atestau implicarea directă.

Cei supuşi reabilitării erau împărţiţi în două categorii: prima, o reabilitare postmortem, cu valenţe morale, încluzându-i pe Foriş şi pe Pătrăşcanu, strămutaţi, din gropile obscure în care fuseseră înmormântaţi, în hemiciclul Monumentului Eroilor, precum şi (semnificativ!) victimele româneşti ale beţiei proceselor staliniste din perioada Marii Terori din URSS, între 1936 şi 1938 – Ecaterina Arbore, Aladar Imre, Marcel Pauker, Al. Dobrogeanu-Gherea, Elek Köblös, Ghiţă Moscu etc.; a doua categorie, reabilitarea unor persoane aflate încă în viaţă, căzute sub blamul partidului în epoca lui Dej – Miron Constantinescu, Aurel Vijoli, Ion Craiu, Ioan Demeter, Constantin Doncea ş.a.

12.4. Epurări politice mascate

Consecinţele plenarei erau dramatice, în primul rând, pentru Drăghici: plenara hotărăşte aneantizarea lui politică, adică scoaterea din Prezidiul Permanent, din Comitetul Executiv şi din Comitetul Central, şi, pe linie de stat, radierea lui din guvern, din funcţia de vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri (pe 25 mai 1968). Şi, ca şi cum nu ar fi fost suficient, deasupra sa mai stătea, ca sabia lui Damocles, şi ameninţarea posibilităţii deschiderii unui proces – posibilitate pe care, voalat, Ceauşescu o sugerase.

Ameninţarea plana şi asupra altora – precum Bodnăraş şi Apostol –, incriminaţi pentru a fi acceptat fără rezistenţă „manipularea“ făcută de Dej, Chişinevschi şi Drăghici. Experţi în arta de a cădea în picioare – chiar dacă pe scaune mai mici – ei îşi vor face cu aplomb autocritica: „evident, membrii Biroului Politic care au semnat, printre care mă aflam şi eu, poartă răspunderea“ va spune Gheorghe Apostol într-o cuvântare în faţa activului de partid din judeţul Braşov (v. Scânteia, 29 aprilie 1968). Ei acceptă blamul cu resemnare şi, drept recompensă, îşi păstrează poziţiile pe care le aveau, dar de acum devin oameni de paie în mâinile unui Ceauşescu din ce în ce mai stăpân pe situaţie.

Peste câteva luni, în urma Plenarei CC din 16–17 decembrie, Alexandru Bârlădeanu, Petre Borilă şi Alexandru Moghioroş – alţi trei dintre oamenii lui Dej – se retrag şi ei, din motive de sănătate, după cum anunţa lumii Agerpres, agenţia de presă a regimului, pe 18 decembrie 1968.

12.5. Sursele antisovietismului la Nicolae Ceauşescu

Legitimarea definitivă la conducerea partidului unic local şi a societăţii româneşti în genere avea nevoie, în cazul liderului Ceauşescu, de o ancorare profundă într-o idee sau într-un principiu care să-i fie caracteristice, să-l facă de neconfundat şi să lucreze, în timp, în favoarea celui care şi le asumă.

Pentru Nicolae Ceauşescu această idee călăuzitoare a fost – paradoxal, dat fiind datele sale primare – antisovietismul; un antisovietism mai curând politic decât ideologic şi mai curând jucat decât cerebral, dar aceasta neînsemnând, în opinia mea, că el nu ar fi fost sincer.

Evident, acest apetit al său faţă de critica ce venea de la Moscova – indicaţii, sugestii, semnale sau persoane – este una dintre trăsăturile căpătate ale personalităţii sale; ea nu s-a manifestat de la început şi, dealtfel nici nu ar fi fost posibil acest lucru dată fiind precaritatea educaţiei personajului. Ceauşescu nu a fost niciodată un marxist, ci a început şi avea să termine ca un stalinist. Blazonul marxist însă îi prindea foarte bine, pe de o parte pentru camuflarea liniei sale politice rebele, pe de alta pentru a susţine, la adăpostul lui, dimensiunile largi, continentale sau mondiale, ale ideologiei comuniste, şi prin aceasta imposibil de limitat la frontierele reale sau simbolice ale unui stat, fie el chiar şi primul stat socialist din lume, URSS.

Toate rememorările post-1989, ale unor oameni care i-au fost aproape pe diferite grade de dependenţă, evidenţiază această constantă a maturităţii ceauşesciene: o sovietofobie care, dealtfel, avea în cele din urmă – se va vedea – să se răzbune pe el. Fără excepţie – sau cu excepţia fără note acute a lui I. Gh. Maurer, care (v. cap. 12.6.) va considera ca fiind provocatoare reacţia lui Ceauşescu la invadarea Cehoslovaciei de către trupe ale Tratatului, în august 1968 –, toţi memorialiştii apreciază această suspiciune a liderului faţă de sovietici – din moment ce ea era şi a lor, nici nu se putea

altfel. Motivul curajului lui Ceauşescu – destul de popularizat în discursul public de nuanţă istorică după 1990 – îşi are rădăcina tot aici, în această relaţie contorsionată dintre conducătorul cu pretenţii naţionale de la Bucureşti şi centrul cu pretenţii tutelare de la Moscova. Fie că este vorba despre lucrările, citate aici, ale lui Silviu Brucan (din postura fostului stalinist şi dejist ajuns la înţelegerea impasului insurmontabil) sau amintitul Maurer (din postura fostului prieten apropiat al lui Dej, dar şi ca alibi pentru cel care se prezintă pe sine – aşa cum o face el – ca fiind cel care l-a propulsat pe Ceauşescu în cel mai înalt fotoliu al partidului), fie că este vorba despre Paul Niculescu-Mizil (din postura fostului responsabil ideologic la care lumea comunismului românesc se reduce încă la o înfruntare între români-patrioţi şi alogeni-moscoviţi) sau Ştefan Andrei (din poziţia sa de fost ministru de Externe exact în ultima fază a popularităţii mondiale a lui Ceauşescu, 1978–1985), cu toţii percep antisovietismul lui Ceauşescu ca fiind dovada cea mai credibilă a preocupărilor sale pentru problemele naţionale al socialismului şi comunismului. Într-o carte recentă, Dumitru Popescu – fost redactor-şef al Scânteii tineretului şi Scânteii, fost director al Agerpres şi în cele din urmă rector al Academiei de partid „Ştefan Gheorghiu“ (fostă „Jdanov“) –, ca unul care avea să fie la cârma discursului oficial în chiar anii cei mai promiţători ai noului lider, argumentează o anume precocitate în „poziţia lui [Ceauşescu] antihegemonică la adresa Moscovei“ şi datează astfel în vara anului 1956 o susţinere pe care autorul de acum, Popescu, a primit-o atunci de la Ceauşescu într-un conflict cu bonzii stalinişti şi definitiv prosovietici de la Academia Jdanov[589].

În termeni strict tehnici, este greu de imaginat că Nicolae Ceauşescu – sau toţi cei din jurul său – ar fi putut concepe posibilitatea unei desprinderi efective de orbita Uniunii Sovietice. Sunt episoade, interesante în sine, în care pare că Ceauşescu şi-ar fi dorit acest lucru; dar, dincolo de aceste împrejurări strict determinate, există un val de fond al condiţionărilor reciproce care făceau din lumea comunistă est-europeană – cu toate disensiunile sau antipatiile sale – un bloc mai omogen decât s-ar fi putut crede. În fond, fiecare dintre partidele locale îşi avea stabilitatea şi controlul condiţionate de „starea de sănătate“ a celorlalte partide din ţările socialiste vecine. Unul fără celălalte şi mai ales toate fără PCUS nu puteau exista.

Cum s-a văzut în final, prăbuşirea lor a urmat un principiu al dominoului care a funcţionat ireproşabil.

Astfel încât, în opinia mea, independenţa lui Ceauşescu faţă de Moscova, pe de o parte, este cu totul secvenţială şi îmbracă îndeosebi forme – fără a ataca vreodată fondul ideologic –, iar, pe de altă parte, dintre aceste forme cea mai des întâlnită este manifestarea acestui antisovietism care – cum se va vedea mai jos – nu este nici măcar foarte original.

Aşadar, antisovietismul lui Nicolae Ceauşescu are câteva explicaţii posibile, care nu sunt incompatibile una cu alta şi nici nu pot funcţiona separat.

i) În primul rând, suspiciunea faţă de sovietici este, în cazul lui Ceauşescu, una dintre moştenirile cele mai preţioase pe care le primeşte de la Gheorghe Gheorghiu-Dej. Crescut în echipa lui Dej, contemporan în mod direct cu teama lui Dej că ar putea deveni o victimă a lui Hruşciov, mai tânărul Ceauşescu nu putea evita contaminarea de criticismul sovietofob al şefului său.

ii) Acest antisovietism ar putea fi, în egală măsură, efectul de recul al pasiunii staliniste şi sovietice pe care tânărul Ceauşescu, ca toţi comuniştii români, o trăise. Este foarte posibil ca scurtul sejur profesional în URSS – în calitate de cursant al Academiei Militare „Frunze“, la începutul anilor ‘50, în surprinzătoarea uniformă de general-locotenent de infanterie (el, care nu fusese niciodată soldat!), ministru adjunct al Apărării şi şef al Direcţiei Politice a Armatei – să fi adus cu sine o separare între stalinismul şi filosovietismul tânărului aparatcik (în condiţiile presupuse că acesta din urmă ar fi existat vreodată).

iii) Un al treilea motiv (şi cel mai important, în opinia mea) ar putea pleca dintr-o nelinişte de ordin profund pe care Ceauşescu – omul de partid inflexibil, pentru care disciplina şi dosarul tind să devină cuvintele de ordine ale înaintării în carieră – o resimte după moartea lui Stalin şi mai ales după seria de dezvăluiri antistaliniste pe care le face, de la cea mai înaltă tribună a Congresului PCUS, Nikita Hruşciov în februarie 1956. Poate că Ceauşescu, în ciuda modestei sale educaţii, a intuit – corect! – faptul că, prin aceste acuze şi prin dezgheţul care a urmat, Hrusciov spărgea ceva din magia lumii comuniste, infailibile şi alimentate de o mistică aparte,

din ultimul deceniu al vieţii lui Stalin. Astfel încât, deloc paradoxal, antisovietismul lui Ceauşescu ar putea fi reacţia sa la faptul că sovieticii, înaintea tuturor, deciseseră să fisureze tabloul de o certitudine covârşitoare a stalinismului de altădată. Altfel spus, Ceauşescu a devent antisovietic tocmai pentru că el nu a renunţat niciodată să fie, structural, un stalinist.

iv) În fine, vârsta următoare a antisovietismului lui Ceauşescu, cea de la mijlocul anilor ‘60 şi în continuare, a avut o altă motivaţie, înrudită. Aşa cum Stalin, în 1924 – la moartea lui Lenin – a dezvoltat un nemăsurat cult al lui Lenin, intuind corect rolul pe care un predecesor zeificat l-ar putea juca în evoluţia propriei sale cariere, la fel Ceauşescu îşi va îndrepta atenţia, mai ales după 1968, către trecutul istoric al ţării, intuind şi el că un cult al trecutului mitificat poate servi de minune propriilor intenţii. Iar reverenţele faţă de acest trecut cereau – sau cel puţin aşa credea Ceauşescu – o anumită rebeliune în prezent, ca semn al unei coloane vertebrale existente; şi singurii împotriva cărora aceste rebeliuni pe verticală puteau avea ecou erau, evident, sovieticii.

12.6. August 1968: „Romania's finest hour"

590

Dar cel care face cel mai mult pentru imaginea lui Ceauşescu în ţară şi în lume nu va fi fosta victimă Pătrăşcanu şi, pe moment, nici eroii istoriei naţionale, ci Leonid Brejnev, odată cu hotărârea lui de a invada Cehoslovacia socialistă şi de a pune astfel capăt Primăverii de la Praga. Datorită unui complex de împrejurări ce merită în sine a fi analizat, România lui Ceauşescu nu ia parte la invazia Pactului de la Varşovia[591]. Din punctul meu de vedere, mai importantă chiar decât această neparticipare (care trădează neîncrederea pe care Brejnev o avea în liderul român) este bravada remarcabilă a lui Ceauşescu de a condamna cu o duritate netrucată această intervenţie, în care vede „o mare greşeală şi o primejdie gravă", condamnare încheiată apoteotic cu ceea ce un întreg popor, în acele clipe de exaltare, aştepta să audă: „Să fim gata, tovarăşi, să ne apărăm în orice moment patria socialistă, România"[592].

Această bravadă a fost într-adevăr cuceritoare pentru poporul român şi a dăruit comunismului românesc o nouă viaţă – şi, se va vedea în curând, şi o nouă faţă. Atunci, în august 1968, Ceauşescu a fost într-adevăr popular şi respectat; poate nici iubit nu ar fi mult spus, după cum admirat a fost cu siguranţă, din moment ce vor intra atunci în partid, de bunăvoie, în acele zile de frenezie fără pereche, inclusiv oameni care până atunci avuseseră de suferit din partea regimului (precum scriitorul Paul Goma, viitorul protestatar din 1977 – vezi cap. 16.5.). 21 august 1968 este unul dintre puţinele momente în care comunismul românesc, în întreaga sa existenţă, a fost realmente legitim, cu o legitimitate validată de un întreg popor reacţionând la unison. Şi, mai ales, 21 august este data de naştere a unui mit care va pune în umbră tot ceea ce Gheorghiu-Dej realizase în ultimii ani ai vieţii lui: mitul independenţei lui Ceauşescu. Charismaticul şi legendarul de Gaulle face o vizită în România între 14–18 mai 1968, convins fiind că va găsi aici un personaj care-i seamănă – altfel spus, disidenţa antisovietică a

tânărului lider român era oarecum corespondenţa estică a acceselor antiamericane ale Generalului, cel care scosese, în martie 1966, Franţa din comandamentul integrat al NATO[593]. Putea fi oare România o Franţă a estului comunist, ambele ţări nutrind aceleaşi rezerve faţă de politica dictatorială a blocurilor? Iată că acum venea, aparent, confirmarea.

* * *

Dată fiind importanţa acestui episod în ceea ce va fi în continuare cariera politică a Conducătorului, o recapitulare se impune. În vara lui 1968, Nicolae Ceauşescu a fost realmente apropiat de problema cehoslovacă[594]. Mai întâi, în fruntea unei delegaţii de partid şi de stat, el făcuse o vizită în Cehoslovacia între 15 şi 17 august 1968. Simpatia sa faţă de Alexander Dubcek (secretarul general al PC din Cehoslovacia, cu care s-a întâlnit acum, alături de preşedintele RS Cehoslovace, Ludvik Svoboda) pleca din antisovietismul pe care-l întrevedea în acţiunile liderului ceh, şi nicidecum din înţelegerea sau aprecierea programului de reformă a comunismului pe care acesta îl avea în vedere. În ciuda a aceea ce avea să se întâmple în săptămâna următoare, nimic nu conduce la concluzia că programul Primăverii de la Praga l-ar fi tentat pe Ceauşescu în vederea unei adaptări în România. Nu era prima vizită la Praga a lui Ceauşescu în acel an; el mai fusese în capitala Cehoslovaciei în 21–23 februarie, cu prilejul aniversării a două decenii de la victoria comunismului în această ţară – un prim paradox: februarie 1948, la Praga, însemnase o victorie clară al stalinismului, celebrat acum de o conducere reformatoare locală tocmai pentru a da Moscovei semnale liniştitoare.

Pe 16 august, obiectivul oficial al vizitei era atins: semnarea unui Tratat de prietenie, colaborare şi asistenţă mutuală între cele două popoare, valabil pe o perioadă de 20 de ani. În scurta alocuţiune care a urmat semnării, Ceauşescu spunea „Permiteţi-mi, dragi tovarăşi, să exprim şi cu acest prilej sentimentele de simpatie şi încredere cu care poporul român priveşte activitatea ce se desfăşoară în prezent în Cehoslovacia, din iniţiativa şi sub conducerea PC din Cehoslovacia, pentru perfecţionarea vieţii de stat şi

sociale, dezvoltarea democraţiei socialiste şi progresul întregii societăţi cehoslovace“[595]. Sunt câteva cuvinte-cheie în aceste fraze, pe care cel avizat le surprinde cu uşurinţă. Mai interesante, din perspectiva istoriei, sunt câteva dintre întrebările (fără îndoială, bine pregătite în prealabil de gazde) care-i vor fi puse liderului român cu prilejul conferinţei de presă ce avea să urmeze cu acel prilej: Ceauşescu admite că poate în Cehoslovacia s-au produs şi manifestaţii antisocialiste, dar le consideră izolate şi nereprezentative; apoi spune că Tratatul de la Varşovia „este creat pentru a face faţă unui atac din afară al unei ţări imperialiste împotriva unui stat membru al tratatului“[596]— cu alte cuvinte, nu vede rolul unei intervenţii în Cehoslovacia, despre care deja existau temeri[597].

Vizita de la Praga a fost foarte importantă pentru ceea ce avea să se întâmple la Bucureşti; prin declaraţiile sale de acolo, Ceauşescu îşi lua un angajament informal de la care nu avea să abdice. Dar este în egală măsură adevărat că, luând apărarea Cehoslovaciei, Ceauşescu apăra propria sa viziune asupra independenţei faţă de URSS.

În noaptea de 20 spre 21 august 1968, Ceauşescu se afla în Bucureşti, la locuinţa sa privată. În jurul orei 2 a.m., ziaristul Eugen Ionescu – aflat la Praga – a informat Bucureştiul despre invazie şi imediat Ceauşescu a fost înştiinţat[598]. Reacţia sa a fost convocarea, pentru ora 4.30 a.m., la Comitetul Central, a unei şedinţe extraordinare a Prezidiului Permanent al PCR şi imediat s-a luat decizia mitingului din Piaţa Palatului; decizia a fost una colectivă, plecând din conştientizarea tuturor că un act de frondă deschisă faţă de Tratatul de la Varşovia trebuie să aibă suportul poporului român, date fiind consecinţele posibile. Odată luată decizia ieşirii în faţa populaţiei mai târziu, spre sfârşitul dimineţii, la ora 6.30 a.m., în dimineaţa de 21 august, a început şedinţa Comitetului Politic Executiv al partidului.

În acest moment, mass-media oficială românească a fost mobilizată într-o manieră admirabilă. Vestea că liderii de partid vor ieşi în faţa poporului s-a răspândit cu repeziciune, trezind o curiozitate şi un entuziasm uşor de explicat în acele condiţii. La sfârşitul dimineţii, piaţa din faţa Comitetului Central era deja plină de o mulţime frenetică, dintre care majoritatea nu venise pe baza unei convocări precise. Era, după decembrie 1947 încoace, poate pentru prima dată când fosta Piaţă a Palatului Regal se umplea de o

mulţime avidă de informaţie la prima mână. Aşteptarea a sporit şi mai mult freamătul popular. În fine, a urmat – mai curând naturală decât regizată – întâlnirea dintre Conducător şi conduşi. În jurul orei 13.10 p.m. Nicolae Ceauşescu a ieşit la balcon (o mai făcuse odată, scurt, în jurul orei 9 a.m., mai mult pentru a se încărca pe sine de susţinerea pe care o simţea în populaţie), pentru cel mai de succes discurs politic al carierei sale. În spatele său, pe balcon, era întreaga conducere de partid (inclusiv I.Gh. Maurer, şeful guvernului), într-o poză a solidarităţii care nu se va mai repeta niciodată la aceşti parametri. Discursul liderului a fost unul liber, şi efectul a fost cu atât mai mare:

„Pătrunderea trupelor celor cinci ţări socialiste în Cehoslovacia constituie o mare greşeală şi o primejdie gravă pentru pacea în Europa, pentru soarta socialismului în lume. Este de neconceput în lumea de azi (…) ca un stat socialist, ca state socialiste să încalce libertatea şi independenţa altui stat. Nu există nici o justificare, nu poate fi acceptat nici un motiv (…)“.

Apoi venea asigurarea, aşteptată de toţi cei din Piaţă:

„S-a spus că în Cehoslovacia există pericolul contrarevoluţiei; se vor găsi poate mâine unii care să spună că şi aci, în această adunare, se manifestă tendinţe contrarevoluţionare. Răspundem tuturor: întregul popor român nu va permite nimănui să încalce teritoriul patriei noastre (…)!“[599].

A fost pentru prima dată în întreaga istorie a comunismului românesc când aplauzele şi uralele care au însoţit discursul nu au fost regizate. Ulterior, unii dintre martori[600] vor penaliza cuvântarea, ca fiind excesiv de provocatoare la adresa ruşilor. Cert este că invadarea Cehoslovaciei a condus, la Bucureşti, la crearea Gărzilor patriotice – dispuse, în modul cel

mai concret cu putinţă, să apere România, alături de armata obişnuită, în cazul unei agresiuni dirijate şi conduse de URSS[601].

După două zile încordate, în care o sesiune extraordinară a Marii Adunări Naţionale a statuat poziţia oficială a României faţă de înăbuşirea Primăverii de la Praga[602] iar la Bucureşti soseau informaţii contradictorii privind iminenţa unei invazii combinate dinspre Ungaria, Bulgaria şi URSS603, Nicolae Ceauşescu a avut o întâlnire confidenţială cu liderul iugoslav Iosip Broz Tito, pe 24 august, pe teritoriul acestuia, în localitatea apropiată de graniţă Vârşeţ. Ceauşescu era interesat să afle dacă, în cazul unei invadări a României de către trupele Pactului, s-ar putea refugia pe teritoriul iugoslav pentru a conduce de acolo rezistenţa naţională – o sintagmă la care, fără îndoială, liderul iugoslav era foarte sensibil, iar Ceauşescu ştia şi miza pe aceasta. Totuşi, Tito nu l-a descurajat pe român, dar nici nu i-a dat un cec în alb: în opinia sa, Ceauşescu se putea retrage oricând în Iugoslavia, dar fără trupe înarmate. Nicolae Ceauşescu nu a fost încântat de răspuns; din fericire – şi pentru el, şi pentru România –, nu a mai avut ocazia de a testa disponibilitatea la sprijin a lui Tito.

Liderul român începea astfel perioada cea mai fastă a carierei sale internaţionale. Curajul său din august 1968 a şters relativ repede din atenţia contemporanilor (şi din memoria celei mai mari părţi a rememoratorilor ulteriori) un detaliu foarte important: anume faptul că, de fapt, România nu a fost pusă în situaţia de a refuza participarea la invadarea Cehoslovaciei, din moment ce nu fusese informată în privinţa ei pe motiv că Leonid Brejnev nu avea încredere în fidelitatea omologului de la Bucureşti (şi nu se înşela deloc)!

Dar mult mai important este ce s-a întâmplat cu eroul acelei zile, Ceauşescu. Discursul său din 21 august a vrut să pară ca fiind cel al unui marxist trădat; la o analiză lucidă şi detaşată, el apare astăzi ca fiind cel al unui leninist ipocrit. Nicolae Ceauşescu – şi toţi cei aflaţi pe balcon în spatele său – ştiau foarte bine că, fără o altă intervenţie sovietică (adică ceea ce acuzau ei în cazul Cehoslovaciei), cea din anii 1945–1947, comunismul românesc ar fi rămas o contradicţie în termeni, iar ei ca lideri nu ar fi existat niciodată.

În aceeaşi ordine de idei, în clipele măreţe ale lui august 1968 se întrevăd, pentru cine este dispus să le observe, semnele sfârşitului penibil ce avea să urmeze 21 de ani mai târziu. În modul cel mai propriu cu putinţă, după 1968 Ceauşescu devine tot mai avid de o legitimare internă atâta vreme cât legitimarea în exterior, faţă de Moscova, îi era acut pusă sub semnul întrebării. El nu avea nici un fel de admiraţie faţă de Occident, chiar dacă a fost în egală măsură dornic să-i culeagă aprecierile – aceste acreditive vestice fiind tot un scut împotriva URSS. Nicolae Ceauşescu a încercat să se folosească de Occident sau de China lui Mao pentru a-şi clădi, prin ele, un zid de apărare politică, în egală măsură simbolic şi material. Într-o oarecare măsură, vreme de un deceniu, a reuşit acest lucru. Este însă foarte clar că şi Ceauşescu a fost folosit, atât de Occident cât şi de China. Când rebeliunea sa antisovietică a devenit desuetă (şi, prin aceasta, deranjantă) – şi acest lucru avea să se producă după 1985, odată cu eşecul limpede din Afganistan şi apariţia la conducerea PCUS a mai tânărului şi mai raţionalului decât Ceauşescu Mihail Gorbaciov –, nimeni nu a mai avut nevoie de liderul român, iar ambiţiile sale de a rămâne pe scena mare politică a lumii (adică acolo unde-l adusese episodul său netrucat de curaj din august 1968) au devenit stânjenitoare pentru toţi. Evident, inclusiv pentru românii care apoi, vreme de un deceniu, avuseseră şi timp şi motive de a se vindeca de entuziasmul cu totul sincer dar repede înşelat al acelei veri în care Ceauşescu se comportase ca un conducător coborât direct din panoplia patrioţilor din istorie.

12.7. O dramă jucată la balcon

Scena balconului din august 1968 nu avea să se mai repete niciodată, dar va cunoaşte o dramatică parafrazare în decembrie 1989, când un context relativ asemănător a condus la un cu totul alt deznodământ.

Mărirea şi decăderea lui Ceauşescu s-au jucat în acelaşi spaţiu fizic, la distanţă de două decenii. Altfel spus, Ceauşescu nu a ştiut să-şi gestioneze, pe termen lung, succesul din 1968 şi avea să devină, printr-o serie de greşeli repetate, victima principală a acelui an şi a acelei atmosfere pe care a avut încăpăţânarea de a o crede eternă şi oricând reversibilă.

Nimic după august 1968 nu va mai fi ca înainte şi în primul rând Ceauşescu nu va mai fi acelaşi. În faţa sa, drumul de la Erou către Idol pare a fi deschis. În aceste condiţii, principiul conducerii colective devine caduc. Ceauşescu apare drept centrul necontestat al vieţii de partid, iar sprijinirea sa devine, pentru membrii elitei conducătoare, o datorie patriotică prin excelenţă. Cu acordul tuturor subordonaţilor săi pe cale ierarhică, Ceauşescu ajunge să reprezinte România, să se substituie acesteia; întregul aparat se plasează instinctiv în spatele său, pentru a demonstra exteriorului (sovieticilor) că liderul este sprijinit de un partid cu o coeziune monolitică. „În aceste condiţii s-a conturat ceea ce ulterior a fost numit cultul personalităţii lui Ceauşescu“ spune Dumitru Popescu în memoriile sale şi, dat fiind că mărturia vine de la un specialist în materie de cult, poate fi crezut.

Din acest moment, destinul lui Ceauşescu devine unul istoric, iar regimul său tinde treptat către rangul de epocă în sine. Congresul al IX-lea al Partidului Comunist local, din iulie 1965, primul congres desfăşurat sub conducerea noului lider, devine, printr-o ambalare encomiastică retrospectivă, piatra de hotar a istoriei contemporane; mai bine spus, Ceauşescu încetează să mai fie unul dintre conducătorii PCR pentru a se transforma, treptat, în singurul Conducător al românilor. Ceea ce fusese

natural şi unic odată devine treptat ritual de stat. În 28 martie 1974, şeful partidului închide în mod logic, în propria sa persoană, cercul simbolic al puterii şi, pe baza unei modificări ad hoc a Constituţiei din 1965, devine titularul nou înfiinţatei funcţii supreme în stat: acea de Preşedinte al Republicii Socialiste România.

Toată perioada ulterioară anului 1968 şi, în special, cea de la începutul anilor ‘70 găseşte România într-o situaţie paradoxală şi, înclin să cred, unică în Europa de Est (chiar dacă, poate, asemănătoare până la un anumit nivel Iugoslaviei lui Tito). În urma bravadei, realmente curajoase, a Conducătorului ei în august 1968, România va deveni în scurt timp ţara comunistă care, oricât ar părea de curios, nu va mai avea un partid comunist şi, în al doilea rând, ţara în care, atât în structurile puterii sau la nivelul societăţii, nu se poate coagula nici o mişcare de opoziţie.

Ambele aceste trăsături au avut o importanţă decisivă pentru destinul ulterior al ţării şi al regimului; cred că o scurtă analiză a lor se impune.

12.8. Principala victorie: identificarea cu românitatea

La începutul anilor ‘70, Ceauşescu reuşeşte o asemenea identificare cu poporul său încât a fi în opoziţie faţă de Ceauşescu însemna, aproape automat, a fi în opoziţie faţă de interesele fundamentale ale ţării – într-un moment în care interesul principal al ţării părea a fi o cât mai mare rezistenţă la planurile hegemonice ale Uniunii Sovietice. Altfel spus, pe scurt, a fi în opoziţie faţă de Nicolae Ceauşescu, în acel moment, însemna a face jocul sovieticilor sau al celor interesaţi în subminarea „independenţei“ ţării.

A fost încă una dintre capcanele comunismului românesc.

Desigur, astăzi se poate analiza în ce măsură aceasta era realitatea sau dacă nu cumva aceasta era doar o imagine a realităţii. Deasemenea, „independenţa“ ca atare a lui Ceauşescu ar merita o analiză detaliată, cu atât mai mult cu cât aceasta a fost motivul principal datorită căruia regimul Ceauşescu a avut, până în anii ‘80, o presă preponderent bună în Occident. Datorită pretenţiilor sale de a duce o politică externă de dimensiuni planetare (vezi implicarea sa în medierea unor contacte – precum cel dintre Washington şi Pekin în timpul mandatului lui Nixon şi în contextul războiului din Vietnam – sau soluţionarea sau aplanarea unor crize precum cea dintre Israel şi lumea arabă etc.), Ceauşescu a fost gazda câtorva dintre cei mai importanţi lideri ai vremii; nu numai amintita vizită a lui de Gaulle din 1968, dar şi doi preşedinţi americani care vin la Bucureşti la interval de câţiva ani: Richard Nixon în august 1969 şi Gerald Ford în august 1975[603], la care se poate adăuga vizita din 1983 a lui George Bush, viitorul preşedinte american, atunci vicepreşedinte. La rândul său, Ceauşescu este un globe-trotter desăvârşit: dar mai mult decât toate vizitele sale în ţările Lumii a Treia de pe toate continentele, mai mult decât toate contactele sale cu ţările în curs de dezvoltare, mai mult chiar decât cele trei vizite oficiale pe care Ceauşescu le face la Washington (1973, 1975 şi 1978), imaginea care a rămas de referinţă pentru mentalul colectiv românesc este prezenţa

lui Ceauşescu în caleaşca regală, la Londra, alături de regina Marii Britanii, cu prilejul vizitei din 13–16 iunie 1978. Motivaţia acestei foarte onorabile recepţii făcute liderului român era una strict economică şi nu viza respectabilitatea internaţională a liderului român: premierul britanic James Callaghan a convins-o pe regină că acest gest l-ar putea face pe Ceauşescu mai dispus să accepte anumite planuri de afaceri din care Marea Britanie nu avea decât de câştigat. Drept urmare, la Londra, atunci, s-au semnat un memorandum economic privind cooperarea în industria aeronautică şi în industria exploatării maritime de petrol şi gaze (adică cumpărarea de către România a unor patente britanice). Dar, mai mult decât contractele economice în sine, pentru acel Ceauşescu aflat la începutul declinului vizita în speţă a însemnat apariţia sa alături de Elisabeta a II-a, într-o reciproc stânjenitoare plimbare în caleaşca regală, pe străzile unei capitale care oricum îl privea ca pe o curiozitate a lumii politice.

Este de la sine înţeles că în propriul său lagăr România era o prezenţă invidiată la începutul anilor ‘70, din cauza aceluiaşi, din ce în ce mai greu explicabil, „spirit rebel“[604] în raport cu imperiul sovietic. Astăzi este clar că, în numele acestei independenţe faţă de Uniunea Sovietică, multe state occidentale – Statele Unite ale Americii în primul rând – erau dispuse să închidă ochii la semnalele din ţară care dovedeau tot mai mult o restalinizare a regimului. Totuşi, o asemenea analiză ar mai arăta, cred, şi altceva: că multe dintre actele aşa-zisei independenţe n-au fost decât uriaşe puneri în scenă menite a alimenta, pe cât posibil încă, încrederea occidentalilor. Chiar dacă în cadrul Tratatului de la Varşovia, în cadrul CAER sau chiar în dezbaterile Organizaţiei Naţiunilor Unite România a avut deseori poziţii contrare celor sovietice, totuşi fundamentele regimului, ca şi filiaţia evidentă dintre regimurile tuturor logocraţiilor din Est, nu s-au pus niciodată în discuţie. Oricând, în ciuda tuturor disonanţelor care s-au putut produce, este de reţinut că deosebirile dintre regimurile de la Bucureşti şi Moscova au fost inevitabil mai puţine şi de mai mică însemnătate decât asemănările fundamentale şi determinante. Forma comunismului românesc s-a mai schimbat de la o etapă la alta, dar fondul său dominant stalinist a supravieţuit până în ultima sa clipă.

În privinţa partidului, el este, în aceste condiţii, definitiv pus în umbra Conducătorului, ajungând la final o simplă anexă a familiei Ceauşescu şi a

clienţilor ei politici. În primăvara anului 1965, în momentul în care asigură succesiunea lui Dej, Nicolae Ceauşescu este conducătorul unui partid de 1400000 de membri. Acest număr se va dubla aproape în intervalul următorului deceniu (2655000 membri în decembrie 1976), iar în noiembrie 1989, cu o lună deci înainte de căderea lamentabilă a regimului, partidul număra peste 3800000 de membri – conform raportului Comisiei de Validare prezentat în timpul Congresului al XIV-lea al partidului, din acea lună – fiind astfel cel mai mare partid comunist din întreaga zonă (exceptând, bineînţeles, Partidul Comunist al Uniunii Sovietice). Totuşi, acest număr nu avea o prea mare importanţă din moment ce partidul, ca atare, avea mai curând o existenţă pur nominală. Propunându-şi să scrie în jurnalul său ceva despre partidul căruia îi dăruise o viaţă, Valter Roman ajunge la această concluzie provizorie:

„O analiză serioasă, lipsită de orice prejudecată şi de orice teamă de a nu «ponegri», ajunge la ideea (nu la o conluzie, care se cere a fi oricum mai nuanţată) că atunci când Lenin a elaborat concepţia partidului de tip nou s-a inspirat, s-a gândit şi la Ignacio de Loyola, la a lui «compania de Jesus», la ceea ce aceasta reprezenta din punctul de vedere al disciplinei, al obedienţei, de unde ulterior au luat naştere multe consecinţe negative şi, în primul rând, deteriorarea caracterului uman, a integrităţii umane. Fără îndoială că unii vor exclama: – erezie! Poate. Decenii de experienţă amară m-au dus, la capătul a multor frământări şi gânduri, la această idee“[605].

Şi totuşi, această sectă inchizitorială avea, sub Ceauşescu, propria sa evoluţie. Disciplina sau obedienţa rămâneau intacte, dar mai curând ochiul vigilent al Securităţii avea în sarcină păstrarea lor, şi nu statutul partidului. Chiar dacă ritualul de partid era în aparenţă respectat (cu tot ce presupune acesta, de la alegeri niciodată libere până la desfăşurarea congreselor, conferinţelor etc.), în realitate, după cum spune unul dintre românii emigraţi, „Partidul Comunist îşi pierduse în ultima vreme întreaga substanţă politică. Se compunea din membri, nu din comunişti. (…) A fi membru de partid nu era decât o convenţie care-ţi oferea posibilitatea ascensiunii sociale“[606]. Desigur, aceasta poate fi una dintre puţinele explicaţii valide

pentru brusca, suspect de rapida şi, aparent, nefireasca dispariţie din viaţa politică a Partidului Comunist Român imediat după revolta românilor din decembrie 1989; partidul a fost lăsat să dispară odată cu Ceauşescu şi din motivul că, pe fondul unei ipocrizii şi pasivităţi comune, acesta din urmă i se substituise de mult. De acest detaliu a profitat un întreg eşalon secund de partid care, dezicându-se teatral de Ceauşescu, se dezicea implicit (dar fraudulos, desigur) de propriul său trecut.

Prin moartea sa, Ceauşescu i-a salvat şi i-a „decomunizat“ pe toţi cei care-l conduseseră spre acea moarte. Este, foarte probabil, singurul lucru bun pe care el l-a făcut pentru comuniştii români în anii ‘80.[607]

584 Vezi perspectiva mea asupra acestui subiect în Ce Ceauşescu qui hante les Roumains. Le mythe, les représentations et le culte du Dirigeant dans la Roumanie communiste, Ed. Curtea Veche & L’Agence Universitaire de la Francophonie, Bucureşti, 2004 (ed. a II-a 2005). Pentru o bună biografie a personajului, vezi Thomas Kunze, Nicolae Ceauşescu. O biografie, Ed. Vremea, Bucureşti, 2002.

585 Pentru detalii referitoare la alegerea lui Nicolae Ceauşescu, vezi Cristina Boico, „Les hommes qui ont porté Ceauşescu au pouvoir“, in Sources. Travaux historiques, nr. 20, 1989, p. 23; pentru alte perspective, vezi dialogul lui Maurer cu L. Betea (schematic în privinţa rememorării acestui episod) sau memoriile lui Gh. Apostol, vindicative şi prea puţin exacte.

586 Vezi Răduică, Crime în lupta…; aceste rememorări, corecte dar incapabile să redea atmosfera epocii, sunt ilustrative totuşi pentru ambiţia lui Ceauşescu de a demonta eşafodajul lui Dej.

587 Este una dintre ideile de bază ale cărţii lui Dumitru Popescu, Am fost şi cioplitor de himere, Ed. Expres, Bucureşti, f.a. [1994].

588 Vezi textul cuvântării în Scânteia, 26 aprilie 1968 sau în *** Plenara Comitetului Central al Partidului Comunist Român din 22–25 aprilie 1968, Ed. Politică, Bucureşti, 1968.

589 [Ceaușescu] „știa foarte bine ce înseamnă dogmatismul ideologic (…), dar atunci, în ‘56, îi plăcea să asimileze gravul defect conceptual cu preluarea automată a modelului sovietic“ – Popescu, Cronos autodevorându-se…, p. 134. Episodul e povestit, cu mai multe detalii și în Am fost și cioplitor…

590 Brown, Surge to freedom…, p. 199.

591 Pentru o perspectivă generală, vezi Mihai Retegan, 1968 din primăvară până în toamnă, RAO, București, 1998.

592 Vezi mai ales cuvântarea pe care Ceaușescu o ține pe 21 august de la balconul Comitetului Central, în fața unei mase incandescente de bucureșteni, cuvântare care începe cu un apelativ aparte: Dragi tovarăși, cetățeni ai țării românești.

593 Vezi rememorările translatoarei lui de Gaulle, Sanda Stolojan, Cu de Gaulle în România, Ed. Litera, București, 1992; vezi totodată și Catherine Durandin & Despina Tomescu, La Roumanie de Ceaușescu, Ed. Guy Epaud, Paris, 1988 sau Durandin, Nicolae Ceaușescu. Verités et mensonges d’un roi communiste, Albin Michel, Paris, 1990.

594 Câteva detalii inedite din jurnalul lui Valter Roman: prieten vechi cu cehul František Kriegel (încă de pe vremea frontului spaniol), Roman îl felicită atunci când, în aprilie 1968, acesta din urmă era numit președinte al Frontului Național Cehoslovac (organizație largă, eventual similară cu ceea ce, în România, se dorea a fi Frontul Unității Socialiste, ulterior FDUS). În vara lui 1968 (probabil sfârșit de iulie), V. Roman, cu prilejul curei sale anuale la Karlovy Vary, îl vizitează pe Kriegel la Praga, unde discută despre schimbările în curs, ca și despre provocările sovieticilor, care nu lipseau (inclusiv crearea unor „depozite de armament“ – de fabricație sovietică și aduse prin RDG – care erau ascunse, apoi descoperite „din întâmplare“ și atribuite „forțelor contrarevoluționare“ care amenințau stabilitatea socialismului în R.S. Cehoslovacă). Convins că o intervenție sovietică este foarte probabilă, Kriegel îi transmite un mesaj confidențial despre toate aceste lucruri lui N. Ceaușescu, drept care în ziua imediat următoare V. Roman a luat avionul spre București și, de acolo, împreună cu Emil Bodnăra ș, au fost duși cu un avion special la Mangalia, unde Ceaușescu era

în concediu – V. Roman, jurnal în manuscris, notă din 31 mai – 4 iunie 1975.

595 „Cuvântare la solemnitatea semnării Tratatului (…), 16 august 1968“, în Nicolae Ceauşescu, România pe drumul desăvârşirii construcţiei socialiste, vol. 3, Ed. Politică, Bucureşti, 1969, pp. 394–395.

596 „Conferinţa de presă organizată la Praga (…)“, ibidem, pp. 397–399.

597 În aceeaşi zi, programul protocolar al vizitei a mai cuprins o vizită la Uzinele Avia din Praga şi un interviu acordat televiziunii centrale locale, unde Ceauşescu a reluat temele esenţiale ale discursului de susţinere procehoslovacă.

598 În cursul a două întâlniri pe care le-am avut cu Paul Niculescu-Mizil în iulie 2002, domnia sa a susţinut (ca şi în alte rememorări ale sale, scrise sau vorbite) că el a fost cel care l-a anunţat pe Ceauşescu.

599 „Cuvânt la Adunarea populaţiei din Capitală în Piaţa Palatului Republicii, 21 august 1968“, Ceauşescu, România pe drumul…, pp. 415–417. Este foarte interesant că această cuvântare, din considerentul menajării URSS, nu este inclusă în volumul 1 al Operelor alese, cel care cuprinde perioada 1965–1970 (Ed, Politică, Bucureşti, 1982).

600 Precum ex-premierul Maurer, în interviul acordat Laviniei Betea.

601 Episodul, real, al scriitorilor români care ocupaseră clădirea Uniunea Scriitorilor de pe Bulevardul Ana Ipătescu din Bucureşti – viitoarea Ambasadă a Libiei – împărţindu-şi ferestrele de la care vor trage cu armele statului în invadatorii sovietici este atât de fermecător în sine încât nu mai necesită nici un comentariu.

602 Gesturi izolate de protest au mai fost şi în alte ţări socialiste – vezi cazul ambasadorului maghiar la Praga din acele zile, Tömpe András, care avea să se sinucidă la începutul anilor ‘70 ca urmare a anchetei de tip stalinist al cărei subiect fusese pentru că, în calitatea sa de ambasador, se pronunţase împotriva participării trupelor ungare la ocuparea Cehoslovaciei în august 1968.

603 Credibilitatea acestor zvonuri constituie încă o probă dificilă pentru istoriografia românească. În mod cert, anumite provocări au existat la graniţele României. E greu de spus dacă URSS a intenţionat într-adevăr invadarea, pentru că aceasta ar fi condus inevitabil la martirizarea României şi a lui Ceauşescu. La fel de cert este că guvernele occidentale au fost preocupate de subiect – atât americanii, care i-au transmis ambasadorului sovietic la Washington, Anatoli Dobrânin, un avertisment foarte limpede în numele preşedintelui Lyndon Johnson, cât şi guvernul britanic (documente declasificate la finele anilor ‘90 o dovedesc), care se temea că în urma unei invadări a României ar fi periclitată independenţa socialismului din Iugoslavia.

604 Pentru cele două vizite, vezi Mircea Carp, „Vocea Americii“ în România (1969–1978), Polirom, Iaşi, 1997.

605 Toate mărturiile universitarilor sau specialiştilor de diverse profesii care vizitau în acei ani ţările „surori“ converg spre această idee. Pe 20 mai 1997, prezent într-o dezbatere televizată a unui post românesc (Pro TV), cunoscutul disident polonez Adam Michnik îşi aducea aminte cum el însuşi (arestat în 1966 şi condamnat la trei ani închisoare), în toamna lui 1968 primea la locul de detenţie vizita tatălui său care-i spunea: „Ce om minunat acest Ceauşescu! Ce noroc are România cu un asemenea conducător!“. Cu aceeaşi ocazie, Michnik avea să declare că, în comparaţie cu Ceauşescu cel din anii ‘80, generalul Jaruzelski a fost aproape un lord englez.

606 V. Roman, jurnal în manuscris, notă din 29 mai 1975.

607 Richard Wagner, Calea românească. Reportaj dintr-o ţară în curs de dezvoltare, Ed. Kriterion, Bucureşti, 1996, p. 23.

CAPITOLUL 13

Dictatorul de lângă noi[608] Principiul liderului, cult şi clientelism

De exemplu, Milton, care a scris «Paradisul pierdut», a fost un muncitor neproductiv. (...) Milton a produs «Paradisul pierdut» din acelaşi motiv pentru care viermele de mătase produce mătase. Era un mod de manifestare a naturii sale. El a vândut, mai târziu, acest produs pe 5 lire sterline. Însă proletarul literar din Leipzig, care fabrică cărţi (...) după directivele librarului său, este un muncitor productiv (...). O cântăreaţă care-şi vinde cântul pe cont propriu este un muncitor neproductiv. Însă dacă aceeaşi cântăreaţă este angajată de un impresar, care o pune să cânte ca să facă bani, este un muncitor productiv. Căci ea produce capital.

Karl Marx, Teorii asupra plusvalorii

Scopul acestui capitol este analiza unora dintre raporturile stabilite între Conducător[609] şi conduşi în România regimului instituit de Nicolae Ceauşescu. Prin „conduşi“ înţeleg atât masa de membri ai partidului sau de cetăţeni ai statului român, dar (în special aici) şi personajele politice de rang secundar (în raport cu Nicolae Ceauşescu) plasate pe diferite trepte ale ierarhiei de partid. Cu alte cuvinte, mă interesează maniera în care s-a construit, în România, unicitatea simbolică a Conducătorului, aspect pe care-l consider foarte interesant şi important totodată pentru o astfel de abordare.

O astfel de temă presupune, evident, alegerea doar a unor aspecte dintr-o problematică vastă. Prin urmare, analiza pe care o propun vizează mecanismul politic de individualizare a Conducătorului, maniera în care secretarul general al partidului s-a transformat în unicul factor de decizie politică, precum şi implicaţiile acestei „simplificări“ a actului decizional

care este proprie, în genere, sistemelor totalitare. Odată enunţată această problemă, trebuie amintită, oricât de sumar, şi imensa bibliografie pe care tema a prilejuit-o: de fapt, este un aspect din ceea ce terminologia occidentală numeşte „principiul liderului“, concept teoretic aplicabil atât regimurilor totalitare de dreapta cât şi celor de stânga. Dezbaterea a fost amorsată la începutul anilor ‘50, odată cu apariţia cărţii fundamentale a Hannei Arendt, The Origins of Totalitarianism[610]; în cuprinsul capitolului XI (din partea a treia, Totalitarismul), capitol dedicat Mişcării totalitare, subcapitolul 2 se ocupă de Organizarea totalitară; Hanna Arendt expune o opinie pe care o împărtăşesc: „Numai plecând de la poziţia în care mişcarea totalitară (…) îl plasează pe lider – având în vedere importanţa funcţională pe care el o are pentru mişcare –, îşi dezvoltă principiul liderului caracterul său totalitar. Lucrul e dovedit şi de faptul că, atât în cazul lui Hitler, ca şi în cel al lui Stalin, principiul propriu-zis al liderului s-a cristalizat doar treptat şi paralel cu «totalizarea» progresivă a mişcării“.

Acelaşi proces s-a decupat, dealtfel, şi în cronologia regimului Ceauşescu.

Dezbaterea a fost apoi preluată de către diverşi autori – semn al importanţei sale reale în explicarea funcţionării mecanismului politic comunist[611].

În final, voi urmări consecinţele de ordin politic şi simbolic ale politicii de „rotire a cadrelor“ şi voi încerca să introduc un concept pe care-l găsesc foarte potrivit – „sistemul politic orbital“.

13.1. Putere şi legitimitate

Orice analiză a „principiului liderului“ pune în discuţie conceptul general de putere (concept operabil nu numai din perspectivă istorică, dar şi sociologică), iar orice analiză a acesteia trebuie să aibă în vedere şi tipul de legitimitate pe care deţinătorul puterii şi-l revendică. Cu altă ocazie, am încercat o analiză teoretică a acestor termeni de bază ai ştiinţelor sociale şi am arătat modul în care îi văd integraţi într-un studiu de caz[612]. Iată aici datele de bază ale demonstraţiei: după J. Baechler[613], puterea trebuie interpretată simultan ca fiind un concept teoretic, o realitate şi o experienţă. În orice caz, aşa cum ea este înţeleasă de ştiinţele sociale, puterea „este în centrul analizei (…) pentru că nu am putea concepe o acţiune, o situaţie sau o agregare politică din care puterea să fie cu totul absentă“. Studiul puterii este disputat, evident, în egală măsură de istorici, politologi sau psihosociologi, dar diviziunea nu se opreşte aici: după J.-P. Poitou[614], există i) cei pentru care puterea este un concept exclusiv politic ce nu poate fi aplicat relaţiilor individuale; ii) cei pentru care există forme de putere individuală, distincte de puterea politică, dar aflate cu aceasta în diferite raporturi; iii) cei ce consideră că puterea, sub toate formele sale, nu reprezintă decât un unic fenomen. Cu rezervele dictate de rigiditatea oricărei astfel de clasificări, în analiza mea sunt interesat de conceptul de putere ca relaţie de tip politic ce se stabileşte între cei doi principali actori sociali – cel ce conduce şi cei conduşi. Cu atât mai mult cu cât, în surprinderea relaţiilor dintre Conducător şi conduşi, conceptul poate cel mai potrivit pentru o societate de tip comunist este cel de putere autoritară, cu punctul de plecare în definiţia dată de Poitou: „orice relaţie care permite unui individ să modifice comportamentul altuia poate fi considerată ca o relaţie de putere“.

În accepţia mea, puterea unui Conducător comunist precum Ceauşescu este particularizată în principal prin caracterul său unipersonal şi unidirecţional. Puterea se manifestă cu predilecţie într-un sens unic: de sus în jos, de la Conducător către aparatul de partid. Printr-un efect pervers – care se

regăseşte în cazul fiecărui regim autoritar –, puterea, plecată de la Conducător, iradiază asupra nivelurilor imediat inferioare; fiecare strat subaltern „primeşte“ câte ceva din această putere, pe care o foloseşte în beneficiu propriu; cu cât nivelul propriu este mai aproape de cel al liderului, cu atât mai mult din puterea acestuia se răsfrânge asupra ierarhiei imediate. În acest fel, se construieşte un cerc al puterii care trece dincolo de limitele stricte ale familiei Conducătorului; în opinia mea, chiar aceste prime niveluri concentrice au fost – deloc paradoxal, dată fiind logica acestei distribuţii – principalele beneficiare ale înlăturării Conducătorului, în 1989; în sistem, nivelul superior de obedienţă a dispărut, dar nu şi straturile inferioare, purtătoare ale aceluiaşi instinct al ierarhiei şi clientelismului politic.

P. Birnbaum face o precizare care, din perspectiva cazului românesc, mi se pare esenţială[615]: distincţia între puterea legitimă (sau noncoercitivă) şi puterea coercitivă; cazul Ceauşescu se înscrie, în opinia mea, în cea de-a doua categorie. Acest aspect este foarte important pentru tipul de relaţie care mă interesează aici: tipul de putere exercitată de cel ce conduce determină răspunsul sau, altfel zis, reacţia celor conduşi; Poitou observa că dacă puterea este legitimă, nu este nici o diferenţă între supunerea publică (deschisă, declarată) şi cea privată (intimă); din contră, dacă puterea este coercitivă, ascultarea privată este întotdeauna inferioară ascultării publice (aceasta, adesea mimată) – ori acesta a fost, cred, cazul României.

În plus, la nivelul societăţii româneşti, cred că puterea lui Nicolae Ceauşescu a fost percepută pe două niveluri: i) o putere explicită la nivel politic (funcţia de secretar general al partidului, de preşedinte al republicii etc.); ii) o putere sugerată (şef din umbră al sistemului potenţial represiv, şi mai ales al Securităţii, veritabila chintesenţă a coerciţiei). Acest ultim nivel presupus, tocmai prin lipsa lui de claritate şi de sistematizare, cred că a produs în mentalitatea colectivă două fenomene: pe de o parte, a diminuat popularitatea lui Ceauşescu printre cei pe care îi conducea (cu alte cuvinte, ascultarea publică s-a deteriorat); şi pe de alta, mitul Conducătorului invulnerabil şi intangibil s-a propagat în mentalul colectiv; este interesant cum majoritatea mărturiilor disidenţei româneşti converg spre această idee, a aparentei invulnerabilităţi a lui Ceauşescu[616].

Orice putere purcede, mai devreme sau mai târziu, la revendicarea unei legitimităţi; legitimarea are, în orice sistem politic, o importanţă capitală pentru menţinerea puterii. Din punct de vedere teoretic, interpretarea clasică aparţine lui Max Weber, cu cele trei forme de legitimitate ale sale: i) raţională; ii) tradiţională; iii) charismatică. Din cuprinzătoarea exegeză ulterioară, m-am oprit asupra unei interpretări oferite la mijlocul anilor ‘80 de J. Pakulski[617], o interpretare care mi se pare foarte potrivită pentru societăţile de tip sovietic: după Pakulski, termenul de legitimitate (în accepţia weberiană) nu este cel mai potrivit pentru o societate de tip sovietic; drept care el propune un alt termen, la prima vedere peiorativ: „supunerea masei“. O supunere care, în fapt, nu ar avea drept fundament recunoaşterea legitimităţii conducătorului, ci o „toleranţă condiţionată“. Pakulski crede că nici o „formă“ de legitimitate (dintre formele weberiene) nu asigură caracterizarea definitivă a regimurilor leniniste – chiar dacă, de exemplu, Stalin, Tito, Ceauşescu sau Gomulka au dat, pentru o mai scurtă sau mai lungă perioadă de timp, impresia unei legitimităţi charismatice. În schimb, toleranţa condiţionată din partea masei – adică din partea celor conduşi – presupune realizarea unei simbioze: Conducătorul are sprijinul maselor atâta vreme cât el lucrează (sau dă impresia că lucrează) pentru acestea. Importantă pentru Conducător, în aceste condiţii, este abilitatea de a sesiza şi de a obţine sprijinul şi consensul unor anumite „grupuri strategice“ din masa altfel informă de conduşi. În cazul românesc, prin „grupuri strategice“ înţeleg elita armatei (deplin politizate), aparatul clerical, elita artistică şi ştiinţifică etc. Din acest punct de vedere, cazul Ceauşescu pare un caz tipic pentru perspectiva lui Pakulski: primele contacte pe care le are noul secretar general cu reprezentanţi ai societăţii româneşti (în afară de aparatul de partid) sunt cu astfel de „grupuri strategice“ din ceea ce în mod normal s-ar chema „societatea civilă“: pe 7 mai 1965 cu oamenii de ştiinţă (v. în Scânteia, 9 mai 1965) şi pe 19 mai 1965 cu oamenii de litere (v. Scânteia, 20 mai 1965).

Având consensul grupurilor strategice, Conducătorul obţine astfel o pseudolegitimitate, care poate fi însă, cel puţin pentru moment, la fel de eficientă ca şi o „adevărată“ (adică raţională, tradiţională sau charismatică) legitimitate. Este, cred, ceea ce Nicolae Ceauşescu a făcut în primii ani ai regimului său, când popularitatea sa reală a putut da impresia unui real lider charismatic – ceea ce el, totuşi, nu a fost niciodată.

13.2 Funcţia simbolică a cultului personalităţii

Unul dintre miturile legitimatoare ale unui regim de tip leninist precum cel reprezentat de Nicolae Ceauşescu a fost mitul egalitar al puterii aflate, teoretic, în mâinile unei clase (ulterior în mâinile poporului în genere) şi exercitate de către reprezentanţii mandataţi ai acesteia. Cu atât mai interesantă mi se pare strategia pe care Conducătorul o adoptă pentru construcţia unicităţii sale simbolice într-o societate a cărei ideologie oficială spune că şeful politic trebuie să fie un primus inter pares, adică un prim printre egali. Grila pe care o propun în continuare vine să arate că, cel puţin în cazul românesc, Conducătorul nu a fost niciodată în această ipostază, iar această excepţie nu este nicidecum un monopol al comunismului românesc. Modelul acestei grile îmi este oferit de un studiu al lui A. Korbonski[618]; studiul, dedicat analizei interacţiunii dintre succesiunea la conducere şi schimbările politice în Europa comunistă, este axat numai pe perioada anilor 1953–1973; personajele ulterioare acestei perioade au fost incluse de mine, încercând pe cât posibil să respect metodologia autorului. Aşadar, Korbonski propune distincţia între liderii comunişti est-europeni (exclusiv URSS) de tip primus şi cei de tip primus inter pares, analizaţi din perspectiva politicii interne duse de aceştia şi a modului în care fiecare dintre cei numiţi s-au raportat la partidul pe care l-au condus. Această grilă mi se pare necesară pentru a surprinde, dintr-o perspectivă comparativă, asemănările şi deosebirile dintre diferitele regimuri comuniste din Europa de Est. Chiar dacă nu are valoarea unei axiome şi este pretabilă interpretărilor, clasificarea lui Korbonski are meritul, cred, de a evidenţia legătura care există între tipul de conducere pe care o societate dată îl acceptă şi cultura politică (din perioada precomunistă!) proprie acelei societăţi.

Ţara	Lider	Perioada analizată	Primus	Primus inter pares
Albania	Hodxa	1948–1985	x	
Alia	1985–1990	x		
Bulgaria	Cervenkov	1950–1956	x	
Jivkov	1956–1989	x		

Cehoslovacia	Novotny	1953–1968	x	
Dubcek	1968–1969		x	
Husak	1969–1987		x	
Jakeš	1987–1989		x	
Germania de Est	Ulbricht	1950–1971	x	
Honecker	1971–1989		x	
Iugoslavia	Tito	1945–1980	x	
Polonia	Gomulka	1943–1948		x
Bierut	1948–1956	x		
Ochab	1956		x	
Gomulka	1956–1970		x	
Gierek	1970–1980		x	
Jaruzelski	1980–1989		x	
România	Gheorghiu-Dej	1953–1965	x	
Ceauşescu	1965–1989	x		
Ungaria	Rákosi	1945–1956	x	
Gerö	1956		x	
Kádár	1956–1988		x	

Două aspecte mi se par interesante în această schemă propusă de Korbonski: în primul rând, un aspect sugerat de această grilă, este diferenţierea liderilor, foarte vizibilă, în funcţie de cultura politică proprie fiecărui popor în parte.

În al doilea rând, mi se pare evidentă concluzia implicită pe care o astfel de tipologie o oferă: pe măsura depărtării de anul morţii lui Stalin, 1953 (şi, implicit de modelul de conducător oferit de Stalin), conducerea comunistă din Europa de Est tinde către modelul primus inter pares; cu trei excepţii însă, printre care şi România (alături de Bulgaria şi de Albania).

Mai mult, aş spune că Ceauşescu reprezintă chiar o evoluţie în sens invers: după ce în perioada de început, el se manifestase ca un primus inter pares (vezi principiul conducerii şi activităţii colective propus la Congresul al IX-lea al PCR din 1965), treptat el se va apropia din ce în ce mai vizibil (în deceniile şapte şi opt) de modelul exclusiv de tip primus. În cazul lui Nicolae Ceauşescu, una dintre formele predilecte ale manifestării acestui statut în cadrul partidului şi societăţii a fost conturarea primatului său absolut prin acceptarea şi încurajarea celui mai la îndemână vehicul: cultul personalităţii. În general, este unanim acceptată ideea conform căreia cultul personalităţii este, la rândul său, legat (şi influenţat) de cultura politică proprie unei comunităţi date.

În opinia mea, cultul personalităţii ne oferă foarte multe indicii despre natura relaţiei care există între Conducător şi cei conduşi (mase şi restul elitei politice). Deşi, ca tip de comportament şi de autopromovare politice, cultul personalităţii nu este, în România, în integralitatea sa o invenţie a comunismului[619] şi nici, în particular, a lui Nicolae Ceauşescu, inevitabil ne aducem aminte cum Nikita Hruşciov foloseşte, pentru Stalin, o metaforă cum nu se poate mai sugestivă din acest punct de vedere: Stalin „se comporta ca un Dumnezeu atotputernic înconjurat de îngerii şi arhanghelii săi“, adică de restul aparatului de partid pe care-l manipulează[620]; privite prin această cheie, rădăcinile staliniste ale cultului personalităţii lui Ceauşescu mi se par evidente, fie şi numai în contextul relaţiilor sale cu restul elitei politice.

Din punct de vedere teoretic, una dintre cele mai pertinente analize dedicate rolului şi implicaţiilor cultului personalităţii într-un partid de tip leninist mi se pare a fi cea care apare în unele dintre studiile lui Graeme Gill[621]: potrivit autorului, cultul personalităţii nu este, cum poate pare la prima vedere, o formă impusă şi gratuită de retorică, ci un instrument al pragmatismului politic; el are,

la nivelul intim al vieţii de partid, rolul unui semnal, al unui indicator trimis periodic către restul „supuşilor“ (ierarhia de partid, mase etc.), un mesaj destinat să indice cât mai clar personajelor politice de la nivelele secundare care este personajul politic cu cea mai puternică bază şi, deci, personajul din a cărui susţinere beneficiile politice obţinute pot fi mai mari; „astfel, cultul devine o armă în conflictul dintre elite“ – spune Gill. În sistemul „patron“–„clienţi“ care se formează în interiorul ierarhiei de partid, cultul devine un semnal eficient care-i ajută pe „clienţi“ să îşi aleagă în mod corect „patronul“ – operaţie facilitată, cred, la nivelul întregii societăţi, şi de o lungă tradiţie (în cultura politică românească) a instrumentalizării politice a legăturilor familiale, a rudelor etc. Este chiar argumentul pe care-l folosea, într-un articol parizian din 1982, disidentul român Virgil Tănase:

„Societatea românească funcţionează pe principiul vasalităţii familiale. Nimic mai avantajos pentru putere decât să controleze părţi întregi ale societăţii prin intermediul rudelor sale, care sunt parteneri inofensivi cu atât mai mult cu cât reprezintă oglindiri ale puterii: interesul acestora este să susţină pe cel a cărui putere se răsfrânge asupra lor. La celălalt capăt al lanţului, oamenii sunt mulţumiţi să aibă cu puterea canale de comunicaţie care îi apără mai mult decât legile“.

Acest caracter foarte pragmatic al cultului personalităţii explică, cel puţin în parte, autoreproducerea continuă a cultului, din moment ce clienţii au (mai bine spus, resimt) nevoia de a proba în mod constant şi public fidelitatea şi ataşamentul lor simbolic faţă de personalitatea aleasă (ca patron). Făcând acest lucru („onorându-şi în mod ostentativ conducătorul“, după expresia lui Gill), „clienţii“ determină dezvoltarea cultului ai cărui constructori au devenit între timp şi, în acelaşi timp şi tocmai prin această operă de construcţie, pot spera să-şi amelioreze propriul lor statut.

Din acest motiv, una dintre ipotezele mele de lucru este că acest produs, cultul personalităţii, are un singur destinatar (Conducătorul), dar în mod inevitabil mai mulţi beneficiari – printre aceştia numărându-se atât oameni politici, cât şi artişti, reprezentanţi ai comunităţii ştiinţifice sau culturale etc. – cu alte cuvinte, toţi cei care, prin tributul simbolic plătit Conducătorului, pot spera în ameliorarea condiţiei lor sociale.

13.3. Clientelismul politic – o ierarhie paralelă

Această ipoteză privind cultul personalităţii impune şi abordarea clientelismului ca fenomen politic circumscris suitei de relaţii stabilite între cel ce conduce şi cei conduşi. Din această perspectivă, politica de rotaţie a cadrelor promovată de Ceauşescu în anii ‘80 nu este, cred, decât o variantă adusă la zi a luptei pentru putere manifestate în PCR cu trei decenii înainte, luptă în care, după model sovietic, fiecare conducător trebuie să-şi impună propriile reguli şi propria echipă. În opinia mea, relaţia (i.e. tipul de coeziune) dintre Conducător şi echipa sa joacă un rol foarte important în procesul mitificării primului, pentru că ea creează premisele pentru dezvoltarea acestui clientelism politic – fenomen care, deşi nu este recunoscut de către ideologia oficială, este unul dintre cele mai puternice în toate societăţile de tip sovietic, deci şi în România. „Clientelismul şi patronajul funcţionau deci ca mijloc privilegiat de avansare în momentul în care Ceauşescu învinge în bătălia succesiunii“ spune, cu motive, Tismăneanu[622]. Clientelismul creează, în fapt, o ierarhie paralelă care, adeseori, este chiar mai importantă decât ierarhia oficială a partidului. În ceea ce priveşte aspectul alegoric, sunt de acord cu interpretarea lui J. T. Paltiel[623], conform căreia semnificaţia ierarhiei, într-o organizaţie politică dată (este valabil şi pentru tipul de partid care ne interesează), este de a menţine unitatea – inclusiv simbolică – prin referinţe constante la un centru singular – acesta fiind, evident, cel ce conduce. Clientelismul politic nu aduce, evident, avantaje decât pentru cei care se implică şi se supun exigentelor acestui tip de comportament; Graeme Gill sugera ideea că într-un sistem clientelar, apparatcik-ii de rang mijlociu, pentru a rezista presiunilor superiorilor sau asalturilor colegilor de acelaşi rang sau imediat inferiori mai zeloşi, sunt obligaţi să-şi găsească un protector la vârf şi – ceea ce este mai important –, în consecinţă, ei vor acţiona preponderent pentru a-şi satisface propriii „patroni“ (şi nu în mod necesar pentru binele poporului de la care se autorevendică), scop în care dezvoltă, la rândul lor, o serie de strategii complexe.

13.4. Rotaţia cadrelor în anii ‘80

Unul dintre cele mai interesante (şi, în parte, caracteristice) aspecte ale cazului Ceauşescu este evoluţia elitei politice româneşti la nivelul anilor ‘80[624], perioadă pe care o găsesc exponenţială pentru analiza unuia dintre cele mai interesante fenomene ce ţin de istoria comunismului românesc: promovarea oficială a principiului politic al rotaţiei cadrelor, principiu formulat ca atare şi pus în practică, cu intensitate redusă, încă din 1971. Logica acestor epurări sui generis cred că este comună tuturor conducătorilor comunişti poststalinieni de tip primus: instaurarea, la nivelul elitei conducătoare de partid şi de stat, a unui climat de insecuritate foarte propice pentru transformarea acesteia în „clienţi“ ai Conducătorului (acest aspect mi-a fost confirmat şi în legătură cu cazul liderului iugoslav Tito, care şi el, la o scară mai modestă dar sesizabilă, a utilizat acest procedeu de „selecţie continuă“ a elitelor prin efectuarea unor rocade repetate – discuţie avută în 1997 cu Réneo Lukic, specialist în istoria contemporană a ex-Iugoslaviei, profesor la Universitatea Laval, Quebec, Canada).

În al doilea rând, prin sistemul de rotaţie constantă elita de partid este împiedicată să-şi creeze, într-un loc anume, ceea ce politologii numesc o „bază de putere personală şi nedisputată“ (unshared personal powerbase), o eventuală „parcelă“ proprie de autoritate, în mod potenţial ameninţătoare pentru Conducător. Anticipând această interpretare, Nicolae Ceauşescu a susţinut în mod repetat ideea că „rotaţia trebuie să fie considerată ca un proces normal. Nimeni nu trebuie să aibă sentimentul că un transfer de la o activitate la alta ar însemna o lipsă de încredere. Din contră, (…) este chiar proba încrederii“ (v. Scânteia, 29 martie 1987).

O consecinţă a rotaţiei cadrelor a fost, inevitabil, o dinamică internă accelerată a elitei partidului-stat, pe măsura profundei îngemănări dintre activitatea de partid şi cea de stat – majoritatea personajelor de care se uzează pentru acoperirea diverselor posturi în stat fiind, în linii mari, aceiaşi activişti de partid. Acesta este un semn al manifestării clare a ceea ce

sovietologii au numit „omnipotenţa partidului-stat“: cu puţine şi nesemnificative excepţii, partidul este principalul posesor al „capitalului uman“ cu aptitudini de conducere, capital ce poate fi folosit atât pe linie de partid cât şi pe linie de stat.

Chiar dacă nu este locul pentru dezvoltarea acestei idei, trebuie spus că şi aici se poate vorbi, în mare, despre un excepţionalism românesc: la sfârşitul anilor ‘60, regimul din România pare mai rezervat şi mai conciliant, în privinţa rolului partidului în cadrul societăţii, decât va fi două decenii mai târziu, în anii ‘80, când începe să se vorbească din ce în ce mai mult (şi mai ofensiv!) despre rolul conducător al partidului în societate. Din acest motiv, între posturile din guvernul ţării şi cele din diferitele sectoare ale conducerii de partid nu este nici o diferenţă esenţială, fiind numeroase exemplele în care un personaj trece dintr-un post în altul, în funcţie de necesităţi sau din raţiuni ce ţin în principal de Conducător.

Exemplele în acest sens sunt atât de numeroase încât ar putea constitui subiectul unei lucrări separate: în 1980, Dumitru Popa, secretar al Comitetului Central, este înlocuit pe acest post de generalul Ion Coman, până atunci ministru al Apărării; în februarie 1981, Emil Bobu, membru reprezentativ în familia clientelară a Elenei Ceauşescu, a fost eliberat din funcţiile sale de ministru al Muncii şi de preşedinte al organizaţiei naţionale sindicale pentru a fi numit secretar al Comitetului Central (poziţie pe care o va deţine apoi, pentru un timp, în paralel cu cea de viceprim-ministru al guvernului!). Interesant este că, în locul lui Bobu la conducerea Consiliului Central al Uniunii Generale a Sindicatelor, vine Cornel Onescu, nimeni altul decât fostul ministru de Interne din guvernul Maurer din 1969–1974 – ceea ce dovedeşte, cred, preocuparea şi neliniştea regimului după greva minerilor din 1977; în septembrie 1981, Virgil Trofin, la acea oră ministru la Mine-Petrol-Geologie şi totodată membru în CPEx, pierde, sub pretextul reorganizării ministerului, postul ministerial în favoarea lui Ion Lăzărescu; Trofin se va sinucide, în condiţii tenebroase, în 1982 (după unele versiuni, chiar pe 8 mai, de ziua partidului!).

În schimb, două exemple opuse: în Biroul Permanent al CPEx, printre cele 16 personaje politice care trec prin acest Birou în perioada august 1981 – decembrie 1989 există un grup de 5 care traversează neafectat tot deceniul

nouă – în primul rând familia prezidenţială, Nicolae şi Elena Ceauşescu, şi trei dintre clienţii lor comuni predilecţi: Emil Bobu, Constantin Dăscălescu şi Gheorghe Rădulescu – conform unor interpretări care mi-au fost sugerate, acesta din urmă ar ocupa un loc aparte în grup, el nefiind un client (şi) al Elenei Ceauşescu.

În privinţa evoluţiei Secretariatului CC al PCR pentru aceeaşi perioadă 1981–1989, cred că aspectul cel mai important este că, din totalul celor 27 de personaje politice care au figurat ca membri la un moment dat, există (doar) trei care nu au părăsit niciodată acest organism: Nicolae Ceauşescu, Ion Coman şi Emil Bobu.

În ceea ce priveşte Comitetul Politic Executiv avem, sub acelaşi reper temporar, un caz identic. Totalul de 71 de membri (plini şi supleanţi) schimbaţi în acest deceniu ascunde o realitate mult mai exactă: în fond, printre multitudinea de nume există două nuclee dure care traversează, neafectate, întreaga perioadă: un nucleu de 14 membri plini (Nicolae şi Elena Ceauşescu, Emil Bobu, Virgil Cazacu, Lina Ciobanu, Ion Coman, Nicolae Constantin, Ion Dincă, Paul Niculescu-Mizil, Gheorghe Oprea, Gheorghe Pană, Ion Păţan, Dumitru Popescu şi Gheorghe Rădulescu; se observă aici cu uşurinţă o îmbinare a „familiilor clientelare“ ale celor doi, Elena şi Nicolae Ceauşescu) şi un altul de 10 membri supleanţi (la această categorie, Ştefan Andrei este personajul exponenţial; urmează Mihai Gere, Nicolae Giosan – cu care ne vom mai întâlni în continuare –, Suzana Gâdea, Ana Mureşan, Elena Nae, Ion Stoian, Iosif Szasz, Ion Ursu şi Leonard Constantin).

Această analiză, din perspectiva clientelismului politic, ar putea continua cu Marea Adunare Naţională, cea care are un preşedinte aparent etern (Nicolae Giosan) şi alţi 8 membri care ocupă, în timp, restul de patru posturi de conducere (de fapt, doar şapte personaje pentru trei posturi, pentru că un singur membru, Iosif Szasz, traversează şi el fără probleme întreaga perioadă) şi cu alte instanţe ale puterii în partid sau în stat.

În fine, cel mai interesant în privinţa schimbărilor intempestive rămâne Guvernul; aici, la nivelul său, principiul politic al rotaţiei cadrelor este cel mai vizibil cu putinţă. În perioada 1980–1989, guvernul român a cunoscut doi prim-miniştri (proporţia ar fi conformă cu normele unui foarte stabil

sistem democratic electiv, dacă am pierde din vedere că unul dintre prim-miniştrii – Constantin Dăscălescu – ocupă acest post timp de 8 ani!); în privinţa prim viceprim-miniştrilor, situaţia este absolut lineară: cei trei – Elena Ceauşescu, Gheorghe Oprea şi Ion Dincă – rămân neschimbaţi timp de zece ani, semn că ultimii doi numiţi erau personaje principale ale familiei clientelare. Îi urmează, în privinţa inamovibilităţii, conducătorii departamentelor guvernamentale care, pe parcursul unui deceniu, rămân în post neafectaţi de „rotaţia cadrelor“: Ana Mureşan, titulara ministerului Comerţului Interior, Suzana Gâdea (preşedinta Consiliului Culturii şi Educaţiei Socialiste), Cornel Mihulecea (preşedinte al Consiliului de Stat pentru Energie Nucleară), iarăşi… Ana Mureşan, în calitate de preşedintă a Consiliului Naţional al Femeilor şi, în primul rând, Elena Ceauşescu, cea care ocupă timp de un deceniu preşedinţia Consiliului Naţional pentru Ştiinţă şi Tehnologie, secondată acolo de Ion Ursu, în calitate de prim-vicepreşedinte al CNST. Ministerele care au schimbat (doar) câte doi miniştri sunt Educaţia, Sănătatea, Internele, Munca, Metalurgia, Apărarea şi Transporturi-Telecomunicaţii, la care se mai adaugă şi Departamentul Securităţii Statului; în continuare, şase ministere şi-au văzut conducătorii schimbaţi de trei ori: Agricultura, Industria Chimică, Silvicultura, Justiţia, Industria lemnului, precum şi postul de ministru al Tineretului, asimilat cu funcţia de prim-secretar al Uniunii Tineretului Comunist. În opinia mea, schimbarea foarte accelerată a titularului unui minister echivalează cu recunoaşterea implicită a unei situaţii de criză. Este, pentru anii ‘80, situaţia ministerelor şi consiliilor care-şi schimbă de patru ori titularii în cei zece ani – Externele, Construcţiile Industriale, Consiliul Consiliilor Populare, Consiliul Central al Uniunii Generale a Sindicatelor şi, mai ales, ministerul Industriei Alimentare şi al Achiziţionării produselor agricole (cu acelaşi procent, adică două schimbări în 5 ani, 1985–1989), minister creat în decembrie 1985, prin scindarea fostului minister al Agriculturii şi Industriei Alimentare; sau a celor care îşi schimbă titularii de cinci ori într-un deceniu – Finanţele, Comerţul Exterior, Industria Uşoară, Aprovizionarea Tehnico-Materială, Sport-Turism şi Consiliul Consiliilor Populare – sau de mai multe ori (ministerul Energiei schimbă şase titulari, iar cel al Construcţiilor de Maşini schimbă 8 titulari; din acest punct de vedere, ministerul Mine-Petrol-Geologie, cu nouă schimbări (!), reprezintă un caz aparte, din cauza succesivelor reorganizări care, şi ele, sunt un semn al unor dificultăţi întâmpinate în activitate).

13.5. „Sistemul politic orbital“

În concluzie, evoluţia impredictibilă a personajelor ale căror nume se suprapun la un moment dat posturilor mă conduce spre ideea unui sistem pentru a cărui denumire cred că cea mai potrivită sintagmă ar fi aceea de sistem politic orbital; analiza separată a tuturor acestor schimbări cred că ar demonstra că totul se reduce la un raport de putere de tip concentric: elitele de partid cunosc o rotaţie mai mult sau mai puţin aleatorie în jurul unui centru politic stabil – Conducătorul şi familia sa, singurii responsabili şi iniţiatori ai schimbărilor produse (elementul predominant al familiei lui Nicolae Ceauşescu – în afara lui însuşi, se înţelege – rămâne soţia sa, Elena; nu există date pentru reliefarea unui rol similar major în ceea ce-l priveşte pe Nicu Ceauşescu).

O minoritate a elitei de partid (cei aflaţi pe o orbită preferenţială datorită fidelităţii lor clientelare) cunoaşte o stabilitate mai mare; ceilalţi, devin subiecţii predilecţi ai rotaţiei de cadre şi ai permutărilor. Deasemenea, acest model al raportului de putere concentric se repetă apoi şi la nivelurile următoare (secundare, terţiare ş.a.m.d.) ale structurii de partid: fiecare dintre cei aflaţi pe orbita Conducătorului este, la rândul său, centrul unui alt sistem orbital, pe care se află dispusă propria sa familie clientelară. Altfel spus, în ierarhia partidului fiecare client este patronul celor de sub el ş.a.m.d.

Acest model foarte eficient de agregare politică îi favorizează în mai mare măsură, evident, pe cei ce se pot sustrage rotaţiilor iniţiate de principalul centru de putere, Conducătorul. Concluzia mi se pare evidentă: singura soluţie pentru păstrarea propriei reţele clientelare şi pentru conservarea optimă a fidelităţii propriilor clienţi este, pentru orice activist de rangul doi, trei etc. propria sa inserţie în (şi fidelitatea faţă de) reţeaua clientelară principală, cea gravitând în jurul Conducătorului.

608 Acest capitol reia într-o versiune adaptată un fragment din volumul meu Ce Ceauşescu qui hante les Roumanins…, a cărui variantă în limba română se află în pregătire.

609 Conducător este un termen de valorizare politică şi ierarhică (cu totul similar, prin funcţia sa, Führer-ului german) ce apare relativ târziu în discursul public românesc: în anii '30, odată cu materializarea fantasmelor autoritariste ale regelui Carol al II-lea; generalul (ulterior mareşalul) Ion Antonescu este cel care-i dă acestui concept o importanţă aparte după ianuarie 1941 – în egală măsură pentru a-şi semnala controlul cvasiexclusiv asupra ţării, dar şi din dorinţa de a fi, şi prin aceasta, mai asemănător aliatului său de la Berlin. În anii lui Gheorghiu-Dej, termenul are un uşor recul – se merge mai mult pe ideea, validată teoretic de Marx, Lenin şi Stalin, că partidul unic îndeplineşte rolul conducător principal în societate –, pentru a reveni apoi, din ce în ce mai ofensiv, odată cu Nicolae Ceauşescu – cel care, după 1968 mai ales, se substituie partidului şi ajunge să încarneze, într-un mod în care alegoria de nuanţă voit istorică nu mai are multe în comun cu marxismul, ideea de lider atemporal, rezultat miraculos printr-o „topire" a tuturor conducătorilor de până atunci în persoana, cuvintele şi faptele conducătorului (sau cârmaciului, termen preluat din comunismul asiatic şi folosit pentru diversificare stilistică şi ancorare suplimentară în tradiţie, istorie etc.) Ceauşescu.

610 Apărută în 1951; pentru ediţia română, v. Hanna Arendt, Originile totalitarismului, Ed. Humanitas, Bucureşti, 1994, p. 478.

611 Vezi Moshe Lewin & Ian Kershaw (dir.) Dictature Unleashed: Historical Approaches to Nazism and Stalinism, Cambridge University Press, 1996; în acest context, în mod deosebit am urmărit şi apreciat interpretarea propusă de Ian Kershaw: a se vedea, în particular, volumul Hitler. Essai sur la charisme en politique, Ed. Gallimard, Paris, 1995, precum şi articolele „Le «Mythe du Führer» et la dynamique de l'État nazi", în Annales ESC, nr. 3, 1988 sau „Retour sur le totalitarisme. Le nazisme et le stalinisme dans une perspective comparative", în Esprit, nr. 218, ianuarie–februarie 1996, p. 101.

612 Adrian Cioroianu, „Le mythe et les représentations du Dirigeant dans la Roumanie communiste", în Analele Universităţii Bucureşti – seria Istorie,

XLIV, 1995.

613 Jean Baechler, Le pouvoir pur, Ed. Calmann-Lévy, Paris, 1978.

614 Jean-Pierre Poitou, „Le pouvoir et l'exercice du pouvoir", în Serge Moscovici (ed.), Introduction à la psychologie sociale, vol. 2, Librairie Larousse, Paris 1973.

615 Pierre Birnbaum, Dimensions du pouvoir, Paris, Ed. du Seuil, 1984.

616 Mihai Botez, Românii despre ei înşişi, Ed. Litera, Bucureşti, 1992 sau Doina Cornea, Liberté? Entretiens avec Michel Combes, Ed. Criterion, Paris, 1990.

617 Jan Pakulski, „Legitimacy and Mass Compliance: Reflection on Max Weber and Soviet-Type Societes", în British Journal of Political Science, vol. XVI, partea 1, ianuarie 1986, p. 35.

618 Korbonski, „Leadership Succesion and Political Change…", p. 3.

619 În volumul Ce Ceauşescu qui hante les Roumains arăt că mitul conducătorului se face din plin simţit în propaganda regelui Carol al II-lea, chiar dacă manifestările sale nu conduc la un cult al personalităţii plenar şi complet, aşa cum propune cercetătorului avizat cazul Ceauşescu. În ultimii ani, apropierea (forţată) dintre Carol al II-lea şi Ceauşescu s-a făcut de nenumărate de ori, deseori ca o încercare de absolvire de vină a celui din urmă. Cele două cazuri sunt asemănătoare în formă, dar nu şi în fond. În opinia mea, distincţia dintre mitul conducătorului (benign în sine, comun multor istoriografii la un moment dat) şi cultul personalităţii (o pervertire malignă a mitului de mai sus) este esenţială pentru analiza modelelor comuniste de autoritate din România.

620 Nikita Hruşciov, Mémoires inédites, Ed. Belfond, Paris, 1991, p. 100.

621 G. Gill, „Personality Cult, Political Culture and Party Structure", în Studies in Comparative Communism, XVII, nr. 2, 1984, p.116.

622 Vladimir Tismăneanu, „La tragicomedie du communisme roumain“, în Sources. Travaux historiques, nr. 20, 1989, p. 17.

623 Jeremy T. Paltiel, „The Cult of Personality: Some Comparative Reflections on Political Culture in Leninist Regimes“, în Studies in Comparative Communism, nr. 1–2, 1983, pp. 51–53.

624 Acest capitol datorează mult excelentelor analize publicate, de-a lungul anilor ‘80, de către Edith Lhomel în revista franceză Notes et études documentaires, un model de analiză fără retorică şi foarte precisă, în măsura în care transparenţa unui regim comunist o putea permite.

CAPITOLUL 14

Studiu de caz. Reverenţe pe şevalet

Acest comunism, ca naturalism desăvârşit, este egal cu umanismul, ca umanism desăvârşit este egal cu naturalismul, el este adevărata soluţionare a conflictului dintre existenţă şi esenţă, dintre obiectivizare şi autoafirmare, dintre libertate şi necesitate, dintre individ şi specie. El este enigma dezlegată a istoriei şi e conştient că este această dezlegare.

Karl Marx, Manuscrise economico-filozofice din 1844

Scopul acestui capitol[625] este de a pune în discuţie o ipostază în aparenţă secundară a imaginii (chipului) şi numelui Conducătorului într-un regim precum cel comunist din România: aceea de produse reprezentative dacă nu pentru cultura (în sens generic) proprie regimurilor respective, atunci pentru cultura politică proprie lui. Deasemenea, mă interesează aici ipostaza de marfă pe care chipul şi numele liderului o îmbracă, cu toate constrângerile – mai mult ideologice şi mai puţin economice – pe care acest termen le suferă în societatea comunistă, precum şi scandalurile şi rumorile politice pe care acestea le pot provoca. Întrebarea pe care ne-o punem este în ce măsură reprezentările picturale ale liderilor comunişti au devenit – sau s-a încercat să fie impuse în această calitate – bunuri de consum într-o societate căreia însuşi acest concept pare că-i repugnă.

14.1. Aspecte teoretice ale unei tradiţii „istorice“

Portretul politic are, bineînţeles, în spatele său o lungă şi deseori merituoasă istorie. O istorie de la care regimurile de tip leninist nu au încercat să se sustragă, din raţiuni asupra cărora trebuie spuse câteva cuvinte.

Nevoia de a propune, pentru interior şi pentru exterior, imaginea unui şef de excepţie se regăseşte nu numai în cultura politică, dar şi în însăşi logica tuturor mişcărilor autorevendicate ca fiind revoluţionare. Motivul acestei aspiraţii este deja obiectul multor studii şi nu necesită, aici, o explicaţie detaliată. Un partid zis revoluţionar are multe dintre caracteristicile unei comuniuni de ordin religios – anumiţi politologi au văzut aici reflexele proprii unei secte, spre exemplu –, printre care şi leit-motivul conducătorului inspirat. Pe de o parte, Conducătorul puternic simbolizează forţa evidentă a acelei mişcări, iar pe de alta (ceea ce este valabil mai ales pentru cultura politică a partidelor leniniste est-europene, chiar dacă acest aspect este incompatibil cu ideologia oficială a sistemului) Conducătorul se impune de la sine în ansamblul partidului, el este condamnat să se impună chiar de către fragilitatea instituţiilor care ar trebui (în teorie, dar mai rar în practică) să regleze atribuţiile precise ale fiecărui eşalon al ierarhiei de partid. În practică, barierele de ordin instituţional în măsură să se opună unei dominante de tip personal sunt iluzorii. Într-o societate a cărei cultură politică are printre componentele sale şi predispoziţia faţă de acceptarea primatului autorităţii (situaţie în care se află, cred, şi cultura politică românească), trecerea de la exhibarea consecventă a imaginii Conducătorului la cultul personalităţii acestuia se face aproape firesc. Imaginea Conducătorului – şi acest proces s-a desfăşurat masiv în timpul lui Ceauşescu – devine un reper vizual obligatoriu al epocii sale, o marcă sau un semn lesne recognoscibile de către toţi concetăţenii săi. Acest proces nu este propriu numai sistemelor politice dominate de partide comuniste. Acelaşi sistem de referinţe se regăseşte atât în cazul fascismului de toate nuanţele ca şi în cazul aproape tuturor partidelor comuniste ajunse la putere. El reprezintă un punct de interferenţă între biografiile simbolice ale lui

Hitler sau Stalin deopotrivă şi drept mărturie avem astăzi o imensă bibliografie pe această temă[626].

Reverberaţiile autohtone ale acestui proces au fost puţin atinse în analizele dedicate comunismului românesc, deşi, cred, ele reprezintă un subiect de cercetare fascinant. Comunismul românesc a fost, din acest punct de vedere, atât un inovator perseverent, cât şi un beneficiar norocos al unei tradiţii autohtone respectabile. Era, pe de o parte, o tradiţie ce se împleteşte în fapt cu istoria statului român modern (vezi reprezentările picturale ale familiei regale şi în principal ale regilor României, precum şi iconografia foarte sugestivă din timpul regimului de autoritate promovat de Carol al II-lea), tradiţie de care au profitat, înaintea comuniştilor, şi celălalt partid-concurent de pe scena extremismului românesc: filmele de arhivă ne arată că, îndeosebi după moartea lui Corneliu Zelea Codreanu, chipul acestuia, stilizat artistic după gustul epocii, străjuia obligatoriu orice manifestaţie legionară, argumentând deviza-refren sub care acestea aveau loc – Corneliu Zelea Codreanu–Prezent! (precum la ceremonia din 6 octombrie 1940, în care generalul Antonescu şi Horia Sima apar la o tribună deasupra căreia veghează, protector, tabloul-totem al Căpitanului Codreanu[627].

14.2. O iconografie de excepţie

Prima vârstă a comunismului românesc a cunoscut şi ea aceleaşi tentaţii de autoreprezentare prin intermediul câtorva figuri politice emblematice (Stalin, Ana Pauker, Gheorghe Gheorghiu-Dej în principal); asupra acestui capitol de istorie a plasticii se merită revenit, pentru că este unul dintre cele mai dramatice din istoria artelor româneşti. Ceea ce mă interesează însă aici este perioada lui Nicolae Ceauşescu – indiscutabil, el nu le-a rămas dator nici unuia dintre cei amintiţi anterior.

Într-un articol focalizat pe slujirea cultului personalităţii cu mijloacele artei plastice în cazul Ceauşescu, Laurent Deveze observa că, în fond, avem de a face cu o obsesie a autoportretului: indiferent de artistul care l-a imortalizat şi de stilul acestuia, rezultatul este o succesiune de imagini în care Ceauşescu se regăseşte aşa cum s-ar fi pictat el însuşi dacă ar fi fost dăruit cu talent[628].

Oricum, din acest punct de vedere, Ceauşescu reprezintă o excepţie: printre toţi liderii comunişti din Europa de Est care i-au fost contemporani (cu excepţia lui Stalin, care-i fusese mai curând antecesor), Nicolae Ceauşescu s-a bucurat de cea mai abundentă reflectare artistică. Există, bineînţeles, deosebiri semnificative faţă de modelul extrem propriu regimurilor asiatice – precum Cărticica roşie cu panseuri din Mao cu care mărşăluiau brigăzile de asalt ale revoluţiei culturale chineze de la sfârşitul anilor ‘60 sau cazul aberant al Coreei de Nord, unde imaginea Conducătorului, redusă la dimensiunile unei insigne, făcea parte din „uniforma“ efectiv obligatorie a oricărui cetăţean. Cazul românesc are propriile sale particularităţi şi o analiză interdisciplinară care să surprindă aspectele istorice şi de sociologie a artei ar scoate la lumină aspecte cel puţin interesante[629]. În ce ne priveşte, am inventariat peste o sută din cele mai reprezentative produse de artă plastică – picturi, sculpturi, tapiserii – dedicate lui Nicolae Ceauşescu. Ce ne interesează aici nu este analiza estetică a lor, ci acele detalii care, la data apariţiei, au produs rumori şi temeri în privinţa receptării. Este un aspect

paradoxal: deşi aceste lucrări reprezentau, în mare majoritate, comenzi de stat şi însemnau pentru artişti sursa unor câştiguri deloc de neglijat, există în ele detalii care, chiar dacă la rigoare treceau drept detalii realiste, nu erau deloc măgulitoare pentru model. Ar fi prea mult spus, evident, că artiştii în cauză au apelat la acest realism ca la o formă de critică implicită sau, cel puţin, de rezistenţă pasivă; ceea ce ni se pare clar este, în schimb, lipsa criteriilor artistice după care aceste opere erau comandate şi, apoi, achiziţionate de către statul român.

Realitatea consta în faptul că o lucrare de artă era suficient să-l reprezinte pe Ceauşescu într-o manieră pe cât posibil neinterpretabilă pentru a trece de orice cenzură şi a satisface criteriile relative ale achizitorilor dirijaţi de Consiliul Culturii şi Educaţiei Socialiste. Primul aspect observabil este heterogenitatea autorilor, în realitate incompatibili unii cu alţii – de la artişti precum Sabin Bălaşa sau Ion Bitzan, la ilustratori de carte şi autori, altfel remarcabili, de benzi desenate (precum Valentin Tănase[630]) şi până la artişti amatori din fabrici sau din cămine culturale rurale, gama artiştilor era la fel de largă ca şi cea a produselor lor. Trebuie spus deasemenea că aceste produse de artă erau parte integrantă dintr-un ritual care, în ultimii ani ai regimului, se repeta cu regularitate: în fiecare an, în ianuarie, sala Dalles din Bucureşti sau Muzeul de Artă al RSR şi multe din celelalte muzee centrale sau locale deveneau decorul pentru expoziţii cu destinatar precis. Aici, ca şi în procesul de achiziţie, nimeni nu părea că sesizează „defecţiunile“ lucrărilor – iar Ceauşescu (nelipsit de la vernisajele din ianuarie de la Dalles) cu atât mai puţin.

La prima vedere[631], mesajul explicit al operelor plastice era măgulitor pentru model: ţinând seama de complexul pe care-l avea în privinţa staturii sale (despre care vorbesc toţi cei care l-au cunoscut, de la I.Gh. Maurer la Silviu Brucan), Ceauşescu apare de regulă înalt şi zvelt: Vasile Pop Negreşteanu (v. proiectul său de mozaic Tovarăşul Nicolae Ceauşescu şi tovarăşa Elena Ceauşescu) şi Eugen Palade (v. tabloul Primăvara), excelează în acest gen de reprezentări, ca şi Vasile Celmare (v. tabloul În mijlocul copiilor, imagine în care tineri pionieri îi ajung Conducătorului abia la şold), Horia Flămându (lucrarea în ghips Omagiu, în care Ceauşescu poartă o ciudată haină până sub genunchi, ca o redingotă a revoluţionarilor paşoptişti), Viorel Pater (bronzul Omagiu), Traian Brădean (portret Nicolae

Ceauşescu, pe fondul unui baraj în peisaj montan) sau Constantin Piliuţă, cu al său tablou „clasic“ Eroii neamului, în care un Ceauşescu cu banderolă tricoloră pe piept şi sceptru în mână, aflat la tribună (trimitere explicită la evenimentul din 1974 când, devenind primul preşedinte din istoria ţării, Ceauşescu devine primul om din partid şi din stat deopotrivă), are în spate şase dintre cele mai reprezentative personaje ale istoriei, de la Decebal la Nicolae Bălcescu. Un alt gen de lucrări-compliment sunt şi cele în care se face trimitere la calitatea de om de familie a celui în cauză: nu numai Elena Ceauşescu reprezintă familia sa, dar şi unul dintre fii, prezent şi el în câteva imagini: într-o Vizită de lucru semnată de Pop Negreşteanu, Ceauşescu-omul de stat şi soţia sa apar alături de câţiva muncitori cărora el le dă indicaţii (în decorul Canalului Dunăre–Marea Neagră), iar în stânga lui se prefigurează un personaj, cu un carnet în mână, a cărui asemănare cu Nicu Ceauşescu este izbitoare. La fel într-o altă Vizită de lucru (de această dată pe malul renovat al Dâmboviţei, din Bucureşti) semnată de Valentin Tănase, unde, în spatele cuplului conducător, printre cei câţiva muncitori care-l însoţesc, se vede acelaşi purtător de carnet la fel de asemănător cu mezinul familiei.

Dacă astfel de „defecţiuni“ fizice sau fizionomice (statură sveltă, frunte înaltă, „întinerire“ etc.) erau binevenite, există unele excese de realism, ca şi incompatibilităţi de proporţie artistică sau de logică a imaginii care i-au pus pe jar pe organizatorii expoziţiilor şi pe achizitorii CCES. Exemplele sunt nenumărate. În Omagiul pictorului Cornel Brudaşcu, Nicolae Ceauşescu poartă aceeaşi banderolă pe piept şi sceptrul în mâna dreaptă, dar aceste accesorii nu pot masca guşa de sub bărbie a personajului. Cornelia Ionescu semnează un alt Omagiu, cu un Ceauşescu surprins în timp ce salută mulţimi, un tablou în care apare, cu rol de metaforă, şi motivul Coloanei Infinitului, dar şi aceeaşi guşă foarte vizibilă a şefului statului. Acelaşi detaliu apare şi la Gheorghe Ioniţă (Omagiu), Radu Solovăstru (Tribunul Păcii) ş.a. La rândul său, Corneliu Ionescu preferă, în tabloul său În anii ilegalităţii, un Ceauşescu în ipostaza de tânăr revoluţionar, surprins prin mijloacele penelului în timp ce vorbeşte într-o încăpere unui auditoriu de 12–13 persoane; există în tablou, totuşi, câteva detalii cel puţin bizare: în primul rând atmosfera camerei, de un vânăt-cărămiziu sumbru ce nu prevesteşte nimic fericit (să fie oare iminenţa sugerată a arestării viitorului Conducător?); în al doilea rând, o distribuţie hazardată a personajelor:

Elena, tânără şi ea şi aflată în primul rând al auditoriului, este singura femeie din încăpere, ceea ce a condus, la vremea respectivă, la alte interpretări, inclusiv licenţioase, ale imaginii; în acelaşi tablou, Nicolae însuşi este victima unei grave disproporţii: pictorul îl vede cu pumnul drept strâns, ridicat în înflăcărarea discursului, dar pare evident că pumnul este aproape cât capul său de mare, sau mai curând capul este mic.

Nenumărate sunt lucrările în care, din tot facies-ul Conducătorului, cele mai vizibile elemente sunt nasul, buzele şi urechile, elemente care nu deţineau monopolul graţiei în ansamblul fizionomiei sale – vezi unul dintre foarte multele Omagii ale Corneliei Ionescu, tabloul Omagiu. Braşov 1936 al lui Eftimie Modâlcă, pânza Demonstraţia comunistă semnată de Eugen Palade sau bustul în ghips Omagiu de Paul Vasilescu. Dealtfel, chiar şi bustul în bronz al lui Ion Jalea, una dintre primele şi cele mai reprezentative opere dedicate secretarului general, imortalizează aceleaşi oreilles pendantes şi un gât gros, mai propriu numit grumaz. Atunci când, în ansamblu, nu este ireal de suplu, şoldurile Conducătorului par excesiv de late – precum în Vizita de lucru semnată de Ignat Ştefanov, tablou având ca pretext inaugurarea Canalului Dunăre–Marea Neagră, sau în tabloul lui Eugen Palade Salutul preşedintelui către ţară, imagine interesantă şi prin senzaţia de déjà-vu sugerată de chipurile celor doi: în multiplele apariţii publice ale acestui tablou (unul dintre cele mai folosite şi mai mediatizate în anii ‘80), mulţi au crezut (sau au sperat, mai curând) în existenţa unui mesaj secret şi subversiv strecurat de pictor – figura lui Nicolae aminteşte, vag, de cea a actorului Ştefan Mihăilescu-Brăila, iar Elena are ceva din zâmbetul indescriptibil al lui Stanley Laurel.

În ceea ce le priveşte, reprezentările Elenei Ceauşescu cunosc o abundenţă de asemenea „neglijenţe“: în tabloul amintit mai sus al lui Valentin Tănase, ea poartă un pantof de vară, cu barete şi toc cui, deşi pomii desfrunziţi din planul secund al imaginii par a sugera începutul primăverii, luna martie în cel mai bun caz. Aceiaşi pantofi cu toc ascuţit îi poartă şi în tabloul amintit al lui Pop Negreşteanu despre vizita de lucru la Canal, deşi este greu de imaginat cum ar putea cineva înainta încălţat astfel pe pământ, printr-un şantier; în plus, tot aici picioarele Elenei sunt anormal de groase (glezna pare mai groasă decât gâtul). Ajunşi aici, trebuie să spunem că picioarele Elenei Ceauşescu au reprezentat, din perspectiva iconografilor de ocazie, o

problemă permanentă iar rezolvările oferite nu au fost întotdeauna cele mai fericite. Constantin Apostol, în al său Omagiu în care Nicolae şi Elena apar cu un şoim al patriei între ei şi cu mulţi pionieri şi tineri în plan secund, într-un decor plin de flori ce plutesc în aer, ne prezintă un cuplu ale căror tălpi (!) apar nedelicat de mari (în special cele ale Elenei). La fel, tabloul Vizita de lucru al lui Constantin Niţescu, imagine surprinzând trecerea foarte grăbită, în pas săltat, a celor doi printre nişte oameni care-i aplaudă în unanimitate, instantaneu artistic în care singurul element discordant este, iarăşi, mărimea nefirească a tălpii ei.

În opinia mea, este cu totul hazardat să presupunem că aceste neglijenţe de penel erau mesaje disimulate pentru a face mai puţin penibil efortul encomiastic al artiştilor-autori sau strategii prin care ei şi-ar fi exprimat „rezistenţa“. În fond, aceste opere, în marea lor majoritate, nu erau propriu-zis impuse de nimeni, drept care presărarea unor proteste subtile şi depreciative în tablourile pe care pictorii le făceau din propria lor dorinţă de a câştiga bani sau facilităţi sociale ar sugera mai curând un bizar masochism al artiştilor decât curajul lor. Eu interpretez acest realism uneori deranjant al imaginilor printr-un detaliu mult mai banal: Nicolae Ceauşescu nu a pozat nimănui, niciodată. Artiştii care doreau să facă opere înfăţişîndu-l pe Conducător se inspirau din fotografii – multe dintre ele gata retuşate, furnizate de un laborator foto oficial aflat într-o aripă a Casei Scânteii, acelaşi care furniza cele mai multe poze presei române.

Din păcate, nu curajul, nu ironia, ci tocmai retuşurile altora şi convenţionalismul propriu i-au făcut pe artiştii cultului personalităţii să dea un chip discutabil şi nefiresc Conducătorului şi soţiei sale.

14.6. Fişe de istorie (im)orală

Din perspectiva acestei analize, mi s-a părut interesantă relaţia pe care Nicolae Ceauşescu a avut-o cu propria imagine, relaţie vizibilă uneori prin intermediul organismelor responsabile cu gestionarea efigiei oficiale – scop în care am apelat inclusiv la istoria orală.

În anii ‘80, secretariatul literar al Teatrului Naţional din Bucureşti edita un Caiet-supliment cu apariţie trimestrială; în 1988, an în care Nicolae Ceauşescu împlinea 70 de ani, s-a cerut pe linie oficială introducerea în acest Caiet a fotografiei oficiale a preşedintelui. Iniţial, editorul suplimentului a încercat o minimă rezistenţă, pledând pentru ideea că în acel supliment teatral apar numai actori şi, deci, includerea Secretarului General al partidului ar putea conduce la interpretări minimalizatoare la adresa celui în cauză. În cele din urmă, soluţia de compromis adoptată a fost cea a unei fotografii a secretarului general care să fie inclusă, ca supracopertă detaşabilă, în fiecare număr. Reacţia publicului, care primea un astfel de caiet la intrarea în sală, a fost descurajantă pentru instituţiile responsabile cu domeniul cultural-educativ: la finele spectacolelor, spectatorii abandonau fotografiile sub scaune „ca pe un prezervativ uzat“, după cum spune scriitorul B. Elvin, la acea dată secretar literar al TNB.

Nu numai efigia personajului central era în gestiunea organismelor abilitate, ci şi numele său. Tot în anii ‘80, una dintre rudele Conducătorului (un tânăr din familia Bărbulescu) scrisese o piesă de teatru având ca subiect tinereţea revoluţionară a lui Nicolae Ceauşescu, unul dintre subiectele cele mai comerciale ale vremii. Respectivul hagiograf din familie a trimis piesa, plin de curaj, aceluiaşi secretariat literar al principalului teatru al Capitalei. În faţa refuzului repetat al echipei de la TNB, afacerea a ajuns la instanţa numită Tamara Dobrin, care a transmis un mesaj univoc: „piesa trebuie jucată“. În aceste condiţii, rezistenţa teatrului s-a axat pe pretextul extrem de dificilei găsiri a unui actor care să joace rolul tânărului revoluţionar plecat din Scorniceşti şi, mai ales, pe ideea imposibilităţii controlului asupra

comportamentului acelui actor – motivându-se că actorii sunt prin definiţie fiinţe excentrice şi, eventual, prin acte de-ale lor ar putea arunca o umbră asupra reputaţiei personajului real pe care-l joacă. În context, i s-a vorbit Tamarei Dobrin despre unul dintre marii artişti ai scenei româneşti care, după spectacole, se ducea cu prietenii într-un local familiar actorilor şi, după câteva pahare, începea să recite, în hazul asistenţei, replici de-ale lui Ştefan cel Mare. „Vă daţi seama ce s-ar întâmpla dacă, după un spectacol în care tocmai l-a jucat pe tânărul Ceauşescu, un astfel de actor…“ au insinuat oamenii din TNB. Pentru acest gen de contraargument, Tamara Dobrin era nepregătită. În cele din urmă, s-a despărţit de cei din teatru spunându-le „o să mă mai gândesc şi vă sun eu“. N-a mai făcut-o nicicând după aceea.

În fine, o relatare referitoare la relaţiile Elenei Ceauşescu cu propriul ei chip. Pe 8 mai 1972, la inaugurarea Muzeului de Istorie al RSR era prezent un impozant grup de „conducători de partid şi de stat“ şi, după tăierea panglicii de rigoare şi vizitarea protocolară a sălilor, a venit şi momentul semnării în cartea de onoare a muzeului. După ce a semnat, Nicolae Ceauşescu s-a întors către soţia sa şi i-a întins stiloul, numai că aceasta a refuzat. El a mai făcut o dată acelaşi gest, a invitat-o spunându-i explicit: „Semnează şi tu“, dar ea a răspuns categoric „nu“. Acest dialog avea loc în prezenţa celor de faţă, şi mai ales a muzeografilor aflaţi în imediata apropiere a celor doi. După cum e de bănuit, după terminarea ceremoniei conducerea muzeului a trecut la analizarea celor petrecute şi în scurt timp s-a găsit şi motivul lipsei de dispoziţie a Elenei Ceauşescu: dintre exponatele din sălile dedicate luptelor revoluţionare ale comuniştilor români, lipsea fotografia ei. „Neglijenţa“ a fost, în scurt timp, remediată şi astăzi putem face legătura între acest episod anecdotic de istorie orală şi perseverenţa de neînţeles cu care, începând cu anul 1983, se publicau trucaje ale cunoscutei fotografii cu demonstranţii din 1 mai 1939, un trucaj în care, printre mulţimea de chipuri anonime, se vedeau introduse, cu neglijenţe frapante de proporţionare, şi chipurile tinere ale celor doi, cu scopul de a le atesta astfel participarea la făurirea istoriei.

625 Mulţumesc doamnei Eleonora Cofas, muzeograf la Muzeul Cotroceni, precum şi domnilor B. Elvin şi regretatului Pavel Câmpeanu pentru anumite

amănunte semnalate, lămuritoare pentru rândurile ce urmează.

626 Vezi, printre lucrările ultimului deceniu, Richard J. Golsan (ed.), Fascism, Aesthetics and Culture, University Press of New England, 1992 sau Boris Groys, The Total Art of Stalinism, Princeton University Press, 1992.

627 Vezi ilustrația în Dosarele Istoriei nr. 4 (9), aprilie 1997, p. 21.

628 L. Deveze, „Ceausescu ou l'art du portrait: essai sur l'art officiel roumain, 1965–1989", în Sources. Travaux historiques, nr. 20, 1989.

629 Acest capitol este fundamentat pe o trecere în revistă a publicației specializate Arta Plastică (ulterior Arta), colecția 1965–1989. Pentru acest stadiu al analizei nu am considerat necesare reproducerile, cu atât mai mult cu cât capitolul va fi reluat și dezvoltat într-un volum având ca subiect exclusiv epoca Nicolae Ceaușescu, aflat în pregătire.

630 Faptul că la sfârșitul anilor '90, la zece ani de la dispariția Conducătorului Ceaușescu, Valentin Tănase avea să devină unul dintre ilustratorii ediției române a revistei Playboy nu este decât un (alt) semn al ironiei istoriei.

631 Neconsiderându-le esențiale pentru demonstrație, trimiterile bibliografice referitoare la lucrările de artă citate în continuare nu apar aici; ele vor apărea în ediția în limba română a lucrării mele Ce Ceaușescu qui hante les Roumains.

CAPITOLUL 15

Studiu de caz Nicolae Ceauşescu, prima victimă din istoria televiziunii naţionale. Gust public şi comandă politică în TVR în prima jumătate a deceniului opt

Păianjenul face operaţiuni care seamănă cu cele ale ţesătorului, iar albina, prin construcţia celulelor ei de ceară, face de ruşine pe mulţi arhitecţi din rândurile oamenilor. Ceea ce distinge însă din capul locului pe cel mai prost arhitect de albina cea mai perfectă este faptul că el a construit celula în capul său, înainte de a o construi din ceară. La sfârşitul procesului de producţie apare un rezultat, care încă la începutul acestui proces exista în modul ideal, în închipuirea muncitorului.

Karl Marx, Capitalul, vol. I

Trăim într-o epocă a imaginii, iar civilizaţia noastră ca atare este considerată, din ce în ce mai mult, o civilizaţie a imaginii[632]. Consecinţele acestei revoluţionări certe ale relaţiei dintre om şi imaginile pe care ea le produce constituie, de câteva decenii, obiectul reflecţiei sociologilor, politologilor şi, mai nou, a istoricilor. Devine unanim acceptat faptul că dezvoltarea fără precedent a unei multitudini de forme de comunicare va transforma aceste forme nu numai în actori sociali, ci şi în veritabile personaje ale istoriei. Drept care, o analiză comparativă şi interdisciplinară, cu aplicabilitate în istoria politică, este, din punctul meu de vedere, foarte utilă.

Formele de comunicare în masă – ceea ce, în limbaj universal, numin mass-media –, precum şi toate formele de producere / prelucrare / stocare / transmitere a informaţiei intens dezvoltate în ultimele trei decenii dau, din

ce în ce mai mult, impresia că însăşi istoria, ca atare, a intrat într-o fază maximă de accelerare. Pare nu numai că istoria se grăbeşte, ci şi că ea şi-a descoperit, în fine, „vehiculul“ de care avea nevoie. Iar această grabă este mai vizibilă ca niciodată. Uneori chiar această vizibilitate îngrijorează.

Într-o lume în care, din ce în ce mai evident, nu evenimentul creează ştirea, ci ştirea creează evenimentul, se vorbeşte deja despre războaie câştigate sau pierdute graţie sau din cauza mass-media[633], după cum se vorbeşte despre impactul pe care accelerarea comunicării globale deja îl are asupra vieţii cotidiene[634] sau chiar îl poate avea, în perspectivă, asupra sistemului democratic tradiţional[635] sau asupra regimurilor nondemocratice[636].

Analiza ce urmează este focalizată numai asupra uneia dintre aceste forme de comunicare, de altfel poate cea mai caracteristică dintre toate pentru cea de-a doua jumătate a secolului al XX-lea: televiziunea. Ceea ce propun aici este, în fapt, o incursiune către începuturile acestei coabitări dintre televiziune, ca instituţie şi ca instrument media, şi regimul comunist din România epocii Ceauşescu.

Ipotezele de lucru pe care vreau să le argumentez sunt i) că Nicolae Ceauşescu a fost unul dintre liderii care au folosit în modul cel mai defectuos cu putinţă acest vehicul propagandistic şi ii) că evoluţia televiziunii naţionale (ca instituţie şi totodată ca tip de produs destinat pieţei informaţionale autohtone) se poate înscrie printre indicatorii fideli şi sugestivi ai eşecului regimului comunist, în general, şi în particular din perioada conducătorului Nicolae Ceauşescu.

Perioada care ne interesează aici coincide, în mare parte, cu „tinereţea“ Televiziunii Naţionale şi cu anii de maximă popularitate ai sistemului comunist român. După cum se va vedea, televiziunea, prin gradul său de pătrundere, prin modelele pe care le propune etc. este grăitoare pentru gradul de modernizare al societăţii româneşti, pentru receptivitatea acestei societăţi la propaganda regimului sau pentru ilustrarea decalajului remanent (din punct de vedere material sau al mentalităţii dominante) între mediul rural şi cel urban. Totuşi, cred că acest context trebuie privit nu numai din perspectiva sa internă, ci şi din perspectiva globală, externă: din acest punct de vedere, se poate observa cu uşurinţă că anii cei mai buni ai televiziunii naţionale coincid cu perioada de relativă detaşare a României de acel front

informal al competiţiei între marile puteri cu sisteme politice opuse, competiţie rămasă în istorie sub numele de Războiul Rece.

15.1. Sursele

Demersul meu reprezintă o analiză a unor documente care nu au prilejuit, până acum, o analiză istorică; datele ce reprezentau pură sociologie la începutul anilor ‘70 acum reprezintă deja istorie, după cum se va vedea.

Din punctul meu de vedere, Televiziunea Română a anilor ‘60-‘70 este o componentă (foarte clar situată ideologic) a sistemului politic ce exista în ţară la acea dată, id est sistemul „comunist“ autorevendicat din tradiţia (altfel inexistentă în acest caz – după cum s-a văzut) unui partid de factură leninistă. În acest context, una dintre observaţiile principale este că televiziunea a reprezentat pentru România (ca şi pentru toate celelalte ţări ale Estului european) un indubitabil semn al modernizării. În continuarea acestei idei, mi se pare evident că, la nivelul conştiinţei comune, accesul la emisiunile televiziunii naţionale reprezintă un salt notabil pe scara gradului de confort urban – şi, pe termen lung, pe măsura pătrunderii televiziunii şi în mediul rural, un succes în privinţa ameliorării globale a standardului de viaţă promis de regim.

Câteva precizări legate de sursa ce stă la baza demersului meu: documentele analizate aici reprezintă analize-bilanţ elaborate de către Oficiul de Studii şi Sondaje, un departament cu sarcini precise ce funcţiona în cadrul instituţiei Televiziunea Română[637]. De fapt, însăşi evoluţia acestui Oficiu este un capitol de istorie şi este interesantă pentru o analiză precum aceasta: între anii 1967 şi 1973, Oficiul a funcţionat ca un departament independent în cadrul TVR. În 1973 el a fost absorbit de către instituţia tutelară, cu alte cuvinte îşi pierde independenţa administrativă, dar nu şi pe cea privind activitatea propriu-zisă. În scurt timp, spre mijlocul anilor ‘70, Oficiul de Sondaje devine parte dintr-o structură mai largă, denumită Direcţia studii, documentare, sondare a opiniei publice şi publicaţii. În toată această perioadă, Oficiul produce documente de genul celor pe care le voi cita aici, documente cu conţinut confidenţial destinate, în exclusivitate, conducerii televiziunii şi, implicit, factorilor de decizie din instituţie. Toate aceste

documente sunt destinate uzului intern – de altfel, cea mai mare parte dintre ele chiar poartă această menţiune. Din punctul de vedere al prezentării tehnice, aceste rapoarte produse de Oficiu sunt, fără excepţie, dactilografiate în condiţii standard, pe coli A4, iar graficele şi tabelele sunt realizate manual.

În anii ‘80, pe măsura deprecierii – cantitative şi calitative – a programelor de televiziune şi, implicit, pe măsura deprecierii imaginii televiziunii în ochii telespectatorilor, rapoartele produse de acest Oficiu încep să-şi piardă fidelitatea în raport cu aşteptările telespectatorilor. Adusă în imposibilitatea de a recunoaşte deschis acest eşec propriu-zis al propriei sale politici (un eşec din ce în ce mai uşor sesizabil), Televiziunea începe „corectarea“ şi chiar cenzurarea rapoartelor – o „cosmetizare“ care, în cea mai mare parte, le face astăzi improprii pentru o interpretare.

15.2. Televiziunea – mijloc de informare şi instrument politic

Tipul de sondaj practicat de Oficiu nu era infailibil din punct de vedere metodologic: el se făcea prin corespondenţă, TVR trimiţând formularele unui eşantion de public ales aleatoriu – ceea ce nu exclude o oarecare fragilitate a evaluării. Cu toate acestea, cei ce lucrau în departament erau convinşi că indicatorii, chiar dacă nu oferă garanţia unei precizii maxime, pot arăta în schimb direcţia spre care se orientează gustul public şi dorinţele reale ale celor chestionaţi[638].

15.2.1. Audienţa săptămânală

O analiză din septembrie 1968 fixează foarte exact, în câteva cadre statistice, realitatea concretă[639]. În condiţiile în care, la acea dată, durata medie zilnică a vizionării programului Televiziunii Române era de 2 ore şi 21 de minute, prima constatare din acest document a Oficiului se referă la discrepanţa distribuirii televizionării în zilele săptămânii; o discrepanţă în aparenţă normală, dispusă între doi poli ai audienţei: de la nivelul maxim de 4 ore şi 23 minute duminica, în singura zi liberă a săptămânii de atunci, până la nivelul minim de 1 oră şi 41 minute lunea, în prima zi lucrătoare a săptămânii (v. tabelul 1).

Tabel 1

Ziua	**L.**	**M.**	**Mi.**	**J.**	**V.**	**S.**	**D.**

Durată	1h, 41’	2h, 09’	2h, 21’	1h, 49’	1h, 52	2h, 46’	4h, 23’

Acelaşi document al Oficiului fixează, în termeni statistici, cota de audienţă a zilei cu cel mai mare nivel de televizionare, duminica: la extreme se află cele 8,5 procente din (potenţialii) telespectatori care nu se uită deloc şi cele 10,4 procente care dăruiesc programelor TV peste 8 ore din timpul lor liber duminical (v. tabelul 2). Acest indicator nu este decât semnul, precoce, al unui apetit pentru televiziune pe care românii – în condiţiile unei oferte rezonabile – îl vor păstra de-a lungul deceniilor ce vor urma (şi o posibilă explicaţie pentru „surpriza“ oferită de analize postcomuniste din anii ‘90, ce îi plasează pe români în topul europenilor dependenţi de TV).

Tabel 2

TV	**deloc**	**sub o oră**	**peste 6 ore**	**peste 8 ore**
%	8,5	3,2	28,7	10,4

Documentul Oficiului mai cuprinde şi un indice referitor la ponderea în funcţie de sex şi pregătire a celor ce dedică televizionării mai mult de 7 ore (deci de trei ori peste medie!) din timpul lor duminical. Aceştia sunt, în procent de 76,9, femei şi, în procent de 69,7, nu au o profesie intelectuală. Programul de dimineaţă al televiziunii are o audienţă mult sub medie: 2,61 procente în zilele de miercuri, joi şi vineri şi 13, 81 în ziua de duminică. În schimb, orele cele mai propice televizionării sunt orele de seară, în special în jurul orelor 20–22, cu o scădere accelerată după ora 23[640]. Concluzia ce rezultă dintr-un astfel de indicator este că, în ansamblul telespectatorilor, pensionarii şi persoanele casnice (destinatari teoretici ai programelor de dimineaţă din cursul săptămânii) reprezintă un segment minor la orele dimineţii.

15.2.2. Posesorii de televizoare la începutul anilor ‘70

Conform unui alt material elaborat de Oficiul de Studii şi Sondaje în mai 1970[641], în România existau, la începutul anului 1970, 1287630 de televizoare, dispuse cu totul neuniform, adică preponderent în mediul urban. Materialul cuprinde şi o statistică a abonaţilor de televiziune, concludentă în acest sens: 74 de procente din abonaţi sunt din mediul urban, iar restul de 26 % din mediul rural. Discrepanţa este marcată de autori prin punerea în paralel a situaţiei demografice generale din ţară: doar 40,5 % din populaţia României trăia în acel moment în oraşe, în timp ce 59,5 % trăia la sate[642]. În aceste condiţii, concluzia Oficiului trimite către o succesiune de inegalităţi: „ritmul de pătrundere al televiziunii în mediul urban este de 5–6 ori mai accelerat decât în mediul rural“, iar numărul posesorilor de aparate este „de aproape patru ori mai mare în oraşe decât în sate“, deşi aproape două treimi din populaţia ţării locuieşte încă în mediul rural. Dacă structura pe sexe a publicului stabil al televiziunii este cvasi-identică cu structura generală a ţării – adică 48,23% masculin şi 51,77% feminin în totalul posesorilor de aparate, faţă de 48,17 (m) şi 51,83 (f) în ansamblul populaţiei

ţării –, nu acelaşi lucru se poate spune în legătură cu structura comparativă în funcţie de ocupaţii a celor ce au un aparat telereceptor (v. tabelul 3).

Tabel 3

Ocupaţii	**Posesori televizoare %**	**% din populaţia ţării**
muncitori	16,79	23,41
agricultori	4,77	40,46
funcţionari	16,30	4,56
tehnicieni-maiştri	5,93	1,49
intelectuali	15,80	2,20
alte ocupaţii	40,41	27,88

Se observă cu uşurinţă că, în funcţie de ocupaţiile posesorilor şi de ponderea lor demografică generală, două categorii prezintă o situaţie negativă – cu alte cuvinte, ponderea lor printre posesorii de televizoare este inferioară ponderii lor demografice la nivelul ţării: agricultorii (4,77 procente vs. 40,46) şi muncitorii (16,79 procente vs. 23,41); oricât de inofensiv, din punct de vedere politic, ar fi acest indicator, se observă totuşi că situaţia negativă este apanajul tocmai al acelor două clase sociale care stau, conform discursului oficial, la baza regimului comunist!

În schimb, la polul opus se situează detaşat intelectualii (sub 2,5% din populaţia ţării şi, cu toate acestea, deţinătoare a aproape 16 procente din telereceptoarele existente în societate; cu alte cuvinte, intelectualii au de şapte ori mai multe aparate tv. decât le-ar permite statistica!) şi funcţionarii de diferite categorii (16,30 vs. 4,56). Reiese, din aceste aparente paradoxuri de natură statistică, încărcătura simbolică indusă aparatului de televiziune: aceea de factor şi exponent al modernizării; în aceste condiţii, apare ca fiind firească apetenţa mai mare pentru nou pe care o au intelectualii şi funcţionarii faţă de agricultori şi de muncitori.

Dusă mai departe, analiza oferă şi alte surprize asemănătoare: în mediul urban, muncitorii reprezintă 36,52% din populaţie şi numai 20,24% din populaţia posesoare de televizoare. Pentru mediul rural, această proporţie este de 14,48% şi respectiv 11,21% – de unde concluzia documentului că muncitorii din mediul rural au achiziţionat televizoare într-o proporţie mai mare decât muncitorii de la oraş (!); acelaşi aspect este valabil şi pentru funcţionari (20,47% din cei de la sate au televizor, faţă de numai 13,72% dintre funcţionarii domiciliaţi la oraş). Explicaţia acestui aparent paradox nu este, în opinia noastră, una exclusiv materială, ci ea ţine şi de posibilităţile de petrecere a timpului liber, în general mai limitate la sate decât la oraşe; în acest fel, mult mai credibil ni se pare a fi faptul că, din ce în ce mai evident, televizorul tinde să devină principalul furnizor de divertisment al populaţiei rurale, într-o măsură mai mare decât în cazul populaţiei urbane.

În schimb raportul este inversat în privinţa intelectualilor şi tehnicienilor sau maiştrilor: intelectualii de la oraşe deţin telereceptoare mai multe

(17,98%) decât intelectualii de la sate (12,28%), la fel ca şi tehnicienii / maiştrii din oraşe faţă de colegii lor de la sate (7,19% respectiv 3,88%)[643]. În funcţie şi de ponderea lor demografică, situaţia poate fi rezumată în felul următor: la data elaborării acestei analize, structura după ocupaţii a posesorilor de televizoare este mult diferită de structura după ocupaţii la scara societăţii în ansamblu; această diferenţă relevă în primul rând un ritm inegal de achiziţionare de aparate. Toate datele odată luate în calcul, rezultă că ritmul de achiziţionare este mai mare la intelectuali, tehnicieni / maiştri şi funcţionari (aceştia din urmă mai ales cei din mediul rural) şi mai mic la agricultori şi la muncitorii din mediul urban (v. tabelul 4).

Tabel 4

Ocupaţii	**Mediu urban**	**Mediu rural**		
% demografic	**% posesori**	**% demografic**	**% posesori**	
Funcţionari	7,0	13,72	2,9	20,47
Tehnicieni / maiştri	3,06	17,19	0,42	3,88
Intelectuali	4,25	17,98	0,81	12,28

Aşadar, se poate stabili o legătură directă între gradul de instruire şi tendinţa de achiziţionare a unui aparat: persoanele cu studii inferioare (90,52% din populaţia ţării) deţin 48,89% din aparate, în timp ce cei cu studii superioare (2,32% din populaţie) deţin 15,80% din receptoare. În mare, portretul robot al posesorului român de televizor de la începutul anilor ‘70 (portret pe care materialul Oficiului nu-l trasează, pentru că el reprezintă chintesenţa inegalităţilor sociale şi demografice prezentate aici) este următorul: el are, cel mai probabil, o ocupaţie intelectuală, are o pregătire pe măsură şi trăieşte preponderent în mediul urban; la polul opus, la o distanţă aparent irecuperabilă, este agricultorul cu studii inferioare care trăieşte la sat.

15.3. Preferinţele telespectatorului mediu

Unul dintre cei mai importanţi indicatori este, în opinia mea, cel referitor la preferinţele telespectatorului român mediu. Nu există nici un fel de îndoială în privinţa faptului că portretul robot al deţinătorului de aparat de telerecepţie va determina, în ultimă instanţă, şi grila celor mai apreciate emisiuni. În orice caz, în momentul septembrie 1968, datele unei sinteze pe această temă sunt puţin măgulitoare pentru aparatul propagandistic al regimului: aprecierea cea mai mare a telespectatorilor revine emisiunilor tip entertainment: emisiuni deconectante de varietăţi, filmele artistice şi emisiunile de muzică uşoară[644]. Emisiunea de ştiri Telejurnal şi emisiunile economice ocupă, pe această listă, abia ultimele două locuri, la o diferenţă grăitoare prin ea însăşi faţă de celelalte – cu alte cuvinte, o emisiune de varietăţi muzical-distractive poate avea (teoretic) de peste şase ori mai mulţi telespectatori decât principala emisiune de ştiri a televiziunii din acea perioadă şi de aproape treisprezece ori mai mulţi spectatori decât o emisiune economică (v. tabelul 5).

Tabel 5

Emisiunea	**Procentaj al aprecierii (*)**
Varietăţi	77,9
Filme artistice	70,8
Muzică uşoară	60,0
Seriale	59,1
Muzică populară	54,2
Transfocator	48,4
Sport	35,5

Telejurnal	11,5
Emisiuni economice	5,9

(*) – procentaj al telespectatorilor care ar dori programarea „mai des“ a unor astfel de emisiuni.

Această situaţie este mai bine conturată de un material-informare emis de Oficiu în a doua jumătate a anului 1970, referitor la prefigurarea conceptuală a unui al doilea post al televiziunii naţionale[645]. După câte sugerează titlul, materialul a fost alcătuit în urma consultării unor specialişti; mi se pare interesant de văzut ce sfaturi concrete oferă aceştia pentru „ameliorarea generală a activităţii televiziunii“, pentru că aceste recomandări ne pot indica, implicit şi prin extensie, aspectele mai puţin prizate din oferta televiziunii; dintre cele 30 de propuneri, am selectat pe acelea ce mi se par mai importante pentru ceea ce interesează aici (cifra dintre paranteze reprezintă poziţia pe care se află recomandarea în documentul citat):

— (1) „didacticismul agresiv alungă spectatorii. Scopurile instructive şi educative pot fi infinit mai bine satisfăcute prin formule mai subtile, mai puţin seci“;

— (2) „evitarea lecturii prelungite a unor texte. Înlocuirea lor cu dezbateri şi material ilustrativ convingător“ şi, în acelaşi sens, „acordarea unui spaţiu mai mare unor emisiuni-discuţii“ sau „mai multe emisiuni-dezbateri“;

— (7) „emisiuni mai actuale de politică, comentatori mai buni, mai spontani“;

— (10) „mai multe emisiuni în direct“;

— (16) „mai multe emisiuni critice cu caracter de foileton“;

— (21) „facilitarea (accesului, n.m. A.C.) la Opinii a unei game mai largi de cetăţeni“;

— (27) „să se treacă la TV în culori“;

— (28) „dacă se poate mai puţine crime, mai puţin cultul focului, al automobilului în seriale“.

Aceste sugestii mi se par realmente interesante, cu atât mai mult cu cât ele ne întregesc portretul robot al telespectatorului român de la începutul anilor ‘70. În primul rând, observ că el devine tot mai pretenţios, o pretenţie care merge de la conţinutul emisiunilor până la forma lor de prezentare. Din punctul meu de vedere, nu surprinde apetenţa tot mai mare a cetăţenilor pentru emisiunile de dezbateri, emisiunile de discuţii şi analize critice şi emisiunile live, nepregătite, spontane (nu anticipăm cu nimic spunând că acest gen de emisiuni vor fi însă din ce în ce mai rare, îndeosebi în anii ‘80; aceleaşi emisiuni, devenite talk-shows, vor avea, în schimb, cel mai mare succes în prima decadă postcomunistă!). La fel, este notabil interesul pentru dezbaterea de nuanţă politică, dar făcută de „comentatori mai buni, mai spontani“; nu trebuie să uităm că ne aflăm în cel de-al şaselea an al regimului Ceauşescu, la doi ani distanţă de supremul moment legitimator al acestuia, vara anului 1968; aşadar, anii de apogeu ai unui liberalism pe care deja regimul comunist din România îl practică, cu succes, încă din ultimii ani ai lui Gheorghe Gheorghiu-Dej; cu alte cuvinte, pretenţiile telespectatorului ţin pasul cu gradul de concesivitate şi de toleranţă al regimului.

Acest aspect este confirmat, în acelaşi material, de recomandările primite pentru realizarea unor emisiuni noi. Iată ce şi-ar fi dorit să vizioneze telespectatorul român[646]: „transmisiuni lunare în colaborare cu Eurovision“; „mai mult din istoria artei universale, a civilizaţiei universale“; „o rubrică consacrată luptelor politice şi de idei în lumea de azi“; „din activitatea Interpolului“; „reportaje critice de la contractările produselor industriale de către comerţ“; „anchete despre felul cum acţionează sectorul de deservire a cetăţeanului“ etc.

Ideea spre care ne conduce un astfel de material-sinteză este că, în acel moment (începutul anilor ‘70), Televiziunea Română era invitată, de către proprii săi abonaţi, să ia în serios raportul dintre cerere şi ofertă – un raport nonpolitic sau, în orice caz, impropriu regimului de tip leninist care exista atunci la Bucureşti şi în toată Europa de Est.

În ciuda relativului său liberalism amintit mai sus, direcţia de evoluţie a programelor Televiziunii a fost, pe termen mediu, opusă acestei invitaţii. În al doilea rând, mi se pare evident că recomandările de mai sus converg, în fond, spre aceleaşi idei: un criticism accentuat faţă de unele dintre realităţile sociale autohtone în paralel cu o deschidere mai amplă către lume, către exterior. Această deschidere trebuia accentuată, pentru că ea exista deja; cea mai bună dovadă o constituie, cred, o anumită, bine definită, saţietate a telespectatorului (şi ea capabilă să ne dea de gândit azi!): el nu mai doreşte neapărat, am văzut, crime, cultul focului şi al automobilului. Cu alte cuvinte, ţinând seama de relativul conformism al producţiei vizuale autohtone, putem înţelege că telespectatorul respinge deja ingredientele devenite loc comun al serialelor (poliţiste) americane de sâmbătă seara şi ale filmelor preponderent occidentale pe care, totuşi, are ocazia de a le vedea! Este, în fond, şi acesta un semn al conectării la actualitate: după cum se ştie, nu ne poate prisosi decât ceea ce deja avem.

Confirmarea direcţiei în care mergea grila de programe a televiziunii – şi, totodată, confirmarea caracterului în mod recunoscut politic al instituţiei Televiziunii, ca şi al produselor pe care aceasta le furnizează consumatorului receptor – ne vine dintr-un raport cu caracter de prognoză al Oficiului din toamna anului 1971. Raportul clasifică emisiunile televiziunii în cinci categorii distincte, după „criteriul funcţionalităţii“[647]: avem aşadar emisiuni i) social-politice (informaţii de actualitate, emisiuni / reportaje / anchete sociale, politice, economice); ii) instructive (emisiuni ştiinţifice şi de exegeză culturală); iii) de divertisment (filme seriale, muzică uşoară şi populară, emisiuni gen „Steaua fără nume“, transmisiuni sportive, concursuri, varietăţi etc.); iv) de delectare artistică (filme artistice, teatru tv., concerte simfonice, operă, balet etc.); v) cu public specific (consultaţii pentru elevi, emisiuni pentru copii, emisiuni în limbile maghiară şi germană, emisiuni „profesionale“ gen De strajă patriei etc.).

În continuare, raportul relevă spaţiul alocat fiecăreia dintre aceste categorii în programul săptămânal de până atunci al televiziunii naţionale (cu menţiunea că este supus atenţiei numai programul I al TVR, singurul ce se poate recepta pe întreg teritoriul ţării); distribuţia ce rezultă este următoarea (v. tabelul 6):

Tabel 6

Emisiuni	**Procent din orele totale de program**
social-politice	29,4 %
cu public specific	29,4 %
de delectare artistică	16,8 %
de divertisment	16,6 %
instructive	7,8 %

Observăm, aşadar, că până la data studiului (aprilie 1971), emisiunile social-politice (vectori ai propagandei de partid şi purtătoare ale mesajului ideologic oficial) ocupau aproape o treime din totalul orelor de program. Această situaţie trebuie însă judecată în dinamica ei, cu atât mai mult cu cât elementele de bază pentru o astfel de analiză există. În toamna anului 1972, Oficiul elaborează un studiu comparativ al prezenţei diverselor categorii de emisiuni, în dinamica lor sesizată în ultimii trei ani ai instituţiei (1970, 1971, 1972), pe canalul I al postului[648]. De această dată, împărţirea pe categorii a emisiunilor are un grad de „fineţe“ mai mare, rezultatul fiind şase categorii distincte: emisiuni i) informative; ii) social-educative; iii) cultural-artistice; iv) muzicale; v) divertisment; vi) instructiv-ştiinţifice. La capătul a trei ani de analiză a ponderii pe care fiecare din aceste categorii o ocupă în program, raportul este edificator în privinţa politicii pe care televiziunea o urmăreşte la începutul anilor ‘70 (v. tabelul 7).

Tabel 7

Emisiuni	**Procent 1970**	**Procent 1971**	**Procent 1972**	**Tendinţă**
informative	24 %	20 %	18 %	(–) descendentă
social-educative	16 %	18 %	20 %	(+) ascendentă
cultural-artistice	16 %	12 %	13 %	(–) descendentă
muzicale	13 %	11%	3 %	(–) descendentă
divertisment	21 %	26 %	28 %	(+) ascendentă
nstructiv-ştiinţif.	10 %	13 %	18 %	(+) ascendentă

Aşa cum se vede, la capătul celor trei ani aflaţi în atenţie trei categorii de emisiuni se află în scădere (din punctul de vedere al programării lor, şi nu al audienţei ca atare – audienţă despre care raportul nu oferă date!): emisiunile informative, emisiunile cultural-artistice şi cele muzicale. În schimb, cele trei categorii aflate în creştere sunt: emisiunile social-educative, emisiunile de divertisment şi cele instructiv-ştiinţifice. Această evoluţie este caracteristică pentru o perioadă ce cuprinde cei mai buni ai televiziunii naţionale: o perioadă în care TVR, graţie unei echipe de realizatori devotaţi muncii lor şi cu inventivitate, devine o televiziune competitivă şi consonantă cu ceea ce se petrece, în domeniu, în Europa Occidentală.

Aşa după cum ierarhia de mai sus o arată clar, această competitivitate priveşte în primul rând programele de divertisment ale televiziunii; este de la sine înţeles că în ceea ce priveşte programele social-educative, ele rămân în continuare purtătoare ale mesajelor ideologice ale regimului. Data la care este elaborat acest raport este foarte apropiată, de altfel, de unul dintre cele mai importante – pe termen lung – episoade din istoria comunismului românesc: în iulie 1971 – în urma bunei impresii făcute asupra lui Nicolae Ceauşescu de tehnicile de mobilizare politică asiatice, în special nord-coreene şi chinezeşti – fusese dat startul pentru ceea ce se numeşte azi „minirevoluţia culturală“ românească (pe 6 iulie, Nicolae Ceauşescu prezentase în faţa CPEx al CC al PCR o serie de Propuneri de măsuri pentru îmbunătăţirea activităţii politico-ideologice, de educare marxist-leninistă a membrilor de partid, a tuturor oamenilor muncii; aceste propuneri vor fi dezbătute pe larg în Consfătuirea de lucru cu activul de partid din domeniul ideologic şi al activităţii politice şi cultural-educative – 9 iulie 1971 –, ca şi în Plenara de partid din 3–5 noiembrie acelaşi an).

„Valul“ de redescoperită rigoare ideologică ale acestor propuneri (numite ulterior tezele din iulie) nu va lovi imediat după lansarea lor, după cum s-a putut constata, programele televiziunii naţionale; în schimb, ulterior efectul de ecou al tezelor se va face simţit – în televiziune ca şi în toate instituţiile cu impact şi însărcinări cultural-ideologice – până în chiar ultimele clipe ale regimului.

15.4. Un caz: alegerile pentru MAN din 9 martie 1975

„Democraţia“ exercitată în statul socialist era, în mod declarativ, o democraţie de tip reprezentativ; periodic, alegeri desfăşurate în organizarea şi sub tutela partidului unic „selectau“ acei reprezentanţi ai societăţii ce urmau să fie investiţi cu sarcina „reprezentativităţii“.

Cu prilejul alegerilor pentru Marea Adunare Naţională din martie 1975, Oficiul de sondaje al Televiziunii Române (el însuşi intrat într-o nouă fază a existenţei, dovadă modificarea titulaturii) elabora un studiu referitor la maniera în care telespectatorul român receptase campania electorală dusă prin intermediul televiziunii[649]. Din acest document am selectat doar câteva dintre coordonatele rezultate în urma consultării eşantionului de telespectatori. Pe de altă parte, trebuie spus că acest caz, al „alegerilor“ din martie 1975, este cu atât mai interesant cu cât numărul candidaţilor este mai mare decât numărul locurilor de deputaţi; evident, chiar dacă toţi aceşti candidaţi înscrişi pe liste aveau acordul partidului, această strategie procedurală era menită să argumenteze caracterul „democratic“ al actului electiv (raportul citat spune: „alegerile din 9 martie au pus televiziunii noastre problema în acelaşi timp inedită şi serioasă a imparţialităţii în prezentarea unor candidaţi aflaţi în competiţie“ – subl. m.)[650]. Se înţelege, această schimbare este una de formă şi nu de fond. La 30 de ani după insinuarea sa în peisajul politic al României, comunismul local descoperea provocarea competiţiei mediate de vizual, chiar dacă aceasta se desfăşura strict în interiorul său!

O primă concluzie trimite la portretul ideal al candidatului-tip, aşa cum şi l-ar fi dorit telespectatorul român la mijlocul anilor ‘70. Rezultatele pot apărea, încă o dată, surprinzătoare – cel puţin la prima vedere. Ceea ce acum putem spune, privind retrospectiv şi comparând aceste date cu altele asemănătoare obţinute în stricta noastră contemporaneitate, este că aceste rezultate se înscriu însă în ceea ce numim, după Fernand Braudel, durata lungă a istoriei.

Un detaliu aparte în creionarea acestui candidat ideal îl reprezintă receptivitatea eşantionului selectat de Oficiu la unele dintre aceste întrebări.

Aflăm că, din raţiuni pe care documentul nu le numeşte ca atare, dar pe care ni le putem închipui astăzi, „solicitaţi să precizeze ce însuşiri ale candidaţilor doresc să fie subliniate cu precădere în emisiuni, subiecţii au răspuns cu o anumită reticenţă: peste două treimi dintre ei nu au putut sau nu au dorit să se pronunţe“ (subl. m., A.C.). În fine, în funcţie de răspunsurile date totuşi, se poate întocmi o „reţetă“ a unora dintre calităţile definitorii ale candidatului-ideal (v. tabelul 8).

Tabel 8

Calităţi dorite	**Procent al aprecierii**
calităţi de natură morală (prioritatea aparţinând cinstei)	25,4 %
calităţi administrative şi organizatorice („bun gospodar“)	19,7 %
calităţi profesionale	7,0 %
calităţi politice	6,0 %
calităţi intelectuale	1,4 %

Din punctul meu de vedere, aceşti indicatori – chiar în condiţiile unui procent redus al subiecţilor dispuşi să răspundă chestionarului – sunt de o importanţă aparte pentru înţelegerea aşteptărilor de natură politică ale telespectatorului român din acel moment. Aşadar, candidatul ideal al anului 1975 ar trebui să fie în primul rând cinstit şi bun gospodar şi abia în subsidiar un bun specialist în domeniul său profesional, un comunist adevărat sau un om cu o inteligenţă notabilă (!). Procentul relativ mare al celor care văd cinstea ca fiind trăsătura cea mai importantă ne poate sugera că, cel puţin în mentalitatea respondenţilor, ea era şi trăsătura cea mai deficitară – atât în plan politic, cât şi în planul societăţii în ansamblu! La fel, în ceea ce priveşte calităţile administrativ-organizatorice ale candidatului (ceea ce astăzi, în spiritul timpului nostru, s-ar numi „un bun manager“). La fel de interesantă este şi dispunerea, absolut secundară, a calităţilor politice: aceste doar 6 procente din subiecţii chestionaţi (cei care văd pregătirea şi aptitudinile politice ca fiind o garanţie a îndeplinirii în bune condiţii a mandatului de deputat) semnifică, în mod nedeclarat explicit dar sugerat, eşecul sistemului ca atare: calităţile de natură politică (i.e. teoretic-ideologice) nu sunt, aşadar, hotărâtoare pentru un bun reprezentant în acel erzaţ de parlament care este MAN comunistă. Fără comentarii, deasemenea, procentul extrem de mic al celor ce consideră că inteligenţa ar putea fi importantă (sau mai importantă decât alte calităţi) pentru un deputat eficient.

Dacă acesta era portretul candidatului dorit, este la fel de interesant de ştiut cum s-au raportat telespectatorii la candidaţii reali prezentaţi în emisiunile electorale ale televiziunii, înaintea alegerilor din 9 martie 1975. În ierarhia trăsăturilor pe care telespectatorii le-au considerat ca fiind cele mai importante apar atât calităţi sociale cât şi calităţi personale (altfel spus, calităţi de conţinut şi de aspect), într-o ordine grăitoare prin ea însăşi (v. tabelul 9):

Tabel 9

Aspectele cele mai apreciate	**Procent al aprecierii**

activitatea prezentă	73,0 %
adecvarea problemelor ridicate în intervenţiile TV	69,6 %
trecutul candidaţilor	62,7 %
felul de a vorbi	60,0 %
îmbrăcămintea / pieptănătura	44,2 %
situaţia familială	40,0 %
înfăţişarea	33,0 %

În fine, poate că surpriza cea mai mare pe care o produce acest studiu de caz este născută de întrebarea (tangenţială chestionarului de mai sus) referitoare la obiectivitatea televiziunii în prezentarea candidaţilor.

Desigur, astăzi ne este cu atât mai uşor să ne dăm seama că, în fond, această întrebare era din multe puncte de vedere inutilă; în ciuda bunelor sale prestaţii din domenii precum divertismentul sau structura programului ca atare, Televiziunea Naţională nu-şi ascundea (şi nici nu şi-ar fi putut ascunde) caracterul său implicit politic şi statutul său de instrument în mâinile partidului unic. În ciuda acestei evidenţe, rezultatele obţinute în urma acestei întrebări sunt, astăzi, sugestive atât în privinţa standardului de imagine pe care instituţia televiziunii îl avea în România de atunci cât şi în privinţa societăţii româneşti în ansamblul ei. În raportul citat, aprecierea de către telespectatori a obiectivităţii emisiunilor electorale este oferită pe două coloane, puse în paralel: mai întâi, procentele celor care considerau emisiunile ca fiind obiective, nepărtinitoare; această primă coloană ne interesează mai puţin, cu atât mai mult cu cât conformismul răspunsurilor este evident pentru oricine (dealtfel, se înţelege că cei ce „recunosc“ obiectivitatea emisiunilor sunt fatalmente majoritari…). În schimb, coloana a doua este mult mai indicată pentru o analiză precum cea intenţionată aici: conform datelor, repartiţia procentuală pe categorii sociale a celor care consideră că emisiunile de televiziune dedicate alegerilor au fost părtinitoare / neobiective arată în felul următor (v. tabelul 10):

Tabel 10

Categorie socială	**Procentul în care văd părtinirea televiziunii**
agricultori	0,0 %
pensionari, casnice	6,6 %
funcţionari	9,2 %
muncitori, tehnicieni, maiştri	10,1 %

profesii intelectuale	14,8 %
elevi şi studenţi	21,7 %

Din punctul meu de vedere, caracterul notabil al unui astfel de rezultat nu rezultă din exactitatea sa propriu-zisă (de altfel, este de bănuit că, în contextul epocii, numărul celor convinşi de lipsa de obiectivitate a televiziunii era mult mai mare, numai că numărul celor dispuşi să şi spună acest lucru era, din motive subînţelese, mai mic); probabil că într-un stat democratic, în care libertatea cuvântului şi a opiniei sunt într-adevăr garantate prin lege şi respectate, procentele celor care ar răspunde similar ar fi apropiate sau chiar mai mari.

Particularitatea situaţiei pe care o discutăm aici decurge din simplul fapt că ea se produce însă într-un sistem politic închis, al cărui respect pentru libertatea cuvântului este pur demagogic. În concluzie, notabil este faptul că, în condiţiile unui stat condus de un regim comunist care, în linii mari, respingea orice demers al gândirii critice (cu atât mai mult cu cât această critică putea fi îndreptată împotriva sa sau a departamentelor sociale pe care el le controla în mod direct), aşadar în condiţiile unui regim din ce în ce mai convins de propria-i infailibilitate se găsea, iată, un procent mai mic sau mai mare din aproape toate categoriile sociale dispuse să releve, fie şi prin răspunsurile la un chestionar, lipsa de obiectivitate manifestă a televiziunii publice.

Este relativ uşor de explicat, inclusiv din perspectivă istorică, de ce numărul acestora este mai mare în mediul urban decât în cel rural şi că procentajul acestora este direct proporţional cu gradul de educaţie al repondenţilor. În fine, după cum se observă mai există şi un criteriu al vârstei: elevii şi studenţii anului 1975 sunt mai dispuşi să-şi declare deschis nemulţumirea într-un procent sesizabil mai mare decât categoria intelectualilor în ansamblu (vezi cap. 3.5.). Logica istorică a unui asemenea comportament este, credem, evidentă şi reprezintă, la rându-i, tot un capitol din evoluţia mentalităţii colective a societăţii româneştii: aceste generaţii de elevi şi studenţi nu avuseseră – spre deosebire de generaţiile de dinaintea lor – un contact direct cu aparatul de represiune comunist, aşa cum acesta se manifestase în anii de „ortodoxie politică“ ai lui Gheorghe Gheorghiu-Dej (îndeosebi prima parte a anilor ‘50). În imensa lor majoritate, elevii şi studenţii anului 1975 intraseră în rândul actorilor sociali după anul 1964, adevărat an reper pentru tipul dominant de relaţii existente între conducerea de partid (şi de stat) şi populaţia României ca atare (simultan cu eliberarea ultimilor deţinuţi politici în acest an, regimul comunist de la Bucureşti începe şi procesul acelei relative

liberalizări pe care am amintit-o mai sus, liberalizare tradusă atât prin măsuri de derusificare accentuată în cultură, artă, economie şi – parţial – ideologie, cât şi, cel puţin aparent, printr-o relaxare de ordin general a regimului, inclusiv a componentelor sale punitive).

15.5. Ceauşescu la TV – prea mult, prea des, degeaba

Acest fragment de istorie a societăţii româneşti pe care l-am atins aici nu este, bineînţeles, decât una dintre piesele imensului puzzle pe care-l reprezintă rememorarea analitică a comunismului românesc şi a felului în care acesta, ca sistem politic, a interacţionat cu una dintre componentele infrastructurii informaţionale ale societăţii.

Ideea pe care un astfel de demers ar trebui să o susţină cu argumente proprii este, în opinia mea, aceea că – în ciuda unui start favorabil şi, până la un moment dat, efectiv dătător de speranţe – regimul comunist din România a desconsiderat, pe termen lung, aşteptările din ce în ce mai consistente ale cetăţenilor în domeniul atât de variat şi de accelerat dezvoltat al producţiei audio-video. Mi se pare foarte important că, pe măsura deprecierii tot mai accentuate a programului televiziunii naţionale – mai ales în anii ‘80 –, regimul Ceauşescu (ajuns el însuşi în faza epuizării capitalului de popularitate strâns, în condiţii cunoscute, îndeosebi în cursul anului 1968) „a pierdut nu numai credibilitate şi acceptare în cursul anilor ‘80, ci şi mijloacele de mobilizare a populaţiei în scopurile sale politice. Acest lucru avea să grăbească prăbuşirea sa“[651]. În cursul acestui deceniu fatidic pentru comunismul european, programul Televiziunii Române – micşorat drastic, sub pretextul condiţiilor obiective, în scopul facilitării achitării accelerate a datoriei externe a ţării (în cursul iernii 1984–85, oarecum sub pretextul condiţiilor meteorologice aparte din luna ianuarie ‘85, au fost închise majoritatea studiourilor de televiziune teritoriale, posturile de radio locale şi-au diminuat drastic activitatea iar programul II al Televiziunii Naţionale a fost redus la proporţii simbolice) – a fost redus la statutul de album de familie al cuplului conducător.

Privind, aşa cum am făcut-o mai sus, nivelul de aşteptare al telespectatorului român mediu la începutul anilor ‘70 şi comparându-l cu ceea ce s-a petrecut în realitate în deceniul următor, se poate constata lesne

că evoluţia – cantitativă şi calitativă – a programelor televiziunii a fost cu totul în direcţia opusă celei dorite de societatea românească.

Nicolae Ceauşescu a avut la îndemână o televiziune care în mod cert îşi crease o piaţă internă, dar nu a ştiut să beneficieze de ea. Emisiunile politice şi social-educative, cu un nivel de receptare destul de redus în condiţiile unei oferte relativ bogate de programe (cazul anilor ‘70 pe care i-am discutat aici), vor monopoliza treptat timpul de emisie în a doua jumătate a anilor ‘80; fapt agravant, aceste emisiuni politice şi social-educative se vor rezuma, în ultima fază a comunismului românesc, la rolul de ritual de alimentare a cultului personalităţii şi nimic altceva. Un singur exemplu: la sfârşitul anilor ‘80, durata programului tv într-o zi lucrătoare era inferioară nu numai duratei programului dintr-o zi lucrătoare a anului 1968, dar chiar şi duratei medii a televizionării efective de la sfârşitul anilor ‘60 (v. mai sus, tabelul 1); este evident în aceste condiţii că, în termeni generali, televiziunea naţională făcuse, în două decenii, un regres considerabil, în contrast marcant cu saltul cantitativ şi calitativ năucitor ce avea loc simultan la scară globală, inclusiv în cazul multor televiziuni est-europene (sporirea numărului de ore de emisie, apariţia unui număr mare de posturi, dezvoltarea reţelelor locale, apariţia posturilor destinate unui public cu o specializare determinată etc.). Spre comparaţie, iată cum arătau programele televiziunii publice (TVR1) la începutul anilor ‘70 şi spre finele deceniului următor, alese la întâmplare în două zile ale săptămânii (v. tabelul 11):

Tabel 11 Programul de televiziune în România anilor ‘70-‘80

Vineri 27 noiembrie 1970

17,00 – Teleşcoală (programe pentru disciplinele chimie, biologie, matematică).

18,00 – Căminul, emisiune de interes general.

18,45 – Revista economică tv.

19,10 – Tragerea Loto.

19,20 – 1001 de seri, emisiune de desene animate pentru copii.

19,30 – Telejurnalul de seară.

20,00 – Reflector, emisiune de investigaţii reportericeşti.

20,15 – Film artistic: „Băieţii din strada Pal“ (producţie Ungaria).

21,55 – Tineri solişti. Recitalul tinerilor muzicieni.

22,20 – Nicolae Iorga. Documentar cu prilejul împlinirii a 30 de ani de la asasinarea de către legionari a marelui cărturar.

22,35 – Teleglob. Itinerar iugoslav: Belgrad, Zagreb, Sarajevo.

23,05 – Telejurnalul de noapte.

23,30 – Închiderea programului

Vineri 27 noiembrie 1987

20,00 – Telejurnal. În întâmpinarea Conferinţei Naţionale a partidului.

20,20 – Strălucită solie de pace, prietenie şi colaborare. Vizita tovarăşului Nicolae Ceauşescu împreună cu tovară şa Elena Ceauşescu în Republica Arabă Egipt.

20,40 – Ţara întreagă întâmpină Conferinţa Naţională a partidului. Angajamente onorate (documentar).

20,55 – Cadran mondial – România şi problemele lumii contemporane.

21,10 – Serial ştiinţific: „Univers, materie, viaţă“. Emisiune de educaţie materialist-ştiinţifică.

21,40 – Laureaţi ai festivalului naţional „Cântarea României“.

21,55 – Telejurnal.

22,00 – Închiderea programului.

Sâmbătă 28 noiembrie 1970

17,00 – Emisiune în limba germană.

18,10 – Publicitate

18,15 – Bună seara, fete! Bună seara, băieţi!, emisiune pentru tineret (în sumar, interviu în exclusivitate pentru Televiziunea Română cu Marlene Jobert).

19,15 – Publicitate.

19,20 – 1001 de seri, emisiune de desene animate pentru copii.

19,30 – Telejurnalul de seară.

20,00 – Teleenciclopedia.

20,50 – Program muzical.

21,00 – Film serial: „Incoruptibilii“ (producţie SUA).

22,00 – Telejurnalul de noapte.

22,15 – Handbal masculin: Steaua Bucureşti–Studentzones Idrottslag Oslo (repriza a II-a, înregistare).

22,45 – Program muzical-distractiv, cu Iva Zanichi, Rocky Roberts, Ornella Vanoni, Boby Solo, Rita Pavone, Claudio Vila.

Sâmbătă 28 noiembrie 1987

13,00 – Telex (buletin informativ).

13,05 – La sfârşit de săptămână, emisune de varietăţi.

14,45 – Săptămâna politică.

15,00 – Închiderea programului.

* * *

19,00 – Telejurnal. În întâmpinarea Conferinţei Naţionale a Partidului.

19,20 – Teleenciclopedia.

19,50 – Pe un râu frumos, pe un râu în jos, documentar.

20,45 – Film artistic: „Trenul de Kraljevo“ (producţie Iugoslavia).

22,05 – Telejurnal

22,15 – Un buchet de crizanteme, program de romanţe.

22,30 – Închiderea programului.

În cazul românesc, pentru familia medie din spaţiul urban (şi chiar rural) orientarea antenei către staţiile de televiziune din Belgrad[652], Budapesta, Sofia sau Chişinău devenea îndeosebi în a doua jumătate a anilor ‘80 un fapt obişnuit, de normalitate cotidiană (un fapt care ar fi fost greu de

imaginat la începutul anilor ‘70, când televiziunea naţională era ea însăşi un model pentru instituţiile similare din statele vecine), ca şi ascultarea posturilor străine de radio, îndeosebi a Radio Europa liberă (RFE)[653]. Este greu de crezut că regimul comunist de la Bucureşti a câştigat ceva de pe urma acestor „evadări din real“ ale propriilor cetăţeni. Prin comparaţie cu toate aceste surse alternative de informaţie, credibilitatea mass media oficiale româneşti s-a prăbuşit dramatic, cu consecinţe pe măsură pentru regim.

În schimb, nu este greu de bănuit faptul că, acceptând (şi tutelând, de fapt) reducerea televiziunii la acest statut ingrat, Nicolae Ceauşescu – subiectul predilect al „liturghiilor“ politice televizate – şi-a subminat, în realitate, propria poziţie şi propria cotă de popularitate internă. Altfel spus, devine evident că regimul a pierdut această „bătălie media“ – şi nu era nici pe departe singura bătălie pe care avea s-o piardă.

Ultimele zile ale Conducătorului, procesul său filmat şi teledifuzat într-o manieră care a întărit suspansul (dar şi suspiciunile), precum şi moartea sa (filmată într-o manieră cu totul discutabilă, dar a cărei difuzare a fost primul hit de rating al televiziunii postcomuniste, nemăsurat ca atare dar cu toate acestea probabil niciodată egalat de atunci) – în contextul freneziei media pe care revoluţia din decembrie 1989 a stârnit-o – nu reprezintă decât epilogul firesc al acestei neglijenţe care se consumase în deceniul precedent.

Nicolae Ceauşescu nu a ştiut să folosească acest instrument al televiziunii[654] pe care l-a avut complet în mână, mai ales în deceniile în care el a fost redutabil – drept care acesta s-a întors finalmente, cu bune şi rele, împotriva celui care nu-l mânuise bine.

632 Gilbert Durand, Aventurile Imaginii. Imaginaţia simbolică. Imaginarul, Ed. Nemira, Bucureşti, 1999, p. 125.

633 Vezi, dintre lucrările apărute la începutul anilor ‘90 şi devenite deja clasice, Douglas Keller, The Persian Gulf TV War, Westview Press, New York, 1992; H. Mowlana, G. Gerbner, H.I. Schiller (ed.), Triumph of the

Image. The Media's War in the Persian Gulf. A Global Perspective, Westview Press, New York 1992; o bună abordare la Jo-Ann Mort, „War.com", în Dissent, vol. 6, nr. 3, 1999.

634 Roger Silverstone, Televiziunea în viaţa cotidiană, Ed. Polirom, Iaşi, 2000.

635 Patrick Lecomte, Communication, télévision et démocratie, Presse Universitaire de Lyon, Lyon, 1993.

636 La ora finalizării acestui capitol, una dintre temele cele mai discutate în domeniu este impactul Internetului asupra comunismului de tip chinez. În această înfruntare între un sistem politic şi un sistem informaţional suntem nu foarte departe de a vedea învingătorul şi învinsul.

637 Mulţumesc şi aici regretatului Pavel Câmpeanu (fost coordonator al Oficiului) pentru semnalarea acestor documente, precum şi pentru solicitudinea cu care mi le-a pus la dispoziţie, alături de multe explicaţii în măsură să faciliteze înţelegerea lor; sunt recunosător mai ales dlui Câmpeanu pentru claritatea cu care mi-a prezentat limitele reale ale domeniului în discuţie, în cuvinte care ar putea figura drept motto: „am petrecut 20 de ani în televiziune şi acum pot spune că instituţia era făcută să placă puterii, nu cetăţeanului".

638 „Chiar dacă procentul putea fi altul, ierarhia rezultată era cu siguranţă aceasta" – discuţie a autorului cu Pavel Câmpeanu, 19 mai 1998.

639 Oficiul de studii şi sondaje, Sugestii pentru schema programelor de televiziune toamna–iarna 1968–1969 (datat 30 septembrie 1968), p. 1.

640 Idem, p. 2.

641 Oficiul de studii şi sondaje, Caracteristici sociodemografice ale populaţiei înzestrate cu televizor la domiciliu (datat 20 mai 1970), p. 1.

642 Idem: 2.

643 Idem, p. 3.

644 Oficiul de studii şi sondaje, Sugestii pentru schema… septembrie 1968, p. 2

645 Oficiul de Studii şi Sondaje, Informare. Consultarea unor specialişti privitor la profilarea a două programe de televiziune (datat 29 iulie 1970).

646 Idem, în anexă.

647 Oficiul de Studii şi Sondaje, Observaţii la schema programelor TV pentru lunile mai–octombrie 1971 (datat 6 aprilie 1971).

648 Oficiul de Studii şi Sondaje, Aspecte ale structurii programelor televiziunii române (datat 6 octombrie 1972).

649 Direcţia studii, documentare, sondarea opiniei publice şi publicaţii – Oficiul de sondaje, Publicul şi prezentarea campaniei pentru alegerile din 9 martie la televiziune (datat aprilie 1975), p. 1.

650 Idem, p. 8.

651 Anneli Ute Gabanyi, Revoluţia neterminată, Editura Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1999, p. 146.

652 Televiziunea de stat iugoslavă (cu studiouri la Belgrad, Zagreb, Ljubliana, Titograd, Sarajevo, Skopje şi în alte oraşe ale federaţiei, recepţionată în oraşele din Vestul României, de la Arad până la Craiova) era, de departe, cea mai liberală dintre toate, aici telespectatorul român având ocazia să vadă nu numai programe de divertisment de tip occidental, filme gen 1984 (după romanul lui Orwell) sau documentare despre Solidaritatea poloneză, ci chiar şi interviuri cu români care treceau în mod clandestin Dunărea.

653 Mai multe analize converg spre ideea că românii, după polonezi, erau în anii ‘80 ascultătorii cei mai fideli ai posturilor străine de radio, şi în particular ai RFE.

654 În presa română a anului 2004 – vezi documentarele Sabinei Fati în Evenimentul zilei – au apărut mai multe dovezi care probează recrutarea de

către Securitate a unor lucrători ai Televiziunii din anii ‘70 și ‘80.

CAPITOLUL 16

Agonia „Epocii de Aur“. Un nou tip de represiune

Cu cât mănânci şi bei mai puţin, cumperi mai puţine cărţi, mergi mai puţin la teatru, la bal, la birt, cu cât gândeşti, iubeşti, teoretizezi, cânţi, pictezi mai puţin, compui mai puţine poezii etc., cu atât economiseşti mai mult, cu atât mai mare devine comoara ta, pe care n-o mănâncă nici moliile, nici n-o acoperă praful, cu atât mai mare devine capitalul tău. Cu cât eşti mai puţin, (...) cu atât mai mare este viaţa ta înstrăinată, cu atât mai mult pui de o parte din esenţa ta înstrăinată.

Karl Marx, Manuscrise economico-filozofice din 1844

Mai presus de orice, criza în continuă creştere a regimului Ceauşescu a avut cauze de ordin material. Din cauza unui plan megalomanic de industrializare accelerată, economia reală a început, în special spre sfârşitul anilor ‘70, să nu mai poată ţine pasul cu himericele victorii pe hârtie ale economiei de propagandă. Un exemplu prin excelenţă este industria petrochimică românească: având o capacitate de prelucrare cu mult peste capacitatea de extracţie locală şi chiar peste nevoile ţării, România a trebuit ca după 1975 să importe petrol pe care industria să-l prelucreze local pentru ca aceste costisitoare instalaţii să poată funcţiona aproape de parametrii optimi. Şocurile petroliere care a zguduit economia mondială în 1973 şi 1979 nu puteau să nu afecteze şi petrochimia românească, mult supradimensionată; importurile de petrol, obligatorii pentru menţinerea în viaţă a acestei ramuri economice, au dezechilibrat şi mai mult balanţa comercială a ţării, neputând împiedica teribila criză de combustibil în care va plonja România comunistă odată cu începutul anilor ‘80 şi care va obliga regimul la diferite trucuri de disimulare – cum ar fi neglijarea evidentă a încălzirii instituţiilor şi locuinţelor de stat sau obligativitatea circulaţiei

auto, în singura zi liberă a săptămânii – duminica – în funcţie de numărul par sau impar de pe plăcuţa de înmatriculare.

16.1. O ţară îndatorată… dar nu singura

Pe de altă parte, în scurt timp România ajunge la scadenţa împrumuturilor de pe piaţa externă pe care le făcuse cu largheţe în anii ‘70, în scopul amintit al industrializării. Din acest punct de vedere, cifrele sunt dure: împrumuturile în devize (dolari SUA) ale României s-au dublat în perioada 1971–1975, ani în care încă mai exista speranţa că modernizarea tehnologică a economiei româneşti – centralizată şi organizată în planuri cincinale, după model sovietic – va putea readuce aceste investiţii, sub formă de profit. Rezultatele au fost de natură inversă: numai în 1978–1979, împrumuturile în dolari au crescut cu 32 de procente[655]. Pe măsură ce industria petrochimică s-a dovedit neprofitabilă, pe măsură ce construcţia de maşini grele şi utilaje – altă speranţă a economiei – s-a împotmolit în produse necompetitive pe piaţa mondială, a devenit tot mai clar că economia, de fapt, cu complicitatea nici măcar ascunsă a statului, consumă mai mult decât produce.

Începutul anilor ‘80 se produce aşadar sub semnul acestei ameninţări, relativ reale în condiţiile în care ţara avea, în 1983, o datorie externă estimată în jurul sumei de 10 miliarde de dolari – din care 4,5 miliarde numai dobânzi datorate pentru anii 1981 şi 1982[656]. Totuşi, trebuie spus că România nu era, în acel moment, cea mai îndatorată ţară a lagărului socialist. Înfiinţarea sindicatului liber Solidaritatea, în septembrie 1980 şi declanşarea crizei regimului comunist din Polonia l-au speriat pe Ceauşescu, întărindu-i convingerea că aceste crize ale ţării surori nu sunt altceva decât rezultatul imixtiunilor în treburile interne ale grupurilor financiare „capitaliste“ mondiale – tocmai din cauza datoriei externe mari, de circa 40 de miliarde de dolari, pe care Polonia o avea.

Această temere l-a determinat pe Ceauşescu să pună în aplicare cel mai temerar proiect pe care şi-l putea imagina cineva (proiect care se va dovedi, de altfel, echivalentul unei sinucideri premeditate): îngheţarea relaţiilor cu instituţiile bancare internaţionale şi lichidarea, în cel mai scurt timp posibil,

a datoriei externe. Radicalismul acestei dorinţe, ca şi a măsurilor care vor fi luate pe baza ei, are o explicaţie în faptul că exista deja un precedent: reducerea datoriei externe figurează, în actele partidului, încă de la Congresul al XI-lea din 1974, dar măsurile luate atunci fuseseră prea palide pentru a se obţine vreun rezultat.

16.2. Un nou chip pentru ţară

În paralel cu acest efort economic de rambursare a datoriilor, Ceauşescu porneşte un plan faraonic de remodelare a ţării şi a capitalei Bucureşti – măsură în care nu putem vedea altceva decât convingerea acestui om că viitorul ţării poate şi trebuie să fie indestructibil legat de propriul său nume[657]. În noiembrie 1965, la sugestia directă a noului lider se înfiinţează Comisia Centrală pentru Sistematizarea Satelor. Drapată într-o frazeologie demagogică despre apropierea condiţiilor de viaţă de la sate de nivelul celor de la oraş, planul urmărea pur şi simplu lichidarea mai multor mii de sate din toate regiunile ţării. România visată de Conducător urma să fie, la nivelul anului 2000, o Românie urbană şi industrializată: în 1985, s-a anunţat oficial că până în 1990, între 90 şi 95 de procente din populaţia Bucureştiului va locui în blocuri noi; din totalul de 2705 comune rurale, urmau să mai rămână doar 900, iar din cele 13123 de sate, România sistematizată urmărea să mai numere doar 5–6000, şi acestea din urmă reconstruite în proporţie de 90–95%[658].

Aceste planuri ambiţioase au alarmat, în mod legitim, atât comunităţile maghiare şi germane din Transilvania, ameninţate cu aneantizarea memoriei culturale, cât şi Comisia Patrimoniului Cultural Naţional, în măsură să prevadă distrugerea mai multor piese unicat de arhitectură românească. În exteriorul ţării, acest plan a stârnit proteste diferite[659]. Rezultatul tuturor acestora, din punctul de vedere al regimului de la Bucureşti, a fost nul.

Într-un mod fatal, puternicul cutremur de pământ[660] din seara zilei de 4 martie 1977 a facilitat materializarea reveriilor lui Ceauşescu: în chiar centrul Bucureştiului, câteva clădiri s-au prăbuşit cu consecinţe dramatice. Drept urmare, Conducătorul, întors din drum dintr-o vizită de stat pe care tocmai o făcea în Africa, a hotărât în scurt timp chiar schimbarea axei arhitecturale a oraşului, scop în care un întreg cartier al Bucureştiului a fost ras de pe faţa pământului pentru a face loc clădirii ce va rămâne, mai mult decât şi-ar dori mulţi români, un simbol al erei (dar şi al megalomaniei)

ceauşiste: Casa Poporului – cea mai mare clădire din lume după Pentagon, înaltă de 86 de metri, cu o faţadă de 276 de metri, întinsă pe o suprafaţă de 6,3 hectare. Din faţa acestei construcţii, porneşte bulevardul (numit la origine) Victoria Socialismului, el însuşi mai lat decât Champs-Elysées parizian. În mare fie spus, pentru construcţia acestei clădiri faraonice şi a decorului ei au fost demolate peste 40000 de construcţii din zonă (locuinţe, clădiri administrative, mânăstiri şi biserici), iar această suprafaţă demolată din inima Bucureştiului era egală, de exemplu, cu întreaga suprafaţă a Veneţiei turistice[661].

16.3. Ultima victorie a regimului Ceauşescu

Contextul în care au prins viaţă aceste fantezii ceauşiste este greu de explicat sau de descris în cuvinte. Potrivit estimărilor occidentale – în condiţiile în care în interiorul ţării cifra era secret de stat –, punctul culminant al datoriei României, în anii ‘80, a însemnat o datorie între 11 şi 14 miliarde de dolari (nu foarte mare, repet, comparativ cu Polonia care avea de returnat o sumă de circa 40 de miliarde). Din cauza ineficienţei cronice a economiei, din cauza sistării importurilor şi îndreptării unei mari părţi de producţie către export, din cauza, în fine, aplicării unui program drastic de economisire a carburanţilor şi energiei electrice, viaţa de zi cu zi a românilor a căpătat trăsături aflate la limita dintre coşmar şi teatrul absurdului[662].

În final, Ceauşescu şi-a văzut visul cu ochii: în martie 1989 România a anunţat că şi-a lichidat toate datoriile externe şi că este capabilă de o inversare a rolurilor – adică devenea astfel o ţară care putea acorda credite la rândul său. Pentru Nicolae Ceauşescu, nu există nici o îndoială, aceasta reprezenta suprema victorie în faţa cercurilor financiare occidentale; pentru poporul român era însă mult prea târziu. Fusese o victorie à la Pyrus: tot ceea ce alimentase cândva popularitatea Conducătorului se ruinase odată cu nivelul de viaţă al celor conduşi, devenit mai problematic ca niciodată.

16.4. O sursă de venit – şi de regrete

În toamna anului 1940, după cedarea forţată a Basarabiei şi Bucovinei, pe teritoriul statului român trăiau circa 525 de mii de persoane aparţinând minorităţii germane (din care, cu aproximaţia de rigoare, 275 de mii de şvabi şi 215 mii saşi). Sub influenţa elementelor mai radicale (şi, mai ales, sub influenţa evoluţiei politice europene), pe 21 noiembrie acelaşi an lua naştere Grupul Etnic German din România, condus de o cvasifilială locală a NSDAP, partidul nazist al lui Hitler. Această aliniere politică la ceea ce părea a fi atunci invincibilul Reich a adus numai necazuri minorităţii germane din România – una dintre minorităţile cele mai paşnice şi harnice din această zonă a Europei, care a dat Transilvaniei istorice clerici, savanţi şi industriaşi şi de la care majoritatea românească a avut mereu de învăţat.

În directă legătură cu evenimentul consemnat în acel noiembrie 1940, calvarul postbelic al germanilor din România a început (arătam mai sus, v. cap. 8.1.) pe data de 16 ianuarie 1945; Gheorghe Gheorghiu-Dej era atunci la Moscova pentru semnarea unei Convenţii sovieto-române privind termenii economici de aplicare a armistiţiului şi, cu acest prilej, oamenii lui Stalin au mai pus o condiţie: în contul despăgubirilor de război pe care le datora ţara noastră, etnicii germani din România să devină adevărate animale de povară destinate reconstrucţiei URSS.

Două decenii mai târziu, România traversa o epocă radical diferită, măcar în aparenţă. Stalinismul sufocant al începutului fusese înlocuit cu un comunism de tip naţional, cu accente liberale. În ultima zi a lui ianuarie 1967, ministrul Afacerilor Externe al României, Corneliu Mănescu, semna la Bonn actele privind stabilirea de relaţii diplomatice (la nivel de ambasadă) între România socialistă şi Germania Federală. Pentru presa internaţională a fost o reală surpriză: România era prima ţară din sfera sovietică ce făcea acest pas diplomatic, cu puternice consecinţe politice şi economice. În baza acestui act, Willy Brandt a vizitat în august 1967 România (în calitate de vicecancelar), iar premierul român Ion Gh. Maurer

a vizitat RFG în iunie 1970; la nivel de şefi de stat, preşedintele Gustav Heinemann a fost oaspetele României în mai 1971, iar cuplul Ceauşescu era primit cu onoruri la Bonn în iunie 1973 ş.a.m.d.

Numai că acel acord diplomatic a mai căpătat şi un capitol secret: la sugestia părţii române, Germania Federală accepta să plătească o taxă pentru fiecare cetăţean de origine germană care primea viza de emigrare. Motivaţiile guvernului român erau simple, fără legătură cu aspectul moral: atâta vreme cât învăţământul şi asistenţa medicală erau, teoretic, gratuite în România, statul comunist trebuia să recupereze aceste investiţii făcute în fiecare cetăţean care emigra. În contextul competiţiei efective şi simbolice cu Germania de Est, „Democrată“, dornică să încurajeze repatrierea etnicilor germani rămaşi în ţările regimului comunist, RFG a acceptat acest schimb. Drept rezultat, între 1967 şi 1989 se estimează să au părăsit România, prin această formă de schimb, circa 200000 de persoane, urmaşi ai foştilor colonizatori saşi şi şvabi din Ardeal. Potrivit unei dezvăluiri publicate în octombrie 1985 de foarte influentul săptămânal german Der Spiegel (expusă la noi de istoricul britanic D. Deletant dar neconfirmată oficial, după ştiinţa mea), suma de răscumpărare varia, în funcţie de specializarea fiecărei persoane şi de nivelul de educaţie, între 4000 şi 10000 de mărci; pentru un copil taxa era de 4000, pentru un pensionar de 6000 etc., iar aceşti bani ajungeau în contul guvernului român sub formă de credite. Date fiind metehne mai vechi, la aceasta se mai adăugau diferite sume percepute (oficial sau nu) de serviciile de paşapoarte, de „binevoitori“ din Securitate etc.

Chiar dacă, aparent, acest schimb era motivat de argumentele economice invocate de regimul român, în realitate acest comerţ cu oameni dezonorează sistemul comunist din România, cu atât mai mult cu cât el susţinea neabătut superioritatea socialismului în raport cu oricare altă orânduire. Iar ca să fii obligat să plăteşti o taxă pentru a pleca dintr-un astfel de loc al echităţii, împlinirii şi reuşitei sociale (cum se recomanda orice stat socialist din Est) nu era deloc în concordanţă cu pretenţiile societăţii socialiste multilateral dezvoltate care se dorea a fi România.

Deportaţi sau vânduţi, minoritarii germani reprezintă una dintre marile pierderi ale României secolului al XX-lea. În goana sa după devize

convertibile şi după omogenizare etnică, regimul comunist a alterat un mod de viaţă ce se stabilise prin secole, alungând din România o etnie care, de-a lungul timpului, adusese în mod cert mai multe beneficii decât probleme.

16.5. O ţară tristă, plină de umor

Unul dintre fenomenele cele mai interesante ale epocii Ceauşescu – în special a anilor ‘70, cu un puternic şi inedit ecou până târziu în anii ‘80 – îl reprezintă apariţia unui tip anume de umor cu reverberaţie publică: umorul studenţesc – o variantă rafinată a umorului clandestin ce amuză societatea în cadrul intim al reuniunilor familiale şi prieteneşti.

De fapt, nu este deloc paradoxal: cu cât societatea este mai gri şi cu cât perspectivele sunt mai întunecate, cu atât informaţia oficială este mai neconvingătoare şi mai searbădă, cu cât numărul celor dispuşi să colporteze o informaţie alternativă, nonoficială, este mai mare şi cu atât predispoziţia românilor pentru informaţia cu tentă umoristic-contestatară este mai vizibilă. Cu altă ocazie, am tratat pe larg acest capitol cu totul special pe care-l reprezintă, pentru anii lui Ceauşescu, bancul politic – formă a unui imaginar informaţional, direct înrudit cu zvonul politic şi cu o largă răspândire în societatea românească a vremii[663]. În directă legătură cu acest umor clandestin se află această variantă aparte de divertisment care rămâne, totuşi, disponibilă unui public relativ larg şi totuşi selectiv, divertisment care este produs de tineretul studios al ţării şi mai ales este – în anumite doze – tolerat de cei care au drept sarcină tocmai supravegherea tineretului: anume umorul studenţesc, care ar putea fi definit ca reprezentând filtrarea de către studenţimea română a umorului underground (şi ilicit) din societate şi prezentarea sa în faţa unui public care, în timp, îşi va crea o dependenţă faţă de această formă minimală de libertate şi de spirit.

Despre ce este vorba: în perioada amintită mai sus, cu complicitatea[664] responsabililor de tineret din organismele comuniste locale, în oraşele universitare ale României – prin intermediul Uniunii Asociaţiilor Studenţilor Comunişti din România (UASCR) – luau amploare (evident, amploare este un termen relativ în condiţiile date) două soiuri de trupe al căror program informal era împotriva dogmei oficiale: trupele de muzică rock (devenite, pe cât ne apropiem de 1989, veritabile Cenuşărese ale

culturii admise în societate; nu le am în atenţie pentru moment, deşi istoria lor este – deloc paradoxal – parte din istoria rezistenţei împotriva sistemului) şi trupele de umor studenţesc – ceva mai tolerate, cu atât mai mult cu cât ele funcţionau ca supapă de defulare pentru tensiunile, cu mult mai periculoase potenţial, care agitau în răstimp lumea studenţească[665].

Trupe studenţeşti foarte cunoscute aveau mai multe instituţii se învăţământ superior – precum Academia de Studii Economice din Bucureşti, Politehnica din Cluj, Universitatea din Cluj, Facultatea de Medicină din Timişoara[666] ş.a. Din doi în doi ani avea loc, cu sprijinul la nivel naţional al UASCR, Festivalul Artei şi Creaţiei Studenţeşti (FACS); aceste reuniuni stabileau, inevitabil, o ierarhie formală în cadrul activităţii artistice studenţeşti; dar, mai mult decât concurenţa în sine, aceste întâlniri căpătau – tocmai prin toleranţa controlată a oficialităţilor – caracterul aproape legendar al unor conclavuri în care se putea auzi comentarii care, în rest, nu erau permise în societate şi care altfel erau disponibile doar pe undele posturilor de radio străine cu programe în limba română.

La un astfel de festival, în urma unui concurs preliminar, participau circa 15 trupe (nu toate de umor, se înţelege). În epocă, de fapt termenul folosit nu era cel de trupă – brigadă suna mult mai bine date fiind susceptibilităţile regimului; aşadar, o brigadă de umor studenţesc avea între 10 şi 15 membri, care-şi împărţeau rolurile şi responsabilităţile (scenariu, regie etc.) între ei. Cu cât curajul textului şi subtilitatea prezentării erau mai mari, cu atât succesul brigăzii era mai aproape. Se înţelege că cele mai prizate glume erau cele cu tentă erotică şi, mai ales, cele cu un point politic (aproape) explicit. Câteva dintre aceste mostre de umor studenţesc: Întrebare: de unde se întrerupe lumina? Răspuns: de la tablou (în acest caz, tabloul fiind în egală măsură tabloul electric, prezent în fiecare locuinţă, dar şi tabloul lui Nicolae Ceauşescu, prezent în fiecare instituţie). Sau: un personaj apare pe scenă şi spune, cu o tonalitate aparte, o frază banală, atribuită de regulă tinerilor îndrăgostiţi: Ochii care nu se văd se uită… se uită… se uită… Cei vizaţi aici nu erau, bineînţeles, tinerii care-şi consumau poveştile de dragoste prin modestele cămine studenţeşti, ci membrii invizibilei reţele a Securităţii. Sau: sub genericul Filmele zilei, pe scenă se stingea lumina şi, după câteva secunde de tăcere, o voce cavernoasă anunţa din off Aţi urmărit filmul «Luminile oraşului» – trimitere parodică la întreruperile de curent

electric ce afectau oraşele ţării, mai ales după 1985. Pe aceeaşi linie, o scenetă ce aduce în prim-plan doi tineri – un student şi o studentă –, presupuşi turişti la Costineşti (staţiunea de vară exponenţială a studenţimii române, pe litoralul Mării Negre); la un moment dat, ea îi spune lui Vino cu mine, hai să înotăm!, iar el răspunde, după un scurt moment de reflecţie, Dragă, ştii bine că între 2 şi 7 ne ia curentul! – aluzie la aceleaşi întreruperi de curent care afectează cotidian normalitatea vieţii în mediul urban, dar nu numai. La fel, pe scenă urcă doi băieţi tineri, ei se îmbrăţişează timp de 15 secunde, apoi aceeaşi voce anunţa Aţi urmărit filmul «Imposibila iubire» – trimitere parodică la relaţiile homosexuale, nepermise în mod oficial de regim. Un alt scheci similar arăta doi băieţi care reparau ceva într-o locuinţă; unul bătea un cui în perete, iar celălalt îl întreabă: De ce-l baţi în peretele ăsta? Pentru că este peretele spre Vest! – i se răspunde, iar replica vine repede Bine-bine, da' vezi să nu treci dincolo! – aluzie evidentă la această veritabilă obsesie a tineretului român care era în acel moment trecerea graniţei spre Occident.

La aceste festivaluri studenţeşti participau şi trupe de studenţi străini; spre deosebire de umorul la limită cu contestaţia al brigăzilor româneşti, străinii aduceau în scenă situaţii „cuminţi", şcolăreşti, poante cu profesori severi şi studenţi leneşi etc. De aici, prima concluzie: ceea ce era permis studenţilor români – sub control permanent, se înţelege – nu era permis şi străinilor veniţi să înveţe aici, care trebuiau să-şi vadă de treabă. Faptul că aceşti studenţi străini se aflau sub o permanentă supraveghere a Securităţii este mai presus de orice îndoială – după cum dincolo de orice dubiu este şi faptul că unii dintre aceşti studenţi lucrau pentru servicii secrete ce colaborau, în fapt, cu Securitatea.

În fine, trebuie spus că unele dintre aceste brigăzi de umor au supravieţuit foarte bine timpului (şi schimbării de sistem politic): grupurile umoristice Divertis, Vacanţa Mare sau Vouă, care vor avea succes la televiziunile româneşti în deceniul următor căderii comunismului, în anii '90 (şi chiar dincolo de ei), sunt tot atâtea trupe care şi-au început activitatea pe scena festivalurilor studenţeşti din ultimii ani ai comunismului, amuzând un tineret presupus a fi în egală măsură studios şi comunist.

În realitate, se pare că acest tineret nu a vrut să joace, simultan, cele două roluri – drept care a preferat să înveţe relativ bine şi atât.

16.6. Contestarea

Anul 1977 este, în cronologia politică a regimului, unul foarte important. În plus, interesant este că acest an se află exact la mijlocul epocii Ceauşescu: 12 ani trecuseră din 1965, 12 ani aveau să mai urmeze până în 1989. După 12 ani de speranţe eşuate rând pe rând, aveau să urmeze alţi 12 de declin constant şi ireversibil.

Primul gest contestatar[667] de o deranjantă amploare pentru regim se datorează scriitorului Paul Goma, în februarie 1977; impresionat de solidarizarea intelectualilor cehoslovaci grupaţi în Carta 77, Goma îşi declară adeziunea la această mişcare, reuşind chiar să mai atragă în protestul său câţiva semnatari[668]. Era, întâi de toate, protestul unui om dezamăgit şi mai ales decis să rupă vraja minciunii – acelaşi Goma, animat de un entuziasm care-i marcase pe mulţi dintre concetăţeni, devenise membru de partid în vara 1968, după episodul condamnării de către Ceauşescu a intervenţiei Pactului în Cehoslovacia. În cele din urmă, după multe presiuni, ameninţări şi maltratări, semnatarii primesc aprobarea de a părăsi ţara. Paul Goma însuşi ajunge în Franţa, unde-şi va continua activitatea scriitoricească şi disputa cu regimul comunist din ţară.

Prima provocare serioasă pentru regim venită din partea proletariatului legitimator este însă greva minerilor din Valea Jiului, din 1–3 august 1977, motivată de o lege a salariilor şi a pensiilor ce urma să intre în vigoare, precum şi de proasta aprovizionare cu bunuri de consum a zonei, dublată de modesta gestionare – de către autorităţi – a forţei de muncă feminine din localităţile bazinului carbonifer. Timp de trei zile (cu ecouri în cele următoare), circa 30000 de mineri au refuzat reînceperea lucrului, ţinându-i în cvasiprizonierat pe activiştii de partid – inclusiv pe prim-ministrul Ilie Verdeţ – care fuseseră trimişi pentru pacificarea lor. În cele din urmă, în urma chemării imperative a minerilor, pe 3 august, la faţa locului vine Nicolae Ceauşescu în persoană (întrerupându-şi vacanţa din fiecare vară din reşedinţa de la Neptun, pe malul Mării Negre), şi promite pe moment tot

ceea ce minerii doreau să audă. După calmarea spiritelor, liderii grevei sunt identificaţi şi deportaţi, iar alte sute de mineri care participaseră la agitaţii sunt dispersaţi la alte exploatări din ţară. Doi ani mai târziu (în 1979), înfiinţarea conspirativă a unui Sindicat Liber al Oamenilor Muncii (SLOMR) a condus la arestarea şi izolarea drastică a iniţiatorilor. Din nou, ca la începutul anilor ‘50, regimul învăţa să se teamă de proprii săi supuşi.

La începutul anilor ‘80, Uniunea Scriitorilor era unul dintre puţinele bastioane ale rezistenţei civile, dublate de un liberalism remanent din „anii buni“ ai dezgheţului recent; ca urmare, în iulie 1981, Comitetul Central al partidului intervine prin pârghiile obişnuite şi impune o conducere a Uniunii care să reinstaureze ordinea şi tăcerea obedientă. Acest lucru a reuşit doar în parte; în orice caz, este de reţinut că protestele a ceea ce putem numi cu multă îngăduinţă societatea civilă românească a momentului au fost, din motive diferite, de o mică amploare şi de o rezonanţă redusă la nivelul opiniei publice[669]. Cei care, într-o formă sau alta, au protestat împotriva regimului nu au mai ajuns în puşcării de exterminare, ca pe vremea lui Gheorghiu-Dej; dar, prin grija Securităţii, ei au fost fie internaţi în spitale psihiatrice (vezi mai jos), fie forţaţi să părăsească ţara, fie arestaţi, fie înconjuraţi cu un zid al tăcerii practic de netrecut: este cazul profesoarei universitare Doina Cornea, al inginerului Radu Filipescu, al scriitorilor Dorin Tudoran sau Dan Petrescu, al fizicianului Gabriel Andreescu sau al ziariştilor Petre Mihai Băcanu, Mihai Creangă şi Anton Uncu. Este şi cazul poetei Ana Blandiana, altădată o speranţă a creatorului de tip nou visat de regim, al cărei volum de poezii publicat în 1988 ascundea, sub forma unei cărţi pentru copii al cărei erou era umanizatul motan Arpagic[670], ceva din absurdul şi din penibilul vieţii în România.

16.7. Jocuri şi crize

După cele două vizite de impact din anul 1978 (în aprilie, la Washington, la invitaţia preşedintelui Jimmy Carter, iar în iunie vizita în Marea Britanie, la invitaţia, interesată în vederea unor contracte privind industria aeronautică lui James Callaghan), regimul Ceauşescu nu mai înregistrează o victorie importantă nici în planul politicii externe. Jocurile Olimpice de la Los Angeles, din 1984, la care sportivii români participă în ciuda boicotului impus de sovietici, este mai curând un paleativ. Cu toată primirea entuziastă oferită de publicul american, cu toată clasarea admirabilă în clasamentul neoficial al naţiunilor (pe locul II, după SUA, în ceea ce priveşte medaliile primite), trebuie spus că Olimpiada din 1984 a fost pentru Nicolae Ceauşescu o problemă mai cu seamă politică, nu una sportivă.

Criza Jocurilor Olimpice din acel an începuse în ziua de 5 mai (practic cu două luni înaintea deschiderii oficiale), când Uniunea Sovietică a anunţat formal că nu va participa, invocând faptul că sportivii săi nu ar fi în siguranţă în oraşul Los Angeles. Motivul real al acestei absenţe era altul: din cauza faptului că SUA absentaseră la Jocurile Olimpice de la Moscova (din 1980), ca formă de protest faţă de invazia URSS în Afganistan din 1979, acum sovieticii plăteau cu aceeaşi monedă. În mod evident, grija principală a organizatorilor americani ai Jocurilor era una de natură economică: boicotul sovietic, la care era subînţeles că vor subscrie şi ţările din sfera sa politică de influenţă, ameninţa să transforme ediţia într-un dezastru economic. Contractele de publicitate erau în curs de negociere în chiar acel moment, vânzările de bilete puteau scădea spre minimum şi, peste toate acestea, organizatorii puteau fi puşi în situaţia de a returna suma de 70 de milioane de dolari postului de televiziune ABC (care cumpărase drepturile de difuzare) în cazul în care ratingul audienţei nu ar fi atins o cotă prevăzută. Sportivii celor 14 state din blocul socialist care vor anunţa că nu participă câştigaseră 58 la sută dintre titlurile olimpice ale ediţiei penultime a Jocurilor, de la Montréal[671].

În aceste condiţii, responsabilii americani au pornit cea mai febrilă ofensivă de lobby din întreaga istorie a Olimpiadelor. O delegaţie impresionantă a mers pentru a testa reacţia Chinei, una s-a deplasat în altă putere sportivă notabilă a lumii comuniste, Germania de Est, iar Peter Ueberroth însuşi – în calitatea sa de organizator-şef al Jocurilor Olimpice din 1984 – a mers la Havana, într-o încercare disperată de a-i atrage pe redutabilii sportivi cubanezi. Fără nici un rezultat: amabil, Fidel Castro i-a spus că el este obligat, din considerente evidente, să urmeze linia sovietică, dar a promis americanilor că nu va face presiuni asupra altor ţări latine pentru a îmbrăţişa boicotul. O bună parte din statele africane s-au lăsat convinse ceva mai uşor: americanii au trimis (şi plătit) avioane charter care au adus la Los Angeles sportivi din 40 de ţări de pe continent.

Un punct cheie în campania antiboicot a fost, se înţelege, România, ai cărei sportivi aveau o valoare unanim recunoscută (la Jocurile Olimpice de la Montréal, 1976, gimnasta Nadia Comăneci fusese starul întrecerii) şi a cărei apetenţă pentru gesturi de frondă faţă de sovietici era şi ea luată în calcul cu speranţă[672], chiar dacă de curând (la începutul lui februarie) la Bucureşti tocmai avusese loc o vizită oficială a unei delegaţii de partid şi guvernamentale sovietice, conduse de ministrul de externe Andrei A. Gromâko. Cum, totuşi, românii dădeau semne că ezită (poate tocmai pentru a spori importanţa viitoarei lor participări), Ueberroth s-a întâlnit în secret cu oficiali ai Comitetului Olimpic Român într-un elegant şi liniştit hotel elveţian. Discreţia participanţilor ne împiedică, până în acest moment, să conturăm un cadru exact al promisiunilor americane sau al cererilor româneşti – deşi este foarte probabil că au existat şi unele, şi altele. „A fost o experienţă mişcătoare – avea să-şi amintească Ueberroth – să-i vadă pe români pregătindu-se să-i înfrunte pe sovietici“.

Pe 4 iunie, o delegaţie de partid şi de stat română, condusă de Nicolae Ceauşescu în persoană, a început o vizită oficială la Moscova. Scopul declarat – discutarea unor probleme divergente în legătură cu activitatea CAER; dar e foarte probabil că s-a abordat şi subiectul Olimpiadei americane. Date fiind antecedentele lui Ceauşescu – ca şi poziţia destul de neutră a sa în raport cu invazia sovietică în Afganistan –, este cu totul improbabil ca sovieticii să fi insistat foarte mult ca România să le preia declaraţia de boicot. Măcar din acest punct de vedere americanii şi

sovieticii aveau ceva în comun: şi unii şi alţii erau aproape convinşi că românii vor să meargă la Jocuri.

Este de presupus că boicotarea boicotului sovietic a fost o plăcere pentru Ceauşescu; acesta era genul de reacţie care-l satisfăcea pe deplin: o investiţie minimă cu avantaje maxime. Astfel încât, imediat după întoarcerea din URSS, Comitetul Olimpic Român a anunţat că România va participa la Jocurile Olimpice de la Los Angeles. La auzul ştirii, Peter Ueberroth a jubilat – şi e foarte probabil ca, la sfârşitul anului 1984, când el avea să fie declarat Omul anului 1984 de către revista Time tocmai pentru reuşita impecabilă a Jocurilor, el să se fi gândit cu recunoştinţă şi la români. Succesul a fost total: această ediţie a JO, prima nefinanţată prin subvenţii de stat, a făcut o demonstraţie în sprijinul capitalismului: beneficiul lor a fost de 223 de milioane de dolari[673].

Pe 28 iulie, în cadrul ceremoniei de deschidere patronată de preşedintele Ronald Reagan, delegaţia României – care în următoarele două săptămâni avea să câştige, ca niciodată, 53 de medalii – a fost aplaudată tot ca niciodată în istoria participării sale la Jocuri. În arena Coliseum-ului din Los Angeles trăgătorul de tir Corneliu Vlad conducea, cu tricolorul în mână, delegaţia română, în timp ce la Bucureşti Nicolae Ceauşescu mai marca un succes de politică externă. Poate chiar ultimul.

* * *

Aceste succese de natură sportivă – precum JO amintite sau câştigarea, de către echipa de fotbal a Ministerului Apărării, Steaua Bucureşti, a Cupei Campionilor Europeni în mai 1986, în urma unei dramatice finale jucate cu FC Barcelona pe teren spaniol – nu puteau decât, în cel mai bun caz, să distragă atenţia românilor de la problemele în creştere ale vieţii lor individuale sau ale societăţii în ansamblu.

Din acest punct de vedere, anii ‘80 sunt martorii a cel puţin trei crize de o factură cu totul particulară, a căror natură esenţial politică n-a putut fi prin

nimic camuflată.

Prima dintre ele s-a consumat, între zidurile uneia dintre instituţiile ştiinţifice bucureştene – ulterior între zidurile Comitetului Central al partidului – între anii 1977 şi 1982. În condiţii încă neelucidate pe deplin, la începutul anului ‘77, Nicolae Stoian – cetăţean francez de origine română domiciliat la Paris – contactează pe unul dintre ataşaţii ambasadei române de acolo, solicitându-i să-i medieze contactul cu câteva instituţii de cercetare din România în vederea introducerii aici a unui program de dezvoltare pe baze ştiinţifice a unei „discipline a gândirii“. Începea astfel afacerea Meditaţiei transcendentale – la origine o tehnică de relaxare şi vitalizare psihică şi corporală[674] creată după al Doilea Război Mondial de călugărul indian Maharish Mahesh Yogi, ajunsă în Occident în anii revoluţiei hippie şi popularizată de artişti ai noii generaţii (precum membrii formaţiei Beatles). În urma unui bizar lanţ al slăbiciunilor şi complicităţilor – de care, potrivit unor surse, Elena Ceauşescu nu ar fi fost cu totul străină iniţial, după cum în mod cert Ministerul Învăţământului a fost implicat –, Stoian vine la Bucureşti şi crează, propriu-zis, o filială a mişcării, cu concursul direct al Institutului de Cercetări Pedagogice şi Psihologice din Bucureşti (condus în acel moment de prof. Dr. Virgil Radulian, fost activist pe linia organizaţiei centrale de pionieri), în al cărei local încep şedinţele de meditaţie. În perioada următoare, date fiind ineditul tehnicilor propuse şi curiozitatea (motivată de stagnarea de fond a societăţii) intelectualităţii române tinere sau de vârstă medie, peste 350 de persoane au fost înscrise la aceste cursuri – filosofii Andrei Pleşu şi Mihai Şora, psihologul Aurora Liiceanu, poetul Marin Sorescu, pictorul Sorin Dumitrescu, tenorul Nicolae Florei, sculptorul Ovidiu Maitec, naistul Gheorghe Zamfir ş.a.

La începutul anului 1982, fără îndoială pe baza unei documentări prealabile, Securitatea regimului a intrat pe fir. Interogarea lui Virgil Radulian şi a tuturor cursanţilor implicaţi a durat luni de zile. Abia întors dintr-o vizită pe care, la mijlocul lui aprilie, familia conducătoare o făcuse în China şi Coreea de Nord, Nicolae Ceauşescu grăbeşte deznodământul afacerii: toţi cei implicaţi sunt excluşi din posturile politice (în cazul celor care le aveau), din instituţii de învăţământ sau de cercetare şi trimişi „în producţie“ (spre exemplu, Virgil Radulian ajunge o vreme vânzător într-un debit de tutun!), iar pe 21 mai, într-o şedinţă încordată a Comitetului Central, se decide

eliberarea din funcţie a prim-ministrului Ilie Verdeţ, a viceprim-ministrului Cornelia Filipaş, a ministrului Învăţământului Aneta Spornic ş.a. Umbra afacerii MT avea să-i urmărească pe cei care participaseră la ea în tot deceniul în curs.

Un alt incident cu impact politic direct se petrece la sfârşitul lunii noiembrie 1987 în una dintre pădurile din apropierea Craiovei, în S-V ţării. Ancheta ulterioară, desfăşurată în secret, a scos la iveală faptul că şeful biroului judeţean de vânătoare Ivănescu a organizat, pentru elita de partid în frunte cu prim-secretarii judeţean şi municipal, o partidă de vânătoare – unul dintre hobby-urile predilecte ale elitei comuniste, y compris Nicolae Ceauşescu –, la mistreţ, în Ocolul Silvic Perişor. Participanţii[675], în mod evident, nu au luat cele mai bune măsură de protecţie în perimetru, astfel încât unul dintre ei – Ion Cojocaru, secretar al Comitetului Judeţean de partid Dolj – a fost împuşcat în ficat. Vinovat direct: cel mai probabil prim-secretarul judeţean Matei, căruia i se amenajase, pentru confort sporit, un trepied de pe care a urmărit bătaia vânatului şi apoi a deschis focul. Acest accident de vânătoare a stârnit imediat o întreagă zvonistică: faptul că el a survenit la puţin timp după manifestaţiile de la Braşov (vezi mai jos) a condus la supoziţia că accidentul ar fi fost într-o oarecare măsură premeditat, pentru abaterea atenţiei. Ipoteza ni se pare hazardată; totuşi, este clar că discutarea foarte criptică a cazului şi fixarea pedepselor a atras atenţia populaţiei, chiar dacă comunicatul CPEx al CC al PCR vorbea despre încălcarea normelor şi disciplinei de partid, fără a se aminti abateri concrete.

În fine, o altă izbucnire de adrenalină politică s-a produs în iunie 1988: afacerea deşeurilor toxice de la Sulina. Port cu regim de porto-franco, Sulina devenise – în urma unui contract (rămas secret) al oficialităţilor cu firma Chimika Liechtenstein – loc de destinaţie pentru cca. 4000 de tone de deşeuri toxice şi reziduuri industriale. Pe 17 iunie, într-o şedinţă a CPEx al CC al PCR erau prezentate raporturile Ministerului Interne şi Procuraturii RSR; consecinţele, pe linie politică, au fost importante: un avertisment pe linie de partid dat prim-ministrului Dăscălescu şi altor membri ai guvernului, demiterea ministrului Comerţului Exterior Ilie Văduva, a secretarului de stat din acelaşi minister Constantin Stanca şi a preşedintelui Comitetului de Stat al Planificării Ştefan Bârlea, alături de alte şapte

personaje asociate afacerii care aveau să primească în luna următoare condamnări penale.

Fiecare dintre aceste trei crize are caracteristicile sale. Fie că este vorba despre divorţul dintre regim şi intelectualitate (ca în cazul Meditaţiei transcendentale), de modul de viaţă al aparatciki-lor (precum vânătorii de partid din Dolj) sau despre goana după devize convertibile (care a stat la originea contractelor privind deşeurile), acestea erau semne – nesesizate ca atare atunci, dar mai clare, retrospectiv, cercetătorului de azi – ale unei crize globale, de sistem, structurale şi morale al cărei deznodământ nu putea întârzia.

Şi, mai clar decât toate acestea trei, a fost un semnal plecat din inima unei citadele muncitoreşti, mândrie şi fanion al industrializării comuniste: fostul oraş Stalin, redevenit Braşov.

16.8. Un nou tip de represiune; Braşov, 1987

Represiunea din epoca Ceauşescu, chiar dacă nu la fel de sângeroasă ca cea din timpul predecesorului său, a avut propriile sale particularităţi. Cu siguranţă, cea mai semnificativă a fost folosirea spitalelor psihiatrice ca loc de detenţie a personajelor incomode pentru regim. Chiar dacă suntem departe de a avea o imagine reală asupra acestui episod, este de presupus că această practică – întâlnită dealtfel şi în Uniunea Sovietică a epocii Brejnev – începe în anii ‘70 şi ia amploare în special după ce la Helsinki, în august 1975, regimurile comuniste – inclusiv cel român – se angajează cu ipocrizie să respecte drepturile omului, neînţelegând pe moment că au muşcat astfel dintr-o momeală care-i va conduce în criza finală. În pavilioane ascunse privirii, pierduţi printre pacienţi reali, contestatari ai regimului erau internaţi ca fiind bolnavi mintal[676]. Simpla deţinere a unei maşini de scris în locuinţa proprie devine, la începutul anilor ‘80, o probă de curaj, iar pentru regim, o posibilă ameninţare – de aici, şi măsura extremă de inventariere a tuturor maşinilor de scris de pe teritoriul ţării şi de luare a amprendelor dactilo – vezi normele cu valoare de decret semnate de ministrul de Interne Gheorghe Homoştean, publicate în Buletinul Oficial pe 17 mai 1983 şi intrate imediat în vigoare. Regimul se temea – ca întotdeauna în istoria sa, dealtfel – de intelectuali şi dorea să le controleze, şi pe această cale, producţiile; se temea totodată de samizdate şi dorea să le înăbuşe în faşă.

O altă asemenea măsură, ofensatoare şi înjositoare pentru populaţia feminină a României, era controlul strict al natalităţii, motivat de dorinţa regimului de a creşte populaţia activă a ţării. Aşa cum am amintit deja (vezi cap. 3.5.), avorturile sunt interzise după octombrie 1966, mijloacele de contracepţie dispar treptat în anii ‘70, iar în deceniul următor asistăm la apogeul politicii demografice a regimului Ceauşescu: periodic, femeile sunt controlate în vederea depistării sarcinii, iar persoanele celibatare sunt obligate la plata unei taxe sociale suplimentare, sub pretextul discutabil că astfel le creşte responsabilitatea faţă de societate.

Criza definitivă a regimului şi, mai ales, ruperea oricărei legături legitimatoare între partid şi clasa muncitoare a fost dovedită de mişcarea de protest a muncitorilor din Braşov, din toamna lui 1987. Pe 15 noiembrie, într-o zi de duminică în care în toată ţara erau programate alegeri locale, câteva zeci, apoi sute de muncitori de la Uzina Steagul Roşu au ieşit dimineaţa din schimbul de noapte şi au întârziat în incintă, aparent în vederea votării. A fost un moment de catalizare al unor nemulţumiri comune[677]. Plecând de aici, mii de braşoveni au traversat oraşul protestând şi devastează apoi sediu local al organizaţiei de partid. Represiunea a fost dură: pe 3 decembrie, în sala de şedinţe a Întreprinderii de camioane a avut loc un simulacru de proces public, în care vorbitori pregătiţi din vreme au cerut, după regulile stalinismului reînviat, pedepsirea exemplară a celor care se dedaseră la manifestări huliganice (era marota regimului de a nu da o conotaţie politică actului, ci una asimilabilă vandalizărilor de duzină, care să-i inculpe penal pe recalcitranţi). În total, mai multe sute de muncitori au fost anchetaţi, iar 62 dintre ei au fost arestaţi sau deportaţi în alte localităţi din ţară.

În mod ironic pentru naţional-comunismul românesc, unul dintre cei care au penalizat public această ripostă a autorităţilor a fost unul dintre veteranii stalinismului românesc, fostul ambasador la ONU Silviu Brucan. Aflat, printr-un concurs de împrejurări, sub protecţia informală a ambasadei sovietice de la Bucureşti (detaliu cunoscut de Securitate), Brucan îşi permite să fie critic, vorbind despre o criză intervenită între guvern şi guvernaţi etc. Tot acesta, alături de un grup de alţi cinci foşti lideri de partid – Alexandru Bârlădeanu, Corneliu Mănescu, Constantin Pârvulescu, Grigore Răceanu şi Gheorghe Apostol – îi vor adresa, în martie 1989, lui Ceauşescu o scrisoare deschisă în care-l făceau direct responsabil de un mare eşec istoric al unei idei pentru a cărei victorie activaseră ei însişi[678]. Dintre cei şase, Pârvulescu avea un precedent aparte în relaţia cu Ceauşescu: el fusese cel care-l criticase la scenă deschisă pe liderul PCR, într-o scenă de un curaj absolut unic, în timpul lucrărilor Congresului al XII-lea al partidului, din 19–23 noiembrie 1979. Decan de vârstă (avea în acel moment 84 de ani) printre membrii Comitetului Central (în care figura încă de la Conferinţa Naţională a partidului din octombrie 1945), unul dintre principalele personaje politice ale epocii Dej şi decorat cu titlul onorific de Erou al RSR în anii încă buni ai epocii Ceauşescu (1974),

Pârvulescu l-a criticat dur, în ultima zi a lucrărilor congresului, pe Ceauşescu, acuzându-l de lipsa oricăror dezbateri şi înlocuirea lor cu lozinci de glorificare ale liderului. Evacuat imediat din sală şi trecut apoi pe lista neagră a veteranilor de partid nefrecventabili, Pârvulescu a devenit un tolerat al regimului – deşi este evident că, după mijlocul anilor ‘80, persoane din partid cu vederi prosovietice l-au putut contacta (scrisoarea celor şase fiind ea însăşi o mărturie în acest sens).

Sprijinul de care aceşti insoliţi disidenţi – foşti stalinişti de calibru în majoritate – s-au bucurat spre finele anilor ‘80 din partea sovieticilor reprezintă, în opinie mea, o istorie care abia urmează să fie scrisă.

Răsturnarea regimului Ceauşescu a început tot cu o astfel de manifestaţie, la lumina zilei şi totuşi încă enigmatică: intenţia de deportare din Timişoara a pastorului reformat de origine maghiară Laszlo Tokes, aflat atunci în Timişoara, şi manifestaţia de protest eroică ce a urmat în acest oraş începând cu 16 decembrie au condus, pe 21 decembrie 1989, la izbucnirea violentă a bucureştenilor şi la părăsirea de către Nicolae şi Elena Ceauşescu, a doua zi, la ora 12:06 a clădirii Comitetului Central într-un elicopter care i-a condus, cu câteva etape de parcurs consumate în haos, către ultima lor destinaţie: platoul unei unităţi militare din Târgovişte şi, în final, după câteva zile în care au fost menţinuţi într-o confuzie totală, neştiind dacă sunt printre aliaţi sau printre inamici, în după-amiaza lui 25 decembrie, în faţa unui pluton de execuţie improvizat – şi, totuşi, cu atât mai eficient.

16.9. Cultul personalităţii, sau tuşa fatală a comunismului românesc

Numele lui Nicolae Ceauşescu se leagă în mod organic de unul dintre cele mai agresive forme de cult al personalităţii pe care le-a produs, în istoria sa, comunismul mondial. Retrospectiv privind, avem toate motivele să credem că începutul este legat de momentul excepţional al sfârşitului verii 1968 şi în special, mai apoi, de vizita pe care, în iunie 1971, familia Ceauşescu o face în Asia – China, Coreea de Nord, Vietnam, Mongolia[679]; fascinat de tehnicile chineze de mobilizare şi manipulare a mulţimilor şi, mai ales, de supraomenescul cult glorificator al lui Kim Ir Sen din Coreea „democratică“, Ceauşescu pune în practică, în perioada imediat următoare, propria sa „revoluţie culturală“, prin aşa numitele Teze prezentate la şedinţa Comitetului Executiv al CC al PCR din iulie 1971 – în fapt, o lichidare a liberalizării relative pe care o primise moştenire de la Gheorghiu-Dej (tezele au fost reluate ulterior la plenara CC al PCR din 3–5 noiembrie acelaşi an, sub titlul lung şi edificator Expunere cu privire la programul PCR pentru îmbunătăţirea activităţii ideologice, ridicarea nivelului general al cunoaşterii şi educaţia socialistă a maselor, pentru aşezarea relaţiilor din societatea noastră pe baza principiilor eticii şi echităţii socialiste şi comuniste[680]).

Pe 28 martie 1974, Ceauşescu devenise primul preşedinte al României socialiste (post creat anume pentru el, prin modificarea ca atare a Constituţiei RSR din 1965), cu un ceremonial (din care nu lipsesc eşarfa tricoloră pe piept şi sceptrul, ca simboluri ale puterii) mai curând asemănător unei încoronări regale decât instalării unui demnitar de sorginte marxistă.

Se încălca astfel, în mod evident, un principiu care plăcuse foarte mult opiniei publice româneşti la lansarea lui, cu prilejul congresului al IX-lea din 1965: cel potrivit căruia era interzisă deţinerea simultană a unor funcţii de partid şi de stat – un principiu din a cărui susţinere Ceauşescu însuşi îşi făcuse atunci o sarcină de onoare. Ulterior, liderul devine colecţionarul de

serviciu al tuturor titlurilor care se puteau concepe: de la comandantul suprem al forţelor armate la primul miner al ţării şi până la preşedinte de onoare al Academiei. În paralel, soţia sa Elena şi fiul cel mic, Nicu, înaintează şi ei cu consecvenţă pe treptele ierarhiei de partid, astfel încât în ultimii ani ai regimului ideea unei continuităţi de tip dinastic a reprezentat una dintre spaimele societăţii româneşti, cu atât mai îndreptăţită cu cât anumite semne arătau că o continuitate a familiei la conducere nu este exclusă (fie prin Elena, fie prin Nicu Ceauşescu). Argumente pentru o astfel de variantă nu au lipsit niciodată: pe 23 august 1988, de ziua naţională a ţării, Elena a fost cea care a pronunţat discursul festiv cel mai important; în ceea ce-l priveşte pe Nicu, după ce trecuse la mijlocul deceniului (decembrie 1983 – octombrie 1987) prin funcţia de ministru cu problemele Tineretului, în momentul cataclismului final al regimului, în decembrie 1989, el era secretarul de partid al judeţului Sibiu, unul dintre cele mai importante judeţe ale ţării, unde părea a-şi face un exerciţiu în vederea unui post superior în ierarhia partidului şi, de ce nu, a statului..

Cu altă ocazie, am arătat că acest cult al lui Nicolae Ceauşescu nu are cu totul de-a face cu epoca sa. În el se regăsesc o anumită rădăcină naţională, bine înfiptă în peisajul propagandei oficiale încă din vremea autoritarismului regelui Carol al II-lea, apoi un altoi de origine cert stalinistă şi, după 1971, cum spuneam, un filon asiatic (nord-coreean mai cu seamă) în totală discordanţă cu profilul în schimbare al comunismului european din anii ‘80. În cursul lungii sale cariere, Ceauşescu, graţie corului de apologeţi care şi-au dat concursul în clădirea unui cult dintre cele mai deşănţate, va căpăta mai multe faţete mitice: el este i) revoluţionarul prin excelenţă al ţării, ii) teoreticianul unei noi ordini mondiale, iii) campionul păcii, iv) arhitectul unei noi Românii, v) Eroul independenţei şi vi) garantul unităţii naţionale şi tot el este, mai presus de toate, vii) cel mai iubit fiu – sau părinte – al naţiunii[681]. Clienţi politici, poeţi, pictori sau sculptori de curte s-au întrecut prin a imortaliza toate aceste faţete, trecând totodată cu o stupefiantă lejeritate şi graniţele oricărui simţ al măsurii.

„Alţii i-au avut în trecut pe Iulius Cezar, pe Alexandru Macedon, pe Pericle, pe Cromwell, pe Napoleon, pe Petru cel Mare, pe Lincoln. Noi i-am avut pe

Mihai, pe Ştefan, pe Cantemir, pe Brâncoveanu, pe Bălcescu, pe Cuza. (…). Acum îl avem pe Nicolae Ceauşescu! De 10 ani ne este baci (…). Elogiile pe care i le aducem nu sunt inventate. (…) Atunci de ce ne-am reţine să le facem?“

— se întreabă retoric Dumitru Popescu la al XI-lea Congres al partidului, din noiembrie 1974, acelaşi congres în care delegatul Gheorghe Cioară, în numele organizaţiei de partid din Bucureşti, propune alegerea pe viaţă a lui Ceauşescu în funcţia de secretar general al partidului (propunere, e drept, refuzată de cel în cauză)[682].

„Ni-s visele mai sus ca Everestul/ Şi toate-s flori de-aicea, din Carpaţi/ Iubite Nicolae Ceauşescu/ Priviţi-ne cum creştem ne-nfricaţi“, spune, în numele unui tineret amorfizat în intenţie, poetul Mihai Negulescu sau, la inspiraţia aceleiaşi muze de partid, poetul Adrian Păunescu declama: „Eroul României chiar de aceea este/ Eroul României prin toată fapta sa,/ Lui adevărul însuşi îi dă întâi de veste,/ De piept cu orice rele el ştie să se ia“[683](subl. m., A.C.).

În ciuda acestor aserţiuni, adevărul geopoliticii comunismului european a stat din ce în ce mai departe de un Ceauşescu incapabil să-l înţeleagă. Unul dintre cei mai promiţători lideri ai continentului în anii ‘60, unul dintre cei mai abili şi mai plin de fler în anii ‘70, acest Ceauşescu de la finele anilor ‘80 nu mai este decât bătrânul dogmatic, impenetrabil, temător şi depăşit de evenimente care se arată întru totul incapabil să facă distincţia între paradisul iluzoriu din strofele pe care le aude la tot pasul – şi de care devenise dependent ca de un drog – şi realitatea condusă cu o mână foarte sigură, de la distanţă, de Mihail Gorbaciov.

Cu siguranţă, toată această hagiografie politică n-a avut drept rezultat decât ruinarea popularităţii Conducătorului şi înstrăinarea lui de un popor care, într-un moment dat al istoriei, acceptase să-l privească cu simpatie şi cu speranţă. Graţie unor astfel de jurăminte de credinţă precum cele versificate de mai sus, care în cele din urmă s-au dovedit cu totul calpe, cultul lui Ceauşescu se va dezvolta organic, devorându-şi rivalii, creându-se şi recreându-se în virtutea inerţiei, pentru ca în cele din urmă să-şi devoreze

propriul destinatar. „Ajutat“ de o echipă de profesionişti ai complimentului la comandă, „ajutat“ de apatia unui partid a cărui elită se va transforma într-o armată de servanţi, Ceauşescu, din Erou, devine Idol, pierzându-şi astfel treptat aura aparent charismatică (dar în mod cert de popularitate) moştenită din vremea în care părea că poate fi şi altceva, şi altfel, decât un Stalin în miniatură.

655 Edith Lhomel, „La Roumanie sur la corde raide“, în Notes et études documentaires, nr. 4673–4674, 22 iunie 1982, p. 34.

656 Ibidem.

657 Pentru o perspectivă generală vezi Augustin Ioan, Arhitectura şi Puterea, Agerfilm, Bucureşti, f.a.

658 Dinu C. Giurescu, Distrugerea trecutului României, Ed. Museion, Bucureşti, 1994, p. 13 şi Deletant, Ceaușescu și Securitatea…, pp. 279–295.

659 Precum gestul emoționant al copiilor din Belgia care au construit 250000 de case de hârtie (expuse în octombrie 1989 în satul Floreffe), ca dar simbolic pentru copiii români.

660 Cu un prim val la ora 21h20 și cu un al treilea (și ultimul) care a durat 17 secunde, cutremurul (cu magnitudinea de 7,2 grade pe scara Richter) a produs 1570 de morți și 11300 de răniți, a doborât 35000 de locuințe sau clădiri industriale. În estimarea Băncii Mondiale, pierderea directă a României a fost de peste 2 miliarde de dolari, „iar amortizarea efectelor pe termen lung a mai absorbit aproape tot atât“ – Cristian Lascu, „Cutremurul cel Mare“, în National Geographic – ediția română, august 2005, pp. 22–29.

661 Sorin Vasilescu, „Orașul care a dispărut“, în Magazin Istoric, număr special cu ocazia Lunii Bucureștilor, mai 1999, p. 27.

662 Nimic nu poate exemplifica mai bine acest straniu melanj decât umorul negru născut și colportat în această perioadă, decât glumele (bancurile) românilor: câteodată Ceaușescu este ascuns în spatele apelativului

Maoşescu (amalgam între numele său şi cel al lui Mao, iniţiatorul revoluţiei culturale chineze). Tot în bancuri, Bucureştiul devine Ceauşima (Ceauşescu plus Hiroşima) sau Ceauşviţ (adică Ceauşescu plus Auschwitz). O astfel de glumă întreabă care este diferenţa dintre Ceauşescu şi Hitler, iar răspunsul era: cel puţin, Hitler mai dădea şi gaz (trimitere la lagărele de exterminare, dar şi la frigul din casele românilor) – Robert Cochran, „„«What courage!»: Romanian «Our leader» Jokes“, în Journal of American Folklore, CII, nr. 405, 1989, p. 265.

663 Vezi Cioroianu, Ce Ceauşescu qui hante les Roumains…, în special capitolul 5.2, pp. 109–117.

664 Complicitate, trebuie spus, reprezintă un termen cu totul legat de epoca în discuţie. Nu este vorba, propriu-zis, de o colaborare între instanţa politică şi contestatarii prin umor, ci de faptul că oficialii preferă mai curând să „închidă ochii“ la aceste glume cu trimitere politică, tolerându-le atâta vreme cât ele funcţionează mai curând ca un debuşeu informal de revoltă a tineretului.

665 Mulţumesc pentru informaţiile ce urmează lui Petru Pandea, deputat PSD (la ora la care scriu aceste pagini), fost responsabil UASCR la Timişoara.

666 Cântăreaţa folk Mirela Voiculescu (ulterior Fugaru) a debutat ca animatoare în cadrul acestor festivaluri studenţeşti, în a doua jumătate a anilor ‘70, ca studentă a Facultăţii de Medicină din Timişoara. Prietenia sa ulterioară cu viitorul prim-ministru (2001–2004) Adrian Năstase îşi are rădăcina în aceste conclavuri studenţeşti.

667 O bună cronologie a acestor acte de rezistenţă din România se regăseşte în Addenda ediţiei române a Cărţii negre a comunismului.

668 O reuşită notă de ironie cuprinde scrisoarea pe care Goma i-o trimite lui Ceauşescu în chiar acele zile, invitându-l ca el însuşi să semneze aderarea la programul „Cartei 77“ şi asigurându-l că, dacă preşedintele ţării ar face acest lucru, apoi o vor face toţi românii care sunt de acord cu ea, dar altfel de tem de consecinţe.

669 Cea mai completă redare a anilor ‘80, din perspectiva intelectualităţii române, cu frământările, temerile, actele de curaj sau de laşitate se regăseşte la Mircea Zaciu, Jurnal 1979–1989, vol I-IV, Ed. Dacia – Ed. Albatros, Cluj-Bucureşti, 1993–1998; detalii foarte interesante şi la Daniel Nicolescu, Vremuri de tinichea. Convorbiri cu Dan Deşliu, Ed. Eminesu, Bucureşti, 1998.

670 Întâmplări de pe strada mea, Ed. Ion Creangă, Bucureşti, 1988. Aceeaşi poetă scandalizase discursul public şi prin câteva poeme anterioare, publicate în revista studenţească Amfiteatru, în care deplângea incapacitatea de reacţie a concetăţenilor săi în faţa absurdului politic de zi cu zi.

671 *** Jocurile Olimpice 1886–2004. De la Atena la Atena, album editat de ziarul L’Équipe, Ed. Curtea Veche & Gazeta sporturilor, Bucureşti, 2004, p. 239.

672 Pentru detaliile acestei campanii, inclusiv în ceea ce priveşte România, vezi Robert Ajemian, „Peter Ueberroth: Master of The Games“, în Time, ediţia din 7 ianuarie 1985.

673 *** Jocurile Olimpice…, p. 226.

674 Pentru detalii, vezi Doina Jela, Cătălin Strat, Mihai Albu, Afacerea Meditaţia transcendentală, Ed. Humanitas, Bucureşti, 2005.

675 Lista, din perspectiva funcţiilor celor prezenţi, este ilustrativă pentru astfel de evenimente: prim-secretarul Comitetului judeţean de partid Matei, prim-secretarul Comitetului municipal de partid Marin Lungu, prim-vicepreşedintele Consiliului Judeţean Popular Ion Ştiucă, colonelul Chiriţoiu – şef al Inspectoratului judeţean al Miliţiei – etc. Mulţumesc dlui Ion Botofei pentru detaliile furnizate privind incidentul.

676 Matei Călinescu & Ion Vianu, Amintiri în dialog, Ed. Polirom, Iaşi, 1998, pp. 347–356; ca medic, Vianu a întâlnit astfel de pacienţi şi dă unele detalii de ordin numeric.

677 Vezi reconstituirea lui Stejărel Olaru, Ziua care nu se uită. 15 noiembrie 1987, Braşov, Ed. Polirom, Iaşi, 2002.

678 Vezi textul scrisorii Silviu Brucan, De la capitalism la socialism şi retur. O biografie între două revoluţii, Ed. Nemira, Bucureşti, 1998, pp. 196–198.

679 Adrian Cioroianu, „Teoreticianul, Apărătorul, Justiţiarul“, în Dosarele Istoriei, I, nr. 2, septembrie 1996, p. 54.

680 N. Ceauşescu, Opere alese, vol. 2, 1971–1975, Ed. Politică, Bucureşti, 1982, p. 143.

681 Cioroianu, „Le mythe et les représentations…“, pp. 93–108.

682 Vezi cuvântarea lui Gh. Cioară în *** Congresul al XI-lea al Partidului Comunist Român, 25–28 noiembrie 1974, Ed. Politică, Bucureşti, 1975; peste alţi douăzeci de ani, Dumitru Popescu va mărturisi propriile-i motivaţii pentru includerea lui Ceauşescu în acea listă ultraselectă: în mintea sa dăinuia acelaşi Ceauşescu ce condamnase intervenţia sovietică în Cehoslovacia anului 1968 – Popescu, Am fost şi cioplitor…

683 Eugen Negrici (ed.), Poezia unei religii politice. Patru decenii de agitaţie şi propagandă, Ed. PRO, Bucureşti, f.a., pp. 332, 336.

EPILOG

Viitorul, mereu prea departe

La mijlocul anilor ‘70, Nicolae Ceauşescu făcuse una dintre multele previziuni ale carierei sale. Aceste previziuni erau parte integrantă din retorica epocii. Într-o economie centralizată, naţionalizată şi planificată şi într-o societate care, în mod inevitabil, urmărea acelaşi traseu, previziunile erau piese fireşti dintr-un decor obligatoriu – şi, tocmai de aceasta, erau intrate în reflexul Conducătorului. În fond, toate sarcinile fixate de partid pentru intervalele viitoare (cincinale etc.) nu erau altceva decât previziuni, decât dorinţe care uneori se îndeplineau iar alteori erau luate ca atare drept realităţi.

Departe de a însemna aventurarea într-un pronostic politic, aceste previziuni prezidenţiale din anii ‘70 exprimau încrederea că viitorul nu poate fi altfel decât aşa cum îl cere şi îl descrie în avans ideologia oficială, ajunsă la rangul înalt de singură creatoare imaginabilă de realitate.

Spunea Nicolae Ceauşescu:

„În anul 1990 România se va afla pe o treaptă superioară a dezvoltării sale; în linii generale va fi înfăptuită societatea socialistă multilateral dezvoltată, creându-se o bază trainică pentru trecerea la făurirea treptată a societăţii comuniste în patria noastră“[684].

Puţin peste un deceniu mai apoi, la începutul anului 1990, la împlinirea acestui termen adică, Nicolae Ceauşescu însuşi avea să fie doar un nume la capătul unui mormânt proaspăt închis, iar România se găsea la începutul un drum pe care îl mai străbătuse o dată, dar în sens invers: acum, de la socialism înapoi la capitalismul de care se despărţise după 1947. Din ţintă mistică a unui viitor nedefinit, comunismul devenea un capitol al istoriei –

adică al trecutului. În context, trebuie spus că şi Mihail Gorbaciov, ultimul conducător al Uniunii Sovietice, a făcut o prognoză cu totul greşită atunci când, pe 4 decembrie 1989, la ultima întâlnire bilaterală pe care o avea cu liderul comunist român Nicolae Ceauşescu, îi spunea acestuia – tocmai pentru a-l mai tempera în dorinţa de a avea curând o altă întâlnire bilaterală de lucru – „Veţi mai trăi până la 9 ianuarie!“, îndemnându-l astfel la răbdare pe un conducător român care simţea că epoca lui se apropie de sfârşit. Pe 9 ianuarie 1990, România avea să aibă un cu totul alt conducător, altul decât Nicolae Ceauşescu, dar mai apropiat ca discurs de Mihail Gorbaciov.

Cea mai importantă lecţie a comunismului european este aceea de a arăta tuturor – inclusiv celor mai conservatoare şcoli de „realism politic“ – că nici un scop nu poate fi mai nobil decât mijloacele care duc acolo.

În ciuda uneia dintre cele mai vaste frazeologii pe care le-a cunoscut evoluţia umanităţii – de la volumele articulate ale lui Marx şi până la rapoartele ocazionale ale celui mai mărunt activist raional –, în istoria României, ca şi în istoria Europei de Est sau a lumii, comunismul a rămas o promisiune neonorată, o fata morgana a prospecţiilor îmbătate de un ideal infailibil, dar şi imaterializabil. „De la fiecare după posibilităţi, fiecăruia după nevoi“ – în fond, un principiu de o simplitate biblică, nobil ca intenţie – a devenit mobilul după care autoritatea politică, devenită arbitru suprem şi Big Brother orwellian, a luat arbitrar şi a distribuit arbitrar, compromiţând ideea echităţii comuniste.

Pe firul utopiilor istoriei umane se mai înscria astfel încă una, cea mai sistematizată, cea mai elaborată teoretic şi practic, dar şi cea mai lungă, dramatică şi catrastrofală (măcar din punct de vedere statistic) dintre toate. Sub camuflajul său, cel mai criminal totalitarism al secolului al XX-lea (din punctul de vedere al numărului victimelor şi al consecinţelor sociale pe care avea să le producă) s-a extins pe patru continente, aducând cu sine prea adesea teroare, mereu ineficienţă şi totdeauna o vagă speranţă, mereu înşelată, într-o zi de mâine mai bună. O zi care s-a lăsat aşteptată la infinit.

La fel a fost şi în România. Urcate pe umerii lui Marx, trei generaţii succesive de comunişti autohtoni sau de import au căutat un orizont care a părut a se apropia de câteva ori.

Pentru a nu apărea, totuşi, niciodată.

684 *** Dicţionar de filozofie, Ed. Politică, Bucureşti, 1978, p. 649.

Bibliografie

Arhive private

Arhiva Pavel Câmpeanu:

Oficiul de studii şi sondaje, Sugestii pentru schema programelor de televiziune toamna–iarna 1968–1969 (datat 30 septembrie 1968)

Oficiul de studii şi sondaje, Caracteristici sociodemografice ale populaţiei înzestrate cu televizor la domiciliu (datat 20 mai 1970)

Oficiul de Studii şi Sondaje, Informare. Consultarea unor specialişti privitor la profilarea a două programe de televiziune (datat 29 iulie 1970)

Oficiul de Studii şi Sondaje, Observaţii la schema programelor TV pentru lunile mai–octombrie 1971 (datat 6 aprilie 1971)

Oficiul de Studii şi Sondaje, Aspecte ale structurii programelor televiziunii române (datat 6 octombrie 1972)

Direcţia studii, documentare, sondarea opiniei publice şi publicaţii – Oficiul de sondaje, Publicul şi prezentarea campaniei pentru alegerile din 9 martie la televiziune (datat aprilie 1975)

Arhiva Valter Roman:

Jurnal, 1975–1976 (manuscris inedit)

Presă

Scânteia, colecţia 1945–1948; 1965–1968

Veac nou, colecţia 1944–1945

Monitorul Oficial, colecţia 1946–1948

Studii, volume, articole

**** 6 martie 1945 – Începuturile comunizării României, Ed. Enciclopedică, Bucureşti, 1995*

C. Aioanei & C. Troncotă, „Modelul reeducării prin autoanaliză. Aiud şi Gherla, 1960–1964“, în Arhivele totalitarismului, II, nr. 1–2, 1994

C. Aioanei & C. Troncotă, „Rezistenţa anticomunistă în penitenciarele din România, 1945–1964“, în Arhivele totalitarismului, II, nr. 3, 1994

Robert Ajemian, „Peter Ueberroth: Master of The Games“, în Time, 7 ianuarie 1985

Ion Alexandrescu, Mihai Fătu ş.a., 6 martie 1945. Masele populare – forţa hotărâtoare în instaurarea puterii revoluţionar-democratice a muncitorilor şi ţăranilor, Institutul de Studii Istorice şi Social-politice de pe lângă CC al PCR & Ed. Politică, Bucureşti, 1982

Ştefan Andreescu, „A little known Issue in the History of Romania: The Armed Anti-Communist Resistence“, în Revue Roumaine d’Histoire, XXXIII, nr. 1–2, 1994

*** Andrei Ianuarievici Vîşinski, un prieten din URSS printre noi, în „Veac Nou“, I, nr.. 3, 24 decembrie 1944

Cristopher Andrew şi Oleg Gordievski, KGB – Istoria secretă a operaţiunilor sale externe de la Lenin la Gorbaciov, ALL, Bucureşti, 1994

Gheorghe Apostol, Eu şi Gheorghiu-Dej, regie proprie, Bucureşti, 1998

Hanna Arendt, Originile totalitarismului, Ed. Humanitas, Bucureşti, 1994

*** ARLUS Activitatea în cifre şi imagini, Imprimeriile Independenţa, Bucureşti, 1945

*** *Armata Roşie în România. Documente, vol. 1, editat de „Revista de Istorie Militară“, Bucureşti, 1995*

Nicolae Baciu, Agonia României. Dosarele secrete acuză, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1990

Dumitru Bacu, Piteşti. Centrul de reeducare studenţească, ed. Atlantida, Bucureşti, 1991

Jean Baechler, Le pouvoir pur, Ed. Calmann-Lévy, Paris, 1978

Carl Beck, William A. Jarzabek et Paul H. Ernandez, „Political Succesion in Eastern Europe“, în Studies in Comparative Communism, vol. IX, no.1–2, 1976

Dumitru Bejan, Oranki. Amintiri din captivitate, Ed. Tehnică, Bucureşti, 1995

G. Bensussan & G. Labica, Dictionnaire critique du marxisme, Ed. PUF, Paris, 1999

Lavinia Betea, Maurer şi lumea de ieri. Mărturii despre stalinizarea României, Fundaţia Ion Slavici, Arad, 1995

Lavinia Betea, Alexandru Bârlădeanu despre Dej, Ceauşescu şi Iliescu, Evenimentul Românesc, Bucureşti, 1997

Ion Biberi, Lumea de mâine, ediţia a II-a, Ed. Curtea Veche, Bucureşti, 2001

Pierre Birnbaum, Dimensions du pouvoir, Paris, Ed. du Seuil, 1984

Dorin-Liviu Bâtfoi, Petru Groza, ultimul burghez, Ed. Compania, Bucureşti, 2004

Ana Blandiana, Întâmplări de pe strada mea, Ed. Ion Creangă, Bucureşti, 1988

Radu Bogdan, „Un martor al realismului socialist“, în Dilema, III, nr. 115 şi 116, 24 şi 31 martie 1995

Lucian Boia, La mythologie scientifique du communisme, Ed, Paradigme, Caen, 1993

Lucian Boia (ed.), Miturile comunismului românesc, Ed. Universităţii Bucureşti, 1997

Lucian Boia, Un mit Gheorghiu-Dej?, în Miturile comunismului românesc (ed. L. Boia), Ed. Nemira, Bucureşti, 1998

Cristina Boico, „Les hommes qui ont porté Ceauşescu au pouvoir“, în Sources. Travaux historiques, nr. 20, 1989

Gheorghe Boldur-Lăţescu, Genocidul comunist în România, vol. II, Albatros, Bucureşti, 1994

Mihai Botez, Românii despre ei înşişi, Ed. Litera, Bucureşti, 1992

Mihai Botez, Intelectualii din Europa de Est (intelectualii est-europeni şi statul naţional-comunist), Ed. Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1993

Ovidiu Bozgan, Cronica unui eşec previzibil. România şi Sfântul Scaun în epoca pontificatului lui Paul al VI-lea (1963–1978), Ed. Curtea Veche, Bucureşti, 2004

Randolph L. Braham, „Rumania: Onto the Separate Path“, în Problems of Communism, XIII, nr. 3. mai–iunie 1964

George Brătescu, O anchetă stalinistă (1937–1938). Lichidarea lui Marcel Pauker, Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1995

G. Brătescu, Ce-a fost să fie. Notaţii autobiografice, Ed. Humanitas. Bucureşti, 2003

Adrian Brişcă, „Rezistenţa anticomunistă din Bucovina“, în Arhivele totalitarismului, I, nr. 1, 1993

Adrian Brişcă, „O zi din viaţa unui partizan. Documente privind viaţa cotidiană a partizanilor anticomunişti din Bucovina. 1944–1958“, în Arhivele totalitarismului, II, nr. 1–2, 1994

Pierre Broue, Histoire de l'Internationale Communiste 1919–1943, Fayard, Paris, 1997

J. F. Brown, Surge to Freedom. The End of Communist Rule in Eastern Europe, Duke University Press, Durham & London, 1991

Silviu Brucan, De la capitalism la socialism şi retur. O biografie între două revoluţii, Ed. Nemira, Bucureşti, 1998

Marin Bucur, „«Amicii URSS» – o maşinaţie propagandistică a Kominternului în sfera culturii şi a mass-media românească interbelică“, în Arhiva (supliment Cotidianul), II, nr. 10, 29 ianuarie, 1993

Marin Bucur, „«Epuraţia» – purificarea politică a societăţii civile româneşti – clauză a armistiţiului şi pretext al declanşării terorii staliniste“, în Revista de Istorie, nr. 7–8, iulie–august 1994

Richard V. Burks, „Perspectives for Eastern Europe“, Problems of Communism, XIII, nr. 2, martie–aprilie 1964.

Paul Caravia et al., Biserica întemniţată. România, 1944–1989, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, Bucureşti, 1998

Mircea Carp, „Vocea Americii“ în România (1969–1978), Ed. Polirom, Iaşi, 1997

*** Cartea Albă a Securităţii, vol. II, editată de Serviciul Român de Informaţii, Bucureşti, 1994.

Pavel Câmpeanu, Ceauşescu, anii numărătorii inverse, Ed. Polirom, Iaşi, 2002

George Călinescu, Dr. Petru Groza, în „Naţiunea“, 25 noiembrie 1946, cf. Groza, 1973: 44.

Matei Călinescu & Ion Vianu, Amintiri în dialog, Ed. Polirom, Iaşi, 1998

Nicolae Ceauşescu, România pe drumul desăvârşirii construcţiei socialiste, vol. 3, Ed. Politică, Bucureşti, 1969

Nicolae Ceauşescu, Opere alese, vol. 1, 1965–1970, Ed. Politică, Bucureşti, 1982

Nicolae Ceauşescu, Opere alese, vol. 2, 1971–1975, Ed. Politică, Bucureşti, 1982

Ruxandra Cesereanu, Călătorie spre centrul infernului. Gulagul în conştiinţa românească, Ed. Fundaţiei Culturale Române, 1998

Constantin Cheramidoglu, „Regimul de muncă la Canalul Dunăre–Marea Neagră, 1952“ (I), în Arhivele totalitarismului, III, nr. 4, 1995

I. Chiper, Fl. Constantiniu, A. Pop, Sovietizarea României. Percepţii anglo-americane (1944–1947), Iconica, Bucureşti, 1993

Mircea Chiriţoiu, Lovitura de stat de la 30 decembrie 1947. Preliminarii militare, consecinţe politice, Fundaţia Academia Civică, Bucureşti, 1997

Dan Ciachir, „Groza si Biserica“, în Cuvântul, IV, nr. 7 (255), iulie 1998

Mircea Ciobanu, Convorbiri cu Mihai I al României, Humanitas, Bucureşti, 1997

Adrian Cioroianu, „Le mythe et les représentations du Dirigeant dans la Roumanie communiste“, în Analele Universităţii Bucureşti – seria Istorie, XLIV, 1995

Adrian Cioroianu, „Teoreticianul, Apărătorul, Justiţiarul“, în Dosarele Istoriei, I, nr. 2, septembrie 1996

Adrian Cioroianu, Lumina vine de la răsărit. Noua imagine a Uniunii Sovietice în România postbelică, 1944–1947, în vol. Mitologia comunismului românesc (ed. Lucian Boia), Nemira, Bucureşti, 1998

Adrian Cioroianu, „Biserica Ortodoxă Română în anul 1945“, în Studii de istoria bisericii (coord. Ovidiu Bozgan.), vol. I, Ed. Universităţii Bucureşti, 2001

Adrian Cioroianu, „The Imposible Escape: Romanians and the Balkans“ din Dusan I. Bjelic & Obrad Savic (ed.), Balkan as Metaphor. Between Globalization and Fragmentation, The MIT Press, Cambridge, Mass., 2002

Adrian Cioroianu, Focul ascuns în piatră. Despre istorie, memorie şi alte vanităţi contemporane, Ed. Polirom, Iaşi, 2002

Adrian Cioroianu, Ce Ceauşescu qui hante les Roumains. Le mythe, les représentations et le culte du Dirigeant dans la Roumanie communiste, Ed. Curtea Veche & L'Agence Universitaire de la Francophonie, Bucureşti, 2004 (ed. a II-a 2005)

Iosif Cireşan Loga, Rezistenţa anticomunistă din Munţii Arinişului (1947–1949), Ed. Marineasa, Timişoara, 1997

Radu Ciuceanu, Intrarea în tunel, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1991

Radu Ciuceanu, Potcoava fără noroc, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1994

Radu Ciuceanu, „Mişcarea Naţională de Rezistenţă. Organizaţia Graiul Sângelui“, în Arhivele totalitarismului, III, nr. 1, 1995

Radu Ciuceanu (ed.), Misiunile lui A.I. Vîşinski în România, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, Bucureşti, 1997

Radu Ciuceanu, Octavian Roske, Cristian Troncotă, Începuturile mişcării de rezistenţă în România, vol I, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, Bucureşti, 1998

Robert Cochran, „«What courage!»: Romanian «Our leader» Jokes“, în Journal of American Folklore, CII, nr. 405, 1989

Marian Cojoc, Istoria Dobrogei în secolul XX. Canalul Dunăre–Marea Neagră (1949–1953), Ed. Mica Valahie, Bucureşti, 2001

Anghel Cojocaru, „Prin lagărele sovietice“, Arhivele totalitarismului, II, nr. 4, 1994

Robert Cole (ed.), International Encyclopedia of Propaganda, Fitzroy Dearborn Publishers, Chicago & Londra, 1998

Arthur Comte, Les dictateurs du XX siècle, Ed. Robert Laffont, Paris, 1984

*** *Congresul al XI-lea al Partidului Comunist Român, 25–28 noiembrie 1974, Ed. Politică, Bucureşti, 1975*

Robert Conquest, The Great Terror. A Reassessment (ed. rom. Marea teroare. O reevaluare, Humanitas, Bucureşti, 1998).

Mitiţă Constantinescu, Continentul URSS. Sinteză geo-economică, Imprimeriile Independenţa, Bucureşti, 1944

Petre Constantinescu-Iaşi, „Din istoricul «Amicilor URSS»“,în Veac Nou, I, nr. 1, 10 decembrie 1944

Petre Constantinescu-Iaşi, Pagini de luptă din trecut, Ed. Politică, Bucureşti, 1972

Petre Constantinescu-Iaşi, De la eliberare la socialism 1944–1955, Ed. Politică, Bucureşti, 1973

Petre Constantinescu-Iaşi, Realizările istoriografiei române între anii 1945–1955, Societatea de Ştiinţe Istorice şi Filologice, Bucureşti, 1955

Florin Constantiniu, O istorie sinceră a poporului român, Ed. Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1999

Florin Constantiniu, PCR, Pătrăşcanu şi Transilvania (1945–1946), Ed. Enciclopedică, Bucureşti, 2001

Arthur Conte, Les Dictateurs du XXe siècle, Ed. Robert Laffont, Paris, 1984

Doina Cornea, Liberté? Entretiens avec Michel Combes, Ed. Criterion, Paris, 1990

Corneliu Coposu, Dialoguri cu Vartan Arachelian, Ed. Anastasia, Bucureşti, 1991

Stephane Courtois, Nicolas Werth et al., Le livre noir du communisme. Crimes, terreur et répression, Robert Laffont, Paris, 1997 (tr. rom. Cartea neagră a comunismului. Crime, teroare, represiune, Ed. Humanitas şi Fundaţia Academia Civică, Bucureşti, 1998

Ilie Cristea, „Galvanizarea indiferenţilor“, Veac Nou, I, 4, 31 decembrie 1944

Gheorghe Crişan, Piramida puterii. Oameni politici şi de stat din România (23 august 1944–22 decembrie 1989, Ed. Pro Historia, Bucureşti, 2001

Vasile Cutoiu, „Mărturii despre divizia «Tudor Vladimirescu»“, Arhivele totalitarismului, VI, nr. 2–3, 1998

*** „Cuvânt înainte pentru un veac nou“, Veac Nou, I, 1, 10 decembrie 1944

Dennis Deletant, „Securitatea şi represiunea comunistă“, în „Addenda“ la Courtois & Werth, Cartea neagră…, 1998.

Dennis Deletant, „Rezistenţa armată“, în „Addenda“ la Courtois & Werth, Cartea neagră…, 1998

Dennis Deletant, Ceauşescu şi Securitatea, Humanitas, Bucureşti, 1998

Laurent Deveze, „Ceausescu ou l’art du portrait: essai sur l’art officiel roumain, 1965–1989“, în Sources. Travaux historiques, nr. 20, 1989

*** Dicţionar de filozofie, Ed. Politică, Bucureşti, 1978

M. Djilas, Întâlniri cu Stalin, Ed. Europa, Craiova, f.a. [1991]

Dănuţ Doboş, „Învăţământul superior în regimul comunist. Universitatea din Bucureşti, 1945–1964“, I, în Arhivele totalitarismului, VII, nr. 1–2 (26–27), 2000

*** *Documente privind Istoria Partidului Comunist din România, 1917–1922, vol. I, (editat de Institutul de Istorie al Partidului Muncitoresc Român), Ed. de Stat pentru Literatură Politică, Bucureşti, 1953*

*** Dosarele Istoriei, I, nr. 1, august 1996 (număr tematic 1956)

*** *Dosarele Istoriei, II, nr. 8, august 1997 (număr tematic Ana Pauker)*

*** *Dosarul colectivizării agriculturii în România, 1949–1962, (coord. O. Roske), Parlamentul României, Bucureşti, 1992*

Delphine Dulong, „Mourir en politique. Le discours politique des éloges funèbres“, în Politix, nr. 24, 1993

Grigore Dumitrescu, Demascarea, Ion Dumitru Verlag, München, 1978

Vasile C. Dumitrescu, O istorie a exilului românesc, 1944–1989, Ed. Victor Frunză, Bucureşti, 1997

Gilbert Durand, Aventurile Imaginii. Imaginaţia simbolică. Imaginarul, Ed. Nemira, Bucureşti, 1999

Catherine Durandin & Despina Tomescu, La Roumanie de Ceauşescu, Ed. Guy Epaud, Paris, 1988

Catherine Durandin, Nicolae Ceauşescu. Verités et mensonges d'un roi communiste, Albin Michel, Paris, 1990

Al. Duţu, C. Lăţea, M. Retegan, „Politizarea armatei române. Divizia «Horia, Cloşca şi Crişan»", Arhivele totalitarismului, VI, nr. 1, 1998

Nicolae Ecobescu (coord.), Relaţiile internaţionale postbelice I. Cronologie diplomatică 1945–1965, Ed. Politică, Bucureşti, 1983

I. Eschenazi, „Ziarul «Amicii U.R.S.S.»" , în Analele Institutului de Istorie a Partidului de pe lângă C.C. al PMR, V, 1959 nr. 2, 1959

Matthew Evangelista, „«Why Keep Such an Army?»: Khrushchev's Troop Reductions", Working Paper 19, Cold War International History Project, Woodrow Wilson International Center for Scholars, decembrie 1997

Mary Ellen Fischer, Nicolae Ceauşescu. A study in Political Leadership, Boulder & London, Lynne Rienner Publishers, 1989

Ştefan Fischer-Galaţi, România în secolul al XX-lea, Institutul European, Iaşi, 1998

Radu Florian, Antonio Gramsci – un marxist contemporan, Ed. Politică, Bucureşti, 1982

Nicolae Fuiorea, Divizia stalinistă „Tudor Vladimirescu" în umbra steagului roşu, Pan-Arcadia, Bucuresti, 1992

Anneli Ute Gabanyi, Revoluţia neterminată, Editura Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1999

John Lewis Gaddis, We Now Know. Rethinking Cold War History, Oxford University Press, 1997

Ion Gavrilă-Ogoranu, Brazii se frâng, dar nu se îndoiesc, vol. I–II, Ed. Marineasa, Timişoara, 1993–1995

Vlad Georgescu, Istoria românilor. De la origini până în zilele noastre, ediţia a III-a, Ed. Humanitas, Bucureşti, 1992

*** Gheorghe Gheorghiu-Dej. Scurtă biografie, ediţia a II-a, Ed. PMR, Bucureşti, 1948

Gheorghe Gheorghiu-Dej, Articole şi cuvântări, ed. a IV-a, Ed. de Stat pentru Literatură Politică, Bucureşti, 1956

Gh. Gheorghiu-Dej, Declaraţie cu privire la poziţia PMR în problemele mişcării comuniste şi muncitoreşti internaţionale, Ed. Politică, Bucureşti, 1964

Graeme Gill, „Personality Cult, Political Culture and Party Structure“, în Studies in Comparative Communism, XVII, nr. 2, 1984

Olivier Gillet, Religion et Nationalisme. L'idéologie de l'Eglise Orthodoxe Roumaine sous le régime communiste, Editions de l'Université de Bruxelles, 1997

Mihai Giugariu (coord.), Principiul bumerangului. Documente ale procesului Lucreţiu Pătrăşcanu, Ed. Vremea, Bucureşti, 1996

Constantin C. Giurescu, Cinci ani şi două luni în penitenciarul din Sighet (7 mai 1950–5 iulie 1955), Ed. Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1994

Dinu C. Giurescu, Distrugerea trecutului României, Ed. Museion, Bucureşti, 1994

Dinu C. Giurescu, Guvernarea Nicolae Rădescu, ALL, Bucureşti, 1997

Dinu C. Giurescu, „«Alegerile» din 19 noiembrie 1946“, prefaţă la Constantin Rădulescu-Motru, Revizuiri… 1998

Dinu C. Giurescu, Imposibila încercare. Greva regală 1945, documente diplomatice, Ed. Enciclopedică, Bucureşti, 1999

Dinu C. Giurescu, Cade Cortina de Fier. România 1947. Documente diplomatice, Ed. Curtea Veche, Bucureşti, 2002

Dinu C. Giurescu (coord.), Istoria României în date, Ed. Enciclopedică, Bucureşti, 2003

Richard J. Golsan (ed.), Fascism, Aesthetics and Culture, University Press of New England, 1992

Armand Goşu, „Credincioşi URSS“, Evenimentul zilei, nr. 3804, 26 iulie 2004

Monica Grigore, Oana Ionel, Dragoş Marcu (ed.), Un sfert de veac de urmărire: Documente din dosarele secrete ale generalului Nicolae Rădescu, CNSAS & Ed. Enciclopedică, Bucureşti, 2004

George Gross, Rumania: the Fruit of Autonomy, în „Problems of Communism“, XV, nr. 1, ianuarie–februarie 1966

Petru Groza, În umbra celulei. Malmaison, 1943–1944, Ed. Cartea Rusă, Bucureşti, 1945

Petru Groza, Articole, cuvântări, interviuri. Texte alese (prefaţă de G. Ivaşcu), Ed. Politică, Bucureşti, 1973

Boris Groys, The Total Art of Stalinism, Princeton University Press, 1992

Georges Haupt, „La genèse du conflit soviéto-roumain“, Revue française de science politique, XVIII, nr. 4, august 1968

Grey Hodnett, „Succesion Contingencies in the Soviet Union“, în Problems of Communism, vol VIII, nr. 2, 1975

Nikita Hruşciov, Mémoires inédites, Ed. Belfond, Paris, 1991

Al. Iacob, Rolul şi importanţa societăţilor sovieto-române, Ed. Cartea Rusă, Bucureşti, 1951

Virgil Ierunca, Piteşti, Ed. Limite, Paris, 1981 (ed. rom. Fenomenul Piteşti, Ed. Humanitas, Bucureşti, 1991)

Vasile Igna (ed.) Subteranele memoriei. Pagini din rezistenţa culturii 1944–1954, Ed. Universal Dalsi, Bucureşti, 2001

Corneliu C. Ilie, „Din gândirea primului lider al PCR, Gheorghe Cristescu“, în Historia, an. II, nr. 31, iunie 2004

Oana Ilie, „Canalul Dunăre–Marea Neagră în literatura anilor 1949–1953“, în Arhivele totalitarismului, IX, nr. 3–4 (32–33), 2001

Ion Iliescu, cuvântare cu prilejul aniversării a „20 de ani de la inaugurarea primelor şantiere naţionale de muncă voluntară“ în Scânteia, XXXVIII, nr. 7821, 10 septembrie 1968

*** *Inaugurarea celei dintâi sesiuni generale a Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, f.e., 1949*

Augustin Ioan, Arhitectura şi Puterea, Agerfilm, Bucureşti, f.a.

Ion Ioanid, Închisoarea noastră cea de toate zilele (vol. I–V), Ed. Albatros, Bucureşti, 1991–1996

Cristian Ionescu, Dezvoltarea Constituţională a României. Acte şi documente, 1741–1991, Lumina Lex, Bucureşti, 1999.

Ghiţă Ionescu, Communism in Romania, 1944–1962, Oxford University Press, 1964 (trad. rom. Comunismul în România, Litera, Bucureşti, 1994)

Cicerone Ioniţoiu, Rezistenţa armată anticomunistă din munţii României. 1946–1958, Ed. Gândirea Românească, Bucureşti, 1993.

Iorgu Iordan, Memorii, vol. 3, Ed. Eminescu, Bucureşti, 1979

Doina Jela, Acea dragoste care ne leagă, Humanitas, Bucureşti, 1998

Doina Jela, Cătălin Strat, Mihai Albu, Afacerea Meditaţia transcendentală, Ed. Humanitas, Bucureşti, 2005

*** Jocurile Olimpice 1886–2004. De la Atena la Atena, album editat de ziarul L’Équipe, Ed. Curtea Veche & Gazeta sporturilor, Bucureşti, 2004

Ion Jovin, „Mărturia mea, medicul lui Iuliu Maniu“, în Memoria, nr. 3, 1990

Nicolae Jurcă, Istoria social-democraţiei din România, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1994

Patriarhul Justinian, Apostolat social. Pilde şi îndemnuri pentru cler, 11 volume, Tipografia cărţilor bisericeşti, Bucureşti, 1948–1971

Rémi Kauffer, „Thorez, le «petit petit père du peuple» français“, în Historia, 691, iulie 2004

Douglas Keller, The Persian Gulf TV War, Westview Press, New York, 1992

V.S. Kemenov, Decadenţa artei burgheze, Ed. Scânteia, Bucureşti, 1947

V.S. Kemenov, Caracteristicile a două culturi, Ed. Partidului Comunist Român, Bucureşti, 1948

Ian Kershaw, Hitler. Essai sur la charisme en politique, Ed. Gallimard, Paris, 1995

Ian Kershaw, „Le «Mythe du Führer» et la dynamique de l’État nazi“, în Annales ESC, nr. 3, 1988

Ian Kershaw, „Retour sur le totalitarisme. Le nazisme et le stalinisme dans une perspective comparative“, în Esprit, nr. 218, ianuarie–februarie 1996

Robert R. King, A History of the Romanian Communist Party, Hoover Institution Press, Stanford, 1980

Gail Kligman, Politica duplicităţii. Controlul reproducerii în România lui Ceauşescu, Ed. Humanitas, Bucureşti, 2000

Andrej Korbonski, „Leadership Succesion and Political Change in Eastern Europe“, în Studies in Comparative Communism, nr. 1–2, 1976

Annie Kriegel, Stephane Courtois, Eugen Fried – Le grand secret du PCF, Ed. du Seuil, Paris, 1997

Thomas Kunze, Nicolae Ceauşescu. O biografie, Ed. Vremea, Bucureşti, 2002

Cristian Lascu, „Cutremurul cel Mare“, în National Geographic – ediţia română, august 2005

Branko Lazitch, Le Rapport Khrouchtchev et son histoire, Ed. du Seuil, Paris, 1976

Jacques de Launay, Istoria secretă a Cominternului, Venus, Bucureşti, 1993

Patrick Lecomte, Communication, télévision et démocratie, Presse Universitaire de Lyon, Lyon, 1993

V.I. Lenin, Împotriva revizionismului, Ed. Politică, Bucureşti, 1958

Robert Levy, „The «Right Deviation» of Ana Pauker“, în Communist and Post-Communist Studies, vol. 28, nr. 2, 1995

Robert Levy, „Power Strugles in the Romanian Communist Party Leadership during the Period of the Formation of the Groza Regime“, în 6 martie 1945. Începuturile…, 1995

Robert Levy, Gloria şi decăderea Anei Pauker, Ed. Polirom, Iaşi, 2002

Moshe Lewin & Ian Kershaw (dir.) Dictature Unleashed: Historical Approaches to Nazism and Stalinism, Cambridge University Press, 1996

Edith Lhomel, „La Roumanie sur la corde raide“, în Notes et études documentaires, nr. 4673–4674, 22 iunie 1982

Sandu Lieblich, „Un erou al ştiinţei, un mare savant al Europei şi un prieten al oamenilor, prof. dr. C.I. Parhon“, Veac Nou, I, 5, 7 ianuarie 1945

Thomas Lowit, „Le Parti polymorphe en Europe de l’Est“, Revue Française de science politique, 29, nr. 4–5, august–octombrie 1979

C. M. Lungu & M. Retegan (ed.), 1956 – Explozia. Percepţii române, iugoslave şi sovietice asupra evenimentelor din Polonia şi Ungaria, Ed. Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1996

Mihai Macuc, „Dissent within the Warsaw Pact. Case Studies of Romania and Czechoslovakia“, material prezentat la Conferinţa internaţională Romania and the Warsaw Pact, 1955–1989, Bucureşti, 3–6 octombrie 2002

Gheorghe Gaston Marin, În serviciul României lui Gheorghiu-Dej. Însemnări din viaţă, Ed. Evenimentul Românesc, Bucureşti, 2000

Viorel Marineasa & Daniel Vighi, Rusalii ‘51. Fragmente din deportarea în Bărăgan, Ed. Marineasa, Timişoara, 2004

Aurel Sergiu Marinescu, Armata Roşie în România 1944–1958, vol. 1, Ed. Vremea, Bucureşti, 2001

Ştefan Mariţiu, „Represiunea comunistă din România şi dimensiunile ei oficiale“, în „Addenda“ la Courtois & Werth, Cartea neagră…, 1998

Karl Marx, Însemnări despre români (manuscrise inedite), Ed. Academiei RPR, Bucureşti, 1964

Rachel Mazuy, Les „«Amis de l’URSS» et le voyage en Union sovietique. La mise en scene d’une conversion (1933–1939)“, în Politix. Travaux de science politique, nr. 18, 1992

Nicolae Mărgineanu, Amfiteatre şi închisori, Ed. Dacia, Cluj, 1992

Lee Kendall Metcalf, The Council of Mutual Economic Assistance. The failure of Reform, East European Monographs, nr. CDLXXXV, Boulder, Columbia University Press, New York, 1997

Eduard Mezincescu, „Din nou despre fantoma lui Dej“, România literară, nr. 41, 1992

Marius Mircu, Dosar Ana Pauker, Gutenberg – Casa Cărţii, Bucureşti, 1991

*** *Monitorul Oficial, CXIV, nr. 298, 28 decembrie 1946*

*** *Monitorul Oficial, CXVI, nr. 177, 3 august 1948*

Fabrice Montebello, „Joseph Staline et Humphrey Bogart: l'hommage des ouvriers", în Politix nr. 24, 1993

N. Moraru, „URSS şi popoarele mici", Veac Nou, II, 10, 19 februarie 1946

Jo-Ann Mort, „War.com", în Dissent, vol. 6, nr. 3, 1999

H. Mowlana, G. Gerbner, H.I. Schiller (ed.), Triumph of the Image. The Media's War in the Persian Gulf. A Global Perspective, Westview Press, New York 1992

M. Muşat şi I. Ardeleanu, România după Marea Unire, vol. II, partea I, 1918–1933, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986

Nagy Imre, Însemnări de la Snagov. Corespondenţă, rapoarte, convorbiri, Ed. Polirom, Iaşi, 2004

Stelian Neagoe, Istoria guvernelor României, Machiavelli, Bucureşti, 1995

Eugen Negrici (ed.), Poezia unei religii politice. Patru decenii de agitaţie şi propagandă, PRO, Bucureşti, f.a.

Horia Nestorescu-Bălceşti, Ordinul Masonic Român, Ed. Şansa, Bucureşti, 1993.

Victor Neumann, Neam, popor sau naţiune? Despre identităţile politice europene, Ed. Curtea Veche, Bucureşti, 2004

Daniel Nicolescu, Vremuri de tinichea. Convorbiri cu Dan Deşliu, Ed. Eminesu, Bucureşti, 1998

Norman Naimark, The Russians in Germany. A History of the Soviet Zone of Occupation, 1945–1949, Harvard University Press, 1995

*** *Nota cu privire la constituirea şi lichidarea fostelor societăţi sovieto-române (sovrom-uri), în „Sfera politicii", V, 36, 1996*

Gheorghe Gh. Novac, „Amintiri din prizonierat“, Arhivele totalitarismului, VI, nr. 2–3, 1998

V. Novac, Gh. Nicolescu, „Procesul grupului Arnăuţoiu, 1959“ (I), în Arhivele totalitarismului, III, nr. 2, 1995

Mihai Novicov, Moartea lui Grigore Preoteasa. Catastrofa de pe aeroportul Vnukovo (1957), Ed. Evenimentul românesc, Bucureşti, 1998

Stejărel Olaru, Ziua care nu se uită. 15 noiembrie 1987, Braşov, Ed. Polirom, Iaşi, 2002

Stejărel Olaru, Cei patru care au speriat Vestul, Ed. Polirom, Iaşi, 2004

Constantin Olteanu, România, o voce distinctă în Tratatul de la Varşovia. Memorii 1980–1985. Dialog cu Dumitru Avram, Ed. Aldo, Bucureşti, 1999

Cristina Liana Olteanu, Elena-Simona Gheonea, Valentin Gheonea, Femeile în România comunistă. Studii de istorie socială, Ed. Politeia-SNSPA, Bucureşti, 2003

*** Omagiu lui P. Constantinescu-Iaşi cu prilejul împinirii a 70 de ani, Ed. Academiei RPR, Bucureşti, 1965

Gheorghe Onişoru, România în anii 1944–1948. Transformări economice şi realităţi sociale, Fundaţia Academia Civică, Bucureşti, 1998

Gheorghe Onişoru, „O clasificare a represiunii“, în „Addenda“ la Courtois & Werth, Cartea neagră…, 1998

Marius Oprea, „Pagini din «copilăria» Securităţii române“, în Dosarele Istoriei, I, nr. 5, 1996

Marius Oprea, „Legislaţia represiunii“, în „Addenda“ la Courtois & Werth, Cartea neagră…, 1998

Marius Oprea, Banalitatea răului. O istorie a Securităţii în documente (1949–1989), Ed. Polirom, Iaşi, 2002

Marius Oprea, Moştenitorii Securităţii, Ed. Humanitas, Bucureşti, 2004

*** „Opt ani de la promulgarea legii fundamentale a celui mai democrat stat“, Veac Nou, I, nr. 1, 10 decembrie 1944

*** Organizaţii de masă legale şi ilegale create, conduse sau influenţate de PCR 1921–1944, vol. 1, Ed. Politică, Bucureşti, 1970

Z. Ornea, „Bietul Ioanide“, în România literară, nr. 37, 20 septembrie 1995

Al. Oşca & M. Chiriţoiu, „Consideraţii privind rezistenţa organelor militare ale statului român faţă de ocuparea ţării de către Armata Roşie (23 august 1944–6 martie 1945)“, în *** 6 martie 1945…, 1995

Jan Pakulski, „Legitimacy and Mass Compliance: Reflection on Max Weber and Soviet-Type Societes“, în British Journal of Political Science, XVI, partea 1, ianuarie 1986

Jeremy T. Paltiel, „The Cult of Personality: some comparative reflections on Political Culture in Leninist Regimes“, în Studies in Comparative Communism, nr. 1–2, 1983

Petre Pandrea, Memoriile mandarinului valah, Ed. Albatros, Bucureşti, 2000

C. I. Parhon, „Prietenia cu Uniunea Sovietică“, Veac Nou, I, 4, 31 decembrie 1944

Constanţa Parhon-Ştefănescu, Constantin I. Parhon, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1982

Thomas Parrish, Enciclopedia Războiului Rece, Ed. Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2002

Cristina Păiuşan & Radu Ciuceanu, Biserica Ortodoxă Română sub regimul comunist, 1945–1958, vol. I, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, Bucureşti, 2001

Lucreţiu Pătrăşcanu, Problemele de bază ale României, Editura de Stat, Bucureşti, 1946

Lucreţiu Pătrăşcanu, Poziţia Partidului Comunist Român faţă de intelectuali, Ed. PCR, Bucureşti, 1946

Lucreţiu Pătrăşcanu, Un veac de frământări sociale, Ed. Politică, Bucureşti, 1969

Lucreţiu Pătrăşcanu, Studii economice şi social-politice (1925–1945), Ed. Politică, Bucureşti, 1978

Lucreţiu Pătrăşcanu, Scrieri, articole, cuvântări (1944–1947), Ed. Politică, Bucureşti, 1983

Zoe Petre, „Adio, scump tovarăş! Schiţă de antropologie funerară comunistă“, în Miturile comunismului românesc, vol. II, Ed. Universităţii Bucureşti, 1997

Radu Pisică, Adevărul despre alegerile din 19 noiembrie 1946 (analiza presei), Fiat Lux, Bucureşti, 1996

*** *Plenara Comitetului Central al Partidului Comunist Român din 22–25 aprilie 1968, Ed. Politică, Bucureşti, 1968*

Andrei Pleşu, „Viaţa intelectuală sub dictatură“ (I, II), în Dilema, II, nr. 97 şi 98, 18 şi 25 noiembrie 1994

Jean-Pierre Poitou, „Le pouvoir et l’exercice du pouvoir“, în Serge Moscovici (ed.), Introduction à la psychologie sociale, vol. 2, Librairie Larousse, Paris 1973

Tatiana A. Pokivailova, A.Y. Vyshinski, first Deputy Commissar for Foreign Affairs of the USSR and the Establishment of the Groza Governement, în vol. 6 martie 1945…, 1995

Dumitru Popescu, Am fost şi cioplitor de himere, Ed. Expres, Bucureşti, f.a. (1994)

Dumitru Popescu, Cronos autodevorându-se… Memorii I, Ed. Curtea Veche, Bucureşti, 2005

Ion Popescu-Puţuri, Augustin Deac (ed.), Crearea Partidului Comunist Român (mai 1921), Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1971

Titus Popovici, „Le Pouvoir et la Verité“, în Revue Roumaine, XXVIII, nr. 3, 1974

George Pruteanu, „Pata de sânge intelectual“, în Dilema, IV, nr. 175, 17 mai 1996

Paul D. Quinlan, Ciocnire deasupra României, Centrul de Studii Româneşti – Fundaţia Culturală Română, Iaşi, 1995

Grigore Răduică, Crime în lupta pentru putere. 1966–1968: ancheta cazului Pătrăşcanu, Evenimentul Românesc, Bucureşti, 1999

Mihai Rădulescu, Istoria literaturii române de detenţie (vol. I-II), Ed. Ramida, Bucureşti, 1998

Constantin Rădulescu-Motru, Revizuiri şi adăugiri, 1946, Floarea Darurilor, Bucureşti, 1998

Şerban Rădulescu-Zoner, „Politica PCR a «tovarăşilor de drum». Cazul Gheorghe Tătărescu“, în vol. Anul 1947 – Căderea cortinei, seria Analele Sighet nr. 5, Fundaţia Academia Civică, Bucureşti, 1997

Şerban Rădulescu-Zoner, Daniela Buşe, Beatrice Marinescu, Instaurarea totalitarismului comunist în România, Ed. Cavallioti, Bucureşti, 2002

Mihai Retegan, 1968 din primăvară până în toamnă, RAO, Bucureşti, 1998

Bujor T. Râpeanu, Filmat în România, vol. I: 1911–1969, Ed. Fundaţiei PRO, Bucureşti, 2004

*** „Romanian Party and Congres“, în News from behind the Iron Curtain, vol. 5, nr. 2, februarie 1956

*** *România. Viaţa politică în documente, 1945/ 1946/ 1947 (coord. Ioan Scurtu), Arhivele Statului din România, Bucureşti, 1994/ 1996/ 1994*

Alexandru Rosetti, Călătorii şi portrete, Ed. Sport-Turism, Bucureşti, 1977

Octavian Roske, „Colectivizarea agriculturii în România, 1949–1962“, în Arhivele totalitarismului, I, nr. 1, 1993

Octavian Roske, „Începuturile mişcării de rezistenţă în România, 1945–1946. Mijloace de propagandă“, în *** 6 martie 1945…

Romulus Rusan (ed.), Anul 1946 – Începutul sfârşitului (instituţii, mentalităţi, evenimente), seria Analele Sighet nr. 3, Fundaţia Academia Civică, Bucureşti, 1996

Romulus Rusan (ed.), Anul 1947 – Căderea cortinei, seria Analele Sighet nr. 5, Fundaţia Academia Civică, Bucureşti, 1997

Romulus Rusan, „Argument“, în „Addenda“ la Courtois, Werth et al., Cartea neagră…, 1998

Myron Rush, How Communist States change their Rulers, Cornell University Press, 1974

Dorina N. Rusu, Istoria Academiei Române. Repere cronologice, Ed. Academiei Române, Bucureşti, 1992

*** „Savanţii, militarii şi intelectualii români ajută la cunoaşterea URSS“, Veac Nou, I, 2, 17 decembrie 1944

Constantin Sănătescu, Jurnal, Humanitas, Bucureşti, 1993

*** „Sărbătorirea zilei Mareşalului Stalin de către ARLUS“, Veac Nou, I, 4, 31 decembrie 1944

Cortlandt Van R. Schuyler, Misiune dificilă (28 ianuarie 1945–20 septembrie 1946), Ed. Enciclopedică, Bucureşti, 1997

Ioan Scurtu (coord.), România. Retragerea trupelor sovietice – 1958, Ed. Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1996

Claudiu Secaşiu, „Comuniştii români şi SSI (1945–1951). Drumul spre poliţia politică“, în Dosarele istoriei, I, nr. 5, 1996

Ana Selejan, Reeducare şi prigoană, Ed. Thausib, 1993

*** Sfera politicii, V, nr. 35–36–37–38, 1996 (pentru documente referitoare la revoluţia maghiară)

Michael Shafir, „Political Culture, Intelectual Dissent and Intellectual Consent: The Case of Romania“, în Orbis, vol. 27, nr. 2, 1983

Roger Silverstone, Televiziunea în viaţa cotidiană, Ed. Polirom, Iaşi, 2000

*** „Sovroms“, în News from behind the Iron Curtain, vol. 3, nr. 9, septembrie 1954

Monica Spiridon, Eminescu. Proza jurnalistică, Ed. Curtea Veche, Bucureşti, 2003

Grigore Spiru, „La cinci ani de domnie a M.S. Regelui Mihai I“, în Biserica Ortodoxă Română, LXIII, 9, septembrie 1945

Grigore Spiru, „Congresul general al preoţilor şi al tuturor Cultelor din ţară“, în Biserica Ortodoxă Română, LXIII, 10, octombrie 1945

M.C. Stănescu, Mişcarea muncitorească din România în anii 1921–1924, Ed, Politică, Bucureşti, 1971

*** *„Stenograma şedinţei plenare a CC al PCR din ziua de 22 octombrie 1945“, în Sfera politicii, V, nr. 37, aprilie 1996*

*** *„Stenograma şedinţei Biroului Politic al CC al PMR din 29 noiembrie 1961“ (I), în Sfera politicii, V, nr. 47, 1997*

*** *„Stenograma şedinţei Biroului Politic al CC al PMR din ziua de 29 noiembrie 1961“ (II), în Sfera politicii, V, nr. 48, 1997*

Sanda Stolojan, Cu de Gaulle în România, Ed. Litera, Bucureşti, 1992

Pavel & Anatoli Sudoplatov, Jerrold L. & Leona P. Scheckter, Misiuni speciale. Arhitectura terorii, Elit Comentator – Eleusis, Bucuresti, 1996

Dumitru Şandru & Gh. Onişoru, „19 noiembrie 1946“, în Anuarul Institutului de Istorie A.D. Xenopol, t. XXXIII, Iaşi, 1996

Dumitru Şandru, „Etnicii germani şi detaşamentele de muncă forţată din România, 1944–1946“, în Arhivele totalitarismului, III, nr. 1, 1995

Dumitru Şandru, „Biserica din România, 1944–1948“, în Arhivele totalitarismului, VI, nr. 1, 1998

Dumitru Şandru, „Arestările din România din prima jumătate a anului 1947“, în Arhivele totalitarismului, IX, nr. 3–4, 2001

Claudiu Tanasiciuc, „Condamnat pe durată nedeterminată“, Arhivele totalitarismului, II, nr. 4, 1994

Stelian Tănase, Anatomia mistificării, 1944–1989, Humanitas, Bucureşti, 1997

Stelian Tănase, Elite şi societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej, Humanitas, Bucureşti, 1998

Stelian Tănase, Clienţii lu' Tanti Varvara. Istorii clandestine, Ed. Humanitas, Bucureşti, 2005

*** The Soviet Union, ediţia a II-a, Congressional Quarterly Inc., Washington, 1986

Vladimir Tismăneanu, „La tragicomedie du communisme roumain“, în Sources. Travaux historiques, nr. 20, 1989

Vladimir Tismăneanu, „Acoliţi şi complici“ (II) , România literară, nr. 37, 1992

Vladimir Tismăneanu, Fantoma lui Gheorghiu-Dej, Univers, Bucureşti, 1995

Vladimir Tismăneanu, Arheologia terorii, ALLFA, Bucureşti, 1996

Vladimir Tismăneanu, Stalinism for all Seasons. A Political History of Romanian Communism, University of California Press, Berkeley & Londra, 2004

Cristian Troncotă, „Colonia de muncă“, în Arhivele totalitarismului, I, nr.1, 1993

Cristian Troncotă, „Procesul Mişcării Naţionale de Rezistenţă. 1946“, în Arhivele totalitarismului, III, nr. 3, 1995

Cristian Troncotă, Istoria Securităţii regimului comunist din România, vol. I, 1948–1964, INST, Bucureşti, 2003

Alina Tudor & Dan Cătănuş, O destalinizare ratată. Culisele cazului Miron Cristea şi Iosif Chişinevschi, 1956–1961, Ed. Elion, Bucureşti, 2001

Virgiliu Ţârău, „Campania electorală şi rezultatul real al alegerilor din 19 noimbrie 1946 în judeţele Cluj, Someş şi Turda“, în Studii de istorie a Transilvaniei (ed. S. Mitu, F. Gogâltan), Cluj, 1994

Arkadi Vaksberg, Hotel Lux, Humanitas, Bucureşti, 1998

Cristian Vasile, Între Vatican şi Kremlin. Biserica Greco-Catolică în timpul regimului comunist, Ed. Curtea Veche, Bucureşti, 2003

Cristian Vasile, Biserica Ortodoxă Română în primul deceniu comunist, Ed. Curtea Veche, Bucureşti, 2005

Sorin Vasilescu, „Oraşul care a dispărut“, în Magazin Istoric, număr special cu ocazia Lunii Bucureştilor, mai 1999

Mihaela Cristina Verzea, „Partidul-Stat. O analiză a Constituţiilor comuniste ale României din 1948, 1952, 1965, în A.T., IX, nr. 3–4 (32–33), 2001

*** „Vladimir Simionovici Kemenov, un sol al Uniunii Sovietice printre noi“, Veac Nou, I, 3, 24 decembrie 1944

Ioana Raluca Voicu Arnăuţoiu, Luptătorii din munţi. Toma Arnăuţoiu. Grupul de la Nucşoara. Documente ale anchetei, procesului, detenţiei, Vremea, Bucureşti, 1997

Smaranda Vultur, Istorie trăită – Istorie povestită. Deportarea în Bărăgan, 1951–1956, Ed. Amarcord, Timişoara, 1997

Mircea Zaciu, Jurnal 1979–1989, vol I–IV, Ed. Dacia – Ed. Albatros, Cluj – Bucureşti, 1993–1998

Cezar Zugravu, „Metodele de tortură din Securitate, din închisori şi din lagărele de exterminare“, în Rusan, Anul 1947 – Căderea cortinei…

Richard Wagner, Calea românească. Reportaj dintr-o ţară în curs de dezvoltare, Ed. Kriterion, Bucureşti, 1996